

พระไตรปิฎก
มหาวัดถาวรนิย ๕๐๐๐ กัณฑ์

พระอภิธรรมปิฎก
ชา.ป. ชา.ช. - ปุค.ก.ล
เล่ม ๑

พระไตรปิฎก มหาวัดถาวรน้อย ๕๐๐๐ กัณฑ์

เท่าพระพุทธศาสนาอายุกาล ๕๐๐๐ ปี ใหญ่ที่สุดในโลก

พระอภิธรรมปิฎก

พร้อมทั้งบาลี อรรถกถา ฎีกา และฉัมมัตถาธิบาย
เล่มที่ ๑ (นับอันดับรวม ๓ ปิฎก เป็นเล่มที่ ๙๑ ใน ๑๐๐ เล่ม)

คัมภีร์ที่ ๓-๕ พระธาตุกถา และพระบุคคลบัญญัติ
(เล่มที่ ๑ ถึง ๑๐ เป็นพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๑๑ ถึง ๘๖ เป็นพระสุตตันตปิฎก
เล่มที่ ๘๗ ถึง ๑๐๐ เป็นพระอภิธรรมปิฎก รวม ๓ ปิฎก มี ๕๐ คัมภีร์)
(รวม ๕๐๐๐ กัณฑ์จบ แบ่งเป็น ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์)

โดย ปู่ แสงฉาย อมการาม

สำนักงานลูก ส.ธรรมภักดี สงวนลิขสิทธิ์

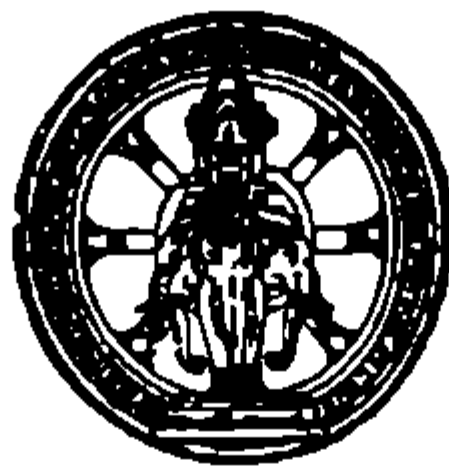
004532

ทะเบียน

เดือน ปี.....

เรื่อง

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดิ์ ถนนข้าวสาร พระนคร
นายบุญช่วย หิรัญวัฒน์ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๕๑๘

ถ้อยแถลงกิจการพิมพ์

พระไตรปิฎก มหาวิถถารนัย ๕๐๐๐ กัณฑ์ รวม ๑๐๐ เล่ม จอบรืบรณั้ชุดนั้
หลั้จากสำนั้กงานได้พิมพ์ครบบรืบรณั้แล้ว บรืรดาทำนพุททสาสนั้กชนทกชั้น
ทกเพศ ทกวัย เมอได้อ่านแล้ว ลั้วนพอใจเป็นอันมาก เพราะมีการเปล้ทงบาลั้
พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาพระไตรปิฎก บางแห่งยังเติมธัมมัตถาธิบายไว้ในที่
แห่งเดี๋ยวกัันพร้อม ยังเป็นการสะดวกแก่ผู้ศกษา ผู้ค้นคว้าหาประมาณมิได้ จึงนิยม
สร้างไว้ประจำวัด ประจำห้องสมุด มากมายเป็นประวัติการณ์ของประเทศ

ขอได้รับความเคารพอย่างสูง

จาก

(สม พ่วงภักดี)

(ทัศนีย์ พ่วงภักดี)

สารบาญ คัมภีร์พระธาตุกถา และพระปุกคณบัญญัติ เล่ม ๑
(คัมภีร์ธาตุกถา-ปุกคณบัญญัตินี้ มี ๒ เล่มจบ เล่มนี้เป็นเล่มที่ ๕๑ ใน ๑๐๐ เล่ม)

คัมภีร์พระธาตุกถา

กัณชาที่ ๑	ว่าด้วยบทมาศิกาทัง ๑๔ บท	๑
	สงคโห อสงคโห	๒
	สงคโห อสงคโห	๔
กัณชาที่ ๒	ว่าด้วยบท สงคโห อสงคโห อีก	๘
กัณชาที่ ๓	ว่าด้วยบท สงคโห อสงคโห อีก	๑๖
กัณชาที่ ๔	ว่าด้วยบท สงคโห อสงคโห อีก	๒๒
กัณชาที่ ๕	ว่าด้วยบท สงคหิเตน อสงคหิต์	๒๕
กัณชาที่ ๖	ว่าด้วยบท อสงคหิเตน สงคหิต์	๓๕
กัณชาที่ ๗	ว่าด้วยบท สงคหิเตน สงคหิต์	๔๒
กัณชาที่ ๘	ว่าด้วยบท อสงคหิเตน อสงคหิต์	๔๕
กัณชาที่ ๙	ว่าด้วยบท สมปโยโค วิปโยโค	๕๘
กัณชาที่ ๑๐	ว่าด้วยบท สมปโยโค วิปโยโค อีก	๖๕
กัณชาที่ ๑๑	ว่าด้วยบท สมปยุตฺเตน วิปยุตฺตํ	๗๒
กัณชาที่ ๑๒	ว่าด้วยบท วิปยุตฺเตน วิปยุตฺตํ	๗๕
กัณชาที่ ๑๓	ว่าด้วยบท สงคหิเตน สมปยุตฺตํ วิปยุตฺตํ	๘๘
กัณชาที่ ๑๔	ว่าด้วยบท อสงคหิเตน เป็นต้น	๙๕
กัณชาที่ ๑๕	ว่าด้วยบท วิปยุตฺเตน เป็นต้น	๑๐๐

คัมภีร์พระปุกคณบัญญัติ

กัณชาที่ ๑	ว่าด้วยอุทเทสวาร และขันธบัญญัติ เป็นต้น	๑๑๑

	บัญญัติ ๖	๑๑๑
	คำว่า บัญญัติ	๑๑๔
	ชั้นบัญญัติ	๑๑๗
กัณฑ์ที่ ๒	ว่าด้วยบุคคลจำพวกหนึ่ง มีหลายชนิด	๑๑๘
	วิโมกข์ ๘	๑๒๑
กัณฑ์ที่ ๓	ว่าด้วยบุคคลจำพวกหนึ่ง มีหลายชนิด	๑๒๖
	บุคคลผู้เป็นโคตรภู	๑๒๗
	บุคคลผู้เว้นด้วยความกลัว และผู้เว้นด้วยความไม่กลัว	๑๒๗
	ผู้ถึงความไม่ควร	๑๒๘
	ผู้ถึงความเป็นผู้ควร	๑๒๘
	ผู้แน่นนอนและไม่แน่นนอน	๑๒๘
	ผู้มรรคมเสมอกับศรัทธา	๑๒๘
	ผู้กลับปะตงอยู่	๑๓๐
กัณฑ์ที่ ๔	ว่าด้วยบุคคลจำพวกหนึ่งมีหลายชนิด	๑๓๑
	อริยะและไม่ใช่อริยะ	๑๓๒
	เสขะ อเสขะ	๑๓๒
	ผู้ทรงไตรวิชชาอภิญญา	๑๓๒
	ผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒	๑๓๔
	ผู้กายเป็นพยาน	๑๓๖
กัณฑ์ที่ ๕	ว่าด้วยบุคคลจำพวกหนึ่ง มีหลายชนิด	๑๓๗
	ผู้พ้นด้วยศรัทธา	๑๓๗
	ผู้ระลึกลตามรรณ	๑๓๘
	ผู้ระลึกลตามศรัทธา	๑๓๘
	ผู้จะต้องเกิดอีก ๑ ชาติ	๑๔๐
	ผู้จะต้องเกิดอีก ๒-๓ ชาติ	๑๔๑
	ผู้จะต้องเกิดอีกชาติเดียว	๑๔๒
กัณฑ์ที่ ๖	ว่าด้วยบุคคลจำพวกหนึ่ง มีหลายชนิด	๑๔๓

	พระสกกาคาม	๑๔๔
	พระอนาคาม	๑๔๔
	ผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุ	๑๔๕
	ผู้ปรินิพพานในเวลาจวนสิ้นอายุ	๑๔๕
	ผู้ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียร	๑๔๕
	ผู้ปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียร	๑๔๖
	ผู้มกระแสนในเบื้องบน	๑๔๖
	ผู้ปฏิบัติเพื่อพระโสดาบัน	๑๔๘
กัณฑ์ที่ ๑	ว่าด้วยบุคคลจำพวก ๒ ซึ่งมีหลายชนิด	๑๔๘
	คนขโมย	๑๕๐
	โทษแห่งความขโมย	๑๕๑
	ธรรมสำหรับแก้ความโกรธ	๑๕๓
กัณฑ์ที่ ๔	ว่าด้วยคนลบหลู่ คนตีเสมอ	๑๕๕
	เรื่องทฏฐกุมาร	๑๕๗
กัณฑ์ที่ ๕	ว่าด้วยบุคคลจำพวก ๒ ซึ่งมีหลายชนิด	๑๖๐
	ความตระหนี่ ๕	๑๖๑
	โทษแห่งความตระหนี่ ๕	๑๖๓
กัณฑ์ที่ ๑๐	ว่าด้วยบุคคลจำพวก ๒ ซึ่งมีหลายชนิด	๑๖๓
	คนโอ้อวด คนมีมารยา	๑๖๓
กัณฑ์ที่ ๑๑	ว่าด้วยคนไม่มีหิริ โอตตัปปะ	๑๖๔
กัณฑ์ที่ ๑๒	ว่าด้วยคนว่ายาก ๑๖ อย่าง	๑๖๘
	สิ่งที่ทำให้ว่ายาก ๑๖ อย่าง	๑๖๘
กัณฑ์ที่ ๑๓	ว่าด้วยคนไม่รักษานินทรีย คนไม่รู้จักพอ	๑๗๔
กัณฑ์ที่ ๑๔	ว่าด้วยคนไม่มีสติ คนไม่มีสัมปชัญญะ	๑๘๐
กัณฑ์ที่ ๑๕	ว่าด้วยคนสละวิบัติ ทฏฐวิบัติ	๑๘๖
กัณฑ์ที่ ๑๖	ว่าด้วยคนมีสังโยชน์ภายในภายนอก	๒๐๒
กัณฑ์ที่ ๑๗	ว่าด้วยคนไม่โกรธ คนไม่ผูกโกรธ	๒๐๘

กัณฑ์ที่ ๑๘	ว่าด้วยคนไม่ลบหลู่ คนไม่ตีเสมอ	๒๑๔
กัณฑ์ที่ ๑๙	ว่าด้วยคนไม่ริษยา ไม่ตระหนี่	๒๒๑
กัณฑ์ที่ ๒๐	ว่าด้วยคนไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา	๒๒๗
กัณฑ์ที่ ๒๑	ว่าด้วยคนมีหิริ คนมีโอศิตปะ	๒๓๔
กัณฑ์ที่ ๒๒	ว่าด้วยคนว่าง่าย คนมีมิตรดี	๒๔๑
กัณฑ์ที่ ๒๓	ว่าด้วยคนรักษานินทรีย์ คนรู้จักพอ	๒๔๗
กัณฑ์ที่ ๒๔	ว่าด้วยคนมีสติ คนมีสัมปชัญญะ	๒๕๔
กัณฑ์ที่ ๒๕	ว่าด้วยคนสมบูรณ์ด้วยศีล ด้วยทัญญี	๒๖๐
กัณฑ์ที่ ๒๖	ว่าด้วยคนหาปาก ๒ จำพวก	๒๖๗
กัณฑ์ที่ ๒๗	ว่าด้วยคนที่ให้อิ่มได้ยาก ๒ จำพวก	๒๗๕
กัณฑ์ที่ ๒๘	ว่าด้วยคนที่ให้อิ่มได้ง่าย ๒ จำพวก	๒๘๔
กัณฑ์ที่ ๒๙	ว่าด้วยคนมีอาสวะเจริญและไม่เจริญ ๒ จำพวก	๒๙๑
กัณฑ์ที่ ๓๐	ว่าด้วยอริมุตติ ความเลวทรามเป็นต้น	๒๙๘
กัณฑ์ที่ ๓๑	ว่าด้วยบุคคลหมวด ๓ ซึ่งมีหลายชนิด	๓๐๔
	คนมีความหวัง และไม่มี ความหวัง	๓๐๕
	คนทุศีล	๓๐๖
กัณฑ์ที่ ๓๒	ว่าด้วยคนไข้ ๓ จำพวก	๓๑๐
กัณฑ์ที่ ๓๓	ว่าด้วยคนมีกายเป็นพยานเป็นต้น	๓๑๗
กัณฑ์ที่ ๓๔	ว่าด้วยคนปากคุด ปากดอกไม้ ปากน้ำผึ้ง	๓๒๓
กัณฑ์ที่ ๓๕	ว่าด้วยคนมีจิตเปรียบกับแผ่น	๓๓๐
กัณฑ์ที่ ๓๖	ว่าด้วยคนตาบอด คนตาเดียว คน ๒ ตา	๓๓๗
กัณฑ์ที่ ๓๗	ว่าด้วยคนมีปัญญาตั้งพักผ้า ตั้งแผ่นดิน	๓๔๓
กัณฑ์ที่ ๓๘	ว่าด้วยผู้ไม่ปราศจากราคะ	๓๕๐
กัณฑ์ที่ ๓๙	ว่าด้วยคนเปรียบด้วยรอยขีด ๓ จำพวก	๓๕๗
กัณฑ์ที่ ๔๐	ว่าด้วยคนเปรียบผ้าขรุขระ ๓ จำพวก	๓๖๓

จิ. เจ. ร. น.

๔ คำนี้ โบราณเรียกว่า เป็นหัวใจพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ๘ ประการ
จิ. หมายความว่า “จิต” ๑ เจ. หมายความว่า “เจตสิก” ๑
ร. หมายความว่า “รูป” ๑ น. หมายความว่า “นิพพาน”

พระอภิธรรมปิฎกมหาวิถถนัย

พระอภิธรรมปิฎก มี ๗ คัมภีร์ ๗๐๐ กัณฑ์ จบ
คัมภีร์พระธาตุกถามี ๑๕ กัณฑ์—พระปกคณบัญญัติอีก ๑๐๐ กัณฑ์
(แบ่งเป็น ๒ เล่มจบ)

กัณฑ์ที่ ๑

คัมภีร์พระธาตุกถา
ว่าด้วยขบพมาตีกาทั้ง ๑๕ บท

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สงฺคโห อสงฺคโห สงฺคหิตฺเตน อสงฺคหิตํ อสงฺคหิตฺเตน สงฺคหิตํ สงฺคหิตฺเตน
สงฺคหิตํ อสงฺคหิตฺเตน อสงฺคหิตํ สมฺปโยโค วิปฺปโยโค สมฺปยุตฺเตน
วิปฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺเตน สมฺปยุตฺตนฺติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักแสดงคัมภีร์พระธาตุกถา อันเป็นคัมภีร์ที่ ๑ ใน
คัมภีร์พระอภิธรรมทั้ง ๗ ว่าด้วยขบพมาตีกาทั้ง ๑๕ บท กับบทนิเทศบทแรก สืบ
ต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนา
นั้นว่า การสงเคราะห์ ๑ การไม่สงเคราะห์ ๑ การไม่สงเคราะห์ด้วยขบพมา
สงเคราะห์ ๑ การสงเคราะห์ด้วยขบพมาไม่สงเคราะห์ ๑ การสงเคราะห์ด้วยขบพ

สงเคราะห์ • การไม่สงเคราะห์ ด้วยบทไม่สงเคราะห์ • การประกอบ การไม่ประกอบ • การไม่ประกอบด้วยการประกอบ • การประกอบด้วยการไม่ประกอบ • การประกอบ ด้วยบทประกอบ • การไม่ประกอบ ด้วยบทไม่ประกอบ • การประกอบ การไม่ประกอบด้วยบทสงเคราะห์ • การไม่สงเคราะห์ การไม่ประกอบ การไม่สงเคราะห์ด้วยไม่ประกอบ • การสงเคราะห์ การไม่สงเคราะห์ด้วยบทประกอบ • การประกอบ การไม่ประกอบด้วยบทไม่สงเคราะห์ • การสงเคราะห์ การไม่สงเคราะห์ด้วยบทประกอบ • จันท์ ๕ आयत्तนะ ๑๒ ชาติ ๑๔ สังขะ ๔ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจสงมุขปาถ ๑๒ สติปัญญา ๔ สัมมุปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ ฌาน ๔ อปปมัญญา ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต อธิโมกษ์ มนสิการ ฯ สงเคราะห์ด้วย ๓ ไม่สงเคราะห์ด้วย ๔ ประกอบด้วย ๔ ไม่ประกอบด้วย ๔ ฯ สภาค วิสภาค ฯ ธรรมสังคณแม่ทาสเณ ก็เป็นบทบาทิกาแห่งชาตูกถา ดังนี้ ฯ สันเนอความในบทบาทิกาตามพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นคำอธิบายในบทบาทิกาตามอรรถกถาว่า คัมภีร์พระชาตูกถา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ได้ทรงแสดงไว้ ๑๔ ประเภท แยกออกเป็น ๑๔ บท มีบทว่า สงคโห อสงคโห ซึ่งแปลว่า สงเคราะห์ และไม่สงเคราะห์ ดังนี้ เป็นต้น ฯ คำทั้งสี่ในบทบาทิกา แยกออกเป็น ๒ คือ เป็นอเทส ๑ เป็นนิเทศ ๑ ฯ อเทสนั้น ได้แก่บทบาทิกาว่า มาแล้วนั้น ฯ บทमतิกานั้น มีอยู่ ๕ ประเภท คือ นัยมัตติกา ๑ อัphanตรมัตติกา ๑ นัยมุขมัตติกา ๑ ลักษณะมัตติกา ๑ พหิรมัตติกา ๑ ดังนี้ ฯ นัยมัตติกานั้น ได้จำแนกไว้ด้วยบททั้ง ๑๔ บท มีบทว่า สงคโห อสงคโห ซึ่งแปลว่า สงเคราะห์และไม่สงเคราะห์ เป็นต้น ตลอดถึงบทว่า วิปยุตเตน สงคหิต อสงคหิต ซึ่งแปลว่า การสงเคราะห์ การไม่สงเคราะห์ ด้วยบทไม่ประกอบเป็นที่สุด ดังนี้ ฯ ถิมัตติกา ที่เรียกนัยมัตติกานั้น ก็เพราะตั้งไว้ เพื่อกักแสดงให้เห็นว่า ได้จำแนกธรรมทั้งหลายไว้ในคัมภีร์พระชาตูกถาตามนัย มีการสงเคราะห์

เป็นต้นน ดังน ๑ จะเรียกบทมัทติกานว่า เป็นมุลมัทติกาก็ได้ เพราะเหตุว่า
 บทเหล่านั้น เป็นมุลรากแห่งธรรมทั้งหลาย ๑ อัมภันตรมัทติกานั้น ได้แก่
 คำที่แจกไว้ด้วยบท ๑๒๕ บท มีบทว่าด้วยขันธ ๕ เป็นต้น ตลอดถึงบทอันว่า
 ด้วยมนสิการเป็นที่สุด ๑ ที่เรียกว่าอัมภันตรมัทติกานั้น เพราะไม่กล่าวว่า
 ธรรมสังคณทงสน เป็นบทมัทติกาทงชาตกถา แล้วแสดงธรรมทั้งหลายมีขันธ
 เป็นต้น โดยสรุปซึ่งจำแนกไว้โดยนัยต่าง ๆ มีสังคณนัย อันว่าด้วยการสงเคราะห์
 เป็นต้น แล้วตั้งไว้ในภายในแห่งคัมภีร์พระชาตกถา ๑ จะเรียกบทมัทติกานว่า เป็น
 ปกิณณกมัทติกาก็ได้ เพราะไม่สงเคราะห์บททั้งหลาย มีบทว่าด้วยขันธ เป็นต้น
 ด้วยธรรมสังคณมัทติกา ๑ นัยมขมัทติกานี้ ได้แก่แม่บทที่แจกไว้ด้วยบททั้ง ๔ ว่า
 การสงเคราะห์ด้วย ๓ การไม่สงเคราะห์ด้วย ๓ การประกอบด้วย ๔ การไม่
 ประกอบด้วย ๔ ดังน ๑ การประกอบซึ่งการสงเคราะห์ และการไม่สงเคราะห์
 ด้วยบทอันว่าด้วยขันธ आयตนะ ชาตทัง ๓ ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นแม่บท
 มีขันธ ๕ เป็นต้นด้วย มีกสลดิกมัทติกานันว่าด้วยหมวดกศล อกศล อัปภากุต
 เป็นต้นด้วย ๑ อีกอย่างหนึ่งที่เรียกว่า นัยมขมัทติกานี้ เพราะตั้งไว้เพื่อจะ
 แสดงให้เห็นว่า การประกอบ การไม่ประกอบด้วยรูปขันธ ๔ บทเหล่านั้นเป็น
 หัวหน้าแห่งนัยทั้งหลาย มีนัยอันว่าด้วยการสงเคราะห์เป็นต้นน ๑ ลักษณะ
 มัทติกานี้ ได้แก่แม่บทที่แจกไว้ว่า สภาค และวิสภาค ๑ คำว่า สภาคนี้
 ได้แก่นัยที่สงเคราะห์ด้วยธรรมทั้งหลาย อันมีลักษณะเหมือนกัน ๑ วิสภาค
 นั้น ได้แก่นัยอันไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีลักษณะไม่เหมือนกัน
 นักปราชญ์ ควรประกอบนัย อันว่าด้วยการประกอบและการไม่ประกอบเหมือน
 กับนัยอันว่าด้วยสภาคและวิสภาคน ๑ ที่เรียกว่าลักษณะมัทติกา เพราะตั้งไว้
 เพื่อจักแสดงลักษณะ มีการสงเคราะห์เป็นต้น ด้วยอำนาจธรรมที่มีลักษณะเหมือน
 กันและไม่เหมือนกัน ๑ คำว่า ธรรมสังคณแม่ทงสนกเป็นบทมัทติกาทงชาตกถา
 ดังน ๑ มีคำอธิบายว่า บทตติกมัทติกา ๖๖ บท กับบททุกมัทติกา ๒๐๐ บท
 ที่มีอยู่ในคัมภีร์พระธรรมสังคณนนั้น ชื่อว่าพาหิรมัทติกา ๑ ที่เรียกว่า
 พาหิรมัทติกานี้ ก็เพราะไม่ได้กล่าวไว้ในภายในแห่งชาตกถาว่า ขันธ ๕ เป็นต้น
 ตลอดถึงมนสิการเป็นที่สุด ดังน ๑ แล้วตั้งไว้ในภายในนอกบทมัทติกา ในคัมภีร์

๒๕๕๘
 ๒๕๕๙
 ๒๕๖๐
 ๒๕๖๑
 ๒๕๖๒
 ๒๕๖๓
 ๒๕๖๔
 ๒๕๖๕
 ๒๕๖๖
 ๒๕๖๗
 ๒๕๖๘
 ๒๕๖๙
 ๒๕๗๐
 ๒๕๗๑
 ๒๕๗๒
 ๒๕๗๓
 ๒๕๗๔
 ๒๕๗๕
 ๒๕๗๖
 ๒๕๗๗
 ๒๕๗๘
 ๒๕๗๙
 ๒๕๘๐
 ๒๕๘๑
 ๒๕๘๒
 ๒๕๘๓
 ๒๕๘๔
 ๒๕๘๕
 ๒๕๘๖
 ๒๕๘๗
 ๒๕๘๘
 ๒๕๘๙
 ๒๕๙๐
 ๒๕๙๑
 ๒๕๙๒
 ๒๕๙๓
 ๒๕๙๔
 ๒๕๙๕
 ๒๕๙๖
 ๒๕๙๗
 ๒๕๙๘
 ๒๕๙๙
 ๒๖๐๐

การไม่ประกอบนั้น หมายถึงประกอบกรรมเหล่านั้น ด้วยความเกิดอันเดียวกัน เป็นต้น ๑ การไม่ประกอบเป็นต้นด้วยบทอันประกอบนั้น หมายถึงการไม่กำหนดซึ่งบทกรรมเหล่านั้น ๑ คำว่า การประกอบ การไม่ประกอบด้วยบทอันสงเคราะห์แล้วนั้น หมายถึงบทหัดเข้ากัน และไม่ได้จัดเข้ากันนั้น ส่วนคำทั้งหลาย มี คำว่าด้วยชั้น ๕ เป็นต้นนั้น ควรทราบตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในชั้นวิภังค์ เป็นต้น ๑ ส่วนกรรมทั้งหลาย มีผลสะเป็นต้นนั้น ได้กล่าวไว้แล้วด้วยบท อันว่าด้วยจิต ในคัมภีร์พระธรรมสังคณโน้น สันเนอความในมัทติกาวรรณนา คือ การอธิบายซึ่งแม่บท เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในบทนิเทศนั้น ก็ บทว่า สงฺกโห อสงฺกโห ซึ่งแปลว่า สงเคราะห์และไม่สงเคราะห์ ตามพระบาลีสืบต่อไป กล่าวคือ ในพระบาลีว่า รูปชั้นสงเคราะห์ไว้ด้วยชั้นเท่าไร ด้วยอายตนะเท่าไร ด้วยธาตุเท่าไร อันนี้เป็นคำถาม ส่วนคำแก้กันว่า รูปชั้นนั้นสงเคราะห์ไว้ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ ๑ แล้วมีคำถามต่อไปว่า รูปชั้นนั้น ไม่สงเคราะห์ไว้ด้วยชั้น อายตนะ ธาตุ เท่าไร มีคำแก้ว่า ไม่สงเคราะห์ไว้ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ดังนี้

เวทนาชั้น สงเคราะห์ด้วยชั้นเท่าไร ด้วยอายตนะเท่าไร ด้วยธาตุเท่าไร แก้ว่า เวทนาชั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยสิ่งไหนเท่าไร แก้ว่า ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

สัญญาชั้น สงเคราะห์ด้วยชั้นเท่าไร ด้วยอายตนะเท่าไร ด้วยธาตุเท่าไร แก้ว่า สัญญาชั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ๑ สัญญาชั้นนั้น ไม่สงเคราะห์ด้วยสิ่งไหนเท่าไร แก้ว่า ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

สังขารชั้น สงเคราะห์ด้วยชั้นเท่าไร อายตนะเท่าไร ธาตุเท่าไร ? แก้ว่า สังขารชั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยสิ่งไหนเท่าไร ? แก้ว่า ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

วิญญาณชั้น สงเคราะห์ด้วยชั้นเท่าไร อายตนะเท่าไร ธาตุเท่าไร แก้ว่า วิญญาณชั้นนั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่

สงเคราะห์ด้วยสิ่งไหนเท่าไร แก้วว่า ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

รูปขั้นกับเวทนาขั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น อายตนะ ชาติ อย่างละเท่าไร
แก้วว่า รูปขั้นและเวทนาขั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑ ๑
ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑๑

รูปขั้นกับสัญญาขั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑
ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

รูปขั้นกับวิญญาณขั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑ ชาติ ๑๑
ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓ ไม่สงเคราะห์ด้วยอายตนะใดๆ ด้วยชาติใด ๑ ห้ามได้

รูปขั้นกับเวทนาขั้น สัญญาขั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑๑
ชาติ ๑๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

รูปขั้นกับเวทนาขั้น สังขารขั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑๑
ชาติ ๑๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

รูปขั้นกับเวทนาขั้น วิญญาณขั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑๒
ชาติ ๑๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยอายตนะใดๆ หรือด้วยชาติ
ใด ๑ ห้ามได้

รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔
อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น วิญญาณขั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔
อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๑ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยอายตนะ
ใด ๑ ด้วยชาติใด ๑ ห้ามได้

รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น วิญญาณขั้น สงเคราะห์
ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น อายตนะ ชาติ
ใด ๑ ห้ามได้

ขั้น ๕ สงเคราะห์ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๑ ไม่สงเคราะห์
ด้วยชาติ อายตนะ ชาติใด ๑ ห้ามได้

อายตนะ คือ จักขุ สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่
สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

อายตนะ คือ หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ เหมือนกัน ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔
อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

อายตนะ คือ ใจ สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่สงเคราะห์
ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ ส่วนอายตนะ คือ ธรรมะ ยกสิ่งที่ยังจับไม่
ได้ตกแต่งเสียแล้วก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ เท่านั้น ไม่
สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

อายตนะ คือ ตา หู สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ ไม่
สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

อายตนะ คือ ตากับจมูก ตากับลิ้น ตากับกาย ตากับรูป ตากับเสียง
ตากับกลิ่น ตากับรส ตากับโผฏฐัพพะ สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒
ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

อายตนะ คือ ตากับใจสงเคราะห์ด้วยขันธ ๒ อายตนะ ๒ ธาตุ ๑๔ ไม่
สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

อายตนะ คือ ตากับธรรมซึ่งไม่ใช่พระนิพพาน สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔
อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

อายตนะ ๑๒ ยกพระนิพพานเสีย สงเคราะห์ด้วยขันธ ๕ อายตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๔ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ หรืออายตนะ ธาตุใด ๆ นั้น หามิได้ ดังนี้ ส่วน
คำอธิบายในบทพิเศษ ซึ่งแสดงมาแล้ว จักมีปรากฏอยู่ในกัณฑ์ที่ว่าด้วยอรรถกถา
ส่วนในกัณฑ์นี้ยังไม่มีคำอธิบายอันใด จักอธิบายแต่เพียงว่า คำว่า สงเคราะห์นั้น
ได้แก่ คำว่า จัดเข้า เช่น คำว่า รูปขันธ สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ นั้น อธิบายว่า
รูปขันธนั้น จัดเข้าในขันธ ๑ ดังนี้ เป็นต้น สันเนอความในกัณฑ์นี้ เพียงเท่านั้น.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๒

คัมภีร์พระธาตุกถา

ว่าด้วยบท สงฺคโห อสงฺคโห

จกฺขุธาตุ กตฺถิ ขนฺธเหติ กตฺถิ กายคเนหิ กตฺถิ ธาตุหิ สงฺคหิตา ฯ
 จกฺขุธาตุ เอเกน ขนฺธเณน เอเกนาคเนน เอกาย ธาตุยา สงฺคหิตา
 กตฺถิ อสงฺคหิตา ฯ จตฺถิ ขนฺธเหติ เอกาทสหายคเนหิ สคฺตรสหิ ธาตุหิ
 อสงฺคหิตาติ.

ณ บัดนี้ อาคตมภาพจักได้แสดงพระอภิธรรมปิฎกเทศนา มหาวิคณารณัย
 คัมภีร์พระธาตุกถา กัณฑ์ที่ ๒ ว่าด้วยบท สงฺคโห อสงฺคโห สืบต่อไป เพื่อให้
 ได้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

ปาลี

คํานินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
 จกฺขุธาตุ นํบเข้าในขันธํ อายตนะ ธาตุเทํไร แก้วว่า จกฺขุธาตุ นํบเข้าในขันธํ ๑
 อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ฯ จกฺขุธาตุ ไม่จัดเข้าในขันธํ อายตนะ ธาตุ อย่างละเทํไร
 แก้วว่า ไม่จัดเข้าในขันธํ ๒ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

โสตธาตุ ฆานธาตุ จิวหาธาตุ กายธาตุ รูปธาตุ สัทธาธาตุ คัมภธาตุ
 รสธาตุ โสณฺฑิพฺพธาตุ จกฺขุวิญญานธาตุ โสตวิญญานธาตุ ฆานวิญญานธาตุ
 จิวหาวิญญานธาตุ กายวิญญานธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ เหล่านี้ จัดเข้า
 ในขันธํ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่จัดเข้าในขันธํ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

ธรรมธาตุ ยกนิพฺพานธาตุ จัดเข้าในขันธํ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑
 ไม่จัดเข้าในขันธํ ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

จกฺขุธาตุ โสตธาตุ จัดเข้าในขันธํ ๑ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ ไม่จัดเข้าใน
 ขันธํ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

จักขุธาตุกับขันธ์ธาตุ จักขุธาตุกับชีวหาธาตุ จักขุธาตุกับกายธาตุ จักขุ-
ธาตุกับรูปธาตุ จักขุธาตุกับสัทธาธาตุ จักขุธาตุกับคันธาธาตุ จักขุธาตุกับรส-
ธาตุ จักขุธาตุกับโณภูมัพพะธาตุ จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒ ไม่จัด
เข้าในชั้น ๔ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖

จักขุธาตุกับจักขุวิญญาณธาตุ จัดเข้าในชั้น ๒ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒
ไม่จัดเข้าในชั้น ๓ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖

จักขุธาตุกับโสทวิญาณธาตุก็ดี กับขันธ์วิญาณธาตุก็ดี กับชีวหา
วิญญาณธาตุก็ดี กับกายวิญาณธาตุก็ดี กับมโนธาตุก็ดี กับมโนวิญาณธาตุก็ดี
จัดเข้าในชั้น ๒ อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๓ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖

จักขุธาตุกับธรรมธาตุ ขกธาตุที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสีย จัดเข้าในชั้น ๔
อายุตนะ ๒ ธาตุ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖

ธาตุ ๑๔ ขกธาตุที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสีย จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๔ ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ ธาตุใด ๆ อายุตนะใด ๆ นั้นห้ามมิได้

ทุกขสัจ จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๔ ที่จะไม่จัดเข้าใน
ชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ธาตุใด ๆ นั้นห้ามมิได้

สมุทัยสัจกับมรรคสัจ จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่จัดเข้า
ในชั้น ๔ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖

นิโรธสัจ จัดเข้าในชั้นใด ๆ ห้ามมิได้ เพียงแต่จัดเข้าในอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑
ไม่จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ เท่านั้น

ทุกขสัจกับสมุทัยสัจ จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๔ ไม่จัด
เข้าในชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ธาตุใด ๆ นั้นห้ามมิได้

ทุกขสัจกับมรรคสัจ จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๔ ไม่จัด
เข้าในชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ นั้นห้ามมิได้

ทุกขสัจกับนิโรธสัจ ขกนิพพานที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสีย จัดเข้าในชั้น ๕
อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๔ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ ห้ามมิได้

ทุกขสังกับสมุทัยสัง มรรคสัง จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๘
ที่ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามได้

ทุกขสัง กับสมุทัยสัง นิโรธสัง ขกนิพพานที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียบ
จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ
ชาติใด ๆ นั้นห้ามได้

ทุกขสัง กับสมุทัยสัง มรรคสัง นิโรธสัง ขกนิพพานที่บังจยไม่ได้ตก
แต่งเสียบ จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ
อายุตนะใด ๆ ชาติใด ๆ นั้นห้ามได้

สังจะ ๔ ขกนิพพานที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียบ จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ
๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ชาติใด ๆ นั้นห้ามได้

จักขุนทรีย์ จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่จัดในชั้น ๔
อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

โสคินทรีย์ ฆานินทรีย์ ขวหินทรีย์ กายินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์
จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่จัดเข้าในชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

มณินทรีย์ จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่จัดเข้าในชั้น ๔
อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

ชวคินทรีย์ จัดเข้าในชั้น ๒ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่จัดเข้าในชั้น ๓
อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

สจจินทรีย์ ทกจจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อเปกจจินทรีย์
สัทธจจินทรีย์ วัชรจจินทรีย์ สตินทรีย์ สมาจจินทรีย์ บัญญินทรีย์ อนัญญุตัญญุตสัม-
คินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ไม่จัดเข้า
ในชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

จักขุนทรีย์กับโสคินทรีย์ จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัด
เข้าในชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

จักขุนทรีย์ กับฆานินทรีย์กคิ กับขวหินทรีย์กคิ กับกายินทรีย์กคิ กับ
อิตถินทรีย์กคิ กับปุริสินทรีย์กคิ จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัด
เข้าในชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

จักษุ^{๔๔} ทรย์กับม^{๔๕}นิน^{๔๖}ทรย์ จัดเข้าในชั้น^{๔๗} ๒ อายุ^{๔๘}คนะ ๒ ชาติ^{๔๙} ๘ ไม่จัด
เข้าในชั้น^{๕๐} ๓ อายุ^{๕๑}คนะ ๑๐ ชาติ^{๕๒} ๑๐

จักษุ^{๕๕๖} ทรย์กับชวตน์^{๕๕๗} ทรย์^{๕๕๘} จัดเข้าในชั้น^{๕๕๙} ๒ อายุ^{๕๖๐} ตนะ^{๕๖๑} ๒ ธาตุ^{๕๖๒} ๒ ไม่จัด
เข้าในชั้น^{๕๖๓} ๓ อายุ^{๕๖๔} ตนะ^{๕๖๕} ๑๐ ธาตุ^{๕๖๖} ๑๖

จักขณทรย์ กับสัจจนทรย์กต กับทกจันทรย์กต กับโสมนัสสันทรย์กต
 กับโหมนัสสันทรย์กต กับอเปกจันทรย์กต กับสัทธจันทรย์กต กับวริขณทรย์กต
 กับสตันทรย์กต กับสมาธจันทรย์กต กับปัญญจันทรย์กต กับอนัญญุตัญญุตสามตณ-
 ทรย์กต กับอัญญจันทรย์กต กับอัญญาตาวินทรย์กต จัดเข้าในชั้น ๒ อายุตนะ ๒
 ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๓ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

อินทรีย์ ๒๒ จัดเข้าในชั้น ๔ อายุขณะ ๗ ธาตุ ๑๓ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑
อายุขณะ ๕ ธาตุ ๕

อวิชา จัดเข้าในชั้น ๑ อายุคนละ ๑ ชาติ ๑ ไม่จัดเข้าในชั้น ๔
 อายุคนละ ๑๑ ชาติ ๑๓

สังขารที่เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จัดเข้าในขั้นที่ ๑ อายุคนละ ๑ ชาต ๑
ไม่จัดเข้าในขั้นที่ ๔ อายุคนละ ๑๑ ชาต ๑๑)

วิญญาณที่เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย จัดเข้าในขั้นที่ ๑ อาบตนะ ๑
ธาตุ ๑ ไม่จัดเข้าในขั้นที่ ๔ อาบตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๖

นามรูปที่มีวิญญานเป็นปัจจัย จัดเข้าในชั้นที่ ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑
ไม่จัดเข้าในชั้นที่ ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๓

สภาพขณะที่เกิดขึ้นเพราะนามรูปเป็นปัจจัย จัดเข้าในขั้นที่ ๒ อายุขณะ ๖
ธาตุ ๑๒ ไม่จัดเข้าในขั้นที่ ๓ อายุขณะ ๖ ธาตุ ๖

ผัสสะที่เกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยกิด เวทนาที่เกิดเพราะผัสสะเป็น
 ปัจจัยกิด ตัณหาที่เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัยกิด อุปาทานที่เกิดเพราะตัณหาเป็น
 ปัจจัยกิด กามภพที่เกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัยกิด เหล่านี้ จัดเข้าในขั้นที่ ๑
 อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ทั้งหมด ไม่จัดเข้าในขั้นที่ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗

อุปบัติภพกัฏฐิ กามภพกัฏฐิ สัญญาภพกัฏฐิ บัญจโวการภพกัฏฐิ เหล่านี้
จัดเข้าในชั้น ๕ อายุคนละ ๑๑ ชาติ ๑๑ หน้ัน ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ นั้น
หาไม่ได้ เพียงแต่จัดเข้าในอายุคนละ ๑ ชาติ ๑ เท่านั้น

รูปภพจัดเข้าในชั้น ๕ อายุคนะ ๕ ชาติ ๘ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ
แต่จัดเข้าในอายุคนะ ๗ ชาติ ๑๐ เท่านั้น

อรุณภพก็ดี เนวสัญญานาสัญญารูปภพก็ดี จตุโวหารภพก็ดี จัดเข้าใน
ชั้น ๔ อายุคนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

อัญญาภพก็ดี เอกโวหารภพก็ดี จัดเข้าในชั้น ๑ อายุคนะ ๒ ชาติ ๒
ไม่จัดเข้าในชั้น ๔ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ชาติกับชราภพ จัดเข้าในชั้น ๒ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ ก็เหมือนกัน ไม่
จัดเข้าในชั้น ๓ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๗

โสกะ ปริเทวะ หุกซ์ โทมนัส อุปายาส สติปัญญา สัมมปธาน จัดเข้าใน
ชั้น ๑ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่จัดเข้าในชั้น ๔ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๗

อิทธิบาท จัดเข้าในชั้น ๒ อายุคนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๓
อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ฌานจัดเข้าในชั้น ๒ อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่จัดเข้าในชั้น ๓ อายุ-
คนะ ๑๐ ชาติ ๑๗

อัปปมัญญา ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค ๘ ผัสสะ ๑
เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑ อธิโมกษ์ ๑ มนสิการ ๑ จัดเข้าในชั้น ๑
อายุคนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่จัดเข้าในชั้น ๔ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๗

จิต จัดเข้าในชั้น ๑ อายุคนะ ๑ ชาติ ๗ ไม่จัดเข้าในชั้น ๓ อายุ-
คนะ ๑๐ ชาติ ๑๑

กุศลธรรม อกุศลธรรม จัดเข้าในชั้น ๔ อายุคนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัด
เข้าในชั้น ๑ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

อัพยาภพธรรม ยกเสียแต่เนมิพพาน ซึ่งปัจจัยไม่ได้ตกแต่ง จัดเข้าใน
ชั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๔ ที่ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายุคนะใด ๆ ชาติ
ใด ๆ นั้นหาไม่ได้

ธรรมอันประกอบด้วยสุขเวทนามภพ จัดเข้าในชั้น ๓ อายุคนะ ๒ ชาติ ๓
ไม่จัดเข้าในชั้น ๒ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๔

กรรมอันประกอบด้วยเวทนา ซึ่งไม่สุข ไม่ทุกข์ จัดเข้าในชั้น ๓ อายุ-
ตนะ ๒ ชาติ ๑ ไม่จัดเข้าในชั้น ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

กรรมอันเป็นวิบาก จัดเข้าในชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าใน
ชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

กรรม อันมีวิบากกรรมเป็นกรรมคากัด กรรมอันเศร้าหมอง และประกอบ
กับเครื่องเศร้าหมองกิด จัดเข้าในชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าใน
ชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

กรรม อันเป็นวิบากที่ไม่ใช่ มีวิบากกรรมเป็นกรรมคากัดไม่ใช่ ขกพระ
นิพพาน อันบังจยไม่ได้ตกแต่งเสีย จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๓
ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ หามิได้ แต่จัดเข้าในชาติ ๕

กรรมที่ถูกยึดถือ และเป็นเหตุแห่งการยึดถือ จัดเข้าในชั้น ๕ อายุ-
ตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑ ที่จะไม่จัดเข้าในชาติใด ๆ หามิได้ แต่จัดเข้าในอายุตนะ ๑
ชาติ ๑ เท่านั้น

กรรมซึ่งไม่ถูกยึดถือ แต่เป็นเหตุแห่งการยึดถือ จัดเข้าในชั้น ๕ อายุ-
ตนะ ๑ ชาติ ๔ ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่จัดเข้าในอายุตนะ ๕
ชาติ ๑๐ เท่านั้น

กรรมอันไม่ถูกยึดถือด้วย ไม่เป็นเหตุแห่งการยึดถือด้วยกิด กรรมอันไม่
เศร้าหมอง และไม่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง ขกพระนิพพานเสีย จัดเข้า
ในชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๑

กรรมอันไม่เศร้าหมอง แต่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง จัดเข้าใน
ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๔ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ชาติ
ใด ๆ หามิได้

กรรมอันมีทั้งวิตก วิจาร จัดเข้าในชั้น ๔ อายุตนะ ๕ ชาติ ๓ ไม่จัด
เข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕

กรรมอันไม่มีวิตก มีแต่เพียงวิจาร์กิด กรรมอันสหระกตด้วยบุคคลกิด จัด
เข้าในชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๑

ธรรมอันไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ ยกพระนิพพานเสีย จัดเข้าในชั้น ๕
อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๓ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ ห้ามได้ เพียง
แต่ไม่จัดเข้าในชาติ ๑ เท่านั้น

ธรรมอันสหระคด้วยสุข จัดเข้าในชั้น ๓ อายตนะ ๓ ชาติ ๓ ไม่จัด
เข้าในชั้น ๒ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕

ธรรมอันสหระคด้วยอุเบกขา จัดเข้าในชั้น ๓ อายตนะ ๒ ชาติ ๓
ไม่จัดเข้าในชั้น ๒ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๑

ธรรมที่ควรละด้วยหัสสนะกัณฺฐิ ควรละด้วยภาวนา กัณฺฐิ มีเหตุควรละด้วย
หัสสนะกัณฺฐิ มีเหตุควรละด้วยภาวนา กัณฺฐิ เป็นเหตุให้ไปสู่ที่สะสมกัณฺฐิ ให้ไปสู่ที่ไม่
สะสมกัณฺฐิ เป็นของพระเสขะกัณฺฐิ เป็นของพระอเสขะกัณฺฐิ เป็นของใหญ่กัณฺฐิ จัด
เข้าในชั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมที่ควรละด้วยหัสสนะกัณฺฐิ ไม่ใช่ ด้วยภาวนา ไม่ใช่กัณฺฐิ ที่มีเหตุควรละ
ด้วยหัสสนะกัณฺฐิ ไม่ใช่ ด้วยภาวนา ไม่ใช่กัณฺฐิ ที่ให้ไปสู่ที่มีการสะสมกัณฺฐิ ไม่ใช่ ไม่มี
การสะสมกัณฺฐิ ไม่ใช่ เป็นของพระเสขะกัณฺฐิ ไม่ใช่ เป็นของพระอเสขะกัณฺฐิ ไม่ใช่กัณฺฐิ
ยกพระนิพพานเสียแล้ว นอกนั้นจัดเข้าในชั้น ๔ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่
จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ ห้ามได้

ธรรมอันเล็กน้อย คือ ธรรมที่เป็นกามาวจร จัดเข้าในชั้น ๕ อาย-
ตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามได้

ธรรมอันหาประมาณมิได้กัณฺฐิ ธรรมอันประณตกัณฺฐิ ยกพระนิพพานเสีย
จัดเข้าในชั้น ๕ อายตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๑

ธรรมอันมีธรรมเล็กน้อย เป็นอารมณ์ จัดเข้าในชั้น ๔ อายตนะ ๒
ชาติ ๘ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ธรรมอันมีธรรมใหญ่เป็นอารมณ์กัณฺฐิ มีธรรมหาประมาณมิได้เป็นอารมณ์
กัณฺฐิ ธรรมอันเลวกัณฺฐิ ธรรมอันผิดและแน่นอนกัณฺฐิ ธรรมอันถูกและให้ผลแน่นอน
กัณฺฐิ ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์กัณฺฐิ ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุกัณฺฐิ ธรรมอันมีมรรค
เป็นอุปัฏฐกกัณฺฐิ จัดเข้าในชั้น ๔ อายตนะ ๔ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑
อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมอันเป็นปานกลาง จัดเข้าในชั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่จัด
เข้าในชั้นใด ๆ อายุขณะใด ๆ ชาติใด ๆ หามิได้

ธรรมที่ไม่แน่นอน ในทางให้ผล ขกพระนิพพานเสีย จัดเข้าในชั้น ๕
อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายุขณะใด ๆ ชาติใด ๆ ห
มิได้

ธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว จัดเข้าในชั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่จัด
เข้าในชั้นใด ๆ อายุขณะใด ๆ ชาติใด ๆ หามิได้

ธรรมอันยังไม่เกิดขึ้น จัดเข้าในชั้น ๕ อายุขณะ ๑ ชาติ ๘ ไม่จัดเข้า
ในชั้นใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่จัดเข้าในอายุขณะ ๕ ชาติ ๑๐ เท่านั้น

ธรรมที่จักเกิดขึ้น จัดเข้าในชั้น ๕ อายุขณะ ๑๑ ชาติ ๑๗ ที่จะไม่จัดเข้าใน
ชั้นใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่จัดเข้าในอายุขณะ ๑ ชาติ ๑ เท่านั้น

ธรรมอันเป็นอดีตกัต เป็นอนาคตกัต เป็นปัจจุบัณกัต เป็นภายในกัต
เป็นทั้งภายในภายนอกกัต จัดเข้าในชั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘

ธรรมอันเป็นภายนอก ขกพระนิพพานเสีย จัดเข้าในชั้น ๕ อาย
ขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘

ธรรมมอดีตเป็นอารมณ์กัต มีอนาคตเป็นอารมณ์กัต จัดเข้าในชั้น ๕
อายุขณะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมอันมีปัจจุบัณเป็นอารมณ์ มีภายในเป็นอารมณ์กัต มีภายนอก
เป็นอารมณ์กัต มีทั้งภายในภายนอกเป็นอารมณ์กัต จัดเข้าในชั้น ๕ อาย
ขณะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ธรรมที่เห็นได้ กระทบได้ จัดเข้าในชั้น ๑ อายุขณะ ๕ ชาติ ๕ ไม่จัด
เข้าในชั้น ๔ อายุขณะ ๓ ชาติ ๕

ธรรมที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ จัดเข้าในชั้น ๑ อายุขณะ ๕ ชาติ ๕
ไม่จัดเข้าในชั้น ๔ อายุขณะ ๓ ชาติ ๕

ธรรมที่เห็นไม่ได้ด้วย กระทบไม่ได้ด้วย ขกเสียแต่พระนิพพาน จัดเข้า
ในชั้น ๕ อายุขณะ ๒ ชาติ ๒ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่
ได้จัดเข้าในอายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๐ เท่านั้น ดังนี้ ส่วนคำอธิบายในคำทั้งหลาย

ที่แสดงมาแล้ว จักมีแจ้งในกัณฑ์ที่ว่าด้วยอรรถกถาข้างหน้านั้น ส่วนในกัณฑ์
ของคไว์เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัมมึ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๓

คัมภีร์พระธาตุกถา

ว่าด้วยบท สงคโห อสงคโห

เหตุ ชมฺมา เหตุ เจว สเหตุกา จ ชมฺมา เหตุ เจว เหตุสมปยุตฺตา
จ ชมฺมา เอเกน ขนฺธเณ เอเกนายตเนน เอกายธาคฺขยา สงคหิตา ฯ กตฺถิ
อสงคหิตา ฯ จตุหิ ขนฺธเหิ เอกาทสหายตเนหิ สคฺตรสหิ ธาคฺคหิ อสงคหิตาติ.

ณ บัณฑิตึ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระธาตุกถา กัณฑ์ที่ ๓ ว่าด้วยบท
สงคโห อสงคโห สืบต่อไป เพื่อจักได้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ค้ำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมที่^{๔๔}เป็นเหตุ^{๔๔}กิด ธรรมที่^{๔๔}เป็นเหตุ^{๔๔}ด้วย มีเหตุ^{๔๔}ด้วย^{๔๔}กิด ธรรมที่^{๔๔}เป็นเหตุ^{๔๔}ด้วย
ประกอบกับเหตุ^{๔๔}ด้วย^{๔๔}กิด จัก^{๔๔}เข้าใน^{๔๔}ชั้น^{๔๔} ๑ आयตนะ ๑ ธาคฺ ๑ ไม่^{๔๔}จัก^{๔๔}เข้าใน^{๔๔}ชั้น^{๔๔} ๔
อายตนะ ๑๑ ธาคฺ ๑๑

ธรรมที่^{๔๔}ไม่^{๔๔}เป็นเหตุ^{๔๔}กิด ธรรมที่^{๔๔}ไม่^{๔๔}มีเหตุ^{๔๔}กิด ธรรมที่^{๔๔}ไม่^{๔๔}ประกอบกับเหตุ^{๔๔}กิด
ธรรมที่^{๔๔}ไม่^{๔๔}เป็นเหตุ^{๔๔}ด้วย ไม่^{๔๔}มีเหตุ^{๔๔}ด้วย^{๔๔}กิด ยก^{๔๔}พระ^{๔๔}วิ^{๔๔}พ^{๔๔}พาน^{๔๔}เสีย จัก^{๔๔}เข้าใน^{๔๔}ชั้น^{๔๔} ๕
อายตนะ ๑๒ ธาคฺ ๑๒ ที่^{๔๔}จะไม่^{๔๔}จัก^{๔๔}เข้าใน^{๔๔}ชั้น^{๔๔}ใด^{๔๔} ๆ อาตนะใด^{๔๔} ๆ ธาคฺใด^{๔๔} ๆ
นั้น^{๔๔}ห้าม^{๔๔}ได้

ธรรมที่มีเหตุกดี ธรรมที่ประกอบด้วยเหตุกดี ธรรมที่มีเหตุด้วย ไม่เป็นเหตุด้วยกดี ธรรมที่ประกอบด้วยเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุกดี ธรรมที่ไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุกดี จัดเข้าในชั้น ๕ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖

ธรรมที่มีปัจจัยกดี ธรรมที่มีปัจจัยตกแต่งกดี จัดเข้าในชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ आयตนะใด ๆ ธาตุใด ๆ นั้นหาไม่ได้

ธรรมที่ไม่มีปัจจัยกดี ธรรมที่มีปัจจัยไม่ได้ตกแต่งกดี ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ เป็นแต่จัดเข้าในอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ เท่านั้น ไม่จัดเข้าในชั้น ๕ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๗

ธรรมที่เห็นได้ จัดเข้าในชั้น ๑ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่จัดเข้าในชั้น ๕ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๗

ธรรมที่เห็นไม่ได้ ยกพระนิพพานเสีย จัดเข้าในชั้น ๕ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๗

ธรรมที่กระทบได้ จัดเข้าในชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ ไม่จัดเข้าในชั้น ๕ आयตนะ ๒ ธาตุ ๘

ธรรมที่กระทบไม่ได้ ยกพระนิพพานเสีย จัดเข้าในชั้น ๕ आयตนะ ๒ ธาตุ ๘ ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ หาไม่ได้ เป็นแต่ไม่จัดเข้าในอายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ เท่านั้น

ธรรมที่มีรูป จัดเข้าในชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ ไม่จัดเข้าในชั้น ๕ आयตนะ ๑ ธาตุ ๗

ธรรมที่ไม่มีรูป ยกพระนิพพานเสีย จัดเข้าในชั้น ๕ आयตนะ ๒ ธาตุ ๘ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐

ธรรมอันเป็นโลกีย์ จัดเข้าในชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ आयตนะใด ๆ ธาตุใด ๆ นั้นหาไม่ได้

ธรรมอันเป็นโลกุตตระ ยกพระนิพพานเสีย จัดเข้าในชั้น ๕ आयตนะ ๒ ธาตุ ๘ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐

ธรรมทรุคฺวอายตนะ ๑ ไม่รู้ได้ด้วยอีกอายตนะ ๑ ยกพระนิพพานเสีย
จัดเข้าในชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ
ชาติใด ๆ นั้นห้ามได้

ธรรมอันเป็นอาสวะกดี ธรรมอันเป็นอาสวะด้วย มีอาสวะด้วยกดี ธรรม
อันเป็นอาสวะด้วย ประกอบกับอาสวะด้วยกดี จัดเข้าในชั้น ๑ อายตนะ ๑
ชาติ ๑ ไม่จัดเข้าในชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมอันไม่เป็นอาสวะกดี ธรรมที่ไม่ประกอบกับอาสวะ ยกพระนิพพาน
เสียกดี จัดเข้าในชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ
อายตนะใด ๆ ชาติใด ๆ นั้นห้ามได้

ธรรมอันมีอาสวะกดี ธรรมอันมีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะกดี ธรรมอัน
ไม่ประกอบกับอาสวะ แต่มีอาสวะกดี จัดเข้าในชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘
ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ ชาติใด ๆ นั้นห้ามได้

ธรรมอันไม่มีอาสวะกดี ธรรมอันไม่ประกอบกับอาสวะด้วย ไม่มีอาสวะ
ด้วย ยกพระนิพพานเสียกดี จัดเข้าในชั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๓ ไม่จัดเข้า
ในชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมอันประกอบกับอาสวะกดี ธรรมอันประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็น
อาสวะกดี จัดเข้าในชั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายตนะ ๑๐

ธรรมอันเป็นสังโยชนกดี เป็นคันถะกดี เป็นโอฆะกดี เป็นโยคะกดี เป็น
นิวรณ์กดี เป็นปราคาสกดี เป็นปราคาสด้วย ถูกปราคาสด้วยกดี จัดเข้าในชั้น ๑
อายตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่จัดเข้าในชั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมอันไม่เป็นปราคาสกดี ธรรมอันไม่ประกอบกับปราคาส ยกพระ
นิพพานเสียกดี จัดเข้าในชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่จัดเข้าชั้นใด ๆ
อายตนะใด ๆ ชาติใด ๆ นั้นห้ามได้

ธรรมอันถูกปราคาสกดี ธรรมอันถูกปราคาส แต่ไม่เป็นปราคาสกดี ธรรม
อันไม่ประกอบกับปราคาส แต่ถูกปราคาสกดี จัดเข้าในชั้น ๕ อายตนะ ๑๒
ชาติ ๑๘ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ ชาติใด ๆ นั้นห้ามได้

ธรรมอันไม่ถูกปราคาส ธรรมอันไม่ประกอบด้วยปราคาสกัถิ ธรรม
อันไม่ถูกปราคาสกัถิ ขกพระนิพพานเสือกัถิ จักเข้าในขันธ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒
ไม่จักเข้าในขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖

ธรรมอันประกอบด้วยปราคาส จักเข้าในขันธ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ ไม่
จักเข้าในขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖

ธรรมอันมีอารมณ์ จักเข้าในขันธ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘ ไม่จักเข้าในขันธ ๑
อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐

ธรรมอันไม่มีอารมณ์ ขกพระนิพพานเสือกัถิ จักเข้าในขันธ ๑ อายตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๐ จักเข้าในขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันเป็นจิต จักเข้าในขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่จักเข้าในขันธ ๑
อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐

ธรรมอันไม่เป็นจิต ขกพระนิพพานเสือกัถิ จักเข้าในขันธ ๔ อายตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๐ ไม่จักเข้าในขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันเป็นเจตสิกกัถิ ธรรมอันประกอบด้วยจิตกัถิ ธรรมอันคลุกคลีกับ
จิตกัถิ จักเข้าในขันธ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่จักเข้าในขันธ ๒ อายตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๑

ธรรมอันไม่เป็นเจตสิก ขกพระนิพพานเสือกัถิ จักเข้าในขันธ ๒ อายตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๔ ไม่จักเข้าในขันธ ๓ ที่จะไม่จักเข้าในอายตนะใด ๆ ธาตุใด ๆ ห้ามได้

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยจิตกัถิ ธรรมอันไม่คลุกคลีกับจิต ขกพระนิพพาน
เสือกัถิ จักเข้าในขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ ไม่จักเข้าในขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันมีจิตเป็นสมุฏฐาน จักเข้าในขันธ ๔ อายตนะ ๖ ธาตุ ๖ ไม่จัก
เข้าในขันธ ๑ อายตนะ ๑๖ ธาตุ ๑๒

ธรรมอันไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานกัถิ ธรรมอันไม่เกิดพร้อมกับจิตกัถิ ธรรม
อันไม่หมุนเวียนไปตามจิต ขกพระนิพพานเสือกัถิ จักเข้าในขันธ ๒ อายตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๔ ไม่จักเข้าในขันธ ๓ ที่จะไม่จักเข้าในอายตนะใด ๆ ธาตุใด ๆ ห้ามได้

ธรรมอันเกิดพร้อมกับจิตกัถิ ธรรมอันหมุนเวียนไปตามจิตกัถิ จักเข้า
ในขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่จักเข้าในขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑

ธรรมอันมีกรรมซึ่งคลุกคลีกับจิต เป็นสมุฏฐานกัตติ ธรรมอันเกิดพร้อม
กับกรรม ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัตติ ธรรมอันหมุนเวียนไปตามกรรม
ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัตติ จัดเข้าในชั้นที่ ๓ อายุตนะ ๑ ชาต ๑
ไม่จัดเข้าในชั้นที่ ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาต ๑๗

ธรรมอันไม่มีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัตติ ธรรมอันไม่เกิดพร้อมกับ
กรรม ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัตติ ธรรมอันไม่หมุนเวียนไปตาม
กรรม ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัตติ ขกพระนิพพานเสีย จัดเข้าใน
ชั้นที่ ๒ อายุตนะ ๑๒ ชาต ๑๔ ไม่จัดเข้าในชั้นที่ ๓ ที่จะไม่จัดเข้าในอายุตนะ
ใด ๆ ชาตใด ๆ ห้ามได้

ธรรมอันเป็นภายใน จัดเข้าในชั้นที่ ๒ อายุตนะ ๖ ชาต ๑๒ ไม่จัดเข้าใน
ชั้นที่ ๒ อายุตนะ ๖ ชาต ๖

ธรรมอันเป็นภายนอก ขกพระนิพพานเสีย จัดเข้าในชั้นที่ ๔ อายุตนะ ๖
ชาต ๖ ไม่จัดเข้าในชั้นที่ ๑ อายุตนะ ๖ ชาต ๑๒

ธรรมอันเป็นอุปาทารูป จัดเข้าในชั้นที่ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาต ๑๐ ไม่จัด
เข้าในชั้นที่ ๔ อายุตนะ ๒ ชาต ๔

ธรรมอันไม่เป็นอุปาทารูป ขกพระนิพพานเสีย จัดเข้าในชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๓
ชาต ๕ ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ ห้ามได้ เป็นแต่ไม่จัดเข้าในอายุตนะ ๕ ชาต ๕
เท่านั้น

ธรรมอันถูกขัตถิ์ จัดเข้าในชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๑ ชาต ๑๗ ไม่จัดเข้าใน
ชั้นใด ๆ ห้ามได้ เป็นแต่ไม่จัดเข้าในอายุตนะ ๑ ชาต ๑ เท่านั้น

ธรรมอันไม่ถูกขัตถิ์ ขกพระนิพพานเสีย จัดเข้าในชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑ ชาต ๔
ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ ห้ามได้ เป็นแต่ไม่จัดเข้าในอายุตนะ ๕ ชาต ๑๐ เท่านั้น

ธรรมอันเป็นอุปาทานกัตติ ธรรมอันเป็นกิลเลสกัตติ ธรรมอันเป็นกิลเลศด้วย
ประกอบกับเครื่องเศร้าหมองด้วยกัตติ ธรรมอันเป็นกิลเลศด้วย เศร้าหมองด้วยกัตติ
ธรรมอันเป็นกิลเลศด้วย ประกอบกับกิลเลศด้วยกัตติ จัดเข้าในชั้นที่ ๑ อายุตนะ ๑
ชาต ๑ ไม่จัดเข้าในชั้นที่ ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาต ๑๗

กรรมอันไม่เป็นกิเลสก็ดี กรรมอันไม่เศร้าหมองก็ดี กรรมอันไม่ประกอบ
กับกิเลส ยกพระนิพพานเสียก็ดี จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ไม่
จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามมิได้

กรรมอันประกอบกับเครื่องเศร้าหมองก็ดี กรรมอันประกอบกับเครื่อง
เศร้าหมอง แต่ไม่เป็นกิเลสก็ดี กรรมอันไม่ประกอบกับกิเลส แต่ประกอบกับ
เครื่องเศร้าหมองก็ดี จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้น
ใด ๆ อายุตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามมิได้

กรรมอันไม่ประกอบกับเครื่องเศร้าหมองก็ดี ไม่ประกอบกับกิเลส ไม่
ประกอบกับเครื่องเศร้าหมอง ยกพระนิพพานเสียก็ดี จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๒
ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

กรรมอันเศร้าหมองก็ดี กรรมอันประกอบกับกิเลสก็ดี กรรมอันเศร้าหมอง
แต่ไม่เป็นกิเลสก็ดี กรรมอันประกอบกับกิเลส แต่ไม่เป็นกิเลสก็ดี จัดเข้าใน
อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

กรรมที่ควรละด้วยทัสสนะก็ดี กรรมที่มีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ดี กรรม
ที่มีเหตุควรละด้วยภาวนาก็ดี จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่จัดเข้า
ในชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

กรรมที่ไม่ควรละด้วยทัสสนะก็ดี กรรมที่ไม่ควรละด้วยภาวนาก็ดี กรรม
ที่ไม่มีเหตุควรละด้วยทัสสนะก็ดี กรรมที่ไม่มีเหตุควรละด้วยภาวนาก็ดี ยกพระ
นิพพานเสีย จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ
อายุตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามมิได้

กรรมอันมัวตกก็ดี กรรมอันมัวจางก็ดี จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๒
ชาติ ๓ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕

กรรมอันไม่มัวตกก็ดี กรรมอันไม่มัวจางก็ดี ยกพระนิพพานเสีย จัดเข้า
ในชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ห้ามมิได้
เป็นแต่ไม่จัดเข้าในชาติ ๑ เท่านั้น

กรรมอันไม่มีบัตกก็ดี กรรมอันปนกันกับบัตกก็ดี จัดเข้าในชั้น ๕ อายุตนะ ๒
ชาติ ๑๒ ไม่จัดในชั้นเข้า ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมอันไม่มียก^{๔๗๔๔} ธรรมอันไม่ปนกับยก^{๔๗๔๕} ธรรมอันไม่ปนกับสุขก็ด^{๔๗๔๖}
ยกพระนิพพานเสีย จัดเข้าในชั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ไม่จัดเข้าในชั้น
ใดๆ อายุคนะใดๆ ชาติใดๆ ห้ามได้

ธรรมอันปนกับสุข จัดเข้าในชั้น ๓ อายุคนะ ๒ ชาติ ๓ ไม่จัดเข้าใน
ชั้น ๒ อายุคนะ ๑๐ ชาติ ๑๕ ดังนี้ คำว่า ธรรมอันเป็นเหตุ ไม่เป็นเหตุ มีเหตุ
มีปัจจัย ไม่มีปัจจัย เห็นได้ เห็นไม่ได้ กระทบได้ กระทบไม่ได้ มีรูป
ไม่มีรูป เป็นโลกีย์ เป็นโลกุตระ เป็นต้นนั้น ได้แสดงมาแล้วในคัมภีร
พระธรรมสังคณโน้น ส่วนคำอธิบายซึ่งคำว่าจัดเข้าในชั้น ๑ เป็นต้นนั้น จักมีแจ้ง
ในกัณฑ์ที่ ๔ อันมีอรรถกถาประกอบด้วย ส่วนในเทศนาภักขันเป็นอันมีแต่เนื่อความ
ตามพระบาลีเท่าที่แสดงมานี้

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔

คัมภีรพระชาตูกถา

ว่าด้วยบท สงฺคโห อสงฺคโห

อุปฺเปกฺขาสหคตา ฐมา ตีหิ ขนฺธเหหิ ทฺวิหยาตเนหิ สตฺตฺตฺติ ชาติหิ
สงฺคหิตา ฯ กตฺติ อสงฺคหิตา ฯ ทฺวิหิ ทสฺสหายตเนหิ เอกาทสฺส
ชาติหิ อสงฺคหิตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรพระชาตูกถา ว่าด้วยบทสงฺคโห อสงฺคโห
ซึ่งแปลว่า สงฺเคราะห์ ไม่สงฺเคราะห์ อันได้แก่คำว่า จัดเข้า ไม่จัดเข้า ตาม
พระบาลี อรรถกถา และอรรถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อจักได้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมอันสหรถด้วยอุเบกขา คือไปกับอุเบกขา เจือปนกับอุเบกขา
สงเคราะห์ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๒ ชาติ ๑ อันได้แก่จัดเข้าในชั้น ๓ อายตนะ ๒
ชาติ ๑ ๑ มีคำถามว่า ไม่จัดเข้าในชั้น อายตนะ ชาติ อย่างละ
เท่าไร มีคำตอบว่า ไม่จัดเข้าในชั้น ๒ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๑

ธรรมอันสหรถด้วยอุเบกขา คือ ไปกับอุเบกขา เจือปนกับอุเบกขา
ยกพระนิพพานที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสีย จัดเข้าในชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๓
ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ อายตนะใด ๆ หามิได้ เป็นแต่ไม่จัดเข้าใน
ชาติ ๕ เท่านั้น

ธรรมอันเป็นกามาวจรกิต ธรรมอันเป็นปริยาบันกิต ธรรมอันมีธรรมอัน
ยิ่งกว่ากิต จัดเข้าในชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๔ ไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ
อายตนะใด ๆ ชาติใด ๆ หามิได้

ธรรมอันไม่เป็นกามาวจรกิต ธรรมอันเป็นอุปปริยาบันกิต ธรรมอันไม่มี
ธรรมอันยิ่งกว่า ยกเสียแต่พระนิพพานเสียกิต จัดเข้าในชั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๒
ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมอันเป็นรูปาวจรกิต ธรรมอันเป็นอรูปาวจรกิต ธรรมอันเป็นนิชชานิก
กิต ธรรมอันเป็นนิชตกิต ธรรมอันมีขาสกกิต จัดเข้าในชั้น ๔ อายตนะ ๒
ชาติ ๒ ไม่จัดเข้าในชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมอันไม่เป็นรูปาวจรกิต ธรรมอันไม่เป็นอรูปาวจรกิต ธรรมอันเป็น
อนิชชานิกกิต ธรรมอันไม่เป็นอนิชตกิต ธรรมอันไม่มีขาสกกิต จัดเข้าในชั้น
เท่าไร อายตนะเท่าไร ชาติเท่าไร แก้วว่า ธรรมอันไม่มีขาสก ยกเสีย
แต่พระนิพพานอันบังจยไม่ได้ตกแต่ง จัดเข้าในชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๔
ที่จะไม่จัดเข้าในชั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ ชาติใด ๆ หามิได้ สิ้นเนื้อความ
ในพระบาลี อันว่าด้วย แห่งบทว่า สงคโห อสงคโห ซึ่งได้ยกขึ้น

แสดงดังแต่กัณฐก • มาจนถึงกัณฐกนั้น ส่วนคำอธิบายนั้นก็มีแจ้งในอรรถกถาต่อไป
 กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า เมื่อจะยกบทมาติกาที่ได้อีกขึ้นไว้ ด้วยชื่อว่า
 ด้วยชั้น ๕ เป็นต้นมา ประกอบกับบทนัยมาติกา อันมีคำว่า สงฺคโห อสงฺคโห
 เป็นต้น สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ทรงแสดงนิเทศवार โดย
 นัยเป็นต้นว่า รูปชั้น จัดเข้าในชั้นเท่าไร ดังนี้ ๆ ในพระบาลีนั้น มีคำ
 อธิบายต่อไปว่า พระพุทธองค์ได้ทรงตั้งนัยมาติกาว่า สงฺเคราะห์ด้วย ๓ ไม่
 สงฺเคราะห์ด้วย ๓ คือจัดเข้าใน ๓ ไม่จัดเข้าใน ๓ ดังนี้ ไว้ด้วยนัยมาติกา
 อันมีคำว่า สงฺคโห อสงฺคโห เป็นต้นแล้ว เพราะฉะนั้น เมื่อจะแสดงซึ่งการ
 สงฺเคราะห์รูปชั้นเป็นต้น พระองค์จึงได้ทรงแสดงด้วยบทอันว่าด้วยชั้น ๔ อายุคณ
 ธาตุ ๓ อย่างนั้นว่า สงฺเคราะห์ด้วยชั้นเท่าไร ด้วยอายุคณเท่าไร ด้วยธาตุ
 เท่าไร ดังนี้ ๆ ในคำทั้งหลายมีคำว่า สัจจะ ๔ ดังนี้ เป็นต้น ในบาลีไม่ได้
 กล่าวถึงแม้สักคำ ๆ ในพระบาลีได้ตั้งลักษณะมาติกาไว้ว่า สิ่งเหมือนกัน สิ่ง
 ไม่เหมือนกัน ดังนี้แล้ว เพราะฉะนั้น ในการแก้ปัญหานี้ บาลีจึงกล่าวไว้ว่า
 รูปชั้น จัดเข้าในชั้น ๑ เป็นต้น ๆ เพราะเหตุว่า ธรรมทั้งหลายมีชั้นเป็น
 ต้นนั้น เป็นของคล้ายกันกับรูปชั้น

ในคำเหล่านั้น คำว่า ด้วยชั้น ๑ นั้น คือด้วยรูปชั้น ๆ ไม่ว่ารูปใด ๆ
 กถึงซึ่งการสงฺเคราะห์ว่า รูปชั้นทั้งนั้น เพราะเป็นของคล้ายกันกับรูปชั้น
 เพราะฉะนั้น จึงได้จัดเข้าในรูปชั้น กำหนดไว้ด้วยรูปชั้น ๆ คำว่า อายุ
 คณ ๑๑ นั้น หมายอายุคณอื่น ๆ นอกจากมนายคณ ๆ เพราะเหตุว่ารูปชั้น
 ทั้งปวง เป็นอายุคณ ๑๑ และเป็นส่วนหนึ่งแห่งธรรมายคณ เพราะฉะนั้น
 จึงจัดเข้าในอายุคณ ๑๑ ๆ คำว่า ด้วยธาตุ ๑๑ นั้น หมายด้วยธาตุ ๑๑ อย่าง
 นอกจากวิญญานธาตุ ๑ อย่าง เพราะเหตุว่า ที่เรียกว่ารูป ซึ่งไม่นับเข้าใน
 อายุคณ นั้น ไม่มี ๆ ในนิเทศแห่งอสังคหนัย บาลีได้กล่าวไว้เป็นปจจา
 ไว้ว่า ไม่สงฺเคราะห์ด้วยชั้นเท่าไร ? ในการวิสัชนาปัญหานี้ว่า อรูปชั้น ๔
 กับมนายคณ ๑ วิญญานธาตุ ๑ ไม่เหมือนกันกับรูปชั้น เพราะฉะนั้น
 ในบาลีจึงว่าด้วยชั้น ๔ คือสงฺเคราะห์ด้วยชั้น ๔ จัดเข้าในชั้น ๔ ดังนี้

เป็นต้น ๆ คำว่า สงเคราะห์ และไม่สงเคราะห์ จัดเข้า และไม่จัดเข้าในบท
ทั้งปวง ควรทราบตามนัยนี้ ๆ ส่วนในนิเทศอันว่าด้วยชั้น^๕ว่า ท่านได้แสดง
การปจฉาวิชันนาไว้อย่างละ ๕ โดยย่อ ในสังคหณัย อันเป็นเอกมุลกะว่า รูปชั้น^๕
สงเคราะห์ด้วยชั้น^๕เท่าไร จัดเข้าในชั้น^๕เท่าไร ดังนี้ เป็นต้น ๆ ในนัยแห่ง
บทว่า อสงคโห ซึ่งแปลว่า ไม่สงเคราะห์ หรือไม่จัดเข้านั้น ในบาลีก็ได้แสดง
การปจฉาวิชันนาไว้อย่างละ ๔ โดยย่อ ๆ ถึงแม้ว่า ในหมวดทุกมุลกะเป็นต้น
ก็ควรทราบปจฉาวิชันนาตามทำนองนี้

ในรูปชั้นมุลกะนั้น บาลีได้แสดงหมวด ๒ หมวด ๓ หมวด ๔ ไว้แล้ว
ส่วนในหมวด ๕ ได้ตั้งเป็นปจฉาวิชันนาไว้ ๒ อย่าง รูปชั้น^๕ เวทนาชั้น^๕
สัญญาชั้น^๕ สังขารชั้น^๕ วิญญาณชั้น^๕ สงเคราะห์ด้วยชั้น^๕เท่าไร ด้วย
อายตนะเท่าไร ด้วยธาตุเท่าไร ดังนี้แล้ววิชันนาต่อไปว่า สงเคราะห์ด้วยชั้น^๕ ๕
อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ดังนี้ ๑ ว่าชั้น^๕ ๕ สงเคราะห์ด้วยชั้น^๕เท่าไร อายตนะ
เท่าไร ธาตุเท่าไร แล้วแก้ไขว่า สงเคราะห์ด้วยชั้น^๕ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘
ดังนี้ ๑ ๆ ควรทราบนัยแห่งบาลีไว้ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ๆ นิเทศอันว่าด้วยชั้น^๕
ก็มีในอภักขันธมัตติกา ดังที่กล่าวมาแล้วในพระบาลีโน้น

ในนิเทศแห่งบทอันว่าด้วยอายตนะนั้น มีคำอธิบายว่า คำว่า อายตนะ
คือ จักขุ สงเคราะห์ด้วยชั้น^๕ ๑ นน ได้แก่สงเคราะห์ด้วยรูปชั้น^๕ ๑ ด้วย
อายตนะ คือจักขุ ๑ ด้วยธาตุ คือจักขุ ๑ ถึงแม้ว่าในอายตนะอื่น ๆ มี
อายตนะ คือ โลกุตตระเป็นต้น ก็ควรทราบการสงเคราะห์ และการไม่สงเคราะห์
ตามนัยนี้ ๆ ในคำว่า ยกแต่พระนิพพาน อันบ่งชี้ไม่ได้ตกแต่นั้น อธิบายว่า
พระนิพพานเป็นธรรมายตนะ ไม่ถึงซึ่งการสงเคราะห์เข้าในชั้น^๕ ๆ คำว่า
ด้วยชั้น^๕ ๔ นั้น คือ ด้วยรูปชั้น^๕ เวทนาชั้น^๕ สัญญาชั้น^๕ สังขารชั้น^๕ ๆ
เพราะว่า อายตนะคือธรรมนอกจากพระนิพพานนั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น^๕ ๔ คือ
รูปชั้น^๕ เวทนาชั้น^๕ สัญญาชั้น^๕ สังขารชั้น^๕นั้น ๆ อายตนะ คือธรรมนั้น
ไม่สงเคราะห์ด้วยอายตนะ และธาตุที่เหลือ ยกเสียแต่ธาตุคือธรรมอันนับเป็น
ธรรมายตนะ จึงสงเคราะห์ด้วยวิญญาณชั้น^๕ คือจัดเข้าในวิญญาณชั้น^๕

เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงว่า ธรรมายตนะนั้น ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑
 อายุตนะ ๑ ชาติ ๑๑ ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ฯ ควรทราบนัยทั้งหลาย อันมี
 อายุตนะ คือจักขุเป็นมูลราก เหมือนกับนัยทั้งหลายอันมีรูปขันธ์เป็นราก
 ที่ว่ามาแล้วนั้น ฯ ในพระบาลีที่ท่านได้แสดงซึ่งถ้อยคำ อันกล่าวถึงหมวด ๒
 ไว้แล้ว ได้แสดงปจฺจาวิสัชนาไว้โดยไม่แยกกันว่า อายุตนะ ๑๒ ยกเสีย
 แต่พระนิพพาน แล้วสงเคราะห์ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ดังที่
 ถิ่นแม้ว่าในนิตยเทศ อันว่าด้วยชาติ ก็เหมือนนัยนี้ ฯ ในนิตยเทศอันว่าด้วยสังขะ
 นั้น ในบาลีได้แสดงหมวด ๒ หมวด ๓ หมวด ๔ ไว้ทั้งสิ้น ดังนี้ ฯ การวิสัชนา
 ในมรรคสังขะ เหมือนกับในสมุทัยสังขะ ที่ว่าด้วยหมวด ๒ หมวด ๓ เพราะฉะนั้น
 ในบาลีจึงได้กล่าวมรรคสังขะไว้เป็นลำดับแห่งสมุทัยสังขะ ฯ ในนิตยเทศอันว่าด้วย
 อภิธรรมนัยนี้ คำว่า ชวตฺตนิทฺธิยํ สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ นัย
 อธิบายว่า รูปชวตฺตนิทฺธิยํ สงเคราะห์ด้วยรูปขันธ์ ส่วนอรุปรชวตฺตนิทฺธิยํ สงเคราะห์
 ด้วยสังขารขันธ์ ฯ คำนอกนี้ควรทราบตามแนวแห่งนัยที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ฯ
 ส่วนการกำหนดบาลีที่เป็นเหมือนกับในนิตยเทศ อันว่าด้วยอายุตนะ และชาติ ฯ
 ในนิตยเทศอันว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท ในบาลีไม่ตั้งเป็นคำปจฺจาวา อวิชชา
 สงเคราะห์ด้วยขั้นเท่าไร ได้แสดงเป็นคำวิสัชนาไว้ที่เดียวว่า สังขาร อันมี
 อวิชชาเป็นปัจจัย สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ ดังนี้ คำว่าวิ ญฺญาณ อันมีสังขาร
 เป็นปัจจัย อธิบายว่า เมื่อยังมีปฏิสนธิอยู่ ก็หมายวิญฺญาณอันเป็นวิบากทั้ง
 ๕ สิ้น ฯ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวไว้ในพระบาลีว่า สงเคราะห์วิญฺญาณด้วย
 ชาติ ๑๑ ดังนี้ ฯ ถิ่นแม้ว่านามรูป ก็ควรทราบด้วยอำนาจแห่งความเป็นไปแห่ง
 ปฏิสนธิ ฯ เพราะฉะนั้นแหละ ในพระบาลีจึงสงเคราะห์สัททหายตนะไว้แล้ว
 แสดงการสงเคราะห์ด้วยอายุตนะ ๑๑ ฯ ควรทราบความต่างกันแห่งขั้นในธรรม
 ทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น ฯ เพราะสงเคราะห์ผัสสะด้วยขั้นอย่างหนึ่ง สงเคราะห์
 เวทนาด้วยขั้นอีกอย่างหนึ่ง ฯ ส่วนธรรมทั้งหลาย คือตัณหาอุปาทาน และ
 กรรมภพนั้น สงเคราะห์ด้วยสังขารขันธ์เท่านั้น ฯ บทอันว่าด้วยภพนั้น ท่าน
 จำแนกไว้เป็น ๑๑ ประเภท ด้วยความวิเศษแตกต่างกันแก่กรรมภพเป็นต้น ฯ
 ในบาลีนั้น ท่านได้แสดงกรรมภพไว้เป็นอันเดียวกับผัสสะเป็นต้น เพราะ

เหตุว่า กรรมภาพนั้น^๕ เป็นของคล้ายกันกับผัสสะ^๕ เบื้องต้น^๕ อุปัตติภาพ^๕ กามภาพ^๕ กิด^๕ สัญญาภาพ^๕ บัญจโวการภาพ^๕ ท่านได้แสดงไว้รวมกัน เพราะเป็นของคล้ายกัน^๕ ๑ เพราะว่ามีสิ่งเหล่านี้ เป็นธรรมที่ถูกกิเลสยึดถือ^๕ ๑ เพราะฉะนั้น พระบาลจึงว่า อุปัตติภาพ กามภาพ สัญญาภาพ บัญจโวการภาพ สงเคราะห์ด้วยขันธ ๕ आयตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗ ๑ เพราะสัททนายตนะ อันได้แก่ आयตนะ คือ เสียงนั้น ไม่ถูกยึดถือ จึงไม่นับเข้าในขันธ ๑ ในนิเทศ อันว่า ด้วยรูปภพนั้น มีคำอธิบายว่า คำว่า รูปภพสงเคราะห์ด้วยอายตนะ ๕ นั้น คือสงเคราะห์ด้วยอายตนะ คือจักขุ ๑ आयตนะ คือโสต ๑ आयตนะ คือใจ ๑ आयตนะ คือรูป ๑ आयตนะ คือธรรม ๑ ๑ คำว่า สงเคราะห์รูปสงเคราะห์ด้วยธาตุ ๔ นั้น หมายถึงจักขุธาตุ โสตธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสต-วิญญาณธาตุ รูปธาตุ ธรรมธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ๑ ถึงแม้ว่า อรูปภพเป็นต้น ในบาลีก็ได้แสดงรวมกันไป เพราะเหตุว่า ภพทั้ง ๓ คือ อรูปภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ จตโวการภพนั้น เป็นของคล้ายกันทั้งนั้น ๑ อสัญญภพ และเอกโวการภพก็เหมือนกัน ๑ คำว่า สงเคราะห์อรูปภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ จตโวการภพ ด้วยอายตนะ ๒ นั้น คือ ด้วยรูปอายตนะ ๑ ด้วยธรรมอายตนะ ๑ ๑ ถึงแม้ว่าในธาตุทั้งหลาย ก็เหมือนนั้น ๑ ก็รูปอายตนะ ในชั้นพรหมนั้น เป็นอันได้ยกขึ้นแสดงแล้วในพระบาลีนั้น เพราะเหตุว่า พรหมที่หลุดจากรูปพรหม ซึ่งอยู่ในชั้นเดียวกันนั้น มีรูปอายตนะนั้นเป็นอารมณ์ เพราะเป็นเหตุเกิดแห่งจักขุ ๑ คำว่า ขาตีสงเคราะห์ด้วยขันธ ๒ นั้น หมายความว่า รูปชาติ คือสิ่งที่จัดเป็นจำพวกรูป สงเคราะห์ด้วยรูปขันธ ๑ อรูปชาติ คือสิ่งที่ไม่มีกำเนิดเป็นรูป สงเคราะห์ด้วยสังขารขันธ ๑ ถึงแม้ว่าในขรา หรือ มรณะก็เหมือนกัน ๑ แม้ในโสกะเป็นต้น ก็ควรทราบความแปลกกันแห่งขันธไว้อย่างนั้นว่า คำว่า สงเคราะห์โสกะเป็นต้น ด้วยขันธ ๑ นั้น คือสงเคราะห์โสกะทุกข์ และโทมนัสทุกข์ด้วยเวทนาขันธ สงเคราะห์ปริเทวทุกข์ด้วยรูปขันธสงเคราะห์ อุปายาสทุกข์เป็นต้น ด้วยสังขารขันธ ๑ คำว่า สงเคราะห์อิทธิบาทด้วยขันธ ๒ นั้น คือสงเคราะห์ ด้วยสังขารขันธ วิญญาณขันธ ๑ ด้วยมนายตนะ และธรรมายตนะ ๑ ด้วยธรรมธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ ๑ คำว่า

สงเคราะห์ฌานด้วยขั้น ๒ นั้น คือ ด้วยเวทนาขั้น และสัญญาขั้น ๑ ธรรม
ทั้งหลายมีอุปปมัญญาเป็นต้น ในบาลีได้แสดงไว้รวมกัน เพราะเป็นของรวม
กัน ๑ ส่วนจิตนั้น บาลีได้ยกขึ้นไว้เป็นลำดับแห่งเจตนาแล้วแสดงในภายหลัง
เพราะเป็นของไม่เหมือนกัน ๑ ในธรรมทั้งหลายมีอุปปมัญญาเป็นต้นนั้น คำว่า
สงเคราะห์อุปปมัญญา ๔ เป็นต้น ด้วยขั้น ๑ นั้น คือ สงเคราะห์เวทนาด้วย
เวทนาขั้น สงเคราะห์สัญญาดด้วยสัญญาขั้น สงเคราะห์ธรรมนอกนั้นด้วย
สังขารขั้น ๑ ในพระบาลีได้กล่าวถึงคำว่า กุศลธรรมเป็นต้นไว้นั้น เพื่อจัก
แสดงซึ่งการสงเคราะห์ และการไม่สงเคราะห์ ไว้ในอัพภันตรมัตติกา แล้ว
แสดงไว้ในพาหิรมัตติกา ๑ ในเวทนาตักะ ท้าวด้วยเวทนา ๓ นั้น คำว่า กรรม
ที่ประกอบกับสุขเวทนา และประกอบกับทุกขเวทนา สงเคราะห์ด้วยธาตุ ๓
นั้นได้แก่สงเคราะห์ด้วยกายวิญญาณธาตุ ๑ ด้วยมโนวิญญาณธาตุ ๑ ด้วย
ธรรมธาตุ ๑ ๑ คำว่า ธรรมอันประกอบกับเวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุข สงเคราะห์
ด้วยธาตุ ๑ นั้น คือ สงเคราะห์ด้วยจักขุธาตุ โสตรธาตุ ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ
วิญญาณธาตุ ประเภท ๑ สงเคราะห์ด้วยมโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณ-
ธาตุ ๑ ๑ ในวิปากตักะ หมวต้าวด้วยวิปากนั้น คำว่า ธรรมอันเป็นวิปาก
สงเคราะห์ด้วยธาตุ ๑ นั้น ได้แก่สงเคราะห์ด้วยธาตุท้าวแล้วนี้ กับด้วยกาย-
วิญญาณธาตุ ส่วนธรรมอันมีวิปากธรรมเป็นธรรมคานั้น ในบาลีได้แสดงไว้รวม
กันกับธรรมที่เศร้าหมอง และที่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง เพราะเป็นของ
เหมือนกัน ๑ ถ้อยคำที่ได้อธิบายแล้วนั้นใด ในบทอันว่าด้วยธรรมหมวด ๘
หมวด ๒ ทั้งสนกฉันนนั้น คือ บทใด ๆ มีการวิสังขนาเหมือนกับบทใด ๆ ใน
บาลีได้วิสังขนาไว้เหมือนกับบทนั้น ๆ ๑ ควรทราบนัยแห่งคำว่า สงเคราะห์
และไม่สงเคราะห์ ตามที่แสดงมาแล้วนั้นใด ในบทอันว่าด้วยธรรมหมวด ๘
หมวด ๒ ทั้งสนกฉันนนั้น คือ บทใด ๆ มีการวิสังขนาเหมือนกับบทใด ๆ ใน
บาลีได้วิสังขนาไว้เหมือนกับบทนั้น ๆ ๑ ควรทราบนัยแห่ง คำว่า สงเคราะห์
และไม่สงเคราะห์ ตามที่แสดงมาแล้วนั้น

กณฺทท ๕

คัมภีรพระชาตกถา

ว่าด้วยนิเทศแห่งบทว่า สงฺคหิตเน อสงฺคหิตํ

จกฺขุวายตเนน เป ชมฺมา ฯ ล ฯ โผฏฺฐพฺพวายตเนน เป ชมฺมา จกฺขุ-
ชาตฺยา เป ชมฺมา ฯ ล ฯ โผฏฺฐพฺพชาตฺยา เป ชมฺมา ขนฺธสงฺคเหเน สงฺคหิตา
อายตเนสงฺคเหเน อสงฺคหิตา ชาตฺสงฺคเหเน อสงฺคหิตาติ.

ณ บัณฑิต อวตมภาพจักได้แสดงคัมภีรพระชาตกถา กณฺทท ๕ ว่าด้วย
นิเทศแห่งบทว่า สงฺคหิตเน อสงฺคหิตํ ซึ่งแปลว่า ไม่สงฺเคราะห์ด้วยบทอัน
สงฺเคราะห์แล้ว สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธ-
ศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
ธรรมเหล่าใดสงฺเคราะห์แล้วด้วยอายตนะ คือ จกฺขุ โสตะ ฆานะ จีวหา กาย
โผฏฺฐัพพะ จกฺขุชาตฺ โสตะชาตฺ ฆานชาตฺ จีวหาชาตฺ กายชาตฺ โผฏฺฐัพพชาตฺ
ด้วยขันธสงฺเคราะห์ ไม่สงฺเคราะห์ด้วยอายตเนสงฺเคราะห์ ไม่สงฺเคราะห์ด้วยชาตฺ
สงฺเคราะห์ ธรรมเหล่านั้นไม่สงฺเคราะห์ด้วยขันธเท่าไร ด้วยอายตนะเท่าไร ด้วย
ชาตฺเท่าไร ? แก้วว่า ธรรมเหล่านั้นไม่สงฺเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ชาตฺ ๘
ดังนี้ ธรรมนี้เป็นปัญหาคือ ๑ ฯ ส่วนปัญหาคือ ๒ ว่า ธรรมเหล่าใด ท่าน
สงฺเคราะห์ด้วยจกฺขุวิญญานชาตฺ โสทวิญญานชาตฺ ฆานวิญญานชาตฺ จีวหา-
วิญญานชาตฺ กายวิญญานชาตฺ มโนชาตฺ มโนวิญญานชาตฺเข้ากับขันธสงฺเคราะห์
ไม่สงฺเคราะห์ด้วยอายตเนสงฺเคราะห์ ไม่สงฺเคราะห์ด้วยชาตฺสงฺเคราะห์ ธรรม
เหล่านั้นไม่สงฺเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑๑ ชาตฺ ๑๒

ปัญหาคือ ๓ ว่า ธรรมเหล่าใด สงฺเคราะห์ด้วยจกฺขุนทริยฺ โสติดินทริยฺ
ฆานินทริยฺ จีวหินทริยฺ กายินทริยฺ อิตถินทริยฺ ปุริสินทริยฺ เข้ากับขันธสงฺเคราะห์

ไม่สงเคราะห์เข้ากับอายตนะสงเคราะห์ ไม่สงเคราะห์เข้ากับธาตุสงเคราะห์ ธรรม
เหล่านั้น ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘

ปัญหาข้อที่ ๔ ว่า ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยอสัญญาภพ เอกโวการ-
ภพ เข้ากับขั้นสงเคราะห์ ไม่สงเคราะห์เข้ากับอายตนะสงเคราะห์ ไม่สงเคราะห์
เข้ากับธาตุสงเคราะห์ ธรรมเหล่านั้น ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒
ธาตุ ๘

ปัญหาข้อที่ ๕ ว่า ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยปริเทวะ ธรรมเหล่านี้
สงเคราะห์ด้วยธรรมทั้งหลายที่เห็นได้ กระทบได้ เข้ากับขั้นสงเคราะห์ ไม่
สงเคราะห์เข้ากับอายตนะสงเคราะห์ ไม่สงเคราะห์เข้ากับธาตุสงเคราะห์ ธรรม
เหล่านั้น ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘

ปัญหาข้อที่ ๖ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมทั้งหลายที่เห็น
ไม่ได้แต่กระทบได้ เข้ากับขั้นสงเคราะห์ ไม่สงเคราะห์เข้ากับอายตนะสงเคราะห์
ไม่สงเคราะห์เข้ากับธาตุสงเคราะห์ ธรรมเหล่านั้น ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔
อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖

ปัญหาข้อที่ ๗ ว่า ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยธรรมที่เห็นได้ เข้ากับ
ขั้นสงเคราะห์ ไม่สงเคราะห์เข้ากับอายตนะสงเคราะห์ ไม่สงเคราะห์เข้ากับ
ธาตุสงเคราะห์ ธรรมเหล่านั้น ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘

ปัญหาข้อที่ ๘ ว่า ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยธรรมที่กระทบได้ ด้วย
ธรรมที่เป็นอุปาทาหารูป เข้ากับขั้นสงเคราะห์ ไม่สงเคราะห์เข้ากับอายตนะสง-
เคราะห์ ไม่สงเคราะห์เข้ากับธาตุสงเคราะห์ ธรรมเหล่านั้น ไม่สงเคราะห์ด้วย
ขั้นเท่าไร ด้วยอายตนะเท่าไร ด้วยธาตุเท่าไร ? แก้วว่า ธรรมเหล่านั้น ไม่
สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๗

อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๗ อินทรีย์ ๑ อสัญญาภพ ๑ เอกโวการภพ ๑
ปริเทวะ ๑ สิ่งเห็นได้และกระทบได้ ๑ สิ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ๑ อุปาทา-
หารูป ๑ ดังนี้ สนทนอความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไป เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ที่บาลีกล่าวว่าด้วยอายตนะ คือจักขุ เป็นต้นนั้น เพื่อจะแจกบทอันไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมที่สงเคราะห์แล้ว ๆ ในการแจกนั้นมลักษณะว่า ในวาระนี้ สิ่งใดเป็นสิ่งที่สงเคราะห์ด้วยบทอันว่าด้วยขันธ ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยบทอันว่าด้วยอายตนะและธาตุ หรือว่าสงเคราะห์ด้วยบทอันว่าด้วยขันธและอายตนะ ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยบทอันว่าด้วยธาตุ ไม่สงเคราะห์บทนั้นด้วยขันธ เป็นต้น ในบาลีได้มีคำปจฉาวิสังขนาไว้แล้ว ๆ ก็การจำแนกนั้นย่อมไม่สมควรในรูปขันธ เป็นต้น เพราะว่ารูปขันธก็สงเคราะห์ด้วยรูปขันธแล้ว ๆ รูปขันธนั้น ชื่อว่าไม่สงเคราะห์ด้วยอายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ กับทั้งกัมหมได้ ๆ เวทนาขันธก็สงเคราะห์ด้วยเวทนาขันธแล้ว เวทนาขันธนั้น ชื่อว่าไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมายตนะและธรรมธาตุย่อมไม่มี ๆ บททั้งหลายมีมนายตนะและธรรมายตนะ เป็นต้น เช่นนั้น เหล่านี้ก็ดี เหล่าอื่นก็ดี ก็ไม่จัดเข้าในวาระแห่งพระบาลี เพราะไม่ได้สงเคราะห์ไว้อย่างนั้น ๆ บทเหล่าใดแสดงบางส่วนแห่งรูปด้วยสิ่งที่ไม่ใช่รูปก็ดี แสดงบางส่วนแห่งวิญญาณที่ไม่เจือกกับ ด้วยสิ่งที่ไม่ใช่รูปก็ดี ด้วยสิ่งอื่นก็ดี บทเหล่านั้นได้ถือเอาในบทนี้ ๆ บทเหล่านั้นมีอยู่ในที่สุดแห่งบาลีว่า อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ อินทรีย์ ๑ อสัณฺญาภพ ๑ เอกโวการภพ ๑ ปริเทวะ ๑ สิ่งได้เห็นได้กระทบได้ ๑ สิ่งที่ไม่ได้แต่กระทบได้ ๑ สิ่งอันเป็นอุปาทายรูป ๑ ดังนี้ สิ่งเหล่านั้นได้แสดงไว้ด้วยอุทานคาถาแล้ว ๆ เพราะฉะนั้นจึงควรทราบการสงเคราะห์และไม่สงเคราะห์ด้วยอำนาจแห่งสิ่งเหล่านั้น ๆ ในบาลีได้รวมธรรม ๒ อย่างที่คล้ายกันไว้ ด้วยอำนาจแห่งอายตนะและธาตุในวาระอันนี้ด้วยอำนาจบัญชา แล้วตั้งเป็นปัญหาวุข ๑ ไว้ รวมวิญญาณธาตุ ๒ เข้าไว้ แล้วตั้งเป็นปัญหาวุข ๑ รวมอินทรีย์ ๑ ไว้แล้วตั้งเป็นปัญหาวุข ๑ รวมภพ ๑ ไว้แล้วตั้งเป็นปัญหาวุข ๑ รวมธรรมะไว้ด้วยปริเทวะและสิ่งที่เห็นได้กระทบได้ไว้แล้วตั้งเป็นปัญหาวุข ๑ รวมธรรมะไว้ด้วยสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ไว้แล้วตั้งเป็นปัญหาวุข ๑ รวมธรรมะไว้ด้วยสิ่งที่เห็นได้แล้วตั้งเป็นปัญหาวุข ๑ รวมธรรมะไว้ด้วยสิ่งที่กระทบได้ และสิ่งที่เป็นอุปาทายรูปไว้แล้วตั้งเป็นปัญหาวุข

ข้อ ๑ รวมเป็น ๔ ปัญหาคือ ๑ ในปัญหาเหล่านั้นควรทราบการจำแนก
 ธรรมมีขั้นเป็นต้นไว้ดังจะแสดงต่อไป กล่าวคือ ในปัญหาข้อที่ ๑ ซึ่งว่า
 ธรรมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘ นั้น คือไม่สงเคราะห์
 ด้วยรูปขั้น ๔ ด้วยมนายตนะกับอายุตนะ ๑ ๑ ในจักขวายุตนะเป็นต้น ด้วย
 วิญญาณชาติ ๑ กับชาติอีก ๑ ๑ มีจักขุชาติเป็นต้น ๑ ในข้อนี้มันมีว่า รูป-
 ขั้น สงเคราะห์ด้วยขั้นสงเคราะห์ คือ จักขวายุตนะ ๑ เมื่อสงเคราะห์รูปขั้น
 นั้นแล้วก็เป็นอันสงเคราะห์สิ่งหนึ่ง คือ จักขวายุตนะด้วยอายุตนะสงเคราะห์ ๑
 อายุตนะ ๑๐ นอกนั้น ไม่ได้สงเคราะห์จักขุชาติอันหนึ่ง ก็สงเคราะห์ด้วยชาติ
 สงเคราะห์ ๑ ส่วนชาติ ๒๐ นอกนั้นไม่ได้สงเคราะห์ ๑ โดยเหตุนี้ อายุตนะ ๑๐
 เหล่าใด ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยชาติสงเคราะห์นั้น อายุตนะ ๑๐ เหล่านั้น ก็ไม่
 สงเคราะห์ด้วยอายุตนะ ๒ คือ จักขวายุตนะและมนายตนะ ๑ ชาติ ๑๐ เหล่าใด
 ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยชาติสงเคราะห์นั้น ชาติ ๑๐ เหล่านั้น ก็ไม่ได้สงเคราะห์ด้วย
 จักขุชาติและวิญญาณชาติ ๑ ๑ ถึงแม้ว่าในรูปายตนะเป็นต้นก็เหมือนกัน ดังนี้
 ในปัญหาข้อที่ ๒ ว่า วิญญาณขั้นสงเคราะห์ด้วยวิญญาณชาติใด ๆ แล้ว
 ที่ชื่อว่าไม่สงเคราะห์ด้วยมนายตนะย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น ในบาลจึงว่าสงเคราะห์
 ด้วยอายุตนะสงเคราะห์ ๑ คำว่า ด้วยขั้น ๔ ในบาลนั้น หมายด้วยขั้น ๔
 มีรูปขั้นเป็นต้น ๑ คำว่า ด้วยอายุตนะ ๑๑ นั้น หมายอายุตนะอื่นนอกจาก
 มนายตนะ ๑ คำว่า ด้วยชาติ ๑๒ นั้น หมายชาติ ๑๒ นอกจากวิญญาณชาติ ๖ ๑
 เพราะวิญญาณชาติสงเคราะห์ด้วยจักขุวิญญาณชาติแล้ว ส่วนชาติ ๑๒ ไม่ได้สง-
 เเคราะห์ด้วยจักขุวิญญาณชาติ ถึงแม้ว่าในโสทวิญาณชาตก็มีคำอธิบายเหมือนกัน
 ในปัญหาข้อที่ ๓ มีการวิชันนาซึ่งจักขุชนทริยเป็นต้น คล้ายกันจักขวา-
 ยุตนะเป็นต้น ๑ ส่วนในอิตถินทริยและปริสันทริย ควรทราบว่าท่านสงเคราะห์
 อายุตนะ ๒ เข้ากับธรรมายตนะ สงเคราะห์วิญญาณชาติ ๑ และชาติ ๘ เข้ากับ
 ธรรมชาติ

ในปัญหาข้อที่ ๔ คำว่า ด้วยอายุตนะ ๓ นั้น มีคำอธิบายว่า ด้วยรูปา-
 ยุตนะ ๑ ธรรมายตนะ ๑ มนายตนะ ๑ ๑ เพราะอายุตนะ ๒ คือ รูปายตนะ
 กับธรรมายตนะนั้น ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยชาติสงเคราะห์นั้น ๑ รูปายตนะ ๘ นอก

จากนั้นเชื่อว่าไม่สงเคราะห์ด้วยอายตนะ ๓ คือ รูปายตนะ ธรรมายตนะ มน-
 ายตนะ^{๕๔} ๑ คำว่า ด้วยธาตุ ๕ นั้น คือ ด้วยวิญญาณธาตุกับรูปธาตุ และ
 ธรรมธาตุ

ในปัญหาข้อที่ ๕ คำว่า ด้วยอายตนะ ๒ นั้น มีคำอธิบายว่าด้วยสัททา-
 ยตนะ ๑ ด้วยมนายตนะ ๑ อันน^๕หมายเอาบทแรก ส่วนบทที่ ๒ ว่าด้วยรูปายตนะ ๑
 ด้วยมนายตนะ ๑ ๑ ควรทราบว่าเป็นวิญญาณธาตุ ๗ กับธาตุ ๑ ๑ ซึ่งว่าแล้วนั้น^๕
 จึงเป็น ๘

ในปัญหาข้อที่ ๖ คำว่า ด้วยอายตนะ ๑๐ นั้น คือ ด้วยอายตนะอื่น ๆ
 นอกจากรูปายตนะและธรรมายตนะ ๑ คำว่า ด้วยธาตุ ๑๖ นั้น คือ ด้วยธาตุ
 อื่น ๆ ขกรูปธาตุและธรรมธาตุเสีย ๑ ขอนม^{๕๔}คำอธิบายว่าอย่างไร มีคำอธิบาย
 ว่า อายตนะหยาบ ๘ อย่าง ชื่อว่าธรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อายตนะเหล่านี้^๕
 เมื่อสงเคราะห์รูปันธ์เข้ากับขันธสงเคราะห์แล้ว ก็เป็นอันสงเคราะห์เข้ากับ
 อายตนะสงเคราะห์ ส่วนรูปายตนะและธรรมายตนะนั้น ไม่ได้สงเคราะห์เข้ากับ
 อายตนะหยาบเหล่านั้น ๑ ธาตุหยาบ ๘ อย่าง สงเคราะห์เข้าด้วยธาตุสงเคราะห์
 ส่วนรูปธาตุและธรรมธาตุ ไม่ได้สงเคราะห์เข้ากับธาตุสงเคราะห์ ๑ โดยเหตุนี้^๕
 อายตนะ ๒ เหล่าใด ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยธาตุหยาบ ๘ อย่างนั้น อายตนะเหล่านั้น
 ไม่สงเคราะห์ด้วยอายตนะ ๑๐ คือ อายตนะหยาบ ๘ อย่าง นอกจากรูปายตนะ
 และธรรมายตนะ กับมนายตนะ ๑ ๑ ธาตุ ๒ เหล่าใด ไม่ได้สงเคราะห์ด้วย
 ธาตุเหล่านั้น ธาตุ ๒ นั้นควรทราบว่า ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยธาตุ ๑๑ คือ ไม่ได้
 สงเคราะห์ด้วยเหตุหยาบ ๘ อย่าง นอกจากรูปธาตุและธรรมธาตุ กับวิญญาณธาตุ
 อีก ๗ ๑ ธาตุหยาบ ๘ อย่าง กับวิญญาณธาตุ ๗ ก็รวมเป็น ๑๖ อย่าง ๑ ธาตุ ๒
 ที่ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยอายตนะ ๑๐ อย่างนั้น ก็ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยธาตุ ๑๖ น^๕

ในปัญหาข้อที่ ๗ คำว่า ด้วยอายตนะ ๒ นั้น มีคำอธิบายว่า ด้วยรูปา-
 ยตนะ ๑ ด้วยมนายตนะ ๑ ๑ คำว่า ด้วยธาตุ ๘ นั้น คือ ด้วยรูปธาตุ ๑ ด้วย
 วิญญาณธาตุ ๗

ในปัญหาคือ ๘ คำว่า ด้วยอายตนะ ๑๑ นั้น คือ ด้วยอายตนะอันนอก
 จากธรรมายตนะ หมายเอาธรรมที่กระทบได้ นอกจากโณภูมัพพะยาตนะ หมาย
 เอาธรรมที่เป็นอุปาทายรูป ๆ ถึงแม้ว่าในธาตุทั้งหลายก็เหมือนนั้น ๆ ผม
 ปัญญาควรทราบการประกอบเนื้อความในธาตุทั้งหลายนั้น ตามนัยที่กล่าวมาแล้ว
 ในหนหลัง ดังนี้ สันเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านี้
 ก็แลเนื้อความในบาลีและอรรถกถาที่แสดงมาแล้วนี้ เมื่อรวมกันเข้าแล้ว
 ก็ได้ใจความว่า ธรรมที่สงเคราะห์ด้วยขันธสงเคราะห์ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วย
 อายตนะสงเคราะห์ และด้วยธาตุสงเคราะห์นั้น ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔
 คือ ด้วยรูปขันธ ๔ อันได้แก่เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณ
 ขันธ ๆ และไม่ได้สงเคราะห์ด้วยอายตนะ ๒ คือ ด้วยมนายตนะ กับอายตนะ
 หนึ่ง ๆ ในจำพวกจักขวยตนะเป็นต้น ๆ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยธาตุ ๘ คือ
 ด้วยวิญญาณธาตุ ๑ กับธาตุ ๑ ๆ มีจักขุธาตเป็นต้น ดังนี้ ๑ ธรรมประจำ
 พวงธาตุ ๑ ซึ่งสงเคราะห์ด้วยขันธสงเคราะห์ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยอายตนะ
 สงเคราะห์ และด้วยธาตุสงเคราะห์นั้น ก็ได้ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ คือ รูปขันธ
 เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยอายตนะ ๑๑ โดยยก
 มนายตนะเสีย ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยธาตุ ๑๒ อันได้แก่ธาตุอื่น ๆ ๑๒ อย่าง นอก
 จากวิญญาณธาตุ ๑ ดังนี้ ๑ ธรรมะพวกอินทรีย์ที่สงเคราะห์ด้วยขันธสงเคราะห์
 ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยอายตนะสงเคราะห์ และธาตุสงเคราะห์นั้น ก็ได้ไม่ได้สงเคราะห์
 ด้วยขันธ ๔ มีรูปขันธเป็นต้น และไม่ได้สงเคราะห์ด้วยอายตนะ ๒ อันได้แก่
 มนายตนะ กับธรรมายตนะ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยธาตุ ๘ คือ ด้วยธรรมธาตุ ๑
 กับวิญญาณธาตุ ๑ ดังนี้ ๑ ธรรมะพวกอสังขารภพ และเอกโวการภพ
 สงเคราะห์ด้วยขันธสงเคราะห์ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยอายตนะสงเคราะห์ และธาตุ
 สงเคราะห์นั้น ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ คือ อรูปขันธ ๔ ไม่ได้สงเคราะห์
 ด้วยอายตนะ ๓ คือ รูปายตนะ ธรรมายตนะ มนายตนะ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วย
 ธาตุ ๘ คือ ด้วยรูปธาตุ ๑ ธรรมธาตุ ๑ วิญญาณธาตุ ๑ ดังนี้ ๑ ธรรมะ
 พวกปริเทวะ และพวกที่เห็นได้กระทบได้นั้น ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ คือ
 อรูปขันธ ๔ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยอายตนะ ๒ คือ รูปายตนะ มนายตนะ ไม่ได้

สงฺเกราะหฺด้วยชาติ ๘ คือ ด้วยวิญญานชาติ ๗ กับชาติ ๑ ๑ ในจำพวกชาติ
เหล่านั้น ดังนี้ ๑ ๑ ธรรมะพวกที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นั้น ไม่ได้สงฺเกราะหฺ
ด้วยขันธ ๔ คือ อรูปขันธ ๔ และด้วยอายตนะ ๑๐ โดยขกรูปายตนะ และ
ธรรมายตนะเสีย ด้วยชาติ ๑๖ โดยขกรูปชาติและธรรมชาติเสีย ดังนี้ ๑ ๑
ธรรมะพวกที่เห็นได้ นั้น ไม่สงฺเกราะหฺด้วยขันธ ๔ มีรูปขันธเป็นต้น ด้วย
อายตนะ ๒ คือ รูปายตนะ และมนายตนะ ด้วยชาติ ๘ คือ ด้วยวิญญานชาติ ๗
กับรูปชาติ ๑ ดังนี้ ๑ ๑ ธรรมะพวกที่กระทบได้ กับพวกเป็นอุปาทายรูปนั้น
ไม่ได้สงฺเกราะหฺด้วยขันธ ๔ คือ อรูปขันธ ๔ ด้วยอายตนะ ๑๐ โดยขกธรรมา-
ยตนะเสีย ทักขธรรมายตนะนั้น หมายธรรมที่กระทบได้ และขกโณฏฐัพพายตนะ
เสีย ทักขโณฏฐัพพายตนะเสีย นั้น หมายธรรมพวกอุปาทายรูป ดังนี้ ๑ ๑ สมนเอน
ความในเทศนากัณฑ์เพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๖

คัมภีร์พระธาตูกถา

ว่าด้วย นิเทศแห่งบทว่า อสงฺกหิตฺเตน สงฺกหิตํ

เวทนากุขนฺธํ เย ชมฺมา สลฺลวากุขนฺธํ เย ชมฺมา สงฺขารกุขนฺธํ
เย ชมฺมา สมุทฺทสจฺเจน เย ชมฺมา มลฺลสจฺเจน เย ชมฺมา ขนฺธสงฺกเหณ
อสงฺกหิตา อายตฺนสงฺกเหณ สงฺกหิตา ชาติสงฺกเหณ สงฺกหิตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระธาตูกถา กัณฑ์ที่ ๖ ว่าด้วยบทนิเทศ
แห่งบทว่า อสงฺกหิตฺเตน สงฺกหิตํ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมที่ประกอบกับเวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ สมุทฺทสจฺ มรรคสจฺ ท

ไม่ได้จัดเข้าในชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์นั้น ยกอสังขตชาติ คือ นิพพานเสียแล้ว สงเคราะห์ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ดังนั้นหนึ่ง

อนึ่งที่ ๑ ว่า ธรรมอันประกอบด้วยนิโรธสังขที่ไม่ได้จัดเข้าในชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์นั้นจัดเข้าในชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

นัยที่ ๒ ว่า ธรรมที่ประกอบด้วยจิตอันทรีย์ที่ไม่ได้จัดเข้าในชั้นสงเคราะห์ แต่จัดเข้าในอายุตนะสงเคราะห์ และชาติสงเคราะห์ ยกอสังขตชาติเสียแล้ว จัดเข้าในชั้น ๒ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

นัยที่ ๓ ว่า ธรรมที่ประกอบด้วยอินทรีย์ ปริสินทรีย์ สจฺจนทรีย์ ทก-
จฺจนทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อปฺเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วัริณินทรีย์
สคฺคินทรีย์ สมาธิินทรีย์ บัณฺฑณินทรีย์ อนันฺณยฺยตฺตณฺณยฺยสํมาคฺคินทรีย์ อณฺณยฺยตฺตณฺณยฺย
อณฺณยฺยตฺตณฺณยฺย อวิชา สังขารที่เกิดจากอวิชา ผัสสะที่เกิดจากสพายตนะ
เวทนาที่เกิดจากผัสสะ ตัณหาที่เกิดจากเวทนา อุปาทานที่เกิดจากตัณหา
กรรมภพที่เกิดจากอุปาทาน ซึ่งไม่ได้จัดเข้าในชั้นสงเคราะห์ แต่จัดเข้าใน
อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ยกเสียแต่อสังขตชาตินั้น สงเคราะห์ด้วย
ชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

นัยที่ ๔ ว่า ธรรมอันประกอบด้วยชาลิ ขรา มรณะ ฌาน ทั้งไม่ได้จัด
เข้าในชั้นสงเคราะห์ จัดเข้าแต่ในอายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ยกเสีย
แต่อสังขตชาตินั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

นัยที่ ๕ ว่า ธรรมที่ประกอบด้วยโสกะ และทุกขโทมนัส อุปายาส
สติบัญญัติ สัมมปฺปชาน อปฺปมัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๑ มรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ ซึ่งเป็นของพระอริยะ และที่ประกอบด้วยผัสสะ เวทนา
สัญญา เจตนา อธิโมกข์ มนสิการ ธรรมอันเป็นเหตุอย่างเดียว และธรรมอัน
เป็นเหตุด้วย มีเหตุด้วย ธรรมอันมีเหตุด้วยประกอบด้วยเหตุด้วย ซึ่งไม่ได้จัด
เข้าในชั้นสงเคราะห์ จัดเข้าในอายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ยกเสีย
แต่อสังขตชาตินั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

นัยที่ ๖ ว่า ธรรมอันประกอบด้วยธรรมที่ไม่มีปัจจัย และประกอบด้วยธรรม
ที่มีปัจจัยไม่ได้ตกแต่ง ซึ่งไม่ได้จัดเข้าในชั้นสงเคราะห์ จัดเข้าแต่ในอายุตนะสง
เคราะห์ และชาติสงเคราะห์นั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

นัยที่ ๗ ว่า ธรรมที่ประกอบด้วยธรรมที่เป็นอาสวะอย่างเดียวและประกอบด้วย ธรรมที่เป็นอาสวะด้วย มีอาสวะด้วย ประกอบด้วยธรรมที่เป็นอาสวะด้วย ประกอบด้วย อาสวะด้วย ซึ่งไม่ได้จัดเข้าในชั้นสงฺเคราะห์ จัดเข้าแต่ในอายตนะสงฺเคราะห์ ชาติ สงฺเคราะห์ ยกเสียแต่สังขตชาตุนั้น สงฺเคราะห์ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

นัยที่ ๘ ว่า ธรรมที่ประกอบด้วยสังโยชน์ คันถะ โอมะ โยคะ นีวรณ ปราสาท และประกอบด้วยธรรมอันเป็นปราสาทด้วย อันถูกปราสาทด้วย ซึ่งไม่ได้จัดเข้าในชั้นสงฺเคราะห์ จัดเข้าแต่ในอายตนะสงฺเคราะห์ ชาติสงฺเคราะห์ ยกเสียแต่สังขตชาตุนั้น สงฺเคราะห์ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ เท่านั้น

นัยที่ ๙ ว่า ธรรมที่ประกอบด้วยเจตสิกและประกอบด้วยธรรมอันสัมปยุตด้วย จิต ประกอบด้วยธรรมอันคลุกคลีกับจิต และอันมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐาน ธรรมอันเกิดพร้อมด้วยธรรม ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐาน ธรรมอันหมุนไปตามธรรมซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐาน ที่ไม่ได้จัดเข้าในชั้นสงฺเคราะห์ จัดเข้าแต่ในอายตนะสงฺเคราะห์ ชาติสงฺเคราะห์ ยกเสียแต่สังขตชาตุนั้น สงฺเคราะห์ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ เท่านั้น

นัยที่ ๑๐ ว่า ธรรมอันประกอบด้วยธรรม ซึ่งเป็นพร้อมด้วยจิต และประกอบด้วยธรรมซึ่งหมุนไปตามจิต ที่ไม่ได้จัดเข้าในชั้นสงฺเคราะห์ จัดเข้าแต่ในอายตนะสงฺเคราะห์ และชาติสงฺเคราะห์นั้น สงฺเคราะห์ด้วยชั้นใด ๆ หามิได้ เป็นแต่ สงฺเคราะห์ด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ เท่านั้น

นัยที่ ๑๑ ว่า ธรรมอันประกอบด้วยธรรม ซึ่งเป็นอุปาทาน เป็นกิเลส และ เป็นกิเลสด้วยประกอบด้วยกิเลสด้วย เป็นกิเลสด้วยเศร้าหมองด้วย เป็นกิเลสด้วย ประกอบด้วยกิเลสด้วย ซึ่งไม่ได้จัดเข้าในชั้นสงฺเคราะห์ จัดเข้าแต่ในอายตนะสงฺเคราะห์ ชาติสงฺเคราะห์ ยกเสียแต่สังขตชาตุนั้น สงฺเคราะห์ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ เท่านั้น ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีอันว่าด้วยบท อสงฺคหิติน สงฺคหิต ซึ่งเป็นแม่บทในคัมภีร์พระธาตุกถาเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไป เนื้อเป็นความในอรรถกถาว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระ พุทธประสงค์จะทรงจำแนกบท อสงฺคหิติน สงฺคหิต นั้นออกไป จึงได้ตรัสคำเริ่ม

คั้นว่า ธรรมอันประกอบด้วยเวทนาขันธเป็นต้น ดังแสดงมาแล้วนั้น ๑ ในพระ
 บาฬีนัน มีคำอธิบายว่า บคโคไม่ได้สังเคราะห์ด้วยบทขันธสังเคราะห์ แต่ด้วย
 บทอายตนะและบทธาตุเท่านั้น ในพระบาลีได้ถามและแก้เฉพาะการสังเคราะห์
 ขันธ์ด้วยขันธเป็นต้น ๑ แต่บทนั้นย่อมไม่สมควรในรูปขันธ วิญญาณขันธ
 และจักขวาทนะเป็นต้น ๑ เพราะเหตุว่า ขันธ์ ๕ อันสังเคราะห์แล้วด้วย
 รูปขันธ ก็ไม่ได้สังเคราะห์ด้วยขันธสังเคราะห์ ๑ ในขันธ ๕ นั้นธรรมแม้สัก
 อย่างหนึ่ง ซึ่งชื่อว่าสังเคราะห์ด้วยอายตนะสังเคราะห์และธาตุสังเคราะห์ นั้นย่อม
 ไม่มี ๑ มีคำปจฉาว่า ธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น สังเคราะห์ธรรมายตนะ
 มิใช่หรือ ? แก้วว่า ธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นนั้น ก็ได้สังเคราะห์ไว้แล้ว
 ส่วนธรรมายตนะเฉพาะรูปขันธ ไม่ได้สังเคราะห์ไว้ ๑ ด้วยเหตุว่าธรรมายตนะ
 จัดเข้าในรูปอันละเอียดคณาปรูปขันธ เพราะฉะนั้น ธรรมเหล่านี้สังเคราะห์ด้วย
 ธรรมายตนะแล้ว ธรรมเหล่านั้นชื่อว่าสังเคราะห์ด้วยรูปขันธด้วยไม่มี ๑ ขันธ์ ๕
 นอกจากนั้น ไม่ได้สังเคราะห์แม้ด้วยวิญญาณขันธในขันธ ๕ นั้น ธรรมแม้สักอย่าง
 หนึ่ง ซึ่งสังเคราะห์ด้วยอายตนะสังเคราะห์และธาตุสังเคราะห์นั้นย่อมไม่มี ๑ บททั้ง
 หลายเหล่านั้นก็ดี เหล่าอันมีจักขวาทนะเป็นต้นเช่นนั้นก็ดี ไม่ได้สังเคราะห์ใน
 วาระพระบาลี เพราะไม่มี โดยเหตุที่ได้สังเคราะห์ไว้แล้วอย่างนั้น ๑ ก็บท
 เหล่าใดแสดงบางส่วนแห่งธรรมายตนะ ไม่เจือกับวิญญาณ ไม่เจือกับรูปอย่าง
 หยาบ บทเหล่านั้นได้ถือเอาแล้วในบทนี้ ๑ บทเหล่านั้นได้รวมไว้เป็นพวกเดียว
 กันว่า ขันธ์ ๓ สัจจะ ๓ อินทรีย์ ๑๖ บทในปัจจุการ ๑๔ และ ๑๔ และ ๓๖
 บทในหมวดโคจรณะ ๑๐ บทในจุฬันตรทุกกะ ๒ ในมหันตรทุกกะ ๔ ดังนี้ ใน
 บทเหล่านั้นทำรวม ๖ บท ที่มีคำวิชันนาเหมือนกันไว้ด้วยกันแล้วกล่าวเป็นปัญหา
 ไว้ ๑๒ ปัญหา ๑ ควรทราบการจำแนกขันธอย่างนั้นในบทเหล่านั้น ๑ ส่วน
 ความแตกต่างกันในอายตนะและธาตุทั้งหลายย่อมไม่มี

สำหรับในปัญหาข้อแรก คือชื่อว่า ธรรมอันประกอบด้วยเวทนาขันธ
 สัญญาขันธ สังขารขันธ สมุทัยสัง มรรคสัง ซึ่งไม่ได้จัดเข้าในขันธสังเคราะห์
 จัดเข้าในแต่อายตนะสังเคราะห์ และธาตุสังเคราะห์ สังเคราะห์ด้วยขันธ ๓
 อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ นั้น คือสังเคราะห์ด้วยรูปขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ ๑

ส่วนอายตนะและธาตุทั้งหลายควรทราบด้วยธรรมาตนะและธรรมาต ๑ ในข้อนี้
มีนัยว่า นิพพาน ๑ รูปอันละเอียด ๑ สัญญา ๑ สังขาร ๑ ซึ่งสงเคราะห์ด้วย
เวทนาแล้ว ก็ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยขันธสงเคราะห์ สงเคราะห์แต่ด้วยอายตนะสง-
เคราะห์ และธาตุสงเคราะห์เท่านั้น ๑ ในธรรม คือ นิพพาน และรูป สัญญา สังขาร
อันละเอียดนั้น นิพพานไม่ถึงซึ่งการสงเคราะห์ด้วยขันธ ส่วนธรรมนอกนั้น คือ รูป
สัญญา สังขาร อันละเอียดนั้น ย่อมถึงซึ่งการสงเคราะห์ด้วย รูป สัญญา สังขาร ๑
ถึงแม้ว่านิพพานถึงซึ่งความสงเคราะห์ด้วยอายตนะและธาตุ ๑ เพราะฉะนั้น
ในพระบาลีจึงกล่าวไว้ว่า ขกอสฺสขตธาตุเสียบแล้ว สงเคราะห์ด้วยขันธ ๓ อายตนะ ๑
ธาตุ ๑ ดังนี้ ก็ในฝ่ายสัญญาขันธ ขกเสียบแต่สัญญาในแผนกนี้ ขันธ ๓ พร้อม
กับเวทนา ขกสังขารขันธอันมีในธรรมทั้งหลาย มีขันธเป็นต้นเสียบแล้ว ควร
ทราบขันธ ๓ ด้วยอำนาจรูป เวทนา สัญญา ดังนี้

ในปัญหาข้อที่ ๒ คือ ขว่ว่าธรรมอันประกอบด้วยนิโรธสัจ ซึ่งไม่ได้จัดเข้า
ในขันธสงเคราะห์ จัดเข้าในอายตนะสงเคราะห์ และธาตุสงเคราะห์นั้น สงเคราะห์
ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ นั้น คือสงเคราะห์ด้วยขันธอื่น ๆ นอกจาก
วิญญาณขันธ ๑ เพราะเหตุว่าขันธ ๔ นั้น ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยนิโรธ สงเคราะห์
แต่ด้วยอายตนะสงเคราะห์เท่านั้น

ในปัญหาข้อที่ ๓ คือ ขว่ว่าธรรมที่ประกอบด้วยจิตินทรีย์ ซึ่งไม่ได้จัดเข้า
ในขันธสงเคราะห์ จัดเข้าแต่ในอายตนะสงเคราะห์ และธาตุสงเคราะห์ขกเสียบ
แต่อสฺสขตธาตุนี้ สงเคราะห์ด้วยขันธ ๒ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ดังนี้นั้น หมาย
ความว่า สงเคราะห์ด้วยเวทนาขันธ และสัญญาขันธ ๑ เพราะว่าเวทนาขันธ
สัญญาขันธ วิญญาณขันธ อันประกอบด้วยรูปจิตินทรีย์และอรุปรจิตินทรีย์ไม่ได้
สงเคราะห์ด้วยขันธสงเคราะห์ ๑ ก็ในเวทนาขันธ สัญญาขันธ วิญญาณขันธ
เหล่านั้น ได้สงเคราะห์เวทนา กับสัญญาเท่านั้น ด้วยอายตนะสงเคราะห์และ
ธาตุสงเคราะห์ ๑ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวไว้ว่า สงเคราะห์ด้วยเวทนาขันธ สัญญา
ขันธ ดังนี้ ๑ ควรทราบความแตกต่างกันแห่งขันธในบททั้งปวงตามทำนองนี้

เบื้องหน้าแต่ไป จักได้แสดงเฉพาะข้อแห่งขันธทั้งหลายเท่านั้น กล่าวคือ
ในปัญหาข้อที่ ๔ ซึ่งกล่าวไว้ว่า ธรรมที่ประกอบด้วยจิตินทรีย์ ปริสินทรีย์

สัจจอินทรีย์ ทกอินทรีย์ โสมนัสอินทรีย์ โทมนัสอินทรีย์ อปেকอินทรีย์ สัทธิน-
 ทรีย์ วัชรอินทรีย์ สตินทรีย์ สมานทรีย์ บัญญูอินทรีย์ อนัญญุตัญญูสามัตถินทรีย์
 อัญญูอินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ อวิชชา สังขาร ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน
 กรรมภพ ซึ่งไม่ได้จัดเข้าในขั้นสงเคราะห์ จัดเข้าในอายตนะสงเคราะห์ และ
 ธาตุสงเคราะห์ ยกอสัจจธาตุเสีย นอกนั้นสงเคราะห์ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑
 ธาตุ ๑ คือ ในแผนกอินทรีย์และปริสอินทรีย์นั้น ธรรมเหล่านั้นประกอบ
 กับเวทนา สัญญา สังขาร ฯ ในหมวดธรรมมีเวทนาเป็นที ๕ นั้น สงเคราะห์
 ด้วยรูป สัญญา สังขาร ฯ ในแผนกอินทรีย์ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น มีผัสสะ
 เป็นทีสุดนั้น สงเคราะห์ด้วยรูป เวทนา และสัญญาขั้น ๑ ในแผนกเวทนา
 มีการสงเคราะห์ด้วยเวทนาขั้นเท่านั้น ส่วนในแผนกตัณหา อุปาทาน กรรมภพ
 ม้วนิจฉัยคล้ายกับสังขารขั้น ๑ ในปัญหาข้อที่ ๔ ซึ่งกล่าวถึงชาติ ชรา มรณะ
 นั้นม้วนิจฉัยคล้ายกับชวตนทรีย์ ฯ นิพพานกับรูปอันละเอียดและสัญญาที่ประกอบ
 กับมาน ซึ่งไม่ได้จัดเข้าในขั้นสงเคราะห์ จัดเข้าแต่ในอายตนะสงเคราะห์
 และธาตุสงเคราะห์ เพราะฉะนั้น จึงควรทราบขั้น ๒ ว่า ได้แก่รูปขั้นและ
 สัญญาขั้น ๑ ในปัญหาข้อที่ ๖ ซึ่งกล่าวถึงธรรม ๓ อย่าง มีโสกะเป็นต้นนั้น
 มีคำวินิจฉัยเหมือนในเวทนา ฯ ส่วนคำวินิจฉัยในอุปายาสนั้น เหมือนกับใน
 สังขารขั้น คือวินิจฉัยในเวทนาอีก ๑ นั้น เหมือนกับในเวทนาขั้น ๑ คำ
 วินิจฉัยในสัญญา เหมือนกับสัญญาขั้น ๑ คำวินิจฉัยในธรรมทั้งหลายมีเจตนา
 เป็นต้นนั้น เหมือนกับในสังขารขั้น ควรทราบการสงเคราะห์และการไม่สงเคราะห์
 ในปัญหาข้างหน้า มีปัญหาข้อที่ ๗ เป็นต้น ตามแนวน สันเนอความในอรรถกถา
 เพียงเท่านั้น

ส่วนคำอธิบายในกัณฺฐนมน มีแต่เพียงว่า อสงฺคหิตน สงฺคหิต ซึ่ง
 แม้บทนั้น ได้แก่งเคราะห์ธรรมด้วยธรรมที่ยังไม่ได้สงเคราะห์ไว้ คือ ธรรมแผนก
 เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น สมุทัยสัจ มรรคสัจ ซึ่งยังไม่ได้สงเคราะห์
 ด้วยขั้นนั้น ได้สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ดังที่ ๑ ธรรมที่ยังไม่ได้
 สงเคราะห์ด้วยนิโรธสัจนั้น ได้สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ดังที่
 ธรรมที่ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยชวตนทรียนั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑

ชาติ ๑ ดังนั ๑ กรรมที่ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยอดีตนทรย์เป็นต้นนั้น ได้สงเคราะห์
ด้วยขันธ ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ดังนั ๑

กรรมที่ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยชาติ ชรา มรณะ และภานัน สงเคราะห์
ด้วยขันธ ๒ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

กรรมที่ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยโสกะ เป็นต้นนั้น สงเคราะห์ด้วยขันธ ๓
อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ดังนั ๑

กรรมที่ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยกรรมอันไม่มีปัจจัย และด้วยกรรมอันไม่มี
ปัจจัยตกแตงัน สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ดังนั ๑

กรรมที่ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยอาสวะเป็นต้นนั้น สงเคราะห์ด้วยขันธ ๓
อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ดังนั ๑

กรรมที่ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยสังโยชน์เป็นต้นนั้น สงเคราะห์ด้วยขันธ ๓
อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ดังนั ๑

กรรมที่ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยเจตสิกเป็นต้นนั้น สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑
อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ดังนั ๑

กรรมที่ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยกรรมอันเกิดพร้อมกบจิต อันหมุนไปตามจิตนั้น
สงเคราะห์ด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ดังนั ๑

กรรมที่ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยอุปาทานเป็นต้นนั้น สงเคราะห์ด้วยขันธ ๓
อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ดังนั จึงได้ใจความว่า กรรมใดไม่ได้สงเคราะห์ไว้แล้วด้วย
กรรมนั้น ๆ กรรมนั้นก็สงเคราะห์ด้วยกรรมมีขันธ ๓ เป็นต้น ดังที่แสดงมาแล้วนั้น
ดังนั.

เอว กัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณชิต ๗

๖๘/
ค.ม.ก.ร.พ.ระชาต.ก.ก.

ว่าด้วยบท สงกหิเตน สงกหิธ

สมุทฺทสจฺเจน เป ฐมา มคฺคสจฺเจน เปน ฐมา ขนฺธสจฺเจน
 สจฺจหิตา อายตฺนสจฺเจน สจฺจหิตา ฐาตุสจฺเจน สจฺจหิตา เตหิ ฐมเมหิ
 เป ฐมา ขนฺธสจฺเจนาตี.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงกัมภีร์พระธาตุกถา กัณฑ์ที่ ๑ ว่าด้วย
สงคหิเตน สงคหิตํ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาล

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
 ชรรณหเล่าใดสงเคราะห์ด้วยสมุทัยสังและมรรคสัง โดยขันธสงเคราะห์ และ
 อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ชรรณหเล่าใด สงเคราะห์กับชรรณหเล่านี้
 โดยขันธสงเคราะห์ และอายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ชรรณหเล่านี้
 สงเคราะห์ด้วยขันธ อายตนะ ชาติ อย่างละกัประการ แก้วว่า ชรรณหเล่านี้
 สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ด้วยอดีต^๕ ทรีย^๖ และปริสินทรีย^๗ สัจจทรีย^๘
 ทกขินทรีย^๙ โสมนัสสินทรีย^{๑๐} โทมนัสสินทรีย^{๑๑} อุกเพกขินทรีย^{๑๒} สัทธินทรีย^{๑๓} วิริย-
 ทรีย^{๑๔} สตินทรีย^{๑๕} สมาธิทรีย^{๑๖} ปัญฺญินทรีย^{๑๗} อนันฺณุตฺตณฺณสสามัตถินทรีย^{๑๘} อณฺเณญฺญินทรีย^{๑๙}
 อณฺเณญาตาวิณทรีย^{๒๐} อวิชา สังขาร ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน กรรม
 ภพ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติปัฏฐาน สัมมปฺปชาน
 อัปฺปมัญญา อินทรีย^{๒๑} ๕ พละ^{๒๒} ๕ โพชฌงค์^{๒๓} ๗ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘
 ผัสสะ เจตนา อธิโมกข์ มเสการ ธรรมอัน^{๒๔}เป็นเหตุ ธรรมอัน^{๒๕}เป็นเหตุด้วย
 มีเหตุด้วย ธรรมอัน^{๒๖}เป็นเหตุด้วยประกอบกับเหตุด้วย ธรรมอัน^{๒๗}เป็นเหตุด้วย

สังโยชน์ คัมภะ โอมะ โยคะ นีวรณ ปราสาท อุปาทาน กิเลส กิเลสด้วย
 ธรรมอันประกอบด้วยสังกิเลสด้วย ธรรมอันเป็นกิเลสด้วยเสราเมองด้วย ธรรม
 อันเป็นกิเลสด้วยประกอบด้วยกิเลสด้วย โดยชั้นตสเกราะห อายตนะตสเกราะห
 ชาติตสเกราะห ธรรมเหล่าใดตสเกราะหกับธรรมเหล่านั้น โดยเป็นชั้นตสเกราะห
 อายตนะตสเกราะห ชาติตสเกราะห ธรรมเหล่านั้นตสเกราะหด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑
 ชาติ ๑ ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีอันว่าด้วยนิเทศแห่งบทว่า สงคหิตน
 สงคหิต เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะ
 ทรงจำแนกบทว่า สงคหิตน สงคหิต นั้นออกไป จึงได้ตรัสว่า ธรรมเหล่าใด
 ตสเกราะหด้วยสมทัตตสังและมรคตตเป็นต้น ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ฯ ในพระ
 บาลนั้น มีคำอธิบายว่า สิ่งใดตสเกราะหด้วยอำนาจชั้นเป็นต้น อันตสเกราะห
 แล้วด้วยธรรมทั้งหลายมีชั้นเป็นต้น ในบาลีได้กล่าวปัจฉาวิสัชนา ซึ่งการ
 ตสเกราะหสิ่งนั้นไว้อีกด้วยธรรมทั้งหลายมีชั้นเป็นต้น ฯ การปัจฉาวิสัชนา
 นั้น ย่อมไม่สมควรในบททั้งหลายที่ถือเอาส่วนทั้งสนมแต่เพียงส่วนเดียว ในชั้น
 อายตนะ ชาติ ฯ เพราะเหตุว่า สิ่งอันซึ่งจัดว่าตสเกราะหด้วยอำนาจชั้นเป็นต้น
 ด้วยบทอันว่าด้วยชั้นเป็นต้นทั้งสนมย่อมไม่มี ฯ สิ่งใดตสเกราะหซึ่งการ
 ตสเกราะหของตนแล้วถึงซึ่งการตสเกราะหด้วยสิ่งนั้นอีก โดยอำนาจธรรม มีชั้น
 เป็นต้น เพราะฉะนั้น บทเช่นนั้นจึงไม่ได้กล่าวถึงในวาระพระบาลีอันนี้ กับบท
 เหล่าใด แสดงบางส่วนแห่งสังขารไม่ให้เจือกกับสิ่งอื่นก็ดี แสดงบางส่วน
 แห่งเวทนาหรือรูปอันสขม หรือบางส่วนแห่งสัจจะก็ดี บทเหล่านั้น ได้ถือเอา
 ในทันที ฯ บทเหล่านั้นมีคำรวมกันไว้ในทันทีว่า ได้แก่สัจจะ ๒ อินทรีย์ ๑๕
 ปฏิจุสมุปบาท ๑๑ กับบทต่อไปข้างหน้าอีก ๑๑ บทโคจจกะ ๓๐ ดังนี้ ฯ
 ในคำรวมกันนั้น มีปัญหาเพียงเท่านั้น ฯ บทใดได้ยกขึ้นด้วยคำปัจฉาแล้ว
 บทนั้นตสเกราะหแล้วด้วยธรรมเหล่าใดโดยอำนาจแห่งธรรมมีชั้นเป็นต้น ได้กล่าว

ไว้ในพระบาลีว่า สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ ในนัยทั้งปวงนั้น ก็หมายเอาธรรมเหล่านั้น ๆ ในข้อนี้มนัยว่า สังขารอันเลิศเว้นแต่หาเสีย สงเคราะห์ด้วยสมุทัยสัจจะ โดยความเป็นขันธสงเคราะห์เป็นต้น ๆ เฉพาะค้นหาสงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้นอีก ๆ ค้นหาว่า สงเคราะห์ด้วยสังขารอีกโดยความเป็นขันธสงเคราะห์เป็นต้น ๆ ในบททั้งปวงก็เหมือนกัน ๆ ในการป้อนถึงอุปสรรคมทั้งหลายนัยคำอธิบายว่า สังขารขันธ หรือเวทนาขันธ ชื่อว่าเป็นขันธอันหนึ่งในนั้น ๆ ในการป้อนด้วยอุปสรรคมทั้งหลายนัย สังขารขันธ หรือเวทนาขันธ เป็นรูปขันธอันหนึ่ง ๆ ในการป้อนถึงปริเทวะ สัตถายตนะชื่อว่า อายตนะอันหนึ่ง ชาติคือเสียงเท่านั้น ชื่อว่าธาตุอันหนึ่ง ควรทราบเนื้อความในฐานะอันพิเศษจากท้าวหลานด้วยอำนาจแห่งธรรมายตนะ และธรรมธาตุ ๆ สันเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

บาลี

ต่อไป เป็นเนื้อความในพระบาลี อันว่าด้วยนิเทศแห่งแม่บทว่า อสงฺกหิเตน อสงฺกหิตี วาธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยรูปขันธ โดยขันธสงเคราะห์และอายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่าใดไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้น โดยขันธสงเคราะห์และอายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ มีป้อนว่า ธรรมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขันธและอายตนะ ชาติก็ประการ แก้วว่า ธรรมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่าใดไม่สงเคราะห์ด้วยเวทนาขันธ และสัญญาขันธ สังขารขันธ โดยขันธสงเคราะห์ และอายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์กับธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๒ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยวิญญาณขันธ และด้วยมมายนายตนะ จักขุ-วิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ จานวิญญาณธาตุ จีหวาวิญญาณธาตุ กาย-วิญญาณธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ มนินทรีย์ โดยขันธสงเคราะห์ และ

อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์กับธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

ธรรมเหล่าใดไม่สงเคราะห์ด้วยจักขวอายตนะ โสตอายตนะ ฆานอายตนะ ชิวหายตนะ กายอายตนะ โผฏฐัพพอายตนะ จักขุชาติ โสตชาติ ฆานชาติ ชิวหาชาติ กายชาติ โผฏฐัพพชาติ โดยชั้นสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์กับธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๔

ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยมโนอายตนะ และธรรมชาติ อิตถินทรีย์ ปริสินทรีย์ จีวตินทรีย์ โดยชั้นสงเคราะห์ และอายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่าใดไม่สงเคราะห์กับธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑๑

ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยสมุทัยสัง มรรคสัง วิโรธสัง โดยชั้นสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่าใดไม่สงเคราะห์กับธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยจักขุขันธ์ โสตขันธ์ ฆานขันธ์ ชิวหินทรีย์ กายขันธ์ โดยชั้นสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่าใดไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๔

ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วย สุขขันธ์ ทุกขขันธ์ โสมนัสสขันธ์ โทมนัสสขันธ์ อุปเพกขขันธ์ สัทธขันธ์ วิริยขันธ์ สติขันธ์ สมาธิขันธ์ บัญญัติขันธ์ อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์ อัญญขันธ์ อัญญาตาวินทรีย์ อวิชาสังขาร โดยชั้นสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์กับธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยวิญญาน อัมเมขันเพราะสังขารเป็นเหตุ โดยชั้นสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่าใดไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยนามรูป ซึ่งมชนเพราะวิญญานเป็นเหตุ โดยขันธสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑
อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยสพายตนะทั้งมชนเพราะนามรูปเป็นปัจจัย โดยขันธสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยผัสสะอันเกิดขึ้นเพราะสพายตนะ ด้วยเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะผัสสะ ด้วยตัณหาอันเกิดขึ้นเพราะเวทนา ด้วยอุปาทานอันเกิดขึ้นเพราะตัณหา ด้วยกรรมภพ โดยขันธสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๒ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยอรูปภพ ไม่สงเคราะห์ด้วยเนวสัญญานาสัญญายภพ ไม่สงเคราะห์ด้วยจตุโวการภพ ไม่สงเคราะห์ด้วยอิทธิบาท โดยขันธสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยอสัญญายภพ และเอกโวการภพ ชาติขรา มรณะ โดยขันธสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑
อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยปริเทวะ โดยขันธสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๔

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยโสกะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติบัญญัติ สัมมปปชาน กาม อปฺปมัญญา อิทธิย ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค ๘ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา อธิโมกข์ มนสิการ โดยขันธ-

สงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่าใดไม่สงเคราะห์ด้วย
ธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นก็ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๒ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยจิต โดยชั้นสงเคราะห์ อายตนะ-
สงเคราะห์ ธรรมเหล่าใดไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นก็ไม่
สงเคราะห์ด้วยชั้น ๒ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยจิตโดยชั้นสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์
ธรรมเหล่าใดไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่านั้นก็ไม่สงเคราะห์ด้วย
ชั้น ๒ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยจิตโดยชั้นสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์
ชาติสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่สงเคราะห์กับธรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์กับชั้น ๔
อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยกุศลธรรม อกุศลธรรม และธรรมอัน
ประกอบกับสุขเวทนา ประกอบกับทุกขเวทนา ประกอบกับอิทัภพสุขเวทนา
ธรรมอันเป็นวิบาก ธรรมอันมีวิบากธรรมเป็นธรรมดา ธรรมอันไม่ถูกยึดถือ
และไม่เป็นเหตุแห่งสการยึดถือ ธรรมอันเศร้าหมองและประกอบด้วยเครื่องเศร้า
หมอง ธรรมอันไม่เศร้าหมองและไม่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง ธรรมอันมี
ทั้งวิตกวิจารณ์ ธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ ธรรมอันประกอบกับปีติ สุข อุเบกขา
ธรรมอันควรละด้วยทัสสนะและภาวนา ธรรมอันมีเหตุควรละด้วยทัสสนะและ
ภาวนา ธรรมอันให้ไปสู่ที่มีการสะสม ธรรมอันให้ไปสู่ที่ปราศจากการสะสม
ธรรมอันเป็นของพระเสขะ ของพระอเสขะ ธรรมอันใหญ่ ธรรมอันหาประมาณ
มิได้ ธรรมอันมีอารมณ์น้อย ธรรมอันมีอารมณ์ใหญ่ ธรรมอันมีอารมณ์หาประมาณ
มิได้ ธรรมอันเลว อันประณีต อันผิด และแน่นอนในทางให้ผล อันถูก และแน่นอน
ในทางให้ผล อันมีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นเหตุ มีมรรคเป็นอธิบดี มีอดีต
เป็นอารมณ์ มีอนาคตเป็นอารมณ์ มีปัจจุบันเป็นอารมณ์ มีภายในเป็นอารมณ์
มีภายนอกเป็นอารมณ์ มีทั้งภายในภายนอกเป็นอารมณ์ โดยชั้นสงเคราะห์ อายตนะ-
สงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้นก็ไม่สงเคราะห์
ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑ ดังนี้ ของตนเนื้อความในพระบาลีไว้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า เพื่อจะจำแนกซึ่งบทว่า อสงฺกหิตฺเตน อสงฺกหิตํ ซึ่ง^๕เป็นแม่บทนั้นออกไป จึงได้กล่าวไว้ว่า ธรรมเหล่านี้ไม่สงเคราะห์ด้วยรูปชั้น^๔เป็นต้น ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ๑ ในพระบาลีที่แสดงมาแล้วนั้น มีคำอธิบายว่า บทใดไม่สงเคราะห์ด้วยอำนาจชั้น^๔เป็นต้น ซึ่งไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น^๔เป็นต้น ได้พิจารณาวิชันนาซึ่งการสงเคราะห์บทนั้นไว้ด้วยชั้น^๔เป็นต้นอีก ๑ บทนั้นย่อมไม่สมควรในบททั้งหลาย มีทุกขสัจเป็นต้น อันกล่าวถึงชั้น^๕ ๕ ด้วย ในบททั้งหลายมีบทว่า สิ่ง^๕เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้เป็นต้น อันกล่าวถึงรูปอันละเอียดกับวิญญาน ๑ เพราะว่ามีนิพพาน ไม่ถึงซึ่งเหตุสักว่าชั้นสงเคราะห์กับบทเช่นนั้น ๑ บทนอกนั้นชื่อว่า^๕เป็นธรรม ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น^๔เป็นต้น ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น บทเช่นนั้น จึงไม่ถือเอาในอารมณ์ ๑ กับบทเหล่านี้ ไม่แสดงวิญญานในชั้น^๕ ๕ รวมกันกับรูปละเอียด บทเหล่านั้นได้กล่าวถึงใน^๕ ๕ ๑ บทเหล่านั้นได้กล่าวรวมกันไว้ในที่^๕ว่า ได้แก่ชั้น^๕ อายตนะ ชาติทั้งหลาย กับสัจจะ ๓ อินทรีย์ทั้งหมด ปฏิจจสมุปบาท ๒๓ ต่อจากปฏิจจสมุปบาทอีก ๑๖ ในติกมัตติกา ๔๓ ในโคจจกะ ๑๒ ในจุฬัมมัตระ ๑ ในมหันตมะ ๑๔ ส่วนนอกจากนี้ไม่ได้กล่าวไว้ในบท^๕ ดัง^๕ ๑ ในข้อนี้มีปัญหา ๓๔ พร้อมทั้งคำวิชันนาเช่นเดียวกัน บทใดได้ยกขึ้นแล้วด้วยคำปุจฉา บทนั้นไม่ได้สงเคราะห์ด้วยชั้น^๕เหล่านี้ หมายชั้น^๕เหล่านั้น จึงได้กล่าวไว้ในบาลี^๕ว่า ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น^๕ ๑ ดังนี้ ในพระบาลีนั้นมันยว่า ชั้น^๕ ๔ นิพพาน ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยรูปชั้น^๔ โดยชั้นสงเคราะห์ ๑ ส่วนวิญญาน ชื่อว่าไม่สงเคราะห์ด้วยชั้นสงเคราะห์^๔เป็นต้น แม้ทั้ง ๓ นั้น เพราะเหตุว่า ธรรมนอกจากวิญญานสงเคราะห์ด้วยอายตนะสงเคราะห์ และชาติสงเคราะห์ ดังนี้ ๑ ชั้น^๕ ๔ ชื่อว่าไม่สงเคราะห์ด้วยนิพพาน กับวิญญานอีก โดยชั้นสงเคราะห์^๔เป็นต้น ๑ ชั้น^๕ ทั้ง ๔ นั้น ไม่สงเคราะห์ด้วยวิญญานอีก โดยชั้นสงเคราะห์^๔เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น^๕ ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ อีกนัยหนึ่งว่า วิญ-

ญาณอันใด ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ โดยขันธสงเคราะห์เป็นต้น ทั้ง ๓ นั้น
รูปธรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยวิญญาณ ธรรมเหล่านั้นโดยสงเคราะห์ ๓ ๆ
รูปธรรมเหล่านั้น ไม่สงเคราะห์ด้วยวิญญาณโดยสงเคราะห์ ๓ ๆ วิญญาณ เมื่อ
ว่าโดยขันธก็เป็นวิญญาณขันธอันหนึ่ง เมื่อว่าโดยอายตนะ ก็เป็นอายตนะอัน
หนึ่ง เมื่อว่าโดยธาตุ ก็เป็นวิญญาณธาตุ ๑ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวว่า ไม่
สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ เป็นต้น ๆ บทใดยกขึ้นไว้ด้วยคำปุจฉาแล้ว บทนั้นก็
ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่าใด โดยขันธเป็นต้น ควรทราบขันธเป็นต้น
ด้วยอำนาจธรรมเหล่านั้น ๆ สันเนอความในอรรถกถาตอนนึ่งเพียงเท่านั้น.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กณฺฐ ๔

คัมภีรพระชาตกถา

ว่าด้วย อสังกัheiten อสังกัหิต

สนิทสฺสนสฺสปฏิเมหิ ฌมฺเมหิ เข ฌมฺมา อนิทสฺสนสฺสปฏิเมหิ
ฌมฺเมหิ เข ฌมฺมา ขนฺธสฺสคหิตา อสฺสคหิตา อายตนสฺสคเหน ธาตุสฺสคเหน
อสฺสคหิตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรพระชาตกถา กณฺฐที่ ๔ ว่าด้วย
อสฺสคหิตเตน อสฺสคหิตํ ต่อจากกณฺฐก่อน สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า ธรรมเหล่าใดไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมที่เห็นได้ กระทบได้ และไม่สงเคราะห์
ด้วยธรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ โดยขันธสงเคราะห์ อายตนสงเคราะห์

ชาตสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่ควรสงเคราะห์กับธรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วย
ชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาต ๘

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมอันเป็นเหตุที่ดี ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรม
อันเป็นเหตุด้วย มีเหตุด้วยก็ดี ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมอันเป็นเหตุด้วยประกอบกับ
เหตุด้วยก็ดี โดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาตสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่
สงเคราะห์ด้วยธรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาต ๑๗

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมอันเป็นเหตุ และด้วยธรรมอัน
ประกอบกับเหตุ ด้วยธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุด้วย ด้วยธรรมอันประกอบ
กับเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุด้วย ด้วยธรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุด้วย โดยชั้น
สงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาตสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรม
เหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาต ๑๐

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมอันไม่เป็นปัจจัย และด้วยธรรมอัน
ปัจจัยไม่ตกแต่ง โดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาตสงเคราะห์ ธรรม
ที่ไม่สงเคราะห์กับธรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาต ๑๗

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมที่เห็นได้และกระทบได้ โดยชั้น
สงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาตสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่สงเคราะห์กับธรรม
เหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาต ๘

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยอุปธรรมโดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะ
สงเคราะห์ ชาตสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่สงเคราะห์กับธรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์
ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาต ๗

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยอุปธรรมและโลกุตตรธรรม โดยชั้น
สงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาตสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่สงเคราะห์กับธรรม
เหล่านั้น ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาต ๑๐

ธรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมอันเป็นอาสวะ และธรรมอันเป็น
อาสวะด้วย มีอาสวะด้วย ด้วยธรรมอันเป็นอาสวะด้วย ประกอบกับอาสวะด้วย
โดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาตสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่สงเคราะห์
กับธรรมเหล่านั้น ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาต ๑๗

กรรมเหล่านี้ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมอันไม่มีอาสวะ และด้วยกรรมอัน
ประกอบกับอาสวะก็ดี ด้วยกรรมอันประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะก็ดี
ด้วยกรรมอันปราศจากอาสวะด้วยไม่มีอาสวะด้วยก็ดี โดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะ
สงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมที่ไม่สงเคราะห์กับกรรมเหล่านั้น ไม่ได้
สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยสังโยชน์ คันถะ โอมะ โยคะ นิวรณ์
ปรามาส และด้วยกรรมอันเป็นปรามาสด้วย ถูกปรามาสด้วย โดยชั้นสงเคราะห์
อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมอันไม่สงเคราะห์ กับกรรมเหล่านั้น
ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมอันไม่ถูกปรามาสก็ดี ด้วยกรรมอันประ-
กอบกับปรามาสก็ดี ด้วยกรรมอันไม่ประกอบกับปรามาสด้วย ไม่ถูกปรามาสด้วยก็ดี
ด้วยกรรมอันมีอารมณ์ก็ดี โดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์
กรรมที่ไม่สงเคราะห์กับกรรมเหล่านั้น ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมอันไม่มีอารมณ์ก็ดี ด้วยกรรมอัน
ไม่เป็นจิตก็ดี ด้วยกรรมอันปราศจากจิตก็ดี ด้วยกรรมอันไม่คลุกคลีกับจิตก็ดี
ด้วยกรรมอันมีจิตเป็นสมุฏฐานก็ดี ด้วยกรรมอันเป็นไปพร้อมกับจิตก็ดี ด้วยกรรม
อันหมุนเวียนไปตามจิตก็ดี ด้วยกรรมอันเป็นภายนอกก็ดี ด้วยกรรมอันเป็น
อุปาทายรูปก็ดี โดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรม
ที่ไม่สงเคราะห์กับกรรมเหล่านั้น ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมอันเป็นจิต โดยชั้นสงเคราะห์
อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมที่ไม่สงเคราะห์กับกรรมเหล่านั้น ไม่ได้
สงเคราะห์ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

กรรมเหล่านี้ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยกรรมอันเป็นเจตสิกก็ดี ด้วยกรรม
อันประกอบกับจิตก็ดี ด้วยกรรมอันคลุกคลีกับจิตก็ดี ด้วยกรรมอันมีกรรมซึ่ง
คลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานก็ดี ด้วยกรรมอันเป็นพร้อมกับกรรมซึ่งมีการคลุกคลี
กับจิตเป็นสมุฏฐานก็ดี ด้วยกรรมอันหมุนเวียนไปตามกรรมซึ่งมีการคลุกคลี
กับจิตเป็นสมุฏฐานก็ดี โดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์

ธรรมที่ไม่ได้สงเคราะห์ กับธรรมเหล่านั้น ก็ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑
ชาติ ๑๗

ธรรมเหล่านี้ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยธรรมอันเป็นภายใน โดยขั้น-
สงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่ได้สงเคราะห์กับธรรม
เหล่านั้น ก็ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยธรรมอันเป็นอุปาทาน และธรรมอัน
เป็นกิเลสด้วย ประกอบกับเครื่องเศร้าหมองด้วย ธรรมอันเป็นกิเลสด้วย เศร้า
หมองแล้วด้วย ธรรมอันเป็นกิเลสด้วย ประกอบกับกิเลสด้วย โดยขั้นสง-
เคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่สงเคราะห์กับธรรมเหล่านั้น
ก็ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมเหล่านี้ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยธรรมที่ไม่ประกอบด้วยเครื่องเศร้า
หมองก็ดี ด้วยธรรมอันเศร้าหมองก็ดี ด้วยธรรมอันประกอบด้วยกิเลสก็ดี ด้วย
ธรรมอันเศร้าหมอง แต่ไม่เป็นกิเลสก็ดี ด้วยธรรมที่ประกอบด้วยกิเลส แต่ไม่
เป็นกิเลสก็ดี ด้วยธรรมที่ปราศจากกิเลสด้วย ไม่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง
ด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่ควรละด้วยทัสสนะก็ดี ด้วยธรรมที่ควรละด้วยภาวนา
ด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่เหตควรละด้วยทัสสนะก็ดี ด้วยธรรมที่เหตควรละด้วยภาวนา
ด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่มวดกักด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่มวजारกด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่มบคกด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่
สหระคด้วยบคกด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่สหระคด้วยสุขกด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่สหระคด้วย
อุเบกขากด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรกด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่เป็นรูปาวจรกด้วยก็ดี ด้วย
ธรรมที่เป็นอรุปาวจรกด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่เป็นอุปธิขันธ์กด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่เป็นนิยานิกะ
กด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่เป็นนียตะกด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่ไม่มีธรรมอันยิ่งกว่ากด้วยก็ดี ด้วยธรรมที่ม
ขาสกด้วยก็ดี โดยขั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่
สงเคราะห์กับธรรมเหล่านั้น ก็ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ ฯ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงรูป และธรรมายตนะ ธรรมชาติ อิตถิน-
ทรีย์ ปริสัทธีย์ จีวคินทรีย์ นาม รูป ภพ ๒ ชาติ ขรา มรณะ รูปอันไม่มี
อารมณ์ อันไม่เป็นจิต อันไม่ประกอบกับจิต อันไม่คลุกคลีกับจิต อันไม่มีจิต

เป็นสมุฏฐาน อันเป็นพร้อมกันจิต อันหมุนเวียนไปตามจิต อันเป็นภายนอก อันเป็นอุปาทายรูป ซึ่งรวม ๒๒ ประเภท ไว้แล้วด้วยประการดังนี้ ฯ สิ้นเนื้อความในพระบาลีอันว่าด้วยนิเทศแห่งบทว่า อสงฺกหิเตน อสงฺกหิตํ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาซ้ำกับกันอีกกว่า ธรรมเนียมเล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยรูปขันธ์ โดยขันธ์สงเคราะห์ และอายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเนียมเล่าใดไม่สงเคราะห์ด้วยธรรมเนียมเหล่านั้น โดยขันธ์สงเคราะห์ และอายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ มีคำปจฉาว่า ธรรมเนียมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ์และอายตนะ ชาติก็ประการ แก้ว ธรรมเนียมเหล่านั้น ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๔ ชาติ ๑๗

ธรรมเนียมเล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยเวทนาขันธ์ และสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ โดยขันธ์สงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ธรรมเนียมที่ไม่ประกอบกับธรรมเนียมเหล่านั้น ธรรมเนียมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ์ ๒ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมเนียมเล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยวิญญานขันธ์ และด้วยมนายตนะ จักขุวิญญานธาตุ โสทวิญญานธาตุ ฆานวิญญานธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ มนินทรีย์ โดยขันธ์สงเคราะห์ และอายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเนียมเล่าใดสงเคราะห์กับธรรมเนียมเหล่านั้น ธรรมเนียมเหล่านั้นสงเคราะห์ด้วยขันธ์ ๔ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมเนียมเล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยจักขวายตนะ โสทายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ จักขุธาตุ โสทธาตุ ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ โดยขันธ์สงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเนียมเล่าใด ไม่สงเคราะห์กับธรรมเนียมเหล่านั้น ธรรมเนียมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๘

ธรรมเนียมเล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยมนายตนะ และธรรมธาตุ อิตถินทรีย์ ปริสทินทรีย์ ชิวตินทรีย์ โดยขันธ์สงเคราะห์ และอายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเนียมเล่าใดไม่สงเคราะห์กับธรรมเนียมเหล่านั้น ธรรมเนียมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑๗

ธรรมเนียมเล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยสมุทัยสัง มรรคสัง นิโรธสัง โดยขันธ์สงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมเนียมเล่าใดไม่สงเคราะห์

กับกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นที่ ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗
 กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยจักษุทริย โสตทริย จานินทริย
 ชิวหินทริย กายินทริย โดยขั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์
 กรรมเหล่านี้ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์
 ด้วยขั้นที่ ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยสุขินทริย โสมนัสสินทริย โทมนัสสิน-
 ทริย อเบกขินทริย สัทธินทริย วิริยทริย สตินทริย สมาธิทริย ปัญฺณินทริย
 อนัญญุตัญญสามัตถินทริย อัญญินทริย อัญญาตวาทินทริย อวิชา สังขาร โดยขั้น-
 สงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์
 กับกรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นที่ ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยวิญญาณ อันมีขึ้น เพราะสังขารเป็นเหตุ
 โดยขั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมเหล่านี้ไม่
 สงเคราะห์ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นที่ ๔
 อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยนามรูป ซึ่งมีขึ้น เพราะวิญญาณเป็นเหตุ
 โดยขั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมเหล่านี้ไม่
 สงเคราะห์ด้วยกรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นที่ ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๘

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยสฬายตนะที่มีขึ้น เพราะนามรูปเป็น
 บัณฑิต โดยขั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมเหล่านี้
 ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นที่ ๑
 อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยผัสสะ อันเกิดขึ้นเพราะสฬายตนะด้วย
 ด้วยเวทนาอันเกิดขึ้น เพราะผัสสะด้วย ตัณหาอันเกิดขึ้นเพราะเวทนาด้วย
 อุปาทานอันเกิดขึ้น เพราะตัณหาด้วยกรรม โดยขั้นสงเคราะห์ อายุตนะ
 สงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมเหล่านั้น
 กรรมเหล่านั้นก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นที่ ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยรูปภพ ไม่สงเคราะห์ด้วยเนวสัญญานาสัญญายภพ ไม่สงเคราะห์ด้วยจตุโวการภพ ไม่สงเคราะห์ด้วยอิทธิบาท โดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยอสังญายภพ และเอกโวการภพ ชาติชรา มรณะ โดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยปริเทวะโดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นก็ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๔

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยโสกะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติบัญญัติ สัมมปปชาน ฌาน อัปปมัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค ๘ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา อธิโมกษ์ มนสิการ โดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นกรรมเหล่านั้นก็ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยจิต โดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมเหล่านั้น กรรมเหล่านั้นก็ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยจิต โดยชั้นสงเคราะห์ อายุตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมที่สงเคราะห์กับกรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์กับชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑

กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยกุศลธรรม อกุศลธรรม และธรรมอันประกอบด้วยสุขเวทนา ประกอบด้วยทุกขเวทนา ประกอบด้วยอทุกขมสุขเวทนา ธรรมอันเป็นวิบาก ธรรมอันมีวิบากธรรมเป็นกรรมตา ธรรมอันไม่ถูกยึดถือ และไม่เป็นที่แห่งการยึดถือ ธรรมอันเศร้าหมอง และประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง

ธรรมอันไม่เศร้าหมอง และไม่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง ธรรมอันมีทั้งวิตก
 วิจารณ์ ธรรมอันไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ ธรรมอันประกอบด้วยปีติ สุข อุเบกขา ธรรม
 อันควรละด้วยทัสสนะและภาวนา ธรรมอันมีเหตุควรละด้วยทัสสนะและภาวนา ธรรม
 อันให้ไปสู่ที่มคฺรสะสม ธรรมอันให้ไปสู่ที่ปราศจากการสะสม ธรรมอันให้ไปสู่ที่
 ปราศจากการสะสม ธรรมอันเป็นของพระเสขะ ของพระอเสขะ ธรรมอันใหญ่
 ธรรมารมณฺ์อันหาประมาณมิได้ ธรรมอันมีอารมณ์น้อย ธรรมอันมีอารมณ์ใหญ่ ธรรม
 อันมีหาประมาณมิได้ ธรรมอันเลว อันประณีต อันผิดและแน่นอนในทางให้ผล
 อันถูกและแน่นอนในทางให้ผล อันมีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นเหตุ มีมรรค
 เป็นอุบาย มีมคฺตเป็นอารมณ์ มีอนาคตเป็นอารมณ์ มีปัจจุบันเป็นอารมณ์ มี
 ภายในเป็นอารมณ์ มีภายนอกเป็นอารมณ์ มีทั้งภายในภายนอกเป็นอารมณ์
 โคชขันธสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ ธรรมที่ไม่สงเคราะห์
 ด้วยธรรมเหล่านั้น ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ ดังนั้น ขอ
 จดเนื่อความในพระบาลีไว้เพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ เป็นเนื่อความในอรรถกถาว่า เพื่อจะจำแนกซึ่งบทว่า อสงฺกฺหิตฺเตน
 อสงฺกฺหิตฺตํ ซึ่งเบญจมนฺท์นั้นออกไป จึงได้กล่าวไว้ว่า ธรรมเหล่าใดไม่สงเคราะห์
 ด้วยรูปขันธเป็นต้น ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ฯ ในพระบาลีที่แสดงมาแล้วนั้น
 มีคำอธิบายว่า บทใดไม่สงเคราะห์ด้วยอำนาจขันธเป็นต้น ซึ่งไม่สงเคราะห์ด้วย
 ขันธเป็นต้น ได้พิจารณาวิชันนาซึ่งการสงเคราะห์บทนั้น ไว้ด้วยขันธเป็นต้นอีก ฯ
 บทนั้นย่อมไม่สมควรในบททั้งหลาย มีทกขสัจเป็นต้น อันกล่าวถึงขันธ ๕ ด้วย
 ในบททั้งหลาย มีบทว่า สิ่งที่ไม่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้เป็นต้น อันกล่าวถึงรูปอัน
 ละเอียดยกกับวิญญาน ฯ เพราะว่ามีพหวนไม่ถึงซึ่งเหตุ สักว่าขันธสงเคราะห์
 กับบทเช่นนั้น ฯ บทนอกนั้น ชื่อว่าเป็นธรรมไม่สงเคราะห์ด้วยขันธเป็นต้น
 ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น บทเช่นนั้นจึงไม่ถือเอาในวาระนี้ ฯ กับบทเหล่าใดไม่
 แสควิญญานในขันธ ๕ รวมกันกับรูปอันละเอียด บทเหล่านั้นได้กล่าวถึงในที่
 นี้ ฯ บทเหล่านั้น ได้กล่าวรวมกันไว้ในที่นี้ว่า ได้แก่ขันธ อายตนะ ชาติ
 ทั้งหมดกับสัจจะ ๓ อันทรีย์ทั้งหมด ปฏิจสงฺกฺบาท ๒๒ ต่อจากปฏิจสงฺกฺบาท
 อีก ๑๖ ในคิกมคฺคิกา ๔๓ ในโคจนิกะ ๑๒ ในจุฬันตระ ๑ ในมหันตระ ๑๔ ส่วน

นอกจากนี้ ไม่ได้กล่าวไว้ในบทนี้ ดังนี้ ๑ ในข้อบัญญัติ ๓๔ พร้อมคำ
 วิสัชนาเช่นเดียวกัน บทใดได้ยกขึ้นแล้วด้วยคำปจจา บทนั้นไม่ได้สงเคราะห์
 ด้วยชั้นเหล่าใด หมายถึงเหล่านั้น จึงได้กล่าวไว้ในบาลีว่า ไม่สงเคราะห์ด้วย
 ชั้น ๑ ดังนี้ ๑ ในพระบาลีนั้น มีนัยว่าชั้น ๔ นิพพาน ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วย
 รูปชั้น โดยชั้นสงเคราะห์ ๑ ส่วนวิญญาน ชื่อว่าไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น
 สงเคราะห์เบื้องต้น แม้ทั้ง ๓ นั้น เพราะคำว่า ธรรมนอกจากวิญญาน สงเคราะห์
 ด้วยอายตนะสงเคราะห์ และธาตุสงเคราะห์ ดังนี้ ๑ ชั้น ๔ ชื่อว่าไม่สงเคราะห์
 ด้วยนิพพานกับวิญญานอีก โดยชั้นสงเคราะห์เบื้องต้น ๑ ชั้นทั้ง ๔ นั้นไม่
 สงเคราะห์ด้วยวิญญานอีก โดยชั้นสงเคราะห์เบื้องต้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
 ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ อีกนัยหนึ่งว่า วิญญานอันไม่
 สงเคราะห์ด้วยรูปชั้น โดยชั้นสงเคราะห์เบื้องต้นทั้ง ๓ นั้น รูปธรรมเหล่านั้น
 ก็ไม่สงเคราะห์ด้วยวิญญานธรรมเหล่านั้น โดยสงเคราะห์ ๓ ๑ รูปธรรมเหล่า
 นั้น ไม่สงเคราะห์ด้วยวิญญาน โดยสงเคราะห์ ๓ ๑ วิญญาน เมื่อว่าโดย
 ชั้นก็เป็นวิญญานชั้นอื่นหนึ่ง เมื่อว่าโดยอายตนะ ก็เป็นอายตนะอื่นหนึ่ง
 เมื่อว่าโดยธาตุ ก็เป็นวิญญานธาตุ ๑ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวว่า ไม่สงเคราะห์
 ด้วยชั้น ๑ เป็นต้น ๑ บทใดยกขึ้นไว้ด้วยคำปจจาแล้ว บทนั้นก็ไม่ได้สงเคราะห์
 ด้วยธรรมเหล่าใดโดยชั้นเบื้องต้น ควรทราบชั้นเบื้องต้น ด้วยอำนาจธรรมเหล่า
 นั้น ๑ สำหรับปัญหาข้อที่ ๒ ควรทราบว่า ได้แก่รูปกับวิญญาน ๑ เพราะ
 เวทนาเบื้องต้น ไม่ได้สงเคราะห์กับรูปกับวิญญาน โดยชั้นสงเคราะห์เบื้องต้น
 ด้วยว่าชั้นทั้ง ๒ นั้น จัดเป็นอายตนะ ๑๑ เป็นธาตุ ๑๑ ๑ ในปัญหาข้อที่ ๓
 ว่า วิญญานไม่ได้สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ มีรูปชั้นเบื้องต้นนั้น ก็ควรทราบชั้นเป็น
 ต้นว่า ได้แก่รูปชั้นเบื้องต้นนั้น ในปัญหาข้อที่ ๔ คำว่า จักขวยตนะ ไม่ได้
 สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ มีเวทนาชั้นเบื้องต้นนั้น ก็ควรทราบธรรมทั้งหลาย มี
 ชั้นเบื้องต้น ในบททั้งปวงตามนัยนี้ ๑ ในที่สุดบาลีได้ย่อไว้ด้วยอาการอันใด
 อันหนึ่ง ในธรรมที่ได้แสดงไว้ด้วยอทานคาถาว่า รูปและธรรมายตนะเบื้องต้น
 ดังนี้ สมนน้อมความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น. เอวံ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฐก ๙

คัมภีร์พระชาตกถา
ว่าด้วยบท สมุปโยโค วิปปโยโค

รูปกฺขนฺโธ กตฺถิ ขนฺธํ กตฺถาหตฺตเนหิ กตฺถิ ธาตุหิ สมุปฺปยุตฺโตติ
นตฺถิ ๑ กตฺถิ วิปปยุตฺโต ๑ จตฺถิ ขนฺธํ เอเกนายตฺตเนน สตฺตหิ ธาตุหิ
วิปปยุตฺโต เอเกนายตฺตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ วิปปยุตฺโตติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพักได้แสดงคัมภีร์พระชาตกถา กัณฐก ๙ ว่าด้วยนิเทศ
แห่งบทว่า สมุปโยโค วิปปโยโค สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธฯ
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
รูปฉัณฺฐํปรกอบด้วยฉัณฺฐํและอายตนะ ธาตุ กิปรการ? แก้วว่า ไม่ปรกอบ ๑
ถามว่า ปราศจากฉัณฺฐํ อายตนะ และธาตุกิปรการ? แก้วว่า ปราศจากฉัณฺฐํ ๔
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ปราศจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และฉัณฺฐอื่น ๆ อีก

เวทนาฉัณฺฐํ สัญญาฉัณฺฐํ สังขารฉัณฺฐํ ปรกอบกับฉัณฺฐ ๓ อายตนะ ๑
ธาตุ ๑ ปรกอบกับอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก ๑ ถามว่า
ปราศจากฉัณฺฐํ และอายตนะ ธาตุ กิปรการ? แก้วว่า ปราศจากฉัณฺฐ ๑
อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ ปราศจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

วิญญาณฉัณฺฐํ ปรกอบด้วยฉัณฺฐ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และธรรม
อื่น ๆ อีก ๑ ถามว่า ปราศจากฉัณฺฐํ และอายตนะ ธาตุ กิปรการ แก้วว่า ปราศจาก
ฉัณฺฐ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

จักขวายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ จีวหายตนะ กายายตนะ
โณภูมฺพพายตนะ ปรกอบหรือไม่ปรกอบ ๑ แก้วว่า ไม่ปรกอบ ๑ ถามว่า

จักขวายนะเป็นต้น ปราศจากขันธ์ อายตนะ ชาติ กิประการ ? แก้วว่า ปราศจาก
ขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ชาติ ๗ ปราศจากอายตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรม
อื่น ๆ อีก

มนายตนะ ประกอบด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก
ไม่ประกอบด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และธรรมอื่น ๆ อีก

จักขุชาติ โสทชาติ ฆานชาติ จีวหาชาติ กายชาติ ไม่ประกอบด้วย
ขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ชาติ ๗ ปราศจากอายตนะ ๑ ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

จักขุวิญญาณชาติ โสทวิญญาณชาติ ฆานวิญญาณชาติ จีวหาวิญญาณ
ชาติ กิประการ แก้วว่า ปราศจากขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ ปราศจาก
ขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก ปราศจากขันธ์ อายตนะ
ชาติ กิประการ แก้วว่า ปราศจากขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ ปราศจาก
อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

สมุทัยสัง มรรคสัง ประกอบด้วยขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ และประกอบ
ด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก ๗ ปราศจากขันธ์
อายตนะ ชาติ กิประการ ? แก้วว่า ปราศจากขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖
และปราศจากอายตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก

นิโรธสัง จักขนทริย โสทนทริย ฆานินทริย จีวหินทริย กายินทริย
อิตถินทริย ปริสินทริย ประกอบหรือไม่ประกอบ ? แก้วว่า ไม่ประกอบ ๗
ไม่ประกอบด้วยธรรมกิประการ ? แก้วว่า ไม่ประกอบด้วยขันธ์ ๔ อายตนะ ๑
ชาติ ๗ ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก

มณินทริย ประกอบด้วยขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก
ไม่ประกอบด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑
ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

สขินทริย ทุกขินทริย โสมนัสสินทริย โทมนัสสินทริย ประกอบกับ
ขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรม
อื่น ๆ อีก ไม่ประกอบด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และไม่ประกอบด้วย
อายตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก

อุปเปกขินทรีย์ ประกอบกับขันธ ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๖ และประกอบกับ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก ไม่ประกอบกับขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และไม่ประกอบกับอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก

สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมารินทรีย์ ปัญฺญินทรีย์ อนันฺญญ-
ตฺตัญญุสสามภินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ สังขาร ซึ่งเกิดเพราะ
อวิชชา ประกอบกับขันธ ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบกับขันธ ๑
อายุตนะ ๓ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก ไม่ประกอบกับขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐
ชาติ ๑๖ ไม่ประกอบกับอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

วิญญูณซึ่งเกิดเพราะสังขาร ประกอบกับขันธ ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑
และธรรมอื่น ๆ อีก ไม่ประกอบกับขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และไม่
ประกอบกับอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

ผัสสะซึ่งเกิดเพราะสฬายตนะ ประกอบกับขันธ ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑
และประกอบกับขันธ ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ปราศจากขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐
ชาติ ๑ และปราศจากอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก

เวทนาซึ่งเกิดเพราะผัสสะ ประกอบกับขันธ ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และ
ประกอบกับอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก ปราศจากขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐
ชาติ ๑๐ และปราศจากอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก

ตัณหาอันเกิดเพราะเวทนา อุปาทานอันเกิดเพราะตัณหา กรรมภพอัน
เกิดเพราะอุปาทาน ประกอบกับขันธ ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบ
กับขันธ ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก ไม่ประกอบกับขันธ ๑
อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และไม่ประกอบกับอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก

รูปภพประกอบหรือไม่ประกอบ แก้วว่า ไม่ประกอบ คือ รูปภพนั้น ไม่
ประกอบกับขันธใด ๆ อายุตนะใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่ประกอบกับชาติ ๓
เท่านั้น

อรูปภพ เนวสัณฺญานาสัณฺญาภพ จตุโวการภพ ไม่ประกอบกับขันธ ๑
อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และไม่ประกอบกับอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก

อสังญภาพ เอกโวการภาพ ปรีหะระ ประกอบหรือไม่ประกอบ แก้วว่า
ไม่ประกอบ คือไม่ประกอบกับขันธ ๔ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ และไม่ประกอบกับ
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก

โสกะและทุกขโทมนัสประกอบกับขันธ ๓ आयตนะ ๑ ธาตุ ๓ และ
ประกอบกับอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก ไม่ประกอบกับขันธ ๑
อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบกับอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก

อุปายาสและสติปัญญาสัมมปปธานประกอบกับขันธ ๓ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑
และประกอบกับขันธ ๑ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ อย่างใดอย่างหนึ่ง ๆ ไม่ประกอบ
กับขันธ ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ ไม่ประกอบกับอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ กับ
ธรรมอื่น ๆ อีก

อิทธิบาทประกอบกับขันธ ๒ และประกอบกับธรรมใด ๆ คือขันธ ๑
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่ประกอบกับขันธ ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ ไม่ประกอบ
กับธรรมใด ๆ คือ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑

ฌานประกอบกับขันธ ๒ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบกับธรรมใด ๆ
คือขันธ ๑ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ ๆ ไม่ประกอบกับขันธ ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖
และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑

อัปปมัญญา และอินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค ๘
ประกอบด้วยขันธ ๓ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบกับธรรมใด ๆ คือ
ขันธ ๑ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ ๆ ไม่ประกอบกับขันธ ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖
และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑

ผัสสะ เจตนา และมนสิการประกอบกับขันธ ๓ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑
และประกอบกับธรรมใด ๆ คือ ขันธ ๑ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่ประกอบ
กับขันธ ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

เวทนา สัญญาประกอบกับขันธ ๓ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบ
กับธรรมใด ๆ คือ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ ๆ ไม่ประกอบกับขันธ ๑ आयตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๐ และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑

จิตประกอบด้วยขันธ ๓ ไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑
ธาตุ ๑ ๑ ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และประกอบ
กับกรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

อริโมกข์ ประกอบด้วยขันธ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบด้วย
กรรมใด ๆ คือ ขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ๑ ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๕ และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

กุศลธรรม และอกุศลธรรม ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖
และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยสุขเวทนา และธรรมอันประกอบด้วยทุกขเวทนา ประกอบ
กับขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และ
ไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันประกอบด้วยอทุกขมสุขเวทนา ประกอบด้วยขันธ ๑ และประกอบ
กับกรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑
และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันเป็นวิบากไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และไม่
ประกอบด้วยกรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันมีวิบากธรรมเป็นธรรมดา และธรรมอันเศร้าหมองทั้งประกอบด้วย
เครื่องเศร้าหมอง ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบ
ด้วยกรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันเป็นวิบากก็ไม่ใช่ มีวิบากธรรมเป็นธรรมดาก็ไม่ใช่ และธรรมอัน
ไม่ถูกขัดถือ แต่เป็นเหตุแห่งการขัดถือ ไม่ประกอบด้วยขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ
ห้ามได้ เป็นแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๕ เท่านั้น

ธรรมอันไม่ถูกขัดถือ ทั้งไม่เป็นเหตุแห่งการขัดถือ และธรรมอันไม่
เศร้าหมอง ทั้งไม่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง ไม่ประกอบด้วยขันธใด ๆ อายตนะ
ใด ๆ ห้ามได้ เป็นแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๖ เท่านั้น

ธรรมอันมีทั้งวิทกวิจารณ์ ประกอบด้วยขันธ ๑ และประกอบด้วยธรรมใด ๆ
คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ๑ ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และ
ไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันไม่มีวิทก มีแต่เพียงวิจารณ์ และธรรมอันสหคตด้วยปติ ประกอบ
กับขันธ ๑ และประกอบกับธรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ๑ ไม่
ประกอบกับขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ
คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันไม่มีทั้งวิทกวิจารณ์ไม่ประกอบด้วยขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ หามิได้
เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๑ เท่านั้น

ธรรมอันสหคตด้วยสุข ประกอบด้วยขันธ ๑ และประกอบด้วยธรรม
ใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ๑ ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕
และไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันสหคตด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยขันธ ๑ และประกอบด้วย
ธรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ๑ ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๑ และไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมที่ควรละด้วยทัสสนะ และควรละด้วยภวานากับธรรมที่มีเหตุควรละ
ด้วยทัสสนะ ธรรมที่มีเหตุควรละด้วยภวานาธรรมนำไปสู่ที่สะสม ธรรมที่ให้ไปสู่
ที่ไม่มีการสะสม ธรรมของพระเสขะ ธรรมของพระอเสขะ ธรรมอันใหญ่เหล่านี้
ไม่ประกอบกับขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ
คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันหาประมาณมิได้กับธรรมอันประณีต ไม่ประกอบด้วยขันธใด ๆ
อายตนะใด ๆ หามิได้ เป็นแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๖ เท่านั้น ดังนี้ สันเนอ
ความในเทศนากัณฺฐ์เพียงเท่านั้น.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณชาติ ๑๐

คัมภีร์พระธาตุกถา

ว่าด้วยบท สมุโปโยโค วิปโปโยโค

ปริตฺตการมมณา ธมฺมา สมฺปยุตฺตาทิ ฯ นตฺถิ ฯ กตฺตี วิปฺปยุตฺตา ฯ
 เชนฺณ ชนฺธเณน พสฺสหายตฺตเนหิ หสฺสํ ธาตุหิ วิปฺปยุตฺตา เอเกนาชตฺตเนน เอกาย
 ธาตุยา เกหิจิ วิปฺปยุตฺตาทิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระธาตุกถา กณชาติที่ ๑๐ ว่าด้วยบท
 สมุโปโยโค วิปโปโยโค ต่อจากกณฑ์ก่อนสืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
 พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา
 นี้ว่า ธรรมอันมีอารมณ์เล็กน้อยประกอบด้วยสิ่งใดหรือไม่ ฯ แก้วว่า ไม่ประกอบด้วย
 สิ่งใด คือไม่ประกอบด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และไม่ประกอบด้วย
 ธรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันมีอารมณ์ใหญ่และธรรมอันมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ธรรมอัน
 เลวทราม ธรรมอันผิดและแน่นอนในทางได้ผล ธรรมอันถูกและแน่นอนใน
 ทางได้ผล ธรรมอันมีมรรคเป็นอารมณ์ ธรรมอันมีมรรคเป็นเหตุ ธรรมอัน
 มีมรรคเป็นไปดีกว่านี้ ไม่ประกอบด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และไม่
 ประกอบด้วยธรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันยังไม่เกิดขึ้นประกอบด้วยสิ่งใดหรือไม่ แก้วว่า ไม่ประกอบด้วยสิ่งใด
 ตามว่า ไม่ประกอบด้วยสิ่งใดบ้าง แก้วว่า ไม่ประกอบด้วยขั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ
 ธรรมใด เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๕ เท่านั้น

ธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ ธรรมอันมีอนาคตเป็นอารมณ์ ไม่ประกอบ
กับขันธ ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ ธรรมอันมีภายในเป็นอารมณ์ ธรรมอันมี
ภายนอกเป็นอารมณ์ ธรรมอันมีทั้งภายในภายนอกเป็นอารมณ์ ไม่ประกอบกับ
ขันธ ๑๐ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ आयตนะ ๑
ธาตุ ๑ เท่านั้น

ธรรมอันเห็นได้และกระทบได้ ธรรมอันเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ไม่ประกอบ
ด้วยขันธ ๔ आयตนะ ๑ ธาตุ ๗ และไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ คือ आयตนะ ๑
ธาตุ ๑

ธรรมอันเป็นเหตุ และธรรมอันเป็นเหตุด้วยมีเหตุด้วย ธรรมอันเป็นเหตุ
ด้วยประกอบกับเหตุเหล่านั้นด้วย ประกอบกับขันธ ๑ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ และ
กับธรรมใด ๆ คือขันธ ๑ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ ๆ ไม่ประกอบกับขันธ ๑ आयตนะ
๑๐ ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันมีเหตุ ธรรมอันประกอบกับธาตุ ไม่ประกอบกับขันธ ๑
อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุกต ธรรมอันประกอบกับเหตุแต่ไม่เป็น
เหตุกต ธรรมอันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุกต เหล่านี้ ประกอบกับขันธ ๑ आयตนะ ๑
ธาตุ ๑ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ไม่ประกอบกับขันธ ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และ
ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันไม่มีปัจจัย ธรรมอันปัจจัยไม่ได้ตกแต่ง ธรรมอันเห็นได้ ธรรม
อันกระทบได้ ธรรมอันมีรูปเหล่านั้นไม่ประกอบกับขันธ ๔ आयตนะ ๑ ธาตุ ๗
และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมอันเป็นโลกุตตระไม่ประกอบกับขันธใด ๆ आयตนะใด ๆ หามิได้ เพียง
แต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๖ เท่านั้น

ธรรมอันเป็นอาสวะกต^{๘๔} ธรรมอันเป็นอาสวะด้วยมีอาสวะด้วยกต^{๘๕} ธรรมอันเป็นอาสวะด้วย^{๘๖} ประกอบกับอาสวะด้วยกต^{๘๗} เหล่านี้ ประกอบกับขั้น^{๘๘} ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบกับธรรมใด ๆ คือขั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่ประกอบกับขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมอันไม่มีอาสวะกต^{๘๙} ธรรมอันปราศจากอาสวะด้วยไม่มีอาสวะด้วยกต^{๙๐} ไม่ประกอบด้วยขั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยชาติ ๑๖ เท่านั้น

ธรรมอันประกอบกับอาสวะ ไม่ประกอบด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมอันประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ ประกอบกับขั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ไม่ประกอบกับขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมอันเป็นสังโยชน์และคันถะ โหชะ โยคะ นิวรณ์ ปราสาท และธรรมอันเป็นปราสาทด้วยถูกปราสาทด้วย เหล่านี้ ประกอบกับขั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบกับธรรมใด ๆ คือขั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑๕ ไม่ประกอบกับขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมอันไม่ถูกปราสาท และธรรมอันปราศจากปราสาทด้วย ไม่ถูกปราสาทด้วยเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยขั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยชาติ ๑๖ เท่านั้น

ธรรมอันประกอบกับปราสาท ประกอบกับขั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก ๑ ไม่ประกอบกับขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ ธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมอันมีอารมณ์ไม่ประกอบด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ชาติ ๑ และอารมณ์อื่น ๆ อีก

ธรรมอันปราศจากจิตกัฏฐิ ธรรมอันปราศจากเจตสิกกัฏฐิ ธรรมอันไม่คลุกคลี
กับจิตกัฏฐิ ธรรมอันเป็นอุปาทายรูปกัฏฐิ เหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยชั้น ๔ आयตนะ ๑
ธาตุ ๑ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมอันเป็นจิต ประกอบด้วยชั้น ๓ ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
และด้วยธรรมอื่น ๆ อีก ๆ ไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมอันเป็นเจตสิกกัฏฐิ ธรรมอันประกอบด้วยจิตกัฏฐิ ธรรมอันคลุกคลี
กับจิตกัฏฐิ ธรรมอันมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัฏฐิ ธรรมอันเป็นพร้อม
กับธรรม ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัฏฐิ ธรรมอันหมุนเวียนไปตามธรรม
ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัฏฐิ เหล่านี้ ประกอบด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑
ธาตุ ๑ ไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑๐ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑
ธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมอันไม่ถูกยึดถือ ไม่ประกอบด้วยชั้นใด ๆ आयตนะใด ๆ หามิได้
เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๕ เท่านั้น

ธรรมอันเป็นอุปาทายรูปกัฏฐิ ธรรมอันเป็นกิลเลสกัฏฐิ ธรรมอันเป็นกิลเลส
ด้วยประกอบกับเครื่องเศร้าหมองด้วยกัฏฐิ ธรรมอันเป็นกิลเลสด้วยเครื่องเศร้าหมองด้วย
กัฏฐิ ธรรมอันเป็นกิลเลสด้วยประกอบกับกิลเลสด้วยกัฏฐิ ประกอบด้วยชั้น ๓
อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ ธรรมอื่น ๆ
อีก ไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑
ธาตุ ๑ ธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมองกัฏฐิ ธรรมอันปราศจากกิลเลส
กัฏฐิ ธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมองกัฏฐิ เหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยชั้น
ใด ๆ आयตนะใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๖ เท่านั้น

ธรรมอันเครื่องเศร้าหมองกัฏฐิ ธรรมอันประกอบด้วยกิลเลสกัฏฐิ เหล่านี้ ไม่ประกอบด้วย
ชั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ธาตุ
อื่น ๆ อีก

ธรรมอันเศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลสก็ดี ธรรมอันประกอบด้วยกิเลสแต่
ไม่เป็นกิเลสก็ดีเหล่านี้ ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ชาต ๑ และธรรมอื่น ๆ
อีก ๑ ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๖๐ ชาตไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑
ชาต ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมที่ควรละด้วยกิเลสก็ดี ธรรมที่ควรละด้วยภาวณาก็ดี ธรรมที่ควร
ละด้วยทสสนะก็ดี ธรรมที่ควรละด้วยภาวณาก็ดี เหล่านี้ ไม่ประกอบ
กับขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาต ๑๖ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ชาต ๑ และธรรม
อื่น ๆ อีก

ธรรมอันมีวิตกกิเลสก็ดี ธรรมอันมีวิจารณ์ก็ดี ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑
ชาต ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก ๑ ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ชาต ๑๕ ไม่
ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ชาต ๑ และไม่ประกอบด้วยธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมอันไม่มีวิตกกิเลสก็ดี ธรรมอันไม่มีวิจารณ์ก็ดี เหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยขันธ
ใด ๆ อายตนะใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยชาต ๑ เท่านั้น

ธรรมอันมีมตกกิเลสก็ดี ธรรมอันสหระคตด้วยมตกกิเลสก็ดี ประกอบด้วยขันธ ๑
อายตนะ ๑ ชาต ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก ๑ ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐
ชาต ๑๖ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ชาต ๑ และไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ

ธรรมอันสหระคตด้วยสุข ประกอบด้วยขันธ ๑ ประกอบด้วยอายตนะ ๑
ชาต ๑ ธรรมอื่น ๆ อีก ๑ ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาต ๑๕ ไม่
ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ชาต ๑ และธรรมใด ๆ

ธรรมอันสหระคตด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยขันธ ๑ ประกอบด้วย
อายตนะ ๑ ชาต ๑ และธรรมใด ๆ ๑ ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐
ชาต ๑๐ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ชาต ๑ และธรรมใด ๆ อีก

ธรรมอันไม่เป็นกามาวจรก็ดี ธรรมอันเป็นอุปริชาบันถกก็ดี ธรรมอันไม่มี
ธรรมอันยิ่งกว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ หามิได้
เพียงแต่ไม่มีประกอบด้วยชาต ๑ เท่านั้น

ธรรมอันเป็นรูปาวจรก็ดี ธรรมอันเป็นอรูปาวจรก็ดี ธรรมอันเป็น
นิยานิกะก็ดี ธรรมอันเป็นนินยตะก็ดี ธรรมอันมีชาติกิเลสก็ดี เหล่านี้ ไม่ประกอบ

ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ ไม่ประกอบด้วยอายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และ
กรรมใด ๆ อีกดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

ต่อไปเป็นเนอความในอรรถกถาว่า คำว่าประกอบนั้น คือประกอบรูป
ขันธทั้งหลายที่เหมือนกันด้วยรูปขันธ ๔ ที่เกิดในสันดานเดียวกันในขณะเดียว
กันเพราะพระบาลีว่า การประกอบด้วย ๔ และการไม่ประกอบด้วย ๔ กรรมที่เหมือน
กัน กรรมที่ไม่เหมือนกัน ดังนี้ ๆ ทว่าประกอบ ซึ่งรูปกรรมทั้งหลายกับรูปหรือ
ซึ่งนิพพานกับนิพพานให้เข้ากับรูปย่อมไม่มี ๑ อันการประกอบซึ่งรูปและ
นิพพานกับรูปขันธทั้งหลายก็ย่อมไม่มีเหมือนกัน เพราะว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นของ
แปลกกัน ๑ การประกอบซึ่งรูปขันธทั้งหลายเข้ากับรูปและนิพพานย่อมไม่มี
ฉนใด การประกอบซึ่งรูปขันธทั้งหลายเข้ากับรูปกรรมที่มีการสืบทอดแตกต่าง
กัน มีขณะต่างกันย่อมไม่มีฉนนั้น เพราะว่ากรรมเหล่านั้นเป็นของแปลกกันด้วย
การสืบทอดและด้วยลักษณะ ๑ อันความแปลกกันนี้ย่อมไม่มีในสังขตนิยเพราะ
พลาดจากความหมายว่าสังคหะ ๑ เหตุซึ่งว่าการเข้าถึงซึ่งความนับเท่านั้นก็เป็น
ความหมายแห่งคำว่า สังคหะ ๑ ส่วนในสัมปโยคนี้ย่อมอยู่ ๑ ลักษณะมีความ
เกิดพร้อมกันเป็นต้นเป็นความหมายแห่งคำว่าประกอบ เพราะฉะนั้น ลักษณะ
ประกอบซึ่งกรรมใด แม้ด้วยกรรมหนึ่ง จึงไม่ถูก ท่านห้ามไว้ว่า การประกอบ
นั้นย่อมไม่มี แม้เพราะทำการสงเคราะห์ด้วยคำถามมีกรรมนั้น แล้วท่านแสดง
การไม่ประกอบซึ่งกรรมอันมีการปราศจากเป็นลักษณะนั้น ๑ ก็บทเหล่านี้ใด
แสดงกรรมทั้งหลาย อันเจือกันไว้ในวิญญานชาติ ๑ อันไม่ประกอบกับชาติแม้
เพียงอย่างเดียวไว้ด้วยรูป หรือด้วยนิพพานบทเหล่านั้นย่อมไม่ถูกในที่นั้น แม้
ในบททั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงไม่ได้ถือเอาในที่นี้ ๑ บทเหล่านั้นได้รวมไว้ว่า
อายุตนะ ๑ กรรมชาติ ๑ ทุกขสัจ ๑ ชีวิต ๑ สฬายตนะ ๑ นามรูป ๑ ภพ
ใหญ่ทั้ง ๔ ภพ ๑ ชาติ ๑ ชรา ๑ มรณะ ๑ รวมเป็น ๒๕ บท ซึ่งมีในติกมาติกา
ส่วนในโคจณิกะมี ๕๐ บท ในจุฬันตระมี ๘ บท ในมหันตระมี ๑๔ บท ต่อขึ้นไป
มี ๑๘ บท รวมเป็น ๑๒๓ บท บทเหล่านี้ไม่ได้ในบทว่าสัมปโยโค ดังนี้

ท่านกล่าวไว้ว่า ธรรมายตนะไม่อาจประกอบ แม้ด้วยวิญญานในอุปริยา-
บันนั้น เพราะเจือ เจือด้วยรูปและนิพพาน ๑ ก็กรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น

เป็นของประกอบกับวิญญูณ^๕ เพราะฉะนั้น ใครไม่อาจกล่าวได้ว่าไม่ประกอบ^๕ ๑
 แม้ในบทนอก^{๕๔}ก็เหมือนนั้น^{๕๕} ๑ บทเหล่านั้นย่อมไม่สมควรในบททั้งปวง^{๕๖}
 เพราะฉะนั้น จึงไม่ได้ถือเอาในบท^{๕๗} ๑ บททั้งหลายมี^{๕๘}ขันธ^{๕๙}เป็นต้นนอกนั้นย่อม
 สมควร เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวเป็นปัจฉาวิสาขาไว้ด้วยอำนาจแห่งบทหนึ่ง ๑
 ด้วยรวมบทหนึ่ง ๑ ด้วย .

คำว่าด้วยอายตนะ ๑ ในปัญหาข้อแรกนั้น ได้แก้ด้วยมนายตนะ ๑ คำว่า
 ด้วยธรรมอื่น ๑ หรือด้วยธรรมใด ๆ นั้น ได้แก้ด้วยเวทนา สัญญา สังขาร อัน
 นับเข้าในธรรมายตนะและนับเข้าในธรรมธาตุ

ในปัญหาข้อที่ ๒ คำว่า วิญญูณ^{๖๐}ขันธ^{๖๑}ประกอบด้วยขันธ^{๖๒} ๓ นั้น คือ
 ประกอบด้วยขันธ^{๖๓}อื่นนอกจากขันธ^{๖๔}ที่ตั้งเป็นคำถามไว้แล้ว ๑ คำว่า ประกอบ
 ด้วยธรรมอื่น ๑ นั้น คือเวทนาขันธ^{๖๕}ประกอบด้วยสัญญาขันธ^{๖๖} และด้วยสังขาร
 ขันธ^{๖๗} ๑ คำว่า ไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ นั้น คือไม่ประกอบด้วยรูปกับ
 นิพพาน ๑ ในการไม่ประกอบซึ่งรูปในบททั้งปวง ควรเห็นรูป ในธรรมายตนะ
 และในธรรมธาตุ ส่วนในการไม่ประกอบซึ่งรูปนั้นควรเห็นรูป

คำว่าด้วยธาตุ ๑๖ นั้น คือด้วยวิญญูณธาตุ ๖ กับรูปธาตุ ๑๐ ๑ คำว่า ด้วย
 ขันธ^{๖๘} ๓ นั้น คือด้วยขันธ^{๖๙}อื่นนอกจากสังขารขันธ^{๗๐} ๑ คำว่า ด้วยธาตุ ๑ นั้น คือ
 ด้วยมโนวิญญูณธาตุ คำว่าด้วยขันธ^{๗๑} ๑ นั้น คือด้วยสังขารขันธ^{๗๒} ๑ คำว่า ด้วย
 อายตนะ ๑ นั้น คือด้วยธรรมายตนะ ๑ คำว่า ด้วยธาตุ ๑ นั้น คือด้วยธรรมธาตุ

ในปัญหาข้อที่สามว่าด้วยสัจจนทรีย์เป็นต้นนั้น มีคำอธิบายว่า คำว่า สัจจนทรีย์
 เป็นต้น ประกอบกับขันธ^{๗๓} ๓ นั้น คือประกอบกับสัญญาขันธ^{๗๔} สังขารขันธ^{๗๕}
 วิญญูณขันธ^{๗๖} ๑ คำว่า ประกอบกับธาตุ ๑ นั้น คือประกอบกับกายวิญญูณธาตุ
 และมโนวิญญูณธาตุ คำว่า ประกอบกับธาตุ ๖ นั้น คือ ประกอบกับธาตุอื่น ๆ
 นอกจากวิญญูณธาตุ

ในปัญหาข้อที่สี่ว่าด้วยรูปภพนั้น ได้กล่าวไว้ว่าด้วยอายตนะใด ๆ ห้ามได้
 เพราะอรุปขันธ^{๗๗} และอรุพายตนะทั้งปวงมีอยู่

ในปัญหาข้อที่ห้าว่าด้วยอธิโมกข์นั้น คำว่าธาตุ ๒ หมายถึงมโนธาตุ และมโนวิญญูณ
 ธาตุ ๑ คำว่า ด้วยธาตุ ๑๕ หมายถึงรูปธาตุ ๑๐ กับจักขุวิญญูณธาตุ ๕ เป็นต้น

ในปัญหาวัดว่าด้วยกุศลนั้น ได้ปฏิเสธการประกอบ เพราะถือเอาชั้น ๔ ด้วยกุศลทั้งหลายแล้ว

ในปัญหาวัดว่าด้วยเวทนาตักมัตถกานั้น คำว่า ด้วยชั้น ๑ คำว่า ด้วยเวทนาชั้นเหล่านั้น ๑ คำว่า ด้วยธาตุ ๑๕ นั้น คือด้วยจักขุธาตุ โสตรธาตุ ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ วิญญาณธาตุ มโนธาตุ และรูปธาตุทั้งหลาย ๑ คำว่า ด้วยธาตุ ๑๑ นั้น คือด้วยรูปทั้งหลาย กับกายวิญญาณธาตุ

ในปัญหาวัดว่าด้วยธรรมอันเป็นวิภะก็ไม่ใช่ มีวิภะธรรมเป็นธรรมดาก็ไม่ใช่ นั้น มีคำอธิบายว่า คำว่าด้วย ๕ นั้น คือด้วยจักขุวิญญาณเป็นต้น

ในปัญหาวัดว่าด้วยธรรมอันไม่ถูกขคถือ แต่เป็นเหตุแห่งการขคถือ นั้น คำว่า ด้วย ๖ นั้น คือด้วยธาตุอื่นนอกจากมโนวิญญาณธาตุ

ในปัญหาวัดว่าด้วยธรรมทั้งวิตกวิจารณ์นั้น คำว่า ด้วยธาตุ ๑๕ นั้น คือด้วยรูปธาตุทั้งหลายกับวิญญาณ ๕ ๑ ในปัญหาวัดว่าด้วยธรรมอันไม่มีวิตกมแต่เพียงวิจารณ์ คำว่า ด้วยชั้นหนึ่งเป็นต้นนั้น หมายด้วยสังขารชั้น คำว่า ด้วยธาตุ ๑๖ นั้น คือด้วยธาตุอื่นนอกจากธรรมธาตุและมโนวิญญาณธาตุ

ในปัญหาวัดว่าด้วยธรรมอันไม่มีวิตกวิจารณ์นั้น คำว่า ด้วยธาตุ ๑ นั้น คือด้วยมโนธาตุ ๑ ธรรมอันสหระตด้วยสุขและด้วยอเบกขานั้น กล่าวไว้แล้วในหมวด ๓ แห่งเวทนา ๑ ธรรมทั้งหลายมีธรรมทควรละด้วยทสสนะเป็นต้น เช่นเดียวกันกับกุศลธรรม ๑ ธรรมอันมีอารมณ์น้อยเช่นเดียวกันกับธรรมอันเป็นวิปาก ๑ คำว่า ด้วยธาตุ ๑ นั้น คือด้วยธรรมธาตุ ๑ คำว่า ด้วยธรรมใด ๆ นั้น คือธรรมเหล่าใดมีอารมณ์น้อย ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้นหาไม่ได้ ๑ ส่วนธรรมธาตุจัดเข้าในคำห้ามคำแรกแล้ว เพราะสงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ ด้วยอำนาจแห่งจิต ๑ ดวง ซึ่งมีอารมณ์น้อย ๑ ธรรมที่มีอารมณ์ใหญ่เป็นต้น เช่นเดียวกับกุศลธรรม ๑ ในธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นนั้น คำว่า ด้วยธาตุ ๕ นั้น คือด้วยจักขุวิญญาณธาตุเป็นต้น ๑ สันเนอความในอรรถกถาทควรยกมาแสดงเพียงเท่านี้

เอวํ กัมม ด้วยประการฉะนี้

กัณฑ์ ๑๑

คัมภีรพระธาตุกถา

ว่าด้วยบท สมปยุตเตน วิปยุตติ

เวหนากุขนุเชน เข ชมฺมา สลฺลวากุขนุเชน เข ชมฺมา สจฺจวากุขนุเชน เข
ชมฺมา วิญญานกุขนุเชน เข ชมฺมา มนายตเนน เข ชมฺมา สมปยุตฺตา เตหิ
ชมฺเมหิ เข ชมฺมา วิปยุตฺตาคิ.

ณ บัดนี้ อาคตมาพจกได้แสดงคัมภีรพระธาตุกถา กัณฑ์ที่ ๑๑ ว่าด้วยบท
สมปยุตเตน วิปยุตติ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมเหล่าใดประกอบกับเวณชาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญานขันธ
มนายตนะ ธรรมที่ไม่ประกอบกับธรรมเหล่านั้น ประกอบด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑
ธาตุ ๑ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ธรรมใด ๆ คือ ไม่ประกอบด้วย
มนายตนะ และวิญญานธาตุ ๑ กับเวทนาเป็นต้น ในธรรมายตนะ

ธรรมเหล่าใดประกอบกับจักขุวิญญานธาตุ โสทวิญญานธาตุ จานวิญญานธาตุ
จิวหาวิญญานธาตุ กายวิญญานธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ ธรรมที่ไม่
ประกอบกับธรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบกับขันธใด ๆ ไม่ประกอบกับอายตนะใด ๆ
เป็นแต่ไม่ประกอบกับธาตุอื่นเท่านั้น คำว่าไม่ประกอบกับธาตุอื่นนั้น ได้แก่
ไม่ประกอบกับธาตุที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วนั้น

ธรรมเหล่าใดประกอบกับมโนทริย ธรรมที่ไม่ประกอบกับธรรมเหล่านั้น
ก็ไม่ประกอบกับขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่ประกอบกับอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
กับธรรมใด ๆ

กรรมเหล่านี้ประกอบกับอุเบกขินทรีย์ กรรมที่ไม่ประกอบกับกรรม
เหล่านั้นก็ไม่ประกอบกับขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ เป็นแต่ไม่ประกอบกับธาตุ ๕
มีจักขุวิญญาณธาตุเป็นต้นเท่านั้น ๆ ส่วนบทต่อไป ควรทราบเนื้อความด้วย
อำนาจแห่งกรรม ที่ไม่ประกอบกับบทที่ได้ยกขึ้นไว้ในข้อนั้น ๆ ทุกข้อไป

กรรมเหล่านี้ประกอบกับวิญญาณ อัมมเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยและ
เกิดเพราะผัสสะ อัมมเกิดเพราะสพายตนะเป็นปัจจัย และเวทนาอัมมเกิดเพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัย และผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต มนสิการ กรรมที่
ไม่ประกอบกับกรรมเหล่านั้น ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๕ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑
ไม่ประกอบด้วย อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ กรรมใด ๆ

กรรมเหล่านี้ประกอบกับอิโมกข์ กรรมที่ไม่ประกอบกับกรรมเหล่านั้น
ก็ไม่ประกอบกับขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ เป็นแต่ไม่ประกอบกับธาตุ ๑ เท่านั้น

กรรมเหล่านี้ประกอบกับกรรมที่ประกอบกับอุทกขมสุขเวทนามกัตติ กรรม
เหล่านี้ประกอบกับกรรมที่สหระตด้วยอุเบกขากัตติ กรรมที่ไม่ประกอบกับกรรม
เหล่านั้น บ่อมไม่ประกอบกับขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ เป็นแต่ไม่ประกอบ
กับธาตุ ๕ เท่านั้น

กรรมเหล่านี้ประกอบกับกรรมที่ทังวัตกวจาร กรรมที่ไม่ประกอบกับ
กรรมเหล่านั้นบ่อมไม่ประกอบกับขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ เป็นแต่ไม่ประกอบ
กับธาตุ ๑ เท่านั้น

กรรมเหล่านี้ประกอบกับกรรมที่เป็นจิตกัตติ ประกอบกับกรรมที่เป็นเจตสิก
กัตติ ประกอบกับกรรมที่ประกอบกับจิตกัตติ ประกอบกับกรรมที่คลุกคลีกับจิตกัตติ
ประกอบกับกรรมที่ทำการคลุกคลีกับจิตเป็นสมภูฐานกัตติ ประกอบกับกรรมที่เป็น
พร้อมกันกับกรรมซึ่งมีจิตเป็นสมภูฐานกัตติ ประกอบกับกรรมซึ่งหมุนเวียนไปตามกรรม
ทั้งจิตเป็นสมภูฐานกัตติ กรรมที่ไม่ประกอบกับกรรมเหล่านั้น บ่อมไม่ประกอบ
ด้วยขันธ ๕ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ กรรมใด ๆ

กรรมเหล่านี้ประกอบกับกรรมที่ทังวัตกวจาร ประกอบกับกรรมที่ทังวจารณกัตติ
กรรมที่ไม่ประกอบกับกรรมเหล่านั้น บ่อมไม่ประกอบด้วยขันธใด ๆ อายตนะ
ใด ๆ เป็นแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๕ เท่านั้น ดังนี้

ในนิเทศแห่งคำว่า วิปฺปยุตฺเตน สมฺปยุตฺตํ นั้น มีเนื้อความว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยรูปฉัณฺฐ์ มีคำถามว่า ธรรมเหล่านั้นประกอบด้วยฉัณฺฐ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไร ๆ แก้วว่า ไม่ประกอบ

ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยเวทนาฉัณฺฐ์ สัญญาฉัณฺฐ์ สังขารฉัณฺฐ์ วิญญานฉัณฺฐ์ และไม่ประกอบด้วยกรรมทั้งห้าฉัณฺฐ์ ไม่ประกอบด้วยกรรมที่ไม่มี ห้าฉัณฺฐ์ ถามว่า ธรรมเหล่านั้นประกอบด้วยฉัณฺฐ์ อายุตนะ ธาตุ เท่าไรหรือไม่ แก้วว่า ไม่ประกอบ ดังนี้

ในนิเทศแห่งคำว่า สมฺปยุตฺเตน สมฺปยุตฺตํ นั้น มีเนื้อความว่า ธรรม เหล่านี้ประกอบด้วยเวทนาฉัณฺฐ์ สัญญาฉัณฺฐ์ สังขารฉัณฺฐ์ ธรรมที่ไม่ประกอบด้วย ธรรมเหล่านั้น ประกอบด้วยฉัณฺฐ์ ๓ ธาตุ ๑ ประกอบด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และธรรมใด ๆ คือ คำว่าฉัณฺฐ์ ๓ นั้น ได้แก่สัญญาฉัณฺฐ์ สังขารฉัณฺฐ์ วิญญาน- ฉัณฺฐ์ ๆ อายุตนะ ๑ นั้น ได้แก่อายตนะ ๓ ธาตุ ๑ นั้น ได้แก่วิญญานธาตุ ๑ ธรรมใด ๆ นั้น ได้แก่สัญญาและสังขาร อันมีในธรรมอายตนะ ๑ และในธรรมธาตุ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบด้วยวิญญานฉัณฺฐ์^{๒๔} ประกอบด้วยมนายตนะ^{๒๕} ประกอบด้วยจักขุวิญญานธาตุ โสทวิญญานธาตุ ฆานวิญญานธาตุ จีฬา- วิญญานธาตุ กายวิญญานธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ ธรรมที่ประกอบ กับธรรมเหล่านั้น ก็ประกอบด้วยฉัณฺฐ์ ๓ ประกอบด้วยอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งอีก

ธรรมเหล่านี้ประกอบด้วยสมุหทัยสังฺก มรรคสังฺก ธรรมที่ประกอบด้วยธรรม เหล่านั้น ย่อมประกอบด้วยฉัณฺฐ์ ๓ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ ย่อมประกอบด้วยธรรม อย่างใดอย่างหนึ่งในฉัณฺฐ์ ๑ ในอายุตนะ ๑ ในธาตุ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบด้วยมโนทริย ธรรมที่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น ย่อมประกอบด้วยฉัณฺฐ์ ๓ ย่อมประกอบด้วยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบด้วย สุขินทริย ทุกขินทริย โสมนัสสินทริย โทมนัสสินทริย ธรรมที่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น ย่อมประกอบด้วยฉัณฺฐ์ ๓ ในอายุตนะ ๑ ในธาตุ ๑ และประกอบด้วยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายุตนะ ๑ ในธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ประกอบกับอุเปกขิณทรีย์ กรรมที่ประกอบกับกรรมเหล่านี้
ย่อมประกอบด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๖ และประกอบด้วยกรรมอย่างใด
อย่างหนึ่ง ในอายุตนะ ๑ ในชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ประกอบกับสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์
บุญญินทรีย์ อนัญญุตัญญูสสามัตถินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ อวิชา สังขาร
กรรมที่ประกอบกับกรรมเหล่านี้ ย่อมประกอบด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑
และประกอบด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายุตนะ ๑ ในชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ ประกอบกับวิญญาณ อันเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย
กรรมที่ประกอบกับกรรมเหล่านี้ ย่อมประกอบด้วยชั้น ๓ ประกอบด้วยกรรม
อย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายุตนะ ๑ ในชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ประกอบด้วยผัสสะ อันเกิดเพราะสพาทนนะเป็นปัจจัย
กรรมที่ประกอบกับกรรมเหล่านี้ ย่อมประกอบด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑
ประกอบด้วยกรรมใด ๆ ในชั้น ๑ ในอายุตนะ ๑ ในชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ประกอบด้วยเวทนา อันเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย กรรม
ที่ประกอบกับกรรมเหล่านี้ ย่อมประกอบด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑
ประกอบด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายุตนะ ๑ ในชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ประกอบกับตัณหา อันเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัยเกิด
ประกอบกับอุปาทาน อันเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัยเกิด ประกอบกับกรรมภพเกิด
กรรมที่ประกอบกับกรรมเหล่านี้ ย่อมประกอบด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑
และประกอบด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในชั้น ๑ ในอายุตนะ ๑ ในชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ประกอบกับโสกะและทุกขโหมนัส กรรมที่ประกอบกับ
กรรมเหล่านี้ ย่อมประกอบด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบ
ด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายุตนะ ๑ ในชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ประกอบกับอุปายาส สติบัญญัติ สัมมปธาน กรรมที่
ประกอบกับกรรมเหล่านี้ ย่อมประกอบด้วยชั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และ
ประกอบด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในชั้น ๑ ในอายุตนะ ๑ ในชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับอิทธิบาท ๕ ธรรมที่ประกอบกับธรรมเหล่านี้
ย่อมประกอบด้วยชั้น ๒ และประกอบด้วยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในชั้น ๑
อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับภวน ๕ ธรรมที่ประกอบกับธรรมเหล่านี้ ย่อม
ประกอบด้วยชั้น ๒ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบด้วยธรรมอย่างใด
อย่างหนึ่งในชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับอัปป์มัญญา และอินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗
อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมที่ประกอบกับธรรมเหล่านี้ ย่อมประกอบ
ด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ และประกอบด้วยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในชั้น ๑
อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับผัสสะ เจตนา มนสิการ ธรรมที่ประกอบกับธรรม
เหล่านี้ ย่อมประกอบด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบด้วย
ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบด้วยเวทนา สัญญา ธรรมที่ประกอบกับธรรมเหล่านี้
ย่อมประกอบด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบด้วยธรรมอย่างใด
อย่างหนึ่งในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบด้วยจิต ธรรมที่ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ ย่อม
ประกอบด้วยชั้น ๓ และประกอบด้วยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับอริโมกข์ ๕ ธรรมที่ประกอบกับธรรมเหล่านี้
ย่อมประกอบด้วยชั้น ๓ อายตนะ ๑ ชาติ ๒ และประกอบด้วยธรรมใด ๆ
ในชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรม ๕ ซึ่งประกอบกับสุขเวทนาก็ดี ประกอบ
กับทุกขเวทนาก็ดี ประกอบกับอทุกขมสุขเวทนาก็ดี ธรรมที่ประกอบกับธรรม
เหล่านี้ ย่อมประกอบด้วยชั้น ๑ และประกอบด้วยธรรมใด ๆ ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรม ๕ ทั้งวิจิกขณวิจาร์กิต ๕ ทั้งเพิงวิจาร์
กิต ๕ ที่สหระคด้วยปตักกิต ๕ ธรรมที่ประกอบกับธรรมเหล่านี้ ย่อมประกอบ
ด้วยธรรมไม่ว่าอย่างใดอย่างหนึ่งในชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรม ซึ่งสหฺรคตด้วยสุข หรือสหฺรคตด้วย
อุเบกขา ธรรมที่ประกอบกับธรรมเหล่านั้น ย่อมประกอบด้วยขั้น ๑ และ
ประกอบด้วย อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรมที่เป็นเหตุกิต্তิ ประกอบกับธรรมที่เป็นเหตุ
ด้วย มีเหตุด้วยกิต্তิ ประกอบกับธรรมที่เป็นเหตุด้วย ประกอบกับเหตุด้วย
ธรรมที่ประกอบกับธรรมเหล่านั้น ย่อมประกอบด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑
และประกอบด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรมที่มีเหตุด้วย ที่มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุกิต্তิ
ประกอบกับธรรมที่ประกอบกับเหตุ แต่ไม่เป็นเหตุกิต্তิ ประกอบกับธรรมที่ไม่
เป็นเหตุ แต่มีเหตุกิต্তิ ธรรมที่ประกอบกับเหล่านั้น ย่อมประกอบ
ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรมที่เป็นอาสวะอย่างเดิวกิต্তิ เป็นอาสวะ
ด้วย มีอาสวะด้วยกิต্তิ เป็นอาสวะด้วยประกอบอาสวะด้วยกิต্তิ ธรรมที่ประกอบ
ด้วยธรรมเหล่านั้น ย่อมประกอบด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบ
ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ กับธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรมซึ่งประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ
ธรรมที่ประกอบกับธรรมเหล่านั้น ย่อมประกอบกับขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑
และธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรมอันเป็นสังโยชน์ กัณเฑ โอมะ โยคะ
นิวรณ์ ปราสาท และธรรมอันเป็นปราสาทด้วย ถูกปราสาทด้วย ธรรมอัน
ประกอบกับธรรมเหล่านั้น ย่อมประกอบด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และ
ประกอบด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบกับธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรมอันประกอบกับปราสาท ธรรมอันประ-
กอบกับธรรมเหล่านั้น ย่อมประกอบกับขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบ
กับธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรมอันเป็นจิต ธรรมที่ประกอบกับธรรม
เหล่านั้น ย่อมประกอบด้วยขั้น ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบกับธรรม

อื่น ๆ อีก ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรมอันเป็นเจตสิกก็ดี อันประกอบกับจิตก็ดี
อันคลุกคลีกับจิตก็ดี อันมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานก็ดี อันเกิดพร้อม
กับธรรม ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานก็ดี อันหมุนเวียนไปตามธรรม
ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานก็ดี ธรรมที่ประกอบกับธรรมเหล่านั้น ย่อม
ประกอบกับขั้นที่ ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๘

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรม อันเป็นอุปาทานก็ดี อันเป็นกิลเลศก็ดี
อันเป็นกิลเลศด้วย ประกอบกับสังกิลเลศด้วยก็ดี อันเป็นกิลเลศด้วย เศร้าหมองด้วย
ก็ดี อันเป็นกิลเลศด้วยประกอบกับกิลเลศด้วยก็ดี ธรรมที่ประกอบกับธรรมเหล่านั้น
ย่อมประกอบด้วยขั้นที่ ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบด้วยขั้นที่ ๑ อายุตนะ ๑
ชาติ ๑ และประกอบกับธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรมอันเศร้าหมอง แต่ไม่เป็นกิลเลศก็ดี อัน
ประกอบกับกิลเลศ แต่ไม่เป็นกิลเลศก็ดี อันมีแต่เวทกอย่างเดียวกดี อันมีแต่
วิจารณ์อย่างเดียวกดี อันมบตกดี อันสหระตด้วยบตกดี ธรรมที่ประกอบกับธรรม
เหล่านั้น ย่อมประกอบด้วย ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรม อันสหระตด้วยสุขก็ดี อันสหระตด้วย
อุเบกขากดี ธรรมที่ประกอบกับธรรมเหล่านั้นย่อมประกอบด้วยขั้นที่ ๑ อายุตนะ ๑
ชาติ ๑ และประกอบกับธรรมอื่น ๆ อีก ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ส่วนเนื้อความในอรรถกถาที่ควรยกขึ้นแสดงนั้น มีเพียงเล็กน้อยว่า
โนภะ สมฺปยุตฺเตน สมฺปยุตฺตํ น สิ่งใดประกอบไว้ด้วยอำนาจขั้นเป็นต้น ก็ได้มี
การปรุงจำไว้สืบมา ซึ่งการประกอบสิ่งใดด้วยขั้นเป็นต้นอีก ๆ สิ่งนั้นย่อมไม่
สมควรกับบอันเจือด้วยรูป หรือรวมรูปขั้นทั้งสนไว้ด้วยรูป เพราะเหตุว่า
การประกอบสิ่งอันเข้ากับรูป หรือเข้ากับสิ่งที่เจือด้วยรูปย่อมไม่มี ๆ สิ่งอื่น ๆ
ก็ไม่มี เพราะได้ถือเอาขั้นเป็นต้น ที่สมควรแก่การประกอบทั้งปวง ไว้ด้วย
การรวมรูปขั้นทั้งปวงไว้ ๆ บทใดถึงซึ่งการประกอบพร้อมด้วยรูปขั้นนั้น

เพราะฉะนั้นบทเช่นนั้น จึงไม่ถือเอาในบทนี้ ๆ บทเล่าใดแสดงบางส่วน
แห่งอรูปธรรม ไม่เจือกัปรูปธรรม บทเหล่านั้น ไม่ถือเอาแล้วในบทนี้ ๆ
บทเหล่านั้น คือ อรูปชั้น ๔ มนายตนะ ๑ วิญญาณธาตุ ๑ สัจจะ ๒ อินทรีย์ ๑๔
ปัจจัยการ ๑๒ บทต่อจากปัจจัยการนั้น ๑๖ บท ในติกมัตติกา ๘ ในโคจณกะ ๓๔
ในมหันตฺรทกะ ๑ ในปฏฐิทฺทกะ ๖ ดังนี้ ๆ ธรรมเหล่านี้ได้ยกขึ้นด้วยคำถาม
ธรรมเหล่านั้นประกอบกับธรรมเหล่านี้ใด ควรทราบความต่างกันแห่งธรรมทั้งหลาย
มีชั้นเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งธรรมเหล่านั้น ๆ เพราะชั้นทั้ง ๓ นอกจาก
ประกอบด้วยเวทนาชั้น ส่วนเวทนาชั้น ประกอบด้วยชั้น ๓ นั้นอีก เวทนา-
ชั้นนั้น ประกอบด้วยชั้น ๓ มีสัญญาชั้นเป็นต้น และด้วยมนายตนะ ๑
วิญญาณธาตุ ๑ และสัญญาสังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง ในธรรมายตนะ ๑ และใน
ธรรมธาตุ ๆ ในบททั้งปวงก็เหมือนนัยนี้ ดังนี้.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฺฐที่ ๑๒

คัมภีรพระธาตุกถา

ว่าด้วยบท วิปยุตฺเตน วิปยุตฺตํ

รูปกฺขณธฺเน เอ ธมฺมา วิปยุตฺตา เตหิ ธมฺเมหิ เอ ธมฺมา วิปยุตฺตา
เต ธมฺมา กตฺติ ขณฺธหิ กตฺติหายตเนหิ กตฺติ ธาตุหิ วิปยุตฺตาทิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรพระธาตุกถา กัณฺฐที่ ๑๒ ว่าด้วยบท
วิปยุตฺเตน วิปยุตฺตํ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา
เห็นว่า ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบกับรูปชั้น ธรรมที่ไม่ประกอบกับธรรมเหล่านี้

นั้น ไม่ประกอบด้วยชั้นอายตนะธาตุอย่างละก็ประการ ๆ แก้วว่า ธรรมเหล่านั้น
ไม่ประกอบด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
ธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยเวทนามันต์ สัญญาชั้น สัจจาชั้น
วิญญานชั้น ฌานายตนะ ธรรมที่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบด้วย
ชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และธรรม
อื่น ๆ อีก

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยจักขวายตนะ โสทายตนะ ฌานายตนะ
ชีวหายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ จักขุธาตุ โสทธาตุ ฌานธาตุ ชิวหา-
ธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น ธรรม
ที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้นก็ไม่ประกอบด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และ
ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยจักขุวิญญานธาตุ โสทวิญญานธาตุ ฌาน-
วิญญานธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุ กายวิญญานธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ
สมุทัยสัจจ มรรคสัจจ ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้นก็ไม่ประกอบด้วยชั้น ๑
อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และธรรมอื่น ๆ อีก

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยนิโรธสัจจ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฌานินทรีย์
ชีวหินทรีย์ กายินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรม
เหล่านั้นก็ไม่ประกอบด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑
ธาตุ ๑ และธรรมอย่างใด ๆ

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยอินทรีย์ ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น
ก็ไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
และธรรมอย่างใด ๆ อีก

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยสุชินทรีย์ ทุกชินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทม-
นัสสินทรีย์ ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น ก็ไม่ประกอบด้วยชั้น ๑

อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และธรรมอย่างใด ๆ

ธรรมเหล่าใดไม่ประกอบด้วยอุปเพกขินทรีย์ ธรรมที่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และธรรมอย่างใด ๆ อีก

ธรรมเหล่าใดไม่ประกอบด้วยสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ อนฺณญุตฺตญฺญสสามินทรีย์ อญฺญินทรีย์ อญฺญาตาวินทรีย์ อวิชาสังขาร ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้นก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ ไม่ประกอบด้วยธรรมอย่างใด ๆ ในอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมเหล่าใดไม่ประกอบด้วยวิญญาณ ผัสสะ เวทนา ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้นก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ ไม่ประกอบด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และธรรมอย่างใด ๆ อีก

ธรรมเหล่าใดไม่ประกอบด้วยตัณหา อุปาทาน กรรม ภพ ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ ไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ ในอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมเหล่าใดไม่ประกอบด้วยรูปภพ ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบด้วยขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๓ เท่านั้น

ธรรมเหล่าใดไม่ประกอบด้วยอสัญญารภ เอกโวการภพ ปรีเทวะ ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมนั้น ๆ ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ ไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ ในอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมเหล่าใดไม่ประกอบด้วยรูปภพ เนวสัจญานาสัจญารภ จตุโวการภพ โสกะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สติปัญฐาน สัมมปฺปธาน อธิบาท ฌาน อปฺปมัตฺตญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ ไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ ในอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต มนสิการ
 ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐
 ชาติ ๑๐ ไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยอิโมเกช ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้
 นั้น ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕ ไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ ใน
 อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วย กุศลธรรม อกุศลธรรม ธรรมที่ไม่ประกอบด้วย
 ธรรมเหล่านี้ ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ ไม่ประกอบด้วย
 ธรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยธรรมที่ประกอบด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา
 ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐
 ชาติ ๑๕ ไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยธรรมซึ่งประกอบด้วยอทุกขมสุขเวทนา ธรรม
 ที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐
 แต่ไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยธรรมอันเป็นวิบาก ธรรมที่ไม่ประกอบด้วย
 ธรรมเหล่านี้ ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ ไม่ประกอบด้วย
 ธรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยธรรมอันมีวิบากธรรมเป็นธรรมตา อันเศร้า
 หมอง และประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้
 ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๕ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ ไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ ใน
 อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยธรรม อันเป็นวิบากที่ไม่ใช่ อันมีวิบาก
 ธรรมเป็นธรรมที่ไม่ใช่ อันไม่ถูกยึดถือไม่เป็นเหตุแห่งการยึดถือ ธรรมที่ไม่
 ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ ก็ไม่ประกอบด้วยขันธใด ๆ อายุตนะใด ๆ หามีได้
 เป็นแต่ไม่ประกอบด้วยขันธ ๕ เท่านั้น

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยธรรมอันไม่ถูกยึดถือ และไม่เป็นเหตุแห่งการ
 ยึดถือ อันไม่เศร้าหมองและไม่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง ธรรมที่ไม่ประกอบด้วย

กับกรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบด้วยขันธใด ๆ อายุตนะใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๖ เท่านั้น

กรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกรรมอันมีทั้งวิตกวิจาร์ กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านั้น ก็ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกรรมอันมีแต่เพียงวิจาร์หาวิตกมิได้กัณฐิ อันสหรคตด้วยปัตถกัณฐิ กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจาร์ กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบด้วยขันธใด ๆ อายุตนะใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๑ เท่านั้น

กรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกรรมอันสหรคตด้วยสุข กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกรรม อันสหรคตด้วยอุเบกขา กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑๑ และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกรรมที่ควรละด้วยทัสสนะกัณฐิ ทควรละด้วยภาวณากัณฐิ ทมเหตควรละด้วยทัสสนะกัณฐิ มีเหตควรละด้วยภาวณากัณฐิ ให้ถึงซึ่งการสะสมกัณฐิ ให้ถึงซึ่งที่ไม่มีการสะสมกัณฐิ เป็นของพระเสขะกัณฐิ เป็นของพระอเสขะกัณฐิ เป็นกรรมใหญ่กัณฐิ กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกรรมอันหาประมาณมิได้กัณฐิ อันประณีตกัณฐิ กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบด้วยขันธใด ๆ อายุตนะใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๖ เท่านั้น

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยธรรมอันมีอารมณ์น้อย ธรรมที่ไม่ประกอบด้วย
กับธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และไม่
ประกอบด้วยธรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยธรรมอันมีอารมณ์ใหญ่ก็ดี มีอารมณ์
หาประมาณมิได้ก็ดี อันเลวทรามก็ดี อันผิดและแนในทางให้ผลก็ดี อันถูกและ
แนในทางให้ผลก็ดี อันมีมรรคเป็นอารมณ์ก็ดี มีมรรคเป็นเหตุก็ดี มีมรรคเป็น
อธิบดีก็ดี ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยกับธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยขั้น ๑
อายุตนะ ๑ ชาติ ๑๖ และไม่ประกอบด้วยกับธรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑
ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกับธรรมอันยังไม่เกิดขึ้น ธรรมที่ไม่ประกอบด้วย
กับธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยกับขั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ห้ามไว้ เพียง
แต่ไม่ประกอบด้วยกับชาติ ๕ เท่านั้น

ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกับธรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์ก็ดี อันมีอนาคต
เป็นอารมณ์ก็ดี ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยกับธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยขั้น ๑
อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ และไม่ประกอบด้วยกับธรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกับธรรมอันมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ก็ดี มีภายใน
เป็นอารมณ์ก็ดี มีภายนอกเป็นอารมณ์ก็ดี มีทั้งภายในภายนอกเป็นอารมณ์ก็ดี
ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยกับธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐
ชาติ ๑๐ และไม่ประกอบด้วยกับธรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกับธรรมที่เห็นได้กระทบได้ก็ดี ที่เห็นไม่ได้แต่
กระทบได้ก็ดี ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยกับธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยขั้น ๔
อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ และไม่ประกอบด้วยกับธรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกับธรรมอันเป็นเหตุก็ดี ไม่ประกอบด้วยกับธรรม
อันมิใช่เหตุก็ดี ไม่ประกอบด้วยกับธรรมอันประกอบด้วยเหตุก็ดี ไม่ประกอบด้วยกับธรรม
อันเป็นเหตุด้วยมิใช่เหตุด้วยก็ดี ไม่ประกอบด้วยกับธรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุก็ดี
อันเป็นเหตุร้าย ประกอบด้วยเหตุแต่ไม่เป็นเหตุก็ดี อันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุก็ดี

กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านั้น ข้อมไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐

ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่มีปัจจัยกต อันปัจจัยไม่ได้กต
แต่งกต อันเห็นได้กต อันกระทบได้กต อันมีรูปกต กรรมที่ไม่ประกอบด้วย
กรรมเหล่านั้น ข้อมไม่ประกอบด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑ และไม่ประกอบ
ด้วยกรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๖ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันเป็นโลกุตตระ กรรมที่ไม่ประกอบ
กับกรรมเหล่านั้น ข้อมไม่ประกอบด้วยชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ห้ามได้ เพียง
แต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๑ เท่านั้น

กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันเป็นอาสวะกต อันประกอบด้วย
อาสวะกต อันเป็นอาสวะด้วยมีอาสวะด้วยกต อันเป็นอาสวะด้วยประกอบด้วยอาสวะ
ด้วยกต อันประกอบด้วยอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะกต กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรม
เหล่านั้น ข้อมไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑ ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบ
ด้วยกรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่มีอาสวะกต อันปราศจากอาสวะ
ด้วย ไม่มีอาสวะด้วยกต กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านั้น ข้อมไม่ประกอบ
ด้วยชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ห้ามได้ เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๖ เท่านั้น

กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันเป็นสังโยชน์ คันถะ โอะฆะ
โยคะ นิวรณ์ ปราสาท อันประกอบด้วยปราสาท อันเป็นปราสาทด้วย ถูกปราสาท
ด้วย กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านั้น ข้อมไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐
ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ ในอายุตนะ ๑ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่ถูกปราสาทกต อันปราศจาก
ปราสาทด้วย ไม่ถูกปราสาทด้วยกต กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านั้น ข้อม
ไม่ประกอบด้วยชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ห้ามได้ เพียงแต่ไม่ประกอบด้วย
ธาตุ ๑ เท่านั้น

กรรมเหล่านี้ ประกอบด้วยกรรมอันมีอารมณ์กต อันเป็นจิตกต อันเป็น
เจตสิกกต อันประกอบด้วยจิตกต อันคลุกคลีกับจิตกต อันมีการคลุกคลีกับจิต

เป็นสมุฏฐานกัตถ์ อันเกิดพร้อมกันกับธรรม ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัตถ์
อันหมั่นเวียนไปตามธรรมซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัตถ์ ธรรมที่ไม่
ประกอบกับธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๐
และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ ในอายุขณะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ไม่ประกอบกับธรรมอันไม่มีอารมณ์เกิด อันปราศจากจิตกัตถ์
อันคลุกคลีกับจิตกัตถ์ อันเป็นอุปาทานรูปกัตถ์ ธรรมที่ไม่ประกอบกับธรรมเหล่านั้น
ย่อมไม่ประกอบด้วยขั้น ๔ อายุขณะ ๑ ชาติ ๑ และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ
ในอายุขณะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบกับธรรมอันไม่ถูกยึดถือ ธรรมที่ไม่ประกอบ
กับธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยขั้นใด ๆ อายุขณะใด ๆ หามิได้ เพียงแต่
ไม่ประกอบด้วยชาติ ๕ เท่านั้น

ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบกับธรรมอันเป็นอุปาทาน เป็นกิเลส เป็น
ของเศร้าหมอง เป็นของประกอบกับกิเลส เป็นกิเลสด้วย ประกอบด้วยเครื่องเศร้า
หมองด้วย เป็นกิเลสด้วย เป็นของเศร้าหมองด้วย เป็นของเศร้าหมองแต่ไม่เป็น
กิเลส เป็นกิเลสด้วยประกอบกับกิเลสด้วย หรือประกอบกับกิเลสแต่ไม่เป็น
กิเลส ธรรมที่ไม่ประกอบกับธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยขั้น ๑
อายุขณะ ๑ ชาติ ๑๖ และไม่ประกอบกับอายุขณะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบกับธรรมอันไม่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง
กัตถ์ อันปราศจากกิเลสด้วย ไม่ประกอบกับเครื่องเศร้าหมองกัตถ์ ธรรมที่ไม่
ประกอบกับธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยขั้นใด ๆ อายุขณะใด ๆ หามิได้
เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยชาติ ๖ เท่านั้น

ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบกับธรรมที่ควรละด้วยทัสสนะกัตถ์ ควรละด้วย
ภาวนากัตถ์ มีเหตุควรละด้วยทัสสนะกัตถ์ มีเหตุควรละด้วยภาวนากัตถ์ ธรรมที่ไม่
ประกอบกับธรรมเหล่านั้นย่อมไม่ประกอบด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๖
และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ ในอายุขณะ ๑ ชาติ ๑

ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบกับธรรมอันมีวิตก มีวิจารณ์ ธรรมที่ไม่ประกอบ
กับธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยขั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ชาติ ๑๕ และไม่
ประกอบกับธรรมใด ๆ ในอายุขณะ ๑ ชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่วิจิตกการ กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านี้ ย่อมก็ไม่ประกอบด้วยชั้นใด ๆ อายุขณะใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๑ เท่านั้น

กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันมตกต^{๔๗๑๘๔} อันสหระตด้วยมตกต^{๔๗๑๘๔} กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านี้ ย่อมไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ ในอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกรรม อันสหระตด้วยสุข กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านี้ ย่อมไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๕ และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ ในอายุขณะ ๒ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันสหระตด้วยอุเบกขา กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านี้ ย่อมไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ อายุขณะ ๑๐ ธาตุ ๑๑ และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ ในอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันเป็นกามาวจรกต^{๔๘} อันเป็นอุปริยาบันกต^{๔๘} อันไม่มีกรรมอันยิ่งกว่ากต^{๔๘} กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านี้ ย่อมไม่ประกอบด้วยชั้นใด ๆ อายุขณะใด ๆ หามิได้ เพียงแต่ไม่ประกอบด้วยธาตุ ๖ เท่านั้น

กรรมเหล่านี้ไม่ประกอบด้วยกรรม อันเป็นรูปาวจรกต^{๔๘} อันเป็นอรูปาวจรกต^{๔๘} อันเป็นนิขยานิกะกต^{๔๘} อันเป็นนิตะกต^{๔๘} อันมีชาศกกต^{๔๘} กรรมที่ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านี้ ย่อมไม่ประกอบด้วยชั้น ๑๐ อายุขณะ ๑ ธาตุ ๑๖ และไม่ประกอบด้วยกรรมใด ๆ ในอายุขณะ ๑ ธาตุ ๑ ๑ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ส่วนเนื้อความในอรรถกถาก็มีเพียงเล็กน้อยว่า กรรมเหล่านี้ มีรูปชั้นเป็นต้น ที่ได้ยกขึ้นไว้ในนิเทศแห่งบทว่า สมฺปโยโค วิปโยโค กรรมเหล่านี้ที่ได้ยกขึ้นมาแล้วในคำปจฺฉาหังปวง ส่วนบททั้งหลายได้มีมาตามลำดับแห่งบทอื่น เพราะได้ถือเอาการวิชันนาซึ่งเหมือนกันไว้โดยรวมนั้น ๑ บทใด ได้ยกขึ้นด้วยคำปจฺฉา บทนั้น ไม่ประกอบด้วยกรรมเหล่านี้ ควรทราบการจำแนกกรรมมี

ชั้นเป็นต้น ได้แก่กรรมเหล่านั้น ๆ ก็กรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น ไม่
 ประกอบกับรูปชั้น ส่วนรูปชั้นก็ไม่ประกอบกับเวทนาเป็นต้นนั้น ๆ นิพพาน มีรูป
 อันละเอียดเป็นคติ ๆ รูปชั้นนั้นไม่ประกอบด้วยชั้น ๔ มนายตนะ ๑
 วิญญาณธาตุ ๑ และธรรมใด ๆ มีเวทนาเป็นต้น อันมีในธรรมาตนะและธรรม
 ธาตุ ๆ ในบททั้งปวงก็เหมือนกัน ดังนี้

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐก ๑๓

คัมภีร์พระชาดุกถา

ว่าด้วยบท สงคหิเตน สมุปยุตฺตํ วิปยุตฺตํ

สมุทฺทสจฺเจน เย ธมฺมา มคฺคสจฺเจน เป ธมฺมา ขนฺธสงคฺเคน
 สงคฺหิตา อายตฺนสงคฺเคน สงคฺหิตา ธาตุสงคฺเคน สงคฺหิตา เต ธมฺมา กตฺติ
 ขนฺธํ กตฺติหยาตเนหิตํ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระชาดุกถา กัณฐก ๑๓ ว่าด้วยบท
 สงคหิเตน สมุปยุตฺตํ วิปยุตฺตํ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
 และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
 ธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ด้วยสมุทฺทสจฺเจน มรรคสจฺเจน เข้าในชั้นอายตนะธาตุ ๆ
 ธรรมเหล่านั้นประกอบกับชั้น ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบกับธรรม
 ใด ๆ ในชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่ประกอบกับชั้น ๑ อายตนะ ๑๐
 ธาตุ ๑๐ และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ ในอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยอธิณทรีย์ ปริสินทรีย์ เข้าในชั้น
อายตนะ ๓ ชาติ ๓ ไม่ประกอบด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และ
ไม่ประกอบด้วยกรรมใดๆ ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยสุจินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์
โหมนัสสินทรีย์ เข้าในชั้น อายตนะ ๓ ชาติ ๓ ไม่ประกอบด้วยชั้น ๑
อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และไม่ประกอบด้วยกรรมใดๆ ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยอุเปกจินทรีย์ เข้าในชั้น อายตนะ ๓ ชาติ ๓
เหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕ และไม่ประกอบด้วย
กรรมใดๆ ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยสัทธินทรีย์ วรรณทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิ-
ทรีย์ บัญญัติทรีย์ อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์ อัญญทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์
อวิชา สังขาร ผัสสะ ตัณหา อุปาทาน กรรม ภพ เข้ากับชั้น อายตนะ ๓ ชาติ ๓
กรรมเหล่านี้ประกอบด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบด้วยกรรม
ใดๆ ในชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐
ชาติ ๑๐ และไม่ประกอบด้วยกรรมใดๆ ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยปริเทวะ เข้าในชั้น อายตนะ ๓ ชาติ ๓
เหล่านี้ไม่ประกอบด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และไม่ประกอบด้วยกรรมใดๆ
ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยโสกะ ทุกข์ โทมนัส เข้าในชั้น อายตนะ ๓ ชาติ ๓
กรรมเหล่านี้ประกอบด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และประกอบด้วยกรรมใดๆ
ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑ ๙ ไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และ
ไม่ประกอบด้วยกรรมใดๆ ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยอุปายาส สติปัญญา สัมมปธาน อป-
มัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ผัสสะ
เจตนา อธิโมกข์ มานสิการ กรรมอันเป็นเหตุอย่างเดียว กรรมอันเป็นเหตุด้วย
มีเหตุด้วย กรรมอันเป็นเหตุด้วยประกอบด้วยเหตุด้วย กรรมอันเป็นอาสวะอย่าง

เคียว ธรรมอันเป็นอาสวะด้วย มีอาสวะด้วย ธรรมอันเป็นอาสวะด้วย ประกอบ
กับอาสวะด้วย ธรรมอันเป็นสังโยชน์ คันถะ โอมะ โยคะ นิวรณ์ ปราสาท
อุปาทาน กิเลส เป็นกิเลสด้วย ประกอบกับสังกิเลสด้วย เป็นกิเลสด้วย
เศร้าหมองด้วย เป็นกิเลสด้วย ประกอบกับกิเลสด้วย เข้ากับขันธ อายตนะ ธาตุ
ธรรมเหล่านั้น ประกอบด้วยขันธ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และประกอบด้วยธรรม
ใด ๆ ในขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และไม่ประกอบด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑
ธาตุ ๑ ไม่ประกอบด้วยธรรมใด ๆ ในอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ดังนี้ สันเนอความ
ในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อธิกถา

ส่วนเนอความในอรรถกถาว่า ธรรมทั้งหลายมีสมุทัยสัจเป็นต้น เหล่าใด
ได้ยกขึ้นแล้วในนิเทศแห่งบทว่า สงคหิตน สงคหิต ธรรมเหล่านั้นก็ได้ยกขึ้น
แล้วทุกบทไป ๆ บททั้งหลายได้มีมาแล้วตามลำดับอื่น เพราะได้ถือเอาการ
วิชันนาเหมือนกันไว้ด้วยกัน ๆ ธรรมเหล่าใด ได้สงเคราะห์ด้วยบทที่ยกขึ้น
ในคำถาม โดยเป็นขันธสงเคราะห์เป็นต้น การประกอบ การไม่ประกอบซึ่ง
ธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยบทเหล่าใด ควรทราบการจำแนกขันธเป็นต้นด้วย
อำนาจบทเหล่านั้น กล่าวคือ ธรรมทั้งหลายอันนับเข้าในสังขารขันธ ได้สงเคราะห์
ด้วยสมุทัยสัจเข้ากับขันธสงเคราะห์เป็นต้นแล้ว ๆ ก็ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า
ประกอบกับธรรมใด ๆ คือ ขันธ ๓ อายตนะ ๑ วิญญานธาตุ ๑ โดยยกสังขาร-
ขันธในธรรมายตนะและธรรมธาตุเสีย และยกตัณหาเสีย แล้วประกอบกับธรรม
นอกนั้น ๆ ก็ธรรมเหล่านั้นไม่ประกอบด้วยรูปขันธ ๑ รูปายตนะ ๑๐ รูปธาตุ ๑๐
และไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ อันมีในธรรมายตนะ ๑ ธรรมธาตุ ๑ เพราะธรรม
เหล่านั้นไม่ประกอบกับนิพพาน ควรทราบเนอความในบทที่ปวงตามนัยนี้ ดังนี้

บาลี

ต่อไปนี้ เป็นเนอความในพระบาลี อันมีในนิเทศแห่งบทว่า สมุပ္ပยุตเตน
สงคหิต อสงคหิต สืบต่อไป กล่าวคือ ในบทนี้เนอความว่า ธรรมเหล่าใด

ประกอบกับเวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ด้วย
ขันธ ๓ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ธรรมเหล่านี้ ประกอบกับวิญญาณชาติ มนายตนะ จักขุวิญญาณชาติ
ตลอดถึงมโนชาติ และมโนวิญญาณชาติ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยขันธ ๓
อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมเหล่านี้ ประกอบกับสมุทัยสัง มรรคสัง ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์
ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมเหล่านี้ ประกอบกับมโนทริย ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยขันธ ๓
อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมเหล่านี้ ประกอบกับสุขินทริย ทุกขินทริย โสมนัสสินทริย
โทมนัสสินทริย ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ด้วยขันธ ๓ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒
ไม่สงเคราะห์กับขันธ ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับอแปกขินทริย ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วย
ขันธ ๓ อายุตนะ ๒ ชาติ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๑

ธรรมเหล่านี้ ประกอบกับสัทธินทริย วจินทริย สตินทริย สมาธิทริย
ปัญญาธิทริย อนัญญตัญญูสามัคคินทริย อัญญินทริย อัญญาตาวินทริย อวิชา
สังขาร ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์
ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับวิญญาณเกิดเพราะสังขาร ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์
ด้วยขันธ ๓ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมเหล่านี้ ประกอบกับผัสสะ อันเกิดเพราะสพายตนะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑
อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ธรรมเหล่านี้ ประกอบกับเวทนา อันเกิดเพราะผัสสะ ธรรมเหล่านั้น
สงเคราะห์ด้วยขันธ ๓ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๒
อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับตัณหา อุปาทาน กรรม ภพ ธรรมเหล่านี้
สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑

อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับโสกะ ทุกข์ โทมนัส ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์
ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับอุปายาส สติปัญญา สัมมปปธาน ธรรมเหล่านี้
สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑

อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับอิทธิบาท ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓
อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับฌาน ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓
อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับอัปปมัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗
อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ - ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒
ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับผัสสะ เจตนา นมนสิการ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์
ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๔ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับเวทนา สัญญา ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วย
ขั้น ๓ อายุตนะ ๒ ชาติ ๔ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับจิต ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วยขั้น ๓
อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับอิโมกข์ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔
อายุตนะ ๒ ชาติ ๓ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕

ธรรมเหล่านี้ประกอบกับธรรม ซึ่งประกอบกับสุขเวทนา ทุกขเวทนา
อทุกขมสุขเวทนา และประกอบกับธรรมอันมีทั้งวิตกวิจารณ์ หรือมีแต่วิจารณ์
สหระคด้วยบุคคล สหระคด้วยสุขกค สหระคด้วยอุเบกขากค ธรรมเหล่านี้
สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔
อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

กรรมเหล่านี้ ประกอบกับกรรมอันเป็นเหตุอย่างเดียวกันดี ประกอบกับ
กรรมอันเป็นเหตุด้วย มีเหตุด้วยก็ดี ประกอบกับกรรมอันเป็นเหตุด้วย ประกอบ
กับเหตุด้วยก็ดี กรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒
ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

กรรมเหล่านี้ ประกอบกับกรรมอันมีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุก็ดี อันประกอบ
กับเหตุแต่ไม่เป็นเหตุก็ดี อันไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุก็ดี กรรมเหล่านี้สงเคราะห์
ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่สงเคราะห์กับขันธ ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

กรรมเหล่านี้ ประกอบกับกรรมอันเป็นอาสวะอย่างเดียวกันดี อันเป็น
อาสวะด้วย มีอาสวะด้วยก็ดี อันเป็นอาสวะด้วยประกอบกับอาสวะด้วยก็ดี
กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วย
ขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

กรรมเหล่านี้ ประกอบกับกรรม อันประกอบกับอาสวะ แต่ไม่เป็น
อาสวะ กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่สงเคราะห์
ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

กรรมเหล่านี้ ประกอบกับสังโยชน์ คันถะ โขมะ โยคะ นิวรณ์
ปรามาส และประกอบกับกรรมอันเป็นปรามาสด้วย ถูกปรามาสด้วย กรรม
เหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑
อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

กรรมเหล่านี้ ประกอบกับกรรมอันประกอบกับปรามาส กรรมเหล่านี้
สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๑๑
ชาติ ๑๗

กรรมเหล่านี้ ประกอบกับกรรมอันเป็นจิต กรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วย
ขันธ ๑ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๒ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๗

กรรมเหล่านี้ ประกอบกับกรรมอันเป็นเจตสิกก็ดี ประกอบกับกรรม
อันประกอบกับจิตก็ดี ประกอบกับกรรมอันคลุกคลีกับจิตก็ดี ประกอบกับกรรม
อันมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานก็ดี อันเกิดพร้อมกับกรรม ซึ่งมีการคลุก
คลีกับจิตเป็นสมุฏฐานก็ดี อันหมุนเวียนไปตามกรรม ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิต

เป็นสมุฏฐานกค^{๘๔} ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ ภายตนะ ๑ ธาตุ ๑
ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ ภายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

ธรรมเหล่านี้ ประกอบด้วยธรรมอันเป็นอุปาทาน เป็นกิเลส เป็นกิเลส
ด้วย ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมองด้วย เป็นกิเลสด้วย เศร้าหมองด้วย เป็น
กิเลสด้วย ประกอบด้วยกิเลสด้วย ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ ภายตนะ ๒
ธาตุ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ ภายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐

ธรรมเหล่านี้ ประกอบด้วยธรรมอันเศร้าหมอง แต่ไม่เป็นกิเลส^{๘๕}
อันประกอบด้วยกิเลส แต่ไม่เป็นกิเลส^{๘๕} อันมวิตกกค^{๘๕} อันมวิจารณ์กค^{๘๕}
อันมบคค^{๘๕} อันสหระคตด้วยบคค^{๘๕} อันสหระคตด้วยสุขกค^{๘๕} อันสหระคตด้วย
อุเบกขากค^{๘๕} ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ ภายตนะ ๑ ธาตุ ๑ ไม่
สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ ภายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ ดังนั้น สันเนอความในพระ
บาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ส่วนเนอความในอรรถกถาว่า ธรรมเหล่านี้ ได้ยกขึ้นไว้ในนิเทศแห่ง
บทว่า สมปยุตเตน สมปยุตต์ ธรรมเหล่านี้ได้ยกขึ้นกล่าวไว้ทุกข้อแล้ว
ธรรมเหล่านี้ ประกอบด้วยบทที่ยกขึ้นไว้ในข้อนั้น ๆ การสงเคราะห์หรือการไม่
สงเคราะห์ซึ่งธรรมเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ ควรทราบซึ่งความต่างกันแห่งขันธ
เป็นต้น ด้วยอำนาจบทเหล่านี้ ในข้อนี้มีชื่อว่า เวเนาขันธ ประกอบด้วย
สัญญาขันธเป็นต้น ๑ สัญญาขันธเป็นต้นนั้น สงเคราะห์ด้วยขันธ ๓ มีสัญญา-
ขันธเป็นต้น และสงเคราะห์ด้วยอายตนะ ๒ คือ ธรรมายตนะและมนายตนะ
สงเคราะห์ด้วยธรรมธาตุกับวิญญาณธาตุ ๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ภายตนะ ธาตุ
นอกนั้น ๑ ในบททั้งปวงก็ควรทราบเนอความตามอธิบายนี้ ดังนั้น สันเนอความ
ในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

เอว^{๘๕} ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฐิก ๑๔

คัมภีร์พระชาตูกถา

ว่าด้วยนิเทศแห่งบทว่า อสงคหิเตน เป็นต้น

รูปกชนฺเรน เข ชมฺมา ขนฺธสงฺกเหณ อสงฺคหิตา อายตนสงฺกเหณ
อสงฺคหิตา ชาติสงฺกเหณ อสงฺคหิตา เต ชมฺมา กตฺถิ ขนฺธเหติ กตฺถิหายตเนหิ
กตฺถิ ชาติหิ สมฺปยุตฺตาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระชาตูกถา กัณฐิก ๑๔ ว่าด้วยนิเทศ
แห่งบทว่า อสงคหิเตน สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺตํ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
ธรรมเหล่าใด ไม่สงเคราะห์ด้วยรูปขันธ์ โดยขันธ์สงเคราะห์ อายตนสงเคราะห์
ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่านั้น ประกอบด้วยขันธ์ ๓ และประกอบด้วยธรรม
อย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑ ฯ ไม่ประกอบด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐
ชาติ ๑๐ และไม่ประกอบด้วยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑
อันนี้เป็นข้อที่ ๑

ข้อที่ ๒ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยธรรมาตนะกิต্তิ ด้วย
ธรรมชาติกิต্তิ ด้วยอภินิหทรกิต্তิ ด้วยปริสสนทรกิต্তิ ด้วยชวตฺตนทรกิต্তิ ด้วย
นามรูปอันเกิดเพราะวิญญานกิต্তิ ด้วยสัญญาภพกิต্তิ ด้วยเอกโวการภพกิต্তิ
ด้วยชาติกิต্তิ ด้วยชรากิต্তิ ด้วยมรณะกิต্তิ โดยขันธสงเคราะห์ อายตนสงเคราะห์
ชาติสงเคราะห์ ธรรมเหล่านั้น ประกอบด้วยขันธ์ ๓ และประกอบด้วยธรรม
อย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่ประกอบด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐
ชาติ ๑๐ และไม่ประกอบด้วยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

ข้อที่ ๔ ว่า กรรมเหล่านี้ใด ไม่สงเคราะห์ด้วยกุศลกรรมและอกุศลกรรม
 กิต ด้วยกรรมที่ประกอบด้วยสุขเวทนา กิต ด้วยกรรมที่ประกอบด้วยทุกขเวทนา
 กิต ด้วยกรรมที่ประกอบด้วยอหิงสาสุขเวทนา กิต ด้วยกรรมที่เบญจกิต
 ด้วยกรรมที่มวาทกรรมเป็นกรรมคากิต ด้วยกรรมที่ไม่ถูกยึดถือ และไม่เป็
 เหตุแห่งการยึดถือ กิต ด้วยกรรมที่เศร้าหมอง และประกอบด้วยเครื่อง
 เศราหมอง กิต ด้วยกรรมที่ไม่เศร้าหมอง และไม่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง
 กิต ด้วยกรรมที่มทกวจารกิต ด้วยกรรมที่ไม่มทกมแต่เพียงวจารกิต
 ด้วยกรรมที่สพรรคด้วยขตกิต ด้วยกรรมที่สพรรคด้วยสขกิต ด้วยกรรมที่สพรรค
 ด้วยอเบกขากิต ด้วยกรรมที่ควรละด้วยทสสนะกิต ด้วยกรรมที่ควรละด้วยภาวนา
 กิต ด้วยกรรมซึ่งมเหตุควรละด้วยทสสนะกิต ด้วยกรรมซึ่งมเหตุควรละด้วย
 ภาวนา กิต ด้วยกรรมซึ่งให้ไปสู่ทุกการสะสมกิต ด้วยกรรมซึ่งให้ไปสู่
 ไม่มีการสะสมกิต ด้วยกรรมของพระเสขอริยเจ้ากิต ด้วยกรรมของพระอเสข
 อริยเจ้ากิต ด้วยกรรมอันใหญ่กิต ด้วยกรรมอันหาประมาณมิได้กิต ด้วยกรรม
 อันเล็กน้อยกิต ด้วยกรรมอันมอรรณใหญ่กิต ด้วยกรรมอันมอรรณหา
 มาณมิได้กิต ด้วยกรรมอันต่ำซากิต ด้วยกรรมอันประณตกิต ด้วยกรรม
 อันผด และแนในทางให้ผลกิต ด้วยกรรมอันถูกและแนในทางให้ผลกิต ด้วย
 กรรมอันมมรรคเป็นอรรณกิต ด้วยกรรมอันมมรรคเป็นเหตุกิต ด้วยกรรม
 อันมมรรคเป็นอรรณกิต ด้วยกรรมอันมอดิตเป็นอรรณกิต ด้วยกรรมอันม
 อนาคตเป็นอรรณกิต ด้วยกรรมอันมวจุเป็นอรรณกิต ด้วยกรรมอันม
 ภาวนาเป็นอรรณกิต ด้วยกรรมอันมภาวนาเป็นอรรณกิต ด้วยกรรมอันม
 หงภาวนาในภาวนนอกเป็นอรรณกิต ด้วยกรรมอันมเหตุ กิต ด้วยกรรมอันประกอบ
 กับเหตุกิต ด้วยกรรมอันมเหตุ แต่ไม่มเหตุกิต ด้วยกรรมอันประกอบกับเหตุ

แต่ไม่เป็นเหตุกัต ด้วยกรรมอันไม่เป็นเหตุ แต่มีเหตุกัต โดยชั้นสงเคราะห์
อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์นั้น ย่อมไม่ประกอบด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑
ชาติ ๑ และไม่ประกอบด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

ข้อที่ ๕ ว่า กรรมเหล่านี้ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยรูปธรรม โดยชั้น
สงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมเหล่านั้น ประกอบด้วย
ชั้น ๓ และประกอบด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑ ไม่
ประกอบด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และไม่ประกอบด้วยกรรมอย่างใด
อย่างหนึ่ง ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

ข้อที่ ๖ ว่า กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยรูปธรรมกัต ด้วยโลกุตตร-
ธรรมกัต ด้วยกรรมอันไม่มีอาสวะกัต ด้วยกรรมอันประกอบด้วยอาสวะกัต
ด้วยกรรมอันประกอบด้วยอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะกัต ด้วยกรรมอันไม่ประกอบ
กับอาสวะด้วย ไม่เป็นอาสวะด้วยกัต ด้วยกรรมอันไม่เป็นเหตุแห่งสังโยชน์กัต
ด้วยกรรมอันไม่เป็นเหตุแห่งคันถะกัต ด้วยกรรมอันไม่เป็นเหตุแห่งโณมะกัต
ด้วยกรรมอันไม่เป็นเหตุแห่งโยคะกัต ด้วยกรรมอันไม่เป็นเหตุแห่งนิวรณ์กัต
ด้วยกรรมอันไม่ถูกปราคกัต ด้วยกรรมอันประกอบด้วยปราคกัต ด้วยกรรม
อันไม่ประกอบด้วยปราค และไม่ถูกปราคกัต ด้วยกรรมอันมีอารมณ์กัต
โดยชั้นสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบ
กับชั้น ๔ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ และไม่ประกอบด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน
อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ข้อที่ ๗ ว่า กรรมเหล่านี้ ไม่สงเคราะห์ด้วยกรรมอันไม่เป็นอารมณ์กัต
ด้วยกรรมอันไม่เป็นจิตกัต ด้วยกรรมอันปราศจากจิตกัต ด้วยกรรมอันไม่คลุก
คลกับจิตกัต ด้วยกรรมอันมีจิตเป็นสมภูฐานกัต ด้วยกรรมอันเกิดพร้อมกับจิตกัต
ด้วยกรรมอันหมุนเวียนไปตามจิตกัต ด้วยกรรมอันเป็นภายนอกกัต ด้วยกรรมอัน
เป็นอุปาทายรูปกัต โดยชั้นสงเคราะห์ อายตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์ กรรม
เหล่านั้น ประกอบด้วยชั้น ๓ และประกอบด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอายตนะ ๑
ไม่ประกอบด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ และไม่ประกอบด้วยกรรมอย่างหนึ่ง
ในอายตนะ ๑ ชาติ ๑

ข้อที่ ๘ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ได้สงเคราะห์ด้วยธรรมอันไม่เป็นเหตุ
 แห่งการขัตถกัต ด้วยธรรมอันประกอบกับการขัตถกัต ด้วยธรรมอันประกอบ
 กับการขัตถอ แต่ไม่เป็นการขัตถกัต ด้วยธรรมอันไม่ประกอบกับการขัตถอ และ
 ไม่เป็นเหตุแห่งการขัตถกัต ด้วยธรรมอันไม่ประกอบกับเครื่องเศร้าหมองกัต
 ด้วยธรรมอันเศร้าหมองกัต ด้วยธรรมอันประกอบกับกิเลสกัต ด้วยธรรมอัน
 เศร้าหมองแต่ไม่เป็ณกิเลสกัต ด้วยธรรมอันประกอบกับกิเลส แต่ไม่เป็ณกิเลส
 กัต ด้วยธรรมอันไม่ประกอบกับกิเลส และไม่ประกอบกับเครื่องเศร้าหมองกัต
 ด้วยธรรมอันควรละด้วยทัสสนะกัต ด้วยธรรมอันควรละด้วยภาวนากัต ด้วยธรรม
 อันมีเหตุควรละด้วยทัสสนะกัต ด้วยธรรมอันมีเหตุควรละด้วยภาวนากัต ด้วย
 ธรรมอันมัวตกกัต ด้วยธรรมอันมัวจรกกัต ด้วยธรรมอันมัวตกกัต ด้วยธรรมอัน
 สหระตด้วยมัวตกกัต ด้วยธรรมอันสหระตด้วยสขกัต ด้วยธรรมอันสหระตด้วย
 อเบกขากัต ด้วยธรรมอันไม่เป็ณกามาวจรกัต ด้วยธรรมอันเป็ณรูปาวจรกัต
 ด้วยธรรมอันเป็ณอรุปาวจรกัต ด้วยธรรมอันเป็ณอริยาบถกัต ด้วยธรรมอันเป็ณ
 นิยานิกะกัต ด้วยธรรมอันเป็ณนิตตะกัต ด้วยธรรมอันไม่มีธรรมอันยิ่งกว่ากัต
 ด้วยธรรมอันมีข้าศึกกัต โดยชั้นสงเคราะห์ आयตนะสงเคราะห์ ชาติสงเคราะห์
 ธรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบด้วยชั้น ๔ आयตนะ ๑ ชาติ ๒ และไม่ประกอบ
 ด้วยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน आयตนะ ๑ ชาติ ๑ ดังนั้น สันเนอความใน
 พระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ส่วนเนื้อความในอรรถกถาว่า ธรรมเหล่านี้ มีข้อความคล้ายกับรูปชั้น
 กัต มีข้อความคล้ายกับชื่อว่าด้วยรูปภพกัต ซึ่งมีอยู่ในนิเทศแห่งบทว่า
 อสงคหิตเณ อสงคหิต อันเป็นแม่บทที่ ๕ โน้น ธรรมเหล่านั้น ก็ได้ยกขึ้น
 แสดงแล้วทั้งนั้น ฯ ส่วนธรรมนอกนั้นไม่ได้ยกขึ้นแสดง เพราะไม่มีอยู่ใน
 พระบาลี ฯ รูปธรรมและอรุปธรรมทั้งหลาย ไม่สงเคราะห์ด้วยเวทนาชั้น
 โดยชั้นสงเคราะห์เป็นต้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น ไม่มีการประกอบ เพราะฉะนั้น
 บทเหล่านี้ไม่ได้ขึ้นสู่บาลี บทเหล่านั้นได้รวบรวมขึ้นแสดงด้วยข้อความที่คล้าย

กันแล้ว ๆ ธรรมเหล่าใด สงเคราะห์ด้วยธรรมที่ได้ยกขึ้นมาแล้ว โดยชั้น-
 สงเคราะห์^{๕๔} เป็นต้น ธรรมเหล่านั้น ประกอบกับธรรมเหล่าใดก็ดี ไม่ประกอบ
 กับธรรมเหล่าใดก็ดี ควรทราบการจำแนกชั้น^{๕๕} เป็นต้น ว่าได้แก่ธรรมเหล่านั้น ๆ
 กล่าวคือ วิญญูณสงเคราะห์ด้วยรูป^{๕๖}ชั้น^{๕๗} ๆ วิญญูณนั้น ประกอบกับชั้น^{๕๘} ๓
 มีเวทนาชั้น^{๕๙} เป็นต้น ด้วยประกอบกับเวทนา^{๖๐} เป็นต้น ในธรรมายตนะ และใน
 ธรรมธาตุด้วย ไม่ประกอบกับรูป^{๖๑}ชั้น^{๖๒} ๑ รูปายตนะ ๑๐ รูปธาตุ ๑๐ ธรรมา-
 ยตนะ ๑ ธรรมธาตุ ๑ รูป ๑ นิพพาน ๑ คำที่กล่าวไว้ในพระบาลีว่า ธรรม
 เหล่านั้น ประกอบกับชั้น^{๖๓} ๓ นั้น ก็หมายเอาวิญญูณนั้น ๆ โดยนัย^{๖๔}
 ควรทราบ^{๖๕} เนื่อความในบททั้งปวงดังที่^{๖๖} มาแล้ว^{๖๗} สมน^{๖๘} เนื่อความในอรรถกถา^{๖๙} ว่าด้วยบท
 อสงคหิตน สมปยุตต์ วิปยุตต์ เพียงเท่านั้น

บาลี

ต่อไปนี้^{๗๐} เป็น^{๗๑} เนื่อความในพระบาลี อันมี^{๗๒} ใน^{๗๓} นิเทศแห่งบทว่า วิปยุตเตน
 สงคหิต^{๗๔} อสงคหิต^{๗๕} ว่า^{๗๖} ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบกับรูป^{๗๗}ชั้น^{๗๘} ธรรมเหล่านั้น
 สงเคราะห์^{๗๙} ด้วยชั้น^{๘๐} ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘ ไม่สงเคราะห์^{๘๑} ด้วยชั้น^{๘๒} ๑ อายตนะ ๑๐
 ธาตุ ๑๐ อนัน^{๘๓} เป็น^{๘๔} ขอต^{๘๕} ๑

ข้อที่ ๒ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบกับเวทนา^{๘๖}ชั้น^{๘๗} สัญญา^{๘๘}ชั้น^{๘๙}
 สังขาร^{๙๐}ชั้น^{๙๑} วิญญูณ^{๙๒}ชั้น^{๙๓} มนายตนะ มนินทรีย์ ธรรมเหล่านั้น ยก^{๙๔} ธรรมที่
 บังคับ^{๙๕} ไม่ได้^{๙๖} ตกแต่ง^{๙๗} เสียแล้ว ก็สงเคราะห์^{๙๘} ด้วยชั้น^{๙๙} ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑ ไม่
 สงเคราะห์^{๑๐๐} ด้วยชั้น^{๑๐๑} ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๘

ข้อที่ ๓ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบกับจักขวายตนะ โสดาयตนะ
 จานายตนะ จีวหายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ จักขุธาตุ โสตธาตุ
 จานธาตุ จีวหาธาตุ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์^{๑๐๒} ด้วยชั้น^{๑๐๓} ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๘
 ไม่สงเคราะห์^{๑๐๔} ด้วยชั้น^{๑๐๕} ๑ อายตนะ ๑๐

ข้อที่ ๔ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบกับจักขุวิญญูณธาตุ โสตวิญญูณ
 ธาตุ จานวิญญูณธาตุ จีวหาวิญญูณธาตุ กายวิญญูณธาตุ มโน-
 วิญญูณธาตุ ธรรมเหล่านั้น ยก^{๑๐๖} ธรรมที่บังคับ^{๑๐๗} ไม่ได้^{๑๐๘} ตกแต่ง^{๑๐๙} เสียแล้ว ก็สงเคราะห์^{๑๑๐}

ด้วยขันธ ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ ห้ามได้ เพียงแต่ไม่สงเคราะห์ด้วยชาติ ๑ เท่านั้น

ข้อที่ ๕ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยทุกขสังขาร ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ข้อที่ ๖ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยสมุทัยสังขาร มรรคสังขาร ธรรมเหล่านี้ ยกธรรมที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๔ จะไม่สงเคราะห์ด้วยขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ ชาติใด ๆ นั้นห้ามได้

ข้อที่ ๗ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยนิโรธสังขาร จักขุขันธ์ โสณขันธ์ ฆานินขันธ์ กายินขันธ์ อิตถินขันธ์ ปริสินขันธ์ ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ข้อที่ ๘ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยมโนขันธ์ ธรรมเหล่านี้ ยกธรรมที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ข้อที่ ๙ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยสุขินขันธ์ ทกขินขันธ์ โสมนัสสินขันธ์ โทมนัสสินขันธ์ ธรรมเหล่านี้ ยกธรรมที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๔ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามได้

ข้อที่ ๑๐ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยอเปกขินขันธ์ ธรรมเหล่านี้ ยกธรรมที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๔ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ ห้ามได้ เพียงแต่ไม่สงเคราะห์ด้วยชาติ ๕ เท่านั้น

ข้อที่ ๑๑ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยสัทธินขันธ์ วิริยขันธ์ สตินขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญฺญินขันธ์ อนันฺณญตฺตญฺญสสามิตินขันธ์ อญฺญินขันธ์ อญฺญาตาวินขันธ์ อวิชา สังขาร ธรรมเหล่านี้ ยกธรรมอันบังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๔ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธใด ๆ อายตนะใด ๆ ธรรมใด ๆ ห้ามได้

ข้อที่ ๑๒ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยวิญญาณ ผัสสะ เวทนา ธรรมเหล่านั้น ขกกรรมที่บังงักไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑
อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๑ ชาติ ๑

ข้อที่ ๑๓ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยคันหา อุปาทาน กรรม ภพ ธรรมเหล่านั้น ขกกรรมที่บังงักไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยชั้น ๕
อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๔ ที่จะไม่สงเคราะห์ด้วยชั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามมิได้

ข้อที่ ๑๔ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยอุปบัติภพ และสัญญาภพ บัญจโวหารภพ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๓ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕ ๑ ของดเนอความในพระบาลี สำหรับกณฺฐนโวเพียงเท่านั้น.

เอวํ กมํ ด้วยประการฉะนี้ ๕

กณฺฐที่ ๑๕

คัมภีรพระธาตุกถา

ว่าด้วยนิเทศแห่งบทว่า วิปฺปยุตฺเตน เป็นต้น

กามภเวณ เข ชมฺมา วิปฺปยุตฺตา เต ชมฺมา จตุหิ ขมฺเชหิ ทวิหยาต-
เนหิ ปญฺจหิ ชาติหิ สงฺกหิตา ๑ กตฺตีหิ อสงฺกหิตา ๑ เอเกน ขมฺเชน
ทสหายตเนหิ เตรสหิ ชาติหิ อสงฺกหิตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรพระธาตุกถา ว่าด้วยนิเทศแห่ง
บทว่า วิปฺปยุตฺเตน สงฺกหิตํ อสงฺกหิตํ ต่อจากกณฺฐที่ ๑๔ นั้น สืบต่อไป เพื่อ
ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินการตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกามภพ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔

อายตนะ ๒ ชาติ ๕ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๓ อันเป็น
ข้อที่ ๑๕

ข้อที่ ๑๖ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยรูปภพ อสัณฺณภาพ เอกโว
การภพ และปริทเว ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๒ ชาติ ๕
ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ข้อที่ ๑๗ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยรูปภพ เนวสัณฺณานาสัณฺญา
ภพ จตุโวการภพ โสภทุกข โทมนัส อุปายาส สติปัญญา สัมมปฺปชาน อิทธิ-
บาท ฌาน อปฺปมัญญา อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๑ อริยมรรคประกอบ
ด้วยองค์ ๘ ธรรมเหล่านี้ ยกธรรมที่บ่งชี้ไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์
ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นใด ๆ อายตนะ
ใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามไว้

ข้อที่ ๑๘ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยผัสสะ เวทนา สัญญา
เจตนา จิต มนสิการ ธรรมเหล่านี้ ยกธรรมที่บ่งชี้ไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็
สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑
ชาติ ๑

ข้อที่ ๑๙ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยอริโมกข์ ธรรมเหล่านี้ ยก
ธรรมที่บ่งชี้ไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒
ชาติ ๑๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ ห้ามไว้ เพียงแต่ไม่สงเคราะห์
ด้วยชาติ ๑ เท่านั้น

ข้อที่ ๒๐ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยธรรมที่เป็นกุศลดี กับธรรม
ที่เป็นอกุศลดี กับธรรมประกอบด้วยสุขเวทนามดี กับธรรมที่ประกอบด้วย
ทุกขเวทนามดี ธรรมเหล่านี้ ยกธรรมที่บ่งชี้ไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์
ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นใด ๆ อายตนะใด ๆ
ชาติใด ๆ ห้ามไว้

ข้อที่ ๒๑ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยอภัย เกตธรรม ธรรมเหล่านี้
สงเคราะห์ด้วยขั้น ๕ อายตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อาย-
ตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ข้อที่ ๒๒ ว่า กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันประกอบด้วยอกุศล-
สุขเวทนา^{๘๔} กิด กรรมอันเป็นวิบาก^{๘๔} กิด กรรมเหล่านี้ ขกกรรมที่บังจยไม่ได้ตก
แต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่ไม่เคราะห
ด้วยขันธใด ๆ อายุตนะใด ๆ ห้ามได้ เพียงแต่ไม่สงเคราะห์ด้วยชาติ ๕ เท่านั้น

ข้อที่ ๒๓ ว่า กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันมีวิบากกรรมเป็น
กรรม^{๘๔} กิด อันเคร้าหมองและประกอบด้วยเครื่องเคร้าหมอง^{๘๔} กิด กรรมเหล่านี้
นั้น ขกกรรมที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๕ อายุตนะ ๑๒
ชาติ ๑๘ ที่จะไม่สงเคราะห์ด้วยขันธใด ๆ อายุตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามได้

ข้อที่ ๒๔ ว่า กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่เป็นวิบาก และ
ไม่มีวิบากกรรมเป็นกรรม^{๘๔} กิด กับกรรมอันไม่ถูกยึดถือ แต่เป็นเหตุแห่งการยึดถือ^{๘๔}
กิด กับกรรมอันไม่ถูกยึดถือด้วย ไม่เป็นเหตุแห่งการยึดถือด้วยกิด กับกรรมอันไม่
เคร้าหมองด้วย ไม่ประกอบด้วยเครื่องเคร้าหมองด้วยกิด กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์
ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ข้อที่ ๒๕ ว่า กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันถูกยึดถือ และเป็น
เหตุแห่งการยึดถือ กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๓
ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕

ข้อที่ ๒๖ ว่า กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่เคร้าหมองด้วย
ไม่ประกอบด้วยเครื่องเคร้าหมองด้วย กรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔
อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ข้อที่ ๒๗ ว่า กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันมีทงวิตก^{๘๕} วิจารณ์ กรรม
เหล่านี้ ขกกรรมที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๕ อายุ-
ตนะ ๑๒ ชาติ ๑๗ ไม่สงเคราะห์ด้วยขันธใด ๆ อายุตนะใด ๆ ห้ามได้ เพียงแต่
ไม่สงเคราะห์ด้วยชาติ ๑ เท่านั้น

ข้อที่ ๒๘ ว่า กรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันมีวิตก มีแต่เพียง
วิจารณ์^{๘๔} อันสหรคตด้วยสุขก^{๘๔} อันสหรคตด้วยทุกขก^{๘๔} กิด กรรมเหล่านี้ ขกกรรม
ที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็ประกอบด้วยขันธ ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะ
ไม่ประกอบด้วยขันธใด ๆ อายุตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามได้

ข้อที่ ๒๘ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่มีทั้งวิตกวิจารณ์
กรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ आयตนะ ๒ ชาติ ๓ ไม่สงเคราะห์ด้วย
ขันธ ๑ आयตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕

ข้อที่ ๓๐ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันสหระด้วยอุเบกขา
กรรมเหล่านั้น ยกกรรมอันปัจจัยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๕
อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๓ ก็จะไม่สงเคราะห์ด้วยขันธใด ๆ आयตนะใด ๆ ห้ามได้
เพียงแต่ไม่สงเคราะห์ด้วยชาติ ๕ เท่านั้น

ข้อที่ ๓๑ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันควรละด้วยทัสสนะ
กิด อันควรละด้วยภวานากิด อันมีเหตุควรละด้วยทัสสนะกิด อันมีเหตุควรละ
ด้วยภวานากิด อันให้ไปสัสมการสะสมกิด อันให้ไปสัที่ไม่มีการสะสมกิด อัน
เป็นของพระเสขอริยเจ้ากิด อันเป็นของพระอเสขอริยเจ้ากิด อันเป็นกรรมใหญ่กิด
กรรมเหล่านั้น ยกกรรมที่ปัจจัยไม่ได้ตกแต่งเสีย แล้วก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๕
อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๔ ก็จะไม่สงเคราะห์เข้าด้วยขันธใด ๆ आयตนะใด ๆ
ชาติใด ๆ ห้ามได้

ข้อที่ ๓๒ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันควรละด้วยทัสสนะ
ที่ไม่ใช่ ด้วยภวานาก็ไม่ใช่กิด อันมีเหตุควรละด้วยทัสสนะที่ไม่ใช่ ด้วยภวานา
ที่ไม่ใช่กิด อันให้ไปสัที่มีการสะสมที่ไม่ใช่ อันให้ไปสัที่ไม่มีการสะสมที่ไม่ใช่
อันเป็นของพระเสขะที่ไม่ใช่ อันเป็นของพระอเสขะที่ไม่ใช่กิด อันเป็นกรรมเล็ก
น้อยกิด ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ आयตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่
สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ आयตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ข้อที่ ๓๓ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันประมาณมิได้กิด
อันประณีตกิด ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยขันธ ๔ आयตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่
สงเคราะห์ด้วยขันธ ๑ आयตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ข้อที่ ๓๔ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันมีอารมณ์น้อย ธรรม
เหล่านั้น ยกกรรมที่ปัจจัยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขันธ ๕
อายตนะ ๑๒ ธรรม ๑๒ ไม่เคราะห์ด้วยขันธใด ๆ ห้ามได้ เพียงแต่ไม่สงเคราะห์
ด้วย ๖ เท่านั้น

ข้อที่ ๓๕ ว่า กรรมเหล่าใด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันมีอารมณ์ใหญ่เกิด
อันมีอารมณ์หาประมาณมิได้เกิด อันต่ำช้าเกิด อันผิดและแนในทางให้ผลเกิด
อันถกและแนในทางให้ผลเกิด อันมีมรรคเป็นอารมณ์เกิด อันมีมรรคเป็นเหตุเกิด
อันมีมรรคเป็นอริยบทเกิด กรรมเหล่านั้น ยกกรรมที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว
ก็สงเคราะห์ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๗ ที่จะไม่สงเคราะห์ด้วยชั้นใด ๆ
อายุตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามได้

ข้อที่ ๓๖ ว่า กรรมเหล่าใด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันเป็นปานกลางเกิด
ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่แน่นอนเกิด กรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔
อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ข้อที่ ๓๗ ว่า กรรมเหล่าใด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันเกิดแล้วเกิด อันยัง
ไม่เกิดเกิด อันจักเกิดเกิด อันเป็นอดีตเกิด อันเป็นอนาคตเกิด อันเป็นบังจยบังเกิด
อันเป็นภายในเกิด อันเป็นภายนอกเกิด อันเห็นได้กระทบได้เกิด อันเห็นไม่ได้
แต่กระทบได้เกิด กรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘
ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ข้อที่ ๓๘ ว่า กรรมเหล่าใด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันมีอดีตเป็นอารมณ์เกิด
อันมีอนาคตเป็นอารมณ์เกิด อันมีภายในเป็นอารมณ์เกิด อันมีภายนอกเป็นอารมณ์
เกิด กรรมเหล่านั้น ยกกรรมที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสีย แล้วสงเคราะห์ด้วยชั้น ๕
อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๗ ที่จะไม่สงเคราะห์ด้วยชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ชาติใด ๆ
ห้ามได้

ข้อที่ ๓๙ ว่า กรรมเหล่าใด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันมีบังจยเป็นอารมณ์
เกิด มีทั้งภายในภายนอกเป็นอารมณ์เกิด กรรมเหล่านั้น ยกกรรมที่บังจยไม่ได้
ตกแต่งเสีย แล้วสงเคราะห์ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๒ ไม่สงเคราะห์
ด้วยชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ห้ามได้ เพียงแต่ไม่สงเคราะห์ด้วยชาติ ๖ เท่านั้น

ข้อที่ ๔๐ ว่า กรรมเหล่าใด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันเป็นเหตุเกิด ไม่ประกอบด้วย
กรรมอันมีเหตุเกิด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันประกอบด้วยเหตุเกิด ไม่ประกอบด้วย
กรรมอันประกอบด้วยเหตุเกิด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันเป็นเหตุด้วย มีเหตุด้วยเกิด

ไม่ประกอบกับธรรมอันมีเหตุ แต่ไม่^{๘๔}เป็นเหตุ^{๘๔} ไม่ประกอบกับธรรมอันเป็นเหตุ^{๘๔} ด้วย ประกอบกับเหตุด้วย^{๘๔}กิตติ ไม่ประกอบกับธรรมอันประกอบกับเหตุ แต่ไม่^{๘๔}เป็นเหตุ^{๘๔}กิตติ ไม่ประกอบกับธรรม อันเป็นเหตุ แต่ไม่มีเหตุ^{๘๔}กิตติ ธรรมเหล่านั้น ขกธรรมที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยชั้น^{๘๔} ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ก็จะไม่สงเคราะห์ด้วยชั้นใด อายตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามได้

ข้อที่ ๔๑ ว่า ธรรมเหล่าใด ๆ ไม่ประกอบกับธรรมอันไม่มีเหตุ^{๘๔}กิตติ ไม่ประกอบกับธรรมอันปราศจากเหตุ^{๘๔}กิตติ ไม่ประกอบกับธรรมอันไม่เป็นเหตุด้วย^{๘๔} ไม่มีเหตุด้วย^{๘๔}กิตติ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น^{๘๔} ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น^{๘๔} ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ข้อที่ ๔๒ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบกับธรรมอันไม่เป็นปัจจุบัน^{๘๔}กิตติ ไม่ประกอบกับธรรมอันบังจยไม่ได้ตกแต่ง^{๘๔}กิตติ ไม่ประกอบกับธรรมอันเป็นได้^{๘๔}กิตติ ไม่ประกอบกับธรรมอันกระหนได้^{๘๔}กิตติ ไม่ประกอบกับธรรมอันมีรูป^{๘๔}กิตติ ไม่ประกอบกับธรรมอันเป็นโลกุตระ^{๘๔}กิตติ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น^{๘๔} ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น^{๘๔} ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ข้อที่ ๔๓ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบกับธรรมอันเป็นโลกีย^{๘๔} ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น^{๘๔} ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น^{๘๔} ๑ อายตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ข้อที่ ๔๔ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบกับธรรมอันเป็นอาสวะ^{๘๔}กิตติ ไม่ประกอบกับธรรมอันประกอบกับอาสวะ^{๘๔}กิตติ ไม่ประกอบกับธรรมอันเป็นอาสวะ^{๘๔}ด้วย มีอาสวะด้วย^{๘๔}กิตติ อันเป็นอาสวะด้วย ประกอบอาสวะด้วย^{๘๔}กิตติ อันปราศจากอาสวะด้วย ไม่^{๘๔}เป็นอาสวะด้วย^{๘๔}กิตติ ธรรมเหล่านั้น ขกธรรมที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยชั้น^{๘๔} ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ก็จะไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น^{๘๔}ใด ๆ อายตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามได้

ข้อที่ ๔๕ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบกับธรรมอันมีอาสวะ^{๘๔}กิตติ อันปราศจากอาสวะ^{๘๔}กิตติ อันมีอาสวะ แต่ไม่^{๘๔}เป็นอาสวะ^{๘๔}กิตติ อันไม่ประกอบกับอาสวะ^{๘๔}กิตติ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น^{๘๔} ๔ อายตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น^{๘๔} ๑ อายตนะ ๑

ข้อที่ ๔๖ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่มีอาสวะกัฏฐิ อันปราศจากอาสวะด้วย ไม่เป็นอาสวะด้วยกัฏฐิ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ข้อที่ ๔๗ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันเป็นสังโยชน์ คันถะ โสมะ โยคะ นิวรณ์ ปราสาท และกรรมอันประกอบด้วยปราสาทกัฏฐิ ธรรมอันเป็นปราสาทด้วย ถูกปราสาทด้วยกัฏฐิ ธรรมเหล่านั้น ยกกรรมที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่สงเคราะห์ด้วยชั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ชาติใด ๆ ห้ามมิได้

ข้อที่ ๔๘ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันถูกปราสาทกัฏฐิ อันปราศจากปราสาทกัฏฐิ อันถูกปราสาท แต่ไม่ถูกปราสาทกัฏฐิ อันปราศจากปราสาท แต่ถูกปราสาทกัฏฐิ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ข้อที่ ๔๙ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่ถูกปราสาทกัฏฐิ อันปราศจากปราสาทด้วย ไม่ถูกปราสาทด้วยกัฏฐิ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ข้อที่ ๕๐ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันมีอารมณ์กัฏฐิ อันเป็นจิตกัฏฐิ อันเป็นเจตสิกกัฏฐิ อันประกอบด้วยจิตกัฏฐิ อันคลุกคลีกับจิตกัฏฐิ อันมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัฏฐิ อันเป็นพร้อมด้วยกรรม ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัฏฐิ อันหมุนเวียนไปตามกรรม ซึ่งมีการคลุกคลีกับจิตเป็นสมุฏฐานกัฏฐิ ธรรมเหล่านั้น ยกกรรมที่บังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๑ ชาติ ๑๑ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑ ชาติ ๑

ข้อที่ ๕๑ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่มีอารมณ์กัฏฐิ อันปราศจากจิตกัฏฐิ อันไม่คลุกคลีกับจิตกัฏฐิ อันเป็นอุปาทายรูปกัฏฐิ อันไม่ถูกขียดถือกัฏฐิ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ข้อที่ ๕๒ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยกรรมอันถูกขียดถือ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๓ ไม่สงเคราะห์ด้วยชั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๕

ข้อที่ ๕๒ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยธรรมอันเป็นอุปาทานกัตติ อัน
 เป็นกิลเลสกัตติ อันเศร้าหมองกัตติ ประกอบด้วยกิลเลสกัตติ อันเป็นกิลเลสด้วย ประกอบด้วย
 เครื่องเศร้าหมองด้วยกัตติ อันเป็นกิลเลสด้วย เศร้าหมองด้วยกัตติ อันเศร้าหมอง
 แต่ไม่เป็นกิลเลสกัตติ อันเป็นกิลเลสด้วย ประกอบด้วยกิลเลสด้วยกัตติ อันประกอบด้วย
 กิลเลสแต่ไม่เป็นกิลเลสกัตติ ธรรมเหล่านี้ ยกธรรมซึ่งไม่มีปัจจัยตกแต่งเสียแล้ว
 ก็สงเคราะห์ด้วยขั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นใด ๆ
 आयตนะใด ๆ ธาตุใด ๆ ห้ามได้

ข้อที่ ๕๓ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยธรรมอันประกอบด้วยเครื่อง
 เศร้าหมองกัตติ อันไม่เศร้าหมองกัตติ อันปราศจากกิลเลสกัตติ อันประกอบด้วย
 เครื่องเศร้าหมอง แต่ไม่เป็นกิลเลสกัตติ อันปราศจากกิลเลส แต่ประกอบด้วยเครื่อง
 เศร้าหมองกัตติ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒ ไม่
 สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖

ข้อที่ ๕๔ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยธรรมอันไม่ประกอบด้วย
 เครื่องเศร้าหมองกัตติ อันปราศจากกิลเลสด้วย ไม่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง
 ด้วยกัตติ ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ आयตนะ ๒ ธาตุ ๘ ไม่สงเคราะห์
 ด้วยขั้น ๑๐ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐

ข้อที่ ๕๕ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยธรรมที่ควรละด้วยทัสสนะกัตติ
 ที่ควรละด้วยภาวนากัตติ ที่มีเหตุควรละด้วยทัสสนะกัตติ ที่มีเหตุควรละด้วยภาวนากัตติ
 ธรรมเหล่านี้ ยกธรรมที่ปัจจัยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขั้น ๕
 आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นใด ๆ आयตนะใด ๆ ธาตุใด ๆ
 ห้ามได้

ข้อที่ ๕๖ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยธรรมที่ควรละด้วยทัสสนะ
 กัตติไม่ใช่ว่า ที่ควรละด้วยภาวนากัตติไม่ใช่ว่า ที่มีเหตุควรละด้วยทัสสนะกัตติไม่ใช่ว่า ที่มีเหตุ
 ควรละด้วยภาวนากัตติไม่ใช่ว่า ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ आयตนะ ๒
 ธาตุ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ आयตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖

ข้อที่ ๕๗ ว่า ธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยธรรมอันมีวิตกกัตติ อันมีวิจารณ์
 กัตติ ธรรมเหล่านี้ ยกธรรมที่ปัจจัยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วย

ขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๗ ที่จะไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ห้ามได้ เพียงแต่ไม่สงเคราะห์ด้วยชาติ ๑ เท่านั้น

ข้อที่ ๕๔ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันเป็นปกติ กิเลสอันสหระตด้วยปกติ อันสหระตด้วยสขกัตติ ธรรมเหล่านั้น ยกกรรมอันบังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นใด ๆ อายุตนะใด ๆ ห้ามได้

ข้อที่ ๕๕ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันสหระตด้วยอเบกขา ธรรมเหล่านั้น ยกแต่กรรมอันบังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว ก็สงเคราะห์ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๓ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้นและอายุตนะใด ๆ ห้ามได้ เพียงแต่ไม่สงเคราะห์ด้วยชาติ ๕ เท่านั้น

ข้อที่ ๖๐ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันเป็นกามาวจรกัตติ อันเป็นปริยาบันกัตติ อันมีกรรมอันยิ่งกว่ากัตติ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖

ข้อที่ ๖๑ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่เป็นกามาวจรกัตติ อันเป็นปริยาบันกัตติ อันไม่มีกรรมอันยิ่งกว่ากัตติ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๔ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๐

ข้อที่ ๖๒ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันเป็นรูปาวจรกัตติ อันเป็นรูปาวจรกัตติ อันเป็นนิยานิกะกัตติ อันเป็นนิตตะกัตติ อันมีขาศกัตติ ธรรมเหล่านั้น ยกกรรมอันเป็นบังจยไม่ได้ตกแต่งเสียแล้ว สงเคราะห์ด้วยขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ที่จะไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น อายุตนะ ชาติใด ๆ ห้ามได้

ข้อที่ ๖๓ ว่า ธรรมเหล่าใด ไม่ประกอบด้วยกรรมอันไม่เป็นรูปาวจรกัตติ อันไม่เป็นรูปาวจรกัตติ อันไม่เป็นนิยานิกะกัตติ อันไม่เป็นนิตตะกัตติ อันไม่มีขาศกัตติ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ด้วยขั้น ๔ อายุตนะ ๒ ชาติ ๒ ไม่สงเคราะห์ด้วยขั้น ๑ อายุตนะ ๑๐ ชาติ ๑๖ ฯ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น ส่วนเนอความในอรรถกถา ที่ควรยกมาเทศนาก็มีแต่เพียงว่า บทเหล่าใด ไม่ได้กล่าวถึงการไม่ประกอบไว้แล้ว บทเหล่านั้น ก็มีอยู่ในวาระพระบาลี ซึ่ง

แสดงมาแล้วจนแกล้วทน ๑ บทเหล่านั้น มีธรรมายตนะเป็นต้น ๑ การไม่ประกอบ
ซึ่งธรรมายตนะแม้ด้วยขันธเป็นต้น ย่อมไม่ยกขึ้นสู่พระบาลี ๑ ถึงแม้ว่าในธัมมชาต
เป็นต้น ก็เหมือนนัยนี้ ดังนั้นเท่านั้น จึงเป็นอันว่าจบคัมภีรธาตุกถาเพียงเท่านั้น

อิติ อุนภาณวาร ทูยาย ยิ สนฺติยา มยา เอว

กฺรฺตา ปฺตุตฺ ปฺณฺณํ สุขาย ตํ โหตุ โลกสุส

ในที่สุดแห่งคัมภีรธาตุกถาเทศนานี้ บุญกุศลอันใดที่ท่านผู้ตกแต่งพระคัมภีร
ได้สร้างไว้ด้วยการรจนามาตามวาระพระบาลี อันหย่อนกว่า ๒ ภาณวาร ขอบุญกุศล
อันนั้นมีแก่สัตว์โลกทุกทิศทุกเวลา เทอญ

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

๒๔/๔
คัมภีรที่ ๓ พระธาตุกถา จบบริบูรณ์

พระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎก มี ๗ คัมภีร์ ๗๐๐ กัณฑ์ จบ

คัมภีร์ที่ ๔ พระปุคคลบัญญัติ มี ๑๐๐ กัณฑ์ (แบ่งเป็น ๒ เล่มจบ)

กัณฑ์ที่ ๑

คัมภีร์พระปุคคลบัญญัติ

ว่าด้วยอุทเทสวาร และขันธบัญญัติเป็นต้น

นโม สส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทธสส ฯ

ฉ พลฺลตฺตํ โย ขนฺธพลฺลตฺตํ อายตฺนพลฺลตฺตํ ธาตุพลฺลตฺตํ สจฺจ-
พลฺลตฺตํ อินฺทริยพลฺลตฺตํ ปุคฺคพลฺลตฺตํ

ณ บัณฑิต อาทมภาพักได้แสดงคัมภีร์พระปุคคลบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๑ ว่าด้วย
อุทเทสวาร และขันธบัญญัติ อายตน์บัญญัติเป็นต้น เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

ก็แลในคัมภีร์ปุคคลบัญญัตินี้ ว่าด้วยบัญญัติ ๖ ประการ คือ ขันธบัญญัติ ๑
อายตน์บัญญัติ ๑ ธาตุบัญญัติ ๑ สัจจบัญญัติ ๑ อินทริยบัญญัติ ๑ ปุคคล-
บัญญัติ ๑ ดังนี้ ฯ แต่ว่า ในบัญญัติ ๖ ประการนี้ มีพิสดารอยู่แต่ปุคคลบัญญัติ
เท่านั้น อีก ๕ บัญญัตินั้นมิเพียงย่อ ๆ เท่านั้น ทมิเพียงย่อ ๆ นั้น ก็เพราะสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงไว้พิสดารแล้วในคัมภีร์พระวิภังค์ ดังที่ท่าน
ทั้งหลายได้ฟังมาแล้วนั้น เพราะฉะนั้น อีก ๕ บัญญัตินั้น ท่านทั้งหลายได้ฟังใน
คัมภีร์นี้ เพียงโดยย่อเฉพาะในกัณฑ์ที่ ๑ เท่านั้น ตั้งแต่กัณฑ์ที่ ๒ ไปจนถึง
กัณฑ์ที่ ๑๐๐ นั้น ท่านทั้งหลายจักได้ฟังพิสดาร คือ นับตั้งแต่กัณฑ์ที่ ๒ ไปจนจบ

กัมภีรที่ ๑๐๐ นั้น ว่าด้วยปกคณบัญญัติทั้งหมด ที่เรียกว่าปกคณบัญญัติ ก็คือ บัญญัติซึ่งบุคคลนั้น ๆ ขึ้นไว้ว่า บุคคลไหนเป็นอย่างไร บุคคลไหนดีชั่วอย่างไร ๆ บุคคลไหนพระพุทธรูปทรงเครื่องยศแสดง ในคัมภีรปกคณบัญญัตินี้ มีอยู่ ๔๐๐ หย่อน ๘ จำพวก ๆ ใน ๔๐๐ หย่อน ๘ จำพวกนี้ ในคัมภีรเดิมมิได้นับไว้ เป็นแต่บัญญัติภิกขุผู้ตักแต่งเทศนาคัมภีรนี้ ได้อุตสาหะพยายามตรวจนับไว้โดยละเอียดเรียบร้อยตามพระคัมภีรเดิมเท่านั้นเพื่อให้จดจำได้ง่ายแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ขอพุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงจดจำไว้เถิด ว่าในคัมภีรปกคณบัญญัตินี้ ว่าด้วยบุคคล ๔๐๐ หย่อน ๘ จำพวก ๆ ผู้ใดตั้งใจอุตสาหะพยายามสดับตรับฟังซึ่ง คัมภีรปกคณบัญญัตินี้ ให้จบทั้งพระคัมภีรแล้ว ผู้นั้นจะได้รับอานิสงส์ ในปัจจุบัน หลายประการ มีการทำตนให้เป็นบุคคลจำพวกที่ดีเป็นต้น เมื่อได้ยินได้ฟังว่า จำพวกไหนเป็นจำพวกเลว ก็จะไม่ได้ทำเหมือนอย่างจำพวกนั้น จำพวกไหน เป็นจำพวกดี ก็จะได้ทำเหมือนจำพวกนั้น ๆ ได้ใจความว่า คัมภีรปกคณบัญญัตินี้ เป็นแว่นแก้วอันวิเศษสำหรับส่องดูตัวของตัวให้เกิดอรรถปัญญา ว่าตัวของเราเป็นอย่างไร แล้วจะได้แก้ไขให้ดีขึ้น เปรียบเหมือนส่องกระจกแล้วดู แสงหน้าและร่างกายให้ดีขึ้นฉะนั้น ส่วนผลานิสงส์ในภวภาคหน้านั้น ก็คือ สวรรคินฤพาน

ในคัมภีรปกคณบัญญัตินี้ มีข้อความในอุทเทสวารอยู่ ๖ ประการว่า ได้แก่ ขันธบัญญัติเป็นต้น ดังที่ว่าแล้วนั้น ส่วนข้อความนั้นมีดังต่อไปนี้ คือ ขันธบัญญัตินั้น มีคำปุจฉาว่า การบัญญัติขันธนั้น บัญญัติไว้กี่ประการ แก้วว่า บัญญัติไว้ ๕ ประการ คือ บัญญัติตามขันธ ๕ อันได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ เวทนาขันธ์ วิญญาณขันธ์

อายตณบัญญัตินั้น ได้แก่การบัญญัติอายตนะ ๑๒ คือ จักขวายตนะ รูปรายตนะ โสตรายตนะ สัทธายตนะ จานายตนะ คันธายตนะ จีวรหยาตนะ รสอายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มน आयตนะ ธรรมายตนะ ซึ่งได้แก่อายตนะ ภายใน ๖ ภายนอก ๖

ธาตุบัญญัตินั้น ได้แก่การบัญญัติธาตุ ๑๘ ประการ คือ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตรธาตุ สัทธาธาตุ โสตวิญาณธาตุ จานธาตุ คันธธาตุ

มานวิญญานธาตุ จีวหาธาตุ รสธาตุ จีวหาวิญญานธาตุ กายธาตุ โผฏ-
ฐัพพธาตุ กายวิญญานธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญานธาตุ รวม
เป็น ๑๘ ประการ ดังนี้

สังขบัญญัตินั้น ได้แก่การบัญญัติซึ่งสังขะ ๔ ประการ คือ ทุกขสัง-
สมุทัยสังข นิโรธสังข มรรคสังข

อินทรีย์บัญญัตินั้น ได้แก่การบัญญัติอินทรีย์ ๒๒ คือ จักขุนทรีย์ โส-
คินทรีย์ ฉานินทรีย์ จิวทันทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปริสินทรีย์
ชวคินทรีย์ สจฺจนทรีย์ ทกฺขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อเบกฺขินทรีย์
สัทธินทรีย์ วิรบินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ บัญญินทรีย์ อนัญญุตัญญุตสาม-
คินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์

บุคคลบัญญัตินั้น ได้แก่การบัญญัติบุคคลจำพวก ๑ จำพวก ๒ จนถึง
จำพวก ๑๐ ๆ บุคคลจำพวกนั้น ๑ นั้น ได้แก่จำพวกที่พ้นในสมัย ๑ จำพวกที่พ้นใน
เวลาไม่ใช่สมัย ๑ จำพวกที่มีกรรมกำเริบ ๑ จำพวกที่มีกรรมไม่กำเริบ ๑ จำพวก
ที่มีกรรมอันเสื่อม ๑ จำพวกที่มีกรรมไม่เสื่อม ๑ จำพวกที่ไม่ควรด้วยเจตนา ๑
จำพวกที่ไม่ควรด้วยการรักษา ๑ ปุณฺณ ๑ โคตรภู ๑ จำพวกที่จัดเว้นด้วยความ
กลัว ๑ จำพวกที่จัดเว้นด้วยความไม่กลัว ๑ จำพวกที่มาถึงซึ่งความควร ๑ จำพวก
ที่ไม่มาถึงซึ่งความควร ๑ จำพวกที่แน่นอน ๑ จำพวกที่ไม่แน่นอน ๑ จำพวกที่ปฏิ-
ปัตติ ๑ จำพวกที่ตั้งอยู่ในผล ๑ จำพวกที่มีกรรมเสมอตั้งศรัทธา ๑ จำพวกที่มีกัลป์ตั้ง
อยู่ ๑ จำพวกที่เป็นพระอริยะ ๑ จำพวกที่ไม่ใช่พระอริยะ ๑ จำพวกที่เป็นเสขะ ๑
จำพวกที่เป็นอเสขะ ๑ จำพวกที่เป็นเสขะที่ไม่ใช่ อเสขะที่ไม่ใช่ ๑ จำพวกที่ทรง
ไตรวิชชา ๑ จำพวกที่ทรงฉฬภิกขุญา ๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระปัจเจก-
พุทธเจ้า ๑ ผู้พ้นด้วยส่วนสอง ๑ ผู้พ้นด้วยบัญญัติ ๑ ผู้มีกายเป็นพยายาน ๑
ผู้ถึงซึ่งความเห็น ๑ ผู้พ้นด้วยศรัทธา ๑ ผู้ระลึกตามธรรม ๑ ผู้ระลึกตามศรัทธา ๑
ผู้เกิดครั้งเป็นอย่างยิ่ง ๑ ผู้จากกู่ละไปสู่กู่ละ ๑ ผู้พบหนเดียว ๑ ผู้เป็นพระ
สกทาคามี ๑ ผู้เป็นพระอนาคามี ๑ ผู้ปรินิพพานในระหว่าง ๑ ผู้ปรินิพพานใน
เวลาจวน ๑ ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียร ๑ ผู้ปรินิพพานด้วยใช้ความ

การบัญญัติขงสิ่งต่าง ๆ มีจะท ๕ เป็นต้น อันสกว่าไม่เป็นไปได้ตามถ้อยคำ
 โดยประการทั้งปวงกต การบัญญัติ ขงสิ่งต่าง ๆ มีขงที่ไม่ใช่บุรุษตามปกติ
 เป็นต้น ขงพวกเคยรภักต เรียกว่าบัญญัติขงที่ไม่มอยทงน ๑ การบัญญัติ
 นมมอยนอกศาสนาจึงไม่จัดเข้าในบท ๑ โดยเหตุจกควรทราบการบัญญัตินอก
 จกน ด้วยการกำหนดขงของทมอย และไม่มีมอยเหล่าน ๑ ในคำทงหลายมี
 คำว่า ผู้ทงไตรวิชา ผู้ทงอภิญญา ๖ นั้น มีคำอธิบายว่า ไตรวิชา และอภิญ-
 ญา ๖ นั้นมอย แต่บุคคลไม่มีมอย เพราะฉะนั้น การบัญญัติว่า ผู้มวชา ๓ ผู้ม
 อภิญญา ๖ ดังน ขอว่าบัญญัติสทมอยกับขงทมอย ๑ ส่วนในคำทงหลาย
 มีคำว่า รูปสตร รูปบุรุษเป็นต้น มีคำอธิบายว่า สตรและบุรุษ เรียกว่าไม่มีมอย
 ตามปรมัตถ ส่วนรูปเรียกว่ามอย เพราะฉะนั้น การบัญญัติว่า รูปสตร รูปบุรุษ
 ดังน ขอว่าบัญญัติขงทมอยกับขงที่ไม่มอย ๑ ถึงแม้ผัสสะ มีจักขุผัสสะ
 โสตผัสสะเป็นต้น ก็มอยโดยแท้ เพราะฉะนั้น การบัญญัติว่า สัมผัสในจักขุ
 สัมผัสเกิดจากจักขุ สัมผัสอันเป็นผลแห่งจักขุ เรียกว่าจักขุสัมผัส ดังน ขอว่า
 บัญญัติขงทมอยกับขงทมอย คำว่า กษตรียเป็นต้น ขงมอยในคำว่า บุตร-
 กษตรีย บุตรพราหมณ บุตรเศรษฐีเป็นต้นนั้น ไม่มีมอย ถึงแม้ว่าบุตรก็ไม่มีมอย
 เหมือนกัน เพราะฉะนั้น การบัญญัติว่า บุตรกษตรียเป็นต้น จึงขอว่าบัญญัติ
 ขงสิ่งที่ไม่มอยกับสิ่งที่ไม่มอย ๑ เพราะฉะนั้น ในคัมภรณจึงได้บัญญัติ ๓ ข้าง
 ต้นเท่านั้น ๑ การบัญญัติขงชั้นธ อายตนะ ธาตุ สัจจะ อินทริย นั้นขอว่า
 บัญญัติขงทมอย เพราะขงเหล่านมอยโดยแท้ ส่วนการบัญญัติว่า ผู้มวชา ๓
 ผู้มอภิญญา ๖ นั้น ขอว่าบัญญัติขงที่ไม่มอย กับขงทมอย ๑ ส่วนนัยขง
 อาจารย์นอกจากอรรถกถาณนั้นว่า ยังมีบัญญัติอีก ๖ ประการ คือ อุปาทานบัญญัติ ๑
 อปนิธบัญญัติ ๑ สโมธานบัญญัติ ๑ อปนิชิตตบัญญัติ ๑ ตัชชาบัญญัติ ๑
 สันตบัญญัติ ๑ ๑ ในบัญญัติทง ๖ นั้น มีคำอธิบายว่า อุปาทานบัญญัตินั้น ได้
 แก่การบัญญัติว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เพราะอาศัยขง ๕ มีรูปขันธ์
 เป็นต้น ๑ บัญญัติสิ่งต่าง ๆ ขงอาศัยขงคณัน ๆ ว่า สิ่งนเป็นรต สิ่งนเป็นเรอน
 สิ่งนเป็นเตาไฟกต บัญญัติขงวันเวลากต บัญญัติขงนิมิตแห่งกรรมฐาน เพราะ
 อาศัยนิมิตนั้น ๑ และเพราะอาศัยขงอันสงสแห่งภาวนากต การบัญญัติเหล่าน

เรียกว่า อุปาทาบัญญัติ ซึ่งแปลว่าบัญญัติขึ้น เพราะอาศัยของสิ่งอื่น ๆ การ
 บัญญัตินี้ เรียกว่าบัญญัติของที่ไม่มีอยู่ ๆ อุปนิชาบัญญัตินี้ ได้แก่บัญญัติ
 โดยเทียบเคียงกัน เช่นบัญญัติว่า ที่ ๒ ที่ ๓ เพราะเทียบกับที่ ๑ ที่ ๒ เป็นต้น
 และบัญญัติว่า สั้น ขาว ใกล้เคียง เพราะเทียบกับสิ่งอื่น ๆ เป็นต้น ๆ อีก
 อย่างหนึ่ง อุปนิชาบัญญัติ คือ บัญญัติโดยเทียบกับสิ่งอื่น ๆ มีอยู่อีกเป็น
 อันมาก มีการเทียบเคียงด้วยเพ่งสิ่งอื่นเป็นประมาณ และเทียบเคียงของที่มีอยู่ใน
 มือ เทียบเคียงของที่ประกอบ เทียบเคียงของที่ยกขึ้นไว้ เทียบเคียงของที่อยู่ใกล้
 เทียบเคียงของที่เหมือนกัน เทียบเคียงของที่มากกว่ากัน เทียบเคียงของที่ต่ำกว่า
 กัน เป็นต้น ๆ การเทียบเคียงโดยเพ่งของอย่างอื่นนั้น ได้แก่คำว่า ที่ ๒ ที่ ๓
 เป็นต้น ๆ การเทียบเคียงของที่อยู่ในมือนั้น ได้แก่คำว่า มมือถอรัม มมือ
 ถอตรา เป็นต้น ๆ การเทียบเคียงของที่ประกอบนั้น ได้แก่คำว่า มีกณจาล
 มียอด มีชฎา เป็นต้น ๆ การเทียบเคียงของที่ยกขึ้นไว้นั้น มีคำว่า เกวียนขาว
 เปลือก หม้อเนยใส เป็นต้น ๆ การเทียบเคียงของที่อยู่ใกล้กันนั้น เช่น คำว่า
 ถานินทสาล ถานียังคุ เสริสกวิมาน เป็นต้น ด้วยหมายความว่า ถานินมตา
 อินทสาลอยู่ใกล้ มัตนียังคุอยู่ใกล้ วิมานนั้นมัตนเสริสกะ คือ ต้นชกอยู่ใกล้ ๆ
 การเทียบเคียงของที่เหมือนกัน เช่นคำว่า มสเหมือนทองคำ แม่โคอุสุกราช
 เป็นต้น ๆ การเทียบเคียงของที่มากกว่ากันนั้น เช่น คำว่า สระปทุม บ้าน
 พราหมณ์ เป็นต้น เพราะในสระนั้นมีดอกปทุมอยู่มาก บ้านนั้นมีพราหมณ์อยู่
 มาก ๆ การเทียบเคียงของที่ต่ำกว่ากันนั้น เช่น คำว่า เครื่องแก้วมณี เครื่อง
 เพชร เป็นต้น ๆ การบัญญัติสโมธานนั้น คือ บัญญัติรวมกัน เช่น คำว่า ไม่
 ๓ อัน ตาหมากรุก กองข้าว กองดอกไม้ เป็นต้น ๆ การบัญญัติของที่เก็บไว้
 นั้น เช่น คำว่า เก็บของใด ๆ ไว้แล้วก็นับไว้ว่า ๒-๓-๔ เป็นต้น ๆ การบัญญัติ
 ของที่เกิดจากสิ่งนั้น เช่น คำว่า ดิน เป็นของร้อน เป็นของแข็ง เป็นของอัม
 เป็นต้น ๆ การบัญญัติของสับต่อนั้น เช่นบัญญัติมอญ ๔๐ และ ๕๐ เป็นต้น ๆ
 ในการบัญญัติเหล่านี้ ยังแยกไปอีกว่า การบัญญัติของที่เกิดจากสิ่งเหล่านี้
 เรียกว่าบัญญัติของที่มีอยู่ ส่วนการบัญญัติที่นอกจากนี้ จัดเข้าในการบัญญัติ
 ของที่ไม่มีอยู่ ๑ จัดเข้าในการบัญญัติซึ่งของที่ไม่มีอยู่ กับของที่ไม่มีอยู่ ๑ ๆ

ส่วนนัยของอาจารย์นอกจากอรรถกถายังมีอีก คือ นัยของอาจารย์ว่า ยังมีบัญญัติ
 อีก ๖ ประการ คือ กิจบัญญัติ ๑ สัญญฐานบัญญัติ ๑ ลิงคบัญญัติ ๑ ภูมิบัญญัติ ๑
 บังจัตตบัญญัติ ๑ อสังขตบัญญัติ ๑ ๑ กิจบัญญัตินั้น ได้แก่บัญญัติตามกิจ
 ทำ เช่น บัญญัติว่า ผู้นั้นเป็นพระธรรมกถึกเป็นต้น ๑ สัญญฐานบัญญัตินั้น
 ได้แก่บัญญัติตามสัญญาว่า ผู้นั้นเป็นคนผอมหรือเป็นคนอ้วน เป็นคนกลม หรือ
 เป็นคนสเหลี่ยมเป็นต้น ๑ ลิงคบัญญัตินั้น ได้แก่การบัญญัติโดยเพศเช่น
 บัญญัติว่า สตรีบุรุษเป็นต้น ๑ ภูมิบัญญัตินั้น ได้แก่บัญญัติตามภูมิประเทศ
 เช่น บัญญัติว่า กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และชาวโกศล ชาวมธระ
 เป็นต้น ๑ บังจัตตบัญญัตินั้น ได้แก่บัญญัติเป็นข้อเฉพาะ เช่นบัญญัติว่า ผู้
 นชอตสสะ ผู้นชอนาคะ ผู้นชอสมณะเป็นต้น ๑ อสังขตบัญญัตินั้น ได้
 แก่การบัญญัติซึ่งธรรมที่ปัจจัยไม่ได้ตกแต่ง เช่นบัญญัติว่า สิ่งนี้เป็นนิโรธ สิ่ง
 นี้เป็นนิพพานเป็นต้น ๑ ภูมิบัญญัติกับอสังขตบัญญัติเรียกว่า บัญญัติของหม
 อยู่ ๑ กิจบัญญัติจัดเข้าในบัญญัติของที่ไม่มีอยู่กับของหมอยู่ ส่วนบัญญัตินอก
 นี้ เรียกว่าบัญญัติของของหมอยู่เท่านั้น

ชั้นบัญญัตินั้น ได้แก่การบัญญัติชั้น ๕ ๑ ในชั้น ๕ นั้น มีแยกออก
 ไปอีกว่า รูปชั้นเป็นกามาวจร นอกนั้นเป็นได้ทั้ง ๔ ภูมิ ๑ การบัญญัติอย่าง
 นี้ เรียกว่าการบัญญัติชั้น ๑ อายุตนะบัญญัตินั้น ได้แก่บัญญัติอายุตนะ ๑๒
 ในอายุตนะ ๑๒ นั้น แยกออกไปอีกว่า อายุตนะ ๑๐ เป็นกามาวจร อายุตนะ ๒
 เป็นได้ทั้ง ๔ ภูมิ การบัญญัติอย่างนี้ เรียกว่าบัญญัติอายุตนะ ๑ ชาติบัญญัติ
 ได้แก่การบัญญัติชาติ ๑๔ โดยย่อ ยังแยกออกไปอีกว่า ชาติ ๑๖ เป็นกามาวจร
 อีก ๒ ชาติเป็นได้ทั้ง ๔ ภูมิ ๑ สังขบัญญัติ คือ การบัญญัติสังขะนั้น บัญญัติ
 โดยย่อว่า สังขะ ๓ บัญญัติโดยประเภทว่า หกขสังข์ สมุทัยสังข์ นิโรธสัง
 มรรคสังข์ ยังแยกออกไปว่า สังขะ ๑ เป็นโลกีย์ อีกสังขะ ๒ เป็น
 โลกุตตระ ๑ อินทรีย์บัญญัติ คือ การบัญญัติอินทรีย์นั้น บัญญัติโดยย่อว่า
 อินทรีย์ ๒๒ บัญญัติโดยประเภทว่า จักขุอินทรีย์เป็นต้น และยังแยกออกไปอีกว่า
 อินทรีย์ ๑๐ เป็นกามาวจร อินทรีย์ ๕ เป็นของเจือก้น อินทรีย์ ๓ เป็นโลกุตตระ ๑
 ครนสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงบัญญัติ ๕ ด้วยทรงจำแนกวัตถุให้เห็น

โดยย่อ แล้วทรงแสดงบัญญัติที่ ๖ คือ ปกคณบัญญัติด้วยคำเริ่มต้นว่า บุคคล
 จำพวกที่หนึ่งในสมัย ๑ จำพวกที่หนึ่งในเวลาที่ไม่ใช่สมัย ๑ ดังนี้ เป็นต้น ๆ
 เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงทศพลญาณ ได้ทรงแสดงธรรมทั้งหลายมี
 ชั้นเป็นต้น อันเป็นวัตถุแห่งบัญญัติ ๕ น ไว้ในคัมภีร์พระวินัยแล้ว จึงได้
 แสดงโดยเอกเทศไว้ในคัมภีร์ปกคณบัญญัติที่ ๖ นี้ ยังไม่เคยมี
 มาจึงได้กล่าวไว้โดยเอกเทศ ในอุทเทสวารในคัมภีร์นี้ เพราะฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระพุทธานุญาตจะทรงแสดงปกคณบัญญัติที่ ๖ นั้น ให้
 พิศดาร จึงได้ทรงตั้งบทมาดิกาวัว ๑๐ หมวด เริ่มแต่หมวด ๑ ซึ่งว่าด้วยบุคคล
 จำพวกที่หนึ่งในสมัย และจำพวกที่หนึ่งในเวลาไม่ใช่สมัยเป็นต้นไว้ ๆ สิ้นเนื้อ
 ความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น ๆ ส่วนคำอธิบายซึ่งบุคคลจำพวกที่ ๑ จึงได้ยก
 ขึ้นแสดงไว้ตามบทมาดิกาแล้วนั้น จักมีแจ้งในกัณฑ์ที่ ๒ ข้างหน้า ส่วนใน
 กัณฑ์ของคไว้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กมี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๒

คัมภีร์พระปกคณบัญญัติ

ว่าด้วยบุคคลจำพวก ๑

กตโม จ ปุคฺคโล สมยวิมุตฺโต อิชฺชกฺโข ปุคฺคโล กาเลน กาลั
 สมฺเบน สมยํ อฏฺฐ วิโมกฺเช กาเยน สุสิตฺวา วิหฺรตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์ปกคณบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๒ ว่าด้วย
 บุคคลจำพวก ๑ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพุทธศาสน-
 นิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงตั้งเป็นคำถามว่า บุคคลผู้พ้นในสมัยเป็นต้นนั้น ได้แก่บุคคลชนิดใด ? แล้วทรงแก้ด้วยพระองค์เองว่า บุคคลจำพวกที่พ้นในสมัยนั้น ได้แก่บุคคลบางจำพวกที่ได้สำเร็จวิโมกข์ ๘ ในบางครั้งบางคราว แล้วทำให้อาสวะสิ้นไป ด้วยได้เห็นซึ่งสิ่งด้วยปัญญา

บุคคลจำพวกที่พ้นในเวลามิใช่สมัยนั้น ได้แก่บุคคลที่สำเร็จวิโมกข์ ๘ มิใช่ในบางครั้งบางคราว แล้วทำให้อาสวะสิ้นไป เพราะเห็นสิ่งด้วยปัญญา พระอริยบุคคลแม่ทั้งสี่ ก็เรียกว่าพ้นในเวลามิใช่สมัย เพราะวิโมกข์ของพระอริยะ

บุคคลผู้มีธรรมกำเริบนั้น ได้แก่บุคคลที่ได้สมาบัติอันสหรตด้วยรูปกัมม อันสหรตด้วยรูปกัมม แต่บุคคลนั้นมิใช่ได้ตามความใคร่ มิใช่ได้โดยความไม่ผิดเคือง มิใช่ได้โดยความไม่ลำบาก มิใช่เข้าได้ออกได้ตามความประสงค์ สมาบัติเหล่านั้นกำเริบได้ เพราะอาศัยความประมาทของบุคคลนั้น

บุคคลผู้มีธรรมไม่กำเริบนั้น ได้แก่บุคคลที่ได้สมาบัติ อันสหรตด้วยรูปกัมม อันสหรตด้วยรูปกัมม แต่ว่าบุคคลนั้นได้ตามความใคร่ ได้โดยไม่ผิดเคือง ได้โดยไม่ลำบาก เข้าออกได้ตามความประสงค์ สมาบัติเหล่านั้นไม่กำเริบ เพราะอาศัยความประมาทของบุคคลนั้น ฯ พระอริยบุคคลทั้งสี่ ก็ชื่อว่าผู้มีธรรมไม่กำเริบในวิโมกข์ของพระอริยะ

บุคคลผู้มีธรรมอันเสื่อมนั้น ได้แก่บุคคลผู้ได้สมาบัติ อันสหรตด้วยรูปกัมม สหรตด้วยรูปกัมม แต่ว่าบุคคลนั้นไม่ได้ตามความใคร่ ไม่ได้โดยไม่ผิดเคือง ไม่ได้โดยไม่ลำบาก เข้าไม่ได้ ออกไม่ได้ตามความประสงค์ บุคคลนั้นเสื่อมจากสมาบัติเหล่านั้นได้ เพราะอาศัยความประมาท

บุคคลผู้มีธรรมไม่เสื่อมนั้น ได้แก่บุคคลผู้ได้สมาบัติ อันสหรตด้วยรูปกัมม อันสหรตด้วยรูปกัมม แต่ว่าบุคคลนั้นได้ตามความใคร่ ได้โดยไม่ลำบาก

ได้โดยไม่ฝืดเคือง เข้าได้ออกได้ตามความประสงค์ ไม่เสื่อมจากสมาบัติเหล่านั้น เพราะอาศัยความประมาท ฯ พระอริยบุคคลแม้ทั้งสาม ก็เรียกว่ามีธรรม ไม่เสื่อมในวิโมกข์ของพระอริยะ

บุคคลผู้ควรด้วยเจตนานั้น ได้แก่บุคคลผู้ได้สมาบัติ อันสหระตด้วยรูปกัมม อันสหระตด้วยรูปกัมม แต่ว่าบุคคลนั้นได้ตามความใคร่ ได้โดยไม่ลำบาก ได้โดยไม่ฝืดเคือง เข้าได้ออกได้ตามความประสงค์หามิได้ ถ้าบุคคลนั้นจงใจเนื่อง ๆ ก็ไม่เสื่อมคลายจากสมาบัติเหล่านั้น ถ้าไม่จงใจเนื่อง ๆ ก็เสื่อมจากสมาบัติเหล่านั้น

บุคคลผู้ควรด้วยการรักษาเนื่อง ๆ นั้น คือ บุคคลที่ได้สมาบัติ อันสหระตด้วยรูปกัมม อันสหระตด้วยรูปกัมม แต่ว่าบุคคลนั้นไม่ได้ตามความใคร่ ไม่ได้โดยไม่ลำบาก ไม่ได้โดยไม่ฝืดเคือง เข้าออกไม่ได้ตามความประสงค์ ถ้าบุคคลนั้นรักษาเนื่อง ๆ ก็ไม่เสื่อมจากสมาบัติเหล่านั้น ถ้าไม่รักษาเนื่อง ๆ ก็เสื่อมจากสมาบัติเหล่านั้น ดังนี้ ของตเนื้อความในบาลีไว้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ก่อนไปเนื้อความในอรรถกถา คัมภีร์ปรมัตถทีปนีวาทว่า คำว่า ในบางครั้ง บางคราวนั้น หมายความว่าในคราวหนึ่ง ๆ หรือในคราวใดคราวหนึ่ง ฯ คำว่า วิโมกข์ ๔ นั้น ได้แก่สมาบัติ ๔ ที่เป็นรูปาวจรและอรุปาวจร ฯ สมาบัติ ๔ ที่ได้ชื่อว่าวิโมกข์นั้น เพราะหลุดพ้นจากธรรมทั้งหลายอันเป็นข้าศึกเหล่านั้น ฯ คำว่า ด้วยกายนั้น คือ ด้วยนามกาย อันได้แก่วิโมกข์ ฯ มีคำถามว่า บุคคลได้สำเร็จวิโมกข์ในเวลาไหน ? มีคำตอบว่า ที่จะจำกัดเวลาอันเป็นเวลา นั้นไม่ใช่เวลานั้นย่อมไม่มีแก่ผู้ประสงค์จะเข้าสมาบัติ ฯ เวลาอาบน้ำชำระกายก็ดี เวลาทำวัตรก็ดี ไม่ใช่เวลาเข้าสมาบัติ ฯ ภิกษุอาบน้ำชำระกายแล้ว ทำวัตรแล้ว เข้าไปสัณฑ์พักแล้วนั่งอยู่ ยังไม่ถึงเวลาไปบิณฑบาตตราบใจ ก็ชื่อว่าเป็นเวลาเข้าสมาบัติตราบนั้น ฯ ส่วนภิกษุกำหนดเวลาไปบิณฑบาตแล้วกลับออกมาไหว้พระเจดีย์ก็ดี เวลาภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมยืนอยู่ในโรงตรีกตรองก็ดี เวลาไปบิณฑบาตก็ดี เวลาเที่ยวไปในบ้านก็ดี เวลาต้มข้าวต้มหอนั้นก็ดี เวลากำลังทำวัตรก็ดี

เหล่านั้นไม่จัดเป็นเวลาเข้าสมาบัติ ฯ เมื่อมีโอกาสว่างที่หอดนั้นจนกว่าจะถึงเวลาฉัน
จัดว่าเป็นเวลาเข้าสมาบัติในระหว่างนั้น ฯ ส่วนเวลานั้นก็ เวลาไปสัวิหารก็
เวลาเก็บบาตรจวรก็ เวลาทำวัตรกลางวันก็ เวลาให้ผู้นใดตามก็ เหล่านั้น
ไม่ชื่อว่าเวลาเข้าสมาบัติเหมือนกัน ฯ เวลาใดไม่ใช่เวลาเข้าสมาบัติ เวลานั้น
ไม่ชื่อว่าเป็นครั้งเป็นคราว ฯ ยกเวลาเหล่านั้นทิ้งเสียแล้ว ก็ยกได้วิโมกข์ ๘ ด้วย
นามกาย ได้ชื่อว่าสำเร็จวิโมกข์ ๘ ในบางครั้งบางคราว แล้วทำให้อาสวะสิ้นไป
ด้วยการเห็นแจ้งของจริงด้วยปัญญา ดังนี้

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้นั้นชื่อว่าถูกต้องธรรมอันเป็นสหชาติ ด้วย
นามธรรมอันเป็นสหชาติพร้อมกับผัสสะ ชื่อว่าถูกต้องธรรมอันแนบแน่นด้วย
อุปจารสมาธิ ฯ คือ บุคคลผู้นั้นย่อมถูกต้องซึ่งธรรมอันแนบแน่นอย่างอื่น ด้วย
อัปปนาสมาธิดวงก่อน ฯ เพราะธรรมเหล่านี้เกิดพร้อมกับธรรมใด ก็ชื่อว่า
ได้ธรรมเหล่านั้นด้วยธรรมนั้น ชื่อว่าถูกต้องธรรมเหล่านั้นด้วยผัสสะ ฯ ส่วน
อุปจารสมาธิเป็นเหตุให้ได้อัปปนาสมาธิ ฯ ถึงแม้ว่าอัปปนาสมาธิที่เกิดก่อนก็
เป็นเหตุให้ได้อัปปนาสมาธิต่อ ๆ ไป ควรทราบการถูกต้องซึ่งธรรมทั้งหลายอัน
เป็นสหชาติ ด้วยธรรมทั้งหลายอันเป็นสหชาติอย่างนี้ของบุคคลนั้น ฯ ยกปฐม-
ฌานอันมีองค์ ๕ ซึ่งเกิดในเวลานั้นเสียแล้ว องค์ธรรมนอกจากนั้น ๑๕ อย่างกว่า
ชื่อว่าขั้น ๔ ฯ บุคคลได้สำเร็จวิโมกข์ด้วยสมาบัติในปฐมฌานด้วยนามกายนั้น ฯ
ทุติยฌานมีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา ฯ ตติยฌานมีองค์ ๒ คือ สุขกับ
เอกัคคตา ฯ จตุตถฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา กับ เอกัคคตา ฯ อากาสานัญ-
จาตนะ วิญญาณัญจาตนะ อากิญจัญญาตนะ เนวสัญญานาสัญญาตนะ
ก็เหมือนกัน ฯ ธรรม ๑๕ อย่างกว่านอกจากองค์ฌานเหล่านั้น ชื่อว่าขั้น ๔ ฯ
ผู้นั้นย่อมได้ถูกต้องวิโมกข์ คือ อากาสานัญจาตนสมาบัติ วิญญาณัญจาตน-
สมาบัติ อากิญจัญญาตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติด้วยนามกาย
นั้น ฯ คำว่า เห็นของจริงด้วยปัญญานั้น คือ เห็นสังขารด้วยวิปัสสนาปัญญา
เห็นธรรมที่เป็นของจริง ๔ ประการด้วยมรรคปัญญา ฯ คำว่า อาสวะบางอย่าง
ย่อมสิ้นไปนั้น คือ อาสวะทั้งหลายที่ยังเหลืออยู่กึ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นของควรฆ่าด้วย

ประชุมมรรคเป็นต้น ย่อมสิ้นไป ฯ คำว่า บุคคลผู้หนึ่งและเรียกว่าบุคคลผู้หนึ่งใน
สมัยนั้น อธิบายว่า ปุถุชนผู้ได้สมบัติ ๘ ก็ควรจะเรียกว่าผู้ถูกต้องด้วยกาย
นั้น ฯ แต่ในบาลีได้กล่าวว่า อาสวะทางอย่างสิ้นไป ดังนี้ ฯ ก็สำหรับปุถุชน
อาสวะที่ชื่อว่าสิ้นไปไม่มี เพราะฉะนั้น จึงไม่เข้าในข้อนี้ ฯ ถึงแม้ว่าพระ
ขีณาสพผู้ได้สมบัติ ๘ ก็ควรกล่าวว่า ผู้ถูกต้องด้วยกายนั้น ฯ แต่สำหรับพระ
ขีณาสพนั้น อาสวะที่ชื่อว่ายังไม่สิ้นไปยังไม่มี เพราะฉะนั้น จึงไม่จัดเข้าใน
ข้อนี้ ฯ คำว่า ผู้หลุดพ้นในสมัยนั้น ควรทราบว่าได้แก่พระอริยเจ้า ๓ จำพวก
คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีเท่านั้น ฯ สันคำอธิบายในคำว่า
ผู้พ้นในสมัยเพียงเท่านั้น

คำว่า ผู้พ้นในเวลาไม่ใช่สมัยนั้น ก็ควรทราบตามนัยที่แสดงมาแล้วนี้ ฯ
แต่ในคำว่า ผู้พ้นในเวลาไม่ใช่สมัยนั้น ได้แก่พวกพระขีณาสพที่เป็นสุข-
วิปัสสก ฯ ส่วนพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีที่เป็นสุขวิปัสสก
กับพระขีณาสพที่ได้สมบัติ ๘ และปุถุชน ไม่จัดเข้าในข้อนี้ ชื่อว่านอกจากข้อ
เพราะฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจะทรงแสดงถึงบุคคลที่พระองค์ได้ทรง
จัดเข้าในข้อนี้ และไม่ได้จัดเข้าในข้อนี้ จึงได้ยกเป็นหลักไว้ด้วยถ้อยคำตอน
หลังว่า พระอริยบุคคลแม้ทั้งสิบ ก็เรียกว่าพ้นในเวลาไม่ใช่สมัย เพราะวิโมกข์
ของพระอริยเจ้า ดังนี้ ฯ คำว่า วิโมกข์ของพระอริยเจ้านั้น ได้แก่โลกุตตรวิโมกข์
อันถึงซึ่งความนับว่าเป็นพระอริยะ เพราะห่างไกลจากกิเลสทั้งหลาย ฯ มีคำอธิบาย
ว่า ผู้เข้าสมบัติ ๘ ในภายนอกพุทธศาสนานั้น ชื่อว่าเป็นสมัยก็มี ชื่อว่าไม่ใช่
สมัยก็มี ฯ ผู้หลุดพ้นด้วยมรรควิโมกข์ก็จัดว่าเป็นสมัยหรือไม่ใช่สมัยนั้น ย่อม
ไม่มี ฯ คือ ผู้ได้มรรคชาคละ มิวาสสนาภคละ เมื่อผู้นั้นเดิน ขน นิ่ง นอน เเคียว
ฉันทก็ดี การแห่งตลอดมรรคผลจะชื่อว่าไม่มีนั้น ย่อมไม่มี ฯ โดยเหตุนี้ เมื่อ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระราชาในทางธรรม จะทรงยกเอาบุคคลที่พระ
องค์นับเข้าในข้อนี้ และไม่นับเข้าในข้อนี้มาแสดงให้เห็นแบบแผนนั้น จึงได้ทรง
แสดงไว้ พระอริยบุคคลทั้งสิบ ชื่อว่าพ้นในเวลาไม่ใช่สมัย ดังนี้ เพราะเหตุ
ว่า ผู้หลุดพ้นด้วยมรรควิโมกข์นั้นย่อมไม่มีเลิอกเวลา ฯ ปุถุชนผู้ได้สมบัติไม่จัด
เข้าในข้อนี้ ฯ แต่เมื่อจะจัดปุถุชนผู้ได้สมบัตินั้นเข้า ก็ต้องจัดเข้าในพวกพ้น

ด้วยสมัย ด้วยอำนาจกิเลสที่ข่มไว้ด้วยสมาบัติ ฯ สันคำอธิบายใน คำว่า ผู้พ้นใน เวลาไม่ใช่สมัยเพียงเท่านั้น

ต่อไปเป็นคำอธิบายใน คำว่า ผู้ธรรมอันกำเริบเป็นต้น กล่าวคือ ผู้ได้ สมาบัติแล้ว แต่ว่าสมาบัตินั้นรู้จักเสื่อมได้ ผู้นั้นชื่อว่าผู้ธรรมกำเริบ ฯ คำว่า อันสหระตด้วยรูปนั้น คือ สหระตด้วยรูปอันเป็นนิमितแห่งฉณ ใจความก็คือ ได้แก่รูปาวจรฉณทั้ง ๔ ที่เป็นไปกับรูปนั้น ที่ไม่แยกจากรูปอันเป็นอารมณ์ ฯ คำว่า ไม่สหระตด้วยรูปนั้น คือ สิ่งอันนอกจากรูป ชื่อว่าไม่ใช่รูป ข้อนั้นหมายรูปา- จรฉณทั้ง ๔ ที่เป็นไปกับสิ่งที่ไม่ใช่รูป คือ มีสิ่งที่ไม่ใช่รูปเป็นอารมณ์ ฯ คำว่า ไม่ได้ตามความรักใคร่นั้น คือ ไม่ได้ตามประสงค์ด้วยความชำนาญที่สะสมด้วยอาการ ๕ อันเรียกว่าสี ๕ ฯ ข้อนั้นได้แก่ผู้มีสมาบัติไม่ชำนาญชำนาญ ฯ คำว่า ไม่ได้ โดยไม่ผิดเคื่องนั้น คือ ได้โดยลำบาก อธิบายว่า ผู้ใดข่มกิเลสไว้ได้ ทำใจให้ถึง อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ ได้หีบคือดวงจิต ลำบากด้วยการประกอบก็ไม่อาจ สำเร็จได้ ผู้นั้นชื่อว่าไม่ได้โดยลำบาก ฯ คำว่า ไม่ได้โดยผิดเคื่องนั้น คือ ผู้ใดฉณไม่ไพบุลย์ ไม่อาจทำสมาบัติให้แนบแน่นอยู่ได้ตลอดกาลนาน เพียง แต่ให้เป็นไปในวารจิต ๒ วาระเท่านั้นแล้วกรบออก ผู้นั้นชื่อว่าไม่ได้โดยไม่ผิด เคื่อง ฯ คำว่า ได้ตามความประสงค์นั้น คือ ประสงค์จะเข้าสมาบัติในโอกาสใด ก็เข้าได้ทุกเมื่อ ฯ คำว่า ได้ตามต้องการนั้น คือ ประสงค์จะนั่งเข้าสมาบัติใด ๆ เช่นกสิณฉณ หรืออานาปานฉณ หรือพรหมวิหารฉณ อสุภฉณ ก็เข้าได้ ตามต้องการ ฯ คำว่า ต้องการเท่าใดนั้น คือ ต้องการจะเข้าสมาบัติอยู่นานเท่าไร ก็เข้าได้ ฯ อธิบายว่า ต้องการเข้าสมาบัติใด ๆ ในที่ใด ๆ ตลอดเวลานานเท่าไร หรือต้องการจะออกจากสมาบัติใด ๆ ออกในที่ใด ๆ ก็ไม่อาจเข้าสมาบัติ นั้น ๆ หรือออกจากสมาบัตินั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ได้ ในเวลานั้น ๆ ได้ ต้องแสดง ดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์แล้วกำหนดไว้ว่า เมื่อดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์ไปถึง ที่นั้นเราจึงออกแล้วก็เข้าฉณ แต่อาจออกได้ตามกำหนด ต้องออกเสียใน ระหว่าง เพราะสมาบัตินั้นไม่ชำนาญ ฯ คำว่า บุคคลนั้นแหละชื่อว่าผู้ธรรม อันเสื่อมนั้น หมายบุคคล ๓ จำพวก คือ ปุณฺณ พระโสดาบัน พระสกทาคาม ที่ได้สมาบัติ ๔ ฯ เพราะเหตุว่าบุคคล ๓ จำพวกนี้ ยังไม่ได้กำจัดธรรมอันเป็นข้าศึก

แห่งสมาธิและปัญญาได้สนิทแท้ เพราะฉะนั้น สมาบัติจึงเสื่อมได้ แต่ไม่ใช่
 เสื่อมด้วยเสยศล ฯ การเสื่อมนเปเป็นการเสื่อมด้วยความบริสุทธิ์ คือ เสื่อมด้วย
 การทำกิจเล็กน้อยกม เสื่อมด้วยการเสียข้อวัตรกม ฯ ขอนมเืองของพระเถรเจ้า
 องค์หนึ่งเป็นอุทาหรณ์ กล่าวคือ มีพระเถรเจ้าองค์หนึ่งซึ่งเป็นผู้ได้สมาบัติอยู่ใน
 อาวาสแห่งหนึ่ง ฯ เมื่อพระเถรเจ้าองค์นั้นเข้าไปบิณฑบาต พวกเด็ก ๆ ก็พา
 กันไปเล่นในบริเวณวิหารของท่าน ฯ เมื่อท่านกลับมาคิดถึงว่า เราจะต้องกวาด
 บริเวณแล้วไม่ได้กวาด ได้เลยเข้าไปในกุฏิเสีย ได้นั่งลงด้วยคิดว่า จะเข้าสมาบัติ
 แต่อาจเข้าได้ ท่านจึงนึกว่าเป็นเพราะอะไรหนอ แต่ก็ไม่เห็นความล่ง
 ละเมิดในทางวินัยแม้สักเล็กน้อย จึงพิจารณาดีกว่า การเสียข้อวัตรจะมีอยู่
 หรือไม่ ก็ทราบว่ายังไม่ได้กวาดบริเวณ ท่านจึงออกไปกวาดบริเวณแล้วไปนั่ง
 เข้าสมาบัติใหม่จึงเข้าได้ ฯ ส่วนข้อที่ว่าด้วยผู้มรรณันไม่กำเรบนั้น ควรทราบ
 ตามข้อความที่ตรงกันข้ามกับที่แสดงมาแล้วนี้ ฯ แต่คำว่า ผู้มรรณันไม่กำเรบ
 นั้น หมายบุคคล ๒ จำพวก คือ พระอนาคามกับพระขณาสพทได้สมาบัติ ๘ ฯ
 เพราะบุคคล ๒ จำพวกนี้ ได้กำจัดสังขตเป็นข้าศึกแก่สมาธิและวบสสนาเสียสิ้น
 แล้ว ถึงแม้ว่าบุคคล ๒ จำพวกนี้จะปล่อยให้เวลาล่วงไปด้วยกิจต่าง ๆ มีการ
 สนทนาหรือการย่นตต่อหมั่นคณะเป็นต้นกต ด้วยความมีระมาอันสมควรแก่ตน
 อย่างใดอย่างหนึ่งกต สมาบัติก็ไม่เสื่อมเสีย ฯ ส่วนพระโสดาบัน พระสกนาคาม
 พระนาคาม พระขณาสพทเป็นสกขวบสสกไม่ได้ในข้อนี้ ฯ เพราะฉะนั้น เมื่อ
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงชี้ไว้ให้เป็นแบบ จึงได้ตรัสไว้ในท้ายข้อว่า พระ
 อริยบุคคลทงสน กข้อว่ามรรณันไม่กำเรบในวิโมกข์ของพระอริยะ ดังนี้ ฯ
 การกำเรบ คือ การเสื่อมแห่งสมาบัติ ๘ ย่อมมี แต่เมื่อได้สำเร็จโลกุตตรธรรมแล้ว
 การกำเรบอันจิดว่าเป็นการเสื่อมนั้น ย่อมไม่มี ฯ คำว่า ผู้มรรณันไม่กำเรบนั้น
 ก็หมายข้อนี้ ฯ ส่วนข้อที่ว่าด้วยผู้มรรณันเสื่อม มรรณันไม่เสื่อมนั้น ผู้
 บัญญาก็ควรทราบเหมือนกับข้อที่ว่าด้วยผู้มรรณันกำเรบ และผู้มรรณันไม่
 กำเรบ ซึ่งแสดงมาแล้วนี้ ฯ การเสื่อมแห่งธรรมทงหลาย เพราะอาศัยความ
 ประมาทของบุคคลกต การไม่เสื่อมกต กิจตเข้าในข้อนี้โดยปริยายเหมือนกัน
 คำว่า ผู้ควรด้วยเจตนา นั้น มีคำอธิบายว่า ผู้ควรถึงซึ่งความไม่เสื่อม
 ด้วยเจตนา ฯ คำว่า ถ้างจใจตามนั้น หมายความว่า ถ้างจเข้าสมาบัติ ฯ คือ

เมื่อเข้าสมบัติ ก็ชื่อว่าจงใจตาม ๑ ผู้จงใจตามนั้นย่อมไม่เสื่อมจากสมบัติ ๑
ผู้ไม่จงใจตาม ย่อมเสื่อมจากสมบัติ ดังนี้

ในข้อว่า ผู้ไม่ควรด้วยการตามรักษานั้น คือ ผออาจถึงซึ่งความไม่เสื่อม
ด้วยการตามรักษา ๑ คำว่า ถ้าตามรักษานั้น คือ ถ้าฝนละกรรมทั้งหลายซึ่งไม่
เป็นของเกือกกลกันแล้ว ส่องเสฟแต่กรรมอันเป็นของเกือกกลกัน ขอว่าตามรักษา ๑
ผู้ตามรักษานั้นย่อมไม่เสื่อม ส่วนผู้ไม่ตามรักษาย่อมเสื่อม ๑ บุคคล ๒ จำพวกนี้
เป็นผู้กำลังพอที่จะตั้งสมบัติไว้ได้ ที่จะทำให้สมบัติถาวร ส่วนผู้ไม่ควรด้วย
การตามรักษานั้น กำลังคิดว่าผู้ไม่ควรด้วยเจตนา ๑ เพราะเหตุว่า ผู้ไม่ควรด้วย
เจตนา นั้น ย่อมไม่รู้จักกรรมที่เกือกกลกัน และไม่เกือกกลกัน เมื่อไม่รู้จักก็กำจัด
กรรมอันเกือกกลกันเสีย แล้วส่องเสฟแต่กรรมอันไม่เกือกกลกัน เมื่อเป็นอย่างนั้น
ก็ย่อมเสื่อมจากสมบัติ ๑ ผู้ไม่ควรด้วยการตามรักษานั้น ย่อมรู้จักกรรมอัน
เกือกกลกันและไม่เกือกกลกัน เมื่อรู้จักก็กำจัดกรรมอันไม่เกือกกลกันเสีย อบรมแต่
กรรมที่เกือกกลกัน เมื่อเป็นอย่างนั้นก็ย่อมไม่เสื่อมจากสมบัติ ๑ ขอนมคำอุปมา
ว่า คนเฒ่า ๒ คน คนหนึ่งเป็นโรคผอมเหลืองดินเย็นร้อนเป็นต้นไม่ได้ อีกคนหนึ่ง
ไม่เป็นโรคอะไร ๑ คนที่เป็นโรคย่อมไม่ลงจากกระท่อมได้ ย่อมละการรักษานา
ในกลางคืนกลางวัน ๑ สัตว์ทั้งหลายมักแชกเต้าและนกกยงเป็นต้น ก็พากันไป
กินข้าวของชาวนาผืนนั้นในเวลากลางวัน ส่วนในเวลากลางคืนนั้น สัตว์ป่าต่าง ๆ
มเนื้อและสกรเป็นต้น ก็พากันไปเหยียบย่ำนาของผืนนั้น ๑ อีกคนหนึ่งไม่ละการ
รักษาทั้งกลางวันกลางคืน ๑ ผืนนั้นจะต้องได้ข้าวจากนานั้นมาก เพราะความไม่
ประมาทของตน ขอนมคำใด ๑ ผู้ไม่ควรด้วยเจตนา นั้น เหมือนกับคนเฒ่าที่มี
โรค ส่วนผู้ไม่ควรด้วยการตามรักษานั้น เหมือนกับคนไม่มีโรค ๑ การเสื่อม
จากสมบัติของผู้ไม่ควรด้วยเจตนา ซึ่งไม่รู้จักกรรมอันเกือกกลและไม่เกือกกลกันนั้น
เปรียบเหมือนกับการไม่ได้ข้าวซึ่งจะเป็นพันธุ์ต่อไปของคนเฒ่าที่เป็นโรค ส่วน
การไม่เสื่อมจากสมบัติของผู้ไม่ควรด้วยการตามรักษา ซึ่งรู้จักกรรมอันเกือกกล
และไม่เกือกกลกัน แล้วอบรมแต่กรรมซึ่งเกือกกลกันนั้น เปรียบเหมือนการได้ข้าว
ถึง ๕ เกวียน หรือ ๘ เกวียน จากนาเพียงไม่กี่ไร่ของคนเฒ่าที่ไม่เป็นโรคฉะนั้น ๑
สนนข้อความในข้อว่าด้วยผู้ไม่ควรเสื่อมจากสมบัติด้วยการตามรักษาเพียงเท่านั้น.

เอว กม ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณทท ๓

คัมภีร์พระปกคณบัญญัติ

ว่าด้วยบุคคลจำพวก ๑

กตโม จ ปุคฺคโล ปุคฺชโน ยสฺส ปุคฺคสฺส ตีณิ สญฺโณชนานิ
 อปฺปหานานิ น จ เตสํ ฌมฺมานํ ปหานาย ปฏิปนฺโน อयํ วุจฺจตีติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพักได้แสดงคัมภีร์ปกคณบัญญัติ กัณทท ๓ ว่าด้วย
 บุคคลจำพวก ๑ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธ-
 ศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ก็แลบุคคลจำพวก ๑ ซึ่งจักยกขึ้นแสดงในกัณททนั้น ได้แก่ปุถฺชน ๑
 โคตรภู ๑ ผู้ดเว้นด้วยความกลัว ๑ ผู้ดเว้นด้วยความไม่กลัว ๑ ผู้มาถึงซึ่ง
 ความไม่ควร ๑ ผู้ถึงซึ่งความควร ๑ ผู้แน่นอน ๑ ผู้ไม่แน่นอน ๑ ผู้ปฏิบัติ ๑
 ผู้ตั้งอยู่ในผล ๑ ผู้มีศรัทธาพร้อมกัน ๑ ผู้มีกัลปะตั้งอยู่ ๑ ดังนี้ ฯ ในบุคคลเหล่านั้น
 มีเนื้อความในพระบาลี ที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเป็นปัจฉาวิสัยนานันว่า
 ปุถฺชนนั้น ได้แก่บุคคลชนิดใด ได้แก่บุคคลผู้ไม่ละสังโยชน์ ๓ และไม่ปฏิบัติเพื่อ
 ละสังโยชน์ ๓ ดังนี้ ฯ ในอรรถกถาอธิบายออกไปว่า สังโยชน์ ๓ นั้น ได้แก่
 ทิฏฐิสังโยชน์ คือ ความเห็นผิด ๑ สัมพัทธสังโยชน์ คือ ความถ่มมั่ว ตบจะ
 ได้รับทิพยสมบัติด้วยศีลและข้อวัตร นอกพระพุทธศาสนา ๑ วิจิกิจฉาสังโยชน์
 คือ ความสงสัยในพระรัตนตรัย และการศึกษากบอดิต อนาคต ปัจจุบัน และ
 ปฏิจจสมุปบาท ๑ ๑ สังโยชน์ทั้ง ๓ นี้ ย่อมละไปได้ในขณะโสดาปัตติผลเกิดขึ้น ฯ
 คือ ในขณะโสดาปัตติผลเกิดขึ้นนั้น สังโยชน์ทั้ง ๓ นี้ ย่อมหมดไป ฯ คำว่า
 เพื่อละธรรมเหล่านั้น คือ เพื่อละสังโยชน์เหล่านั้น ฯ ในขณะโสดาปัตติมรรค
 เกิดขึ้น จึงชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อละธรรมเหล่านั้น ฯ คือ ในขณะโสดาปัตติมรรค
 เกิดขึ้นนั้น สังโยชน์ทั้ง ๓ นั้น ย่อมไม่มี ฯ ปุถฺชนที่สละกรรมฐานควรทราบว่าเป็น
 เป็นปุถฺชนจำพวกนี้ ดังนี้

บุคคลผู้เป็นโคตรภูนั้น มีเนื้อความในพระบาลีว่า ได้แก่บุคคลผู้ประกอบ ด้วยธรรม คือ ความกำวลงสอริยธรรม ฯ ในอรรถกถาว่า กุศลธรรม ๕๐ เศษ ซึ่งเกิดขึ้นแก่โคตรภูญาณเหล่าใดมียุ ก็ประกอบกับกุศลธรรมเหล่านั้น ฯ ความกำวลงนั้น ได้แก่ความเกิดขึ้น ความปรากฏขึ้น ฯ บุคคลล่วงเลยเสียซึ่งความ นับว่า เป็นปุตชน ซึ่งโคตรแห่งปุตชน มณฑลแห่งปุตชน ซึ่งบัญญัติว่า เป็น ปุตชนทั้งสน แล้วกำวลงสความนับว่าเป็นอริยะ สโคตรพระอริยะ สัมมณฑล พระอริยะ สบัญญัติว่าเป็นพระอริยะ เรียกว่าบุคคลผู้เป็นโคตรภู ซึ่งแปลว่า บุคคลผู้ครอบงำเสียซึ่งโคตร ดังนี้

บุคคลผู้จงดเว้นด้วยความกลัว และผู้จงดเว้นด้วยความไม่กลัวนั้น ในพระ บาลีว่า พระเสขอริยเจ้า ๗ จำพวก กับปุตชนมีศีล ชื่อว่าผู้จงดเว้นด้วยความ กลัว ส่วนพระอรหันต์ ชื่อว่าผู้จงดเว้นด้วยความไม่กลัว ฯ ในอรรถกถาว่า พระเสขอริยเจ้า ๗ จำพวก กับปุตชนทั้งหลาย ย่อมจงดเว้นจากบาป ย่อมไม่ ทำบาปเพราะความกลัว คือ ปุตชนทั้งหลาย ย่อมกลัวภัย ๔ ประการ คือ ทุกภัย ๑ วัฏฏภัย ๑ กิเลสภัย ๑ อุปาทกภัย คือ การตีเตียน ๑ ฯ ปุตชน กลัวทุกภัยว่า ถ้าเราจักทำบาป อกาเย ๔ ก็จักเป็นเหมือนงู ซึ่งอาปากไว้ คอยกัด เราจะได้รับทุกข์ในอกาเย ๔ เมื่อกลัวดังนี้แล้ว ก็ไม่ทำบาป ฯ วัฏฏสงสารทมิฬเบื้องตน อันไม่มีคนรู้นั้น เรียกว่า วัฏฏภัย ฯ อกุศลทั้งสน เรียกว่า กิเลสภัย ฯ ความครหา เรียกว่า อุปาทกภัย ฯ ปุตชนกลัวภัย เหล่านั้น จึงไม่ทำบาป ฯ ส่วนพระเสขะ ๓ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระ สกทาคามี พระอนาคามี ย่อมไม่ทำบาปเพราะกลัวภัยทั้ง ๓ นอกจากวัฏฏภัยนั้น โดยเหตุว่า ท่านได้ล่วงทุกข์เสียแล้ว ฯ พระเสขะที่ตั้งอยู่ในมรรค ชื่อว่าผู้ จงดเว้นด้วยความกลัว เพราะความรังเกียจ เพราะตดเสียซึ่งความกลัวบ้าง ฯ พระ จินาสพยอมไม่กลัวภัยทั้ง ๔ นั้นแม้แต่สักอย่างเดียว เพราะเหตุว่า ท่านตัดภัย ทั้งปวงได้ขาดแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า จงดเว้นด้วยความไม่กลัว ฯ มี คำถามว่า พระจินาสพนั้น ย่อมไม่กลัวการตีเตียนบ้างหรือ ? แก้วว่า ไม่กลัว แต่ควรจะกล่าวว่า ท่านรักษาไม่ให้ถูกการตีเตียนเท่านั้น ข้อนั้นเหมือนกับ พระจินาสวเถรเจ้าในโหนุปสวาปคาม เป็นอุททาหรณ์ ดังนี้

คำว่า ผู้มาถึงความไม่ควรรู้ ในพระบาลีว่า ได้แก่บุคคลผู้ประกอบด้วย
เครื่องกั้นทาง ๖ ประการ คือ กรรม ๑ กิเลส ๑ วิบาก ๑ ไม่มีศรัทธา ๑ ไม่มี
ฉันทะ ๑ ไม่มีปัญญา ๑ ฯ ผู้ประกอบด้วยเครื่องกั้นทาง ๖ ประการนี้ ย่อมไม่
อาจก้าวลงสู่ความแน่นอน คือ ความถูกต้องในกุศลธรรมได้ ในอรรถกถาว่า
เครื่องกั้นทางคือ กรรมนั้น ได้แก่อนันตริยกรรม ๕ ฯ คำว่า เครื่องกั้นทาง คือ
กิเลสนั้น ได้แก่นิยตมิจฉาทิฏฐิ ฯ คำว่า เครื่องกั้นทาง คือ วิบากนั้น ได้
แก่การเกิดเป็นอเหตุกสัตว์ และเป็นเหตุกสัตว์ ฯ คำว่า ไม่มีศรัทธานั้น
คือ ไม่เชื่อถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คำว่า ไม่มีฉันทะนั้น คือ ไม่เต็มใจ
ทำ ฯ บุคคลเหล่านั้น ควรทราบว่า ได้แก่บุคคลที่อยู่ในทวีปทั้ง ๓ นอกจาก
ชมพูทวีป ฯ เพราะว่ามีมนุษย์ในทวีปทั้ง ๓ นั้น เชื่อว่าเข้าไปสู่ความไม่มีฉันทะ ฯ
คำว่า ไม่มีปัญญานั้น คือ ไม่มีปัญญาอันจะละเสียซึ่งภพ ฯ คำว่า ไม่ควรรู้
คือ ไม่มีอุปนิสัยที่ได้บรรลุมรรคผล ฯ คำว่า ก้าวลงสู่ความแน่นอน คือ
ความถูกต้องในกุศลธรรมนั้น หมายความว่า ไม่อาจตั้งอยู่ในกุศลธรรมได้ ดังนี้

คำว่า ผู้มาถึงซึ่งความเป็นผู้ควรรู้ ในพระบาลีว่า ได้แก่ผู้ไม่ประกอบ
ด้วยเครื่องกั้นทาง ๖ ประการ คือ กรรม กิเลส วิบาก ความมีศรัทธา ความมี
ฉันทะ ความมีปัญญา เพราะผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น อาจก้าวลงสู่ความ
แน่นอน คือ ความถูกต้องในกุศลธรรมได้ ฯ ในอรรถกถาว่า ควรทราบคำ
อธิบายตรงกันข้ามกับที่อธิบายไว้แล้ว ในข้อว่าด้วยผู้มาถึงซึ่งความไม่สมควร
นั้น ฯ กล่าวคือ บุคคลเหล่าใด ทำอนันตริยกรรม ๕ กิต্তิ เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ
กิต্তิ เป็นอเหตุกสัตว์ เหตุกสัตว์กิต্তิ ไม่เชื่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
กิต্তิ ไม่มีฉันทะอยากทำกิต্তิ ไม่มีปัญญาที่จะทำตนให้พ้นจากภพกิต্তิ ไม่มี
อุปนิสัยแห่งมรรคผลกิต্তิ บุคคลเหล่านั้นทั้งสาม เรียกว่า ไม่อาจก้าวลงสู่ความ
แน่นอน คือ ความถูกต้องได้ทั้งนั้น ดังนี้

คำว่า บุคคลผู้แน่นอนและไม่แน่นอนนั้น ในพระบาลีว่า บุคคล ๕
จำพวก คือ จำพวกที่ทำอนันตริยกรรม ๕ กิต্তิ จำพวกที่เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิกิต্তิ
พระอริยบุคคล ๘ จำพวกกิต্তิ เชื่อว่าบุคคลผู้แน่นอน ฯ ส่วนบุคคลนอกนั้น
เชื่อว่าบุคคลผู้ไม่แน่นอน ฯ ในอรรถกถาว่า บุคคลจำพวกอนันตริยกรรม ๕

กับจำพวกเป็นนิยตมัจฉาภูตินั้น ชื่อว่าผู้แน่นอนที่จะไปตณแรก ๆ ส่วนพระ
 อริยบุคคล ๘ จำพวกนั้น ชื่อว่าผู้แน่นอน เพื่อจะได้สำเร็จมรรค ผล นิพพาน ๆ
 ส่วนบุคคลนอกจากนั้น ชื่อว่าผู้คิดไม่แน่นอน เปรียบเหมือนกับท่อนไม้ที่
 บุคคลขว้างขึ้นไปในอากาศ ย่อมไม่แน่นอนว่า จะเอาปลายตกลงมา หรือกลาง
 ตกลงมา หรือโคนตกลงมา ฉะนั้น ๆ ส่วนพวกที่เกิดในทวีปอุดร เป็นพวกม
 คติแน่นอน แต่ว่าไม่นับเข้าในข้อนี้ ๆ ผู้มีความผิดและความถูกแน่นอนนั้น
 ชื่อว่าผู้แน่นอน ๆ ในบาลีว่า บุคคลผู้แน่นอนนั้น ได้แก่ผู้มรรคอันแน่นอน
 ในทางผิดและในทางถูก ดังนี้ บุคคลผู้ยังเดินอยู่ และผู้หยุดอยู่แล้วนั้น ในพระ
 บาลีว่า บุคคลผู้พร้อมด้วยมรรค ๔ จำพวก ชื่อว่าผู้กำลังเดินอยู่ ส่วนบุคคล
 ผู้พร้อมด้วยผล ๔ จำพวก ชื่อว่าผู้หยุดอยู่ ๆ ในอรรถกถาว่า ผู้ตั้งอยู่ใน
 มรรค ชื่อว่าผู้กำลังเดินนั้น เพราะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อจะให้สำเร็จผล ๆ ผู้ได้
 สำเร็จผลแล้ว ถึงแม้ไม่เข้าผลสมบัติ ก็ชื่อว่าผู้ตั้งอยู่ในผล คือ ผู้หยุดอยู่ ดังนี้
 บุคคลผู้มรรคเสมอกับศรัทธานั้น ในพระบาลีว่า ได้แก่บุคคลผู้ได้สำเร็จ
 อรรถผลไม่ก่อนไม่หลังกับการสิ้นชีวิต ๆ ในอรรถกถาว่า บุคคลจำพวก
 นี้ได้กับบุคคลผู้สนกเลสสนชวตพร้อมกัน ๆ แต่ผู้สนกเลสเช่นนี้ แยกออกไป
 อีก ๓ จำพวก คือ ผู้สนกเลสพร้อมกันกับอริยาบท ๑ ผู้สนกเลสพร้อมกันกับ
 เกิดโรค ๑ ผู้สนกเลสพร้อมกันกับสนชวต ๑ ๆ อธิบายว่า ผู้ใดเดินจงกรม
 เจริญวิปัสสนาไปได้สำเร็จพระอรหันต์ แล้วปรินิพพานไปในขณะที่เดินจงกรม
 ยืนนั้น เหมือนกับพระปทุมเถระเจ้า ๆ บุคคลผู้ยืนเจริญวิปัสสนาสำเร็จอรหันต์
 แล้วปรินิพพานในขณะยืนนั้น ดังพระติสสเถระเจ้าผู้อยู่ในโกฏฐัพพตวิหาร ฉะนั้น ๆ
 ผู้หนึ่งเจริญวิปัสสนาสำเร็จพระอรหันต์ แล้วปรินิพพานในขณะนั่งนั้นก็มี ๆ ผู้นอน
 เจริญวิปัสสนาสำเร็จพระอรหันต์ แล้วปรินิพพานในขณะนอนนั้นก็มี บุคคล
 เหล่านี้เรียกว่า ผู้สนกเลสพร้อมกันกับอริยาบททั้งนั้น ๆ ผู้ใดเกิดโรคแล้วเจริญ
 วิปัสสนาสำเร็จพระอรหันต์ แล้วปรินิพพานไปในขณะเกิดโรคนั้น ผู้หนึ่งชื่อว่าสน
 กเลสพร้อมกันกับโรค ๆ บุคคลชนิดใดชื่อว่า สนกเลสพร้อมกันกับชีวิต อันได้
 ชื่อว่า มรรคเสมอด้วยศรัทธานั้น มีคำแก้ว่า ศรัทธานั้นมีอยู่ ๑๓ คือ ตัณหา

อันเป็นศรัทธาแห่งความกังวล ๑ มานะ อันเป็นศรัทธาแห่งความผูกพัน ๑ ทิฏฐิ
 อันเป็นศรัทธาแห่งความถ่อม ๑ อุทกัจจะ อันเป็นศรัทธาแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน ๑
 อวิชา อันเป็นศรัทธาแห่งกิเลส ๑ ศรัทธา อันเป็นศรัทธาแห่งอิโมกข์ ๑ วิริยะ
 อันเป็นศรัทธาแห่งการประคอง ๑ สติ อันเป็นศรัทธาแห่งการปรากฏขึ้นในใจ ๑
 สมาธิ อันเป็นศรัทธาแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน ๑ ปัญญา อันเป็นศรัทธาแห่งการ
 เห็น ๑ ชีวิตอันทรีย์ อันเป็นศรัทธาแห่งการเป็นไป ๑ วิโมกข์ อันเป็นศรัทธา
 แห่งโคจร ๑ นิโรธ อันเป็นศรัทธาแห่งสังขาร ๑ ดังนี้ ๑ ในศรัทธาทั้ง ๑๓ น
 ยังมีแตกต่างกันอีก คือ อวิชา อันเป็นศรัทธาแห่งกิเลสนั้น ต้องครอบงำ
 ได้ด้วยขอรทัมมรค ๑ อินทรีย์ คือชีวิต อันเป็นศรัทธาแห่งความเป็นไปนั้น
 ข้อมถูกรอบงำด้วยจิตจิต ๑ จิตอันครอบงำอวิชา ข้อมไม่อาจครอบงำชีวิต-
 อินทรีย์ได้ จิตอันครอบงำชีวิตอินทรีย์ ข้อมไม่อาจครอบงำอวิชาได้ จิตครอบงำ
 อวิชา ข้อมไม่อาจครอบงำสิ่งอื่นได้ จิตอันครอบงำชีวิตอินทรีย์ ก็ไม่อาจ
 ครอบงำอย่างอื่นได้ ศรัทธาทั้ง ๒ นของผู้ใด ถึงซึ่งความสิ้นไปพร้อมกัน ผู้นั้น
 ชื่อว่ามรรคอันเป็นศรัทธาสิ้นไปพร้อมกันกับชีวิต ๑ มีคำถามว่า ความพร้อม
 กันนั้นจะมีได้อย่างไร ? แก้วว่า มีได้ด้วยความพร้อมกันแห่งวาระ ๑ คือความออกจาก
 มรค ข้อมมีในวาระใด ผู้นั้นตั้งอยู่ในปัจเจกเวกขณญาณ ๑๕ คือ ปัจเจกเวก-
 ขณญาณ ๕ ในโสตาปัตติมรค สกทาลมมรค อนาคามิมรค และปัจเจกเวก-
 ขณญาณ ๔ ในอรหัตมรค แล้วปริณิพพานไป อันนี้ชื่อว่า การสิ้นไปแห่ง
 ศรัทธาทั้ง ๒ พร้อมกัน ด้วยความพร้อมกันแห่งวาระ ๑ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้
 เป็นอย่างนี้ จึงเรียกว่า ผู้ศรัทธาพร้อมกันกับชีวิต ดังนี้

ผู้กลับปีติงอยู่นั้น ในพระบาลีว่า ได้แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อจะใหสำเร็จ
 โสตาปัตติผล หากในเวลานั้นจะเกิดไฟไหม้กลับขึ้นเกิด ถ้าผู้นั้นยังไม่ได้สำเร็จ
 โสตาปัตติผล ไฟก็ยังไม่ไหม้กลับ ๑ บุคคลผู้ได้สำเร็จมรคทั้งสาม ชื่อว่าผู้
 กลับปีติงอยู่ทั้งนั้น ๑ ๑ ในอรรถกถาว่า บุคคลเช่นนั้นสามารถให้กลับปีติงอยู่ ๑
 ก็ความพินาศไปแห่งกลับปีติ ได้แก่กลับปีติตลอดแสนโกฏิจักรวาลถูกไฟไหม้ ๑
 แต่เมื่อศาสนายังดำรงอยู่ ไฟก็ยังไม่ไหม้กลับ ต่อเมื่อหมดศาสนาแล้ว ไฟจึง
 จักไหม้กลับ ๑ พระพุทธเจ้าได้ทรงยกเหตุข้อนี้ขึ้น เพื่อแสดงความไม่มี

อันตรายแห่งมรรคผล คือ บุคคลได้สำเร็จมรรคแล้ว ต้องได้สำเร็จผล ถ้ายังไม่สำเร็จผล ก็ยังไม่มอันตราย ฯ มีคำถามว่า บุคคลผู้มกัปตั้งอยู่ จะตั้งอยู่ได้นานเท่าไร ? มีคำตอบว่า การออกจากมรรค ย่อมมีในวาระใด วาระนั้น มีโนทวาราวชชนะก็เกิดขึ้นแล้ว ก็มีอนุโลม ๓ และโคตรภจิต ๑ มรรคจิต ๑ ผลจิต ๒ กับปัจเจกเวกขณญาณ ๕ เกิดขึ้น บุคคลผู้นั้นก็ตั้งอยู่ได้ตลอดเวลานั้นเท่านั้น ฯ อาจารย์ทั้งหลายได้แสดงความขอนไว้อย่างนี้ ด้วยการอุปมาภายนอก คือ ท่านแสดงไว้ว่า ถ้าบุคคลผู้มกัปอันใหญ่ได้ ๑ โยชน์ ด้วยเชือก ๓ เกลียว หย่อนลงมาตรงศีรษะของผู้ได้สำเร็จโสดาปัตติมรรคแล้ว เมื่อเชือกนั้นขาดไปเกลียว ๑ ก็ยังเหลืออยู่ ๒ เกลียว เมื่อขาดไป ๒ เกลียว ก็ยังเหลืออยู่ ๑ เกลียว ฯ เมื่อเกลียวทั้งที่เหลืออยู่นั้นขาด ก้อนศิลานั้นก็ต้องตั้งอยู่ในอากาศเหมือนกับก้อนเมฆ ไม่ตกลงมาทำอันตรายแก่ผู้นั้นได้ ดังนี้ ฯ อย่าว่าแต่ผู้สำเร็จโสดาปัตติมรรคเลย ถึงแม้ว่า ผู้สำเร็จสกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหัตมรรค ก็เหมือนกัน คือ เมื่อยังไม่สำเร็จสกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตผล ก็ยังไม่เป็นอันตราย ยังทำให้กัปตั้งอยู่ได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ในพระบาลีท้าวขอน พระพุทธเจ้าจึงทรงชี้ไว้ว่า บุคคลผู้พร้อมด้วยมรรคทั้งสี่ ขอว่าผู้มกัปตั้งอยู่ทั้งนั้น ดังนี้ สันเนอความในเทศนาภิกษุทั้งหลายเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔

คัมภีร์พระบุคคลบัญญัติ

ว่าด้วยบุคคลจำพวก ๑

กตโม จ ปุคฺคโล อริโย อญฺญ อริยปุคฺคโล อริยา ฯ อวเสสา ปุคฺคโล อนริยาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระบุคคลบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๔ ว่าด้วยบุคคลจำพวก ๑ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ก็แลบุคคลจำพวก • ซึ่งจกยกขึ้นแสดงในภักขณินัน ได้แก่ บุคคลผู้เป็น
พระอริยะ • ไม่ใช่พระอริยะ • ได้แก่ พระเสขะ • พระอเสขะ • ผู้ทรง
ไตรวิชา • อภิญญา • พระสัมมาสัมพุทธเจ้า • พระปัจเจกพุทธเจ้า •
ผู้พ้นด้วยส่วน ๒ แห่งปฏิบัติ • ผู้พ้นด้วยปัญญา • ผู้มีกายเป็นพยาน •
ผู้สำเร็จความเห็น • ดังนี้

ในบุคคลเหล่านั้นมีความในพระบาลีว่า บุคคลผู้เป็นพระอริยะนั้น ได้
แก่พระอริยบุคคล ๔ จำพวก • บุคคลนอกจากนั้นเรียกว่าไม่ใช่พระอริยะ •
ในอรรถกถาว่าที่เรียกว่าพระอริยะนั้น เพราะไกลจากกิเลสทั้งหลาย • เพราะเป็น
ผู้ในโลกทั้งเทวโลกนรก • คำว่า อริยะหมายความว่าบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น ผู้
ชื่อว่าพระอริยะ ก็เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์ • บุคคลนอกจากนั้นชื่อว่าไม่ใช่พระอริยะ
นั้น ก็เพราะเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ ดังนี้

พระเสขะและอเสขะนั้น ในพระบาลีว่า บุคคลผู้สำเร็จมรรค ๔ ผล ๓
ชื่อว่าพระเสขะ ส่วนพระอรหันต์ชื่อว่าพระอเสขะ • บุคคลนอกจากนั้นชื่อว่า
เป็นพระเสขะก็ไม่ใช่ เป็นพระอเสขะก็ไม่ใช่ • ในอรรถกถาว่า บุคคลผู้สำเร็จ
มรรคผลนั้นย่อมยังศึกษาไตรสิกขามือธศีลสิกขาเป็นต้นอยู่ เพราะฉะนั้น จึง
เรียกว่าพระเสขะ แปลว่า ผู้ยังศึกษาอยู่ • ส่วนพระอรหันต์ไม่ต้องศึกษาในไตร-
สิกขาอีกแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า พระอเสขะ แปลว่า ผู้ไม่ต้องศึกษา • โดย
เหตุนี้ พระอริยเจ้า ๑ จำพวกเบื้องต้นจึงเรียกว่าพระเสขะ เพราะยังศึกษาอยู่ •
ส่วนพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้วนั้น ชื่อว่าผู้เสร็จการศึกษาแล้ว เพราะ
เสร็จการศึกษาในสำนักผู้อื่นแล้ว • พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่า
พระอเสขะ เพราะไม่ต้องศึกษากับผู้ใด โดยเหตุที่ตรัสรู้เอง บุคคลนอกจาก
ที่มานยังศึกษาอยู่ก็ไม่ใช่ ศึกษาแล้วก็ไม่ใช่ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าพระเสขะ
ก็ไม่ใช่ เรียกว่าพระอเสขะก็ไม่ใช่ ดังนี้

บุคคลผู้ทรงไตรวิชาและอภิญญา ๖ นั้น มีความในพระบาลีว่า บุคคล
ผู้ประกอบด้วยวิชา ๓ ชื่อว่าผู้ทรงไตรวิชา • บุคคลผู้ประกอบด้วยอภิญญา ๖

ชื่อว่าผู้ทรงอภิญา ๖ ๑ ในอรรถกถาว่า บุคคลผู้ทำบุพเพนิวาสญาณ ทิพพ-
จักขุญาณให้เกิดก่อนแล้ว จึงสำเร็จพระอรหันต์ในภายหลังกิต্তิ สำเร็จพระอรหันต์
ก่อนแล้วจึงทำบุพเพนิวาสญาณ ทิพพจักขุญาณให้เกิดในภายหลังกิต্তิ ก็ชื่อว่าผู้
ทรงไตรวิชาทั้งนั้น ๑ ส่วนเนื้อความในพระสูตรเป็นปริยายเทศนา เนื้อความ
ในพระอภิธรรมเป็นนิปปริยายเทศนา เพราะฉะนั้น ในทนต์ของอรรถะที่จะต้องมา
ถึงเป็นสำคัญ จึงได้ใจความว่าผู้ทำวิชา ๓ ให้เกิดก่อนแล้วจึงสำเร็จพระอรหันต์
ในภายหลัง เรียกว่าผู้ทรงไตรวิชา ๑ ถึงแม้ว่าผู้ทรงอภิญา ๖ ก็เหมือน
นัยนคังน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น มีเนื้อความในพระบาลี
ว่าบุคคลบางคนได้รตยงของจริงทั้งหลายด้วยตนเอง ในธรรมทั้งหลาย
ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนด้วย ถึงความรู้ทุกอย่างในธรรมทั้งหลายด้วย ถึง
ความชำนาญในกำลังทั้งหลายด้วย บุคคลเห็นปานนี้เรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้า ส่วนบุคคลบางคนรตยงของจริงทั้งหลายด้วยตนเองในธรรมทั้งหลาย ที่
ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาในปางก่อน แต่ไม่ถึงซึ่งความรู้ทุกอย่างในธรรมนั้นด้วย
ไม่ถึงความชำนาญในกำลังทั้งหลายด้วย บุคคลเห็นปานนี้เรียกว่าพระปัจเจก-
พุทธเจ้า ๑ ในอรรถกถาว่า คำว่า ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาในปางก่อนนั้น คือ
ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาจากใคร ๆ ก่อนแต่กาลตรัสรู้ในชาติสุดท้ายเท่านั้น ส่วนใน
ภพก่อน ๆ จากชาติสุดท้ายนั้น พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมได้บรรพชา
ในพระพุทธศาสนา ได้ศึกษาพระไตรปิฎก ได้ขึ้นสู่ข้อวัตรปฏิบัติเจริญกรรม-
ฐานจนถึงคณฺเณโลมโคตรภุแล้วก็หยุดอยู่ ๑ เพราะฉะนั้น ในภพสุดท้ายจึงได้
กล่าววาระเองเห็นเอง เพราะหมายถึงความไม่ได้เป็นพระอริยเจ้า ๑ ข้อน
จริงอย่างนั้น คือ พระตถาคตเจ้าย่อมทรงเห็นจริงของจริง ๔ ประการ คือ อริย-
สัจ ๔ ด้วยพระองค์เอง อันนับว่าเป็นสิ่งที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาจากผู้อื่น ที่ตรัสรู้
เองได้นั้นก็เพราะมีพระบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว ๑ คำว่าถึงซึ่งความรู้ทุกอย่างในธรรม
นั้น หมายถึงธรรมคือพระอรหัตมรรค อันจัดว่าเป็นการตรัสรู้ของจริง ๔ ประ-
การ ๑ คำว่า ความชำนาญในกำลังทั้งหลายนั้น คือ ความชำนาญในพระสัพพัญญุต-
ญาณด้วย ในทศพลญาณทั้งหลายด้วย ๑ ด้วยว่าสิ่งอันซึ่งจะต้องทำจำเดิมแต่

ได้สำเร็จสัพพัญญุตญาณและทศพลญาณแล้วไป ย่อมไม่มีแก่พระพหูเจา
ทั้งหลาย ฯ ขอนมคํอุปมาว่า ใคร ๆ กล่าวไม่ได้ว่าอริยสัจอันยังมาไม่ถึงแก่
ขัตติยกุมาร ผู้เป็นนอกโตสชาติ จำเดิมแต่ได้รับอภิเษกแล้วไป เพราะสิ่งทั้งปวงนั้น
ได้มีมาถึงแล้วทั้งนั้นฉันใด ใคร ๆ ก็ไม่ควรกล่าวว่าพระคุณธรรมข้อนี้ยังไม่มีมา ยัง
ไม่ตรัสรู้ ยังไม่แจ่มแจ้งแก่พระพหูเจาทั้งหลาย จำเดิมแต่ได้สำเร็จพระอรหัต-
มรรคแล้ว เพราะเหตุว่าพระคุณธรรมคือความตรัสรู้สิ่งทั้งปวงนั้น ได้เกิดแก่
พระพหูเจาทั้งหลายแล้ว คือ พระพหูเจาทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดแล้ว ฯ
คำว่า บุคคลผู้เห็นปานนี้เรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ บุคคลผู้ตรัสรู้
สิ่งทั้งปวงด้วยอริยมรรค อันเกิดขึ้นด้วยอานภาพแห่งความสำเร็จบริบูรณ์แห่งพระ
บารมีแล้วนั้น เรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นในภพสตกาย
ก็ไม่มีอาจารย์สั่งสอนได้ตรัสรู้ของจริงด้วยตนเองเหมือนกัน แต่ไม่สำเร็จความ
ชำนาญญาณคล่องแคล่วในพระสัพพัญญุตญาณด้วย ในทศพลญาณด้วย ดังนี้ ฯ ได้
ใจความในอรรถกถาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ได้แก้ท่านผู้รู้เองด้วย รู้ทุก
อย่างด้วย มีความรู้คล่องแคล่วด้วย ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ได้แก้ผู้รู้เอง
แต่ไม่รู้ทุกอย่าง ไม่มีความรู้คล่องแคล่วในสิ่งทั้งปวง ดังนี้

บุคคลผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ และผู้หลุดพ้นด้วยปัญญาในพระบาลี
ว่า บุคคลบางคนได้สำเร็จวิโมกข์ ๘ แล้วทำให้สโนาสวะไป เพราะได้เห็น
ของจริงด้วยปัญญา บุคคลอย่างนี้เรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ ฯ บุคคล
บางคนไม่สำเร็จวิโมกข์ ๘ แต่ทำให้สโนาสวะทั้งหลายสิ้นไปเพราะได้เห็นของจริง
ด้วยปัญญา บุคคลอย่างนี้เรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ฯ ในอรรถกถาว่า คำว่า
สำเร็จวิโมกข์ ๓ นั้น ได้แก่อำนาจสมาบัติ ๘ ฯ คำว่าได้เห็นของจริงด้วยปัญญา
นั้น คือ ได้เห็นกองสังขารด้วยวิปัสสนาปัญญา ได้เห็นของจริง ๔ ประการ ด้วย
มรรคปัญญา แล้วทำให้สโนาสวะทั้ง ๔ สิ้นไป ฯ คำว่า ส่วนทั้งสองนั้น ได้แก่
วาระทั้ง ๓ คือ ผู้หลุดพ้นใน ๒ วาระด้วยส่วนปฏิบัติทั้ง ๒ ฯ ในข้อนี้มีความ
เห็นของพระเถระเจ้าทั้งหลายกล่าวไว้ว่า พระจุฬานาคเถระเจ้าผู้ทรงไตรปิฎกได้กล่าว
ไว้ว่า บุคคลผู้หลุดพ้นด้วยการข่มกิเลสไว้ด้วยสมาบัติ และด้วยการตัดขาด ด้วย
อริยมรรค ขอนมคํอุปมาว่าผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ ดังนี้ ฯ พระมหาธรรมรักษ์จิตเถระเจ้าผู้

ทรงไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ชื่อว่าพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ น ได้เป็นผู้อาศัยนามธรรม แล้วกล่าวว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอุปสัวะ เปลวไฟที่ หลุ่งไปด้วยกำลังแห่งลมย่อมไม่ถึงซึ่งความดับ ฉนฺได นักราชญ์ผู้หลุดพ้นจาก นามกายก็ไม่ถึงซึ่งความดับ ฉนฺนํ กล่าวดังนี้แล้วอีกอย่างพระสูตรมากล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ชื่อว่าพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ น เพราะพ้นจากนามกาย ๑ พ้นจากรูปกาย ๑ ดังนี้ ฯ พระอุपाภิเยนเถรเจ้าผู้ทรงพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า บุคคลผู้หลุดพ้น เพียงวาระเดียวด้วยการขมกิลีสไว้ด้วยสมาบัติแล้วหลุดพ้นอีกวาระหนึ่ง ด้วยการ ตักกิลีสให้ขาดด้วยมรรค เรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ ดังนี้ ฯ ผู้มีความรู้ ทั้งหลายได้ยกเอาถ้อยคำของพระเถรเจ้าทั้ง ๓ องค์นี้ มาตั้งไว้ให้เป็นแบบแผนโดย เห็นว่าพระเถรเจ้าทั้ง ๓ องค์นี้เป็นบัณฑิต จึงต้องให้เห็นเหตุการณ์ในถ้อยคำของพระ เถรเจ้าทั้ง ๓ ฯ แต่เมื่อว่าโดยย่อแล้วก็ได้ว่า บุคคลผู้หลุดพ้นจากรูปกาย ด้วยอุปสมาบัติ หลุดพ้นจากนามกายด้วยมรรค ชื่อว่าผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ ฯ ก็ผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ น แยกออกไปอีกเป็น ๕ จำพวก คือ เป็นพระ อรหันต์ ๔ จำพวก เป็นพระอนาคามี ๑ จำพวก ฯ ที่เป็นพระอรหันต์ ๔ จำพวก นั้น ได้แก่จำพวกที่ออกจากอุปสมาบัติทั้ง ๔ แล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายแล้ว ถึงซึ่งความเป็นพระอรหันต์ ที่เป็นพระอนาคามีนั้น หมายถึงเป็นพระอนาคามีก่อน แล้วสำเร็จพระอรหันต์ในภายหลัง ด้วยการออกจากรูปแล้วพิจารณาสังขาร ทั้งหลาย ฯ ในบุคคล ๕ จำพวกนั้น ๔ จำพวกนั้นย่อมไม่ได้เข้านิโรธอันเป็น ประธานแห่งสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ โดยปริยาย ส่วนพระอนาคามีผู้ได้สมาบัติ ๘ เวลาออกจากสมาบัติแล้วเจริญวิปัสสนา แล้ว สำเร็จพระอรหันต์ เรียกว่าผู้พ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ โดยปริยาย ฯ มีคำถามว่า ก็ อุปาวจรกณกัตติ รูปาวจรกณกัตติ ๔ กัตติ ก็มองค์ ๒ คือ อเบกขากับเอกัคคตา เพราะฉะนั้น กณกัตติ ๒ นั้นก็ควรเป็นทั้ง ๒ แล้วถึงซึ่งพระอรหันต์อันนับว่าเป็นผู้ หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ ไม่ใช่หรือ ? มีคำตอบว่า ไม่ใช่ ฯ เพราะเหตุไร ฯ เพราะเหตุว่า ไม่หลุดพ้นจากรูปกาย ฯ คือ กณกัตติ ๒ นั้นหลุดพ้นจากกิลีส ภาย คือกองกิลีสเท่านั้น ไม่หลุดพ้นจากรูปกาย เพราะฉะนั้น ผู้ออกจากกณ กัตติ ๒ นั้น แล้วจึงสำเร็จพระอรหันต์ ไม่ชื่อว่าหลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ ฯ ส่วน

อุปาวจรหลุดพ้นจากนามกายด้วย จากรูปกายด้วย เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ทำอุปาวจรนั้นให้เป็นเหตุแล้วถึงซึ่งพระอรหันต์ จึงควรเรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ ๆ คำว่า ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา นั้น ในอรรถกถาว่ามอญ ๕ จำพวก คือ พระสุกขวิปัสสโก ๑ พระอรหันต์ ๔ จำพวก ซึ่งได้ถึงพระอรหันต์ในเวลาออกจากนิมานแล้ว ๑ ๆ ใน ๕ จำพวกนั้น แม้เพียงจำพวกเดียวก็ไม่ได้วิโมกข์ ๘ ๆ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงว่า บุคคลบางคนไม่สำเร็จวิโมกข์ ๘ แต่ทำให้อาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยได้เห็นของจริงด้วยปัญญา ดังนี้ ๆ ในอุปาวจรญาณทั้งหลาย เมื่ออุปาวจรญาณอย่างหนึ่งมอญ ก็ชื่อว่าผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ ดังนี้ ๆ ใต้ใจความตามอรรถกถา ซึ่งแสดงมานว่าผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ นั้น ได้แก่ผู้หลุดพ้นจากกิเลสด้วยอุปาวจรญาณมาก่อน แล้วหลุดพ้นด้วยอรรถมรรคในภายหลัง ส่วนผู้หลุดพ้นด้วยอรรถมรรคอย่างเดียวไม่เกี่ยวกับอุปาสมาปัตตินั้นเรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ดังนี้

บุคคลผู้มกายเป็นพยานผู้สำเร็จความเห็นนั้นในพระบาลีว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยกายแล้วทำให้อาสวะบางอย่างสิ้นไปด้วยการเห็นของจริงด้วยปัญญา เรียกว่าผู้มกายเป็นพยาน ๆ บุคคลบางคนรู้ตามเป็นจริงว่าสังขเป็นทุกข์ สังขเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สังขเป็นความคับทุกข์ สังขเป็นทางให้ถึงความคับทุกข์ เข้าใจแจ่มแจ้งในธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตเจ้าทรงแสดงไว้ แล้วทำให้อาสวะบางอย่างสิ้นไป เพราะได้เห็นของจริงด้วยปัญญา บุคคลอย่างนี้เรียกว่าผู้สำเร็จความเห็น ดังนี้ ๆ ในอรรถกถาว่า คำว่า รู้ชัดตามเป็นจริงว่าสังขเป็นทุกข์นั้น คือ รู้ว่าทุกขมอญเท่านั้นนอกนั้นไม่มี ๆ ถึงแม้ว่าในเหตุให้เกิดทุกข์เป็นต้นกเหมือนนยนั้น ๆ คำว่า รู้ชัดตามเป็นจริงนั้น คือ รู้โดยถ่องแท้ว่าขกัตถาในอุปาทานชั้นทั้ง ๕ เสียบแล้ว อันนั้นและเป็นที่นี้ ดังนี้ ๆ กัตถาขมอญทำให้เกิดทุกข์ ทุกขมอญเกิดจากัตถา เพราะฉะนั้น จึงว่าัตถาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ๆ ทุกขกัตถาทำให้เกิดทุกข์กัตถา พองขึ้นพพานแล้วกัตถาเสียบ เพราะฉะนั้น นิพพานจึงเรียกว่าเป็นเหตุดับทุกข์ ๆ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมทำให้ทุกข์สิ้นไป เพราะฉะนั้น อริยมรรคนี้ จึงเรียกว่าทางให้ถึงความดับทุกข์ ๆ ได้แสดงความหมายแห่งของจริงในขณะต่างกันด้วยถ้อยคำเพียงนี้

บัดนี้ เพื่อจะแสดงในขณะเดียวกันจึงได้กล่าวไว้ในพระบาลีว่า เข้าใจธรรมที่พระ
ตถาคตเจ้าทรงแสดงไว้ด้วยปัญญาแล้วทำให้อาสวะบางอย่างสิ้นไป ฯ คำว่า เข้าใจ
ธรรมที่พระตถาคตเจ้าทรงแสดงไว้นั้น คือ เข้าใจได้ดีที่สุดในสังขาร ๔ ประการ
ด้วยปัญญา เพราะฉะนั้น จึงเรียกบุคคลจำพวกนี้ว่าผู้สำเร็จความเห็น ดังนี้ สมนะ
ความในพระธรรมเทศนาภิกษุทั้งหลายเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕

คัมภีรพระปกคณบัญญัติ

ว่าด้วยบุคคลจำพวก ๑

กตโม จ ปุคฺคโล สหชาวิมุตโต อิชฺชกฺโข ปุคฺคโล อิทํ ทุกฺขนฺติ
ยถาภุคฺติ ปชานาติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรพระปกคณบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๕ ว่าด้วยบุคคล
จำพวก ๑ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชน
ทั้งหลายตลอดชั่วพุทธันตรวิสัย

บาลี

ก็แลในบุคคลจำพวก ๑ ซึ่งจักยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นี้นั้น คือ บุคคลผู้
หลุดพ้นด้วยศรัทธา ๑ ผู้ระลึกตามธรรม ๑ ผู้ระลึกตามศรัทธา ๑ ผู้หลุดพ้น
ด้วยศรัทธา ๑ ผู้จะต้องเกิดอีกอย่างยัง ๓ ชาติ ๑ ผู้จะต้องเกิดอีก ๒ ชาติหรือ
๓ ชาติ ๑ ผู้จะต้องเกิดอีกชาติเดียว ๑ ดังนี้

ในบุคคลหมวด ๑ ซึ่งได้ยกขึ้นแสดงโดยย่อนี้ มีเนื้อความพิสดารใน
พระบาลีว่า บุคคลผู้พ้นด้วยศรัทธานั้น ได้แก่บุคคลที่รู้ชัดตามเป็นจริงว่า สิ่ง
เบ่งทุกข์ สิ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งเป็นความดับทุกข์ สิ่งเป็นทางให้ถึง
ความดับทุกข์ และได้เห็นลงด้วยปัญญา ได้เห็นดวงด้วยปัญญาในธรรมที่พระ

ตถาคตเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ได้ทำให้อาสวะบางอย่างสิ้นไป เพราะได้เห็นของ
จริงด้วยปัญญา แต่ไม่เหมือนผู้สำเร็จความเห็นดังแสดงมาแล้วในกัมมัทธกก่อนนั้น
ดังนี้ ๑ ในข้อนี้ มีคำอธิบายในอรรถกถาว่า คำว่า ไม่เหมือนผู้สำเร็จความ
เห็นนั้น คือ อาสวะทั้งหลาย ของผู้สำเร็จความเห็นสิ้นไปจันใด อาสวะ
ทั้งหลายของผู้หลุดพ้นด้วยปัญญาไม่ได้สิ้นไปจันนั้น ๑ มีคำถามว่า ในการละกิเลส
ของบุคคลจำพวกนั้นมีต่างกันหรือไม่ ๑ แก้วว่า ไม่มี ๑ ก็เมื่อเป็นอย่างนั้น
เหตุไรผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา จึงไม่ถึงซึ่งการสำเร็จความเห็น ๑ แก้วว่า เพราะ
เหตุว่าต่างกันด้วยมรรคผลตามมา ๑ กล่าวคือ ผู้สำเร็จความเห็นนั้น เมื่อข่มกิเลส
ไว้ก็ไม่ลำบากด้วยความทุกข์เล็กน้อย ด้วยความลำบากเล็กน้อยอาจข่มกิเลสได้ ๑
ส่วนผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธาอันนั้นข่มกิเลสได้ด้วยความลำบาก เพราะฉะนั้น จึงไม่ถึง
ซึ่งความเป็นผู้สำเร็จความเห็น ๑ อีกอย่างหนึ่ง ความต่างกันแห่งปัญญาของ
บุคคล ๒ จำพวกนี้ย่อมอยู่ ๑ คือ วิปัสสนาญาณในมรรคทั้ง ๓ ชั้นของผู้
สำเร็จความเห็นย่อมเป็นของแก่กล้าผ่องใส ๑ วิปัสสนาญาณของผู้หลุดพ้น
ด้วยศรัทธาย่อมไม่แก่กล้าผ่องใส เพราะฉะนั้น ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธาจึง
ไม่ถึงซึ่งความเป็นผู้สำเร็จด้วยความเห็น ๑ มีอุปมาว่า เมื่อคนหนุ่ม ๒ คนแสดง
ศิลปกันอยู่ ตาบในมือของคนหนึ่งคมกล้า ในมือของอีกคนหนึ่งทื่อ เมื่อตัด
ต้นกล้วยด้วยดาบที่คมกล้าย่อมไม่มีเสียง เมื่อตัดด้วยดาบที่ทื่อมีเสียง ๑ ฉะนั้น
ไต่ วิปัสสนาญาณของผู้สำเร็จความเห็น ย่อมเป็นของแก่กล้าผ่องใสเหมือน
กับการตัดต้นกล้วย ซึ่งไม่มีเสียงด้วยดาบอันคมกล้า ส่วนวิปัสสนาญาณของ
ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ย่อมไม่แก่กล้าผ่องใสเหมือนกับการตัดต้นกล้วย ซึ่ง
มีเสียงด้วยดาบที่ทื่อ ๑ ขอที่ว่าผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ไม่ถึงซึ่งความสำเร็จ
ด้วยความเห็นก็หมายความว่าต่างกันแห่งมรรคผลที่มา ดังที่กล่าวแล้ว ๑ ส่วนใน
อรรถกถาทั้งหลายได้กล่าวไว้ว่า ความสิ้นไปแห่งกิเลสของผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา
ย่อมมีคล้ายกับเชื้อในครั้งแรกด้วย คล้ายกับน้ำใจลงแล้วด้วย คล้ายกับน้ำอม
ใจลงแล้วด้วย ๑ ความร้อนเป็นเครื่องตัดกิเลสในส่วนเบื้องต้น ของผู้สำเร็จ
ความเห็นนั้นย่อมเป็นของไม่ชักช้า เป็นของกล้าแข็งรวดเร็ว ๑ เพราะฉะนั้น
การอบรมในครั้งแรกของผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธาอันนี้ จึงเปรียบเหมือนการตัดต้น

กล้วยด้วยดาบทไม้คม คือ ทัดถัดแห่งต้นกล้วยด้วยดาบทไม้คมนั้นย่อมไม่เกลี้ยง
ดาบทไม้ไปเร็ว เสียงกัม ความพยายามของสัตว์ก็ต้องแรงละเนน ๆ ส่วนที่ตัด
แห่งต้นกล้วยที่ตัดด้วยดาบทไม้คมย่อมเกลี้ยง ดาบทไม้ไปเร็ว เสียงกัมไม่มี การ
ออกกำลังแรงก็ไม่มี ฉะนั้น การอบรมในส่วนเบื้องต้นของผลสำเร็จด้วยความเห็น
ก็นั่น ๆ บุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา แยกออกเป็น ๖ จำพวก เหมือน
ผู้กายเป็นพยาน ดังนี้

ผู้ระลึกตามธรรมนั้น ในพระบาลีว่า บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อจะให้สำเร็จโสดา
ปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า อบรมซึ่งอริยมรรคอันนำไปด้วยปัญญา อันมีปัญญาแก่
กล้า เรียกว่า ผู้ระลึกตามธรรม ๆ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อจะให้สำเร็จโสดาปัตติผล
เรียกว่า ผู้ระลึกตามธรรม ๆ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว เรียกว่า ผู้
สำเร็จความเห็นแล้ว ดังนี้ ในข้อนี้คำอธิบายในอรรถกถาว่า ผู้ใดระลึกไป
ด้วยธรรม คือ ปัญญา ผู้นั้นเรียกว่าผู้ระลึกตามธรรม ๆ คำว่า ผู้ระลึกตาม
ธรรมนั้น หมายถึงตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค ๆ แต่เมื่อได้สำเร็จผลแล้ว เรียกว่า
ผู้สำเร็จด้วยความเห็น ดังนี้

บุคคลผู้ระลึกตามศรัทธานั้น ในพระบาลีว่า ได้แก่บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อ
จะให้สำเร็จโสดาปัตติผล ผู้ศรัทธาซึ่ง ฝึกอบรมอริยมรรค อันนำไปด้วยศรัทธา
อันมีศรัทธาเป็นหัวหน้า ๆ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อจะให้สำเร็จโสดาปัตติผล เรียก
ว่าผู้ระลึกตามศรัทธา ๆ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในผล เรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา
ดังนี้ ๆ ในข้อนี้คำอธิบายในอรรถกถาว่า ผู้ใดนำไปซึ่งศรัทธา ผู้นั้นชื่อ
ว่าผู้นำศรัทธาไป อีกอย่างหนึ่งว่า ศรัทธาย่อมนำบุคคลผู้นั้นไป ๆ คำว่า มีศรัทธา
เป็นหัวหน้า นั้น คือ ผู้นั้นได้ยกศรัทธาให้เป็นหัวหน้า ๆ ผู้ใดระลึกตามด้วย
ศรัทธา ผู้นั้นชื่อว่าผู้ระลึกตามศรัทธา ๆ ผู้ระลึกตามศรัทธานั้นหมายถึงตั้งอยู่
ในโสดาปัตติมรรค ๆ แต่เมื่อได้สำเร็จผลแล้ว ก็เรียกว่าผู้พ้นด้วยศรัทธา ๆ
ผู้ทำให้โลกุตตรธรรมเกิดขึ้น ย่อมมีฐานะ ๒ ประการ คือ อภินเวส ๒ ศรัทธา ๒ ๆ
ฐานะ ๒ ประการนี้ ได้แก่ศรัทธา ๔ ปัญญาฐานะ ๑ ๆ ภิกขุรูปหนึ่งนั้น
ด้วยอำนาจสมณะ อภิปรายแห่งนั้นด้วยอำนาจวิบสสหา เพราะฉะนั้น จึงว่า
อภินเวส ๔ ๆ ผู้นั้นถึงซึ่งที่สุดแล้ว พ้นด้วยสวาท ๒ อีกผู้หนึ่งพ้นด้วยปัญญา

เพราะฉะนั้น จึงว่ามรรค ๒ ๑ บุคคลบางจำพวกยอมทำให้โลกุตตรธรรมเกิด
ขึ้น แต่คนเหล่านั้นทั้งสน ได้ทำกรรม ๒ ประการให้เป็นฐานะ แล้วมโนอยู่
ในฐานะที่ ๒ น จึงหลุดพ้นด้วยศรัทธา ๒ น ในบุคคลเหล่านั้น ภิกษุได้
ได้สมบัติ ๔ ทำบุญญาให้เป็นฐานะ แล้วมโนอยู่ด้วยอำนาจสมณะ ทำรูป-
สมบัติอย่างอื่นอีกให้เป็นที่ตั้ง เจริญวิปัสสนาแล้วสำเร็จพระอรหัต ในขณะ
ที่สำเร็จโศคาปัตติมรรคนั้น ผู้นั้นเรียกว่าผู้ระลึกตามกรรม ๑ เลยนั่นไปในที่
๖ สถาน เรียกว่าผู้มกายเป็นพยาน ๑ แต่เมื่อสำเร็จอรหัตผลแล้ว เรียก
ว่าหลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ ๑ ภิกษุอีกองค์หนึ่งทำบุญญาให้เป็นฐานะมโนอยู่ด้วย
อำนาจวิปัสสนา พิจารณาสิ่งใดสิ่งหนึ่งในสังขารล้วน หรือในรูปาจรณแล้ว
สำเร็จพระอรหัต ๑ ภิกษุนั้นในขณะสำเร็จโศคาปัตติมรรคนั้น เรียกว่าผู้
ระลึกตามกรรม ๑ แต่ในฐานะ ๖ นอกจากโศคาปัตติมรรคนั้น เรียกว่า
ผู้สำเร็จด้วยความเห็น ๑ เมื่อสำเร็จพระอรหัตแล้ว เรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วย
บุญญา ๑ ในทนต์ข้อที่ ๒ น ไม่ใช่ข้อก่อน แต่เป็น ๕ กับข้อก่อน ๆ ๑
ภิกษุอีกองค์หนึ่งได้สมบัติ ๔ ทำศรัทธาให้เป็นฐานะ มโนอยู่ด้วยอำนาจสมบัติ
ทำรูปสมบัติอื่นอีกให้เป็นที่ตั้ง เจริญวิปัสสนาแล้วสำเร็จพระอรหัต ๑ ใน
ขณะที่ได้สำเร็จโศคาปัตติมรรคนั้น ภิกษุนั้นเรียกว่าผู้ระลึกตามศรัทธา แต่ใน
ฐานะ ๖ นอกจากนั้นไป เรียกว่าผู้มกายเป็นพยาน ๑ เมื่อสำเร็จพระอรหัต
แล้ว เรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ ๑ ในทนต์ข้ออื่นเดี๋ยวนี้ไม่ได้มีมาก่อน
แต่เป็น ๕ เป็น ๖ กับทนต์มาก่อน ๑ อีกองค์หนึ่งทำศรัทธาให้เป็นฐานะแล้วมโน
อยู่ด้วยอำนาจวิปัสสนา พิจารณาสังขารล้วน หรือรูปาจรณ อย่างใดอย่าง
หนึ่งแล้วสำเร็จพระอรหัต ๑ ในขณะสำเร็จโศคาปัตติมรรคนั้น เรียกว่าผู้
ระลึกตามศรัทธา ๑ แต่เลยนั่นไปอีก ๖ สถาน เรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ๑
เมื่อสำเร็จพระอรหัตแล้ว เรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วยบุญญา แม้ในทนต์ข้ออื่นเดี๋ยว
นี้ไม่ใช่ข้อก่อน ส่วนข้อก่อนยอมเป็น ๖ เป็น ๗ กับข้ออื่น ๑ บุคคลทั้ง ๗
จำพวกนี้ ชื่อว่าผู้ควรแก้ทุกข์นิมิตในโลกล ดังนี้

ผู้จะต้องเกิดอีก ๗ ชาติ เป็นอย่างนี้นั้น ในพระบาลีว่า ได้แก้บุคคลที่
เป็นพระโศคาบันซึ่งทำให้สังโยชน์ ๓ สิ้นไป เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมตา

เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้จะต้องตรัสรูปร่างหน้า ผู้นั้นจะต้องท่องเที่ยวอยู่ในเทพดา
และมนุษย์ ๑ ครั้ง จึงจักทำให้สนิททุกข์ได้ ดังนี้ ๑ ในอรรถกถาว่า คำว่า
๑ ครั้งนั้น คือ ๑ วาระ ๑ การเกิดในภพ ๑ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง ไม่เกิดใน
ภพเป็นครั้งที่ ๔ อีก ผู้ใดถือเอาภพ ๔ อีก ผู้นั้นชื่อว่าผู้ ๑ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง ๑
อริยมรรคเรียกว่าโสดา ในคำว่าผู้เป็นโสดาบันนั้น บุคคลผู้ประกอบด้วยอริย-
มรรคนั้นเรียกว่าพระโสดาบัน ๑ ขอนมพระพทธพจน์ ซึ่งแสดงไว้แก่พระ
สาริบุตรว่า คำว่า โสดาบันได้แก่สิ่งใด ได้แก่อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ๑
คำว่า พระโสดาบันได้แก่ผู้ใด ได้แก่ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคอันมีองค์ ๘ ดังนี้ ๑
แต่ในหนังสือเอาผู้สำเร็จโสดาปัตติผลว่าเป็นพระโสดาบัน ๑ คำว่า ผู้มีความไม่
ตกต่ำเป็นธรรมดา นั้น คือ ผู้ไม่ไปเกิดในอบาย อันนับว่าเป็นหัตถ์ ๑ คำว่า
แน่นอนนั้น คือ แน่นอนด้วยมรรค ๑ คำว่า ผู้จะตรัสรูปร่างหน้า นั้น คือ ผู้
มีความเป็นบุคคลจะต้องตรัสรูปร่างหน้า ๑ ผู้ใดตรัสรู้ด้วยมรรคหัตถ์ได้แล้ว ผู้
นั้นเรียกว่าผู้ตรัสรูปร่างหน้า ๑ ผู้ใดจักตรัสรู้ด้วยมรรค ๓ อันเป็นมรรคชั้นสูง
เป็นแน่แท้ ผู้นั้นเรียกว่าผู้ตรัสรูปร่างหน้า ๑ คำว่า ในเทพตามนุษย์นั้น คือ ใน
เทวโลกมนุษย์โลก ๑ คำว่า ท่องเที่ยวนี้ คือ ไป ๆ มา ๆ ด้วยอำนาจปฏิสนธิ ๑
คำว่า ทำให้สนิททุกข์นั้น คือ ทำให้สุดแห่งวิญญูทุกข์ได้ ๑ พระโสดาบันนั้นจะต้อง
เกิดในเทวโลกบ้าง มนุษย์โลกบ้าง ประปนกันไปในภพใน ๑ ชาตินั้น ดังนี้

คำว่า ผู้จะต้องเกิดอีก ๒ ชาติ ๓ ชาตินั้น ในพระบาลีว่า ได้แก่บุคคล
บางคนซึ่งเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอน เป็น
ผู้จะตรัสรูปร่างหน้า เพราะสัจจะโยชน์ ๓ ประการ ผู้นั้นจักต้องท่องเที่ยวไปสู่
ตระกูล ๒ ตระกูล ๓ ตระกูล แล้วจึงจะสนิททุกข์ ดังนี้ ๑ ในอรรถกถาว่า
จำเดิมแต่ได้สำเร็จโสดาปัตติผลไปแล้ว ย่อมไม่เกิดในตระกูลต่ำ ย่อมเกิดแต่
ในตระกูลที่มีโภคทรัพย์สมบัติมาก แต่คำว่าตระกูลนั้นหมายภพ ๑ คำว่า ๒
ตระกูล ๓ ตระกูลนั้น คือ ๒ ภพ ๓ ภพ อันมีในเทวโลกบ้าง มนุษย์โลกบ้าง
ผู้นั้นต้องท่องเที่ยวอยู่ในมนุษย์โลก ๒ ภพก็มี ๓ ภพก็มี แต่อย่างสูงเพียง ๖ ภพ
คือ ๖ ชาติ แล้วถึงซึ่งความสนิททุกข์ในวิญญูสงสาร ดังนี้

ผู้เกิดอีกชาติเดียวนั้น ในพระบาลีว่า ได้แก่บุคคลบางคนซึ่งได้เป็นพระ
 โสตาบัน มีความไม่คลุ้มคลั่งในธรรมตา เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้จักรัสรู้ในข้างหน้า
 เพราะสันถ์โยชน์ ๓ ประการ แต่ผู้ไม่จักรัสรู้ในข้างหน้า ๑ ภาพให้เกิด
 แล้วจึงสนทนกันได้ ดังนี้ ๑ ในอรรถกถาว่า ภาพของมนุษย์นั้นเป็นแต่เพียง
 เทสนาเท่านั้น จะกล่าวว่า ภาพของเทวดาให้เกิดก็สมควร ๑ ข้อทั้งหลาย
 ของบุคคลเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอำนาจ ข้อที่พระพุทธเจ้าได้ทรงระบุไว้แล้ว ๑
 ผู้ถึงฐานะเพียงเท่านั้น เรียกว่าจะต้องเกิดอีก ๑ ชาติเป็นอย่างยิ่ง ผู้ถึงฐานะ
 เพียงเท่านั้นเรียกว่า จะต้องเกิดอีก ๒ ชาติ ๓ ชาติ ผู้ถึงฐานะเพียงเท่านั้น เรียกว่า
 จะต้องเกิดอีกเพียง ๑ ชาติ ดังนี้ ๑ แต่เมื่อว่าโดยกำหนดแล้วก็ย่อมไม่มี
 กำหนดว่าผู้จะต้องเกิดอีก ๑ ชาติ หรือ ๒ ชาติ ๓ ชาติ หรือชาติเดียว ๑
 มีคำถามว่า ใครเล่ากำหนดความแตกต่างอันนั้นของบุคคลเหล่านั้นไว้ ๑ แก้ว
 บางอาจารย์กล่าวว่า บุพเพเหตุเป็นผู้กำหนด ๑ พระเถระบางองค์กล่าวว่า ปฐม-
 มรรคเป็นผู้กำหนด ๑ บางองค์กล่าวว่ามรรคทั้ง ๓ เบื้องบนเป็นผู้กำหนด ๑
 บางองค์กล่าวว่า วิปัสสนาในมรรคทั้ง ๓ เป็นผู้กำหนด ๑ ในถ้อยคำเหล่านั้น
 มีคำอธิบายว่า คำว่า บุพเพเหตุเป็นผู้กำหนดนั้น คือ ผู้มีอุปนิสัยแห่งปฐมมรรค
 แล้วก็ย่อมพลได้ว่า มรรคทั้ง ๓ เบื้องบนไม่มีอุปนิสัยแต่เกิดขึ้นได้ ๑ ในคำว่า
 ปฐมมรรคเป็นผู้กำหนดนั้น ถึงซึ่งความนับว่ามรรคทั้ง ๓ เบื้องบนนั้น ไม่มี
 ประโยชน์ ๑ คำว่า มรรคทั้ง ๓ เบื้องบนเป็นผู้กำหนดนั้น ถึงซึ่งความนับว่า
 เมื่อปฐมมรรคยังไม่เกิดมรรคทั้ง ๓ เบื้องบนก็เกิดขึ้นได้ ๑ ในคำว่า วิปัสสนา
 ในมรรคทั้ง ๓ เป็นผู้กำหนดนั้น ย่อมสมควร ๑ เพราะถ้าวิปัสสนาในมรรค
 ทั้ง ๓ นั้นแรงกล้า ก็ให้เกิดอีกเพียงชาติเดียว ถ้าอ่อนกว่านั้นลงไปหน่อย ก็ต้อง
 เกิดอีก ๒ ชาติ ๓ ชาติ อย่างยิ่งเพียง ๖ ชาติ ถ้าอ่อนกว่านั้นลงไปอีกมาก ก็
 ต้องเกิดอีกถึง ๗ ชาติ ๑ เพราะพระโสตาบันบางองค์เป็นผู้ยืนอยู่ในวัฏฏสงสาร
 เช่นอนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขาอุบาสกา จุฬรทเทวบุตร มหารทเทวบุตร
 อนเนกวันณเทวบุตร ท้าวสักกเทวราช นาคทัตตเทวบุตรเหล่านั้นเป็นอุทาหรณ์ ๑
 คือ บุคคลเหล่านั้นเป็นฝ่ายใดในวัฏฏสงสารได้เกิดในเทวโลกทั้ง ๖ แล้ว ทำตนให้
 บริสุทธิ์ในเทวโลกแล้วจึงได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ปริณิพพานในพรหมโลก

อายุ ๑ ผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียร ๑ ผู้ปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียร ๑ ผู้มกระแสนในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐกา ๑ พระโสดาบันปฏิบัติเพื่อโสดาบันัตติผล ๑ ผู้ปฏิบัติเพื่อพระสกทาคามี ๑ ผู้ปฏิบัติเพื่อพระอนาคามี ๑ ผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหันต์ ๑ ดังนี้

พระสกทาคามีนั้นในพระบาลีว่า ได้แก่บุคคลที่สนสังโยชน์ ๓ แล้ว มีราคะ โทสะ โมหะน้อยแล้ว พระสกทาคามีนั้นจะต้องมาสู่โลกนอกเพียงครั้งเดียว แล้วก็ต้องทำให้สนทนทุกข์ ดังนี้ ๑ ในอรรถกถาว่า ผู้ใดมาครั้งเดียวด้วยอำนาจปฏิสนธิ ผู้นั้นชื่อว่าพระสกทาคามี ๑ ด้วยคำว่าผู้มาสู่โลกนี้ ดังนี้ นั่น เพราะสกทาคามี ๔ จำพวก ในบรรดาพระสกทาคามี ๔ จำพวกนั้น ได้ถือเอาเพียงจำพวกเดียวเท่านั้น ๑ คือ บุคคลจำพวกถึงซึ่งสกทาคามีผล ในมนุษยโลกนี้ แล้วก็ปรินิพพานในมนุษยโลกนี้ ๑ บางจำพวกถึงสกทาคามีผลในมนุษยโลกนี้ แต่ปรินิพพานในเทวโลก ๑ บางจำพวกถึงสกทาคามีผลในเทวโลก ปรินิพพานในเทวโลก ๑ บางจำพวกถึงสกทาคามีผลในเทวโลก แล้วมาเกิดในมนุษยโลกนี้จึงปรินิพพานก็มี ๑ พระสกทาคามี ๔ จำพวกนี้ ไม่ได้ถือเอาในที่นี้ ๑ ส่วนผู้ใดถึงสกทาคามีผลในมนุษยโลกนี้ แล้วไปอยู่ในเทวโลกจนสิ้นอายุ จึงกลับมาเกิดในมนุษยโลกนี้อีก แล้วจึงปรินิพพาน จำพวกนี้แหละเป็นจำพวกที่มุ่งหมายเอาในที่นี้ ๑ คำใดที่ควรกล่าวในที่นี้ คำนั้นได้กล่าวในนิเทศแห่งบทอื่นว่าด้วยโลกุตตระในอรรถกถาแห่งคัมภีร์ธรรมสังคณข้างต้นโน้นแล้ว ๑ มีคำถามว่า พระสกทาคามี มีเหตุต่างกันอย่างไรกับพระโสดาบันที่เกิดเพียงชาติเดียว ๑ มีคำตอบว่า พระโสดาบันที่เกิดอีกชาติเดียว มีปฏิสนธิเพียงครั้งเดียว ส่วนพระสกทาคามี มีปฏิสนธิถึง ๒ ครั้ง อันนั้นแหละเป็นเหตุต่างกันแห่งพระโสดาบันผู้เกิดครั้งเดียวกับพระสกทาคามีนั้น ดังนี้

พระอนาคามีนั้น ในพระบาลีว่า ได้แก่ผู้สนสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ แล้วขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ปรินิพพานในพรหมโลก ไม่กลับมาสู่มนุษยโลกนี้อีก ดังนี้ ๑ ในอรรถกถาว่า เบื้องต่ำนั้น ได้แก่กามชาติ ๑ ผู้ใดยังไม่ละเครื่องผูก ๕ ประการนี้ ผู้นั้นถึงแม้ว่าจะเกิดในที่สุดแห่งภพเบื้องบนก็ตาม ก็ต้องถูกเครื่องผูก ๕ ประการนั้น อดคร่าให้ตกลงมาในกามชาติน้อีก เปรียบเหมือน

กับปลาที่กลืนเบ็ดเข้าไป และเหมือนกับกาที่ตกผลึกเหี่ยวด้วยเชือกอันยาวฉะนั้น เพราะฉะนั้น เครื่องผูก ๕ ประการนั้นจึงเรียกว่า เป็นส่วนเบื่องต่ำ ๆ คำว่า เกิด ในพรหมโลกนั้น หมายถึงเกิดในสททาวาสพรหมโลก ๆ คำว่า ไม่กลับมาจาก พรหมโลกนั้น คือไม่กลับมาถือปฏิสนธิในมนุษยโลกนอก แต่กลับมาเพื่อจะ เฝ้าพระพุทธเจ้า หรือเพื่อจะเขมมเขยนพระพุทธเจ้า หรือเพื่อฟังพระธรรมนั้น ข้อมไม่มีสิ่งใดขัดขวาง ๆ บุคคลอย่างทว่านแลเรียกว่าพระอนาคามี เพราะ ไม่กลับมาถือปฏิสนธิในโลกนอก ดังนี้

ผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุนั้น ในพระบาลีว่า ได้แก่บุคคลผู้สิ้นสังโยชน์ เบื่องต่ำ ๕ ประการ แล้วขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ปรินิพพานในพรหมโลก ไม่ กลับมสู่มนุษยโลกนอก ผู้นั้นย่อมทำอริยมรรคให้เกิดขึ้นในลำดับแห่งตนเกิด หรือในเวลายังไม่ถึงท่ามกลางอายุ เพื่อละสังโยชน์เบื่องบน ดังนี้ ๆ ในอรรถกถา ว่า ผู้ปรินิพพานในท่ามกลางอายุนั้น เมื่อถือตามพระบาลีแล้วมีอยู่ ๓ จำพวก ๆ คำว่า สังโยชน์เบื่องบนนั้น ได้แก่สังโยชน์เบื่องบนอีก ๕ ประการ หรือได้แก่ กิเลส ๔ ประการ ๆ ที่เรียกว่าผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุนั้น เพราะปรินิพพาน ในระหว่างท่ามกลางอายุ ดังนี้

คำว่า ผู้ปรินิพพานในเวลาจวนสิ้นอายุนั้น ได้แก่ผู้สิ้นสังโยชน์เบื่องต่ำ ๕ ประการ แล้วขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ปรินิพพานในพรหมโลก ไม่กลับมา จากพรหมโลก ผู้นั้นเลยท่ามกลางอายุแล้ว จึงทำอริยมรรคให้เกิดขึ้นในเวลาจวน สิ้นอายุ ดังนี้ ๆ ในอรรถกถาว่า บุคคลผู้ที่เคยท่ามกลาง อันได้แก่ ๕๐๐ กัลป์ แห่งอายุ อันมีประมาณกัลป์ในชั้นอวิหา แล้วยังเหลืออยู่เพียง ๑๐๐ กัลป์ ที่ ๖ ใน จำนวน ๑๐๐ กัลป์ ที่ ๗ ที่ ๘ ที่ ๙ หรือยังเหลืออยู่เพียง ๑๐๐ กัลป์ ที่ ๑๐ แล้ว ก็สำเร็จพระอรหัต เวลาสำเร็จพระอรหัตแล้ว ก็เรียกว่าผู้ปรินิพพานในเวลา จวนสิ้นอายุ เพราะปรินิพพานด้วยการดับกิเลส ดังนี้

คำว่า ผู้ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรนั้น ในพระบาลีว่า ได้แก่ผู้ สิ้นสังโยชน์เบื่องต่ำ ๕ ประการ แล้วขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ปรินิพพานใน พรหมโลก ไม่กลับมาจากพรหมโลก ผู้นั้นย่อมทำอริยมรรคให้เกิดขึ้นด้วยไม่ต้อง

ใช้ความเพียร เพื่อละสังโยชน์เบื้องบน ดังนี้ ๑ ในอรรถกถาว่า ผู้ใดไม่ทำการ
ประกอบอันแรงกล้า แต่ได้สำเร็จพระนิพพาน ผู้นั้นเรียกว่าผู้ปรินิพพานด้วย
ไม่ต้องใช้ความเพียร

คำว่า ผู้ปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรนั้น ในพระบาลีว่า ได้แก่ผู้
สิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ แล้วขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ปรินิพพานใน
พรหมโลก ไม่กลับมาจากพรหมโลก ผู้นั้นทำอริยมรรคให้เกิดขึ้น ด้วยต้องใช้
ความเพียรเพื่อละสังโยชน์เบื้องบน ดังนี้ ๑ ในอรรถกถาว่า ผู้ใดทำการประกอบ
อันแรงกล้าด้วยความทุกข์ความลำบาก จึงสำเร็จนิพพาน ผู้นั้นเรียกว่าผู้ปรินิพพาน
ด้วยสังขาร คือ ด้วยความลำบาก ดังนี้

บุคคลผู้มีกระแสในเบื้องบน ผู้ไปสู่อกนิฏฐภพนั้น ในพระบาลีว่า ได้แก่
ผู้สิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ แล้วขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ปรินิพพานใน
พรหมโลก ไม่กลับจากพรหมโลก ผู้นั้นจุติจากอวิหาแล้ว ก็ไปสู่อดตปปา จุต
จากอดตปปาแล้ว ก็ไปสู่สุทสสา จุตจากสุทสสาแล้ว ก็ไปสู่สุทสสี จุตจาก
สุทสสีแล้ว ก็ไปสู่อกนิฏฐ ทำอริยมรรคให้เกิดขึ้นในอกนิฏฐเพื่อละสังโยชน์เบื้อง
บน ดังนี้ ๑ ในอรรถกถาว่า ผู้ใดมีกระแสตันทาหรือกระแสวัฏฏะ อันชื่อว่า
เป็นเบื้องบน เพราะนำไปเบื้องบน ผู้นั้นชื่อว่าผู้มีกระแสในเบื้องบน ๑ อีก
อย่างหนึ่งว่า ผู้ใดไปสู่เบื้องบน เพราะได้กระแสแห่งมรรคในเบื้องบน ผู้นั้นชื่อว่า
ผู้มีกระแสในเบื้องบน ๑ ผู้ใดไปสู่อกนิฏฐภพ ผู้นั้นชื่อว่าผู้ไปสู่อกนิฏฐะ ๑
ในคำทั้งหลาย มีคำว่าจุตจากชั้นอวิหา แล้วไปสู่ชั้นอดตปปาเป็นต้นนั้น มีคำ
อธิบายว่า เมื่อผู้นั้นอยู่ในชั้นอวิหาตลอดกัลป์ แต่ไม่อาจสำเร็จพระอรหัตในชั้น
อวิหานั้น แล้วไปสู่ชั้นสุทสสี ๑ เมื่ออยู่ในชั้นสุทสสีนั้นตลอด ๖ พันกัลป์ ก็ไม่
อาจสำเร็จพระอรหัต แล้วก็ไปสู่ชั้นอกนิฏฐะ ๑ เมื่ออยู่ในชั้นอกนิฏฐะนั้น ก็
ทำอริยมรรคให้เกิด ๑ ผู้มีบุญญาทั้งหลายควรทราบพระอนาคามี ๔ จำพวก อัน
แตกต่างกันดังที่จะแสดงต่อไป คือพระอนาคามีจำพวกใดทำเทวโลกทั้ง ๔ เริ่ม
ตั้งแต่ชั้นอวิหาไปให้บริสุทธ แล้วไปปรินิพพานอยู่ในชั้นอกนิฏฐะ ผู้นั้นชื่อว่า
ผู้มีกระแสในเบื้องบน ผู้ไปสู่ชั้นอกนิฏฐะ ส่วนพระอนาคามีองค์ใด ทำเทวโลก
๓ เบื้องต่ำให้บริสุทธแล้ว ตั้งอยู่ในสุทสสีเทวโลกกระทั่งปรินิพพาน พระอนา-

ความมองเห็นชื่อว่า ผู้มีกระแสในเบื้องบน แต่ไม่เชื่อว่าผู้ไปสัจนอกนิฏฐะ พระ
 อนาคตามองก็ไต่จากมนุษย์โลกนี้แล้ว . ไปสัจนอกนิฏฐะแล้วปรินิพพาน พระ
 อนาคตามองคนนั้น มีชื่อว่าผู้มีกระแสในเบื้องบน แต่ได้เชื่อว่าผู้ไปสัจนอกนิฏฐะ
 ส่วนพระอนาคตามองก็ไต่ปรินิพพานในเทวโลกทั้ง ๔ เบื้องต่ำ ชงตนเกิดแล้วนั้น ๆ
 พระอนาคตามองคนนั้นไม่เชื่อว่าผู้มีกระแสในเบื้องบนด้วย ไม่เชื่อว่าผู้ไปสัจนอก-
 นิฏฐะด้วย ตามทำนองนี้ ย่อมมีพระอนาคตามอง ๔๘ จำพวก ๆ คือ มก ๔๘
 จำพวกอย่างไร ? มีคำแก้ว่า ในชั้นอวิหามีผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุ ๓ จำพวก
 มีผู้ปรินิพพานในเวลาจวนจะสิ้นอายุ ๑ จำพวก มีผู้มีกระแสในเบื้องบน ๑ จำพวก
 พระอนาคตามองเหล่านั้น จำพวกที่ปรินิพพานโดยไม่ลำบากนั้น มี ๕ จำพวก
 จำพวกที่ปรินิพพานโดยลำบากนั้นก็มี ๕ จำพวก รวม ๒ ประเภทก็เป็น ๑๐ จำพวก
 ในชั้นอตปป์ปา สุตัสสา สุตัสสี ก็มีอย่างละ ๔ จำพวกเหมือนกัน แต่เมื่อแยก
 ตามผู้ปรินิพพานโดยไม่ลำบาก และโดยลำบากแล้ว ก็มีขึ้นละ ๑๐ จำพวก จึง
 รวมเป็น ๔๐ จำพวก ส่วนในชั้นนอกนิฏฐะ ไม่มีผู้มีกระแสในเบื้องบน มีแต่ผู้
 ปรินิพพานในระหว่างอายุ ๓ จำพวก ผู้ปรินิพพานในเวลาจวนจะสิ้นอายุ ๑ จำพวก
 พระอนาคตามองเหล่านั้น เมื่อว่าโดยความไม่ลำบากและความลำบากในการที่จะได้
 สำเร็จนิพพานแล้ว ก็มีอย่างละ ๔ จำพวก รวมเป็น ๘ จำพวก เพิ่มเข้ากับ ๔๐
 จำพวกต้นก็เป็น ๔๘ จำพวก ๆ พระอนาคตามองเหล่านั้นท่านได้แสดงไว้ด้วยการอุปมา
 ด้วยสะเก็ดเหล็กว่า เมื่อเหล็กแหลมหรือมีดพับ มีดตัดเล็บ ถูกร้อนอยู่ตลอดเวลา
 เมื่อกระทบปากเบ้า สะเก็ดก็กระเด็นขึ้นแล้วดับไปฉับใด ผู้ปรินิพพานใน
 ระหว่างอายุอันเป็นพระอนาคตามองจำพวกแรกก็ฉับใด ๆ ช้อนเพราะอะไร เพราะ
 ปรินิพพานในลำดับที่ตนเกิด ๆ สะเก็ดเหล็กก็กระเด็นขึ้นไปในอากาศ แล้วดับ
 ไปฉับใด ผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุจำพวกที่ ๒ ก็ฉับนั้น เพราะยังไม่ถึง
 ท่ามกลางอายุก็ปรินิพพาน ๆ สะเก็ดเหล็กก็กระเด็นขึ้นไปในอากาศตกลงมายัง
 ไม่ถึงดินก็ดับไปฉับใด ผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุจำพวกที่ ๓ ก็ฉับนั้น สะเก็ด
 เหล็กก็กระเด็นขึ้นไปในอากาศ ตกลงมาจวนจะถึงพื้นดินจึงดับไปฉับใด ผู้
 ปรินิพพานในเวลาจวนจะสิ้นอายุก็ฉับนั้น เพราะทำให้คติแห่งอายุสิ้นไป แล้วจึง
 ปรินิพพาน ๆ สะเก็ดเหล็กที่ตกลงมาไหม้หน้าหนึ่ง หรือไหม้แห่งเล็ก ๆ น้อย ๆ

แล้วก็ดับไปฉับใด ผู้ปรินิพพานโดยไม่ล่วงากก็ฉับนั้น เพราะปรินิพพานด้วย
 คติโดยเร็วพลัน ๆ สะเกิดเหล็กที่ตกลงมาไหม้ใหญ่ ไม้ กองฟางใหญ่ ๆ แล้ว
 จึงดับไปฉับใด ผู้ปรินิพพานด้วยความล่าช้าก็ฉับนั้น เพราะปรินิพพานด้วย
 คติอันไม่เร็วพลัน ๆ สะเกิดเหล็กอันอีกย่อมตกลงมาในกองหญ้า กองไม้ใหญ่ ๆ
 เมื่อกองหญ้างองไม้ใหญ่ ๆ นั้นไหม้ แล้วก็กลลามาไปไหม้บ้านเรือนแล้วจึงดับ
 ไปฉับใด ผู้มีกระแสนในเบืองบน ผู้ไปสัชนอกนิกุฎะก็ฉับนั้น เพราะปรินิพพาน
 โดยทำปฏิสนธิให้มาก ๆ กระเบื้องเหล็กเล็กก็มี ใหญ่ก็มี เพราะฉะนั้น จึงได้
 กล่าวไว้ในพระสูตรว่า เป็นกระเบื้องเหล็กเหมือนนั้น คือ สมเด็จพระสรรเพชญ์
 พุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติด้วยคิดว่า สิ่งจักไม่มี สิ่งไม่พงมีแก่เรา
 สิ่งจักไม่มีแล้ว สิ่งจักไม่มีแก่เรา สิ่งใดมีอยู่แล้ว เราจะละสิ่งนั้นเสีย ดังนั้น
 ย่อมไม่มีอุเบกขา ภิกษุนั้นย่อมยินดีในภพ ไม่ยินดีในสัมภวะ ย่อมเล็งเห็นซึ่ง
 ความสงบ อันเป็นคุณธรรมอย่างยิ่งด้วยปัญญาอันชอบ ย่อมทำให้แจ้งซึ่งบท
 ธรรมนั้น โดยประการทั้งปวง แต่ภิกษุนั้นยังไม่ละอนุสัย คือ มานะและภวราคะ
 อวิชชา โดยประการทั้งปวง ภิกษุนั้นจะต้องปรินิพพานในระหว่างอายุ เพราะสภ
 สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ เปรียบเหมือนกระเบื้องเหล็กที่ตากแดดออกวันยังค่ำ
 แล้วถูกกระหม่อมสะเกิดเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปฉับนั้น ๆ ภิกษุบางองค์ก็เปรียบเหมือน
 สะเกิดเหล็กที่กระเด็นขึ้นแล้วตกลงมายังไม่ถึงดินก็ดับไป บางองค์ก็เปรียบ
 เหมือนสะเกิดเหล็กที่กระเด็นขึ้นแล้วตกลงมาจวนถึงพื้นดินแล้วจึงดับไป บางองค์
 ก็เปรียบเหมือนสะเกิดเหล็กที่ตกลงมาไหม้กองหญ้า กองไม้ แล้วก็ดับไป บาง
 องค์ก็เปรียบเหมือนสะเกิดเหล็กที่ตกลงมาไหม้กองหญ้า กองไม้ แล้วกลลามา
 ไหม้สิ่งอื่น ๆ ฉับนั้น ดังนั้น

พระโสดาบันซึ่งปฏิบัติเพื่อสำเร็จโสดาปัตติผลนั้น ในพระบาลีว่า ได้
 แก่พระโสดาบัน ที่ได้สำเร็จพระโสดาปัตติมรรคแล้ว พระสภาคามที่ปฏิบัติเพื่อ
 สภาคามิผลนั้น ได้แก่พระสภาคามที่สำเร็จสภาคามิมรรคแล้ว ๆ พระ
 อนาคามที่ปฏิบัติเพื่ออนาคามิผลนั้น ได้แก่พระอนาคามที่สำเร็จอนาคามิมรรค
 แล้ว ๆ ผู้ปฏิบัติเพื่อสำเร็จพระอรหัตตนั้น ได้แก่ผู้สำเร็จพระอรหัตตมรรค
 แล้ว ดังนั้น ในอรรถกถาว่า เนื้อความในพระบาลีนั้น เป็นเนื้อความตันทงน

แต่ท่านได้แจกพระอริยเจ้าเหล่านั้นออกไว้ว่า พระอรหันต์นั้น มีอยู่ ๑๒ จำพวก ด้วยอำนาจปฏิปทา คือ สุนฺณุตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ อัปปณฺหิตวิโมกข์ ฯ อธิบายว่า ผู้พ้นกิเลสด้วยสุนฺณุตวิโมกข์ เป็นพระอรหันต์นั้น มี ๔ จำพวก ผู้พ้นด้วยอนิมิตตวิโมกข์ อัปปณฺหิตวิโมกข์ ก็มี ๔ จำพวกเหมือนกัน ฯ ส่วนพระสกทาคามี ก็มี ๑๒ จำพวกเหมือนกับพระอรหันต์ ฯ พระโสดาบันมี ๒๔ จำพวก ฯ พระอนาคามี มี ๔๔ จำพวก ฯ บุคคลเหล่านั้นย่อมมีแต่ในศาสนาของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเท่านั้น ดังนี้ สันเนอความอันว่าด้วยบุคคลจำพวก ๑ ตามบาลี อรรถกถาเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กนิย ๗

คัมภีร์พระบุคคลบัญญัติ

ว่าด้วยบุคคลจำพวก ๒

กตโม จ ปุคฺคโล โกธโม ฯ ตตฺถ กตโม โกธो โย โกธो กุชฺฌณา กุชฺฌณฺทํ โทโส หุสฺสา หุสฺสิตฺตํ พยาปคฺคิตฺติ.

๓ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระบุคคลบัญญัติ กนิยที่ ๗ ว่าด้วยบุคคลจำพวก ๒ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ก็แลบุคคลจำพวก ๒ ซึ่งจักยกขึ้นแสดงไว้แก่ท่านนั้น ในพระบาลีที่ได้ยกขึ้นแสดงไว้เป็นคู่ ๆ คือ คนชงโกรธ คนผูกโกรธคู่ ๑ คนลบหลู่ คนตีเสมอคู่ ๑ คนริษยา คนตระหนี่คู่ ๑ คนแม้อวด คนมารยาคู่ ๑ คนไม่มีความอาย คนไม่มีความกลัวคู่ ๑ คนว่ายาก คนมีมิตรเลวทรามคู่ ๑ คนไม่สำรวมอินทรีย์ คนไม่รู้จักประมาณในการบริโภคคู่ ๑ คนปล่อยขสติ คนไม่รู้จักตัวคู่ ๑ คนเสียศีล

เสียทัญญู ๑ คนมีเครื่องเกาะเกี่ยวภายใน และไม่มีเครื่องเกาะเกี่ยว ๑ คนไม่ขโมย
ไม่ผูกโกรธ ๑ คนไม่ลบหลู่ ไม่ตีเสมอ ๑ คนไม่ริษยาไม่ตระหนี่ ๑ คนไม่
โอ้อวด ไม่มีมารยา ๑ คนมีความสะอาด มีความกลัว ๑ คนว่าง่าย คนมีมิตร
คู่ ๑ คนสำรวจอินทรีย์ คนรู้จักประมาณในการบริโภค ๑ คนมีสติ คนรัก
ตัว ๑ คนสละ ๑ ทัญญู ๑ คนหาภายในโลก ๑ คนให้เบื่อยาก ๑ คนให้อม
ยาก ๑ คนมีอาสวะเจริญ ๑ คนไม่มีอาสวะเจริญ ๑ คนมีใจไปในทาง
เลว ๑ คนมีใจไปในทางดี ๑ คนอัม คนเบ้อ ๑ คน

ในบุคคลเหล่านี้ มีคำอธิบายไว้ในพระบาลีว่า ความโกรธ การโกรธ
กิริยาโกรธ ความโทสะ กิริยาโทสะ ความถึงซึ่งความวิบัติ การถึงซึ่งความวิบัติ
กิริยาถึงซึ่งความวิบัติ ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความดร้าย ความทำให้
ผู้อื่นร้องไห้ ความไม่ดีใจ อันเรียกว่าความโกรธ ๑ บุคคลผู้ใดไม่ละความ
โกรธนี้ บุคคลผู้นั้น เรียกว่าคนขโมย ๑ คนผูกโกรธนั้น ได้แก่คนชนิดไร
แก้วว่า ความผูกโกรธ คือ ความผูกโกรธในเบื้องต้น แล้วมีความผูกโกรธภายหลัง
ความผูกโกรธ การผูกโกรธ กิริยาผูกโกรธ การไม่ตั้งไว้ การตั้งไว้ การตั้งไว้ดี
การเทียบเคียงเนื่อง ๆ การผูกไว้เนื่อง ๆ การทำความผูกโกรธไว้ให้มัน อัน
เรียกว่า ความผูกโกรธ ๑ บุคคลผู้ใดไม่ละความผูกโกรธอันนี้ บุคคลผู้นั้น
เรียกว่าคนผูกโกรธ ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คนขโมยนั้น ได้แก่คนที่โกรธอยู่เสมอ ได้แก่คนขโมย
มาก ๑ ในพระบาลีที่ได้แจกความโกรธออกไว้นั้น เพื่อจะถามถึงบุคคลเช่นนั้น
แล้ว แสดงตามธรรม ๑ ถึงแม้ว่าในข้อว่าด้วยคนผูกโกรธก็เหมือนกัน ๑
คำว่า ความโกรธ การโกรธเป็นต้นนั้น มีเนื้อความเหมือนกับที่กล่าวมาแล้วในหน
หลัง ๑ คำว่า ความโกรธเป็นเบื้องต้น ดังนี้ เป็นต้น ในข้อว่าด้วยนิเทศ
แห่งความผูกโกรธเป็นต้น ก็เหมือนกัน ๑ คำว่า ไม่ละความโกรธนั้น คือ
ไม่ละความโกรธ ด้วยการข่มไว้ หรือด้วยองค์คุณนั้น ๆ หรือด้วยการละให้ขาด ๑
ถึงแม้ว่าในความผูกโกรธเป็นต้น ทยอยข้างหน้าก็เหมือนกัน ดังนี้

อัมมัตถกถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นอรรถาธิบาย ขยายความโกรธและความผูกโกรธสืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังทั้งหลายว่า ความผูกโกรธตามที่แสดงมาแล้วนั้น ได้ใจความว่า เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับโทสะ พยาบาท ความพิโรธ ความร้าย เพราะฉะนั้น จึงได้ใจความว่า ความโกรธก็ดี ความโทสะก็ดี ความพยาบาทก็ดี ความพิโรธก็ดี ความร้ายก็ดี เป็นกิเลสอันเดียวกันทั้งนั้น เป็นของไม่ดีเหมือนกันทั้งนั้น ฯ ส่วนความผูกโกรธนั้น ได้ใจความตามพระบาลีที่แสดงมาแล้วว่า ได้แก่การทำความโกรธไว้ให้มั่นคง คือ เมื่อโกรธแล้ว ก็ทำความโกรธนั้นให้คงอยู่ไม่ให้หลงลืมไป ไม่ให้หายไป ฯ กิเลสทั้ง ๒ คือ ความโกรธกับความผูกโกรธ เป็นของไม่ดีทั้งนั้น มีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นก็ไม่ได้ ความโกรธมีประจำอยู่ในผู้ใด ก็เรียกผู้นั้นว่าคนขโกรธ ฯ ความผูกโกรธมีอยู่แก่ผู้ใด ก็เรียกผู้นั้นว่าเป็นคนผูกโกรธ ฯ เมื่อความโกรธหรือความผูกโกรธมีขึ้นในใจเวลาใด ก็ไม่สบายใจในเวลานั้น เพราะฉะนั้น ในพระบาลีแห่งหนึ่งจึงว่า โกรธ ฆตวา สุขิ เสติ บุคคลฆ่าความโกรธได้แล้ว ย่อมอยู่เป็นสุข ดังนี้ ฯ แต่การที่จะฆ่าความโกรธได้นั้นเป็นของยาก ต้องฆ่าด้วยเมตตาหรือปัญญาจึงจะได้ คือ ต้องคิดให้เกิดเมตตาแก่ผู้ทนต์เกลียด จึงจักฆ่าความโกรธได้ ถ้าอย่างนั้นก็ให้คิดถึงโทษแห่งความโกรธจนให้เห็นเป็นอย่าง ๆ ไป จึงจักฆ่าความโกรธได้ อันโทษแห่งความโกรธนั้นมีมากมายหลายประการ เริ่มแต่ทำใจของตนไม่ให้สบายเป็นต้นไป จนถึงทำตนของตนให้ทนทุกข์อยู่ในอบายภูมิ ๔ มี นรกเป็นต้น เหมือนกับเรื่อง ทุฏฐกุมารเป็นอุทาหรณ์

อรรถกถา

กล่าวคือ ในอรรถกถาแห่งธรรมชชชาดก ในวรรคที่ ๗ แห่งทุกนิบาตว่า ในอดีตกาลล่วงแล้วมา มีพระราชาพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพระเจ้ากิตวาส เสวยราชย์อยู่ในกรุงพาราณสี ฯ ท้าวเชอมีพระราชโอรสอยู่พระองค์หนึ่ง ทรงพระนาม

ว่า ทูฐกุมาร ๆ ทูฐกุมารนั้นได้เป็นอุปราช ๆ แต่ในเวลา^๑ที่ทูฐกุมาร
ประสูตินั้นพวกทาส^๒ลักษณะ ได้ทูลทำนายไว้ว่า พระราชกุมารองค์นั้นจักสน
พระชนม์ เพราะไม่ได้เสวยน้ำ ๆ พระเจ้ากิตติวาสน^๓เป็นพระราชบิดา จึงได้โปรด
ให้ชุดสระโบกขรณีไว้ที่ประตูเมืองทั้ง ๔ และในที่ต่าง ๆ อันมีอยู่ในภายในพระนคร
ด้วย เพราะกลัวพระราชโอรสจะอดน้ำตาย ๆ มิใช่แต่เท่านั้น พระเจ้ากิตติวาสน
นั้นยังโปรดให้สร้างมณฑปขึ้นที่ถนน ๔ แพร่งเป็นต้น แล้วให้ตั้งโอ่งน้ำใหญ่ ๆ
ไว้ ๆ อยู่มาวันหนึ่ง ทูฐกุมารผู้เป็นอุปราชนั้น ได้ออกจากพระนครไปสู่
พระราชอุทยานแต่เช้า ได้พบพระบิณฑกะพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในระหว่างมรรคา
ฝ่ายมหาชนได้เห็นพระบิณฑกะพุทธเจ้า พระองค์นั้นแล้ว ก็พากันกราบไหว้
สรรเสริญประคองอัญชลี ๆ ทูฐกุมารนั้นก็โกรธ ด้วยคิดว่า เมื่อคนเหล่านี้
มากับผู้เช่นเรา ยังมาไหว้มาสรรเสริญซึ่งคนหัวโล้นเช่นนี้ ยังมาบกอัญชลีให้แก่
คนหัวโล้นเช่นนี้ โกรธดังนี้แล้วจึงลงจากข้าง ไปแย่งเอาบาตรจากพระหัตถ์ของ
พระบิณฑกะพุทธเจ้ามาฟาดลงกับดิน แล้วช่วยทำให้บาตรแตกกระจัดกระจายไป
พร้อมทั้งอาหาร ๆ พระบิณฑกะพุทธเจ้าก็ทรงมองดูหน้าของทูฐกุมารนั้นด้วย
ทรงพระดำริว่า พระราชกุมารนั้นเป็นผู้ขบถแล้ว ๆ ฝ่ายพระราชกุมารจึงกล่าว
ขึ้นว่า นันนะสมณะ เราเป็นพระราชโอรสของพระราชากิตติวาสน มีนามว่าทูฐกุมาร
ท่านโกรธถึงตาตุเรแล้วจักทำอะไรได้

พระบิณฑกะพุทธเจ้าผู้ขาดจากอาหารแล้วนั้น ก็เสด็จไปสู่จอมมณเฑาะ
โดยทางเวหา ๆ ในทันใดนั้นเอง บาปกรรมอันนั้นก็ให้ผลแก่ทูฐกุมารเห็น
บิณฑกะทันตา กล่าวคือ ทูฐกุมารได้เกิดเร่าร้อนขึ้นทั้งตัว ถึงกับล้มลงหงาย
มีความกระหายน้ำอย่างยิ่ง ๆ ในขณะนั้น น้ำม้วยเท่าใดก็แห้งไปสิ้น ถึงแม้ว่า
เหมืองน้ำก็แห้งไป ๆ เขาไม่ได้กินน้ำก็สิ้นใจตาย เวลาตายแล้ว ก็ไปตก
อเวจีมหานรก หมกหม้อยู่ตลอดกาล สันเรื่องทูฐกุมาร ผู้ได้รับโทษแห่ง
ความโกรธเพียงเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงควรที่ทุกคนจะละความโกรธในสิ่งที่ไม่
สมควรให้อภัย ถึงจะไม่ได้ขาดบิณฑกะทำเนาเกิด จะละได้เพียงชั่วครั้งชั่วคราวก็ยังเกิด
ประโยชน์อันใหญ่หลวง นำมาซึ่งความสุขทั้งปวงทั้งในชาตินี้และชาติหน้า แต่ว่าผู้
มุ่งหมายจะละความโกรธให้ได้ชาตินั้น ต้องทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทรง

แสดงไว้ว่า อคติ ภิกขเว ปฏิฆนิมิต্তํ ตตถ อโยนิโสมนสิการนุเลกาโร
 อปมาหาโร อนุปปนฺนสฺส วา พยาปาทสฺส อปฺปาทาย อปฺปนฺนสฺส วา พยาปาทสฺส
 ภิกฺขโว ภาวาย เวปุลฺลาชา ดังนี้ พระบาลณ์มีอยู่ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

บาลี

เนื้อความในพระบาลีนั้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิฆนิมิต্তํ คือ เครื่อง
 กระทบใจให้เกิดโทสะพยาบาทนั้นมียุ การนี้เกิดโดยไม่ถูกทางให้มาก ในเรื่อง
 กระทบใจนั้น เป็นเครื่องทำให้เกิดโทสะพยาบาทที่ยังไม่เกิด เป็นเครื่องทำให้
 โทสะพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วกำเริบยิ่งขึ้น ดังนี้ ฯ ได้ใจความในพระบาลีว่า
 การนี้ถึงเรื่องกระทบใจโดยไม่ถูกทาง คือ โดยไม่มีปัญญาเห็นเป็นเหตุให้เกิดความ
 โกรธ เมื่อความโกรธเกิดขึ้นแล้ว ก็จะได้ด้วยการนี้ถูกทาง ดังนี้ ฯ การนี้
 ถูกทางนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
 ว่า อคติ ภิกขเว เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ เป็นต้น แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
 เมตฺตาเจโตวิมุตติมียุ การทำให้มากในการนี้ถูกทาง ในเมตฺตาเจโตวิมุตตินั้น
 เป็นเหตุไม่ให้เกิดโทสะพยาบาทที่ยังไม่เกิด เป็นเหตุให้ละโทสะพยาบาทที่เกิดขึ้น
 แล้ว ดังนี้

อีกอย่างหนึ่ง ในอรรถกถาแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร คัมภีร์ทณฺณิกาย
 มหาวรรคว่า มีธรรมอยู่ ๖ ประการ ซึ่งเป็นเหตุให้ละโทสะพยาบาท ฯ ธรรม ๖
 ประการนั้น คือ การเรียนเมตตานิมิต ๑ การประกอบเนื่อง ๆ ในเมตตาทาวนา ๑
 การพิจารณาซึ่งความมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ๑ การทำให้มากในการพิจารณา ๑
 การมีมิตฺตํ ๑ การพูดแต่เรื่องอันเป็นที่สบายใจ ๑ รวมเป็นธรรม ๔ ประการ
 ด้วยกันดังนี้

ในธรรม ๖ ประการนี้ มีคำอธิบายว่าการเรียนเมตตานิมิตนั้น ได้แก่การ
 เรียนแผ่เมตตา โดยเฉพาะ โดยไม่เฉพาะ โดยทั่วทิศอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯ
 การประกอบเนื่อง ๆ ในเมตตาทาวนานั้น ได้แก่การแผ่เมตตาไปโดยเฉพาะ ๑
 โดยไม่เฉพาะ ๑ โดยทั่วทิศ ๑ ซึ่งมีคำอธิบายพิสดารอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

แล้วนั้น ๆ การพิจารณาความมีกรรมเป็นของตนนั้น มีคำอธิบายว่า เมื่อ
เกิดความโกรธขึ้นแล้วให้รับพิจารณากรรมของตนและของผู้อื่นว่า เราโกรธแก่เขา
แล้ว เราก็กทำอะไรเขา เราก็กอาจทำให้คุณธรรมมีมูลเป็นต้น ของเขาพินาศไป
ได้หรือ เรามาด้วยกรรมของเราก็กักไปด้วยกรรมของเรามีใจหรือ การโกรธให้
แก่ผู้อื่น ก็เท่ากับการจับถ่านไฟแดง หรือจับก้อนเหล็กแดงหรือจับก้อนคุดเป็นต้น
เพื่อจะขว้างผู้อื่นฉะนั้น ถึงแม้ว่าเขาโกรธให้แก่เรา เขาก็กทำอะไรให้แก่เราได้
เขาก็กอาจทำลายคุณธรรมของเรา มีมูลเป็นต้นได้หรือ เขามาด้วยกรรมของเขา
ก็จักไปด้วยกรรมของเขา การโกรธจะให้โทษแก่เขาเอง เหมือนกับฝนฤดูที่ซัด
ไปเหนือลมแล้วปลิวมาถูกผู้ซัดไปฉะนั้น ดังนี้ ๆ คำว่า ทำให้มากในการ
พิจารณานั้น คือพิจารณาขงกรรมของตนและผู้อื่น อย่างที่อธิบายมาแล้ว
ให้มาก ๆ คำว่า การมีมิตรคนนั้น ได้แก่การคบมิตรที่ดี คือ คบแต่ผู้ทรมาน
ในเมตตาภาวนา เช่นพระอัสสคตเถระเจ้าเป็นตัวอย่างฉะนั้น ๆ คำว่า การพูดแต่
เรื่องอันเป็นที่สบายใจนั้น ได้แก่การพูดแต่เรื่องอันเกี่ยวกับเมตตาทกอิริยาบถไป

ธรรมทั้ง ๖ ประการ ซึ่งอธิบายมาแล้วนั้น เป็นเหตุให้ละความโกรธได้
แต่จะไม่ให้ความโกรธเกิดขึ้นได้อีกต่อไปนั้น ต้องทำอนาคามิมรรคให้เกิดขึ้น
เพราะความไม่เกิดขึ้นต่อไปแห่งความโกรธ หรือโทสะพยายามนั้น ย่อมมีด้วย
อนาคามิมรรค ดังนี้ ๆ ขอพุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงจดจำได้เถิดว่า ความโกรธ
เป็นของให้โทษทุกอย่างไป ไม่ว่าโกรธอย่างไรเ็น ก็ให้โทษทั้งนั้น ๆ โทษแห่ง
ความโกรธนั้นมีความไม่สงบใจเป็นเบื้องต้น มีความทุกข์ในอบายเป็นที่สุด ดังเรื่อง
พญากุมาร ที่แสดงมาแล้วนั้นเป็นอุทาหรณ์

แต่ว่าคนเราจะไม่โกรธเลยนั้นไม่ได้ เพราะความโกรธย่อมให้คุณอยู่บ้าง
เช่นความโกรธให้แก่บรรดาศิษยานุศิษย์ที่ทำความผิด ก็มีคุณประโยชน์อย่างมาก
เพราะถ้าบุตรธิดาหรือศิษยานุศิษย์ทำผิดแล้ว บิดามารดาครูบาอาจารย์ไม่โกรธ
ไม่ลงโทษบุตรธิดาหรือศิษยานุศิษย์นั้นก็จักทำผิดเรื่อยไป ความโกรธย่อมเปรียบ
เหมือนกับของร้อน ธรรมชาติของร้อนก็ย่อมมีคุณเหมือนกับของเย็น กล่าวคือของ
แข็ง เมื่อถูกร้อนก็อ่อน ส่วนของอ่อน เมื่อถูกร้อนก็แข็ง เช่นเมื่อเราถูกไฟ
ก็อ่อน ที่เรารับกว่าชอดหัวขาดไฟ แสบแสบ ๆ ที่เขาทำขมเป็นต้น คือ

เมื่อแบ่งเหลว ๆ นั้น ถูกน้ำร้อนเข้าแล้วก็เค้นแข็งเข้า ตั้งขนมเบยก หรือขนมเบยกปูน เป็นตัวอย่างฉะนั้น หรือตั้งเหล็กเมื่อถูกไฟก็อ่อน ถูกน้ำก็เย็นฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงว่าความโกรธก็มีคุณอยู่บ้าง แต่ว่าต้องโกรธในสิ่งที่ควรโกรธ เช่น โกรธในเวลาบุตรธิดาทำผิด เป็นต้น

ส่วนความผูกโกรธก็ให้โทษและคุณเหมือนกันกับความโกรธ แต่ว่าสำหรับผู้มีปัญญาแล้วก็ย่อมไม่ใช่ความโกรธ ย่อมใช้แต่อุบายในการว่ากล่าวสั่งสอน คือ เมื่อผู้อยู่ในความปกครองของตน มีบรรดาศิษยานุศิษย์เป็นต้นทำผิดแล้ว ก็หาอุบายว่ากล่าวสั่งสอนขจัดเหตุผลให้เป็นที่เข้าใจว่า สิ่งนั้นไม่ควรทำ เพราะให้โทษอย่างนั้น ๆ ดังนี้ เป็นต้น โดยเหตุนี้หนทางดีที่สุดแล้วก็ควรละความโกรธ ความผูกโกรธให้จงได้ฉะนั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กณฺฐก ๘

คัมภีรพระปกคฺลบัญญัติ

ว่าด้วยคนลบลเหตุ คนตีเสมอ

กตโม จ ปุคฺคโล มกฺโข ฯ ตตฺถ กตโม โย มกฺโข มกฺขายนา มกฺขายิตตฺตํ นิฏฺฐิริยํ กมฺมํ อยํ วุจฺจติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรพระปกคฺลบัญญัติ กณฺฐกที่ ๘ ว่าด้วยคนลบลเหตุ คนตีเสมอ อันเป็นเบญจกัจจาวก ๒ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ก็แลเบญจกัจจาวก ๒ ซึ่งจักยกขึ้นแสดงในกณฺฐกนั้นนี้ คือเบญจกัจจาวก ความลบลเหตุ ๑ ผู้มีความตีเสมอ ๑ ตั้งเท่านั้น ๆ บุคคลผู้มีความลบลเหตุนี้ ได้แก่บุคคลชนิดใด ความลบลเหตุนี้ได้แก่สิ่งใด ๆ มีคำแก้ไขในพระบาลีว่า ความ

ลบหล่นได้แก่ความลบหลู่ซึ่งความดีของผู้อื่น ความปกปิดเสียซึ่งความดี
 ของผู้อื่น ฯ บุคคลผู้ใดไม่ละความลบหลู่ บุคคลผู้นั้นเรียกว่า ผู้มีความลบหลู่ ฯ
 ความดีเสมอนั้น ได้แก่ความถกเถียง อันเป็นเหตุให้เกิดความวิวาท ความ
 ไม่ยอมสละซึ่งความถกเถียง ว่าเคียดกับผู้อื่น ว่าดีเหมือนผู้อื่น ดังนี้ ฯ ใน
 อรรถกถาไม่ได้อธิบายไว้ประการใด เพราะฉะนั้น จึงจะได้อธิบายตามอรรถโนมิต
 สืบไป เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้ฟังทั้งหลาย กล่าวคือ ผู้มีความลบหลู่
 ได้แก่ผู้มีความลบหลู่ซึ่งบุญคุณของผู้อื่นซึ่งมีแก่ตน ปกปิดเสียซึ่งบุญคุณของ
 ผู้อื่นที่มีแก่ตน ไม่อยากให้ใครรู้ว่าผู้นั้นมีบุญคุณแก่ตน บุคคลผู้นั้นเรียกว่า
 เป็นผู้มีความลบหลู่ ฯ ผู้มีความลบหลู่โดยใจความก็ออกตัญญูนั่นเอง ฯ
 ผู้ออกตัญญูนั้น ย่อมมีลักษณะอาการปกปิดเสียซึ่งความดีของผู้อื่นที่มีแก่ตน โดย
 เจตนาไม่อยากจะให้ใครรู้ว่าคนโน้นคนนั้น ได้ทำความดีให้แก่ตนอย่างไรอย่างนั้น ฯ
 ที่มีเจตนาอย่างนี้ ก็เพราะความโง่เขลาไม่เข้าใจคุณและโทษ แห่งความ
 กตัญญู และอกตัญญู ว่ามีอยู่ประการใด เป็นต้นว่า เมื่อเราให้ผู้อื่นรู้ว่าผู้นั้น
 มีบุญคุณแก่เราแล้ว เราจะต้องตอบแทนบุญคุณของผู้นั้นโดยทางใดทางหนึ่ง
 มีทางกราบไหว้นับถือ เป็นต้น ถ้าเราไม่ทำเราก็จักได้รับความดีเตียนว่า เป็นคน
 ไม่ดี ดังนี้ ฯ ผู้ที่ลบหลู่บุญคุณของผู้อื่น ปกปิดเสียซึ่งบุญคุณของผู้อื่น ย่อมมี
 ความคิดอย่างนี้ หาได้คิดไม่ว่าความคิดอันนี้เป็นความคิดที่ไม่ดี เป็นความคิด
 ที่จะให้โทษแก่ตนทั้งในชาตินี้ และชาติหน้า ฯ ที่จะให้โทษแก่ตนในชาตินี้
 คือจักทำให้คนทั้งหลายรังเกียจของตน ว่าตนเป็นคนชอบลบหลู่บุญคุณของผู้อื่น
 แล้วคนทั้งหลายก็จักไม่พอใจที่จะทำบุญคุณแก่ตนอีก ถึงแม้ว่า เขาจะเห็นคน
 ตกทุกข์ได้ยากประการใดก็ตาม เมื่อเขาเห็นว่าตนเป็นคนลบหลู่บุญคุณของผู้อื่น
 แล้ว เขาก็จักไม่ยินดีช่วยเหลือ เว้นแต่ผู้ที่ยังไม่รันทานส่วนผู้ทรแล้วยอม
 ไม่มีใครยินดีช่วยเหลือเป็นแน่ ฯ คนโง่ย่อมไม่เห็นโทษอันนี้ ส่วนคนมีปัญญา
 ย่อมเห็นโทษอันนี้ได้ ฯ คนโง่ที่ไม่รู้จักโทษแห่งความลบหลู่ซึ่งบุญคุณของผู้อื่น
 ย่อมมีทั้งในเวลานี้ และในเวลานี้ และในเวลาล่วงแล้วมา ทั้งยังจักมีต่อไปในเวลา
 ข้างหน้าอีกเป็นอันมาก ที่มีมาแล้วในเวลาล่วงแล้วนั้น เช่นดังเรื่องพระราชา
 กุมารอกตัญญูเป็นอุทาหรณ์

อดีต โพธิสโต ตาปโส หุตวา กล่าวคือ ในอรรถกถาทั้งสี่จักร-
ชาดก ในวรรคที่ ๘ แห่งคัมภีรเอกนิบาตว่า ในอดีตกาลล่วงแล้วมา พระ
พุทธเจ้าของเราทั้งหลายได้เป็นตาสถาณีย์ อยู่ในบรรณศาลาริมแม่น้ำคงคา . ๑
ในเวลานั้น ราชโอรสของพระเจ้าพาราณสมียพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า
ทุฏฐกุมาร เป็นคนหยาบช้ากล้าแข็งมาก เป็นที่เกลียดชังของคนทั้งหลาย เหมือน
กับผงเข้ตา หรือเหมือนกับเห็บสาจที่จะมากัดกินฉะนั้น . อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อ
ทุฏฐกุมารนั้นไปเล่นน้ำที่แม่น้ำคงคา ได้เรียกคนทั้งหลายว่า เจ้าทั้งหลายจงมา
นำเราไปกลางแม่น้ำ . คนทั้งหลายก็นำไปถึงกลางแม่น้ำแล้วปล่อยทิ้งเสีย .
ทุฏฐกุมารนั้น ก็ถูกกระแสน้ำพัดไป ได้ไปเห็นท่อนไม้ท่อนหนึ่งลอยมากชนนึ่ง
ร้องให้อยับนท่อนไม้นั้น . ในเวลานั้น มีเศรษฐีคนหนึ่งในกรุงพาราณสี ได้ฝัง
ทรัพย์ไว้ ๕๐ โกฏิ ริมแม่น้ำนั้น แล้วได้ตายไปเกิดเป็นงู อยู่ในท้องทรัพย์นั้น
ด้วยความหวังโยในทรัพย์ อันนับว่าเป็นธนัตถา . มีเศรษฐีอีกคนหนึ่ง ได้
ฝังทรัพย์ไว้ในที่นั้น ๓๐ โกฏิ แล้วได้ตามไปเกิดเป็นหนอยในที่นั้น . น้ำได้
ท่วมเข้าไปถึงท้องของสัตว์ทั้ง ๒ นั้น . สัตว์ทั้ง ๒ นั้นก็ออกมาจากท้องของตน
ได้แลเห็นท่อนไม้ที่ทุฏฐกุมารนั้นนั่งเกาะไป ก็พากันว่ายไปขึ้นที่ท่อนไม้นั้น .
ทรมแม่น้ำนั้น มदनงวอยตนหนึ่ง ซึ่งเบนนทออาศัยอยู่แห่งหมื่นกแชกเต้า มี
ลูกนกแชกเต้าอยู่ด้วยตนหนึ่ง มदनงวอนลง ลูกนกแชกเต้า
นั้นก็ไปอาศัยเกาะอยู่ที่ท่อนไม้นั้น . เป็นอันว่า พระราชกุมารกับสัตว์ทั้ง ๓
นั้นได้อาศัยท่อนไม้ท่อนเดียวกันนั้นไป . พอถึงเวลาเที่ยงคนท่อนไม้นั้นก็ลอยไป
ถึงที่ใกล้บรรณศาลาของตาสถาณีย์ . ตาสถาณีย์ได้ขึ้นเสียงพระราชกุมารร้องไห้
ก็ไต่ลงไปคุที่แม่น้ำ ได้ช่วยพระราชกุมารกับสัตว์ทั้ง ๓ นั้น ให้ขึ้นจากแม่น้ำ
ด้วยความกรุณา แล้วนำไปปล่อยที่บรรณศาลา ได้ก่อไฟขึ้นให้ผิง แต่ว่าได้
ให้สัตว์ทั้ง ๓ ผิงก่อน แล้วจึงให้พระราชกุมารผิงทีหลัง ด้วยเห็นว่า สัตว์ทั้ง ๓
คือลูกนกแชกเต้า กับหนอย และงูนั้น อ่อนแอกว่าพระราชกุมาร เห็นว่า พระ-
ราชกุมารแข็งแรงดกว่าสัตว์ทั้ง ๓ นั้น . ถึงเวลาจะให้อาหาร ก็ให้แก่สัตว์ทั้ง ๓
นั้นก่อน แล้วจึงให้แก่พระราชกุมารในภายหลัง . พระราชกุมารก็โกรธ ผก
อาฆาตไว้ว่า ตาสถาณีย์ ไม่รักถือเรา มานับถือสัตว์จรจณามากกว่าเรา ดังนั้น

เมื่อพระราชากรมารน้อยอยู่ในทณสัก ๒ วัน ๓ วันแล้ว จักอำลาไป ก็คิดว่า เรา
 จักหลอกลวงให้ตาบสตนไปหาเราแล้วจะฆ่าเสีย คิดดังนั้นแล้วก็กล่าวกับ
 ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เมื่อข้าพเจ้าได้ครอบครองราชสมบัติแล้ว ขอให้พระผู้เป็น-
 เจ้าไปเยี่ยมข้าพเจ้าให้ได้ ข้าพเจ้าจักบังพระผู้เป็นเจ้าด้วยปัจจัย ๔ วาดัง
 แล้วก็ลาไป ๆ ส่วนนาง เมื่อจะลาไปได้ก็กล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้-
 เป็นเจ้าได้มอปลการคุณมากแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ฝังทรัพย์จำนวนเท่านั้นไว้ใน
 ที่นั้น เมื่อพระผู้เป็นเจ้าต้องการทรัพย์ในเวลาใด จงไปหาข้าพเจ้าในเวลานั้น
 จงเรียกข้าพเจ้าว่า สัตว์ยาวเอ๋ย ดั่งนี้ แล้วก็ไป ๆ หนังก็นำอย่างเดียวกัน
 ว่า เมื่อพระผู้เป็นเจ้าต้องการทรัพย์จงไปในที่นั้น แล้วเรียกข้าพเจ้าว่า หน่อ
 เรามาแล้ว ดั่งนี้ ๆ ลูกนกแขกเต้าก็กล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ทรัพย์
 ของข้าพเจ้าไม่มี แต่เมื่อพระผู้เป็นเจ้าต้องการข้าวสาลอนมเมล็ดสีแดงแล้ว จง
 ไปสู่ที่อยู่ของข้าพเจ้า วาดังนี้แล้วก็ลาไป

เมื่อพระราชากรมารนั้นกลับไปถึงกรุงพาราณสีแล้ว ไม่ช้าก็ได้เสวยราช
 สมบัติแทนพระราชบิดา ๆ พระดาบสโพธิสัตว์ก็ประสงค์จะทดลองพระราชากรมาร
 กับสัตว์ทั้ง ๓ นั้น จึงได้ไปสู่ที่อยู่ของสัตว์ทั้ง ๓ นั้นก่อน ๆ สัตว์ทั้ง ๓ นั้นก็
 ออกมาต้อนรับกราบไหว้ ๆ พระดาบสนั้นก็กลับจากที่นั้น แล้วประสงค์จะทด
 ลองพระราชากรมาร ผู้ได้ผ่านราชสมบัติแล้วนั้น จึงได้ออกเดินทางไปจนกระทั่ง
 ถึงพระราชอุทยาน แล้วไปพักค้างคืนอยู่ที่พระราชอุทยาน ถึงกาลเวลาเช้า
 ก็เข้าไปสู่พระนครด้วยภิกขาจารวัตร ๆ ในขณะนั้น พระราชากรมารผู้ได้เป็นพระ
 ราชาแล้วนั้น กำลังทรงช้างพระที่นั่งเสด็จเลียบพระนคร พอได้ทอดพระเนตร
 เห็นดาบสนั้นแต่ไกล ก็ทรงดำริว่า ดาบสขโงตนั้นคงจะอยากอาศัยปัจจัย ๔
 ของเราจึงได้มาในเวลานี้ เราจักต้องให้ตัดศีรษะของดาบสขโงตนั้นก่อน อย่า
 ให้นให้ดาบสขโงตนั้นประกาศบุญคุณที่ทำให้แก่เรา ในท่ามกลางราชบริวาร
 คิดดังนั้นแล้ว ก็รับตรัสสั่งราชบริวารทั้งหลายว่า สุเจ้าทั้งหลายจงรีบไปจับดาบส
 ขโงตนั้นไปฆ่าเสีย แล้วนำไปฆ่าเสียในบัดนี้ พวกราชบริวารก็ได้พากันกรู
 ไปกระทั่งถึงพระอุทยาน แล้วกราบไหว้ขอโทษว่า ขออย่าให้ข้าพเจ้าทั้งหลายมีบาป
 กรรมเลย เพราะข้าพเจ้าทั้งหลายถูกพระราชาทรงบังคับจึงจักต้องทำเช่นนั้น กล่าว

คองแล้ว กัจฉาณนควาลงเขยนทั้งข้างหน้า ข้างหลัง ข้างซ้าย ข้างขวา เขี่ยน
 ทละ ๔ หวาย ตามแบบอย่างของเพชฌฆาต แล้วพากันนำไปใส่ตะแลงแกง
 สำหรับฆ่า ๆ ทุกขณะที่พระภิกษุถูกเขี่ยน พระภิกษุได้กล่าวขึ้นแต่เพียงว่า
 นักปราชญ์บางจำพวกในโลกนี้ ได้กล่าวไว้ว่า เก็บไม้แห้งทลอบน้ำยังดีกว่าเก็บ
 คนบางคน ดังนี้ เป็นของจริงแท้ เพราะว่า ไม้แห้งนั้นยังเป็นประโยชน์สำหรับ
 ทำพินหนุขาวต้มแกง หรือก่อเป็นไฟผิงก็ได้ หรือก่อเป็นไฟป้องกันอันตราย
 ก็ได้ แต่คนอกตัญญูลบลู่บุญคุณของผอนนั้น ถึงแม้ว่าจะถูกน้ำพัดไป เราเก็บ
 ขึ้นมาได้ก็ไม่มีประโยชน์อันใด กลับให้ทุกข์แก่เราอีก ๆ เมื่อพวกเพชฌฆาตได้
 ฟังคำนี้ ต่างก็คิดเฉลยใจ ผุ้หมความคึดจึงได้ถามขึ้นว่า ท่านได้ทำบุญคุณ
 อย่างไรแก่พระเจ้าอยู่หัวของเรา ๆ ภิกษุนั้นก็เล่าเรื่องทั้งปวงให้ฟังตั้งแต่ต้นจน
 อวสาน ๆ คนทั้งหลายได้ฟังดังนั้น แล้วก็พากันฮ่อขึ้นด้วยความโกรธว่า พระ
 ราชาพระองค์นี้ เป็นคนประทุษร้ายมิตรแท้ แม้แต่ผุ้มคุณให้ชีวิตแก่ตนถึงเพียง
 นี้ ก็ยังไม่รู้จักคุณ พวกเราอาศัยพระราชาเช่นนี้จักได้ความสุขมาจากไหน เฮ้ย
 พวกเราจงช่วยกันจับพระราชโองคณ์มาเสียในบัดนี้ ว่าดังนี้แล้วต่างก็ตรึกกันเข้าไป
 ที่ข้างพระที่นั่ง ฟุ้งหอก หลาว ไม้ค้อน ก้อนหิน เป็นต้น ขึ้นไปตีพระราชา
 พระราชาก็ตกลงจากคอช้าง แล้วช่วยกันทุบจนถึงแก่ความตาย แล้วนำไปทิ้ง
 เสียที่เขื่อนคุนออกพระนคร ครั้นแล้วจึงพร้อมกันประนมกรเซอเชิญซึ่งพระภิกษุ
 นั้นให้สึกออกมาครอบครองราชสมบัติ เป็นพระเจ้ากรุงพาราณสี ๆ เมื่อพระภิกษุ
 นั้นได้สึกออกมาครอบครองราชสมบัติแล้ว ก็ได้ส่งเคราะห์ประชาชนพลเมืองโดย
 ขอบธรรมทุกประการ อยู่มาวันหนึ่ง พระองค์จึงได้เสด็จไปยังที่อยู่ของสัตว์ทั้ง ๓
 มงุ เป็นต้น ทรงรับซึ่งทรัพย์ ๗๐ โกฏิ ทั้งกับหนุถวาย แล้วโปรดให้นางกับ
 หนุ และนกแขกเต้าไปเลี้ยงไว้ในพระราชวัง ครั้นไปถึงพระราชวังแล้วก็โปรด
 ให้ทำทานานทองคำให้เป็นที่อยู่อาศัยของงู โปรดให้ทำกำแก้วผลึกให้เป็นที่อยู่
 อาศัยของหนุ โปรดให้ทำกรงทองคำให้เป็นที่อยู่ของนกแขกเต้า โปรด
 ให้พระราชทานข้าวตอกคลุกน้ำผึ้งให้เป็นอาหารของงู และนกแขกเต้าทุกวันไป
 โปรดให้พระราชทานข้าวสารสาลี อัมมิกลิ้นหอมให้เป็นอาหารของหนุ ตั้งแต่
 วันแรกถึงพระราชวังเป็นต้นนั้นไป ๆ สิบเรื่องชาทั้ง ๕ อัมมิกลิ้นในอรรถกถา แก้ว

สัจจังกรชาคก ในวรรคที่ ๘ แห่งคัมภีร์เอกนิบาต เพียงเท่านั้น ฯ ขอท่านผู้ฟัง
 ทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า ผู้ลบเลือนบุญคุณของผู้อื่นนั้น ย่อมมีจิตคิดอยากปกปิด
 ชนบุญคุณของผู้อื่นเหมือนดังพระราชกุมารนั้นทุกคนไป ผู้ใดประสงค์อยากจะ
 ลบเลือนบุญคุณของผู้อื่นแล้ว ผู้นั้นก็อยากปกปิดบุญคุณของผู้อื่น ไม่อยากให้
 ใครรู้ว่า ผู้นั้นลบบุญคุณแก่เรา เหมือนดังพระราชกุมารนั้น ผู้นั้นก็จักได้
 รับโทษทุกข์ภัยคล้ายกับพระราชกุมารนั้นเป็นแน่แท้ ส่วนบุคคลผลผลิตเสมอผู้
 คอยกตนาว่าคนเหมือนผอนนั้น ก็จะต้องได้รับโทษทุกข์ภัย มีความตเคยาเป็นต้น
 มีการแทนทุกข์ในนรกเป็นที่สุด เหมือนกับพระเทวทัตที่ตเสมอพระพุทธเจ้า ยก
 คนว่าคนเหมือนพระพุทธเจ้า แล้วก็คดียากเป็นพระพุทธเจ้า พยายามทำร้าย
 พระพุทธเจ้าด้วยประการต่างๆ ในที่สุดก็ถูกแผ่นดินสูบไปหมกไหม้อยู่ในอเวจี
 มหานรกกระแ่งเทววัน เป็นนรกที่สนอุทธารณ ฯ สันเนือความในเทศนาที่จดจำ
 เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฺฐก ๔

คัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ

ว่าด้วยบุคคลจำพวก ๒

กตโม จ ปุคฺคโล อีสฺสูกิ ฯ ตตฺถ กตฺมา อีสฺสา ยา ปฺรลาภ-
 สกฺการศรฺการมานวฺนทฺนปฺชฺมาสู อีสฺสา อีสฺสาขนา อีสฺสายิตฺตฺตฺนติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ กณฺฐกที่ ๔ ว่าด้วย
 บุคคลจำพวก ๒ คือ คณริชยา คณตระหมํ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
 พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

กัมมบุคคลจำพวก ๒ ซึ่งจะยกขึ้นแสดงในกณฺฐกที่ ๕ คือ คณริชยา ๑
 คณตระหมํ ๑ ฯ คณริชยานั้น ในพระบาลีว่า ได้แก่คนที่ไม่ละความริชยา คือ

ความไม่ยินดีในลาภ สักการะ ความเคารพนับถือ การกราบไหว้บูชาของผู้อื่น ๆ
 คนตระหนี่นั้น ได้แก่คนมีความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ตระหนี่อาวาส ๑ ตระหนี่
 ตระกูล ๑ ตระหนี่ลาภ ๑ ตระหนี่วรรณะ ๑ ตระหนี่ธรรม ๑ ดังนี้ ๆ ส่วนใน
 อรรถกถาไม่ได้ว่าไว้ประการใด เพราะฉะนั้น จึงจะได้ยกเอาเนื้อความในคัมภีร์อื่น ๆ
 มาแสดงต่อไป กล่าวคือ ในคัมภีร์อัฐสาลินีว่า ความริษยานั้น มีการติเตียน
 สมบัติของผู้อื่นเป็นลักษณะ คือ นกตติเยนว่า มีประโยชน์อะไร ที่จะให้ลาภ
 สักการะ ความเคารพนับถือ การกราบไหว้บูชาเป็นต้น แก่พวกนี้ ดังนี้ ๆ บุคคล
 ผู้มีความริษยา ข่อมติเตียนลาภของผู้อื่น ข่อมไม่ประสงค์ให้ผู้อื่นได้ลาภ ข่อม
 ติเตียนการสักการะของผู้อื่น ไม่ประสงค์ให้ผู้อื่นได้สักการะ ข่อมติเตียนการเคารพ
 นับถือการกราบไหว้บูชาของผู้อื่น ไม่ประสงค์ให้ผู้อื่นได้รับการเคารพ นับถือ กราบไหว้
 บูชา ๆ ความริษยา ข่อมมีทั้งกฤหัสถ์และบรรพชิต คือ กฤหัสถ์บางคนได้ยาน
 พาหนะดี เพราะอาศัยการทำของตนในทางใดทางหนึ่ง มีทางทำนา ทำขายเป็นต้น
 ข่อมมอญ ๆ ส่วนบุคคลผู้ไม่ได้ ก็ไม่ยินดีต่อลาภเหล่านั้น ๆ มีแต่ทนกว่า เมื่อไร
 หนอคนคนนั้น จึงจักเสื่อมจากทรัพย์สมบัติอันนั้น ในเมื่อผู้นั้นเสื่อมจากสมบัตินั้น ๆ
 ด้วยเหตุวันใดวันหนึ่งก็ตาม ก็มีความคิดใจ ๆ ฝ่ายบรรพชิต ผู้หมั่นเจริญสมาธิ เวลาคิด
 เห็นผู้อื่นได้ลาภสักการะเป็นต้น เพราะอาศัยความรู้ และคุณธรรมของตน ก็คิดว่า
 เมื่อไรหนอฉันจึงจักเสื่อมจากลาภสักการะอันนั้น เมื่อเห็นผู้นั้นเสื่อมจากลาภสักการะ
 อันนั้น ก็เกิดความคิดใจ ๆ กล่าวกันว่า ความริษยานั้น มีการติเตียนซึ่งสมบัติ
 ของผู้อื่นเป็นลักษณะ ดังนี้

ความตระหนี่นั้น เมื่อว่าโดยวัตถุแล้ว ก็มีอยู่ ๕ ประการ คือ ความ
 ตระหนี่อาวาส ๑ ความตระหนี่ตระกูล ๑ ความตระหนี่ลาภ ๑ ความตระหนี่
 วรรณะ ๑ ความตระหนี่ธรรม ๑ ๆ คำว่า อาวาส นั้น ได้แก่อารามทั้งสน
 บ้าง ได้แก่บริเวณที่อยู่บ้าง ได้แก่ห้องที่อยู่บ้าง ได้แก่ที่พักกลางคืนกลางวัน
 บ้าง ๆ เมื่อภิกษุทั้งหลายอยู่ในอาวาสนั้น ก็ได้ความสุข ได้ปัจจัยทั้งหลาย ๆ
 ภิกษุองค์หนึ่ง ก็ไม่ประสงค์อยากให้ภิกษุที่สมบุรณด้วยข้อวัตร และศีล มาอยู่

ในหนั้น ถึงแม้ว่ามาแล้ว ก็คิดอยากให้เห็นไปโดยเร็ว ลักษณะอันนั้นเรียกว่า
 ตระหนักรู้ ๑ การไม่ประสงค์อยากให้เกิดผู้ชอบมีปากเสียงเป็นต้น อยู่ใน
 อวสานนั้น ไม่เรียกว่าตระหนักรู้ ๑ คำว่า ตระหนักรู้ นั้น หมายตระกูล
 อุปัฏฐาก ๑ หมายตระกูลญาติ ๑ ๑ การที่ภิกษุไม่อยากให้เกิดผู้อื่น เข้าไปสู่
 ตระกูลอุปัฏฐากของตน เรียกว่า ตระหนักรู้ ๑ แต่การไม่อยากให้เกิด
 ผู้ลามก เข้าไปสู่ตระกูลอุปัฏฐากของตน ไม่จัดว่าเป็นการตระหนักรู้ ๑ เพราะ
 ภิกษุผู้ลามกนั้น จะทำให้เขาเสียความเลื่อมใสศรัทธา ๑ ส่วนการไม่อยาก
 ให้ภิกษุผู้สามารถรักษาความเลื่อมใสศรัทธา ได้เข้าไปสู่ตระกูลนั้น จึงจัดเป็น
 ความตระหนักรู้ ๑ คำว่า ญาณนั้น ได้แก่ปัจจัยลาภ ๔ ๑ มีคำอธิบายว่า เมื่อภิกษุ
 ได้เห็นผู้มกลอน ๆ ได้ลาภสักการะ ก็คิดว่า ขออย่าให้ได้ อันนั้นเรียกว่า ความ
 ตระหนักรู้ ๑ ส่วนภิกษุใด ทำของที่เขาให้ด้วยศรัทธาให้เสียไป ด้วยการไม่
 บริโภค หรือด้วยการบริโภคไม่ดีเป็นต้น หรือปล่อยให้บุคคลนำไปเสีย ไม่แจกจ่าย
 ให้คนอื่น ๆ เมื่อเห็นภิกษุนั้นทำอย่างนั้น ก็คิดว่า ถ้าภิกษุนั้นไม่ได้ลาภอัน
 ภิกษุผู้มกลอนคนอื่นก็จะได้ ของที่เขาให้ด้วยศรัทธาก็จักมีประโยชน์ การคิดดังนี้
 ไม่เรียกว่า ตระหนักรู้ ๑ คำว่า วรรณะนั้น แยกเป็น ๒ อย่าง คือ เป็นสรว
 วรรณะ อันได้แก่ผิวพรรณร่างกาย ๑ เป็นคุณวรรณะ อันได้แก่คุณความดี ๑
 เมื่อมีผู้กล่าวว่า คนโน้นเป็นคนสวยงามน่าเลื่อมใส ก็ไม่พอใจให้กล่าว ลักษณะ
 อันนั้น เรียกว่า ตระหนักรู้สรวรรณะ คือ ตระหนักรู้ความดีทางสรวรรณะ ๑ เมื่อมีผู้กล่าวว่า
 ผู้โน้นเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยข้อวัตรปฏิบัติ ก็ไม่พอใจให้กล่าว อันนั้นเป็นการตระหนักรู้
 คุณวรรณะ คือ ตระหนักรู้ความดี ๑ คำว่า ธรรมนั้น แยกออกเป็น ๒ อย่าง
 คือ ปริยัติธรรม ๑ ปฏิเวชธรรม ๑ พระอริยสาวกทั้งหลาย ย่อมไม่ตระหนักรู้ปฏิเว
 ชธรรม มีแต่อยากให้โลกได้ปฏิเวชธรรมว่า ขอให้โลกได้สำเร็จปฏิเวชธรรมเกิด ๑
 การตระหนักรู้ธรรม ย่อมมีในธรรมที่เป็นแบบแผน ๑ บุคคลผู้ประจักษ์ด้วยการตระหนั
 ธรรมนั้น ย่อมไม่อยากให้ผู้อื่นรู้จักข้อธรรมที่ตนได้ ๑ ส่วนผู้ใดพิจารณาบุคคล
 หรือพิจารณาธรรมเห็นว่า บุคคลผู้นั้นสมควรที่จะฟังธรรมข้อนี้ แล้วก็ไม่แสดง
 ธรรมข้อนี้ให้ฟัง ด้วยประสงค์อนุเคราะห์พระธรรม หรืออนุเคราะห์บุคคล ไม่จัดว่า

ตระหนักรู้อะไร ๆ เพราะบุคคลบางคน เป็นคนใจโลเล ประเดี๋ยวก็เป็นสมณะ ประเดี๋ยวก็เป็นพราหมณ์ ประเดี๋ยวเป็นนักรบ ๆ ถ้าภิกษุใดเห็นว่า บุคคลผู้จัดทำ ให้อธรรมอันละเอียด อันเป็นแบบแผน อันเป็นของตนเสียไปแล้วก็ไม่บอกให้ อย่างอื่นเรียกว่าพิจารณาบุคคลแล้วไม่ได้ให้ ด้วยความอนุเคราะห์พระธรรม ๆ ส่วนผู้ใด ไม่ได้ให้ด้วยคิดว่า พระธรรมนั้น เป็นของละเอียดสุขุม ถ้าบุคคลนั้นจะได้อะไรไป ก็จัก ขกตนว่าเป็นพระอรหันต์ ทำตนให้พินาศ แล้วก็ไม่ให้ด้วยความอนุเคราะห์บุคคล เพราะเห็นแก่ธรรม ๆ ส่วนผู้ใดไม่ให้ด้วยคิดว่า ถ้าฉันจักได้ธรรมไป ก็จักสามารถ ทำลายลัทธิของเราได้ ผู้เรียกว่าตระหนักรู้

ในความตระหนักรู้ ๕ ประการนี้ ล้วนแต่มีโทษทั้งนั้น คือ โทษแห่งความ ตระหนักรู้ อาวาส ย่อมทำให้เกิดเป็นภัย หรือเป็นเปรตทุนหยาบเขี้ยวแห่งอาวาสนั้น เทียบไปมา ๆ โทษแห่งความตระหนักรู้ตระกูลนั้น ย่อมรากลอดกิม ลงแดงกิม ไล่ขาดกิม กล่าวคือ ถ้าภิกษุองค์ใด เห็นคนทั้งหลายในตระกูลอุปัฏฐากของตน ให้ทาน หรือแสดงความนับถือเป็นต้น แก่ภิกษุอื่นแล้วคิดว่า ตระกูลอุปัฏฐาก ของเรา แตกจากเราเสียแล้ว เมื่อคิดดังนี้หนักเข้า โลหิตก็จักพลุ่งออกทางปาก หรือไม่อย่างนั้น ก็เกิดลงแดง มีไส้ใหญ่ขาดเป็นชนน้อยช่นใหญ่ โทษแห่งความ ตระหนักรู้ลาภนั้น ทำให้เกิดเป็นภัย หรือเปรต หรือเป็นงูเหลือมใหญ่ คือ ภิกษุใด ตระหนักรู้ลาภ ซึ่งเป็นของสงฆ์ หรือของคณะ หรือของบุคคล หวงไว้บริโภคนั้นแต่ตน ผู้เดียว ภิกษุนั้นจะต้องเกิดเป็นภัย หรือเป็นเปรต หรือเป็นงูเหลือมใหญ่ ๆ โทษแห่งการตระหนักรู้ความสรรเสริญร่างกาย ไม่อยากให้ผู้อื่นได้รับความสรรเสริญ ในร่างกายนั้น ย่อมทำให้เกิดเป็นคนมีร่างกายไม่สวยงาม โทษแห่งความตระหนักรู้ ธรรมนั้น ทำให้เกิดเป็นคนโง่เขลา ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า บุคคลย่อมหมั่นอยู่ในโลก- กุมภินทร เพราะความตระหนักรู้ อาวาส ๆ ย่อมมีลาภน้อย เพราะความตระหนักรู้ ตระกูล ๆ ย่อมตลกคุณทร เพราะความตระหนักรู้ลาภ ๆ ย่อมไม่มีวรรณะ เพราะความ ตระหนักรู้วรรณะ ๆ ย่อมตลกคุณทร เพราะความตระหนักรู้ธรรม ดังนี้ ๆ ความริษยา กับการตระหนักรู้ทั้ง ๒ นี้ มีลักษณะคล้ายกัน คือ ไม่อยากให้ผู้อื่นได้ความสุขเหมือนกัน

แต่ต่างกันอย่างว่า ความตระหนี่นั้น ได้แก่ความไม่อยากให้อะไรของ ๆ ตนแก่ผู้อื่น มีแต่อยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของ ๆ ตนเท่านั้น ส่วนความริษยานั้น มีการเกียติกัน ไม่อยากให้อื่นได้มีความสุข ๆ ความริษยาและมัจฉริยะทั้ง ๒ นี้ ต้องละได้ขาดด้วย โสคาปัตติมรรคญาณ ดังนั้น สันเนอความในพระคัมภีร์อัฐสาสน์เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ จะได้ยกเอาเรื่องนางโรหิณีขัตติยกัญญามาแสดงต่อไป เพื่อให้ผู้ฟังทั้งหลาย ได้เห็นโทษแห่งความริษยาว่า มีมาประการใด กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง พระอนุรุธเถระเจ้า กับพระภิกษุ ๕๐๐ องค์ ได้ไปที่กรุงกบิลพัสดุ์ราชธานี ฯ ในคราวนั้น พวกภิกษุทั้งหลายเป็นพระประยูรญาติของพระเถระเจ้า ได้ทราบว่า พระเถระเจ้ามาถึง ก็พากันออกไปต้อนรับสนับทึบเสวยแต่นางโรหิณีผู้เป็นน้องสาวของพระเถระเจ้าเท่านั้น ฯ พระเถระเจ้าจึงถามว่า นางโรหิณีไปไหน ฯ ก็มิผู้บอกว่าอยู่บ้าน ฯ จึงถามว่า เหตุไรจึงไม่มา ฯ ก็มิผู้บอกว่าเพราะละอาย ในการที่นางเกิดโรคผิวหนัง ฯ พระเถระเจ้าจึงให้ไปเรียกมา นางโรหิณีนั่งสวมนเสื้อคลุมตั้งแต่ศีรษะตลอดหลังเท่านั้น แล้วจึงออกไปหาพระเถระเจ้า ฯ พระเถระเจ้าจึงถามว่า เหตุไรนางโรหิณีจึงไม่มา ฯ นางโรหิณีตอบว่า เพราะเหตุเกิดโรคผิวหนัง ฯ พระเถระเจ้าจึงถามว่า เธอจะทำบุญไม่สมควรหรือ ฯ นางจึงถามว่า จะทำบุญอะไร ฯ พระเถระเจ้าบอกว่า จงสร้างหอดฉัน ฯ นางจึงถามว่า จะสร้างด้วยสิ่งใด ฯ พระเถระเจ้าจึงถามว่า เครื่องแต่งตัวของเธอไม่มีหรือ ฯ นางตอบว่า มี ฯ ท่านจึงถามว่า เครื่องแต่งตัวนั้นราคาเท่าไร ฯ นางตอบว่าราคา ๑ หมั้น ฯ ท่านจึงว่า ถ้าอย่างนั้นจงขายเครื่องแต่งตัวนั้น มาสร้างหอดฉัน ฯ นางจึงว่า ใครจักสร้างให้ฉัน ฯ พระเถระเจ้าก็แสดงพระประยูรญาติทั้งหลาย ซึ่งยืนอยู่ในที่ใกล้แล้วบอกว่า ท่านทั้งหลายจงรับภาระในเรื่องนี้ ฯ พระประยูรญาติทั้งหลายก็ถามกันว่า พระผู้เป็นเจ้าเล่าจักไปอยู่ไหน ฯ ท่านตอบว่า อาตมาก็จักอยู่ในที่นี้ ถ้าอย่างนั้นท่านทั้งหลาย จงนำเครื่องทักขสัมภาระมาสร้างหอดฉัน ในเดี๋ยวนี้ ฯ พระประยูรญาติทั้งหลายก็รับว่า ดีแล้ว เจ้าข้า ฯ เมื่อพระเถระเจ้าจะจัดการสร้างหอดฉัน จึงบอกนางโรหิณีว่า เจ้าจงปักกวาดหอดฉันทั้งชั้นล่างชั้นบนแล้ว แต่งตั้งอาสนะ กับตักน้ำใส่โอ่งไว้ถวาย

พระทูลวัน ๆ นางโรหิตก็รับว่าได้ แล้วนางก็จัดการขายเครื่องแต่งตัวสำหรับนั้น
เอาเงินมาสร้างหอฉัน แล้วทำการบดกวาดเป็นต้นทุกวันไป ภิกษุทั้งหลายก็ไปนั่ง
ฉันที่นั่นทุกวัน ๆ เมื่อนางโรหิตบดกวาดหอฉันอยู่ทุกวันดังนั้น โรคผิวหนัง
ก็หายไป ๆ เมื่อสร้างหอฉันเสร็จแล้ว นางโรหิตก็นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ มื้อองค์
พระพุทธรูปเจ้าเป็นองค์ประธาน มาฉันอาหารอันประณีตที่หอฉันนั้น ๆ เวลาฉัน
เสร็จแล้ว พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสว่า การถวายทานครั้งนี้ เป็นของใคร พระอนุรท-
เถระเจ้ากราบทูลว่า เป็นของนางโรหิตผู้เป็นน้องหญิงของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า ๆ
จึงตรัสถามว่า นางโรหิตไปไหน ท่านกราบทูลว่าอยู่ที่บ้าน ๆ จึงตรัสสั่งว่า
จงไปตามตัวมา ๆ แต่นางโรหิตนั้น ไม่ประสงค์จะออกมาเฝ้า แต่จำใจมาเฝ้า
พระพุทธรูปองค์จึงตรัสถามว่า เหตุไรเจ้าจึงไม่มา ๆ นางกราบทูลว่า เพราะเหตุ
กระหม่อมฉัน เป็นโรคผิวหนัง กระหม่อมฉันละอายจึงไม่อยากมา ๆ จึงตรัส
ถามว่า เจ้ารู้หรือไม่ว่า โรคผิวหนังนี้ได้เกิดแก่เจ้าเพราะสิ่งไร ๆ นางกราบทูลว่า
ไม่รู้ ๆ จึงตรัสว่า โรคผิวหนังนี้ได้เกิดแก่เจ้า เพราะอาศัยความโกรธความริษยา
ของเจ้า ๆ นางจึงตรัสว่า กระหม่อมฉันได้โกรธ ได้ริษยาอย่างไรพระเจ้าข้า ๆ
พระพุทธรูปองค์จึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นเธอจงตั้งใจฟัง ตรัสดังนี้แล้ว ก็ทรงยกเรื่อง
อดีตมาแสดงว่า ในอดีตกาลโน้น อัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสีองค์หนึ่ง ได้คิด
อาฆาตแค้นถึงกับนางบำเรอของพระเจ้าพาราณสีคนหนึ่ง คือ คิดว่า เราจักทำ
ความทุกข์ให้เกิดแก่หญิงนั้นให้ได้ แล้วก็ให้พวกนางสาวใช้ไปหาผลเต่าร้างมาเป็น
อันมาก แล้วให้เรียกนางสนมคนนั้นเข้าเฝ้าทำเป็นประหนึ่งว่าโปรดปราน เวลาลับตา
นางสนมคนนั้น พระอัครมเหสีนั้นก็ไปยผลเต่าร้างลง ในที่นอนและที่ฟ้านุ่งผ้าห่ม
ตลอดถึงเครื่องปูลาดเป็นต้นของหญิงนั้น แล้วมีหน้าซำเอาผลเต่าร้างนั้น ไปยลงที่
ตัวของหญิงนั้น โดยทำอาการประหนึ่งว่าเข้าหยอก ๆ หญิงนั้นก็เกิดผื่นคันเป็นผื่น
แดงไปทั้งตัว ในทันที ๆ หญิงนั้นก็หนีเข้าไปนอน ที่นอนทุกขเวทนาคู่ด้วย
เมื่อดผื่นคัน อันเกิดจากผลเต่าร้าง ๆ ต่อมาอัครมเหสีริษยาคนนั้น ก็ได้มาเป็นนาง
โรหิตในบัดนี้ ดังนี้ ๆ ครั้นทรงแสดงอย่างนั้นแล้ว จึงได้ทรงสอนต่อไปว่า นี่แน่ะนาง
โรหิต ในคราวนั้น เธอได้ทำกรรมไว้อย่างนี้ อันความโกรธหรือความริษยา แม้แต่

เพียงเล็กน้อย ใคร ๆ ก็ควรทำ ๆ ตรัสดังนี้แล้วก็ตรัสต่อไปว่า บุคคลควรละ
 ความโกรธ ควรละความถือตัว ควรละเครื่องเกาะเกี่ยวทั้งปวง ควรละความขี้เหนียว
 ในนามรูป ควรละความเกียวก้อง อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะทุกข์ย่อมมีแก่ผู้
 ความเกียวก้องในนามรูป ดังนี้ ตรัสดังนี้จบลงแล้ว คนทั้งปวงก็ได้บรรลุผล
 ส่วนนางโรหิตก็ได้สำเร็จโศคาภิตติผล ในขณะนั้นสรีรกายของนางโรหิต ก็ผว-
 พรรณดังทองคำขึ้นทันที ๆ เวลานางโรหิตจลาจลจากชาติที่แล้ว ก็ขึ้นไปเกิดใน
 ดาวดึงส์สวรรค์ เกิดในเขตแดนแห่งเทพบุตรทั้ง ๔ องค์ เป็นผู้รูปทรงอันสวยงาม
 อย่างละเอียด ๆ เทพบุตรทั้ง ๔ ตน ได้เห็นแล้วก็เกิดความสันทา ต่างก็โต้เถียงกันว่า
 เทพธิดานี้เกิดในเขตแดนของเรา แล้วก็ไปฟ้องร้องกันต่อสมเด็จพระอินทราชา
 เมื่อสมเด็จพระอินทราชา ได้ทอดพระเนตรเห็น ก็เกิดสันทาถึงกับตรัสว่า เริ่มแต่
 พวกเธอได้เห็นเทพธิดานี้ จิตใจของพวกเธอเป็นอย่างไร ๆ เทพบุตรคนหนึ่ง
 กราบทูลว่า จิตใจของข้าพระองค์ ไม่อาจสงบอยู่ได้ เปรียบเหมือนได้ขึ้นเสี้ยมกลอง
 สงครามฉะนั้น ๆ องค์หนึ่งทูลว่า จิตใจของข้าพระองค์ ได้เล่นปราดไปโดยเร็วพลัน
 เหมือนนกกับนำตกจากภูเขา ๆ องค์หนึ่งทูลว่า นัยน์ตาของข้าพระองค์ เหมือนจะ
 ทะเล้นออกมาประหนึ่งว่าตาของปูฉะนั้น ๆ องค์หนึ่งทูลว่า จิตใจของข้าพระองค์
 ไม่อาจนิ่งอยู่ได้ เหมือนกับชงที่อยู่บนเจดีย์ฉะนั้น ๆ ลำดับนั้น สมเด็จพระอินทราชา
 จึงตรัสว่า จิตใจของพวกเธอพอห้ามได้ ส่วนเราเมื่อไม่ได้นางเทพธิดานี้ ก็จักต้อง
 ตาย ๆ เทพบุตรทั้งหลายจึงกราบทูลทูลกันว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่ประสงค์จะให้
 พระองค์ตาย พระเจ้าข้า กราบทูลดังนี้แล้ว ก็พร้อมกันยกนางเทพธิดานั้นถวาย
 แล้วก็พากันกลับไป ๆ นางเทพธิดานั้น เป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระอินทราชา
 เป็นอันมาก เมื่อนางกราบทูลว่า อยากจะไปดักฟ้าในที่โน้น สมเด็จพระอินทราชา
 ก็ไม่อาจขัดความประสงค์ของนางได้ สันเรื่องนางโรหิตเพียงเท่านั้น ๆ ในเรื่องนช
 ให้เห็นโทษแห่งความริษยา และให้เห็นคุณแห่งการมิตกवादเสนาสนะ ทอຍุทอาศัย
 วิจารณ์ของพระภิกษุสามเณรว่า มีอันสงฆ์สงฆ์ให้เป็นคนสวยงาม ทั้งในเวลาเกิด
 เป็นเทพธิดา มนุษย์ ดังเรื่องทแสดงมา สันวาระเทศนาในกัณฐักเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กณฑ์ ๑๐

คัมภีร์พระบุคคลบัญญัติ

ว่าด้วยบุคคลจำพวก ๒

กตโม จ ปุคฺคโล สโถ ฯ ตตฺถ สาถะยฺมํ อิเธกฺโข ปุคฺคโล สโถ
โหติ ปริสโถ ยํ ตตฺถ สถํ สกฺกตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงคัมภีร์พระบุคคลบัญญัติ กณฑ์ที่ ๑๐ ว่าด้วย
บุคคลจำพวก ๒ คือ คนโอ้อวด มารยา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ก็แลบุคคลจำพวก ๒ ซึ่งจะยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นั้น คือ คนมีความ
โอ้อวด ๑ คนมีมารยา ๑ ฯ คนมีความโอ้อวดนั้นในพระบาลีว่า ได้แก่คนที่ไม่ละ
ความโอ้อวด คือ ไม่ละการอวดคุณความดีที่ไม่อยู่ในตน ไม่ละการพูดกล้าแข็ง
อันเรียกว่า พุคฺคสามหา ฯ ความโอ้อวดนั้นมีการประกาศซึ่งคุณความดีที่ไม่อยู่ใน
ในตนเป็นลักษณะ ฯ คนมีมารยานั้น คือคนที่ประพฤติชั่วด้วยกายวาจาใจแล้ว
ไม่ยากให้ผู้อื่นรู้ ก็พูดไปเสียอย่างอื่น ทำไปเสียอย่างอื่น ปกปิดเสียซึ่ง
การทำของตน ดังนี้ ฯ ในอรรถกถาคัมภีร์ไม่ได้อธิบายไว้ เพราะฉะนั้น
จึงจักได้ยกเนื้อความในคัมภีร์อื่นมาอธิบายต่อไป กล่าวคือ ในคัมภีร์สัมโมห-
วิโนทนีวาท ความโอ้อวดนั้น ได้แก่การพูดไม่ถูกต้องตามความจริงโดยประสงค์จะอวด
คุณความดีที่ไม่อยู่ในตน ฯ ความโอ้อวดนั้นปนกันไปกับความสามหา ฯ
ความโอ้อวดนั้น มีการประกาศคุณความดีที่ไม่อยู่ในตนเป็นลักษณะ คนที่โอ้อวด
นั้น ย่อมเปรียบเหมือนกับยักษนรโมตเป็นสุกรตนหนึ่ง คือ ยักษตนนั้นนรโมต
ข้างซ้ายให้เป็นสุกร นิมิตข้างขวาให้เป็นแพะ ทำเสียงให้เหมือนเสียงแกะ นรโมต
เขาให้เหมือนโคแก่ แล้วเหวี่ยงหลอกลวงกินสุกร แพะ แกะ และโค

ได้ช่วยมารยาอันนี้ ดังนี้ ฯ ขยายความตามคัมภีร์ว่า บัณฑิตนั้นเมื่อจำแลงตนให้ข้างซ้ายเป็นสุกร ให้ข้างขวาเป็นแพะ ให้เสียงเป็นเหมือนเสียงแกะ ให้ไม้เท้าเหมือนกับโคแก่แล้ว เวลาไปพบฝูงสุกรก็บอกว่าเราเป็นสุกร แล้วเข้าปะปนกับฝูงสุกร พอได้แท่งจับสุกรกินเป็นอาหาร เวลาไปพบฝูงแพะ ก็บอกว่าเราเป็นแพะ แล้วก็เข้าปะปนเป็นเพื่อนฝูงไป พอได้โอกาสลับตาก็จับฝูงแพะกินเสีย เวลาไปพบฝูงแกะก็ร้องขึ้นใหม่เสียงเหมือนแกะแล้วบอกว่าเราเป็นแกะ พอฝูงแกะตายใจก็ยอมให้เป็นพรรคพวก เมื่อได้โอกาสดังจับแกะกินเป็นอาหาร เวลาไปพบฝูงโคก็บอกว่าเราเป็นโคจึงดูเขาของเรานี้ เมื่อฝูงโคเชื่อก็ยอมให้เป็นพรรคพวก พอได้โอกาสก็จับโคกินเสีย ดังนี้ ลักษณะอย่างนี้เรียกว่า ลักษณะโอ้อวด เป็นของชั่วช้าเลวทรามชนิดหนึ่ง ไม่ควรที่ใคร ๆ จะให้มันในตน ฯ มารยานี้ได้แก่การยาห้เป็นเหมือนกับหลอกลวงตาของผู้อื่น ด้วยมีอาการปกปิดเสียซึ่งความผิดของตน คือเมื่อตนทำผิดแล้วก็แสดงกริยาอาการเหมือนกับไม่ได้กระทำความผิด เพื่อปกปิดเสียซึ่งความผิดของตน เหมือนดังเรื่องพวกหญิงสหายของนางวิสาขาเป็นตัวอย่างฉะนั้น คือ พวกหญิงสหายของนางวิสาขา มีอยู่ ๕๐๐ คนด้วยกัน ใน ๕๐๐ คนนั้น เป็นคนมันสสขคัม เป็นคนมันสสขเลวกัม อยู่มาวันหนึ่ง พวกมันสสขเหล่านั้นได้พากันคัมสราจนเมาแล้วกลัวจะตี ในเวลาพวกกลับมาตอนเย็นจึงพากันนอนทำเหมือนเป็นไข้ ผู้ใดมีผ้าโง่เขลา ผู้นั้นก็ถอดตัวไป ผู้ใดมีผ้าฉลาดก็ถูกตีขยับดังที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ธรรมบทเหล่านั้น ฯ คำว่า มารยานี้ ในพระบาลีแจกออกไว้เป็นหลายคำ ล้วนแต่หมายความว่าเหมือนกัน คือ แจกไว้ว่า อจฺจาสรา ซึ่งแปลว่ามีเสียงสูง ๑ วญฺจนา ซึ่งแปลว่าการลวง ๑ วิกตฺติ ซึ่งแปลว่าหลอก ๑ วิกรณา ซึ่งแปลว่าการโปรยเสีย ๑ ปริหรณา ซึ่งแปลว่าการหลีก ๑ คุหนา ซึ่งแปลว่าการซ่อน ๑ ปริคุหนา ซึ่งแปลว่าการซ่อนให้รอบ ๑ ฉาหนา ซึ่งแปลว่าการปิด ๑ ปริฉาหนา ซึ่งแปลว่าการปิดรอบ ๑ อนุตฺตานิกมมฺ ซึ่งแปลว่าการไม่ทำให้ตน ๑ อนาวิกมมฺ ซึ่งแปลว่าการไม่ทำให้แจ้ง ๑ โวจฺจาหนา ซึ่งแปลว่าการปิดดี ๑ ปาปกริยา ซึ่งแปลว่าการทำชั่ว ๑ อภัย วุจฺจติ มารยาถ้อยคำเหล่านี้ทั้งสนธิ เรียกว่ามารยาทั้งนั้น ดังนี้ ฯ คำเหล่านี้ มีคำอธิบาย

ตามอรรถกถาว่า ผู้ทำผิดย่อมแปลงเสียงดังเพื่อประสงค์จะปกปิดความชั่วของ
 ตัว อันนเรขกว่าเขมมารยาอย่างหนึ่ง ๑ ผู้ทำผิดย่อมลวงคนอื่นให้เห็นไป
 อย่างอันด้วยกริยา กาย วาจา อันนเรขว่าเป็นมารยาอย่างหนึ่ง ผู้ทำผิดย่อมหลอกลวง
 ผู้อื่นให้เข้าใจผิด อันนเรขว่าเป็นมารยาอย่างหนึ่ง ผู้ทำผิดย่อมพูดขัดเสียดว่า
 เราไม่ได้ทำอย่างนั้น อันนเรขว่าเป็นมารยาอย่างหนึ่ง ผู้ทำผิดย่อมหลกเลียงด้วยการ
 กล่าวว่าได้ทำอย่างนั้น อันนเรขว่าเป็นมารยาอย่างหนึ่ง ผู้ทำผิดย่อมปิดไว้
 ด้วยกายเป็นต้น อันนเรขว่าเป็นมารยาอย่างหนึ่ง ผู้ทำผิดย่อมปิดความผิดของ
 ตนไว้โดยอาการทั้งปวง อันนเรขว่าเป็นมารยาอย่างหนึ่ง ผู้ทำผิดย่อมปิดความ
 ผิดของตนไว้ด้วยการทำทางกายวาจา เปรียบเหมือนกับบุคคลปกปิดถูกไว้ด้วย
 หญาหรือใบไม้ฉะนั้น อันนเรขว่าเป็นมารยาอย่างหนึ่ง ผู้ทำผิดย่อมปกปิดความ
 ผิดของตนไว้โดยอาการทั้งปวง อันนเรขว่าเป็นมารยาอย่างหนึ่ง การไม่ทำความ
 ผิดให้ตนขึ้นมา ก็เป็นมารยาอย่างหนึ่ง การไม่ทำความผิดให้ปรากฏแจ่มแจ้ง
 ก็เป็นมารยาอย่างหนึ่ง การปกปิดให้มืดซัดขังความผิดของตนก็เป็นมารยาอย่าง
 หนึ่ง การทำความชั่วซ้ำอีกในเมื่อตนปกปิดความชั่วที่ทำแล้วนั้นก็เป็นมารยา
 อย่างหนึ่ง คำว่า มารยานมการปกปิดซึ่งความผิดของตนเป็นลักษณะ ๑ บุคคล
 สมมารยา ย่อมเป็นเหมือนกับถ่านไฟที่เก่าปกปิดไว้ หรือเป็นเหมือนกับตอ
 ไม้ท่อม หรือเป็นเหมือนกับสาตราที่พันไว้ด้วยผ้าขรวนั้น ๑

อันว่าความโอ้อวดและความมีมารยาทั้ง ๒ นั้น ย่อมเป็นของให้โทษทั้งนั้น
 เพราะเมื่อผู้นั้นรู้เท่าทันแล้ว ก็จะได้รับโทษทุกข์ภัยต่าง ๆ ดังงูใหญ่กับพา
 ตัวหนึ่งเป็นอหทารณ์ กล่าวคือ ในครั้งก่อนโน้น มีงูใหญ่ตัวหนึ่งอยู่ในมหาสมุทร
 งูใหญ่ตัวนั้นมีศรัทธาเป็นปลา มีหางเป็นงู เวลาไปพบฝูงปลาก็บอกว่า เราเป็น
 ปลา แล้วก็เข้าปะปนเป็นพรรคพวก พอได้โอกาสก็กินปลาอื่น ๆ เสีย พอไป
 พบพวกก็บอกว่าเราเป็นงู เวลาได้โอกาสก็จับงูเหล่านั้นกินเสีย อยู่มาวัน
 หนึ่งฝูงปลารู้เท่าทัน ก็หาอุบายหลอกลวงฆ่าเสีย ส่วนพาดังนั้น มีเรื่องมาว่า
 ครั้งหนึ่งมีพ่อค้าวัวต่างคนหนึ่งไปได้หนึ่งราชสีห์มา ก็เอาบรรทุกต่างไปด้วย เวลา
 เดินทางไปถึงไร่นาของผู้อื่น ก็ปลดต่างออก เอาหนึ่งราชสีห์คลุมพาของตัว

แล้วก็ปล่อยไป ลาดวันนั้นก็เข้าไปกินข้าวและพืชพันธุ์ ธัญญาหารในไร่นาของคน
 ห้างหลายได้ตามสบาย คนทั้งหลายก็ไม่กล้าจะไล่ ด้วยเข้าใจว่าเป็นราชสีห์
 อยู่มาวันหนึ่งพอคำวัวต่างนั้นได้ไปพักในที่ใกล้บ้านตำบลหนึ่ง แล้วเอาหนัง
 ราชสีห์คลุมลาของตัวปล่อยไปกินข้าวในนาของชาวบ้านดังที่เคยประพฤติมา ใน
 เวลานั้นมีบุรุษมีบุญญาคนหนึ่ง ได้บอกพวกชาวบ้านว่า ถ้าเป็นราชสีห์หรือช้าง
 เสือกก็ย่อมกลัวไฟ เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายจงพากันไปจุดไฟขึ้นที่หัวนาถัด
 คนทั้งหลายก็พากันไปจุดไฟขึ้นในกอไผ่ตายห้อยหัวนา หรือปลายนาให้ลก
 รุ่งโรจน์ขึ้น ลาดวันนั้นได้เห็นไฟลกรุ่งโรจน์ขึ้นก็กลัวตาย จึงร้องขึ้นด้วยเสียง
 อันดังแล้ววิ่งหนี บุรุษมีบุญญาจึงบอกชาวบ้านว่า นี่ไม่ใช่ราชสีห์เสีย
 แล้ว เพราะเสียงร้องเป็นเสียงลา ว่าแล้วก็ควาไม้ค้อนออกไล่ติดตามไปพอทัน
 เข้าก็ตีให้ล้มลง คนทั้งหลายก็ตรึกกันไปดูจึงรู้ว่าลาดวันนั้นไม่ใช่ราชสีห์ เป็นแต่
 เจ้าของเอาหนังราชสีห์คลุมตัวไว้เท่านั้น ฝ่ายเจ้าของลานนั้น ก็ถูกปรับไหม
 จากชาวบ้านเพื่อเป็นค่าพืชพันธุ์ ธัญญาหารของเขา ดังนี้ ๆ เรื่องนี้ให้เห็นว่า
 ความโอ้อวด ซึ่งคุณความดีที่ไม่มีอยู่ในตน ย่อมให้โทษดังลาดวันนั้นเป็น
 อหาหารณ์ ความมีมารยานักให้โทษทุกขภัยแก่ผู้กระทำเหมือนกัน ด้วยว่า
 ผู้ใดมีมารยา คือทำผิดแล้วปกปิดไว้ด้วยอาการ กาย วาจา อย่างใดอย่างหนึ่งเสีย
 ก็ย่อมไม่มั่งผล เมื่อไม่มั่งผลไม่มั่งผลแล้วกล่าวสั่งสอน เมื่อไม่มั่งผลแล้วกล่าวสั่งสอนตนก็
 จะต้องทำผิดอย่างนั้นอีก เพราะฉะนั้น เมื่อผู้ใดทำความผิดแล้วอย่าได้ปกปิด
 ไว้ จงรีบเปิดเผยให้บิดามารดาครูบาอาจารย์หรือผู้ตนนับถือ เพื่อท่านจะได้ว่า
 กล่าวสั่งสอน อย่าได้ทำเป็นเหมือนพวกหญิงเพื่อนของนางวิสาขาตั้งทั่วมาแล้ว
 นั้น ๆ ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องมารยาที่ควรจะยกมาแสดงเพิ่มเติมอีก
 กล่าวคือในอดีตกาลล่วงแล้วมา พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายเสวยพระชาติเป็น
 ทิศาปาโมกษ์อาจารย์อยู่ในกรุงพาราณสี มีภรรยาของศิษย์คนหนึ่งนอกใจสามีใน
 เวลากลางวันได้ลอบหนีลงไปทำชู้ชู้ทุกคน ในเวลากลางวันก็ทำนอนเป็นไข้เป็น
 อยู่อย่างนั้นเสมอไป บุรุษนั้นก็ต้องทำการงานทั้งในบ้านและนอกบ้านโดยลำพัง
 ผู้เดียวไม่มีเวลาที่จะไปเยี่ยมอาจารย์ได้ เมื่อล่วงมาเป็นเวลานาน บุรุษคนนั้น
 จึงไปหาอาจารย์ อาจารย์จึงถามว่า เหตุไรแกจึงหายหน้าไปนาน บุรุษนั้นตอบว่า
 เพราะเหตุกระผมไม่มีเวลาว่าง คือ เขาชวนกระผมก็ต้องลุกขึ้นหุงข้าวต้มแกง

แล้วบัตกवादเชตถบ้านเรือนชักผ้าผ่อนท่อนสะไบแทนภรรยาทกวันไป อาจารย์
 จึงถามว่าภรรยาของแกเป็นอะไร ก็บอกอาจารย์ว่าเป็นไข้ อาจารย์จึงถามว่า
 มีอาการอย่างไร เป็นไข้มานานมากน้อยแล้ว บุรุษนั้นตอบว่าเป็นไข้มานาน
 แล้วมีอาการเหมือนกับคนไข้ คือ กินข้าวปลาอาหารได้ นอนได้ อาบน้ำได้
 เดินขึ้นลงบ้านเรือนได้ แต่นอนซมวันยังค่ำ เมื่ออาจารย์ได้ฟังคำบอกเล่าเพียง
 เท่านั้น ก็ทราบว่ภรรยาของศิษย์นั้นมชุ ครั้นจะบอกให้รู้ในขณะนั้นก็กลัว
 ศิษย์จะไม่เชื่อจึงบอกว่า ถ้าอย่างนั้นฉันจะบอกยาให้ ฉันมียาแก้ไข้ซมวิเศษ
 อยู่ชานหนึ่ง แกจงจำไปทำให้ภรรยาแกกินให้จงได้ ศิษย์จึงถามว่าอะไรบ้าง
 ขอรบ อาจารย์จึงบอกว่าให้เอาบรเพ็ดแซ่เขียวไว้สัก ๓ คืบ แล้วให้เกหา
 กลีบวหนึ่งไว้ ๓ กลีบว หรือไม่อย่างนั้นก็หาหวายไว้สัก ๓ เส้น แล้วบอก
 ภรรยาของแกว่า จงลวกขึ้นมากินยาแก้ไข้ซมที่อาจารย์ฉันบอกให้ เมื่อภรรยา
 ทำท่าจะไม่กิน ก็ให้บอกว่าจะลวกมากินยาหรือจะกินหวาย หรือจะกินกลีบว
 หนึ่งก็เลือกเอา ศิษย์จำได้เท่านั้นแล้วก็รีบกลับสู่เคหสถานจัดการไปหาบรเพ็ด
 มาแซ่สูตรพอครบ ๓ คืบแล้ว ก็ยกขึ้นไปให้ภรรยา บอกว่า นี่แน่ะ เจ้าผู้เป็น
 ไข้ซมมานานแล้ว เราได้ยาแก้ไข้ซมของอาราธมา จงลวกมากินเถิด เมื่อ
 ภรรยาถูกมาคิดว่าเป็นบรเพ็ดแซ่เขียวก็เบอนหน้าเสีย บุรุษนั้นจึงบอกว่าเจ้าจะ
 กินยาหรือจะกินหวาย หรือจะกินกลีบวหนึ่ง หรือจะลวกไปทำงานก็ให้เลือกเอา
 ทางใดทางหนึ่ง หญิงนั้นก็นกขืนได้ว่า อาจารย์ของสามเราคงจะรู้เท่าทันเราแล้ว
 พอนกอย่างนั้นแล้วก็รีบบอกออกไปว่า ฉันหายไข้แล้วจะ ฉันจะลวกไปทำงาน
 เลี้ยวแหละ ว่าแล้วก็รีบลวกไปต้กน้ำผ้าพันในทันที ฝ่ายสามเราเ็นขันทีแสนที่
 จะดีใจ คิดว่าขาอาจารย์ของเรานานนตหนักหนา แม้แต่ยังไม่ได้กินก็หายไข้
 คิดแล้วก็จัดเอาข้าวปลาอาหารเป็นเครื่องบรรณาการไปให้อาจารย์ แล้วให้อาจารย์
 เ่งดังที่ตนได้ทำมา อาจารย์จึงบอกว่านั้นแหละคือภรรยาของแกมชุ ด้วยว่า
 เวลากลางคืนเขาลักลอบลงไปทำชู้ในเวลาแกนอนหลับโดยไม่รู้ตัว พอถึงเวลา
 กลางวันเขาจึงได้ทำเป็นไข้ เพื่อเขาจะได้นอนให้สบายใจ บุรุษนั้นทราบดัง
 นั้นก็รีบกลับบ้านซักถามภรรยา ได้ความจริงแล้วก็จิกศีรษะมาทุบตีเสียให้สมใจ
 แล้วก็ขับไล่จากบ้านเรือน หญิงนั้นก็ไม่มืตพองจึงได้กลายเป็นคนอนาถาเที่ยวขอ

ทานตามชาวบ้าน ด้วยว่าพวกญาติมิตรสหายต่างก็แต่เพิกเฉยตงหน้าหน้า สัน
เรื่องหญิงมารยาเพิงเท่านั้น ขอนำมาทั้งหลายจงเข้าใจต่อไปว่า มารยานั้นย่อม
มีผู้ทำกันในวันใดวันหนึ่งเท่านั้น ในเวลาตายแล้วก็ไม่มีพระเสตยาพญาชม
ดังหญิงคนนี้เป็นอาทิ ๑ สันเนอความในเทศนาภิกขุพันเพิงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณทที่ ๑๑

คัมภีร์พระปุคคัลลบัญญัติ
ว่าด้วยคนไม่มีหิริโอตตปปะ

กตโม จ ปุคคโล อหิริโก ๑ ตตถ กตมํ อหิริกํ ช น หิริยติ
หิริยติพเพน น หิริยติ ปาปกาณํ อกุสลาณํ ฐมมานํ สมาเป็นติยา อิทํ วุจจติ
อหิริกนฺติ ๑

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปุคคัลลบัญญัติ กัณทที่ ๑๑ ว่าด้วย
คนไม่มีหิริโอตตปปะสืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ก็แลคนไม่มีหิริโอตตปปะนั้น ในพระบาลีว่า ได้แก่คนที่ไม่ละอายต่อการ
ทำสิ่งที่เบียดบาปอกุศล ได้แก่คนที่ไม่กลัวในการทำสิ่งที่เบียดบาปอกุศล ดังนี้ ๑
ในอรรถกถาแห่งคัมภีร์นี้ว่า ได้แก่บุคคลผู้ประกอบด้วยความไม่ละอายและความไม่
สะดุ้งกลัวดังนี้เท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงจักได้ยกเอาเนื้อความในคัมภีร์อันมา
แสดงต่อไป กล่าวคือในคัมภีร์อัฐฐสาสนีว่าบุคคลผู้ใดไม่ละอาย บุคคลผู้นั้น
ชื่อว่าคนไม่มีหิริ ๑ ความเป็นแห่งคนไม่มีหิริ ชื่อว่าความไม่มีหิริ ๑ ความ
สะดุ้งกลัวหาไม่ได้ ชื่อว่าความไม่สะดุ้งกลัว ๑ ความไม่มีหิรินั้น มีความไม่

กลียชังกายทจฺรตเบตฺตนเบณลกฺขณะ อิกอย่างหนึ่งว่าความไม่มีหรินน มีความ
 ไม่ละอายต่อกายทจฺรตเบตฺตนเบณลกฺขณะ ๑ ความไม่มีโอตตปปะมีความไม่กลัว
 ต่อกายทจฺรตเบตฺตนเบณลกฺขณะ อิกอย่างหนึ่งว่าความไม่มีโอตตปปะนั้นมีความ
 ไม่สะดุ้งกลัวต่อกายทจฺรตเบตฺตนเบณลกฺขณะดังนี้ ๑ ได้ใจความตามคัมภีร์ว่า
 คนไม่มีหรินน คือไม่มีความกลียชังความชั่ว ไม่มีความละอายความชั่ว ๑
 คนไม่มีโอตตปปะนั้นได้แก่คนที่ไม่กลัวความชั่ว คนไม่สะดุ้งกลัวต่อความชั่ว
 ดังนี้ ๑ คน ๒ จำพวกนี้ เป็นคนเลวทรนั เพราะความชั่วทั้งสนยอมเกิด
 ขึ้นด้วยความไม่ละอายด้วยความไม่กลัว เพราะว่าเมื่อคนเราไม่ละอายต่อการทำ
 ชั่ว ไม่กลัวต่อการทำชั่วแล้ว ก็ทำชั่วได้ทุกเมื่อ แล้วแต่ได้โอกาสเมื่อไร ก็ทำ
 ได้เมื่อนั้น ๑ ความชั่วนั้นได้แก่กายทจฺรต ๓ วิทจฺรต ๔ มโนทจฺรต ๓ ๑
 ทจฺรตทั้ง ๓ ประเภทนี้ บุคคลยอมทำได้ด้วยความไม่ละอาย ด้วยความไม่กลัว
 ทรนั เมื่อมีความละอายมีความกลัวทจฺรตทั้ง ๓ ประเภทนี้เป็นของไม่ดี เป็น
 ของไม่สมควรแก่เราดังนี้แล้วก็ไม่อาจทำได้ เพราะฉะนั้น จึงควรที่ทุกคนจะ
 พยายามหัดจิตใจของเราให้มีความละอายความกลัวให้จงได้ ๑ การที่จะหัดนั้น
 ไม่ใช่เป็นของทำได้ง่าย ต้องเป็นของทำได้ยาก โดยเหตุว่า ใจของสัตว์โลก
 ทั้งหลายย่อมตกไปในฝ่ายต่ำเสมอ เปรียบเหมือนไม้ค่อนก่อนดินซึ่งเป็นของ
 หนักที่ขวางโยนขึ้นไปในอากาศ ย่อมมีแต่จะตกลงมาเท่านั้น เว้นแต่จะมลฺมชง
 แรงที่สุดพัดขึ้นไปจึงจักไม่ตกลงมา หรือมีสิ่งรับรองไว้จึงจะไม่ตกลงมา ข้อน
 นั้นใด จิตใจของคนเราทั้งหลายก็ฉนั้นนั้น ด้วยว่าจิตใจของคนเราทั้งหลายย่อม
 ตกกลงไปในฝ่ายต่ำเสมอ ฝ่ายต่ำนั้นก็ได้แก่ความชั่วทั้งปวงอันรวมเรียกว่าบาป
 อุกฺสทจฺรต เมื่อว่าความหลักแล้ว ก็มีอยู่ ๑๐ ประการ คือกายทจฺรต ๓ วิ-
 ทจฺรต ๔ มโนทจฺรต ๓ ๑ ทจฺรตทั้ง ๑๐ ประการนี้เป็นฝ่ายต่ำทรนั คือ เป็น
 ฝ่ายที่จะให้ผลตกไปในที่ต่ำทรนั ๑ ที่ต่ำนั้นย่อมมีทั้งนัยน์ตาเห็นและไม่เห็น ๑
 ที่ตาชงตาเห็นนั้นได้แก่ทตาด้วย ลาก บศ สุข สรรเสริญ คือผู้ทำทจฺรตยอม
 เสื่อมจาก ลาก บศ สุข สรรเสริญ ตกจาก ลาก บศ สุข สรรเสริญ ตก
 จากความ เคารพ นบถอ สักการบูชา ถึงแม้ว่าตนจะมีชาติตระกูลสูงอย่างไร
 ก็ตาม เมื่อทำทจฺรตแล้วก็ต้องตกต่ำ ไม่มีผู้เคารพนับถือสักการบูชา ถึงแม้

ว่าเขาจะเคารพนับถือสักการบูชา ก็เพียงแต่ในท่าต่อหน้าเท่านั้น เมื่อลับหลัง
ไปแล้ว เขาก็มีแต่ ดูถูก ดูหมิ่น คำว่า สัปแช่ง ด้วยเหตุว่าทุจริตทั้ง ๑๐ นั้นเป็น
ของที่ทำให้เกิดโทษทุกขภัยแก่ตนและผู้อื่น เช่น ปาณาติบาต การฆ่าต้อน
ผู้อื่นนาทาน การลักขโมยฉ้อโกงผู้อื่น การเมสุมิจจาจาร การทำชู้ภรรยาผู้อื่น
เป็นต้น เมื่อผู้ใดทำเข้าสนิทก็เกิดโทษทุกขภัยแก่ผู้อื่นด้วย ให้โทษทุกขภัย
แก่ตนด้วย ถึงแม้ว่าตนจะเป็นชาติตระกูลสูง ทรัพย์สมบัติบริวารมาก
ตาม ถ้าไปฆ่าเขาหรือลักขโมยเขา หรือไปทำชู้กับภรรยาเขาแล้วก็ต้องมี
เกลียดชังกันทีเดียว ถ้ามีโอกาสที่จะทำร้ายได้เขาก็ต้องทำทันที โดยเหตุ
จึงว่าความชั่วทั้งสี่เป็นฝ่ายตาหนั้น ความตกต่ำในเวลาขมขมชวตอยนเรียกว่าความ
ตกต่ำที่ตาเห็น ส่วนความตกต่ำในเวลาตายแล้วนั้น เรียกว่าความตกต่ำที่
ไม่เห็น ๆ ความตกต่ำที่ตาไม่เห็นในชาติหน้านั้นได้แก่ความตกไปในอบายภูมิ ๔
มีนรกเป็นต้น ด้วยว่าบาปอกุศลทุจริตทั้งสี่ บ่อมหำทำให้ผู้ทำไปตกอบายภูมิ
มีนรกเป็นต้นหนึ่ง เมื่อพ้นจากอบายภูมิมาแล้ว ก็ยังต้องได้รับโทษทุกขภัยอยู่
ในเวลาเกิดเป็นมนุษย์อีก เช่นอย่างมหากาลอุบาสกผู้ทำชู้กับภรรยาผู้อื่นในอดีต
ชาติเป็นอุทาหรณ์

โส กิร มาสสุ อญฺช ทิวเส อุโปสโก หุตฺวา กล่าวคือในอรรถกถา
พระธรรมบทว่า มหากาลอุบาสกนั้นเป็นพระโสดาบันอยู่ในกรุงสาวัตถี เป็นผู้
รักษาศูโบสถและฟังธรรมเทศนาอยู่ทุกวันอุโบสถ ทั้งข้างขึ้นและข้างแรมรวมเป็น
เดือนละ ๘ วันด้วยกันเสมอมา อยู่มาในราตรวันหนึ่งได้มีพวกโจรขึ้นไปขโมย
สิ่งของในเรือนหลังหนึ่ง ได้ไปโดนภาชนะทองเหลืองมเสยงดังขึ้น พวกเจ้า
ของก็ตื่นแล้วออกไปติดตามไป โจรพวกนั้นก็ได้หนีไป ๑ ฝ่าย
พวกเจ้าของก็ได้ออกติดตามไป โจรพวกนั้นก็ได้ออกไปคนละทิศละทาง ๆ
โจรคนหนึ่งได้ออกไปตามหนทางที่จะไปวัดพระเชตะวัน ได้หนีสิ่งของไว้ข้างหน้า
มหากาลอุบาสก ซึ่งฟังพระธรรมเทศนาอยู่ตลอดคืน แล้วออกมาล้างหน้าทรมสระ
โบกขรณแต่เช้า แล้วโจรคนหนึ่งหนีไป ๆ พวกเจ้าของก็ติดตามพวกโจรมา
เห็นเข้าก็กล่าวกันขึ้นว่า เจ้าทำโจรกรรมแล้วมาทำตัวเหมือนกับฟังธรรมอยู่ในวัด
ว่าแล้วพากันจับไปขโมยให้ถึงกับความตายแล้วทั้งไว้ในหนนี้ ๆ เจ้าชนพวก

ภิกษุหนุ่มและสามเณรซึ่งพากันไปตักน้ำที่สระโบกขรณี ก็ได้ไปพบซากศพอบาสก
 นั้น แล้วก็พากันไปกราบทูลพระพุทธองค์ว่า ออบาสกผู้พึงธรรมในวิหารได้ถึง
 ชึ่งความตายอย่างไม่สมควรแล้ว พระเจ้าข้า ฯ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า จริงอย่าง
 เธอทั้งหลายว่า คือ ในชาตินี้เขาได้รับความตายอย่างไม่สมควร แต่ว่าความตายที่
 เขาได้รับนั้นสมควรแก่กรรมที่เขาได้ทำไว้ในปางก่อน ตรัสดังนี้แล้วภิกษุทั้งหลาย
 ก็ทูลขอให้ทรงแสดงบุพกรรมของออบาสกนั้น พระองค์จึงได้ทรงแสดงให้เห็นว่า ใน
 อดีตกาลล่วงแล้วมา มีพวกโจรสล่องสมกันอยู่ที่ปากดงแห่งหนึ่งซึ่งมีในทิวใกล้บ้าน
 ปลายเขตแดนตำบลหนึ่งในแคว้นของพระเจ้าพาราณสี ฯ พระเจ้าพาราณสี
 จึงได้โปรดให้อำมาตย์คนหนึ่งไปอยู่รักษาปากดงนั้น ฯ อำมาตย์นั้นได้รับคำสั่ง
 ส่งคนจากปากดงข้างนี้ไปสู่ปากดงข้างโน้น รับคนจากปากดงข้างโน้นมาสู่ปาก
 ดงข้างนี้ ทำอย่างนั้นเสมอมา ฯ อยู่มาคราวหนึ่งมีบุรุษคนหนึ่งให้ภรรยาไปสวय
 ของตนขึ้นนั่งที่ยานน้อยอันเรียกว่ากระแทะมาถึงที่นั้น ฯ อำมาตย์ผู้นั้นพอได้
 เห็นหญิงนั้นก็เกิดความสเนหา เมื่อบุรุษนั้นบอกว่า ขอนายจงช่วยส่งกระผม
 ทั้ง ๒ ให้ข้ามดงไปเถิด ก็ตอบว่าเวลานหมดเวลาเสียแล้ว พรุ่งนี้เราจึง
 จักส่งเจ้าข้ามไป ฯ บุรุษนั้นกล่าวว่า นายขอรับ เวลานี้ยังเป็นเวลาที่จะไป
 ได้อยู่ ขอนายจงโปรดส่งกระผมทั้ง ๒ ไปในบัดนี้เถิด ฯ อำมาตย์นั้นก็บอกว่า
 หยตก่อนเถิดเจ้า อาหารและที่พักมียอยู่ที่บ้านของเรา แต่บุรุษนั้นก็มิยอมหยุด
 อยู่ในที่นั้น ได้ขึ้นขับกระแทะของตนไป ฯ อำมาตย์ผู้นั้นก็ออกคำสั่งให้บริวาร
 ของตนจับยานพาหนะนั้นกลับมา แล้วให้จัดที่พักให้แก่บุรุษนั้นในที่ประทับบ้าน
 ของตนพร้อมทั้งให้ข้าวปลาอาหาร ฯ ก็ที่บ้านของอำมาตย์นั้นมิดชิดมิดชิดอยู่ดวง
 หนึ่ง ฯ พอตกถึงเวลากลางคืนเขาได้ให้คนนำแก้วมณีนั้นไปซ่อนไว้ในกระแทะ
 ของบุรุษนั้น พอจวนสว่างก็ให้เอะอะขึ้นว่าโจรขึ้นขโมยของ ฯ พวกบริวาร
 ของเขาก็ได้ร้องตะโกนขึ้นว่า นายขอรับโจรได้ขโมยแก้วมณีไปเสียแล้ว ฯ เขา
 ก็สั่งว่าจงตั้งการรักษาไว้ที่ประทับบ้านทุกประตู จงค้นคนที่ออกจากภายในบ้านให้
 จงได้ ฯ ฝ่ายบุรุษภรรยาสวายนนั้นเขาชนกเทยมกระแทะและขับออกไป เมื่อคน
 ทั้งหลายตรวจค้นก็พบแก้วมณีที่ตนได้ซ่อนไว้ ก็พากันขู่คำรามโวยวายว่าเจ้า
 ขโมยแก้วมณีมา แล้วก็จับตัวไปหาอำมาตย์นั้น เรือนอำมาตย์นั้นว่าจับโจรได้แล้ว

ขอรื ๑. อำมาตย์นั้นจึงว่าเราได้ให้แพ็กพาอาศัยข้าวปลาอาหารแก่เจ้า เจ้า
 มาขโมยแก้วมณีของเราได้ เสีย สู้เจ้าจึงรีบจับเอาคนชั่วชานไปฆ่าเสีย พวก
 บริวารของเขาก็จับเอาบุรุษนั้นไปฆ่า แล้วเขาจะได้ยึดเอาภรรยาของบุรุษนั้นมา
 เป็นภรรยาของแทนด้วยความมึนเมาในต้นเขา หาวิธีโอดตปปะมิได้ เมื่อเขา
 ตายจากชาตินั้นแล้วก็ได้ไปตกในอเวจีนรก หมกหมัวอยู่ตลอดกาลนานหาประ-
 มาณมิได้ เมื่อพ้นจากอเวจีนรกไปแล้ว มาเกิดเป็นมนุษย์ชาติใด ก็ถูก
 ฆ่าตายทุกชาติไป แต่ถูกฆ่าตายอย่างนั้นถึง ๑๐๐ ชาติกับชาติที่เป็นมหากาล
 อุบาสกน ๑ สันเรื่องบุพเพกรรมของมหากาลอุบาสกเพียงเท่านั้น

ครั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงบุพเพกรรมของมหากาลอุบาสกอย่างนั้นแล้ว จึง
 ได้ทรงสั่งสอนไว้ว่า สัตว์โลกเหล่านั้นย่อมถูกบาปกรรมที่ตนทำไว้ ย้ายใน
 อบาย ๔ ตรัสดังนี้แล้วจึงตรัสพระคำภาไว้ว่า อุตตนา หิ กตัม ปาปํ เป็นต้น
 แปลว่า ความชั่วที่ตนทำไว้ที่เกิดจากตัวหมิ่นตนเป็นแดนเกิดย่อมย้ายคนไม่มีหวัคค
 เหมือนกับเพชรอันกัดกินแก้วมณีนั่น ดังนี้ ๑. ถ้อยคำของพระพุทธเจ้า
 มีคำอธิบายว่า เพชรเป็นของสำเร็จด้วยหินเป็นของเกิดจากหิน แต่ว่าเพชร
 นั้น ได้กัดกินแก้วมณีคือหน่ออันนั้นว่าเป็นที่เกิดของตนให้ทะเลเป็นช่องน้อยช่อง
 ใหญ่ ให้ขาดเป็นชนน่อยชนใหญ่ ฉะนั้นใด ความชั่วที่ตนทำไว้ ที่เกิดในตัว หมิ่น
 ตัวเป็นแดนเกิดก็ย้ายทำลายขงคนไม่มีหวัคค หรือคนไม่มีปัญญาในอบายทั้ง ๔
 ฉะนั้น ดังนี้ ๑. ได้ใจความตามเรื่องมหากาลอุบาสกนว่า ความชั่วทั้งสน
 อันเรียกตามบาลีว่า บาปอกุศล หจฺจิตนํ ย่อมเป็นสิ่งที่ทำให้คนตกไปในที่ต่ำ
 คือความเสื่อมเสียในชาติให้ตกลงไปในอบายภูมิ ๔ ในชาติหน้า ดังนี้ ๑
 โดยเหตุนี้จึงว่าคนไม่มีหริโอดตปปะ คือไม่มีความละเอียดความกลัวต่อบาปอกุศล
 หจฺจิตนํปวงนั้น เป็นคนไม่ดีโดยแท้ ผู้ใดไม่มีหริโอดตปปะ ผู้นั้นจัดเป็นคน
 ลามกแท้ ที่ว่าไม่มีหริโอดตปปะนั้น คือในใจไม่มีความละเอียดต่อการทำบาป
 อกุศลหจฺจิตนํ ไม่มีความกลัวต่อการทำบาปอกุศลหจฺจิตนํเหมือนอย่างอำมาตย์คน
 นั้นเป็นอาหาณ ๑. เมื่อจะคิดดูให้ละเอียดแล้วก็จะเห็นได้ว่าอำมาตย์คนนั้น
 เป็นคนไม่มีหริโอดตปปะแท้ เพราะถึงกับทำปาณาติบาตฆ่าบุรุษเป็นสามของหญิง
 นั้น แล้วยึดเอาหญิงนั้นมาเป็นภรรยาของตนด้วยกิเลสตัณหา ๑. หาได้คิด

ละอายแก่ใจของตัวไม่ ว่าตัวเป็นถึงอำมาตย์สำหรับปกปักรักษาราชฏรอยในท้อง
 ถิ่นนั้น เป็นผู้ที่คนทั้งหลายที่ผ่านไปมานับหน้าถือตาว่าเป็นใหญ่เป็นโต ไม่ควรจะ
 คิดแย่งชิงลูกเมียเขาถึงเพียงนั้น. ควรคิดว่าผู้หญิงไม่ใช่มีเพียงคนเดียวในโลก ข้อม
 มีย่อมไป เราเป็นถึงอำมาตย์มีอำนาจราชศักดิ์ถึงเพียงนั้นแล้ว เราข้อมจะหาเลือก
 เอาตามชอบใจไม่คนใดก็คนหนึ่งเป็นแน่แท้ เขาหาได้คิดอย่างนี้ไม่ ที่เขาไม่คิด
 อย่างนี้เรียกว่าเป็นคนไม่มีหิริ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นคนไม่มีความคิด
 เป็นคนเห็นแก่ความรักเท่านั้น เป็นคนเอาความรักขึ้นหน้า เป็นคนบ้าตันทา เป็น
 คนขี้ชาติตันทา เป็นคนชั่วชาติทางเสมถุน เพราะฉะนั้น กรรมอันนั้นจึงทำให้สนใจ
 คือ ให้ไปหมกไหม้อยู่ในอเวจีมหานรกตลอดกาลนาน เกิดมาเป็นคนชาติใดก็ให้
 ถูกฆ่าทุกชาติไปจนกระทั่งถึง ๑๐๐ ชาติ เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีอำนาจวาสนา ซึ่งอาจ
 ทำสิ่งใดได้ตามชอบใจ จึงควรมีหิริโอตตปปะประจำใจเสมอ เมื่อจะทำสิ่งใด
 ควรจะคิดให้เสียก่อนว่าเป็นบาปอกุศลทุจริตหรือไม่ เข้าในบาปอกุศลทุจริตข้อใด
 หรือไม่ เมื่อเห็นว่าเข้าในข้อใดข้อหนึ่งแห่งบาปอกุศล ๑๐ ข้อแล้ว ก็ให้ตั้งวันเสีย
 อย่าได้ทำสิ่งนั้นเป็นอันขาด เพราะถ้าชนทำก็จักต้องได้รับบาปกรรมเหมือนกัน
 อำมาตย์คนนั้นเป็นแน่แท้ไม่สงสัย แต่อย่างไรก็ดี ก็ต้องยังมีคนที่ไม่มีหิริ โอตตปปะ
 สมกับเป็นผู้มียศมีอำนาจอยู่ในโลกเสมอ ในบ้านหนึ่งเมืองหนึ่งก็ย่อมมีเสมอ ที่มี
 เสมอนั้น ก็เพราะยศเพราะอำนาจอันนั่นเอง ทำให้เขาลืมกลัวบาปอกุศลทุจริต
 ให้กำเริบจิตคิดว่าตนเป็นคนใหญ่โตแล้ว กตขัมเมเหงเอาทรัพย์สมบัติลูกเมียของผู้อื่น
 เป็นต้น ด้วยจิตโมหันธ์การ ดังที่เราเห็นทั้งหลายเคยได้ขึ้นได้ฟังเสมอมา สันเนอ
 ความในเทศนาแก่ผู้เห็นเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๑๒

คัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ

ว่าด้วยคนว่ายาก คนมีมิตรเลวทราม

กตโม จ ปุคฺคโล ทุพฺพโจ ๑ ตตฺถ กตมา โทวสฺสตา สหสมฺมิกะ
วุจฺจมานะ โทวสฺสายํ โทวสฺสยํ โทวสฺสตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ กณฑ์ที่ ๑๒ ว่าด้วยคน
ว่ายาก คนมีมิตรเลวทราม สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ก็แลคนว่ายาก คนมีมิตรเลวทรามนั้น ในพระบาลีว่า คนที่ประกอบด้วย
ความว่ายาก คือ คนที่ประพฤติธรรมร่วมกับทั้งหลายว่ากล่าวโดยชอบธรรม ก็ไม่
เชื่อฟัง ทำตนให้เป็นคนก่อกวน ทำตนให้เป็นข้าศึก ไม่เอื้อเฟื้อต่อคำวาทะสั่งสอน
ไม่เคารพต่อผู้ว่ากล่าวสั่งสอน ไม่เชื่อฟังผู้ว่ากล่าวสั่งสอน คนอย่างนี้เรียกว่า คนว่า
ยาก ซึ่งแปลกันอย่างหนึ่งว่าคนหัวดื้อ ๑ คนมีมิตรเลวทรามนั้น ได้แก่คนที่คบกับคน
ซึ่งไม่มีศรัทธา ไม่มีศีล ไม่ได้สติบเล้าเรือนมาก ไม่มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีแต่ความ
ตระหนี่เหนียวแน่น ไม่มีบุญญา ดังนี้

ในอรรถกถาคัมภีร์ไม่ได้ว่าไว้ประการใด เพราะฉะนั้น จึงจักได้อธิบาย
คำว่า ความเป็นคนว่ายาก กับความมีมิตรเลวทรามออกไปตามคัมภีร์อื่น มีคัมภีร์
มงคลทปนีเป็นต้น กล่าวคือ ในคัมภีร์มงคลทปนี ได้อธิบายคำว่า การทำตนให้เป็น
คนก่อกวนเป็นต้นนั้นไว้ว่า การก่อกวนจากข้อปฏิบัติผิด อันสมควรแก่โลกุตตรธรรม
เรียกว่าก่อกวน ๑ ผู้ใดขัดต่อการปฏิบัติผิด ผู้นั้นเรียกว่า ทำตนให้เป็นข้าศึกแก่
เพื่อนฝูง ๑ ผู้ทำตนให้เป็นข้าศึกแก่เพื่อนฝูงนั้น ข่อมไม่เอื้อเฟื้อ ไม่เคารพต่อ
คำสั่งสอนและต่อผู้สั่งสอน ๑ ความว่ายากนั้น ได้แก่เจตนาที่เบี่ยงไปด้วยอำนาจ

ความเอื้อเฟื้อต่อผู้กล่าวสั่งสอน ฯ เจตนา^๕นั้น เมื่อว่าโดยใจความแล้วก็ได้แก่
 สังฆารขันธ^๕ ฯ การเป็น^๕ผู้ว่ายากนั้น ย่อมเกิดจากกรรม ๑๖ ประการ มีความอยากได้
 ด้วยอาการที่ไม่ดีไม่ชอบเป็นต้น ฯ ทั้ง ๑๑ ประการ^๕นั้น มีอยู่ในอนุมานสูตร คัมภีร์
 มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ดังจักนำมาแสดงต่อไปในบัด^๕นี้ คือ ในอนุมานสูตรนั้นว่า
 ครึ่งหนึ่งพระมหาโมคคัลลานเถระเจ้า อยู่ในภิกขุสงฆ์วันอุทยาน ในเมืองสงสารคีรี
 อันมีในแคว้นแคว้นภักคชนบท ฯ ในคราวนั้น พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้าได้แสดง
 แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าภิกษุ^๕บอกกล่าวไว้ว่า ขอท่านทั้งหลายจงว่ากล่าวข้าพเจ้า
 ข้าพเจ้าเป็นผู้ทันททั้งหลายควรว่ากล่าว ดังนี้ แต่ภิกษุนั้นเป็นผู้ว่ายาก เป็นผู้
 ประกอบด้วยกรรมอันกระทำให้ว่ายาก เป็นผู้ไม่อดทน ไม่รับโอวาทโดยเคารพ
 เพื่อนพรหมจรรย์ ก็ย่อมไม่เอาใจใส่ว่ากล่าวสั่งสอนภิกษุนั้น ไม่ทำความคันเคยกกับ
 ภิกษุนั้น ฯ ดูก่อนท่านทั้งหลาย สิ่งที่ทำให้ว่ายากนั้น คือสิ่งใดบ้าง ฯ คือ ความ
 ปรารถนาลามก ความอยากได้ลาภสักการะในทางที่ไม่ชอบธรรม ๑ ความยกตนข่ม
 ผู้อื่น ๑ ความโกรธฉุนเฉียว ๑ ความผูกโกรธ ๑ ความขัดข้อง เพราะเหตุแห่งความ
 โกรธ ๑ ความเปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ ๑ ความโต้เถียงผู้ตักเตือน ๑ ความ
 รุกรานผู้ตักเตือน ๑ ความยกโทษผู้ตักเตือน ๑ ความพุดกลบเกลื่อน ความผิดของ
 ตนเสียในเมื่อถูกชักใช้ไปตาม ๑ ความทำให้ผู้ตักเตือนไม่สบายใจ ๑ ความลบหลู่
 ความดีเสมอ ๑ ความริษยา ๑ ความตระหนี่ ๑ ความโอ้อวด ๑ ความมีมารยา ๑
 ความมีใจแข็งกระด้าง ความถือตัวเกินไป ๑ ความถ่มม่นในความผิด ๑ สิ่งเหล่านี้
 แลเป็น^๕สิ่งทำให้ว่ายาก ดังนี้

โดยเหตุ^๕นี้ ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า คนว่ายากนั้น ย่อมมีสิ่ง
 ที่ทำให้ว่ายากถึง ๑๖ ประการ ดังที่^๕ว่ามาแล้วนี้ ไม่ใช่มีแต่ความว่ายากอย่างเดียว
 เท่านั้น ฯ คนใดเป็นคนว่ายาก เป็นคนสอนยาก เป็นคนหัวดื้อ คนนั้นต้องมีสิ่ง
 ที่ไม่ดีอยู่ในใจของเขา ๑๖ อย่าง ดังที่^๕ว่ามานี้ ทั้งจงเข้าใจว่า เมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งใน
 ๑๖ สิ่ง^๕นี้ มีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นต้องเป็นคนว่ายาก เป็นคนหัวดื้อ เป็นแน่แท้
 คือ ถ้าผู้ใดเป็นคนอยากได้อยากดี ในทางที่ไม่ดี เช่นอยากได้ทรัพย์ ยศ สุข
 สรรเสริญ หรือลาภสักการะในทางที่ผิดศีลผิดธรรม ก็จงรู้เถิดว่า ผู้นั้น

เป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ถ้าผู้ใดมีสัสชอบยกตนชมผอน ก็จงรู้เถิดว่าผู้นั้น
 เป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ผู้ใดเป็นคนชกโกรธจนเฉียว ก็จงรู้เถิดว่าผู้นั้น
 เป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ผู้ใดเป็นคนผูกโกรธไว้ไม่ให้หายไ้ไป ก็จงรู้เถิดว่า
 ผู้นั้น เป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ผู้ใดเป็นคนขัดข้องต่อผู้อื่นด้วยความโกรธ
 ของตน ก็จงรู้เถิดว่า ผู้นั้นเป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ผู้ใดชอบเปล่งแต่วาจา
 อันใกล้ต่อความโกรธ ก็จงรู้เถิดว่า ผู้นั้นเป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ผู้ใด
 ใ้โตเถียงผิดกเถื่อน ก็จงรู้เถิดว่า ผู้นั้นเป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ผู้ใดรุกราน
 คำว่าผิดกเถื่อนสั่งสอน ก็จงรู้เถิดว่าผู้นั้น เป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ผู้ใด
 ยกโทษแก่ผู้ว่ากล่าวตักเตือนว่า ท่านก็ไม่ค้อย่างนั้นอย่างนั้น หรือเธอก็ไม่ค้อย่างนั้น
 อย่างนั้น หรือแก่ก็ไม่ค้อย่างนั้นอย่างนั้น หรือเองก็ไม่ค้อย่างนั้นอย่างนั้น ก็จงรู้เถิดว่าผู้นั้น
 เป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ผู้ใดหาเรื่องอันมาพูดกลบเกลื่อนเสีย ในเวลาม
 ผู้ว่ากล่าวตักเตือนหรือทำเป็นโกรธขึ้นในเวลามผู้ว่ากล่าวตักเตือน ก็จงรู้เถิดว่าผู้นั้น
 เป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ผู้ใดได้ตอบให้เป็นที่ไม่สบายใจแก่ผู้ว่ากล่าวตักเตือน
 ก็จงรู้เถิดว่า ผู้นั้นเป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ผู้ใดชอบลบหลู่บุญคุณของผู้อื่น
 ชอบตัก หรือยกตัวเสมอกับผู้อื่น ก็จงรู้เถิดว่าผู้นั้นเป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ
 ผู้ใดชอบบริษยาผู้อื่น เห็นผู้อื่นใดดีมีสขแล้วไม่พอใจ มีนัสัยเห็นแก่ตัว เป็นคน
 ตระหนัเห็นขวนน้นไม่ชอบแบ่งปันแก่ผู้อื่น ก็จงรู้เถิดว่าผู้นั้น เป็นคนว่ายาก เป็น
 คนหวัต่อ ฯ ผู้ใดมีนัสัยชอบโอ้อวด มีเล่ห์กลมารยา ก็จงรู้เถิดว่า ผู้นั้นเป็นคน
 ว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ผู้ใดมีใจแข็งกระด้าง มีการถือตัวมากเกินไป ชอบตักดูหมิ่น
 ผู้อื่น ก็จงรู้เถิดว่า ผู้นั้นเป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ฯ ผู้ใดถือมั่นแต่ความเห็น
 ของตน ไม่ยอมสละความเห็นของตน ถึงแม้ว่าความเห็นของตน จะไม่ค้อย่างไร
 ก็ตาม ก็จงรู้เถิดว่า ผู้นั้นเป็นคนว่ายาก เป็นคนหวัต่อ ดังนี้

เมื่อท่านทั้งหลายได้ฟังดังนี้ ก็จงตรวจดูตัวของตัวเองว่า เรามีสั่งเหล่าน
 อยู่ในตัวเราหรือไม่ ถ้าเห็นว่าข้อใดมี ก็จงรีบละเสีย เพราะเป็นของไม่ดีทั้งนั้น ฯ
 พระเทวทัตจะตักเตือนว่า ท่านก็เพราะเป็นคนหวัต่อ ไม่เชื่อฟังพระพุทธเจ้า คือ
 เมื่อพระเทวทัตไปทูลขออนุญาตจะปกครองพระสงฆ์นั้น พระพุทธเจ้าทรงห้ามแล้วว่า

ไม่ได้ แต่พระเทวทัตไม่เชื่อฟัง เวลาพระเทวทัตไปทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ
 วัตถุ ๕ ประการนั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงห้ามแล้ว แต่พระเทวทัตไม่เชื่อฟัง เวลา
 พระเทวทัตจะทำอโศกสังฆกรรมแยกจากสงฆ์นั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงห้ามแล้ว
 แต่พระเทวทัตไม่เชื่อฟัง ต่อไปพระเทวทัตก็ทำสังฆเภท ได้ทำโลหิตุปบาท
 แล้วถูกแผ่นดินสูบลงไปใต้มืออยู่ในอเวจีมหานรกจนกระทั่งทุกวันนี้ ฯ อันบุตรธิดา
 ศิษยานุศิษย์ทำตนเป็นคนหัวดื้อ ไม่เชื่อฟังมารดาบิดา ครูบาอาจารย์ แล้วถึงความ
 พินาศทั้งในชาติคนและชาติหนานี้ ก็ม้วยเป็นอันมาก ดังเรื่องนกแขกเต้าที่หลงรส
 มะม่วง และมีตวันทุกะมาณพเป็นตัวอย่างฉะฉาน

คือ เรื่องนกแขกเต้าหลงรสมะม่วงนั้นมานิบาตชาดกว่า มีมะม่วงที่
 รสโอชาอร่อยมีมหาสมุทรด้านบ่าหิมพานต์เป็นอันมาก ผึ้งนกแขกเต้าที่บินข้าม
 มหาสมุทรไปพบต้นมะม่วงนั้นเข้าก็หลงกินมะม่วงนั้นจนอิ่มเกินไป เวลาบินกลับ
 ก็ง่วงเหงาหาวนอน แล้วตกลงตายในกลางทะเลเสียเป็นอันมาก อยู่มาวันหนึ่ง
 นกแขกเต้าโพธิสัตว์จึงบอกกล่าว ลูกเอ๋ย เจ้าอย่าได้บินไปทางทิศนั้น เพราะ
 ทางทิศนั้นมีอันตราย แต่ลูกนั้นไม่เชื่อฟังได้ขึ้นบินไปทางทิศนั้น เมื่อบินไปได้
 ไปพบต้นมะม่วงที่กำลังมีผลสุกรสโอชาเหล่านั้น แล้วลูกนกแขกเต้าตัวนั้นก็ได้
 กินมะม่วงจนอิ่มหน้าสำราญ แล้วบินกลับไปเล่าให้พ่อฟัง พ่อจึงบอกว่ามันแหละ
 ออกเอ๋ยเป็นอันตรายใหญ่แก่นกแขกเต้าทั้งหลาย คือ นกแขกเต้าทั้งหลายได้ตกน้ำ
 ตายเพราะกินมะม่วงเหล่านั้นมากเกินไปเป็นอันมากแล้ว พ่อจึงห้ามเจ้าไม่ให้บิน
 ไปทางนั้น เพราะเมื่อเจ้าได้ไปกินมะม่วงเหล่านั้นแล้ว เจ้าก็จกอดไปไม่ได้
 ไม่วันใดวันหนึ่งเจ้าก็จกจมน้ำตาย เพราะฉะนั้น เจ้าอย่าได้ไปอีกเลย รุ่งขึ้น
 วันหลังลูกนกแขกเต้าตัวนั้นก็ไปอีก พ่อก็ห้ามปรามสั่งสอนอีก เขาก็ไม่เชื่อฟัง
 ด้วยเขาคิดว่า เราก็มักปลุกแข็งแรงแรงมาก ถึงแม้ว่าการกินของเรา เราก็อร่อย
 ประมาณ เราไม่ใส่ใจเห็นแก่ปากแก่ท้อง เขานึกทะนงตัวอย่างนี้ เขาก็ไม่
 เชื่อฟัง รุ่งขึ้นวันหลังเขาก็บินไปกินมะม่วงต้นนั้นอีก เวลากลับมาถึงแล้ว
 พ่อก็ห้ามอีกเขาก็ไม่เชื่อฟัง รุ่งขึ้นวันหลังเขาก็ได้บินไปกินมะม่วงเหล่านั้นอีก
 ในครั้งนั้นเขาได้กินมากเกินไป ด้วยทะนงใจว่าน้ำทะเลเพียงเท่านั้น เราจะบินไม่
 ข้ามเขี้ยวหรือ เราได้บินข้ามมาหลายวันแล้ว เราชำนาญในการบินพอแล้ว

ถึงเราจกกันมากก็ไม่เห็นไร แต่กลับตรงกันข้ามกับที่เขาคิดไว้นั้น คือพอเขาไปจวน
จะข้ามทะเล ก็เกิดวังวนวนเคลิ้มหลับไป จนถึงกับปักอ้อนตกลงไปในน้ำทะเล
เมื่อเขารู้สึกตัวขึ้นก็ไม่อาจขึ้นขึ้นจากน้ำทะเลได้ เขาก็คิดว่า โอ เราจะต้องตายคราวนี้
แล้ว เพราะเราไม่เชื่อคำของเวา คิดตั้งแล้วไม่ข้ามทะเลใหญ่ก็ซัดหัวมก
แตกแต่นั้น ให้ถึงซึ่งความตาย สันเรื่องนรกแตกเต่าหลงระม่อม่วงเพียงเท่านั้น ฯ
ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า ความว่ายากสอนยาก ความเป็นเคนหัวต่อ
ไม่เชื่อฟังบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ย่อมถึงซึ่งความพินาศ ตั้งนรกแตกเต่าเป็น
อุทาหรณ์

มิใช่แต่นรกแตกเต่าเท่านั้นหาได้ ถึงแม้ว่ามนุษย์ทั้งหลายก็มีอยู่เป็นอันมาก
มีมิตตวันทุกมาณพเป็นตัวอย่างดังทองไว้แล้วนั้น คือนิบาตชาดกได้ยกเรื่องมิตตวัน-
ทุกมาณพแสดงไว้ว่า ในครั้งก่อนโน้น มีบุตรเศรษฐีคนหนึ่งชื่อว่ามิตตวันทุกมาร
เมื่อเศรษฐีคนนั้นตายแล้วก็เหลือแต่มารดา กับมิตตวันทุกะนั้น

ในครั้งนั้น เป็นครั้งศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ตระกูลเศรษฐีนั้น
อยู่ในกรุงพาราณสี มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ฯ มิตตวันทุกะนั้นเป็นคนไม่มีศีล ไม่มี
ศรัทธา ฯ ส่วนมารดาบิดา เป็นคนมีศีลมีศรัทธา เป็นพระโสดาบัน ฯ อยู่มา
ภายหลังเมื่อบิดาตายแล้ว มิตตวันทุกะนั้นก็บอกมารดาว่าจักไปค้าทางเรือ ฯ มารดา
จึงว่าลูกเอ๋ย เจ้าเป็นบุตรที่รักคนเดียวของแม่ ในบ้านเรือนของเรานักมทรพย้อย
เป็นอันมาก อันทะเลนั้นข้อมมีอันตรายมาก เจ้าอย่าได้ไปเลย ฯ มิตตวันทุกะนั้น
ก็ขึ้นไป ถึงแม้ว่ามารดาจับแขนไว้ก็ไม่ฟังได้สลัดมือมารดาเสีย ผลักมารดาให้
ล้มลงแล้ว ก็ไปลงเรือกับพ่อค้าทั้งหลาย ฯ ในเวลาเรือแล่นออกไปในทะเลได้
๑ วัน เรือก็หยุดนิ่งท่าท่าจะจมลง เพราะเหตุมิตตวันทุกะนั้นมีความผิดต่อมารดา
ได้ผลักมารดาทุบตีมารดาให้ล้มลงดังทว่าแล้วนั้น ฯ คราวนั้นพ่อค้าทั้งหลายก็กล่าว
กันขึ้นว่า ในเรือเราเห็นจะต้องมีคนกาลกัณณ์เป็นแน่ จึงได้แจกสลากกัน สลาก
คนไม่คืนนั้นได้ถูกมิตตวันทุกะถึง ๓ ครั้ง ฯ เขาจึงต่อแพขึ้นจับมิตตวันทุกะลงลอย
แพ ฯ เมื่อมิตตวันทุกะลอยแพไปก็ไปถึงเกาะแห่งหนึ่ง ซึ่งเขาเหินเป็นเกาะเมือง
อันสวยงาม แต่ความจริงนั้นหนนเป็นอุสสทนรก อันเป็นท่งโทษแห่งพวกสัตว์นรก

เป็นอันมาก ๆ แต่ณรณันได้ปรากฏแก่มิตตวันทกะเหมือนกับบ้านเมืองที่ประดับ
ประดาเป็นอันดี ด้วยบาปกรรมที่หุบตัมลักลัสมารดาให้นั้นบันดาลให้เป็นไป ๆ เขาก็คิด
ในใจว่า เราจักได้เป็นพระราชอาชญาในเมืองนี้ จึงเข้าไปในทันทัน ได้เห็นสัตว์นรก
ตนหนึ่งมกจักรบคิริระชอย ๆ แต่กจักรนั้นมิตตวันทกะเห็นเป็นเหมือนดอกปทุม
เครื่องจองจำ ๕ ประการที่ตัวสัตว์นรกนั้น มิตตวันทกะเห็นเป็นเครื่องประดับประดา
โลหิตที่ไหลออกจากตัวสัตว์นรกนั้น มิตตวันทกะเห็นเป็นจันทน์แดงสำหรับลูบไล้
ร่างกาย เสียงสัตว์นั้นร้องให้เขาได้ยินเป็นเสียงเพลง ๆ เขาจึงเข้าไปหาสัตว์นรกนั้น
แล้วกล่าวว่า เธอประดับดอกปทุมมานานแล้ว จงให้แก่เราเถิด ๆ สัตว์นรกนั้น
ตอบว่าไม่ใช่ดอกปทุม เป็นจักรกตต่างหาก ๆ มิตตวันทกะก็ว่า เธอไม่ยอม
ให้เราเธอก็ต้องพุดอย่างนี้ ๆ สัตว์นรกนั้นจึงคิดว่า กรรมของเราเห็นจักสิ้นใน
วันนี้แล้ว บุรุษนั้นคงได้หุบตัมลักลัสมารดาเหมือนกับเรา เราจักต้องให้จักรกรคน
แก่บุรุษนั้น คิดดังนี้แล้วก็บอกว่า มาชิมารับดอกบัว ว่าแล้วก็ยกจักรกรคนนั้นออกจาก
ศีรษะของตนไปวางลงบนศีรษะของมิตตวันทกะในทันที ๆ จักรกรคนนั้นก็ได้พัดผัน
ศีรษะของมิตตวันทกะให้หันทุกขเวทนา ๆ ขณะนั้นเอง มิตตวันทกะจึงรู้ว่าสิ่งนั้น
เป็นจักรกรคน จึงบอกคนให้เจ้าของว่า เธอจงเอาจักรกรคนของเธอไปเถิด แต่เจ้าของ
ก็ได้อันตรธานไปแล้ว ๆ มิตตวันทกะนั้นก็ได้เสวยทุกข์อยู่ด้วยจักรกรคนพัดผันศีรษะ
นั้นอยู่ในทันทันตลอดกาลนาน เมื่อสมกรรมแล้วก็ได้ไปตามกรรมของตน

เรื่องมิตตวันทกะนี้ มีในอรรถกถาแห่งจตุทวารชาดก ในคัมภีร์ทสกนิบาต ๆ
ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า คนหัวดีย่อมได้รับโทษดังมิตตวันทกะบุรุษ
เป็นอุทาหรณ์ เพราะฉะนั้น ใคร ๆ ไม่ควรเป็นคนหัวดีควรเชื่อฟังมารดาบิดาครูบา
อาจารย์ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จงจักเป็นการดี ทั้งไม่ควรคบคนเลว
เป็นมิตรสหายด้วย เพราะมิตรสหายที่เลวนั้นจะทำให้เราเลวไปด้วย เหมือนดัง
อชาตศัตรูมารทกบพระเวททตขังเป็นคนเลว แล้วก็กลายเป็นคนเลวไปด้วยฉะนั้น
หรือไม่อย่างนั้นเขาก็ขนชอว่า เราคบคนเลวเป็นการเสื่อมเสียโดยแท้ สมนกระเส
ในเทศนาภคินเพียงเท่านี้.

เอวี่ กิมี่ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กณชาติ ๑๓

คัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ

ว่าด้วยคนไม่รักษานินทรีย์ คนไม่รู้จักพอดีในการบริโภคนั้น

กตโม จ ปุคฺคโล นินฺทริเยสุ อคฺคตทฺหาโร ฯ ตตฺถ กตมา นินฺทริเยสุ
 อคฺคตทฺหาเรตา อเรกขุโ จกฺขุนา รูปี ทิสฺวา นิมิตฺตคฺคาหิ โหติ อนุพฺพยณฺชนคฺคาหิ
 ยตฺวาธกรณเมณฺ จกฺขุณฺทริยํ อสฺสวตฺติ วิหรณฺตณฺติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ กณชาติที่ ๑๓ ว่าด้วยคน
 ไม่รักษานินทรีย์ คนไม่รู้จักพอดีในการบริโภค สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา
 อรรถาธิบาย เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
 ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดง
 เป็นปจฉาวิสันาไว้ว่า คนไม่รักษานินทรีย์นั้น ได้แก่คนชนิดใด ๆ การไม่รักษานินทรีย์นั้น
 คือ อย่างไร ๆ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นรูปด้วยตาแล้ว
 เป็นผณินิมิต ถือนุพพยณฺชนะ ไม่ปฏิบัติ ไม่รักษา ไม่สำรวมจักขุณฺทริยํ เพื่อ
 ระวังไม่ให้สิ่งที่เป็นบาปอกศล คือ อภิชฌาโทมนัสครอบงำได้ ฯ ฟังเสียงด้วยหู
 ได้สุดกลั่นด้วยจมก ได้รู้รสด้วยลิ้น ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ได้รู้ธรรม
 ด้วยใจแล้ว ถือนิมิตไว้ ถือนุพพยณฺชนะไว้ ไม่ปฏิบัติ ไม่รักษา ไม่สำรวมห
 จมก ลิน กาย ใจ เพื่อไม่ให้สิ่งที่เป็นบาปอกศล คือ อภิชฌาโทมนัสครอบงำได้
 การไม่คุ้มครอง การไม่รักษานินทรีย์ ๖ เหล่านี้ เรียกว่า การไม่รักษานินทรีย์ ฯ
 บุคคลผู้ประกอบด้วย การไม่รักษานินทรีย์เหล่านี้ เรียกว่า ผู้ไม่รักษานินทรีย์ ฯ
 คนไม่รู้จักประมาณในการบริโภคนั้น คือ คนชนิดใด การไม่รู้จักประมาณในการ
 บริโภคนั้น ได้แก่อะไร แก้วว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมบริโภคอาหารโดยไม่

พิจารณาให้ถูกต้องตามสมควร ย่อมบริโภคอาหารเพื่อความละนอง เพื่อความ
มัวเมา เพื่อความผ่องใสแห่งร่างกาย เพื่อประดับประดาร่างกาย การไม่
สันโดษ การไม่รู้จักประมาณ การไม่พิจารณาในการบริโภคนั้น เรียกว่า
ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภค ฯ บุคคลผู้ประกอบด้วยความรู้จัก
ประมาณในการบริโภคนี้ เรียกว่ารู้จักประมาณในการบริโภค ดังนี้ ฯ
ในอรรถกถาแห่งคัมภีร์นี้ มิได้ว่าไว้ประการใด เพราะฉะนั้น จึงจักยกเอา
เนื้อความในคัมภีร์อื่น ๆ มาแสดงต่อไป เพื่อให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้ฟังทั้งหลาย
กล่าวคือในปฐมสังเขปสูตร ในสพารยตนวรรค คัมภีร์สังยุตตนิกาย ได้แสดง
โทษและคุณแห่งการไม่รักษาอินทรีย์ และการรักษาอินทรีย์ไว้ว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
โทษและคุณแห่งการไม่รักษาอินทรีย์ และการรักษาอินทรีย์นี้มีอยู่ ๖ ประการ
คืออายตนะอันเป็นที่เกิดแห่งผัสสะ ๖ ซึ่งบุคคลไม่ฝึกฝน ไม่คุ้มครอง
ไม่รักษา ไม่ระวัง ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง ๓ อายตนะอันให้เกิดผัสสะ ๖ นั้น
คือสังขาร คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯ สิ่งเหล่านี้บุคคลไม่ฝึกฝนแล้ว
ไม่คุ้มครองแล้ว ไม่รักษาแล้ว ไม่ระวังแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่งทั้งนั้น
ส่วนอายตนะ ๖ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่บุคคลฝึกฝนดีแล้ว คุ้มครอง
ดีแล้ว รักษาดีแล้ว ระวังดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง ดังนี้ ฯ ขอท่านผู้ฟัง
ทั้งหลายจงเข้าใจว่า คำว่า โทษและคุณแห่งการระวังอินทรีย์ และการไม่ระวัง
อินทรีย์ ๖ นั้น ได้แก่โทษและคุณซึ่งนับตามอินทรีย์ ๖ คืออินทรีย์หนึ่ง ๆ
ก็มีโทษและคุณทั้งนั้น ส่วนคำว่า นำมาซึ่งทุกข์อันยิ่งนั้น หมายถึงในอบาย-
ภูมิ ๔ มีทุกข์ในนรกเป็นต้น ฯ คำว่า นำมาซึ่งสุขอันยิ่งนั้น หมายถึงสุขอัน
เกิดจากฌานและมรรคผลเป็นต้น

ส่วนในอาทิตตปริยายสูตรในสพารยตนวรรค คัมภีร์สังยุตตนิกายนั้นว่า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงโทษแห่งการไม่สำรวมอินทรีย์ไว้ว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ทัณฺณ ถูกแกว ถูกแทง ถูกเชือด ถูกตัด
ถูกแฉก ด้วยขลุ่ยเหล็กแดง ด้วยขอเหล็กแดง ด้วยมีดตัดเล็บอันคม อันลุกเป็น

เปลวเพลิง ด้วยมีคโกนอันคม อันลุกเป็นเปลวเพลิง ยังดีกว่าที่ปล่อยให้
 วิญญาณเกี่ยวข้องอยู่ในนิมิต และอนุพยัญชนะ แห่งรูป เสียง กลิ่น รส
 โผฏฐัพพะ ที่ได้เห็น ได้ยิน ได้สูดดม ได้ลิ้มเลีย ได้ถูกต้อง เพราะเหตุว่า
 ถ้าตายในขณะที่ที่ยืนค้อยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนั้น ต้องไปสู่คติทั้ง ๒
 คือนิรยคติ ตีรจณาคติ อันใดอันหนึ่ง ตกอบภิกขุทั้งหลาย การนอนหลับ
 ยังเป็นการดีกว่า แต่เรากล่าวว่า การนอนหลับ เป็นเหมือนแห่งผุมชวต ไม่มีผล
 แก่ผุมชวต เป็นความงวยงงแห่งผุมชวต บุคคลอยู่ในอำนาจแห่งวิตกเช่นใด
 แล้วทำลายสงฆ์ให้แตกกัน บุคคลไม่ควรนึกถึงวิตกเช่นนั้น เราเห็นโทษอัน
 เราจึงได้กล่าวอย่างนี้ ดังนี้ ฯ ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจ ซึ่งคำอธิบาย
 ต่อไปว่า คำว่า การถือนิมิตนั้น ได้แก่การถือนิมิตว่า สวยงามเป็นต้น ซึ่งทำ
 ให้เกิดกิเลส ฯ คำว่า การถือนุพยัญชนะนั้น ได้แก่การถือนุพยัญชนะน้อยใหญ่
 ต่าง ๆ มีมือและเท้าเป็นต้น ฯ ขยายความว่า การถือนุพยัญชนะและการถือนิมิตนั้น
 ได้แก่ถือนิมิตว่า มืองาม เท้างาม ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า การถือโดยเทียบเคียงซึ่ง
 สิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่ง เรียบกว่าถือนิมิต การแยกถือเป็นอย่าง ๆ เรียกว่าถือนุพยัญชนะ
 การถือนิมิต ย่อมถือเอาหมดทั้งตัว เปรียบเหมือนกับจระเข้ที่กลืนอาหารทั้งตัว โดย
 ไม่ต้องเคี้ยวฉะนั้น ส่วนการถือนุพยัญชนะนั้น ได้แก่การแยกถือส่วนนั้น ๆ มีมือ
 และเท้าเป็นต้น ฯ คำว่า วิญญาณที่เกี่ยวข้องด้วยความยินดีนั้น หมายถึงม-
 วิญญาณ ที่ผูกพันอยู่ด้วยความยินดีในนิมิตนั้น ฯ คำว่า โทษนั้น หมายถึง
 ที่จะต้องได้รับในนรกตอตหลายแสนปี ฯ การที่ปล่อยให้เกิดความยินดี
 ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ด้วยได้เห็น ได้ยิน ได้สูดดม ได้ลิ้มเลีย ได้ถูกต้อง
 ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนั้น ย่อมเป็นของไม่ประเสริฐ เพราะถ้า
 ตายในขณะที่นั้น ต้องไปตกนรก หรือไปเกิดในกำเนิดตริจณานิยามอย่างใดอย่างหนึ่ง
 เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงว่า จิตตา ตัจจมุก แทนหู เชือดลิ้น และกาย ด้วย
 เหล็กแดง หรือขอเหล็กแดง หรือมีด หรือหอก ดาบ อันคมกล้า ยังดีกว่าปล่อยให้
 ให้เกิดความยินดีในเวลาได้เห็นรูปเป็นต้น

ถึงแม้ว่า การถึงซึ่งความพินาศในชาติปัจจุบันนี้ เรียกว่าเป็นโทษแห่ง
 การไม่สำรวมอินทรีย์เหมือนกัน ดังเรื่องหาริตดาบสเป็นอุทาหรณ์ กล่าวคือ

ในอดีตกาลล่วงแล้วมา พระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ มีทรัพย์
 ๘๐ โกฏิ อยู่ในกรุงพาราณสี มีนามว่าหริตพราหมณ์ ที่ได้นามอย่าง
 นี้ เพราะมีผิวพรรณดังทองคำสกลละเน้น เมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว หริต-
 พราหมณ์นั้น ก็ได้ออกบวชเป็นฤๅษี ทำมานอภิญญาให้เกิดขึ้นในวันที่ ๗
 นับแต่วันที่บวชแล้วนั้นไป ได้อยู่ในป่าหิมพานต์ตลอดกาลนาน ต่อมา
 ภายหลังก็ได้ไปพักอยู่ที่พระราชอุทยานของพระเจ้าพาราณสี เพื่อมีความประ-
 สงค์จะฉันอาหารที่มรสเค็มและเปรี้ยว ๆ หริตฤๅษีนั้นก็ได้ไปฉันที่พระราชวัง
 อยู่ตลอด ๑๒ ปี ๆ อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อพระเจ้าพาราณสีจะเสด็จไปปราบพวก
 ศัตรูหมุ่ร้ายในปลายพระราชอาณาเขต จึงได้ตรัสสั่งพระราชเทวีไว้ว่า เจ้าจง
 อย่าประมาทหลงลืมชงนาบุญของเรา ๆ นับแต่พระเจ้าพาราณสีเสด็จไปแล้ว
 พระราชเทวีก็ได้จัดอาหารถวายหริตฤๅษีทุกวันไป ๆ อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อ
 หริตฤๅษีมาเข้าไป พระราชเทวีนั่งทรงสรงพระกาย แล้วนั่งผ้าเนื้อเกลี้ยง
 เปิดช่องพระแกลนอนให้ลมพัดพระกายอยู่ เวลาได้ยินเสียงฤๅษีเหาะมา ก็กล-
 ังด้วยความตกใจ ผ้าเนื้อเกลี้ยงที่นั่งอยู่นั้นก็พลัดหลุดลง ๆ องค์ฤๅษี
 ได้เห็นวิสภาคามณ์ก็เกิดกิเลส แล้วเสื่อมนานในทันใด เมื่อไม่อาจยังสติ
 ไว้ได้ ก็ได้ทำลายศีลเสีย แล้วฉันอาหารต่อภายหลัง เวลาฉันอาหารเสร็จแล้ว
 ก็ได้เดินกลับไปสู่พระราชอุทยาน หาได้เหาะไปเหมือนเมื่อก่อนไม่ ๆ
 จำเดิมแต่นั้นไป หริตฤๅษีนั้น ก็ได้ทำอย่างนั้นทุกวันไป การทำของหริตฤๅษี
 นั้น ก็ได้มีแพร่หลายไปจนตลอดพระนคร พวกอำมาตย์ก็ได้ส่งหนังสือไป
 กราบทูลพระเจ้าพาราณสีให้ทราบ ๆ พระเจ้าพาราณสีก็ไม่ทรงเชื่อ
 แต่เมื่อเสร็จการปราบความวุ่นวายในปลายพระราชอาณาเขตแล้ว ก็ได้เสด็จ
 กลับมาสู่พระนคร แต่ได้เสด็จไปเยี่ยมพระโพธิสัตว์ที่พระราชอุทยานก่อน
 แล้วได้ตรัสถามเหตุการณ์อันนั้นต่อพระโพธิสัตว์ ๆ พระโพธิสัตว์ก็ได้เล่า
 ถวายตามความจริง เพราะพระองค์เป็นผู้กล่าวความจริงเป็นปกติ แต่พอเล่า
 ถวายเสร็จแล้ว ก็ทูลชี้ว่า ขอมหาบพิตรจงพระราชทานโอกาสแต่อาตมภาพ
 ก่อน พอดีดังนั้นแล้วก็ได้เข้าไปในบรรณศาลา เพ่งดูดวงกสิณ แล้วทำสมา-
 ธิให้เกิดขึ้นอีก ครั้นทำสมาธิให้เกิดขึ้นอีกได้แล้ว ก็ออกจากศาลา ขึ้นนั่งอยู่

บนอากาศ แสดงธรรมถวายแก่พระเจ้าพาราณสี แล้วเหาะกลับไปสู่ป่าหิมพานต์
 เวลา^๕สนอายุ^๕แล้วก็ได้^๕ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก ๑ เรื่อง^๕หาริตฤาษณ์^๕มี^๕ในอรรถกถา
 แห่ง^๕หาริตชาดก ในคัมภีร์^๕นวกนิบาต ๑ ผู้^๕ที่^๕เสื่อม^๕มาน^๕เสื่อม^๕ศีล^๕เพราะ^๕ไม่^๕สำรวม
 อื่น^๕ทรายน^๕ยัง^๕มีย^๕อก^๕เป็น^๕อัน^๕มาก เช่น^๕เรื่อง^๕โลมกัสสปฤาษณ์ ใน^๕โลมกัสสปชาดก และ
 เรื่อง^๕กุมารทั้ง ๕ ใน^๕อรรถกถา^๕แห่ง^๕ปัญจาริฤชาดก เป็นต้น ซึ่งมี^๕ใจ^๕ความ^๕ว่า
 โลมกัสสปฤาษณ์^๕นี้ ก็^๕เสื่อม^๕จาก^๕ฉาน^๕สมาบัติ เพราะ^๕ได้^๕เห็น^๕พระ^๕ราช^๕กุมาร อัน^๕เป็น
 พระ^๕ราช^๕ธิดา^๕ของ^๕พระเจ้า^๕พาราณสี กุมาร^๕ทั้ง ๕ นั้น^๕ถูก^๕นาง^๕ยักษิณ^๕กิน^๕เสีย ๔ คน เพราะ
 หลง^๕รูปร่าง^๕นาง^๕ยักษิณ^๕เจ้า^๕แลง^๕เป็น^๕นาง^๕เทพ^๕อัสร ยัง^๕เหลือ^๕ไป^๕ถึง^๕บ้าน^๕เมือง^๕เพียง^๕คน^๕เดียว
 คือ^๕พระ^๕โพธิ^๕สัตว์^๕เจ้า^๕เท่านั้น

อีก^๕อย่าง^๕หนึ่ง ถึง^๕แม้^๕ว่า^๕ความ^๕เสื่อม^๕จาก^๕อารมณ์^๕ของ^๕ตน ก็^๕เรียกว่า^๕เป็น
 โทษ^๕แห่ง^๕การ^๕ไม่^๕สำรวม^๕อินทรีย์^๕เหมือน^๕กัน เพราะ^๕ฉะนั้น เมื่อ^๕สม^๕เด็จ^๕พระ^๕ผู้^๕พระ
 ภาค^๕เจ้า^๕จะ^๕ทรง^๕สอน^๕ภิกษุ^๕ทั้งหลาย ผู้^๕ละ^๕เว้น^๕การ^๕สำรวม^๕อินทรีย์ จึง^๕ได้^๕ตรัส^๕ไว้^๕ว่า
 ดูก่อน^๕ภิกษุ^๕ทั้งหลาย ธรรม^๕ตา^๕ภิกษุ^๕ย่อม^๕ไม่^๕สมควร^๕ถือนิมิต^๕ว่า^๕สวยงาม ใน^๕รูป^๕กาย
 เป็นต้น ถ้า^๕ภิกษุ^๕ตาย^๕ใน^๕เวลานั้น ย่อม^๕ไป^๕เกิด^๕ใน^๕นรก^๕ขึ้น^๕ทัน เพราะ^๕ฉะนั้น
 เธอ^๕ทั้งหลาย^๕จง^๕อย่า^๕ถือนิมิต^๕ว่า สวยงาม^๕ใน^๕รูป^๕กาย^๕เป็น^๕ต้น ครั้น^๕ตรัส^๕ดังนั้น^๕แล้ว
 ก็มี^๕พระ^๕ประสงค^๕จะ^๕ทรง^๕แสดง^๕ธรรม^๕พร้อม^๕ทั้ง^๕อุปมา จึง^๕ตรัส^๕ว่า เวลา^๕ได้^๕เห็น^๕รูป
 กาย^๕ของ^๕เธอ^๕ทั้งหลาย^๕ก็มี^๕อยู่ เวลา^๕ไม่^๕เห็น^๕ก็มี^๕อยู่ ใน^๕เวลา^๕เห็น^๕นั้น จง^๕อย่า^๕คิด^๕ด้วย
 ถิ่น^๕ว่า^๕สวยงาม จง^๕คิด^๕ด้วย^๕ถิ่น^๕ว่า^๕ไม่^๕สวยงาม เพราะ^๕เมื่อ^๕ทำ^๕อย่าง^๕นี้ พวก^๕เธอ^๕จัก^๕ไม่^๕
 เสื่อม^๕จาก^๕อารมณ์^๕ของ^๕ตน ๑ ที่^๕สิ่ง^๕ใด^๕เล่า^๕เป็น^๕อารมณ์^๕ของ^๕พวก^๕เธอ ๑ สติ^๕ปัฏ-
 ฐาน ๔ สัมม^๕ปป^๕ธาน ๔ อริยมรรค ๘ โลก^๕ุต^๕ต^๕ธรรม ๘ อัน^๕นั้น^๕แหละ^๕เป็น^๕อารมณ์^๕ที่
 ของ^๕พวก^๕เธอ เมื่อ^๕พวก^๕เธอ^๕อยู่^๕ใน^๕อารมณ์^๕อัน^๕นั้น มาร^๕จัก^๕ไม่^๕ได้^๕ช่อง ไม่^๕ได้^๕โอกาส
 จัก^๕เสื่อม^๕จาก^๕อารมณ์^๕ของ^๕ตน เหมือน^๕กับ^๕สุนัข^๕จึง^๕จอก^๕เป็น^๕ตัว^๕อย่าง^๕ฉะนั้น

อดีตเต กิร หิ^๕ม^๕ว^๕น^๕ต^๕ป^๕ป^๕เท^๕เส กล่าว^๕คือ^๕ใน^๕อดีต^๕กาล^๕ล่วง^๕แล้ว^๕มา มี^๕ฝูง^๕แกะ
 หลาย^๕ร้อย^๕อยู่^๕ใน^๕ถ้ำ^๕แห่ง^๕หนึ่ง ซึ่งมี^๕ใน^๕ป่า^๕หิม^๕พานต์ ๑ มี^๕นา^๕แกะ^๕ตัว^๕หนึ่ง
 ชื่อ^๕ว่า^๕เมณ^๕ต^๕มา^๕ตา เป็น^๕แกะ^๕ที่^๕ฉลาด^๕อยู่^๕ใน^๕แกะ^๕ฝูง^๕นั้น ๑ ใน^๕ที่^๕ไม่^๕ไกล^๕จาก^๕ที่อยู่
 แห่ง^๕แกะ^๕ฝูง^๕นั้นมี^๕สุนัข^๕จึง^๕จอก^๕ตัว^๕หนึ่ง ชื่อ^๕ว่า^๕ปุต^๕ติ^๕ม^๕ัง^๕สะ อยู่^๕ใน^๕ถ้ำ^๕แห่ง^๕หนึ่ง

กับภรรยา ชื่อนางเวณ ๑ สุนัขจึงจอกกับภรณานั้นได้กินฝูงแกะเป็นอันมาก
ด้วยอุบายของตนมาแล้ว อย่างจะกินนางแกะที่ชื่อว่าเมณฑมาตานนั้นอีก จี
บอกภรรยาว่า เจ้าจงไปทำความคันเคย ถึงกับเป็นสหายกับนางแกะนั้น
เราจักนอนทำเป็นตายอยู่ เจ้าจงบอกนางแกะนั้นว่า สามของเรตาย เราไม่มี
๔๔ ทพ นอกจากเพื่อนแล้วก็ไม่มียาใดจะเป็นทพของเรา เราจะทำส
สามของเธอ ขอเพื่อนจงไปช่วย ว่าดังนี้แล้วจึงนำนางแกะนั้นมา พอมารถึง
เราก็จักกระโดดกัดคอให้ตายทันที ภรรยาสุนัขจึงจอกได้ฟังอุบายของสาม
ดังนี้แล้ว ก็พยายามไปทำความคันเคยกับนางแกะตัวนั้น แล้วได้บอกกับนาง
แกะตัวนั้นตามคำเสยมนสอนของสาม นางแกะตัวนั้นจึงว่า สามของเจ้าได้กิน
พวกญาติของเราเป็นอันมากแล้ว เรากลัว เราไม่อาจไปได้ ๑ นางสุนัขจึงจอก
จึงว่า อย่ากลัวเลย เพราะสามของเรตายแล้วจักทำอะไรได้ ว่าแล้วก็ได้นำ
นางแกะนั้นไป ๑ พอสุนัขจอกตัวนั้นได้ยินเสียงเท้าของสัตว์ทั้ง ๒ นั้น
ก็ยกศีรษะขึ้นแลดูว่า นางแกะมาหรือยัง นางแกะได้เห็นดังนี้ ก็กล่าวขึ้นว่า
เจ้าผมใจชั่วช้า ได้หลอกลวงเรามาโดยสามทำเป็นนอนเหมือนกับตาย ว่าดังนี้
แล้วก็กลับไป ๑ เมื่อนางสุนัขจอกไม่อาจเกลี้ยกล่อมให้นางแกะไปกับตนได้
จึงไปติเตียนสุนัขจอกผู้เป็นสามว่า เจ้าโง่เขลามาก เจ้าทำเป็นตายแล้ว
ยังมองดูในเวลาที่ไม่ควร ดังนี้ ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล่าเรื่อง
สุนัขจอกอย่างนั้นแล้ว จึงทรงสอนไว้ว่า บุคคลไม่ควรแลดูในเวลาไม่สมควร
ควรแลดูแต่ในเวลาอันสมควร ผู้ใดแลดูในเวลาไม่สมควร ผู้นั้นจะชบเขา
เหมือนกับสุนัขจอก ที่ชื่อว่าปติมังสะณะน ดังนี้ ๑ ถ้อยคำของพระพุทธ
เจ้านี้ มีคำอธิบายว่า เวลาที่ไม่สมควรนั้น ได้แก่เวลาเกิดความรักใคร่
เพราะเวลาเกิดความรักใคร่นั้น ชื่อว่าเป็นเวลาไม่สมควรจะดูรูปกาย สำหรับ
ภิกษุในพระพุทธศาสนา ๑ คำว่า เวลาอันสมควรนั้น ได้แก่เวลาที่จะดู
ด้วยนึกว่าไม่สวยงาม หรือด้วยนึกถึงอนุสสติ ๑๐ ประการ หรือเวลาดูดวงกสิณ
เพราะถ้าดูในเวลาที่ไม่สมควร ก็ต้องเสื่อมจากคุณธรรม มีสติปัญญาเป็นต้น
แล้วจักชบเขาเศร้าใจ เหมือนกับสุนัขจอกฉะนั้น ดังนี้ ๑ เพราะฉะนั้น
จึงควรที่ภิกษุจะละการถือตามอนุพยัญชนะและถือตามนิมิต แล้วถือแต่เพียงว่า

ได้เห็น ได้ยิน ได้รู้เท่านั้น ควรทำตนให้เป็นเหมือนพระมหาตีสสเถระเจ้า
ผู้เจริญอุสภกรรมฐานฉะนั้น คือ พระเถระเจ้าองค์นั้น ได้มาน้อยในอุฏฐิกรรมฐาน
คือถ่อกระดูกเป็นอารมณ์อยู่เสมอ ๆ อยู่มาวันหนึ่ง ท่านได้ไปบิณฑบาตที่เมือง
อนราชบุรี ได้เห็นหญิงคนหนึ่งหัวเราะขึ้น ก็คิดว่าพื้ที่แลเห็นนั้นเป็นกระดูก
แล้วก็ได้สำเร็จปฐมฌาน ทำปฐมฌานให้เป็นที่ตั้งแล้ว เจริญวิปัสสนา ก็ได้
สำเร็จพระอรหันต์ ดังนี้ ๆ โทษและคุณแห่งการไม่สำรวมอินทรีย์ และแห่ง
การสำรวมอินทรีย์นั้นน้อยเป็นอันมาก ดังที่แสดงมาแล้วเป็นต้น ส่วนโทษ
และคุณแห่งการไม่รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร และรู้จักประมาณในการ
บริโภคอาหารนั้น ก็น้อยเป็นอันมากเหมือนกัน แต่ได้ใจความว่า การไม่รู้จัก
ประมาณในการบริโภค ย่อมให้เกิดโทษต่างๆ มีการง่วงเหงาหาวนอน เพราะ
บริโภคมากเป็นต้น มีการเบาเนื้อเบาตัว เพราะบริโภคน้อยเป็นต้น ๆ ประมาณ
ในการบริโภคนั้น มีหลักอยู่ว่า ถ้าวัดสักว่าอกสัก ๔-๕ คำ ก็จุกอ้ม แล้วให้หยด
คืบน้ำเสียสัก ๔-๕ กลืน แทนเรียกว่าพอดีในการบริโภค การรู้และทำได้อย่างนี้
เรียกว่ารู้จักประมาณในการบริโภค ดังนี้ สอนเนื้อความในเทศนาแก่นันทนเพียงเท่านั้น
เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๑๔

คัมภีร์พระปกคัลลัญญัตติ

ว่าด้วยคนไม่มีสติ คนไม่มีสัมปชัญญะ

กตโม จ ปุคฺคโล มุฏฺฐสฺสติ ฯ ตตฺถ กตมํ มุฏฺฐสจฺจํ ยา อสฺสติ
อนนุสฺสติ อปฺปฏิสฺสติ อสฺสติ อสฺรณตา อธารณตา ปิลาปนตา สมมุสนตา อิห
วุจฺจติ มุฏฺฐสจฺจนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงพระปกคัลลัญญัตติ กณฑ์ที่ ๑๔ ว่าด้วยคนไม่มีสติ
คนไม่มีสัมปชัญญะ สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา อรรถาธิบาย เพื่อให้เห็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเป็นปัจฉาวิชันนาไว้ว่า คนไม่มีสตินั้น ได้แก่คนชนิดใด ๆ ความไม่มีสตินั้นได้แก่อะไร ๆ ความระลึกไม่ได้ ความระลึกตามไม่ได้ ความกลับระลึกไม่ได้ ความจำไม่ได้ ความไม่ปรากฏในใจ ความหลงลืม เรียกว่า ความไม่มีสติ ๆ บุคคลผู้ประกอบด้วยความไม่มีสตินี้ เรียกว่าคนไม่มีสติ ๆ คนไม่มีสัมปชัญญะนั้น ได้แก่คนชนิดใด ความไม่มีสัมปชัญญะนั้น ได้แก่อะไร ๆ ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่รู้ยิ่ง ความไม่รู้ตาม ความไม่รู้ดี ความไม่หยั่งตลอด ความไม่ถือเอาดี ความไม่ถือเอารอบ ความไม่เพ่งดี ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้แจ้ง ความโง่เขลา ความลุ่มหลง ความไม่รู้ เหล่านี้นั้น เรียกว่าความไม่มีสัมปชัญญะทั้งนั้น ๆ บุคคลผู้ประกอบด้วยความไม่มีสัมปชัญญะนี้ เรียกว่าคนไม่มีสัมปชัญญะ ดังนี้ ๆ ส่วนใน อรรถกถาคัมภีร์นั้นได้ไว้ประการใด เพราะฉะนั้น จึงจักได้ยกเอาเนื้อความใน คัมภีร์อื่นมาแสดงต่อไป กล่าวคือ ในอรรถกถาแห่งสามัญญผลสูตร คัมภีร์ ทิณิกาย สิลขันธวรรค ได้แก้ไขสติสัมปชัญญะไว้ในชื่อว่าด้วยสติสัมปชัญญะว่า เมื่อภิกษุเดินไปข้างหน้ากรสูกตัว กลับมาข้างหลังกรสูกตัว ๆ คำว่าก้าวไป ข้างหน้าและกลับมาข้างหลัง ย่อมได้ในอธิบาย ๔ คือ ในเวลาเดินนั้น เมื่อ โน้มตัวไปข้างหน้าชื่อว่าก้าวไปข้างหน้า เมื่อเอี้ยวตัวมาข้างหลังชื่อว่ากลับหลัง ๆ ในการนั้น เมื่อขึ้นโน้มตัวไปข้างหน้า ชื่อว่าก้าวไปข้างหน้า เมื่อขึ้นโน้มตัวมา ข้างหลัง ชื่อว่ากลับหลัง ๆ ในการนั้น เมื่อโน้มตัวไปข้างหน้าอาสนะ ชื่อว่าก้าวหน้า เมื่อนั่งเอนตัวมาข้างหลัง ชื่อว่ากลับหลัง ๆ ถึงแม้ในการ นอนก็เหมือนกัน ๆ คำว่าสัมปชัญญะนั้น คือทำกิจทั้งปวงด้วยความรู้สึกต ออย่างหนึ่งว่า สัมปชัญญะนั้น ได้แก่การทำความรู้สึก

คำว่าสัมปชัญญะ ซึ่งแปลว่าความรู้สึกตน มีอยู่ ๔ ประการ คือรู้สึกในสิ่ง ที่เป็นประโยชน์ของตน ๑ รู้สึกในสิ่งอันเป็นที่สบาย ๑ รู้สึกในอารมณ์ ๑ รู้สึกในความไม่ลุ่มหลง ๑ ๆ ใน ๔ อย่างนี้มีคำอธิบายว่า เมื่อจิตคิดว่า

จักไป ก็พิจารณาเสียก่อนว่า จะมีประโยชน์ในการไปหรือไม่ เมื่อเห็นว่ามีจึงไป เมื่อเห็นว่าไม่มีก็ไม่ไป การทำอย่างนี้ เรียกว่าความรู้สึกในประโยชน์ของตน ๆ คำว่าประโยชน์ ได้แก่การไหว้พระเจดีย์ ไหว้ไม่สรumahโพธิ์ ไปเยี่ยมพระสงฆ์ ไปเยี่ยมพระเถระเจ้า ไปดูสุภเบ้าต้น ๆ บุคคลทำให้เกิดเกิดมพระสงฆ์เป็นอารมณ์เพราะได้เห็นพระเจดีย์หรือไม้สรumahโพธิ์หรือทำให้เกิดเกิดมพระสงฆ์เป็นอารมณ์ เพราะได้เห็นพระสงฆ์ แล้วพิจารณาเห็นว่า เป็นของต้องเสื่อมสลายไป แล้วได้สำเร็จพระอรหันต์ก็มี ได้เห็นพระเถระเจ้าทั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน ได้เห็นอสภแล้วทำให้เกิดปฐมฌานพิจารณาสุภณนั้นว่าเป็นของมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา แล้วสำเร็จพระอรหันต์ก็มี เพราะฉะนั้นการไปดูพระเจดีย์เป็นต้นจึงเรียกว่ามีประโยชน์ ๆ แต่บางอาจารย์กล่าวว่า ความเจริญมอามิส ก็ชื่อว่าประโยชน์ เพราะปฏิบัติพรหมจรรย์ได้ก็ด้วยอาศัยมอามิส ดังนี้

การพิจารณาสิ่งอันเป็นที่สบายและไม่เป็นที่สบายในการไปนั้น เรียกว่าความรู้สึกในสิ่งอันเป็นที่สบาย ๆ ข้อนี้มีอธิบายอย่างไร ๆ มีอธิบายว่า การได้เห็นพระเจดีย์ ก็มีประโยชน์อยู่แล้ว แต่ว่าการบูชาพระเจดีย์ ซึ่งเป็น การใหญ่่นั้นย่อมมีคนไปประชุมกันตั้ง ๑๒ โยชน์ก็มี พวกสตรีบุรุษย่อมแต่งกายตามสมควรแก่ฐานะของตน เทียวไปมาในงานนั้น เมื่อได้เห็นอารมณ์อันเป็นที่ชอบใจ ก็จะต้องเกิดโลภะขึ้นแก่ภิกษุผู้ไปเห็น เมื่อได้เป็นอารมณ์อันไม่เป็นที่ชอบใจก็จะเกิดโทสะขึ้น เมื่อแลดูไม้ถวาก็เกิดโมหะขึ้น จะทำให้ต้องสังฆาติเสส ขอว่าด้วยถวักต้องร่างกายก็มี จะเป็นอันตรายแก่ชีวิตหรือพรหมจรรย์ก็มี ๆ เมื่อเป็นอย่างนั้นสถานหนนก็จักว่าไม่เป็นที่สบายแก่ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสถานทซึ่งไม่มีอันตรายดังทว่าแล้วน จักว่าเป็นที่สบายแก่ภิกษุทั้งหลาย ๆ ถึงแม้ว่าในการไปไหว้พระเจดีย์ก็เหมือนกัน ๆ ถึงแม้ว่าการไปหาพระสงฆ์ก็มีประโยชน์เหมือนกัน ๆ แต่ถ้าเมื่อคนทั้งหลายทำปะรำใหญ่ขึ้นในบ้าน แล้วฟังธรรมอยู่ตลอดราตรี ก็จะมีคนไปประชุมกันและมีอันตรายแก่ภิกษุทั้งหลายดังทว่าแล้วน ๆ เมื่อเป็นอย่างนั้น หนนก็จักว่าไม่เป็นที่สบายแก่ภิกษุทั้งหลาย ส่วนท่อนไม่มีอันตรายจักว่าเป็นที่สบาย ๆ ถึงแม้ว่าในการไปหาพระเถระเจ้าผู้

บริวารมากก็เหมือนนั้น ๆ ถึงแม้ว่าการไปคู่อสุกก็เป็นของมีประโยชน์เหมือนกัน ดังเรื่องมีว่า มีภิกษุหนุ่มองค์หนึ่งพาสามเณรไปตัดไม้สัณฑ์ สามเณรได้หลักออกจากทางเดินไปก่อน ได้ไปเห็นอสุกแล้วทำปฐมมกานให้เกิด ทำปฐมมกานนั้นให้เป็นเหตุพิจารณาสังขารทั้งหลาย แล้วได้สำเร็จผล ๓ แต่ยังไม่กำหนดกรรมฐานอยู่ในที่นั้นอีก เพื่อประโยชน์จะให้สำเร็จมรรคผลชั้นสูงอีก ๆ เมื่อภิกษุหนุ่มไม่เห็นสามเณรนั้นจึงเรียกว่าสามเณร ๆ สามเณรนั้นก็คิดว่า นับแต่เราบรรพชามา เรายังไม่เคยให้พระภิกษุร้องเรียกถึง ๒ คำ เราจึงทำให้คุณวิเศษชั้นสูงเกิดขึ้นในวันนั้นเกิด คิดดังนี้แล้วก็ขานรับว่า อะไรขอรับ เมื่อภิกษุนั้นบอกวามานี้ ก็รับมา แล้วบอกว่า ท่านขอรับ ขอท่านจงเดินไปตามทางนี้ แล้วขยับหันหน้ามองไปทางทิศตะวันออกสักครู่หนึ่งเกิด ๆ ภิกษุนั้นก็ได้ทำอย่างสามเณรบอก แล้วก็บรรลุคุณวิเศษเหมือนกับสามเณร ๆ เป็นอันว่าอสุกอันเดียวทำให้เกิดประโยชน์แก่คนถึง ๒ คน ดังนี้ ๆ อสุกนั้นถึงจะมีประโยชน์ก็จริง แต่อสุกมาตุคามย่อมไม่เป็นที่สบายใจของภิกษุ ส่วนอสุกของบุรุษ ก็ไม่เป็นที่สบายใจของมาตุคาม การพิจารณาเห็นอย่างนี้ เรียกว่าความรู้สึกละอายในสิ่งอันเป็นที่สบาย

การเรียนกรรมฐานอันเป็นที่ชอบใจของตน แล้วพิจารณากรรมฐานนั้นไปในเวลาเที่ยวบิณฑบาต ชื่อว่าความรู้สึกในอารมณ์ ๆ เพื่อจะแสดงความอ่อนให้อาจารย์ควรทราบหมด ๔ ว่า ภิกษุบางองค์นำไปไม่นำกลับมา บางองค์นำกลับมาไม่นำไป บางองค์ไม่นำไปด้วย ไม่นำกลับมาด้วย บางองค์นำไปด้วย นำกลับมาด้วย ดังนี้ ๆ ในภิกษุทั้ง ๔ องค์นั้นคำอธิบายว่า ภิกษุองค์ใดทำจิตใจให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์ ด้วยการเดินจงกรม และด้วยการนั่งในกลางวัน ถึงในเวลากลางคืนก็ทำเหมือนกัน คือ ตอนปฐมยามเดินจงกรม ตอนมัชฌิมยามนอน ตอนปัจฉิมยามลุกขึ้นนั่งและเดินจงกรม เข้าซุกไปใต้ถุนกวาดลานพระเจดีย์ ไม่สริมหาโพธิ์ ตักน้ำรดไม้สริมหาโพธิ์ ตักน้ำฉ่ำน้ำใช้ไว้ทำขื่อวัดต่าง ๆ มีอาจารย์วัด อภิชาตวัดเป็นต้น แล้วอาบน้ำชำระกายเข้าไปในเสนาสนะ นั่งพอให้ร่างกายอบอุ่น แล้วประกอบกรรมฐาน พอถึงเวลาไปเที่ยวบิณฑบาตก็ลุกขึ้น

ครองบาตรจีวร ห่มกรรมฐานออกนอกมาแล้ว เมื่อออกจากที่อยู่ไปก็มาถึงกรรมฐาน
 ไป เวลาไปถึงลานพระเจดีย์ ถ้าเกิดพุทธานุสสติก็มีปฏิฐาน ก็ไม่ละกรรมฐาน
 นั้น เวลาไปถึงลานพระเจดีย์ตามกรรมฐานอันเกิดขึ้น ก็หยุดยืนที่เชิงบันได
 พักกรรมฐานนั้นไว้ เหมือนกับของที่ถือด้วยมือ ได้ถือเอาบัตขงมพระพุทธรเจ้า
 เป็นอารมณ์แล้วขึ้นสู่ลานพระเจดีย์ เติมเวียนรอบพระเจดีย์ถึง ๓ รอบ แล้วเวียนไหว
 ในที่หนึ่ง ๘ ๑ ครั้นไหว้พระเจดีย์แล้วก็แสดงความเคารพเหมือนกับอยู่เฉพาะ
 หน้าพระพุทธรเจ้า ๑ ครั้นไหว้พระเจดีย์และไม่ศรีมหาโพธิ์แล้ว ก็ถือเอา
 กรรมฐานอันนั้นไป พอไปจนจะถึงบ้านก็ห่มจีวรแล้วเข้าไปบิณฑบาต ๑ เวลา
 คนทั้งหลายมารับบาตรแล้วนิมนต์ให้ไปนั่งที่โรงทาน หรือที่บ้านเรือน แล้วถวาย
 ข้าวต้มให้ฉันเสียก่อนจนกว่าอาหารจะสำเร็จ ล้างเท้าหาน้ำมนทาเท้าให้แล้วนั่ง
 ถามปัญหาหรือฟังธรรม ๑ ถ้าเขาขอให้แสดงธรรมให้ฟัง ก็ควรแสดงให้ฟัง
 เพราะการแสดงธรรมไม่ออกนอกไปจากกรรมฐาน ๑ เพราะฉะนั้น ภิกษุแสดง
 ธรรมโดยถือกรรมฐานเป็นอารมณ์ แล้วจึงฉันอาหาร เวลาฉันอาหารนั้นก็นั่งถึง
 แต่กรรมฐานนั้น ฉันแล้วก็อนุโมทนาแล้วลาไป เมื่อคนทั้งหลายตามออกไปส่ง
 ให้เขากลับมาแล้วก็เดินทางต่อไป ๑ พวกภิกษุหนุ่มและสามเณรที่ออกไปก่อน
 ที่ฉันจึงเห็นนอกบ้านเสร็จแล้ว ก็ไปรับบาตรจีวรของภิกษุนั้น ๑ ได้ยินว่าภิกษุ
 ทั้งหลายในปางก่อนย่อมไม่ทำข้อวัตรโดยเห็นว่าเป็นอุปัชฌายาจารย์ของตน ย่อม
 ทำตามที่เขาเห็น ๑ ภิกษุหนุ่มและสามเณรเหล่านั้น ย่อมถามภิกษุนั้นว่า ท่าน
 ขอรับ คนเหล่านั้นเป็นญาติขางมารดาหรือบิดาของท่าน เมื่อภิกษุนั้นตอบว่า
 เพราะเหตุไรจึงถามอย่างนี้ ก็ตอบว่าเพราะเห็นเขารักท่านมาก ๑ ภิกษุนั้นก็
 บอกว่า สิ่งใดที่มารดาบิดาทำได้ยาก สิ่งนั้นคนเหล่านั้นก็ทำให้แก่เรา ถึงแม้ว่า
 บาตรจีวรเขาก็ได้ให้แก่เรา เราไม่ได้รับทุกข์ภัยหรือความอดอยากเพราะเขา ภิกษุ
 ผู้กล่าวคุณของชาวบ้านอย่างนั้น เรียกว่านำไปไม่นำกลับมา
 ก็เมื่อภิกษุใดทำข้อวัตรปฏิบัติตั้งหว่ามาแล้ว เตโชธาตุอันเกิดจากกรรม
 ที่ถูกรุ่งเรืองขึ้น ได้ปล่อยสิ่งที่ไม่มีวิญญาณแล้วถือเอาสิ่งที่มีวิญญาณ
 กรรมฐานก็ไม่ขึ้นสู่จิต ๑ ภิกษุนั้นได้ถือเอาบาตรจีวรแต่เข้า รับไปไหว้พระ
 เจดีย์แล้วเข้าไปบิณฑบาต พร้อมกับเวลาที่เขาปล่อยโคออกจากคอก ได้ข้าวต้ม

แล้วก็นั่งตมอยู่ที่โรงทาน ๆ เตโชธาตุก็ทำหน้าที่ขอยอาหาร เมื่อภิกษุนั้น
ตมข้าวต้มแล้วล้างบาตรบ้วนปากแล้วก็นั่งกรรมฐาน แล้วถือเอาอาหารที่ยัง
เหลือออกไป ในเวลาออกไปจากบ้านนั้น ก็นั่งกรรมฐานไปด้วย ภิกษุอย่างนั้น
เรียกว่านำกลับมาแต่ไม่ได้นำไป ๆ ภิกษุเช่นนั้นได้ตมข้าวต้มแล้วเจริญวิปัสสนา
สำเร็จพระอรหันต์นั้นมอญนับไม่ถ้วน ในสัปดาห์กำหนดไม่ได้ว่า อาสนะที่ภิกษุ
นั่งตมข้าวต้มแล้วสำเร็จพระอรหันต์นั้น มีประมาณเท่าใด

ส่วนภิกษุใดอยู่ด้วยความประมาท ทอดทิ้งธุระสละข้อวัตรทั้งปวง มีจิต
ฟุ้งฝันอยู่ด้วยตะปือใจ ๕ ประการ ไม่ได้นึกว่ากรรมฐานของเรามีหรือไม่ เวลาเข้าไป
บิณฑบาตในบ้าน ก็คลุกคลีกับชาวบ้านโดยไม่สมควรแก่สมณะ แล้วกลับ
ออกมาเปล่า ภิกษุเช่นนั้นเรียกว่าผู้ไม่นำไปด้วย ผู้ไม่นำกลับมาด้วย

ส่วนภิกษุใดที่กล่าวไว้ว่า ผู้นำไปด้วย ผู้นำกลับมาด้วยนั้น ภิกษุนั้นควร
ทราบด้วยถือกรรมฐานไปและถือกรรมฐานกลับมา

กลบททั้งหลายผู้มุ่งหมายประโยชน์ ได้บรรพชาในพระพุทธศาสนาแล้ว
อยู่ด้วยกันในที่แห่งเดียว ๑๐ บ้าง ๒๐ บ้าง ๓๐ บ้าง ๔๐ บ้าง ๕๐ บ้าง
ร้อยบ้าง ได้ตั้งกติกานั้นไว้ว่าท่านทั้งหลายไม่ได้บรรพชาเพราะเป็นหนเขา หรือ
เพราะกลัวภัย หรือเพราะอยากเลี้ยงชีพ ท่านทั้งหลายได้บรรพชาเพราะอยาก
พ้นจากทุกข์ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงข่มกิเลสซึ่งเกิดขึ้นในเวลาเดิน
ขึ้น นั่ง นอน ๆ เมื่อภิกษุเหล่านั้นตั้งกติกานั้นไว้อย่างนั้น เวลาไปเที่ยวบิณฑบาต
ก็นั่งกรรมฐานไปด้วยใจใส่แผ่นศิลาอันมีในระหว่างทางครึ่งอสุภะ และ ๑ อสุภะ
ครึ่งคาวตและ ๑ คาวต ๆ ถ้าในเวลาเดินไปนั้นกิเลสเกิดแก่ผู้ใด ผู้นั้นก็ข่ม
ข่มกิเลสอยู่ในที่นั้น เมื่อไม่อาจข่มกิเลสนั้นได้ ก็ต้องยืนอยู่ในที่นั้น ๆ ใน
เวลากลับมาก็คงเหมือนกัน ๆ ผู้ที่กลับมาก็คงเตือนกันว่า ภิกษุนี้รู้จักความนันทเกิด
แก่ท่าน ท่านได้นึกสิ่งที่ไม่สมควร แล้วก็เจริญวิปัสสนาก้าวลงสู่อริยมรรคในที่นั้น
เมื่ออาจก้าวลงสู่อริยมรรคได้ก็นั่งอยู่ ๆ ถึงแม้ว่าผู้มาทหลังแล้วก็นั่งอยู่เหมือนกัน
นั้น ๆ เมื่อไม่อาจก้าวลงสู่อริยมรรคก็ข่มกิเลสในใจ ตั้งใจเจริญกรรมฐาน
ไป ๆ ไม่ยกเท้าขึ้นด้วยจิตอันปราศจากกรรมฐาน ถ้ายกขึ้นก้าวไป ก็ยก

กลับมาเหยียบลงในท่าเก่า เหมือนกับพระมหาปุสสเทวเถระเจ้า ผู้อยู่ในอาคัน-
 ทกคามเป็นอุภากรณะนั้น

ความรู้สึกในความไม่ลุ่มหลงนั้น ได้แก่ความรู้สึกว่า การขึ้น เดิน นั่ง นอน
 น ข้อมเป็นด้วยอำนาจธาตุต่างหาก ไม่ใช่เราเดิน ขึ้น นั่ง นอน ธาตุเป็นไปเอง
 ต่างหาก คັນ ฯ ในคัมภีร์นี้ได้ใจความเพียงเท่านั้น ส่วนความอธิบายนั้นยังมี
 อยู่อีกมาก แต่ของดไว้เพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๕

คัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ
 ว่าด้วย คนสี่วิบัติ ทิฏฐิวิบัติ

กตโม จ ปุคฺคโล สัลวิปฺปโน ฯ ตตฺถ กตฺมา สัลวิปฺตติ กาโยโก
 วิติกฺกโม วาจสีโก วิติกฺกโม กาโยกวาจสีโก วิติกฺกโม อหํ วุจฺจติ สัลวิปฺตติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติกัณฑ์ที่ ๑๕ ว่าด้วยคน
 สี่วิบัติ ทิฏฐิวิบัติ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
 พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา
 นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงเป็นปจฉาวิสัยนาไว้ว่า คนสี่
 วิบัตินั้นได้แก่คนชนิดใด ฯ สี่วิบัตินั้นได้แก่สิ่งใด ฯ การล่องละเมิดทาง
 กาย การล่องละเมิดทางวาจา การล่องละเมิดทางกาย วาจา เรียกว่าสี่วิบัติ
 ความไม่มึนสลทั้งนั้น ก็เรียกว่าสี่วิบัติเหมือนกัน บุคคลผู้ประกอบด้วยสี่วิบัตินั้น
 เรียกว่าคนมึนสลวิบัติ ฯ คนทิฏฐิวิบัตินั้นได้แก่คนชนิดใด ฯ ทิฏฐิวิบัตินั้นได้

แก่สิ่งใด ๆ ความเห็นผิดว่า ผลแห่งทานไม่มี ผลแห่งการบูชาไม่มี ผลแห่งการคำนับไม่มี ผลแห่งการทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี ผู้เกิดขึ้นเองไม่มี สมณพราหมณ์ที่สงบระงับ ที่ปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ รุโลกนโลกอื่นแจ่มแจ้ง ด้วยตนเอง แล้วบอกสอนให้รู้ไม่มี ดังนี้ เรียกว่า ทิฏฐวิบัติ ความเห็นผิดแห่งสำนักเรียกทิฏฐวิบัติเหมือนกัน ๆ บุคคลผู้ประกอบด้วยทิฏฐวิบัตินี้ เรียกว่าคนทิฏฐวิบัติ ดังนี้ ๆ ส่วนในอรรถกถา คัมภีร์นี้มีคำอธิบายไว้ประการใด เพราะฉะนั้น จึงจักได้ยกเอาเนื้อความในคัมภีร์อื่นมาอธิบายต่อไป กล่าวคือ ในมหาปริณิพพานสูตร คัมภีร์ทมิฬิกาย มหาวรรคนี้ว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงโทษแห่งสลวิบัติ แก่พวกอโศก ชาวบ้านป่าภูริคามว่า ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย โทษแห่งความทศิล สลวิบัติ ย่อมมีอยู่ ๕ ประการ ๆ โทษ ๕ ประการนั้น คือ สิ่งใดบ้าง คือ คนทศิล คนสลวิบัติ ย่อมได้รับความเสื่อมทรพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความประมาทเป็นต้น เหตุอันเป็นโทษแห่งความทศิล เป็นโทษแห่งสลวิบัติข้อที่ ๑ ๆ ข้ออีกข้อหนึ่ง คือข้อเสียงอันไม่ดีของคนทศิล คนสลวิบัติย่อมฟังไป อันเป็นโทษที่ ๒ แห่งความทศิลแห่งสลวิบัติ ๆ ข้ออีกข้อหนึ่ง คือ คนทศิล คนสลวิบัติ เข้าไปสู่บริษัทใด ๆ คือ เข้าไปในที่ประชุมกษัตริย์ ที่ประชุมพราหมณ์ ที่ประชุมคฤหบดี ที่ประชุมสมณะ ย่อมไม่แคล้วกล้าย่อมเก้อเขิน อันเป็นโทษที่ ๓ แห่งความทศิลแห่งสลวิบัติ ๆ ข้ออีกข้อหนึ่ง คือ คนทศิล คนสลวิบัติ ย่อมหลงใหลเวลา จะใกล้ตาย อันเป็นโทษที่ ๔ แห่งความทศิลแห่งสลวิบัติ ๆ ข้ออีกข้อหนึ่ง คือ คนทศิล คนสลวิบัติ ย่อมไปเกิดในอบาย ทคติ วินิบาต นรก ในเวลาแตกกาย ทำลายชิ้น อันเป็นโทษที่ ๕ แห่งความทศิลแห่งสลวิบัติ ๆ ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย คนทศิล คนสลวิบัติ ย่อมได้รับโทษ ๕ ประการนี้แล ดังนี้ ๆ เนื้อความที่แสดงมาแล้วนี้ มีคำอธิบายในอรรถกถา แห่งมหาปริณิพพานสูตรว่า คนทศิลนั้น คือ คนไม่มีศีล ๆ คนสลวิบัตินั้น ได้แก่คนเสียการระวัง ๆ คำว่ามีความประมาทเป็นต้นเหตุนี้ คือ เพราะเหตุแห่งความประมาท ๆ พระสูตรนี้ ได้มีมาด้วยพระพุทธองค์ ทรงแสดงแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย แต่ก็ได้ทั่วไปแก่บรรพชิตทั้งหลาย ๆ ด้วยว่าคฤหัสถ์ย่อมหาเลี้ยงชีวิตด้วยศิลปใด ๆ คือ ด้วยการ

ทำนาหรือทำการค้าขาย เมื่อประมาณ คือ ทำปาณาติบาต^๗แต่น้อย ก็ยอม
 ไม่อาจทำการงานของตนให้สำเร็จด้วยดีตามเวลา เมื่อเป็นอย่างนั้น ทรัพย์สมบัติ
 อันเป็นทุนเดิมก็หมดไป ฯ เมื่อทำปาณาติบาตฆ่าคน และเมื่อทำอหิงสาทาน
 ลักขโมยของผู้อื่น ก็ยอมถึงความเสื่อมทรัพย์มาก ด้วยถูกอาชญา ฯ ฝ่าย
 บรรพชิตผู้ศรัทธาย่อมถึงความเสื่อมจากศีล จากพระพุทธรูปะ จากถาด
 จากอริยทรัพย์ ๘ เพราะเหตุแห่งความประมาท ฯ ข้อเสียอันเลวทรามของ
 คฤหัสถ์นั้น ย่อมฟังไปในท่ามกลางบริษัท ๔ ว่า คนโน้น เกิดในตระกูลโน้น เป็นคน
 ทุสละ เป็นคนมีความประพฤติเลวทราม เป็นคนละโลกกับโลกหน้า แม้แต่
 สลากภัตรก็ไม่เคยให้ ดังนี้ ฯ ส่วนบรรพชิตผู้ไม่มีศีล ก็ยอมมีข้อเสียไม่ได้
 ปรากฏไปว่า บรรพชิตองค์โน้นไม่อาจรักษาศีล ไม่อาจเรียนพุทธพจน์ มีแต่
 หาเลี้ยงชีวิตในทางผิดศีล มีการเป็นหมอเป็นต้น มีแต่ประกอบด้วยความไม่
 เคารพ ๖ ประการ ดังนี้ ฯ คำว่า ไม่แก้ตัว^๘นั้น คือ คฤหัสถ์ที่ไม่มีศีล เวลา
 จะเข้าที่ประชุมย่อมเกิดความกลัว มีความเก้อเขิน นั่งก้มหน้าคอดกไม่อาจพูดสิ่ง
 ใดได้ ด้วยคิดว่าในที่ประชุมคนมากเช่นนั้น จักต้องมีผู้รู้ความชั่วของเรา เมื่อเขา
 รู้จักความชั่วของเรา เขาก็จักพูดข่มขู่เรา มียา^๙นั้นเขาก็จักนำเราไปยังโรง
 ศาล ดังนี้ ส่วนบรรพชิตผู้ไม่มีศีล เวลาจะเข้าที่ประชุมก็ย่อมมีความกลัว
 เมื่อเข้าไปแล้วก็ยอมไม่กล้าพูดสิ่งใด ด้วยคิดว่า ภิกษุที่ประชุมกับมากเช่นนั้น
 คงจะมีผู้ใดผู้หนึ่งรู้อะไรของเรา เมื่อเขารู้เรื่องของเรา เขาก็จักห้ามอุโบสถ
 ปวารณาของเรา จักทำให้เราเคลื่อนจากความเป็นสมณะ ดังนี้ ฯ แต่บางคน
 ถึงแม้ว่าไม่มีศีล ก็ทำเหมือนกับคนมีศีล ผู้นั้นก็ยอมเก้อด้วยอหิชาศัยโดยแท้
 คือ เก้ออยู่ในใจของตัวโดยแท้ ฯ คำว่า หลงใหลเวลาใกล้จะตายนั้น คือ
 เมื่อคนไม่มีศีลนั้นใกล้จะตาย ก็ยอมปรากฏเห็นบาปกรรมที่ตนทำไว้ ฯ เขาก็
 ลืมตาดูโลกน^{๑๐} หลับตา^{๑๑}ดูโลกหน้า ฯ อบายทั้ง ๔ ก็ยอมปรากฏแก่เขา ฯ
 เขาย่อมเป็นเหมือนถูกแทงศีรษะด้วยหอกตั้งร้อยเล่ม เขามิแต่ร้องละเมอเพื่อ
 คลั่ง ว่าท่านทั้งหลายจงช่วยห้าม ฯ ดังนี้ ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงว่า
 ผู้ไม่มีศีลยอมหลงใหลในเวลาจะตาย ดังนี้ ฯ ได้ใจความตามที่แสดงมาแล้วว่า
 คนสลว^{๑๒}บัดนั้น คือคนไม่มีศีล ฯ คนไม่มีศีลนั้น แยกเป็น ๒ จำพวก คือ

คฤหัสถ์จำพวกหนึ่ง บรรพชิตจำพวกหนึ่ง ๆ คฤหัสถ์ที่ไม่มีศีลนั้น ได้แก่ไม่มีศีล ๕ เป็นต้น ๆ บรรพชิตที่ไม่มีศีลนั้น ได้แก่ไม่มีปาฏิโมกขสังวรศีล เป็นต้น ๆ คนทั้ง ๒ จำพวกนี้ ย่อมได้รับโทษในปัจจุบัน ๔ ประการ คือ ประการที่ ๑ ก็เสียทรัพย์ ๆ ประการที่ ๒ ก็เสียชื่อเสียง ๆ ประการที่ ๓ ก็ไม่แก้ตัวกล้าในเวลาเข้าประชุม ๆ ประการที่ ๔ ก็หลงโหลเวลาจะใกล้ตาย ๆ ส่วนโทษในเมื่อตายแล้วนั้น คือ ต้องไปเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ มนรกเป็นต้น ดังนี้ ๆ ข้อที่ว่าคณศัลยวิบัติ หรือคนหยาบ หรือคนไม่มีศีล ได้รับโทษข้อที่ ๑ คือ ความเสียทรัพย์นั้น ได้ใจความตามบาลีและอรรถกถาว่า เมื่อมัวแต่ทำปาณาติบาตอยู่ ก็ต้องตกอยู่ในความประมาท คือ ความไม่ได้ทำการงานอย่างอื่น ซึ่งจักให้ได้ทรัพย์ที่ยังไม่ได้ให้ทรัพย์ที่ได้แล้วเจริญยิ่งขึ้น ๆ เมื่อทำอทินนาทาน ก็ต้องถูกจองจำทำโทษ ๆ เมื่อทำกาเมศุมิฉาจาร ก็ต้องถูกฟ้องในทางชู้สาว ๆ เมื่อทำมสาวาท คือ กล่าวเท็จด้วยการเป็นพยานโก่ง ก็ย่อมได้รับโทษจากศาล ๆ เมื่อมัวแต่ดื่มสุราเมรัยก็ต้องได้โทษ ๖ ประการ มีการเสียทรัพย์เพราะดื่มสุราเมรัย เป็นต้น ๆ อันนี้สำหรับคฤหัสถ์ ส่วนบรรพชิตนั้นเมื่อไม่มีศีลแล้ว ก็ย่อมเสื่อมจากคุณธรรมอื่น ๆ คือ จากอริยทรัพย์ ๗ ประการ เพราะฉะนั้นจึงว่า คณศัลยวิบัติ ย่อมเสื่อมทรัพย์ ดังนี้ อีกอย่างหนึ่งก็คือ คนไม่มีศีลก็ต้องไม่มีทรัพย์ เพราะศีลเป็นต้นเหตุให้เกิดทรัพย์ เพราะว่าสมศีล คือ ผู้ไม่ทำปาณาติบาต ก็ย่อมตั้งหน้าทำแต่การงาน เมื่อตั้งหน้าทำแต่การงาน ก็ต้องได้ทรัพย์ เมื่อไม่ทำอทินนาทาน ก็ไม่ได้รับโทษทางอาชญา เมื่อไม่ทำกาเมศุมิฉาจาร ก็ไม่ได้รับโทษกับในทางชู้สาว เมื่อไม่โกหกหลอกลวงผู้ใด ก็ไม่ได้รับโทษในทางโกหกหลอกลวง เมื่อไม่ดื่มสุราเมรัยเนื่อง ๆ ก็ไม่เสียทรัพย์เพราะการดื่มสุราเมรัย ดังนี้ ๆ ส่วนโทษแห่งความไม่มีศีล ข้อว่าเสียชื่อเสียง ไม่แก้ตัวกล้าในเวลาเข้าประชุม หลงโหลในเวลาจะตาย ตายแล้วไปเกิดในอบายภูมิ ๔ นั้น มีเนื้อความแจ่มแจ้ง ตามที่แสดงมาแล้ว แต่ว่าจักยกตัวอย่างผู้ที่ไม่มศีลหลงโหลในเวลาจะตาย ด้วยปรากฏเห็นความชั่วที่ตัวทำ ปรากฏเห็นนรกที่ตนจะไปเกิดนั้น มาแสดงต่อไป กล่าวคือ ในอรรถกถาพระธรรมบทว่า ในครั้งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายยังทรงพระชนมายุอยู่นั้น มีบุรุษคนหนึ่งในกรุงสาวัตถี เป็นคนมาสุกรอยู่ถึง ๕๕ ปี

บุรุษคนนั้นมีชื่อว่านายจุนหลุกริก ๑ วิธที่เขาจะมีสุกรไว้มาสำหรับขายอยู่ถึง ๕๕ บ
 นั้น เขาทำอย่างนั้น คือ ในเวลาที่เกิดอดอยาก เขาได้บรรทุกข้าวเปลือกไป
 เทขายแลกสุกรตามบ้านนอก แลกได้ราคาถูก ๆ สุกรตัวหนึ่งก็แลกได้ด้วย
 ข้าวเปลือกหะมานหนึ่งบ้าง ๒ หะมานบ้าง แล้วเขาก็เอาสุกรเหล่านั้นมา
 เลี้ยงไว้ อาหารที่เขาเลี้ยงสุกรนั้น คือ ผัก หญ้าต่าง ๆ และมูลโคที่เขานั้น
 วิธเขามาสุกรนั้น เป็นวิธที่นำมาเมตตากรุณาแก่สุกรหนักหนา ซึ่งเรียกว่าเวทนา
 สัตว์หนักหนา กล่าวคือ เขาอยากจะมีสุกรตัวใด เขาก็นำสุกรตัวนั้นไปมัดแน่น
 กับหลักสำหรับฆ่า แล้วเขาก็เอาไม้ค้อนสับแหลมทุบตัวสุกรตัวนั้นไปทั่วตัว เพื่อ
 ให้อ่อนหนาขึ้น พอเขารว่าอ่อนหนาขึ้นแล้ว เขาก็เอาไม้ค้อนใส่เข้าไปในระหว่าง
 พันของสุกรตัวนั้น คือ ให้สุกรตัวนั้นคาบไม้ค้อนไว้ แล้วเขาเอากะบวยทองแดง
 ตักน้ำมันที่กำลังเดือดพล่านกรอกเข้าไปในปากสุกรตัวนั้น ๑ น้ำมันนั้นก็เข้า
 ไปจนถึงท้อง แล้วไล่ข้อออกไปทางทวารหนัก เมื่อขณะนั้นยังมีขี้ตราบติด น้ำที่ไหล
 ออกนั้นก็ยังขึ้น เมื่อขี้หมดแล้วน้ำก็ใส เมื่อเห็นว่าน้ำใสแล้ว เขาก็รู้
 ว่าในท้องสุกรนั้นสะอาดดีแล้ว เขาก็เอาน้ำมันร้อนลวกชุดหนึ่งดำ ๆ นั้นออก สุกร
 ตัวนั้นก็แสนที่จะทนทุกข์เวทนา ได้ร้องจนสิ้นเสียง แล้วเขาก็เอาคบเพลิง
 มารนชาออกให้ ครั้นแล้วก็เอาดาบที่คมมาตัดศีรษะ รong โลหิตที่ไหลออกด้วย
 ภาชนะ แล้วเอาเนื้อย่างกับโลหิต ไปปิ้งกินกับบุตรภรรยา เหลือจากนั้นก็ขาย
 เขาทำอย่างนี้ตามปริยายนี้ ถึง ๕๕ ปี ๑ ในที่เขายืนนั้นไม่ไกลจากวัดพระพุทธเจ้าอยู่ ๑
 แต่ถึงอย่างนั้นก็ดี เขาก็ไม่เคยได้ห้ามบุญสิ่งใดแม้แต่ดอกไม้ก้ามือ ๑ เขาก็ไม่
 เคยได้บูชา ข้าวหัพพะ ๑ เขาก็ไม่เคยใส่บาตร บุญกุศลอื่น ๆ เขาก็ไม่เคยทำ ๆ
 ต่อมาภายหลังเขาก็เกิดเจ็บไข้ขึ้น ๆ ในเวลาเขาเจ็บไข้อยู่ นั้น เพลวไฟในอเว
 จนิหรรณก็พลุ่งขึ้นมา ๑ ธรรมดาว่า เพลวไฟในอเวจนิหรรณ ย่อมพลุ่งไปไกล
 หนักหนา ทั้งมีความร้อนยิ่งกว่าไฟทั้งปวง สามารถทำลายลูกตาของผู้ที่ขยิบคอดู
 ในที่ ๑๐๐ โยชน์ได้ ๑ คำที่ว่าขยิบคอดูกับคำที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ใน
 เทวทูตสูตรว่า ไฟในอเวจนิหรรณย่อมพลุ่งไปตลอดที่ ๑๐๐ โยชน์ โดยรอบ แล้ว
 ตั้งอยู่อย่างนั้นทุกเมื่อ ตัณห์ ทั้งสมกับคำอุปมาที่พระนาคเสนเถระเจ้า ได้อุปมา
 ถวายพระเจ้ามลิท เพื่อให้เห็นว่าไฟในอเวจนิหรรณยิ่งกว่าไฟปกติของเราอย่างมากว่า

คุณอนมหาราช ถึงแม้ว่าก้อนหินโตเท่าปราสาทหลังใหญ่ ๆ ก็ตาม เวลาทิ้งลงไป
 ในไฟนรกก็ย่อมย่อยยับแหลกละเอียดไปในทันที แต่ว่าพวกสัตว์นรกไม่แหลกละ
 เอียดไป ด้วยอำนาจกำลังแห่งบาปกรรมที่เขาได้ทำไว้ เปรียบเหมือนผ้อย
 ในห้องมารดา ซึ่งไม่แหลกละเอียดไปด้วยไฟธาตุเหมือนกับอาหารฉะนั้น ดังนั้น
 มีเนื้อความต่อไปว่า เมื่อไฟในอเวจีนรกปรากฏขึ้นแก่นายจุนทสุกริก
 ดังนั้น เขาก็มีอาการคล้ายกับบาปกรรมที่เขาทำในทันที คือ เขาได้คลานร้อง
 ไปมาอยู่ในกลางเรือน เหมือนกับสุกรที่ร้องในเวลาที่ถูกเขาม้าอยู่เป็นหลายวัน
 เขาจึงตาย ๆ ในเวลาที่เขากำลังร้องอยู่ในเรือนนั้น คนในบ้านของเขาก็ช่วย
 กันจับมัดปากไว้ให้แน่น แต่กรรมดากรรมวิบากย่อมไม่มีสิ่งใดห้ามได้ เพราะ
 ฉะนั้น เขาจึงได้ร้องไปมา ดังว่าสุกรถูกเขาม้าอย่างนั้นถึง ๗ วัน ๆ เพื่อนบ้าน
 ใกล้เคียง ซึ่งอยู่ในลำดับเรือน ๗ หลังโดยรอบนั้น ต่อก็กพากันนอนไม่หลับ
 ด้วยรำคาญเสียงเขาร้อง ๆ คนในเรือนเขาทั้งสน เมื่อไม่อาจห้ามไม่ให้เขา
 ร้องได้ ก็พากันปิดประตูเรือนไว้ แล้วหนีออกไปอยู่นอกเรือนเสีย เขาก็ได้
 แตร้องอยู่ในเรือนเท่านั้น เขาคลานร้องอยู่ดังนั้นตลอดถึง ๗ วัน ที่เขาร้อง
 นั้น ด้วยเขาเห็นเปลวไฟในนรกพุ่งขึ้นมาทวนเขา ๆ พอสิ้น ๗ วัน แล้วเขา
 ก็ตายไปตกอเวจีมหานรก ๆ พวกพระที่ไปเที่ยวบิณฑบาต ซึ่งเดินผ่าน
 เรือนเขาไป ได้ยินเสียงเขาร้องก็เข้าใจว่าเป็นเสียงสุกร เวลากลับไปถึงวัดก็ไป
 กราบทูลพระพุทธองค์ว่า นายจุนทสุกริกได้ปิดประตูเรือนไว้ฆ่าสุกรมาถึง ๖ วัน
 แล้ว วันนั้นเป็นวันที่ ๗ เขาคงจักมีการมงคลอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่ ข้าแต่
 พระผู้มีพระภาคเจ้า นายจุนทสุกริกฆ่าสุกรมากมายถึงเพียงนี้ ย่อมไม่มีจิต
 เมตตากรุณาแม้แต่สักเล็กน้อย ๆ นายจุนทสุกริก เป็นคนใจบาปหยาบช้ายิ่งนัก
 ข้าพระองค์ทั้งหลายยังไม่เคยเห็นคนใจบาปหยาบช้ายเช่นนเลขพระเจ้าข้า ๆ พระ
 พุทธองค์จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตลอด ๗ วันล่วงไปแล้วนี้ ไม่มี
 นายจุนทสุกริกฆ่าสุกร เป็นแต่บาปกรรม ซึ่งคล้ายกับการกระทำของเขานั้น
 ได้เกิดแก่เขา คือ ความร้อนในอเวจีมหานรกได้ปรากฏเกิดแก่เขา เขาได้ร้อง
 อย่างสุกรอยู่ในเรือนของเขาตลอด ๗ วัน เขาจึงตาย เวลาเขาตายแล้ว เขาก็ไป

ตกอเวจันรก ๑ ครันตรสคังนแล้ว เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่
 พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเขายังมีชีวิตอยู่ เขาก็ทุกข์โศก เวลาเขาตายไปแล้ว
 เขาต้องไปเกิดในทุกข์โศกอย่างนั้นหรือ พระเจ้าข้า ๑ จึงตรัสว่าอย่างนั้น
 แลละภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาผู้ประมาทจะเป็นคนทุกข์หรือบรรพชิตก็ตาม ย่อม
 ทุกข์โศกในโลกทั้ง ๒ ๑ ครันตรสคังนแล้ว จึงตรัสพระคาถาว่า อิท โสจติ
 เปจฺจ โสจติ เป็นต้น แปลว่า คนทำบาปย่อมเศร้าโศกในโลกทั้ง ๒ คือ เศร้าโศก
 อยู่ในโลกันด้วย ในโลกหน้าด้วย ที่เศร้าโศกอยู่ในโลกัน เพราะความร้อนใจ
 ที่ได้เห็นความชั่วของตัว ดังนี้ ๑ สันเรื่องนายจุนทสกริก ฌมสลวิบัติ
 เพียงเท่านั้น ๑ ส่วนผู้มัทฏฐวิบัตินั้น ก็ย่อมได้รับโทษทั้งในโลกันและโลกหน้า
 เหมือนกันกับฌมสลวิบัติ แต่ว่าได้รับโทษมากยิ่งขึ้นกว่าฌมสลวิบัติ เพราะเมื่อ
 อยู่ในโลกัน ก็ไม่ทำบุญกุศลสิ่งใด เมื่อตายไปแล้วก็ไปตกโลกันตนรกทรมความ
 ทุกข์ยิ่งกว่านรกทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายจงอย่าทำตนให้เป็นคน
 สลวิบัติ ฌมวิบัติเป็นอันขาด เพื่อจะได้ปราศจากโทษทุกข์ภัยดังแสดงมา สันวาระ
 เทศนาในกัณฐกันเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฐที่ ๑๖

คัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ
 ว่าด้วยคณัมสังโยชน์ภายในภายนอก

กตโม จ ปุคฺคโล อชฺชตฺตสยฺโยชโน ๑ ยสฺส ปุคฺคสฺส ปณฺจ-
 โอรมภาคิยานิ สยฺโยชนานิ อปฺปหีนานิ อํ วุจฺจติ ปุคฺคโล อชฺชตฺตสยฺโย-
 ชโนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ กัณฐที่ ๑๖ ว่าด้วย
 คณัมสังโยชน์ภายในภายนอก สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา ฐัมมัตถาธิบาย
 เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอด

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงเป็นปัจฉาวิธานไว้ว่า คนที่ปฏิริยัตถิ์นี้ ได้แก่คนชนิดใด ปฏิริยัตถิ์นี้ ได้แก่สิ่งใด ฯ ความเห็นว่าผลแห่งทาน ไม่มี ผลแห่งการบูชาไม่มี ผลแห่งการค้ำับไม่มี ผลแห่งการทำความชั่ว ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี ผู้เกิดเองไม่มี สมณพราหมณ์ที่สงบระงับ ที่ปฏิบัติชอบ วัโลกนี้ โลกหน้าแจ่มแจ้งด้วยตนเอง แล้ว บอกให้ผู้อื่นไม่มี อันนี้เรียกว่าปฏิริยัตถิ์ ความเห็นผิดแผกแห่งสณก เรียกว่าปฏิริยัตถิ์เหมือนกัน ฯ บุคคลผู้ประกอบด้วยปฏิริยัตถิ์นี้ เรียกว่าคน ปฏิริยัตถิ์

คนมีสังโยชน์ภายในนั้นได้แก่คนชนิดใด ได้แก่คนที่ไม่ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ ฯ คนมีสังโยชน์ภายนอกนั้นได้แก่คนชนิดใด ฯ ได้แก่คนที่ไม่ละสังโยชน์เบื้องบน ๕ ประการ ดังนี้ ฯ ส่วนในอรรถกถาไม่ได้อธิบายคำว่า คนมีสลวิภก คนมีปฏิริยัตถิ์ อธิบายแต่คนมีสังโยชน์ภายใน มีสังโยชน์ภายนอกเท่านั้น ฯ เพราะฉะนั้น จึงจักได้อธิบายคนมีสังโยชน์ภายในภายนอกตามอรรถกถาแห่งคัมภีร์ก่อน กล่าวคือ ในอรรถกถาแห่งคัมภีร์ว่า คนมีสังโยชน์ภายในนั้น ได้แก่คนมีเครื่องผูกภายใน ฯ คนมีสังโยชน์ภายนอกนั้น ได้แก่คนมีเครื่องผูกภายนอก ฯ คนทั้ง ๒ จำพวกนี้ควรแสดงด้วยการเปรียบด้วยโรงลตโค ฯ เพราะพระโสดาบัน พระสกทาคามี ที่ยังอยู่ในสังโยชน์ภายในนั้น เปรียบเสมือนลตโคที่ถูกผูกไว้ในโรงลตโค นอนอยู่ภายในโรงโค ฉะนั้น ฯ เพราะเครื่องผูกพระโสดาบัน พระสกทาคามีนั้นก่ตั้งอยู่ในตน ส่วนพระโสดาบัน พระสกทาคามีนั้นก่ตั้งอยู่ในตน ฯ พระโสดาบัน พระสกทาคามีที่อยู่ในรูปภพ อรูปภพ เปรียบเหมือนกับลตโคที่นอนอยู่ภายนอกโรงโค เพราะว่ามี เครื่องผูกพระอริยเจ้าเหล่านั้นก่อยู่ในโลกนี้ ส่วนพระอริยเจ้าเหล่านั้นอยู่ในพรหมโลก ฯ พระอนาคามีที่อยู่ในรูปภพ อรูปภพ เปรียบเหมือนกับลตโคที่ถูกผูกไว้ในภายนอก ที่นอนอยู่ภายนอก ฯ ถึงแม้ว่าเครื่องผูกพระอนาคามี

นั้นก้อยู่ในภายนอก พระอนาคามิเองก็อยู่ภายนอกเหมือนกัน ฯ ส่วนพระ
 อนาคามิยังอยู่ในโลกนี้ เปรียบเหมือนกับลูกโคที่ถูกผูกไว้ในภายนอก แต่
 นอนอยู่ในภายใน ฯ เพราะเครื่องผูกพระอนาคามินั้น ไม่มีอยู่ในรูปภพ อรูปภพ
 ส่วนพระอนาคามิเอง ยังอยู่ในโลกนี้ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาคัมภีร์
 นี้เพียงเท่านั้น ฯ แต่ยังไม่ได้อรรถความแจ่มแจ้งเพียงพอ เพราะฉะนั้น จึงจักได้
 ยกเอาเนื้อความในคัมภีร์อื่นมาแสดงต่อไป เพื่อให้รู้ว่าสังโยชน์ภายในภายนอก
 นั้น ได้แก่สิ่งใดบ้าง เหตุไรจึงเรียกว่าสังโยชน์ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงจักได้
 แสดงแต่ คำว่าด้วยสังโยชน์เป็นต้นไป คือ คำว่า สังโยชน์นั้น แปลว่า เครื่อง
 เกาะเกี่ยว แปลว่า เครื่องผูกพัน ฯ ในอรรถกถา คัมภีร์วิภังคิว่า คำว่า ภายใน
 ในนั้น ได้แก่กามภพ ฯ คำว่า ภายนอกนั้น ได้แก่รูปภพ อรูปภพ ฯ ก็
 สัตว์โลกทั้งหลายย่อมอยู่ในกามภพตลอดเวลาเพียงเล็กน้อย คือ เพียงส่วนที่ ๔
 แห่งกัลป์ ฯ กามภพในอีก ๓ ส่วน ย่อมเป็นของว่างเปล่า ฯ สัตว์โลกทั้งหลาย
 ย่อมอยู่นานในรูปภพ อรูปภพก็จริง ฯ ถึงอย่างนั้นก็ดี การจุติปฏิสนธิในกาม-
 ภพของสัตว์โลกเหล่านั้นก็มีมาก ส่วนการจุติปฏิสนธิในภพ อรูปภพนั้นมี
 น้อย ฯ ก็การจุติปฏิสนธิในที่ใดมีมาก ความอาลัย ความต้องการ ความฝักใฝ่
 ในที่นั้นก็ย่อมมีมาก ฯ จุติปฏิสนธิในที่ใดมีน้อย ความอาลัย ความปรารถนา
 ความพอใจในที่นั้นก็น้อย ฯ เพราะฉะนั้น กามภพจึงชื่อว่าภายใน ฯ รูปภพ
 อรูปภพจึงชื่อว่าภายนอก ฯ โดยเหตุนี้ เครื่องผูกในกามภพอันนับว่าเป็นภายใน
 นั้น จึงชื่อว่าสังโยชน์ภายใน ฯ เครื่องผูกในรูปภพ อรูปภพ อันนับ
 ว่าเป็นภายนอกนั้น จึงชื่อว่าสังโยชน์ภายนอก ฯ สังโยชน์ภายในภายนอก
 นั้นย่อมมีอย่างละ ๕ ฯ เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงว่า สังโยชน์อันเป็นส่วน
 เบื้องต่ำ ๕ เป็นส่วนเบื้องบน ๕ ดังนี้ ฯ คำว่า เบื้องต่ำนั้น ได้แก่กามชาติ ฯ
 สิ่งใดมีอยู่ในเบื้องต่ำด้วยการเกิดในภพเบื้องต่ำ สิ่งนั้นชื่อว่าสังโยชน์เบื้องต่ำ ฯ
 รูปชาติ อรูปชาติ เรียกว่าเบื้องบน ฯ สังโยชน์อันใดทำให้เกิดในเบื้องบน
 สังโยชน์อันนั้นเรียกว่าสังโยชน์เบื้องบน ดังนี้ ได้ใจความในอรรถกถาเห็นว่า
 สังโยชน์ภายในนั้น ได้แก่เครื่องผูกในกามภพ ฯ สังโยชน์ภายนอกนั้น ได้แก่
 เครื่องผูกในรูปภพ อรูปภพ ฯ สังโยชน์เบื้องต่ำนั้น ได้แก่เครื่องผูกในกามภพ

สังโยชน์เบื้องบนนั้น ได้แก่เครื่องผูกในรูปภพ อรูปภพ ดังนี้ ๑ ที่ว่ามีอย่างละ ๕ นั้น คือ สังโยชน์เบื้องต่ำมี ๕ อันได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมผัสพตปารามาส กามราคะ พยาบาท ส่วนสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการนั้น ได้แก่รูปราคะ คือ ความยินดีในรูปภพ ๑ อรูปราคะ ความยินดีในอรูปภพ ๑ มานะ ความถือตัว ๑ อหังการะ ความฟุ้งซ่าน ๑ อวิชชา ความไม่รู้ ๑ ดังนี้ ๑ ได้ใจความจากคัมภีร์ต่าง ๆ มีคัมภีร์อรรถุสาสนี ตอนว่าด้วยจิตตูปาทกัณฐ์นั้นว่า สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมผัสพตปารามาสนั้น เป็นของหยาบได้ด้วยโสดาปัตติมรรค ๑ กามราคะ พยาบาท นั้น เป็นของทำให้เบาบางได้ด้วยสกทาคามิมรรค แต่ละได้ขาดด้วยอนาคามิมรรค ส่วนรูปราคะ อรูปราคะนั้น ก็ได้ขาดด้วยอนาคามิมรรค มานะ อหังการะ อวิชชานั้น ละได้ขาดด้วยอรหัตมรรค ที่ว่ากามราคะ พยาบาท เป็นของหยาบเบาบาง ด้วยสกทาคามิมรรคนั้น มีคำอธิบายว่า เมื่อได้สำเร็จสกทาคามิมรรค แล้ว กามราคะ พยาบาท ทั้ง ๒ นั้น ก็น้อยเบาบางลงด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยการเกิด ๑ การกลุ้มรม ๑ ๑ เพราะเหตุว่า ก็เลสทั้งหลายย่อมไม่เกิดขึ้น ๑ ๑ แก่พระสกทาคามี ย่อมเกิดเป็นบางครั้งบางคราว ย่อมเป็นเหมือนข้าวกล้าที่หว่านลงในนาหว่า ๑ ก็เกิดห่าง ๆ กัน ไม่เกิดถี่กันฉะนั้น ๑ พระเถระเจ้าบางจำพวกกล่าวไว้ว่า ก็เลสย่อมเกิดแก่พระสกทาคามี เพียงบางครั้งก็จริง แต่ว่าเกิดแรงกล้า คือ เกิดมาก ด้วยเหตุว่าพระสกทาคามีนั้น ย่อมยังมีบุตรธิดาอยู่ ดังนี้ ๑ คำนี้ถือเป็นประมาณไม่ได้ ๑ ด้วยว่าบุตรธิดาย่อมมี แม้ด้วยเหตุสักว่าถูกต้องอุปการะอย่างน้อยใหญ่ ๑ ก็เลสของพระสกทาคามีที่จะเกิดขึ้นแน่นอนแรงกล้านั้นย่อมไม่มี เพราะได้ละมาแล้วด้วยมรรคที่ ๒ ๑ จึงควรทราบ ว่าความเบาบางแห่งกิเลสของพระสกทาคามีนั้น ย่อมมีด้วยความเกิดขึ้นและความกลุ้มรม ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาจิตตูปาทกัณฐ์ว่า พระโสตาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ละสังโยชน์เหล่านั้นได้ด้วยการเห็นสัจจะ ๑ การเห็นสัจจะกับการละสังโยชน์เหล่านั้น ย่อมไม่ก่อนไม่หลังกัน ย่อมเปรียบเหมือนกัน

หีบแก้ว ๔ ใบที่เก็บไว้ในห้องอันสำคัญของบุคคลคนหนึ่ง จะเม ๑ คือ เมื่อบุคคล
 คนนั้นมัจฉาเกิดขึ้นในหีบแก้วเหล่านั้นในเวลากลางคืน ก็เปิดประตูห้องเข้าไปจุด
 ไฟให้สว่างขึ้น เมื่อหีบแก้ว ซึ่งอยู่ในหีบอันถูกกำจัดความมืดไปด้วยแสงไฟ
 ถึงซึ่งความปรากฏแล้วเขาก็ทำกิจธุระในหีบแก้วเหล่านั้น แล้วก็เปิดประตูออก
 มาเสีย ๑ ความมืดก็มีขึ้นอีก ๑ เขาก็ได้ทำอย่างนั้นอีกในครั้งที่ ๒ ที่ ๓ ๑
 เมื่อเขาเปิดประตูขึ้นที่ ๔ แสงอาทิตย์ก็เข้าไป ๑ เมื่อแสงอาทิตย์เข้าไป
 กำจัดความมืดเสียแล้ว เขาก็ทำกิจในหีบเหล่านั้นก็ไป ๑ สัจ ๔ เปรียบ
 เหมือนกับหีบแก้วทั้ง ๔ นั้น ๑ การนำมาซึ่งวิบัสสนาแห่งโศดาปัตติมรรค ข้อม
 เปรียบเหมือนกลอนประตูในเมื่อมัจฉาเกิดขึ้นกับหีบแก้วเหล่านั้น ๑ ความมืด
 อันปกปิดสัจจะนั้นเปรียบเหมือนกับความมืดในห้องนั้น ๑ แสงสว่างแห่งโศดา-
 ปัตติมรรคนั้น เปรียบเหมือนกับแสงสว่างแห่งดวงประทีปที่บรรจุจุดขึ้นในห้อง
 นั้น ๑ ความปรากฏแห่งสัจจะทั้ง ๔ อันมีมรรคญาณนั้น เปรียบเหมือนความ
 ปรากฏแห่งหีบแก้ว ๔ ใบ เวลาหายมืดไปในห้องนั้น ๑ ส่วนความปรากฏแห่ง
 มรรคญาณ ข้อมเป็นของปรากฏแห่งบุคคลผู้พร้อมด้วยมรรค ๑ เวลาละกิเลส
 คนควรละด้วยโศดาปัตติมรรคนั้น เปรียบเหมือนเวลาที่ภรณนั้นทำกิจในหีบแก้ว
 เหล่านั้นแล้วไปเสีย ๑ อวิชชาอันปกปิดซึ่งสัจจะที่ควรฆ่าเสียด้วยมรรคทั้ง ๓
 เบื้องบนนั้นเปรียบเหมือนกับความมืดที่เกิดขึ้นนอก ๑ เวลามาซึ่งวิบัสสนาแห่ง
 สกทคามิมรรคนั้น เปรียบเหมือนเปิดประตูในครั้งที่ ๒ ๑ แสงสว่างแห่ง
 สกทคามิมรรคนั้น เปรียบเหมือนแสงสว่างแห่งดวงประทีป ๑ เวลาละกิเลสที่
 ควรละด้วยสกทคามิมรรคแล้วดับไปนั้น เปรียบเหมือนเวลาที่ภรณนั้นทำกิจใน
 หีบแก้วเหล่านั้นไปเสีย ความมืดอันปกปิดสัจจะ ซึ่งจะฆ่าด้วยมรรคทั้ง ๒
 เบื้องบนนั้น เปรียบเหมือนความมืดที่เกิดขึ้นนอก ๑ เวลามาซึ่งวิบัสสนาแห่ง
 อนาคามิมรรคนั้น เปรียบเหมือนเวลาเปิดประตูในครั้งที่ ๓ แสงสว่างแห่งอนาคามิ-
 มรรคนั้น เปรียบเหมือนแสงสว่างแห่งดวงประทีป ๑ เวลาละกิเลสที่ควรละ
 ด้วยอนาคามิมรรคแล้วดับไปเสียละนั้น เปรียบเหมือนเวลาที่ภรณนั้นทำกิจในหีบแก้ว
 แล้วไปเสีย ๑ ความมืดอันปกปิดสัจจะที่ควรกำจัดเสียด้วยอหัตมรรคเบื้องบน
 นั้น เปรียบเหมือนกับความมืดที่เกิดขึ้นรอบข้าง ๑ เวลามาซึ่งวิบัสสนาแห่ง

อรหัตมรรคนั้น เปรียบเหมือนเวลาเปิดประตูครั้งที่ ๔ ๑ ความเกิดขึ้นแห่ง
 อรหัตมรรค เปรียบเหมือนเวลาดวงอาทิตย์ตงขึ้น ๑ การกำจัดความมืดอัน
 ปกปิดสัจจะด้วยอรหัตมรรคนั้น เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์อันกำจัดความมืดใน
 ห้องนั้นเสีย ฉะนั้น ๑ ความปรากฏแห่งสัจจะ ๔ ซึ่งมีแก่อรหัตมรรคญาณนั้น
 เปรียบเหมือนกับความปรากฏแห่งหีบแก้วเหล่านั้น อันมีแก่บุรุษนั้นในเวลา
 หมดความมืดแล้ว ส่วนความปรากฏแห่งญาณย่อมปรากฏแก่บุคคลเท่านั้น ๑
 การละกิเลสทั้งปวงด้วยอรหัตมรรคนั้น เปรียบเหมือนเวลาทำกิจในหีบแก้วทั้ง ๔
 แล้วไปเสีย ๑ ความไม่มีความมืดอันปกปิดสัจจะอีก จำเดิมแต่อรหัตมรรค
 เกิดแล้ว เปรียบเหมือนเวลาหมดแสงสว่างเกิดขึ้น จำเดิมแต่ดวงอาทิตย์ตงขึ้น ๑
 คำที่ว่ามานั้นเป็นคำอุปมาในความไม่มีแห่งความไม่ก่อนแห่งการเห็นสัจจะ

ก็การเห็นสัจจะนั้น เปรียบเหมือนกับการข้อมผ้า ซึ่งจักแสดงต่อไป
 กล่าวคือ บุคคลคนหนึ่งได้ให้ผ้าห่มเสราห์มอมแก่ช่างข้อม ๑ ช่างข้อมก็แชลงในน้ำ
 ดัง ๓ อย่าง คือ น้ำตางตนเค็ม ๑ น้ำตางขเคา ๑ น้ำตางขโค ๑ พอเห็นว่าผ้า
 นั้นมีของสกปรกอันน้ำตางเหล่านั้นก็ต้อออกแล้ว ก็มาซักน้ำให้ของสกปรกที่
 หยาบ ๆ ออกไป ๑ แต่เห็นว่าผ้านั้นยังไม่บริสุทธิ์จึงแช่น้ำตางลงอีกเป็นครั้งที่ ๒
 แล้วนำไปซักน้ำอีก ทำให้ของสกปรกที่ละเอียดกว่านั้นออกไปอีก ๑
 เมื่อเห็นยังไม่บริสุทธิ์ ก็แช่น้ำตางลงไปอีกในครั้งที่ ๓ แล้วไปซักน้ำให้ของ
 สกปรกที่ละเอียดกว่านั้นออกเสีย ๑ เมื่อยังเห็นว่ายังไม่บริสุทธิ์ ก็แช่น้ำตาง
 ลงอีกในครั้งที่ ๔ แล้วนำไปซักน้ำอีก ทำให้ของสกปรกแม้อันติดอยู่ตามบ่าออก
 เสียสิ้น แล้วก็นำไปให้เจ้าของ ๑ เจ้าของก็เก็บไว้หีบเครื่องอบแล้วนำ
 ออกมานั่งห่มในเวลาต้องการ ๑ จิตอันมีกิเลสเปรียบเหมือนกับผ้าห่มเสราห์มอม ๑
 เวลาเจริญวิปัสสนาในอนุปัสสนา ๓ เปรียบเหมือนเวลาแช่น้ำตาง ๓ อย่าง ๑
 การทำให้กิเลส ๔ อย่างสิ้นไปด้วยโสตาปัตติมรรค เปรียบเหมือนการนำไป
 ซักน้ำให้เหงื่อไคลที่หนา ๆ ออกเสีย ๑ การเป็นไปแห่งการบริกรรมใน
 อนุปัสสนา ๓ เปรียบเหมือนกับการเพิ่มข้น แห่งน้ำตางเหล่านั้นในครั้งที่ ๒ ๑
 การทำให้สังโยชน์ที่หยาบสิ้นไปด้วยสกทาคามีมรรค เปรียบเหมือนการทำให้
 เหงื่อไคลหรือของสกปรกที่ละเอียดกว่านั้นสิ้นไป ๑ การเป็นไปแห่งการบริกรรม

ในอนุสัสสนา ๓ เปรียบเหมือนการใส่น้ำต่าง ๆ การทำสังโยชน์ ๒ คือ
 กามราคะ พยาบาท ให้สิ้นไปด้วยอนาคามิมรรค เปรียบเหมือนการทำให้ของ
 สกปรกหยาบละเอียดกว่านั้นสิ้นไป ๆ การเป็นไปแห่งการบริกรรมในอนุสัสสนา ๓
 เหล่านี้ เปรียบเหมือนการเอาผ้าแช่ลงในน้ำต่าง ๆ อย่างนั้นอีก ๆ การยัง
 ยืนอยู่ด้วยสมาบัติขณะที่ต้องกำจัดอนาสวะอันบริสุทธิ์ โดยเหตุสนุกเลส
 ด้วยอรหัตมรรคแล้วนั้น เปรียบเหมือนกับการที่บุรุษนั้นซักผ้าแล้วให้สะอาดแล้ว
 นำไปมอบให้เจ้าของ แล้วเจ้าของเก็บไว้ในหม้อเครื่องอบ แล้วนำออกนุ่งห่มใน
 เวลาต้องการจะนุ่ง ดังนั้น ๆ จึงได้ใจความว่า สังโยชน์เบื้องต่ำ เบื้องบนทั้ง ๕
 อย่าง ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ย่อมจะได้ขาดด้วยโสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค
 อนาคามิมรรค อรหัตมรรค ส่วนผู้ที่ยังละสังโยชน์เบื้องต่ำไว้ได้นั้น เรียกว่าผู้
 มีสังโยชน์ภายใน ผู้ยังละสังโยชน์เบื้องบนไม่ได้นั้น เรียกว่าผู้ไม่มีสังโยชน์ภายใน
 ดังนั้น สนเนื้อความในเทศนาภิกษุชนเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฐกัณฐ ๑๗

คัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ
 ว่าด้วยคนไม่โกรธ คนไม่ผูกโกรธ

กตโม จ ปุคฺคโล อภฺโกธโน ฯ ตตฺถ กตโม โภโร โย โภโร
 กุชฺฌนา กุชฺฌิตตฺตํ โทโส ทุสฺสนา ทุสฺสิตตฺตํ พยาปตฺตํติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ กัณฐกัณฐ ๑๗ ว่าด้วย
 คนไม่โกรธ คนไม่ผูกโกรธ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
 และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
 ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดประทานเทศนาไว้ เป็นปูจาวิสัชนาตาม
 วาระพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้แล้วนั้นว่า คนไม่โกรธนั้น ได้แก่คนชนิดใด ๆ ความ
 โกรธ ได้แก่สิ่งใด ๆ ความโกรธ การโกรธ กิริยาโกรธ ความโทสะ ความ
 พยาบาท การพยาบาท กิริยาพยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความ
 ติร้าย ความปลุกน้ำตา ความไม่มีใจเป็นของตน เหล่านี้แหละเรียกว่าความ
 โกรธ ๆ บุคคลผู้ใดละความโกรธอันนี้ บุคคลผู้นั้นชื่อว่าคนไม่โกรธ ๆ ความ
 ไม่ผูกโกรธนั้น ได้แก่คนชนิดใด ๆ ความผูกโกรธนั้น ได้แก่สิ่งใด ๆ
 ความโกรธมีในกาลเบื้องต้น ความผูกโกรธมีในกาลภายหลัง ความผูกโกรธ
 การผูกโกรธ กิริยาผูกโกรธ การไม่ตั้งไว้ การตั้งไว้ การตั้งไว้ดี การเทียบเคียง
 เนื่อง ๆ การผูกเนื่อง ๆ การทำให้มันซึ่งความโกรธ อันนี้แหละเรียกว่าความ
 ผูกโกรธ ๆ บุคคลผู้ใดละความผูกโกรธอันนี้เสีย บุคคลนั้นเรียกว่าคนไม่ผูก
 โกรธ ดังนี้ ๆ ส่วนในอรรถกถาแห่งคัมภีร์นี้ ไม่ได้ว่าไว้ประการใด เพราะฉะนั้น
 จึงจักได้ยกเอาเนื้อความในคัมภีร์อื่นมาอธิบายต่อไป แต่ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจง
 เข้าใจเสียก่อนว่า ความไม่โกรธนั้นได้แก่ความไม่โกรธเสมอ โดยอธิบายว่า
 คนเราต้องโกรธทุกคนไป เป็นแต่ว่าบางคนโกรธอยู่เสมอ บางคนนาน ๆ จึง
 โกรธ ๆ คนที่โกรธอยู่เสมอเรียกว่าคนขี้โกรธ คนที่ไม่โกรธอยู่เสมอเรียกว่า
 คนไม่ขี้โกรธ เพราะฉะนั้น คำว่า คนไม่โกรธในที่นี้ ก็คือคนไม่ขี้โกรธ ๆ ความ
 ผูกโกรธนั้น ได้แก่โกรธแล้วเก็บไว้ นึกถึงความโกรธนั้นอยู่เสมอ ซึ่งเรียกใน
 ภาษาเราว่าผูกใจเจ็บ ดังนี้ เมื่อเข้าใจดังนี้แล้ว ก็ควรจะเข้าใจในคุณแห่ง
 ความไม่โกรธ และคุณแห่งความไม่ผูกโกรธสืบต่อไป

ก็ความไม่โกรธ และความไม่ผูกโกรธนั้น มีคุณอย่างไร ๆ ขอน
 มีคำแก้ไขว่า มีคุณมากมายหลายประการ มีความสบายใจเป็นต้น ด้วยว่า

เมื่อเราไม่โกรธ เราก็นสบายใจ หรือเมื่อเราโกรธแล้วไม่เก็บความโกรธ
 นั้นไว้ เราก็นสบายใจ อย่างว่าแต่เราเลย คนอื่นก็สบายใจเหมือนกัน
 คือ ถ้าเราโกรธขึ้น คนอื่นที่เข้าก็ไม่สบายใจ เมื่อเราผูกโกรธไว้ คน
 อื่นที่เข้าก็ไม่สบายใจเหมือนกัน ได้ใจความว่า คุณแห่งความไม่โกรธ
 และความไม่ผูกโกรธนั้นมีมาก มีความสบายใจเป็นต้นดังที่กล่าวแล้ว ๑ ถ้อย
 คำที่กล่าวนี้ได้มาในสรภังคชาตกแล้วว่า สรรพภิกษุได้แสดงแก่พระอินทร์ว่า
 โกรธ วิตถวา น กทาจิ โสจทิ แปลว่า ฆ่าความโกรธได้แล้ว ย่อม
 ไม่เศร้าโศกไม่ว่าในเวลาไหน ๑ ดังนี้ อธิบายว่า ผู้ใดละความโกรธเสีย
 แล้ว ผู้นั้นก็ไม่ต้องทุกข์โศก ๑ ก็ผู้ทุกข์โศก ย่อมทุกข์โศกด้วยความ
 โกรธ เมื่อไม่มีความโกรธเสียแล้ว ความทุกข์โศกก็ไม่มี ดังนี้ ๑ ความ
 ไม่โกรธนี้ให้คุณดังที่กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น จึงควรที่ทุกคนจะหัดทำใจของตนให้
 เป็นคนไม่โกรธ ๑ การที่จะหัดทำใจของตนให้เป็นคนไม่โกรธนั้น เป็นของ
 ทำได้ยากอย่างยิ่ง เพราะเหตุว่าใจของคนเรา เมื่อกระทบสิ่งที่ไม่พอใจแล้ว
 ก็ย่อมเกิดความโกรธ เช่นหูได้ยินเสียงที่ไม่ถูกใจ เช่นเสียงคำเป็นต้น ตา
 ได้เห็นรูปที่ไม่ถูกใจ เช่นได้เห็นคนทนต์เกลียดชังเป็นต้น จมูกได้ถูกกลิ่นที่ไม่
 ถูกใจ เช่นได้ถูกกลิ่นเน่าเหม็นเป็นต้น ลิ้นได้ถูกรสที่ไม่ถูกใจ กายได้ถูก
 สัมผัสซึ่งไม่ถูกใจ ใจได้นึกถึงสิ่งที่ไม่ถูกใจ ก็ย่อมเกิดความโกรธ อันนี้เป็น
 ธรรมดาของใจ แต่ว่าเมื่อได้อบรมในทางไม่โกรธเสมอแล้ว ใจก็จะไม่โกรธขึ้น
 ที่ละเล็กทีละน้อย การที่จะอบรมนั้นต้องอบรมด้วยปัญญา คือ ต้องพิจารณาให้เห็น
 ว่า ความโกรธนั้นมีโทษอยู่เสมอ ให้นึกเสมอว่า ความไม่โกรธเป็นของมีคุณ
 ความโกรธเป็นของมีโทษ เมื่อนึกไว้อย่างนี้เสมอ ใจก็จะเกลียดความโกรธไป
 ทีละเล็กทีละน้อย จะชอบความไม่โกรธขึ้นทีละเล็กทีละน้อย นานเข้าใจก็จะ
 เกลียดความโกรธมากขึ้น จะชอบความไม่โกรธมากขึ้น เมื่อชอบความไม่โกรธ
 มากขึ้น ใจก็จะไม่โกรธในเวลาที่ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ได้สดคม ลิ้มเลีย ถูกต้อง
 คิดนึกสิ่งที่ไม่เป็นที่พอใจ เมื่อเป็นอย่างนั้นขึ้นได้แล้ว ก็เรียกว่าคนไม่โกรธ ๑
 คนไม่โกรธนั้นก็จะได้รับผล คือ ความสบายใจตนเป็นต้น เมื่อแตกกายวายขันธ์
 ก็จักนำตนไปเกิดในสวรรค์ ดังนางเทพธิดาองค์หนึ่งเป็นอุทาหรณ์ กล่าวคือ ใน

คัมภีร์พระธรรมบทว่า ในครั้งศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าโน้น มีหญิง
 ทาสคนหนึ่งขงมีสามดราย สามของหญิงนั้นเป็นคนดรายเช่นนั้น ได้ตีหญิง
 คนนั้นด้วยไม้บ้าง ด้วยดินเหนียวบ้าง แล้วแต่ว่าควาสงใจได้ก็ตีด้วยสิ่งนั้น แต่
 หญิงคนนั้นไม่โกรธโดยนิกเสียวว่า บุรุษคนนี้เป็นสามของเรา เขาอาจทำแก่เรา
 ได้ทุกอย่าง เขาจะตัดหูตัดจมูกของเราก็ได้ เราอย่าได้โกรธเขาเลย เขาคิด
 ดังนี้แล้วเขาก็ไม่โกรธ เวลาเขาตายจากชาตินั้นแล้ว ก็ได้ขึ้นไปเกิดเป็นนาง
 เทพธิดาอยู่ในดาวดึงส์สวรรค์ เสวยทิพยสมบัติอยู่ตลอดกาลนาน ครั้น
 มาถึงกาลที่พระพุทธเจ้าของเราเกิดขึ้น พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้าจึงได้ขึ้นไป
 พบนางเทพธิดาองค์นั้น ได้ไต่ถามว่าได้ทิพยสมบัติตนด้วยสิ่งใด นางเทพธิดา
 ตนนั้นก็เล่าให้ฟังว่า ได้ด้วยความไม่โกรธดังที่แสดงมาแล้วนี้ ฯ มีไข้แต่นาง
 เทพธิดาองค์นี้เท่านั้น ถึงแม้ว่าพระอินทร์ที่จะได้เกิดเป็นพระอินทร์นั้น ก็
 เพราะไม่โกรธเหมือนกัน ดังเรื่องมฆมาณพที่มีมาในคัมภีร์พระธรรมบท และ
 ในคัมภีร์อื่น ๆ มีคัมภีร์นขาตชาดกเป็นต้น ดังที่ท่านทั้งหลายเคยได้ฟังมา
 เสมอ กล่าวคือ คุณธรรมที่จะให้เกิดเป็นพระอินทร์นั้น มีอยู่ ๑ ประการ ฯ
 คุณธรรม ๑ ประการนั้น เรียกว่า วัตตบท ๑ ประการ ฯ วัตตบท ๑ ประการนั้น
 คือ มาตาเปตภิโร คือ เลี้ยงมารดาบิดาจนตลอดชีวิต ๑ กุเลเชฐฐาปจาบี เคารพนบ
 นอบต่อผู้ใหญ่ ในตระกูลตลอดชีวิต ๑ สันหวาจา มีวาจาอ่อนหวานตลอด
 ชีวิต ๑ อปิสุณวาจา มีวาจาไม่ส่อเสียดตลอดชีวิต ๑ อมัจฉริ มีความไม่
 ตระหนี่ตลอดชีวิต ๑ สัจจวาจา มีวาจาจริงตลอดชีวิต ๑ อักโกธนัง มีความ
 ไม่โกรธตลอดชีวิต ๑ ดังนี้ เมื่อผู้ใดทำ ๑ อย่างนี้ได้ในชาติใด เวลาตายจาก
 ชาตินั้นแล้ว ผู้นั้นต้องได้ขึ้นไปเกิดเป็นพระอินทร์ ดังมฆมาณพนั้นเป็นอุทาหรณ์
 ถึงแม้ว่าผู้จะได้สำเร็จมรรคผลนิพพาน ก็ต้องมีความไม่โกรธประจำสันดาน ดัง
 พระปุนณเถระเจ้า เป็นตัวอย่างฉะนั้น กล่าวคือ ในปุนณโณวาทสูตรพร้อมทั้ง
 อรรถกถาฎีกาได้กล่าวไว้ว่า ในแวนแคว้นสุนาปรันตะ ครั้งพระเถระเจ้ายังมี
 พระชนมายุช้อยนั้น มีภุมมพญานางชื่อว่าปุนณภุมมพิ ได้ไปค้าขายทางเกวียนถึงกรุง
 สาวัตถิ ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็มีความประสงค์จะบรรพชา
 จึงส่งนายคลังของตนว่า เธอจงยกทรัพย์สินสมบัติทั้งสนนให้แก่น้องชายของเรา

ผู้ชื่อว่าอุพปุลณกุมาร แล้วปุณณณกุมาร^{๕๕}พินกับบรรพชาอุปสมบทตั้งใจเล่าเรียน
 กรรมฐานอยู่ในสำนักพระพุทธเจ้า^{๕๖} ๑ เมื่อได้บรรพชาอุปสมบทแล้วก็มีชื่อว่า
 พระปุณณภิกษุ ต่อมาภายหลังจึงได้มีชื่อว่าพระปุณณเถระเจ้า^{๕๗} ๑ นั้นเจริญกรรมฐาน
 อยู่ในกรุงสาวัตถินั้น ยังไม่ได้มรรคผลอันใด กรรมฐานยังไม่ปรากฏ ท่าน
 จึงคิดว่าท่านไม่เป็นที่สบาย ท่านอยากจะไปเที่ยวแคว้นสุนาปรันตะ จึงได้
 เข้าไปเฝ้าองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทูลขอโอวาทจากพระพุทธองค์^{๕๘} ๑ เมื่อ
 พระพุทธองค์ได้ประทานโอวาท ตามแต่ที่กล่าวไว้ในปุณโณวาทสูตร ในวรรค
 ที่ ๔ ทุติยปัจจนิกาสก^{๕๙} แห่งสพายตนวรรค และในวรรคที่ ๕ แห่งอุปปริปัตถนิกาสก^{๖๐}
 แล้วพระองค์จึงตรัสถามว่า เธอจักไปอยู่ในชนบทไหน ๑ ท่านกราบทูลว่า มี
 ชนบทหนึ่งชื่อว่าสุนาปรันตะ ข้าพระองค์จักไปอยู่ในชนบทนั้น ๑ ครั้นนั้น พระ
 พุทธองค์ทรงทราบอยู่แล้วว่า พระปุณณเถระเจ้านั้นเป็นผู้ประกอบด้วยอธิวาสนขันตี^{๖๑}
 คือ ความไม่โกรธ จึงโปรดให้เปล่งสัทนาทในที่ทั้ง ๘ แล้วประทานสาธการแก่
 พระปุณณเถระเจ้า แล้วจึงทรงอนุญาตให้ไป ๑ เนื้อความในพระบาลีอันมีใน
 ปุณโณวาทสูตรนั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า นี่แน่ะปุณณะ
 มนุษย์ในสุนาปรันตะนั้น เป็นคนร้ายมาก ถ้าเขาจักคำว่าเธอ เธอจักคิด
 อย่างไร ๑ ท่านทูลตอบว่า ถ้าเขาจักคำว่าข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็จักคิดว่า
 ชาวสุนาปรันตะนั้นคนมาก เขาเพียงแต่ตำราเท่านั้น เขาไม่ตำราด้วยมือ ๑
 พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ถ้าเขาตำเธอด้วยมือเล่า เธอจะคิดอย่างไร ๑ ท่าน
 ทูลตอบว่า ถ้าเขาตำข้าพระองค์ด้วยมือ ข้าพระองค์ก็จะคิดว่าเขาคือมากที่เขาไม่
 ข้างเราด้วยก้อนดิน ๑ ถ้าเขาข้างเธอด้วยก้อนดินเล่า เธอจะคิดอย่างไร ๑
 ข้าพระองค์ก็จะคิดว่าเขาคือมาก ที่เขาไม่ตำเราด้วยไม้ค้อน ๑ ถ้าเขาตำเธอด้วย
 ไม้ค้อนเล่า เธอจะคิดอย่างไร ๑ ข้าพระองค์ก็จะคิดว่า เขาคือมากที่เขาไม่ฟัน
 แหว่งเราด้วยศาสตรา ๑ ถ้าเขาฟันแหว่งเธอด้วยศาสตราเล่า เธอจะคิดอย่างไร ๑
 ข้าพระองค์ก็จะคิดว่า เขาคือมากที่เขาไม่ฆ่าเราด้วยศาสตราอันคมกล้า ๑ ถ้า
 เขาฆ่าเธอด้วยศาสตราอันคมกล้าเล่า เธอจะคิดอย่างไร ๑ ข้าพระองค์ก็จะคิด
 ว่า พวกสาวกของพระพุทธเจ้าทเมอหน้าร่างกายและชีวิตแล้ว ขอให้ผู้นั้น
 มาตัวกมอยู่เป็นอันมาก นี่เราก็ได้ผู้ฆ่าโดยไม่ต้องแสวงหาแล้ว จิตว่าเป็นการ

คของเราแล้ว ข้าพระองค์จะคิดอย่างนี้ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดีละ ฯ ปุณณะ เธอมีความผกผันใจความสับสนใจเช่นนั้น เธออาจไปอยู่สุนาปรันตะชนบทได้ เธอจงไปตามความประสงค์เกิด ดังนี้ สันเนือความในปณโณวาทสูตรเพียงเท่านั้น ฯ ส่วนพระปณณเณรเจ้าได้รับพระพุทธานุญาตอย่างนั้นแล้ว ก็ทูลลาไปในสุนาปรันตะชนบท ไปจำพรรษาอยู่ที่มกุฬการาม ได้สำเร็จวิชา ๓ ประการ ในภายในพรรษานั้น แล้วก็ปริณิพพานไป ฯ การที่ท่านกราบทูลพระพุทธรองค์นั้นว่า ชาวสุนาปรันตะดึกมาถึง ๑ ครั้งนั้น พระพุทธรองค์ก็ได้ทรงประทานสาธุการถึง ๑ หน คือ ท่านกราบทูลความคิดของท่านขึ้นในคราวใด พระพุทธรองค์ก็ประทานสาธุการว่าดีละดีละในคราวนั้น จึงว่าพระพุทธรองค์ได้ประทานสาธุการถึง ๑ ครั้งในที่ ๑ สถานที่ ดังนี้ ฯ เนื้อความพิสดารอันเกี่ยวกับพระปณณเณรเจ้านั้น มีอยู่ในอรรถกถาแห่งปณโณวาทสูตร คัมภีร์ปัญจอุปสัทธนีโน้น แต่เนื้อความเหล่านั้นมีสำคัญอยู่เพียง ๑ ว่า พระปณณเณรเจ้านั้นเป็นผู้ไม่มีความโกรธ เป็นผู้ไม่อยู่ในขันติดังที่ท่านแล้วเท่านั้น ทั้งในอรรถกถานั้น ได้กล่าวถึงสังฆพัทธภาษและพยานาคในแม่น้ำนัมมานทที่ขอรอบพระพุทธบาทไว้ด้วย เมื่อผู้ต้องการทราบซึ่งเรื่องรอบพระพุทธบาท อันมีอยู่ในเขาสังฆพัทธ์และในแม่น้ำนัมมานทที่ประดิษฐานในอรรถกถาแห่งปณโณวาทสูตรนั้น ส่วนในที่นี้ขอให้เข้าใจแต่เพียงว่า ผู้ที่จะสำเร็จมรรคผลนฤพาน ก็เป็นผู้ไม่โกรธดังพระปณณเณรเจ้านั้นเป็นอุทาหรณ์ ส่วนความไม่ผูกโกรธนั้น ก็ให้สำเร็จมรรคผลนิพพานเหมือนกัน

ความไม่ผูกโกรธ ก็คือความไม่ผูกเวร ฯ ความไม่ผูกเวร ก็คือความไม่ผูกอาฆาต ฯ ความไม่ผูกเวร ความไม่ผูกอาฆาต ก็คือความไม่จองเวร ฯ ความไม่จองเวรเป็นคุณธรรมที่ให้คุณคือระงับเวร ไม่ให้มีเวรติดต่อกันไป เพราะฉะนั้น พระพุทธรองค์จึงได้ทรงแสดงไว้ในคัมภีร์พระธรรมบทว่า

น หิ เวเรน เวราหิ

สมมุตติช กุทาจนั

อเวเรน จ สมมุตติ

เอส ชมโม สมนตโน

ซึ่งแปลว่า ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เวรทั้งหลายย่อมไม่ระงับด้วยเวร ย่อมระงับด้วยความไม่มีเวรเท่านั้น ธรรมอันนี้เป็นธรรมของเก่า ดังนี้ ฯ มีคำอธิบายว่า หิอันแปลด้วยของไม่สะอาด มีน้ำลายน้ำมูกเป็นต้น ถึงแม้ว่าบุคคลจะล้างด้วย

ของไม้สะอาดเหล่านั้น ก็ย่อมไม่อาจทำมันให้สะอาดได้ ทั้งนี้มีแต่จะโสโครก
 ข้างขึ้น ถัดไป เมื่อบุคคลคำตอบซึ่งผู้ถาม ตอบซึ่งผู้ทักถาม ก็ไม่อาจทำเว
 ให้สงบได้ มีแต่จะทำเวรนั้นให้กำเริบยิ่งขึ้น โดยเหตุนี้จึงว่าเวรทั้งหลายย่อม
 ไม่ระงับด้วยเวร ไม่ว่าในเวลาไหนๆ มีแต่จะกำเริบขึ้นเท่านั้น ๆ ของ
 ไม้สะอาดนั้นกลายเป็นต้นนั้น เมื่อบุคคลล้างด้วยน้ำที่สะอาดก็ย่อมหายไป ทั้งนี้
 ก็เป็นที่สะอาดขึ้น ถัดไป เสร็จทั้งหลายก็ย่อมหายไปด้วยความไม่มีเวร ๆ คือ ด้วย
 น้ำอันได้แก่ขันติและเมตตา ด้วยความใส่ใจในทางที่ถูก ด้วยความพิจารณาซึ่ง
 คุณและโทษแห่งความโกรธและความไม่โกรธ แห่งความผูกโกรธและความไม่
 ผูกโกรธเท่านั้น ข้อนั้นเป็นของมีมาเก่าแก่ คือ เป็นของพระพุทธเจ้า พระ
 บิณฑกะพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรที่ทุกคน
 จะหัดทำตนให้เป็นคนไม่ผูกโกรธ ให้เป็นคนไม่ผูกโกรธ ๆ ความไม่ผูกโกรธ
 ความไม่ผูกโกรธ ย่อมไม่ทำให้เกิดโทษทุกข์ภัยดังที่กล่าวแล้วนั้น ทั้งทำให้มีอายุ
 ยืนนานอีกด้วย เพราะฉะนั้น ผู้ที่อยากมีอายุยืนนาน จึงหัดนิสัยสันดานของ
 ตนให้เป็นคนไม่ผูกโกรธจนเฉียว เมื่อโกรธแล้วก็อย่าให้เก็บความโกรธนั้นไว้ เมื่อ
 ทำได้อย่างนั้นเสมอไป อายุก็จักยืนนานเป็นแน่แท้ ๆ สันกระแสเทศนาในกัณฑ์
 เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๑๘

คัมภีร์พระปกคัลบัญญัติ

ว่าด้วยคนไม่ลบหลู่ คนไม่ตีเสมอ

กตโม จ ปุคฺคโล อมฺภี ๆ ตตฺถ กตโม มกฺโข โย มกฺโข.
 มกฺขายนา มกฺขายิตตฺตํ นิฏฺฐุริยํ นิฏฺฐุริยกมฺมํ อัย วุจฺจติ มกฺโขติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์ปกคณบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๑๘ ว่าด้วย
คนไม่ลบล้าง คนไม่ตีเสมอ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้โปรดประทานเทศนาไว้ด้วยวาระพระบาลี
ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า คนไม่ลบล้างนั้น ได้แก่คนชนิดใด ?
ความลบล้างนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ความลบล้างนั้น ได้แก่ความลบล้างบุญคุณของ
ผู้อื่น ๆ ผู้ใดละความลบล้างเสีย ผู้นั้นเรียกว่า คนไม่ลบล้าง ๆ คนไม่ตีเสมอนั้น
ได้แก่คนชนิดใด ? ความตีเสมอนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ความถ้อยค้ำเคียง อันเป็น
เหตุให้เกิดความวิวาท เรียกว่า ความตีเสมอ ๆ ผู้ใดละความตีเสมอเสีย ผู้นั้น
เรียกว่า คนไม่ตีเสมอ ดังนี้

ส่วนในอรรถกถา แห่งคัมภีร์นั้นได้กล่าวไว้ประการใด เพราะฉะนั้น จึงจัก
ได้อธิบายตามคัมภีร์อื่นสืบต่อไป แต่ขอจงเข้าใจไว้ก่อนว่า คนไม่ลบล้างบุญคุณ
ผู้นั้น คือ คนไม่ปกปิดบุญคุณผู้อื่น เมื่อผู้ใดมีบุญคุณแก่ตนก็ไม่ปกปิดบุญคุณ
ของผู้อื่น เบียดเบียนบุญคุณของผู้อื่นด้วยการพูด หรือการทำในที่ต่อหน้าคน
ทั้งหลาย ๆ คนไม่ตีเสมอนั้น ได้แก่คนไม่ยกตนเทียบผู้อื่น ตมมีฐานะอยู่
เพียงไหน ก็อยู่ตามฐานะของตัว ไม่ถือตัวว่าดี ว่าสูง เหมือนกับผู้อื่น คนชนิด
นี้ เรียกว่าคนรู้จักตัว ๆ คนทั้ง ๒ จำพวกนี้ เป็นคนดีทั้งนั้น เป็นคนที่ดีได้ยาก
ทั้งนั้น เหตุไร จึงว่าเป็นคนดี เหตุว่า เป็นคนเข้าลักษณะกตัญญูกตเวที
เป็นคนเข้าลักษณะอิตตัญญูตา ๆ คือ คนไม่ลบล้างบุญคุณของผู้อื่นนั้น เข้าลักษณะ
กตัญญูกตเวที ๆ คนไม่ตีเสมอผู้นั้น เข้าลักษณะอิตตัญญูตา ๆ คนกตัญญู
กตเวที คือ รู้จักคุณผู้อื่นแล้วตอบแทนที่ดี คนอิตตัญญูตา คือ คนรู้จักตัวของตัว
ที่ดี คนทั้ง ๒ จำพวกนี้จะต้องเจริญด้วยทรัพย์ ยศ สุข สรรเสริญทั้งนั้น เพราะ
เหตุว่า คนที่ไม่ลบล้างบุญคุณของผู้อื่น ก็เป็นเหตุให้ผู้อื่นมีเมตตากรุณา เป็น

เหตุให้ผู้นอนอยากสงเคราะห์ช่วยเหลือ เหมือนดังเรื่องอุพกเศรษฐีเป็นตัวอย่าง
 ฉะนั้น กล่าวคือ อุพกเศรษฐีนั้น เห็นคนมีนิสัยไม่ลบหลู่บุญคุณของผู้นอน
 เมื่อผู้ใดมีบุญคุณแก่ตัว ก็ยกย่องนับถือผู้นั้น ตอบแทนบุญคุณผู้นั้น นิสัยอัน
 นั้นแหละทำให้เขาได้พ้นจากความเบียดเบียนมาเป็นนาย ดังเรื่องพิสดารซึ่งจักนำมา
 ให้ท่านทั้งหลายฟังในบัดนี้

อรรธกถา

กล่าวคือ ในอรรธกถาแห่งอุพกเศรษฐีชาตก ในปฐมวรรค แห่งคัมภีร์
 เอกนิบาต พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศเทศนาไว้ว่า ในอดีตกาลล่วงแล้วมา
 พระพุทธเจ้าได้เสวยพระชาติเป็นเศรษฐีนามว่า อุพกเศรษฐี เป็นเศรษฐีมีตังทั้งปวง
 ไม่ว่าจะเป็นกิตติร้ายอย่างใดก็รอบรู้ทั้งนั้น รอบรู้ดินฟ้าอากาศ คน สัตว์ ที่ สิ่งของ
 ทุกประการ ฯ อยู่มาในกาลวันหนึ่ง เมื่อเศรษฐีโพธิสัตว์นั้นออกจากบ้าน เพื่อ
 จะไปเฝ้าพระราชา ได้เห็นหนูดายตัวหนึ่งในระหว่างมรรคา จึงตรวจดวงดาว
 ในขณะนั้น แล้วจึงกล่าวขึ้นว่า กุลบุตรผู้ตาดี ได้หนูดายไปแล้วจักอาจเลียงบุตร
 ภรรยาได้ อาจประกอบกิจการงานได้ ฯ ในขณะนั้น มีบุรุษเชิญใจคนหนึ่ง ซึ่ง
 เป็นบ่าวของเศรษฐีนั้น ได้ถือเอาหนูดายนั้นไปขายให้คนเลียงแมวที่ตลาด ได้
 ทรัพย์มากากาณิก ๑ แล้วช้อนาอ้อยด้วยทรัพย์กาณิก ๑ นั้น เมื่อช้อนา
 อ้อยได้แล้ว ก็ยกหนื่อน้ำไปตั้งไว้ที่หนทางพวกเก็บดอกไม้ของหลวงจะเดินมา
 จากเก็บดอกไม้ พอพวกช่างดอกไม้ของหลวงมาถึง เขาก็ตักน้ำให้คนละขัน
 กับแจกนาอ้อยให้คนละเล็กละน้อย ฯ พวกเก็บดอกไม้เหล่านั้น ได้กินนาอ้อยของเขา
 กับน้ำแล้ว ก็ได้เอาดอกไม้ให้เขาคนละ ๑ กำ เขาก็ได้เอาดอกไม้เหล่านั้นไป
 ขายช้อนาอ้อยไปเลียงพวกนั้นจนถึงสวนดอกไม้ในวันรุ่งขึ้น ฯ พวกนั้นก็ได้อ้อย
 แลดอกไม้ไว้ให้เขาคนละครึ่งกอ ต่อมาไม่ช้าเขาก็ขายดอกไม้ได้ถึง ๘ กหา
 ปณะ เป็นอันว่าตอนนั้นเขามีทุน ๘ กหาปณะแล้ว

อยู่มาวันหนึ่ง เกิดลมพายุพัดต้นไม้ในสวนหลวงหักโค่นลงเป็นอันมาก ฯ
 นายอุทยานไม่อาจเข้าไปตัดได้ ฯ เขาก็ไปทูลอุทยานบอกว่า ถ้าจักยกไม้เหล่านั้น
 ให้แก่ข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าจักยกขนออกให้ ฯ นายอุทยานก็ยกให้ ฯ เขาก็
 ได้ออกไปที่สนามเล่นของพวกเด็ก ได้แจกนาอ้อยให้พวกเด็กกินให้อิ่มหน้าสำ

ราษฎร แล้วก็ขอให้พวกเด็กไปช่วยขนใบไม้ กิ่งไม้ที่หักลงมาในสวนอุทยานนั้น ออกไปกองไว้ที่ประตูสวน

ในคราวนั้น พวกช่างทำหม้อของหลวง ก็ได้ไปซื้อเอาไม้เหล่านั้น เพื่อมาทำพื้นเผาหม้อ ได้ให้เงิน ๑๖ กหาปณะ กับให้ภาชนะต่าง ๆ มีโอ่งอ่างเป็นต้นแก่เขา ๆ เขาก็ได้เงินรวมหมดด้วยกันในตอนนั้น ๒๕ กหาปณะ ๆ แล้วเขาก็้นำโอ่งน้ำไปตั้งไว้ในที่ใกล้ประตูเมือง เวลาพวกคนหาบหนุ้า ๕๐๐ คนมาถึงที่นั้นเขาก็ได้แจกน้ำให้กิน ๆ พวกนั้นก็กล่าวขึ้นมา เพื่อนเอ๋ย เรอบัญคุณแก่พวกเรามาก พวกเราจะตอบแทนบุญคุณแก่เธออย่างไร ๆ เขาตอบว่า เมื่อข้าพเจ้ามาถึงจะเกิดขึ้น พวกท่านก็จักได้ตอบแทนบุญคุณของข้าพเจ้า ว่าแล้วก็นั่งเสีย ในเวลาอื่นเขาก็ได้เที่ยวไปคบเพื่อนที่เป็นพ่อค้าทางนาท่งบกไว้เป็นอันมาก ๆ ต่อมาพ่อค้าทางบกก็ได้บอกเขาว่า พรุ่งนี้ พ่อค้ามาจกนำมา ๕๐๐ ตัวมากถึงที่ ๆ เขาได้ฟังคำนั้นแล้ว ก็ไปบอกพวกขายหนุ้าว่า วันนี้ ท่านทั้งหลายจงให้หนุ้าแก่เราคนละกำ เมื่อเรายังไม่ได้ขาย พวกท่านจงอย่าได้ขาย ๆ พวกนั้นก็รับว่าได้ แล้วก็นำหนุ้าไปไว้ที่เรือนของมาณพนั้นคนละหนึ่งกำ รวมเป็นหนุ้า ๕๐๐ กำด้วยกัน ๆ เมื่อพ่อค้ามาถึง หาซื้อหนุ้าท่อนไม่ได้ ก็ต้องไปซื้อหนุ้าที่มาณพนั้นด้วยเงินพันหนึ่ง ในตอนนั้นเขามั่นทุนพันหนึ่งแล้ว

ต่อมาภายหลัง พ่อค้าทางนาก็บอกเขาว่า พ่อค้าเรือจะมาถึงท่าแล้ว ๆ เขาก็ได้ไปเช่ารถกับบริวารด้วยเงิน ๘ กหาปณะ แล้วขึ้นรถไปสู่ท่าด้วยบริวารเป็นอันมาก พอไปถึงก็ได้ทอดแหวงหนึ่งออกวางมัดจำสินค้าในเรือ แล้วก็นั่งอยู่ภายในศาลา ๆ ในเวลานั้น ก็มีพวกพ่อค้าประมาณ ๑๐๐ คน ลงมาขอซื้อสินค้าในเรือ เมื่อพ่อค้าในเรือบอกว่า มาณพนั้นได้วางมัดจำไว้เสียแล้ว พ่อค้า ๑๐๐ คนนั้นก็ได้ออให้เงินแก่เขาคนละ ๑ พัน รวมเป็นเงินแสนหนึ่งโดยขอเข้าหุ้นกับเขา แล้วก็ขายของในเรือนนั้นอีกได้เงินอีกแสนหนึ่ง ๆ เขาก็ได้เงิน ๒ แสนด้วยกัน เมื่อเขาได้เงิน ๒ แสนแล้วเขาก็คิดว่า เราควรจะเป็นคนกตัญญู คิดแล้วก็นำเงินแสนหนึ่งไปให้แก่เศรษฐีโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นนายของตัวได้บอกลาภให้ตัว ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ทั้งได้เล่าเรื่องที่เขาได้ซื้อขายนั้นให้ฟังดังแต่ต้นจนจบสวน

เศรษฐีโพธิสัตว์ก็เห็นว่า มาณพณนี้ไม่ควรที่เราจะให้เป็นคนใช้อีกต่อไป เพราะเป็นคนคัมภีรญา มีกตัญญูกตเวที คิดตั้งนัยกลูกสาวให้ เมื่อเศรษฐีนั้นล่วงลับไปแล้ว มาณพณก็ได้รับตำแหน่งเศรษฐี สำนเรื่องอุพกเศรษฐีเพียงเท่านั้น ฯ ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า คนคัมภีรญาคตเวที ไม่ลบหลู่บุญคุณของผู้อื่น ข้อมถึงซึ่งความเจริญเหมือนดังอุพกเศรษฐี ที่แสดงมาแล้วนี้ คือ ถ้ามาณพณนี้ไม่เป็นคนมีนัยกตัญญูกตเวที ถึงเขาจะได้ทรัพย์ตั้งแสนแล้ว เขาก็ไม่อาจได้ลูกเศรษฐี ไม่อาจได้รับตำแหน่งเศรษฐี เพราะเหตุว่า ตำแหน่งเศรษฐีนั้นไม่ใช่ตำแหน่งเงินแสน ผู้ที่มีเงินแสนข้อมเป็นเศรษฐีไม่ได้ ต้องมีเงินเหลือใช้ซึ่งเงินเก็บอย่างน้อย ๕๐ โกฏิ จึงจักได้เป็นเศรษฐีในสมัยนั้น

การที่เขาได้หนุแล้วนำไปขายได้ทรัพย์เพียงกาละณิกหนึ่ง อันเท่ากับหนึ่ง หรือเท่ากับ ๓ สตางค์ ของเราทุกวันนี้ แล้วเขาได้เจริญขึ้นจนถึงกับได้ทรัพย์ถึง ๒ แสนดังที่กล่าวแล้วนั้น ก็เพราะนัยเขาเป็นคนไม่ลบหลู่บุญคุณของผู้ใดเป็นต้นเหตุ คือเศรษฐีโพธิสัตว์ที่เป็นนาย ได้เห็นหนุตายแล้วพูดขึ้นว่า ถ้าใครได้หนุตัวนี้ไป ก็จักสามารถเลี้ยงบุตรภรรยาได้ สามารถประกอบการงานได้ดังนั้น ก็เพราะเห็นว่า คนใช้คนนั้นเป็นคนคัมภีรญาคตเวที มีวิริยะ บัญญา ถ้าไม่อย่างนั้น เศรษฐีโพธิสัตว์นั้นก็จักไม่พูดอย่างนั้น

โดยเหตุนี้ จึงควรที่ทุกคนจะฝึกหัดนิสัยของตนให้เป็นคนไม่ลบหลู่บุญคุณของผู้ใด ไม่ปกปิดบุญคุณของผู้ใด เมื่อผู้ใดมีบุญคุณแก่ตัว ก็เปิดเผยบุญคุณของผู้นั้นให้ผู้อื่นรู้ ฯ เมื่อคนทั้งหลายรู้ว่า คนนั้นเป็นคนมีนัยดี ไม่ปกปิดบุญคุณของผู้ใด ก็พอใจที่จะสงเคราะห์ช่วยเหลือ ฯ ถ้าผู้ใดเป็นคนลบหลู่ปกปิดบุญคุณของผู้อื่นเป็นนัยแล้ว ผู้นั้นก็จักไม่มีผู้ใดสงเคราะห์เกื้อกูลผู้นั้น จักเสื่อมจากความสุขหมอยอยู่แล้วเป็นแน่แท้ เหมือนกับมาณพณนี้ที่ห้ามะม่วงเป็นตัวอย่างฉะนั้น

อดีตเต กิร โพธิสัตว์โต กล่าวคือ ในอรรณกถาอัมพะชาดก ในไตรสนิบาต คัมภีร์พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ ได้กล่าวไว้ว่า ในอดีตกาลล่วงแล้วมา พระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นคนจันทาล อยู่ในบ้านคนจันทาล ปลายแควพระราชา

อาณาเขต ตำบลหนึ่ง แต่ว่าเป็นคนฉลาด เป็นคนมีปัญญา รู้กมเนตทำให้
 ต้นไม้มีผลในเวลาไม่ใช่ฤดู ๆ พระโพธิสัตว์นั้นได้เข้าป่าแต่เช้า ได้ไปยืนอยู่
 ใกล้ต้นมะม่วงชั้ระยะ ๑ ก้าว ร่ายมนต์จนแล้ว ก็ชักนำของมือหนึ่งไปติด
 มะม่วง ในทันใดนั้น ใบแก่แห่งต้นมะม่วงก็ร่วงหล่นลง ใบอ่อนก็เกิดขึ้น
 แทน แล้วก็มีขอ มีผลทันที ผลมะม่วงเหล่านั้นก็สุกทันที ล้วนแต่มีรสโอชา
 ดังมะม่วงทิพย์ในสุราลัยสวรรค์ฉะนั้น ๆ พระโพธิสัตว์ก็เก็บกินจนอิ่มหน้า
 สำราญ แล้วก็หาบไปขายเลียบบุตรภรรยา ทำอย่างนั้นเสมอมาตลอดกาลมา

อยู่มาวันหนึ่ง มีพราหมณ์คนหนึ่ง ได้ไปขอเรียนมนต์นั้นกับพระโพธิ-
 สัตว์เจ้า ๆ พระโพธิสัตว์เจ้าก็บอกว่า มนต์นั้นหาทำได้ เจ้าก็ได้อธิษฐานเป็น
 อันมาก เพราะอาศัยมนต์นั้น แต่เมื่อผู้ใดถามเจ้า เจ้าอย่าได้ปกปิดเขา จงบอก
 เขาว่า ได้เรียนไปจากเราผู้เป็นบุรุษจัญฑาล ถ้าเจ้าละอายพูดไปอย่างอื่นเสีย
 เจ้าก็จะไม่ได้รับผลแห่งมนต์นั้น พราหมณ์ผู้นั้นก็รับว่าได้แล้วก็อำลาไป เขาได้
 เดินทางไปจนกระทั่งถึงกรุงพาราณสี ได้เข้าไปขอรับอาสาเป็นนายอุทยานทำต้น
 มะม่วงให้เกิดผลนอกฤดูกาล ถวายแก่พระเจ้าพาราณสี ๆ พระเจ้าพาราณสี
 ก็โปรดปรานมาก

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสถามว่า นี่แน่ะมาณพ เจ้าเรียน
 มนต์นั้นมาจากใคร ๆ พราหมณ์ผู้นั้นจะทูลว่า เรียนมาจากคนจัญฑาล ก็รู้สึก
 ละอาย จึงทูลว่า เรียนมาจากกิสปาโมกอาจารย์ ในเมืองตักกสิลา ๆ พอ
 กราบทูลดังนี้ มนต์นั้นก็เสื่อมไป แต่มาณพผู้นั้นหาได้รู้สึกตัวไม่ อยู่มาวันหนึ่ง
 พระเจ้าพาราณสีได้เสด็จไปที่พระราชอุทยาน มีพระราชโองการตรัสสั่งให้บุรุษ
 นั้นนำมะม่วงเข้าไปถวาย มาณพนั้นก็ไปทำพิธีร่ายมนต์จน แต่เมื่อมนต์ไม่
 ปรากฏ จึงรู้ว่ามนต์นั้นเสื่อมไปแล้ว พระเจ้าพาราณสีก็ตรัสถามว่า เหตุไร
 ต้นมะม่วงจึงไม่เกิดผลเหมือนแต่ก่อน มาณพนั้นถูกพระองค์ทรงซักถามาหลายครั้งก็
 ไม่อาจปกปิดได้ จึงกราบทูลไปตามความจริงว่า มนต์ได้เสื่อมเสียแล้ว เพราะ
 ได้ปกปิดอาจารย์ไว้ แล้วได้เล่าเรื่องถวายดังแสดงมา

พระเจ้าพาราณสีทรงกริ้ว ตรัสสั่งให้ขับไล่มาณพนั้นเสีย ๆ พวกราช
 บุรุษก็สั่งมาณพนั้นว่า เจ้าจงไปหาอาจารย์ของเจ้า ขอเรียนมนต์ใหม่อีก ถ้าได้มนต์

อีกแล้วจงกลับมา ถ้าไม่ได้มันต้อกอย่าได้กลับมา ว่าแล้วก็พากันไสคอออกไป
จากพระราชอุทยาน ฯ มาณพญานั้นก็เข้ซ้งไปหาอาจารย์ ขอเรียนมนต์นั้นนอก ฯ
อาจารย์ก็บอกว่า เธอเป็นคนลบหลู่คน เราไม่สอนให้อีก เธอไม่รู้จักคุณของเรา
ได้ปกปักรักษาของเราไว้ เราได้บอกแล้วมิใช่หรือว่า เมื่อมีผู้ใดถามว่า เรียนมนต์
นี้จากใคร ก็บอกว่า เรียนไปจากคนจัญจาล เจ้าก็ทำได้ทำตามคำสั่งของเรา
ไม่ เจ้าเป็นคนมีนิสัยลบหลู่บุคคลของผู้อื่น เราไม่ชอบใจ เจ้าจึงไปเสียจากที่
นี้ มาณพญานั้นไม่รู้อะไรจะทำอย่างไร ก็คิดว่า เราจักประโยชน์อะไรที่จะมีชีวิตอยู่
คิดแล้วหนีไปตายในกลางป่าอย่างอนาถา ฯ สันเรื่องมานพรุ่นนี้ต้อมั่งมั่งเพียง
เท่านั้น

ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า คนลบหลู่บุคคลของผู้อื่น ข้อม
เสื่อมาจากความสุขหมดอยู่แล้ว ดังเรื่องมานพนั้นเป็นอุทาหรณ์ ส่วนผู้ที่ไม่ลบหลู่
บุคคลของผู้อื่น ข้อมเจริญขึ้นด้วยความสุข เหมือนกับเศรษฐีหนุ่มที่แสดงมา
แล้วนั้น ฯ ส่วนความไม่ดีเสมอกับผู้อื่นนั้น ก็เป็นของทำให้เกิดความเจริญ
เหมือนกัน คือเมื่อผู้ใดไม่ยกตนให้เท่าเทียมกับผู้ที่ดีกว่าตนแล้ว ผู้นั้นก็จะมั่ง
เมตตาปรารถนาอยากช่วยชุบอุปถัมภ์ อยากว่ากล่าวสั่งสอน ผู้นั้นก็จักมีความ
เจริญขึ้นด้วยศิลปวิทยา แล้วต่อไปก็จักเจริญขึ้นด้วยทรัพย์สมบัติพัสถาน หาก
ผู้ใดเป็นคนดีตัวเสมอผู้อื่น ให้เกินฐานะของตัว ผู้นั้นก็จักมีแต่ผู้เกลียดชัง
น่าหน้า เข้าในตำราว่า เห็นช้างขี้ ขี้ด้วยช้าง หรือเข้ากับสุภาพิตว่า เห็นเขา
ขึ้นคานหาม เอามือประสานกัน ดังน

คนเราควรรู้จักฐานะของตัวว่า เรามีฐานะเพียงไร มีชาติตระกูล ยศศักดิ์
สมบัติ ความรู้ คุณธรรม บริวารเพียงใด เมื่อรู้แล้วก็ให้ตัวให้สมกับชาติตระกูล
ยศศักดิ์ สมบัติ บริวาร ความรู้ และคุณธรรม จึงจักเป็นการดี ถ้าเห็นผู้ที่ดี
กว่าตัวทำอย่างไร ตัวก็ทำอย่างนั้น ไม่ช้าตัวก็จักต้องได้รับความเคารพว่า เป็นคน
ไม่รู้จักฐานะของตัว เหมือนกับพระเทวทัตที่ยกตัวเทียมพระพุทธเจ้า เป็น
ตัวอย่างฉะนั้น คือพระเทวทัตนั้น เห็นพระพุทธเจ้ามีอัครสาวกซ้ายขวา มี
พระสงฆ์นั่งซ้ายขวาเป็นบริวารในเวลาแสดงธรรมก็เอาอย่าง คือ ในเวลาที่
พระเทวทัตจะแสดงธรรม ก็ตั้งพระองค์ไต่ต่องคหนึ่งขึ้นให้เป็นอัครสาวกซ้ายขวา

ต่อมาไม่ช้า ก็ถูกจมลงไปในพื้นพสุธา ไปเสวยทุกข์เวทนาอยู่ในอเวจันรกจนกระทั่งทุกวันนี้

การยกตัวเทียมท่านนี้ มีแต่ให้โทษทั้งนั้น เหมือนดังกบฏ เอาอย่างกาน้ำฉะนั้น คือ ในเรื่องหนึ่งมีมาว่า มีกบฏตัวหนึ่ง ได้เป็นเพื่อนกับกาน้ำ เห็นกาน้ำดำน้ำหาปลาขึ้นมากินได้ ก็เอาอย่าง ได้ลงไปดำในน้ำ แล้วถูกสาหร่ายพันคอตาย หรือเหมือนดังเรื่องสุนัขจิ้งจอก ทียกตัวเทียมราชสีห์ ได้กระโดดลงไปหักคอช้าง แล้วถูกช้างกระแทบตายเป็นอย่างฉะนั้น เพราะฉะนั้น คนไม่ตเสมอผอน จึงเป็นคนดี ดังที่แสดงมา ฯ สมนะความในเทศนาก็เห็นเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฺฐก ๑๙

คัมภีร์พระบุคคลบัญญัติ

ว่าด้วยคนไม่ริษา ไม่ตระหนี่

กตโม จ ปุคฺคโล อนิสฺสุกึ ฯ ตตฺถ กตฺมา อิสฺสา ยา ปรโลกสกุ-
การการุการมานวนทนปฺชนาสุ อิสฺสา อิสฺสาเยนา อิสฺสาเยตตํ อุตฺยาตี.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระบุคคลบัญญัติ กณฺฐก ๑๙ ว่าด้วยคนไม่ริษา คนไม่ตระหนี่ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา
นั้นว่า คนไม่มีความริษยานั้นได้แก่คนชนิดไร ฯ ความริษยานั้นได้แก่สิ่งใด ฯ
ความหวง การหวง กิริยาหวง ความเกียตกัน การเกียตกัน กิริยาเกียตกัน

กับการได้ลาภผลของผู้อื่น เมื่อเห็นผู้อื่นได้ลาภผลก็เกิดความไม่พอใจอยากให้
เขาพินาศฉิบหาย เมื่อเห็นเขาพินาศฉิบหายก็ดีใจ ดังนี้ ฯ เมื่อผู้ใดละความ
ริษยาอันมีลักษณะอย่างนี้เสียได้แล้ว ผู้นั้นก็เรียกว่าคนไม่ริษยา ฯ การที่จะละ
ความริษยาได้นั้น ต้องอาศัยคิดเห็นโทษแห่งความริษยาแจ่มแจ้งด้วยใจของตน
จึงจักละได้ ฯ ก็โทษแห่งความริษยานั้นได้แก่สิ่งใด ฯ อรติ โลกนาสิกา โทษ
แห่งความริษยานั้นได้แก่การทำโลกให้ฉิบหาย ฯ คำว่า การทำโลกให้ฉิบหาย
นั้น ได้แก่การทำตนและผู้อื่นให้เกิดความฉิบหาย คือ ตนก็ฉิบหาย ผู้อื่นก็ฉิบหาย
คนริษยาจะเป็นคนฉิบหายได้อย่างไร จะทำให้ผู้อื่นฉิบหายได้อย่างไร ฯ
ฉิบหายได้อย่างไร คือ คนริษยานั้นย่อมได้พบปะซึ่งลาภผลของผู้อื่นเสมอ ย่อม
ได้เห็นผู้อื่นได้ความสุขเสมอ เมื่อเป็นอย่างนั้นใจของผู้นั้นก็มีความขุ่นมัวอยู่
เสมอ ฯ เพราะเหตุไรจึงว่าใจของผู้นั้นมีความขุ่นมัวอยู่เสมอ ฯ เพราะเหตุ
ว่าเมื่อผู้นั้นได้เห็นผู้อื่นได้ความสุขแล้วเกิดความไม่พอใจ นี้คือขุ่นมัวว่า เมื่อไร
หนอฉันจึงจักฉิบหาย ดังนี้ ใจของผู้นั้นก็ต้องขุ่นมัว ใจของผู้นั้นก็ต้องไม่เป็นสุข ฯ
เมื่อใจขุ่นมัวใจไม่เป็นสุขแล้วปัญญาก็ไม่เกิด เมื่อปัญญาไม่เกิดก็ไม่รู้จักทางได้ทาง
เจริญ ฯ เมื่อไม่รู้จักทางได้ทางเจริญก็ไม่รู้จักทำอย่างไรตนจึงจักได้เจริญเหมือน
เขา เมื่อเป็นอย่างนั้นก็แน่ทีเดียวว่าตนจะต้องมีความฉิบหายเท่านั้น เช่น
ภคิพัสสหาเห็นผู้อื่นร่ำรวยขึ้นด้วยการทำนาหรือค้าขายเป็นต้น แล้วเกิดความริษยา
คือ ความไม่พอใจ มีแต่จะขุ่นมัวว่า เมื่อไรหนอฉันจึงจักฉิบหาย ดังนี้ ภคิพัสสหา
ก็ย่อมไม่รู้จักว่าเขาทำนาค้าขายอย่างไร เขาจึงร่ำรวย ฯ ที่ไม่รู้จักนั้นก็เพราะตน
มัวแต่ริษยาเขา ไม่ได้คิดว่าเขาทำนาค้าขายอย่างไรเขาจึงรวย เมื่อไม่ได้คิดก็ไม่
เมื่อไม่รู้จักไม่รวย ดังนี้ หรือเหมือนบรรพชิตเห็นผู้อื่นได้ลาภสักการะ เห็นผู้อื่นมี
เคารพนับถือ มีผู้กราบไหว้บูชาแล้วเกิดความริษยา คือ เกิดความไม่พอใจ
มีแต่จะคิดว่า เมื่อไรหนอเขาจึงจักเสื่อมจากลาภสักการะ เมื่อไรหนอเขาจึงจักหมด
ผู้เคารพนับถือ หมดผู้กราบไหว้บูชา ดังนี้ บรรพชิตผู้นั้นก็ย่อมไม่รู้ได้ว่าเหตุไร
เขาจึงได้ลาภสักการะ ได้ความเคารพนับถือ ได้ความกราบไหว้บูชา เมื่อไม่รู้ตนก็
ไม่อาจทำให้เกิดลาภสักการะ ความเคารพนับถือ ความกราบไหว้บูชาได้ ถึงแม้
ว่าตนอยากให้มีผู้สักการะบูชาอยากได้ลาภผล อยากให้มีผู้เคารพนับถือ อยาก

ใหม่ผุกราบไหว้บูชาสักเท่าไรก็ตาม ตนกั้ไม่อาจทำได้ เพราะใจของตนมีแต่
 ขุ่นอยู่ด้วยความไม่พอใจในลาภผลของผู้อื่น เหมือนดังพระภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งจัก
 ขกมาแสดงเป็นอาหาเรถั กล่าวคือ ในอรรถกถาแห่งสัพพาสวสูตรว่า มี
 พระเถระเจ้าองค์หนึ่งได้แสดงมหาอริยวงศ์ปฏิบัติให้คนทั้งหลายฟัง พระเถระเจ้า
 องค์นั้นเป็นผยัคในปัจฉิมสัโคต ซึ่งจัดเข้าในอริยวงศ์ปฏิบัติ ชาวบ้านทั้งสน
 กั้พากันมาฟังธรรมเทศนา ฯ ลากสักการะเป็นอันมากก็เกิดแก่ท่าน ฯ มี
 พระมหาเถระรูปหนึ่งเป็นคณมนัสบริษขา เมื่อได้เห็นลากสักการะเป็นอันมาก
 เกิดแก่พระเถระเจ้าองค์นั้นกั้ไม่อาจอดกลั้นความริษยาไว้ได้ กั้ได้ดำพระเถระเจ้า
 เหล่านั้นด้วยถ้อยคำต่าง ๆ เป็นต้นว่าท่านได้ทำความโกลาหลอยจนตลอดคณ
 ด้วยคิดว่าตนแสดงอริยวงศ์ดังนี้ ฯ เวลาพระเถระเจ้าทั้ง ๒ นั้นเดินกลับไปวัด
 กั้ได้เดินทางน้อย ๆ อันมีระยะทางร้อยเส้นไปด้วยกัน ฯ ในเวลาที่เดินทางไป
 นั้นพระมหาเถระเจ้าองค์ริษยานันกั้ได้ดำพระเถระเจ้าองค์นั้นไปตลอดทาง ฯ พอ
 ไปถึงทางแยกซึ่งจักไปวัดของตน ฯ พระเถระเจ้าองค์แสดงธรรมนั้นกั้ได้หยุด
 ไหว้พระเถระเจ้าองค์ริษยาแล้วกล่าวขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ทางนี้ เป็นทางไป
 วัดของพระผู้เป็นเจ้า ฯ พระเถระเจ้าองค์นั้นกั้เดินไปเหมือนกับไม่ได้ยิน ฯ เมื่อ
 พระเถระเจ้าองค์แสดงธรรมไปถึงวิหารแล้ว พวกศิษย์ถามว่าเหตุไรท่านจึงไม่ว่าอะไร
 แก่พวกพระมหาเถระเจ้า ผู้ดำ่ว่าท่านจนตลอดทาง ๑๐๐ เส้น พระเถระเจ้าองค์
 นั้นกั้ตอบว่าความอดทน เป็นภาระของเรา ความไม่อดทน ไม่ใช่หน้าที่ของเรา
 เราไม่เห็นซึ่งการพราดจากกรรมฐานของเรา แม้ในเวลาขกเข้าไปสักกั้วดังนี้ ฯ
 ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า แม้แต่บรรพชิตผู้มีความริษยากันก็ขงเป็น
 ถึงเพียงนี้ อย่างว่าแต่คฤหัสถ์ผู้ไม่ได้อยู่ในระเบียบธรรมวินัยเลย เพราะฉะนั้น
 คฤหัสถ์ริษยากันแล้วจะทำความฉิบหายให้แก่กันสักเพียงไร ฯ โลกที่จะเกิด
 รบร่ำฆ่าฟันกันทั้งเทพยตามนุษย์ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาจนกระทั่งทุกวันนี้ กั้เพราะมี
 ความริษยาและความตระหนตอกันเป็นต้นเหตุ ฯ ข้อทว่านสมเด็จพระโลก-
 เชษฐเจ้าได้ทรงแสดงไว้แก่พระอินทร์ กล่าวคือคราวหนึ่ง พระอินทร์
 ไปทูลถามพระพุทธองค์ว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เทพยดา มนุษย์ อสุร
 นาค คั้ริษพะเป็นอันมากล้วนแต่มีความประสงค์ว่าขอย่าให้เราร่วมเวรภัย มี

โทษทัณฑ์อาชญา มีข้าศึกศัตรูเลย แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมิเวรภัยอยู่ ยังมีโทษทัณฑ์
 อาชญาอยู่ ยังมีข้าศึกศัตรูอยู่ ที่เป็นอย่างนั้นเป็นเพราะเหตุไร พระเจ้าข้า ฯ
 พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ดูก่อนจอมเทพเจ้า ที่เป็นอย่างนั้นเป็นเพราะความริษยา
 และความตระหนี่ ฯ เพราะเทพยดา มนุษย์ อสูร นาค คันธัพพะทั้งหลายที่
 ประารถนาว่า ขออย่าให้เรามีโทษทัณฑ์อาชญา มีข้าศึกศัตรูเลย แต่ก็ยังมีอยู่
 นั้น เป็นเพราะความริษยาและความตระหนี่เป็นต้นเหตุ ดังนี้ โดยเหตุนี้ให้เข้าใจ
 ได้ว่า ความริษยากับความตระหนี่ทั้ง ๒ ประการนี้แลเป็นต้นเหตุให้โลกฉิบหาย
 คือเมื่อโลกมีความริษยาแก่กัน มีความตระหนี่ต่อกันมากขึ้นแล้ว ก็ต้องทำ
 ความฉิบหายให้แก่กัน กล่าวคือ เมื่อประเทศหนึ่งเห็นอีกประเทศหนึ่งเป็น
 ประเทศที่เจริญกว่าตัว ตัวก็ไม่พอใจ เมื่อตัวไม่พอใจก็ต้องหาอุบายตัดทอนความ
 เจริญของประเทศนั้น เกี่ยวกับความเจริญของประเทศนั้น เมื่อประเทศนั้นรู้
 ชนก็เกิดความขัดใจ ทำยหุสตกต้องรบราฆ่าฟันกัน ต่างฝ่ายต่างก็ฉิบหายตายโหง
 ไปด้วยกัน ฯ สำหรับบ้านเมืองตลอดถึงคนหนึ่งซึ่งมีความริษยาต่อกันก็ย่อมทำ
 ความฉิบหายให้แก่กันเหมือนกับประเทศต่อประเทศฉะนั้น โดยเหตุนี้ จึงว่า
 โทษแห่งความริษยานั้น คือ ความทำให้โลกฉิบหาย เมื่อผู้ใดเห็นโทษแห่งความ
 ริษยาคงทว่ามานได้ดั่งแล้ว ผู้นั้นจึงจักไม่ริษยาผู้อื่น เมื่อเห็นผู้อื่นได้ความสุขก็จักมี
 แต่ความพลอยดีใจ ฯ ความพลอยดีใจในเมื่อเห็นผู้อื่นได้ความสุขนั้น จัดเป็น
 คุณธรรมอันประเสริฐข้อหนึ่ง คือ ข้อมุทิตาอันเป็นพรหมวิหารข้อ ๓ ฯ ผู้ที่ไม่
 ริษยาผู้อื่นย่อมจะได้รับคุณแห่งความไม่ริษยาเป็นแน่แท้ ฯ คุณแห่งความไม่
 ริษยานั้น ก็คือความทำตนและผู้อื่นให้เจริญ ความทำโลกให้เจริญ โดยเหตุว่าผู้ที่ไม่
 ริษยาผู้อื่น เมื่อเห็นผู้อื่นได้ความสุข ก็มีแต่ความพลอยยินดีนั้น ย่อมมีใจ
 เบิกบานมองใส ฯ เมื่อมีใจเบิกบานมองใสจะคิดสิ่งใดก็โปร่ง บุญญาภิ
 เกิด เมื่อบุญญาภิเกิดแล้วก็แลเห็นทางเสื่อมทางเจริญ เช่นได้เห็นผู้อื่นได้ความสุข
 ด้วยการทำนาค้าขายก็จะรู้ได้ว่า เขาทำนาค้าขายอย่างไรเขาจึงได้ความสุข เมื่อรู้
 แล้วตนก็จักทำอย่างเขาได้ เมื่อตนทำอย่างเขาได้ ตนก็จักได้ความสุขเหมือนอย่าง
 เขา ฯ คนเราโดยมากอยากได้ความสุขเหมือนเขา แต่ว่าไม่ทำเหมือนเขา

เช่นบรรพชิตเรอบกเรอบมให้เห่เพื่อนกันมีความรัก ตนก้อยากมีความรัก แต่
 ว่าไม่คิดว่าเขามีความรักได้อย่างไร เมื่อไม่คิดตนก็มีความรักอย่างเขาไม่ได้
 หรือคฤหัสถ์เห็นเพื่อนหมกมุ่นอยากมีเหมือนเขา แต่ว่าโดยมากไม่สุกิดหา
 เหตุผลว่าเพราะเหตุใด เขาจึงมี เมื่อไม่คิดก็ไม่รู้ เมื่อไม่รู้ก็ไม่จะมี เพราะ
 ฉะนั้น จึงควรที่ทุกคนจะหัดใจของตนไม่ให้เป็นคนริษยา คือ ไม่ให้เป็นคนขี้นร้ย
 ในเมื่อเห็นเพื่อนใดมีความสุข ต้องให้เป็นคนยินดีเมื่อเห็นเพื่อนมีความสุข คือ ให้เป็น
 คนมีมุกตา จึงจักเจริญขึ้นได้ทั้งในชาติและชาติหน้า

ข้อที่ ๕ ด้วยความตระหนี่ ๕ ประการ ซึ่งแสดงตามพระบาลีแล้วนั้น
 มีคำอธิบายตามอรรถกถาแห่งคัมภีร์อัฐสาลินีว่า ความตระหนี่อาวาสนั้น ได้แก่
 ความตระหนี่ท้อย ๆ แต่หมายถึงความตระหนี่ของภิกษุเท่านั้น ๆ คือ ภิกษุใด
 ตระหนี่ท้อย ไม่อยากให้ภิกษุอื่นมาอยู่ร่วม ภิกษุนั้นชื่อว่า ตระหนี่อาวาส ๆ แต่
 ว่าถึงคฤหัสถ์ตระหนี่ท้อยก็ควรจัดเข้าในความตระหนี่อันเหมือนกัน เพราะฉะนั้น
 ถ้าคฤหัสถ์ใดหวงแหนท้อย ไม่ยินดีแบ่งปันให้แก่เพื่อนบ้านใกล้เคียง หรือ
 ให้แก่ผู้มาขอแบ่งปัน คฤหัสถ์ผู้นั้นก็เรียกว่าตระหนี่ท้อย ๆ คำว่าตระหนี่ตระกูล
 นั้น ได้แก่การที่ภิกษุตระหนี่ตระกูลอุปัฏฐาก ไม่อยากให้ภิกษุอื่นไปคบหาสมาคม
 กับตระกูลอุปัฏฐากของตน ด้วยกลัวตระกูลอุปัฏฐากของตัวจะเลื่อมใสศรัทธากับ
 ผู้นั้นแต่ตามอัตโนมติว่าการที่คฤหัสถ์หวงแหนตระกูลของตน ไม่อยากให้ตระกูลอื่น
 มาปะปนเป็นเชื้อสาย ก็เรียกว่าตระหนี่ตระกูลเหมือนกัน ๆ คำว่า ตระหนี่ลาภนั้น
 ได้แก่การที่บรรพชิตไม่อยากให้บรรพชิตอื่นได้ลาภสักการะ ถึงแม้ว่าคฤหัสถ์
 ตระหนี่ทางใดดี ก็เรียกว่าตระหนี่ลาภเหมือนกัน ๆ คำว่าตระหนี่วรรณะนั้น
 ได้แก่ตระหนี่สรวรรณะและคณวรรณะ ๆ ตระหนี่สรวรรณะนั้น ได้แก่ไม่
 อยากให้ผู้อื่นได้รับความสรรเสริญว่า เป็นคนมีรูปร่างผิวพรรณสวยงาม ๆ ตระหนี่
 คณวรรณะนั้น ได้แก่การไม่อยากให้ผู้อื่นได้รับความสรรเสริญในทางคุณธรรม ๆ
 ตระหนี่ธรรมนั้น ได้แก่การไม่อยากบอกความรู้ความดีให้แก่ผู้อื่น ด้วยกลัวเขาจะ
 ดีกว่าตัว หรือกลัวเขาจะแบ่งลาภผลของตัว ๆ ผู้ใดละความตระหนี่ ๕ ประการ
 นี้เสียได้ หรือไม่มี ความตระหนี่ ๕ ประการนี้อยู่ในใจ ผู้นั้นก็เรียกว่าคนไม่
 ตระหนี่ ๆ คนไม่ตระหนี่นั้น ย่อมได้รับคุณแห่งความไม่ตระหนี่มากมายหลาย

ประการ คุณแห่งความไม่ตระหนี่นั้น เมื่อว่าโดยย่อแล้วก็มีอยู่ ๕ ประการ คือ
 เป็นที่รักใคร่ของคนมาก ๑ เป็นที่พอใจคบหาของผู้อื่น ๑ มีชื่อเสียงดีว่าเป็น
 คนใจกว้างขวาง ๑ มีความเก๋วกล้าในที่ประชุม ๑ ตายแล้วได้ไปเกิดในที่
 ดี คือ มนุษย์หรือสวรรค์ ๑ ดังนี้ ฯ โดยเหตุนี้จึงควรที่ทุกคนจะหัดทำตนให้เป็น
 คนไม่ตระหนี่จงจักเป็นการดี เพราะทุกคนย่อมอยากให้ผู้อื่นรักตน ย่อมอยาก
 ให้มีผู้นับคบหาสมาคมกับตน ย่อมอยากมีชื่อเสียงดี ย่อมอยากเก๋วกล้าใน
 เวลาเข้าประชุม เวลาตายแล้วก็อยากไปเกิดในที่มีความสุข คือ มนุษย์หรือสวรรค์
 โดยมาก หรือทุกคนไป เว้นแต่คนที่ไม่เชื่อนรกสวรรค์เท่านั้น หรือเว้นแต่
 คนที่ไม่รู้ว่าสวรรค์มีเท่านั้น นอกนั้นแล้ว ต้องอยากไปเกิดในสวรรค์เหมือนกัน
 สัน เพราะฉะนั้น องค์พระมุนิพุทธศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า วินยขย
 มจเจรมลํ สุขเขสิโน เป็นต้น แปลว่า บุคคลผู้อยากได้ความสุข ควรกำจัดเสียซึ่ง
 มลทินคือความตระหนี่ เมื่อกำจัดได้แล้วจักไปรับเรณูอันทิพย์อยู่ในสุราลัยสวรรค์
 ดังนี้ สันเนอความในเทศนาภิกษุณพยางค์เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณททิ ๒๐

คัมภีรพระปุกคัลลัญญุต

ว่าด้วยคนไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา

กตโม จ ปุกคโล อสโล ฯ ตตถ กตมํ สาถะยํ อิเธกขุโจ ปุกคโล
 สโล โหติ ปริสโล ยํ ตตถ สถํ สลตา สาถะยํ กขพตาดิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรพระปุกคัลลัญญุต กัณททิ ๒๐ ว่าด้วย
 คนไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
 พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
 คนไม่โอ้อวดนั้น ได้แก่คนชนิดใด ๆ ความไม่โอ้อวดนั้น ได้แก่สิ่งใด ๆ บุคคล
 บางคนในโลกนี้ย่อมเป็นคนโอ้อวด ความโอ้อวด ความกล้าแข็ง กิริยาก้าว
 แข็ง ความฝ่งไวรอบ กิริยาฝ่งไวรอบซึ่งความกล้าแข็ง เรียกว่าความโอ้อวด ๆ
 บุคคลผู้ละความโอ้อวด เรียกว่าคนไม่โอ้อวด คนไม่มีมารยานั้น ได้แก่คน
 ชนิดใด ๆ มारยานั้น ได้แก่สิ่งใด ๆ บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติดุจริต
 ด้วย กาย วาจา ใจ แล้ว ก็ตั้งความปรารถนาอันลามกเพื่อปกปิดทุจริตนั้นไว้ว่า
 ขออย่าให้ผู้อื่นรู้ มีความประสงค์ว่า ขออย่าให้ผู้อื่นรู้ มีความดำริว่า ขออย่า
 ให้ผู้อื่นรู้ เปล่งวาจาว่า ขออย่าให้ผู้อื่นรู้ พยายามด้วยกายว่า ขออย่าให้ผู้อื่นรู้
 มารยา ความมีมารยา ความมีเสียงสูง ความหลอก ความลวง ความกลบ
 เกล่อน ความหลกเลียง ความซ่อน ความซ่อนไวรอบ ความปกปิด ความ
 ปกปิดไวรอบ ความไม่ทำให้ตื่น ความไม่ทำให้แจ้ง ความปกปิดลง ความ
 ทำชั่ว สิ่งเหล่านี้เรียกว่ามารยาทั้งนั้น ๆ ผู้ละมารยา เรียกว่าผู้ไม่มีมารยา
 ดังนี้ ๆ ส่วนในอรรถกถาแห่งคัมภีร์นี้มีได้ว่าไว้ประการใด เพราะฉะนั้น
 จึงจักยกเอาเนื้อความในคัมภีร์อื่นมาแสดงต่อไป กล่าวคือ ในคัมภีร์สัมโมทวิโนทนี
 อันเป็นอรรถกถาแห่งคัมภีร์พระวิภังค์ว่า คนโอ้อวดนั้น ได้แก่คนพูดไม่ดี
 เพราะแสดงซึ่งคุณที่ไม่มียุ ๑ ผู้พูดไม่ดีโดยส่วนทั้งปวง เรียกว่าผู้โอ้อวด
 โดยรอบ ๆ คำว่า ความโอ้อวดนั้น หมายถ้อยคำอันแสดงคุณที่ไม่มียุ ๑
 คำว่าความโอ้อวดนั้น หมายอาการแห่งความโอ้อวด ๆ คำว่า ความกล้าแข็งนั้น
 หมายความหยาบช้าซึ่งไม่สมควรที่จะลุบคล้าจับต้อง เหมือนกับก้านบัว ฉะนั้น ๆ
 คำว่า การฝ่งไวรอบนั้น หมายถึงการฝักความโอ้อวดไวแน่น ๆ ความโอ้อวด
 นมการประกาศซึ่งคุณที่ไม่มียุเป็นลักษณะ ๑ ผู้อื่นไม่อาจรู้ซึ่งท้องหรือหลังของ
 บุคคลผู้ประกอบด้วยสิ่งใด สิ่งนั้นแหละเรียกว่าความโอ้อวด ๆ ผู้มีความ
 โอ้อวดนั้น ย่อมเป็นเหมือนกับสุกรยักษ์ที่โบราณกล่าวไว้ว่า ยักษ์ตนนั้นได้จำแลง
 ข้างซ้ายเป็นสุกร ข้างขวาเป็นแพะ เสียงเป็นเสียงแกะ เขาเป็นเขาโค ดังนี้ ๆ

ถ้อยคำที่แสดงมาตามอรรถกถา ได้ใจความว่า คนโอ้อวดนั้น ได้แก่คนที่อวด
 คุณความดีซึ่งไม่มีอยู่ในตน ให้ผู้อื่นเห็นว่ามียิ่ง ๆ ตนไม่เป็นอย่างใด ก็ทำ
 ให้ผู้อื่นเห็นว่า ตนเป็นอย่างนั้น ๆ เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว ความโอ้อวดนั้น
 ก็คือการประกาศคุณความดีที่ไม่มีอยู่ในตนเป็นลักษณะ ๆ ข้อที่ท่านว่าผู้อื่นไม่
 ไม่อาจุรหลัง หรือทองของบุคคลผู้ประกอบด้วยสิ่งใด สิ่งนั้นแหละเรียกว่า
 ความโอ้อวดดังนั้น อธิบายว่า ความโอ้อวดนั้นย่อมทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิด ๆ
 ไม่ให้ผู้อื่นรู้หรือหลัง คือ ไม่ให้ผู้อื่นรู้ข้างหน้าข้างหลัง เปรียบเหมือนสุกรยักษ์
 ดังทว่าแล้วน ๆ อธิบายว่า ยักษ์ตนนั้นได้จำแลงตนให้เป็นถึง ๔ อย่างในขณะ
 เดียวกัน เพื่อประสงค์จะหลอกลวงให้ผู้อื่นเข้าใจผิด ๆ คือ ยักษ์ตนนั้นได้
 จำแลงข้างซ้ายของตนให้เป็นสุกร ได้จำแลงข้างขวาให้เป็นแพะ ได้ทำเสียง
 ให้เหมือนเสียงแก่ ทำให้มีเขาเหมือนเขาโคแก่ ๆ ทำอย่างนั้นก็เพื่อประสงค์
 จะหลอกลวงกินสุกร กินแพะ กินแกะ กินโค คือ เมื่อยักษ์ตนนั้นเข้าไปในฝูง
 สุกร ฝูงสุกรก็เข้าใจว่า เป็นสุกรเหมือนกัน แล้วก็ไม่ระวังสิ่งใด พอได้
 โอกาสยักษ์ตนนั้นก็จับสุกรกินโดยไม่มีสุกรตัวใด ๆ เมื่อยักษ์ตนนั้นเข้าไปใน
 ฝูงแพะ ฝูงแพะก็เข้าใจว่า เป็นแพะเหมือนกัน พอได้โอกาasyักษ์ตนนั้นก็จับ
 แพะกินเสีย เมื่อไปพบฝูงแกะก็เข้าไปในฝูงแกะ ได้โอกาasyักษ์ตนนั้นก็จับ
 เมื่อไปพบฝูงโคก็เข้าไปอยู่ในฝูงโค เวลาได้โอกาasyักษ์ตนนั้นก็จับโคกิน ดังนี้ ๆ ท่าน
 ผู้ฟังทั้งหลาย พอจะเข้าใจได้แล้วว่า ความโอ้อวดนั้น ได้แก่การแสดงซึ่ง
 สิ่งที่ไม่มียิ่งอยู่ในตนให้เหมือนในตน แต่การกระทำอย่างนั้น เป็นการกระทำ
 ด้วยใจหยาบช้า อยากให้ผู้อื่นเข้าใจว่า ตนเป็นอย่างโน้นอย่างนี้ ๆ ผู้ใด
 ไม่มีนิสัยใจคออย่างนี้ ไม่มีลักษณะอย่างนี้ ละอย่างทว่านเสีย ผู้นั้นเรียกว่า
 คนไม่โอ้อวด ๆ ผู้นั้นจัดว่าเป็นคนดี จะต้องได้รับผลดีด้วยความไม่โอ้อวดนั้น
 เป็นแน่แท้ ๆ ในพระพุทธศาสนาดีเตยนคนโอ้อวดไว้เป็นอย่างมาก ต้องการ
 คนที่ไม่โอ้อวดเท่านั้น คือ ต้องการคนจริงเท่านั้น โดยเหตุนี้ เมื่อกุลบุตรจะ
 เข้าบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา พระที่เป็นอาจารย์สวด
 จึงได้บอกไว้แต่เบื้องต้นว่า อยนเต สัจจกาลิ กุตทกาลิ ซึ่งแปลว่า เวลาน
 เป็นเวลาจริง เวลาแท้ของเจ้า ๆ ยี่ ชาติ ดี ปุณณามิ สิ่งใดเป็นอย่างใด
 เมื่อเราถามถึงสิ่งนั้นก็จงบอกไปตามความจริง ดังนี้ ๆ เมื่อสวดบอกอย่างนี้

แล้ว จึงได้ชักถามต่อไปในข้ออื่น ๆ ดังที่ท่านทั้งหลายได้ฟังมา เพราะฉะนั้น
 ในพระพุทธศาสนาจึงมีแต่คนดีโดยมาก เพราะก่อนจะนำตนเข้ามาในพระพุทธ-
 ศาสนาเป็นพระภิกษุนั้น ก็ได้ถูกชักจูงจนเห็นว่าเป็นคนดีเสียก่อนแล้ว จึงได้
 เข้าในพระพุทธศาสนา เมื่อเข้าในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ต้องอยู่ในข้อกฎ
 ของพระพุทธศาสนา คือ พระธรรมวินัย แต่ว่าจะดีไปหมดทุกคนนั้นหาได้ไม่
 เพราะเหตุว่า เมื่อมีคนมากด้วยกัน ก็ต้องมีทั้งคนดีคนเลว เป็นแต่ว่าคนเลว
 นานมน้อย คนดีนั้นมากกว่า คือ พระภิกษุที่เลวนั้นมีน้อย เพราะผู้ใดเลวขึ้น
 ผู้นั้นก็ต้องถูกขับออกจากหมู่คณะ จะอยู่กับหมู่คณะต่อไปไม่ได้ คือ ผู้ใดเป็น
 ปาราชิกผู้นั้นก็ต้องถูกไล่เสีย ผู้ใดต้องสังฆาทิเสส ผู้นั้นก็ต้องถูกให้ข้อย
 ปรีวาสนกรรม ทำตนให้บริสุทธิ์แล้วจึงจักเข้าหมู่สงฆ์ได้ ผู้ใดมีความผิดในฐานะ
 เป็นปาจิตตีย์หรือถลาลัจฉัย ทกกฎ กุพภาษิต ผู้นั้นก็ต้องให้แสดงอาบัติ ทำ
 ตนให้บริสุทธิ์เสียก่อน แล้วจึงจักทำสังฆกรรมกับสงฆ์ได้ ๆ ที่ภิกษุผู้เลวทราม
 ต้องปาราชิกอยู่ในหมู่สงฆ์ไม่ได้นั้น ย่อมเป็นด้วยอำนาจพระพุทธศาสนา เปรียบ
 เหมือนซากศพจะลอยอยู่ในมหาสมุทรไม่ได้นั้น ก็เป็นด้วยอำนาจแห่งมหาสมุทร
 กล่าวคือ ซากศพอันใดไหลไปถึงมหาสมุทรแล้ว ซากศพนั้นก็ต้องถูกลูกคลื่น
 ในมหาสมุทรพัดขึ้นฝั่ง ไม่อาจลอยอยู่ในมหาสมุทรได้ ข้อนั้นใด พระภิกษุ
 องค์ใดเป็นคนเลวต้องปาราชิกแล้ว ก็ไม่อาจอยู่ในหมู่พระภิกษุสงฆ์ ต้องถูก
 ล้างออกไปจากหมู่ภิกษุสงฆ์นั้น ๆ ทว่าเพื่อประสงค์ให้รู้ว่า คนโอ้อวด
 นั้นเป็นคนเลวทราม เป็นคนที่ไม่ต้องการ ส่วนคนไม่โอ้อวดนั้นเป็น
 คนดี เป็นคนที่มีคุณต้องการ ๆ หมู่คณะอันเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า
 เป็นหมู่คณะที่ประเสริฐในโลก ด้วยเหตุว่าก่อนแต่จะเข้าเป็นหมู่คณะในพระพุทธ
 ศาสนานั้น ก็เลือกแล้วว่าดีแล้ว เมื่อเข้าอยู่ในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ต้อง
 อยู่ในกฎธรรมวินัย เมื่อผู้ใดทำผิดก็ต้องได้รับโทษตามสมควรแก่ความผิดโดย
 ไม่เลือกหน้า ๆ ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า คนไม่โอ้อวดนั้นเป็นคน
 หมู่คณะพึงประสงค์ เพราะเหตุว่า ไม่ทำความเข้าใจผิดให้แก่หมู่คณะ คือ
 เมื่อตนเป็นภิกษุเป็นภิกษุอย่างนั้น ไม่ทำให้ใครเห็นว่า ตนเป็นสักรหรือ
 เป็นแพะ เป็นแกะ เป็นโค เป็นกระบือ เป็นมณเฑียร เป็นเทวดา เมื่อตนเป็นสัตว์
 วิจารณ์ ก็ยอมเป็นสัตว์วิจารณ์อย่างนั้น ไม่ทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิดว่า ตน

เป็นอย่าง ไม่ทำเหมือนพญานาคขงจำแลงตัวเป็นมนุษย์ มาบวชในพระพุทธศาสนา ฉะนั้น ๑ กล่าวคือ ครงหนึ่งมีพญานาคตนหนึ่ง กลับดงเบือหน้าความเป็นนาค อาจจะเกิดเป็นมนุษย์ จึงเห็นว่าอาตมสังสแห่งบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนานั้น จะช่วยให้ตนได้เกิดเป็นมนุษย์ในชาติหน้า จึงได้จำแลงตนเป็นมนุษย์ขึ้นมาขอบวชในพระพุทธศาสนา ภิกษุทั้งหลายไม่รู้ ก็ยอมให้บวชเป็นภิกษุแล้วให้อยู่ในกุฏิหลังหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในวัด พอตกถึงเวลากลางคืน ภิกษุนาคนั้นก็นอนหลับไป เมื่อนอนหลับไปก็กลายเป็นพญานาคเหมือนอย่างเดิม ในเวลาจวนสว่างคณวันนั้น ก็มีพระภิกษุรูปหนึ่งได้ขึ้นจากเตียงกรม เปิดประตูกุฏิเข้าไปพบเห็นพญานาคนั้นนอนเต็มกุฏิอยู่ ก็ร้องขึ้นด้วยเสียงอันดัง ซึ่งเรียกว่าร้องเสียงหลง ๑ เมื่อพระภิกษุนั้นได้ยินเข้า ก็รีบตรมด้วยเข้าใจว่ามอันตราย ภิกษุนาคนั้นก็ตื่นขึ้น แล้วจำแลงตัวเป็นเหมือนภิกษุมนุษย์อีก ภิกษุทั้งหลายจึงได้นำภิกษุนาคนั้นไปเฝ้าพระพุทธองค์ ๑ พระพุทธองค์จึงทรงซักถามว่า เหตุไรเธอจึงทำอย่างนี้ ? ภิกษุนาคนั้นก็กราบทูลว่า เพราะอยากเกิดเป็นมนุษย์ แล้วพระพุทธองค์จึงตรัสว่า ดูก่อนพญานาค เธอเป็นเจ้าพวกสัตว์ตรังจนา บรรพชาอุปสมบทในศาสนาของเราไม่ได้ เธออย่าเสียใจ เธอจงกลับไปรักษาศีลตามธรรมเนียมพญานาคเกิด เธอก็จะได้เกิดเป็นมนุษย์ในข้างหน้า ๑ เมื่อพญานาคได้ฟังพระพุทธภูกาดังนี้ ก็เกิดโหม่นสเสียใจร้องให้กลับไปยังนาคพิภพ สันเรื่องพญานาคอยากเป็นภิกษุเพียงเท่านั้น ๑ ขอตานเผียงทั้งหลายของเข้าใจเกิดว่า การที่พญานาคทำอย่างนั้นเข้าในลักษณะโอ้อวดเป็นแน่แท้ เพราะเหตุว่า ตนเป็นอย่างหนึ่ง ก็ทำให้ผู้อื่นเห็นว่า เป็นอีกอย่างหนึ่ง ๑ ถ้าคนใดทำตนให้คนอื่นเข้าใจผิด คนนั้นก็เรียกว่าคนโอ้อวด เช่น โง่แต่ทำท่าทางเหมือนคนฉลาด ก็เรียกว่าคนโอ้อวด ๑ คนจนทำท่าทางอย่างคนมี ก็ยอเยื้องหย่มใช้จ่าอย่างคนมี เพื่ออยากให้คนอื่นรู้ว่าตนเป็นคนมี ก็เรียกว่าคนโอ้อวด ๑ คนไม่เก่งไทยแต่ทำท่าทางให้ผู้อื่นเข้าใจว่าเป็นไทย ตนไม่เป็นจีนก็ทำให้ผู้อื่นเข้าใจว่าตนเป็นคนจีน ตนไม่เป็นฝรั่งก็ทำให้ผู้อื่นเข้าใจว่าตนเป็นฝรั่ง ดังนั้นคนเรียกว่าคนโอ้อวดทั้งนั้น แต่การนิ่งห่มหรือทำท่าโดยไม่อยากให้ผู้อื่นเข้าใจผิดนั้น ไม่มีเรียกคนโอ้อวด ไม่เรียกว่าความโอ้อวด ๑ ที่จะเรียกว่า คน

โอ้อวดหรือความโอ้อวดนั้น ต้องทำด้วยเจตนาตั้งเรื่องขกัษุกร และเรื่อง
ภิกษุนากซึ่งแสดงมาแล้วนั้นเป็นตัวอย่าง ทั้งจงเข้าใจลักษณะแห่งความโอ้อวด
มีการประกาศคุณความดี ซึ่งไม่มีอยู่ไหนเป็นลักษณะดังนี้

ก็คนไม่มีมารยา ความไม่มีมารยา ซึ่งได้แสดงไว้ตามพระบาลีแล้วนั้น
มีคำอธิบายตามคัมภีร์สัมโมหะวินนทว่า คำว่า กล่าววาจาว่า ขออย่าให้ผู้อื่นรู้
คือ เมื่อภิกษุได้ทำผิดแล้ว ภิกษุนั้นก็กล่าวขึ้นเหมือนกับตนไม่ได้ทำผิดว่า เมื่อ
ภิกษุทั้งหลายแก่งลวงพระพุทธรูปบัญญัติ ก็ย่อมได้รับโทษหนัก การลวงพระ
พุทธรูปบัญญัติย่อมไม่มีแก่พวกเรา ดังนี้ ฯ ผู้พูดอย่างนี้เรียกว่าผู้ไม่มีมารยา ฯ
ผู้ใดทำผิดแล้วพยายามด้วยกาย เพื่อให้ผู้อื่นว่า ตนเป็นผู้ทำผิด คือ พยายาม
ทำความดีด้วยวัตถุ ขออย่าให้ผู้อื่นรู้จักบาปกรรมที่เราทำไว้แล้ว ผู้นั้น
ก็เรียกว่าผู้ไม่มีมารยา ฯ สิ่งใดเป็นเหมือนหลอกลวงตาของผู้อื่น โดยเหตุที่
ปกปิดความผิดที่มีอยู่ สิ่งนั้นแหละเรียกว่ามารยา ฯ คำว่า การมีเสียงสูง
เป็นมารยานั้น อธิบายว่า ผู้ที่ทำความผิดย่อมมีเสียงดัง เพื่อจะปกปิดความ
ผิดของตน ฯ การมีเสียงดังเพื่อปกปิดความผิดของตน ก็เรียกว่า เป็นมารยา
อย่างหนึ่ง ฯ การหลอกลวง คือการแสดงไปอย่างอื่นด้วยกาย วาจา ก็เรียกว่า
เป็นมารยาอย่างหนึ่ง ฯ การลวง คือการทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิด ก็เป็นมารยา
อย่างหนึ่ง ฯ การกลบเกลื่อนความผิดของตนด้วยการพูดว่า เราไม่ได้ทำ
อย่างนั้น ก็เป็นมารยาอย่างหนึ่ง ฯ การหลอกลวงความผิดของตนด้วยการกล่าวว่า
เราไม่ได้เป็นอย่างนั้น ก็เป็นมารยาอย่างหนึ่ง ฯ การซ่อนความผิดไว้ด้วยการ
กายเป็นต้น ก็เป็นมารยาอย่างหนึ่ง การซ่อนไว้รอบ คือ การซ่อนไว้ทุกส่วน
ก็เป็นมารยาอย่างหนึ่ง การปกปิดความชั่วของตนด้วยกายกรรม วาจกรรม ทำ
เหมือนกับบุคคลปกปิดกลัวด้วยหญ้าหรือใบไม้ ก็เป็นมารยาอย่างหนึ่ง การ
ปกปิดไว้รอบ คือ ปกปิดไว้ทุกส่วน ก็เป็นมารยาอย่างหนึ่ง การแสดงออกไป
โดยไม่ทำให้เห็น ก็เป็นมารยาอย่างหนึ่ง . การแสดงออกไปโดยไม่ทำให้ปรากฏ
แจ่มแจ้ง ก็เป็นมารยาอย่างหนึ่ง การปกปิดไว้ให้ถึงความชั่วของตน ก็
เป็นมารยาอย่างหนึ่ง การปกปิดความชั่วไว้แล้วทำอีก ก็เป็นมารยาอย่างหนึ่ง

รวมใจความว่ามารยานั้น มีการปกปิดซึ่งความชั่วที่ตัวทำแล้วเป็นลักษณะ ๑
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

ออกมาเห็นฤษัณังคลมโปง คือ นั่งเฝ้าคลมตัวอยู่ ก็นึกเฉลียวใจว่า เหตุไร
 วันก่อน ๆ ฤษัณังคลมโปงไม่เฝ้าคลมตัวเหมือนอย่างนั้น พอนึกสงสัยอย่างนั้นก็เลย
 ไปทางใต้ลม พอได้กลิ่นเหม็นที่ฤษัณังคลมโปงได้เข้าไปแล้ว ก็รู้ว่าฤษัณังคลมโปงจะฆ่าตน
 จึงได้ถอยหลังกลับเข้ารู ฤษัณังคลมโปงเรียกตามว่า จงมากินพริกไทย ดีปลี เกลือ
 กระเทียมกับเราเถิด พญาเหี้ยก็ไม่ฟังเสียง ฤษัณังคลมโปงจึงได้ขว้างดินพินตาม แต่
 ไม่ถูกพญาเหี้ย เมื่อพญาเหี้ยเข้าไปในรูจอมปลวกแล้ว ก็โผล่ศีรษะออกมา
 กล่าวว่า ท่านเป็นคนเกลียดแต่ข้างนอกเท่านั้น ส่วนข้างในของท่านขรุขระมาก
 มีประโยชน์อะไรด้วยขลุ่ยสำหรับฤษัณังคลมโปง ท่านมันสงสัยอย่างนั้น เราจัก
 บอกให้ชาวบ้านแฉกทราบว่าแล้วก็เข้าไปซ่อนตัวอยู่ในจอมปลวกเสีย ฤษัณังคลมโปง
 ก็นึกกล่าวว่า พญาเหี้ยจะไขความชั่วของตัวให้ชาวบ้านรู้ จึงรับหนัจากที่นั่นไป
 สุนเรื่องฤษัณังคลมโปงเพียงเท่านั้น ๆ ของงเข้าใจเถิดว่า ผู้ทำกริยาอาการดังฤษัณังคลมโปง
 นี้ เรียกว่าคนมีมารยา ส่วนผู้ที่ไม่มีกริยาอาการดังที่วานนี้ เรียกว่าคนไม่มีมารยา
 ดังนี้ สุนเนื้อความในเทศนาภิกษุเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฺฐก ๒๑

คัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ

ว่าด้วยคนมีหิริ คนมีโอตตปปะ

กตโม จ ปุคฺคโล หิริมา ฯ ตตฺถ กตมํ หิริยํ หิริยติ หิริยิตฺตพฺเพน
 หิริยติ ปาปกาณฺโณ อกุสลาณํ ฆมฺมานํ สมาสตติยา อัย วุจฺจติ หิริติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ กณฺฐก ๒๑ ว่าด้วย
 คนมีหิริ คนมีโอตตปปะ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
 พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาทพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
 คนมีหิรินั้น ได้แก่คนชนิดใด ๆ หิรินั้น ได้แก่สิ่งไร ๆ ความละอายต่อสิ่งที่
 ควรละอาย คือ ละอายต่อการทำสิ่งที่เป็นบาปอกุศล เรียกว่าหิริ ๆ บุคคลผู้
 ประกอบด้วยหิริ เรียกว่าคนมีหิริ ๆ คนมีโอตตปปะนั้น ได้แก่คนชนิดใด ๆ
 โอตตปปะนั้น ได้แก่สิ่งไร ๆ ความสะดุ้งกลัวต่อสิ่งที่ควรสะดุ้งกลัว คือ สะดุ้งกลัว
 ต่อการทำสิ่งที่เป็นบาปอกุศล เรียกว่าโอตตปปะ ๆ บุคคลผู้ประกอบด้วยโอต-
 ตปปะเรียกว่าคนมีโอตตปปะ ดังนี้ ส่วนในอรรถกถาแห่งคัมภีร์นั้นได้ว่าไว้ประการใด
 เพราะฉะนั้น จึงจักยกเอาเนื้อความในคัมภีร์อื่นมาแสดงต่อไป เพื่อให้ธรรมทั้ง ๒
 ข้อนั้น กว้างขวางออกไปให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้ฟังทั้งหลาย แต่ตอนนั้นของผู้ฟังทั้งหลาย
 จงเข้าใจว่า คนมีหิรินั้น คือ คนมีความละอายต่อการทำความชั่ว ไม่ใช่ละอายคน ๆ
 การละอายคนแล้ว ไม่ทำความชัวนั้น ยังไม่เรียกว่าคนมีหิริ เพราะเมื่อลบล้างคน
 เข้าแล้ว ก็จะต้องทำความชั่ว ๆ คนมีหิรินั้น จะอยู่ต่อหน้าคนหรือลับหลังคน
 เมื่อนักจะทำความชั่วขึ้นมาในเวลาใด ก็รู้สึกละอายขึ้นในเวลานั้น คือ ละอายว่า
 การทำความชั่วอย่างนั้น ข้อมไม่สมควรแก่เราผู้มีชาติตระกูลอย่างนั้น มียศศักดิ์
 สมบัติบริวารอย่างนั้น มีความรู้คุณธรรมอย่างนั้น กล่าวคือ ในคัมภีร์อุตตสาลิน
 ได้อธิบายหิริโอตตปปะไว้ว่า คำว่า ละอายต่อสิ่งที่ควรละอายนั้น คือ เกลียดชัง
 ต่อความชั่ว มีความชั่วที่จะต้องทำด้วยกายเป็นต้น ๆ คำว่า สิ่งที่เป็นบาปนั้น
 ได้แก่สิ่งทั้งหลาย ๑ คำว่า สิ่งที่เป็นอกุศลนั้น ได้แก่สิ่งที่เกิดขึ้นด้วยความไม่
 ฉลาด ๑ คำว่า การทำนั้น ได้แก่การประกอบสิ่งทั้งหลาย สิ่งที่เกิดด้วยความไม่
 ฉลาด สิ่งชั่วชำนั้น ๑ คำว่า โอตตปปะนั้น ได้แก่สะดุ้งกลัวต่อสิ่งที่ควร
 สะดุ้งกลัว คือ สะดุ้งกลัวต่อการทำความชั่วต่าง ๆ มีความชั่วที่จะต้องทำด้วยกาย
 เป็นต้น ดังนี้ ๆ ได้ใจความออกไปว่า คนมีหิรินั้น ได้แก่คนเกลียดชังความชั่ว ๆ
 คนมีโอตตปปะนั้น ได้แก่คนกลัวความชั่ว ดังนี้ ๆ เมื่อจับใจความได้ดังนี้แล้ว
 ก็ควรเข้าใจต่อไปว่า ความชั่วต่าง ๆ มีความชั่วที่จะต้องทำด้วยกายเป็นต้นนั้น
 เมื่อว่าโดยเกำมูลแล้วจะมีอยู่สักเท่าไร เพราะเมื่อเข้าใจได้แล้วว่า เกำมูลแห่ง

ความขวนั้น มือบ่เท่านั้นเท่านั้น ก็จะได้ระวังได้ง่าย เมื่อยังไม่เข้าใจก็ระวังได้ยาก
 รักษาได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงจัดได้แสดงว่า เมื่อว่าโดยเค้ามูลแล้ว ความขว
 นั้นมีอยู่ ๑๐ ประการ คือ ความขวที่จะต้องทำด้วยกาย ๓ ประการ อันได้แก่
 ปาณาติบาต การฆ่าผู้อื่น ๑ อทินนาทาน การลักขโมยผู้อื่น ๑ กาเมสมิฉาจาร
 การทำผิดกรรยาผู้อื่น ๑ ฯ ความขวที่จะต้องทำด้วยกายอย่างอื่นที่รวมอยู่ใน ๓ ข้อ
 นั้น เช่นการทุบตีผู้อื่น การเบียดเบียนผู้อื่น การข่มเหงผู้อื่นด้วยกาย การ
 ใช้ผู้อื่นให้เกินกำลัง เช่นใช้โคเทียมเกวียนเกินกำลังไป ใช้กระบือไถนาเกิน
 กำลังไป ใช้ม้าลากรถเกินกำลังไป หรือใช้โคบรรทุกต่างเกินกำลังไป ก็จัด
 เข้าในข้อปาณาติบาต ฯ การฉ้อโกงผู้อื่น การแย่งชิงของผู้อื่น การหลอกลวง
 ผู้อื่นด้วยของปลอม การทำเล่ห์กลเอาของผู้อื่น ก็จัดเข้าในข้ออทินนาทาน ฯ
 การรักลูกเมียผู้อื่นด้วยกาย คือ แสดงความรักต่อลูกเมียผู้อื่นด้วยกาย แม้เพียง
 แต่แสดงด้วยตาหรือด้วยมือเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่ถึงกับร่วมรักกันก็จัดเข้าใน
 ข้อกาเมสมิฉาจาร ฯ เมื่อพูดถึงว่าลูกเมียเขาเช่นนั้น ก็ย่อมทำให้เกิดความ
 สงสัยแก่ผู้ฟังทั้งหลายว่า กาเมสมิฉาจารนั้นห้ามลูกเขาด้วยหรือ ฯ ผู้ฟังอาจคิด
 สงสัยอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงจะแก้สงสัยเสียในบัดนี้ กล่าวคือในคัมภีร์ได้
 จำแนกผู้หญิงที่ต้องห้ามไว้ ๒๐ จำพวก คือ ในคัมภีร์ภิกขุวัฏฐกถาอันว่าด้วยสญ
 จริตตวิภังคินันว่า คำว่า ภรรยา นั้นมีอยู่ ๒๐ จำพวก คือ หญิงที่มารดาผู้เดียว
 ปกครอง ๑ หญิงที่บิดาผู้เดียวปกครอง ๑ หญิงที่ปกครองทั้งมารดาบิดา ๑ หญิง
 ที่พี่ชายน้องชายปกครอง ๑ หญิงที่พี่สาวน้องสาวปกครอง ๑ หญิงที่ญาติปกครอง ๑
 หญิงที่โคตรวงศ์ปกครอง ๑ หญิงที่ธรรมปกครอง ๑ หญิงที่มีการรักษา ๑ หญิงที่
 พระราชาทรงห้าม ๑ หญิงที่บุรุษได้มาด้วยทรัพย์เพื่อจะให้เป็นภรรยา ๑ หญิงที่
 อยู่เป็นภรรยาบุรุษด้วยความพอใจ ๑ หญิงที่อยู่เป็นภรรยาโดยเห็นแก่ทรัพย์
 สมบัติ ๑ หญิงที่อยู่เป็นภรรยาโดยเห็นแก่เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ๑ หญิงที่เข้าพร
 แต่งงานเพียงแต่เก่าแก่จุ่มอลงจุ่มถาดน้ำร่วมกับมอญแล้วให้ศัลให้พรว่า ขอ
 อย่ารู้จักแตกกันเหมือนกับนาคงนเท่านั้น ยังไม่ได้ส่งตัวให้แก่กันก็จัดเป็น
 ภรรยา ๑ หญิงที่บุรุษสวมเช็ดดอกไม้ให้หรือสวมพวงมาลัยให้ด้วยตั้งใจจะสว
 เป็นภรรยา แต่ยังไม่ได้สวข้อก็จัดเป็นภรรยา ๑ หญิงที่เป็นทาสด้วยเป็นภรรยา

ด้วย ๑ หญิงที่เป็นคนงานด้วยเป็นภรรยาด้วย ๑ หญิงเชลยที่เขานำมาเพื่อจะให้
เป็นภรรยา ๑ หญิงที่อยู่ร่วมกับบุรุษเพียงชั่วคราว แต่ยังไม่ได้แยกจากบุรุษใน
ขณะนั้น ก็จัดเป็นภรรยา ๑ รวมเป็น ๒๐ จำพวกด้วยกันดังนี้ ฯ เมื่อท่าน
ทั้งหลายได้ฟังดังนั้นแล้วก็จะเห็นได้ว่า หญิง ๒๐ จำนวนนี้ เมื่อขอลงกัม ๒
จำพวก คือ ลูกเขาเมียเขาเท่านั้น แม้แต่หญิงนครโสภณที่อยู่ร่วมกับบุรุษเพียง
ชั่วคราว ก็ยังไม่แยกจากบุรุษนั้นในขณะนั้น ก็ยังจัดเป็นภรรยาของบุรุษนั้น
เมื่อบุรุษอื่นไปล่วงลาในขณะนั้น ก็จัดเป็นกามะสมิจฉาจาร ดังนี้ ฯ เมื่อได้ใจ
ความว่า เป็นกามะสมิจฉาจารทั้งลูกเขาเมียเขาแล้ว บุรุษทั้งหลายจะทำอย่างไร
จึงจะไม่เป็นบาป ฯ บุรุษทั้งหลายต้องสละอกับผู้ปกครองของเขาจึงร่วมรักตาม
ประเพณีโลก จึงจะไม่เป็นบาป ถ้าลอบรักโดยยังไม่ได้สละก็ต้องเป็นบาป ต้อง
ตกนรกแน่แท้ ต้องเกิดเป็นคนกะเทยแน่แท้ ต้องเกิดเป็นคนมีข้าศึกศัตรูมากแน่
แท้ ซึ่งเข้าใจอย่างนี้เพราะเห็นในเรื่องแห่งลูกเศรษฐี ๔ คน ที่ ไปตกโลหกุมภี
นรกอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ คือในคัมภีร์ธรรมบทได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้
ทรงแสดงแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ในอดีตกาลล่วงแล้วมา ในครั้งนั้นทั้งหลาย
มีอายุ ๒ หมื่นปีนั้น พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เกิดขึ้นในโลกได้เสด็จเที่ยวไป
ในที่ต่าง ๆ จนกระทั่งกรุงพาราณสีพร้อมด้วยพระอรหันตขีณาสพ ๒ หมื่นองค์
เป็นพุทธบริวาร ฯ ในกาลครั้งนั้นชาวกรุงพาราณสีได้ชักชวนกันถวายอาคันตุก
ทานเป็นอันมาก ได้รวมกำลังกันสองคนสามคน ต่อกิจของคหบดีบ้าง ร่วมกัน
หลายคนถวายทานแก่กิจของคหบดีบ้าง ฯ ในครั้งนั้นมีบุตรเศรษฐีอยู่ ๔ คน มี
สมบัติคนละ ๔๐ โกฏิ อยู่ในกรุงพาราณสี ฯ บุตรเศรษฐีทั้ง ๔ คนนั้น ได้ปรึก
ษากันว่า พวกเราต่างก็มีทรัพย์สมบัติมากด้วยกันทั้งนั้น พวกเราจะทำอะไรดี ฯ
พวกนั้นหาได้พูดว่า เมื่อมีพระพุทธเจ้าเสด็จมาที่บ้านเมืองของเราอย่างนี้แล้ว
พวกเราควรจะถวายทาน ควรจะทำการบูชา ควรรักษาศีล ดังนี้ มีแต่
ออกความเห็นกันไปอย่างอื่น คือ คนหนึ่งออกความเห็นไปว่า พวกเราพากัน
ทำตัวเป็นนักดื่มสุราเถิด จึงจักสนุกสนาน จึงจักมีประโยชน์แก่ชีวิตของ
เรา ฯ คนหนึ่งว่าพวกเราพากันบริโภคแต่ข้าวสาลี อันมีกลิ่นหอม ซึ่งเป็น
ข้าวสาลีที่เขาเก็บไว้ค้างถึง ๓ ปี ให้หมิ่นหมิ่นสาธุแล้ว ไม่ต้องทำอะไร

เกิด ก็จักเกิดเป็นประโยชน์แก่ชีวิตร่างกายของพวกเรา ฯ คนหนึ่งว่า
 พวกเราให้เขาทำขมต่าง ๆ มาเลี้ยงกันให้สนุกสนานไปทุกวันเกิด ก็จักเกิด
 เป็นประโยชน์แก่พวกเรา ฯ อีกคนหนึ่งว่า พวกเราไม่ต้องทำอย่างอื่น บอกว่า
 จักให้ทรัพย์เท่านั้น หนิงที่ไม่พอใจนั้นไม่มี พวกเรajakแล้วโลมหนิงด้วย
 ทรัพย์แล้วนำมาร่วมรักคนละชั่วคราวเกิด จักเกิดเป็นประโยชน์ดี ฯ สหาย
 นอกนั้นก็เห็นด้วย จำเดิมแต่นั้นไปบุตรเศรษฐีทั้ง ๔ คนนั้น ก็ได้ส่งทรัพย์ไป
 ให้แก่หนิงที่มรูปร่างแล้ว ทำปรหารกรรมอยู่ตลอด ๒ หนับ เวลาดายแล้ว
 ได้ไปเกิดในอเวจีมหานรก ฯ ใหม้อยู่ในอเวจีรณนั้นตลอดพุทธันดร แล้ว
 พ้นจากอเวจีมหานรก มาตกในโลหกัมภีรก่อนเป็นหม้อทองแดงลึก ๖๐ โยชน์
 จนพลิกคว่ำพลิกหงายลงไปใ้ในน้ำทองแดงอันกำลังเดือดพล่านนั้น จนกว่าจะถึง
 ก้นหม้อทองแดงก็กินเวลาได้ ๓ หนับ เมื่อถึงก้นหม้อทองแดงแล้ว ก็ฟุ้งมา
 ด้วยอาการพลิกคว่ำพลิกหงายเหมือนกับเมล็ดข้าวสารในหม้อข้าว อันกำลังเดือด
 พล่าน ฉะนั้น จนกว่าจะขึ้นมาถึงปากหม้อทองแดงก็กินเวลาช้าถึง ๓ หนับ
 บอ ก เมื่อถึงปากหม้อทองแดงแล้ว ต่างก็อยากจะปรับทุกข์ต่อกันที่ได้ทน
 ทุกข์อันยังเช่นนี้ เพราะบาปกรรมที่ได้ทำไว้คราวนั้น แต่ก็ได้พูดได้เพียงคน
 ละ ๑ อักษรว่า ห. สะ. นะ. โส. เท่านั้น แล้วก็กลับจมลงไปใ้ในหม้อทองแดง
 อีก จนกระทั่งบัดนี้ก็ยังจมลงไปไม่ถึงก้นหม้อ ดังนี้ ฯ ที่จะเห็นว่าลูกเศรษฐี
 ทั้ง ๔ คนนั้น ได้ทำกาเมสุมิจฉาจารทั้งลูกเขาเมียเขานั้น ก็เห็นได้ด้วยเนื้อเรื่อง
 คือนเนื้อเรื่อนนั้นว่า บุตรเศรษฐีทั้ง ๔ คนนั้น ได้ส่งทรัพย์ไปให้แก่หนิงทั้งหลาย
 ที่มรูปร่างสวยแล้วทำปรหารกรรม ดังนี้ ฯ คำว่า หนิงทั้งหลายที่มรูปร่างนั้น ก็
 ต้องหมายถึงหนิงทั่วไปทั้งที่เป็นเมียเขาและไม่ใช่มียาเขา แต่คำนี้ยังไม่ชัดแท้
 ที่ชัดแท้คือ คำว่าปรหาริเก ซึ่งแปลว่า การกระทำต่อทาริกาของผู้อื่น ดังนี้ ฯ
 คำว่าทาริกาของผู้อื่นนี้ ต้องหมายถึงลูกสาวของคนอื่น ฯ เพราะลูกสาวของผู้อื่น
 เรียกว่ากุมาริกามี ที่ยังไม่สามันน เขาเรียกกันว่าทาริกามี เรียกว่ากุมาริกามี
 เรียกว่ามาณวิกา มี ส่วนภาษาของเราเรียกว่าเด็กหญิงก็มี เรียกว่านางสาวก็มี เพราะ
 ฉะนั้น จึงรวมใจความว่า ลูกสาวเขาก็เป็นกาเมสุมิจฉาจารเหมือนที่กล่าวไว้ใน
 คัมภีร์พระวิงคือนว่าด้วยหนิง ๒๐ จำพวก ซึ่งแสดงมาแล้วนี้ ฯ แต่การที่บุตร

เศรษฐีทั้ง ๔ คน จะตกรถอยู่บนานักหนานัน ก็เพราะเหตุว่าบุตรเศรษฐี ๔ คนนั้นได้
 ทำกาเมสุมิจฉาจารย์อยู่บนานถึง ๒ หนมนับ ดังนี้ ๆ ที่ว่ามานักเพื่อแก้ความสงสัยของ
 ผู้ฟังทั้งหลายว่า ถ้าลอบรักลูกสาวของเขาแล้วไม่เลียงดูให้เป็นภรรยาอันต้อง
 เป็นบาป ถ้าทำมากก็จะเป็นบาปมาก ตกรถอยู่บนาน แต่ได้รับเลียงดูส่วยใน
 ภายหลังนั้น เข้าใจว่าจะไม่ตกรถ แต่ความเข้าใจอันนี้จะผิดถูกอย่างไรก็แล้ว
 แต่แก้ปราชญ์ทั้งหลายจะพิจารณา ยังไม่ควรเชื่อถือตามทว่านแท้ ที่ควรเชื่อก
 นั้น คือการเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่นนั้นแหละเป็นบาปแท้ เป็นบาปโดยไม่
 ต้องสงสัย บาปทั้งในชาติต้นและชาติหน้า ๆ บาปในชาตินั้นก็ได้แก่โทษทุกข-
 ภัยที่จะได้รับจากสามของเขาและโทษทุกขภัยที่จะได้รับตามกฎหมาย บาปใน
 ชาติหน้านั้น ก็ได้แก่การไปตกรถ เกิดเป็นเปรต เป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นคน
 กะเทย เป็นคนมีข้าศึกศัตรูมากดังนเป็นต้น ๆ ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้า
 ใจเถิดว่า ความชั่วที่เกี่ยวกับความรักทั้งสนนนั้น จัดเข้าในข้อว่าด้วยกาเมสุมิจ-
 ฉาจารย์ ๆ ความชั่วที่เกี่ยวกับการผิดเท็จทั้งสนนนั้น จัดเข้าในข้อมัสาวาท ๆ
 ความชั่วที่เกี่ยวกับการทำให้เขาแตกสามัคคีกันทั้งสนนนั้น จัดเข้าในข้อบีสณ-
 วาจา ๆ ความชั่วที่เกี่ยวกับการคำสาปแช่ง หรือการพูดด้วยเจตนาร้ายทั้งสน-
 นนั้น จัดเข้าในข้อผรุสวาจา ๆ ความชั่วที่เกี่ยวกับการพูดสิ่งที่ไม่มียประโยชน์
 นั้น จัดเข้าในข้อสัมผัปปลาปวาจา ๆ ความชั่วที่เกี่ยวกับความโลภ
 อยากได้ของผู้อื่นทั้งสนนนั้น จัดเข้าในข้ออภิชฌา ๆ ความชั่วที่เกี่ยวกับคิดร้าย
 ต่อผู้อื่นทั้งสนนนั้น จัดเข้าในข้อพยาบาท ๆ ความชั่วที่เกี่ยวกับการเห็นผิด
 ความคิดผิดทั้งสนนนั้น จัดเข้าในข้อมิจฉาทิฎฐิ ๆ เพราะฉะนั้น เมื่อว่า
 ถึงหลักแห่งความชั่วแล้ว ก็มีอยู่ ๑๐ อย่างด้วยกัน คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน
 กาเมสุมิจฉาจารย์ มุสาวาท บีสณวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปวาจา
 อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฎฐิ ดังนี้ ๆ เมื่อท่านผู้ฟังทั้งหลายจับหลักได้อย่าง
 นั้นแล้ว ก็จะได้รู้ได้ว่าความชั่วที่ควรละอาช คือ ที่ควรเกลียดชัง ที่ควรกลัวนั้น มีอยู่
 ๑๐ ประการด้วยกัน นอกจาก ๑๐ ประการนั้น ก็รวมอยู่ใน ๑๐ ประการนี้ ดังนี้ ๆ
 เมื่อจับหลักได้อย่างนั้นแล้ว ก็จะสะดวกรใจแก่การทำพุทธานุสสติทั้งปวง คือ เมื่อจะทำ
 หรือพูดหรือคิดสิ่งใดก็จะได้คิดว่า การทำพุทธานุสสติของเราจัดเข้าในความชั่ว ๑๐

ประการข้อใดหนึ่งหรือไม่ เมื่อเห็นว่าจัดเข้าในข้อใดข้อหนึ่งแล้ว ก็จะได้
 ไม่ทำ พุคคิตสังนัณ ถ้าเห็นว่าไม่จัดเข้าก็จะไม่ได้ทำ พุค คิตสังนัณ ฯ ผู้ที่ไม่รู้จัก
 บาปว่าได้แก่สิ่งใด ไม่รู้จักความชั่วว่ามีอยู่เท่าไร ก็ย่อมลำบากใจในการที่จะ
 ระวังรักษาซึ่งกายวาจาใจของตน ถ้ายังได้ฟังเรื่องบาปอกุศลมาก ๆ ก็ยังจะ
 ลำบากใจว่ามีบาปอกุศลมากนัก ถึงกับเคยได้ยินคนพูดเสมอว่า ถ้าถือบาปแล้ว
 ก็มิรู้จะทำอะไรกิน เขี่ยคมือเขี่ยคเท้าออกไปก็ไม่ได้ บาปทั้งนั้น ทำอะไร
 ก็บาป ทำอะไรก็บาป ดังนั้นเสมอ คนที่พูดอย่างนั้นก็เพราะจับหลักไม่ได้ ว่า
 บาปมีอยู่เท่าไร บาปได้แก่สิ่งใด เพราะฉะนั้น สำหรับผู้ที่จับหลักได้ว่าบาป
 เมื่อว่าโดยหลักใหญ่มีอยู่ ๑๐ ประการ คือความชั่ว ๑๐ ประการ ซึ่งแสดง
 มาแล้วนี้ ฯ คำว่าความชั่ว ๑๐ ประการนี้ เรียกว่าบาปก็ได้ เรียกว่าอกุศลก็ได้ เรียก
 ว่าทุจริตก็ได้ แต่ในภาษาไทยเรียกว่า ความชั่วเท่านั้น ฯ ความชั่วดังกล่าว
 นแลเป็นสิ่งที่เราทั้งหลายควรเกลียดชัง ควรสะดุ้งกลัว เพราะเหตุว่า เป็นของ
 ไม่ดี เป็นของให้โทษทุกขภัยแก่ผู้กระทำทั้งในชาติหนึ่งและชาติหน้า ฯ ผู้ที่
 จักโทษทุกขภัยแห่งความชั่วทั้งสนอันรวมลงในหลักใหญ่ ๑๐ ประการนี้แล้ว ย่อม
 เกลียดกลัวเหมือนกับเกลียดของโสโครก เหมือนกับกลัวอสรพิษฉะนั้น ฯ ผู้ใด
 มีความเกลียดความชั่วทั้งสน ผู้นั้นเรียกว่าคนมีหิริ ฯ ผู้ใดมีความกลัว
 ความชั่วทั้งสน ก็จักไม่เกิดโทษทุกขภัยแก่ผู้นั้น เรียกว่าคนมีโอตตปปะ ฯ
 คนมีหิริโอตตปปะย่อมได้ไปเกิดในทตัมสุข คือ มนุषย์ สวรรค์ทั้งนั้น ฯ สนเนื้อ
 ความในเทศนาภิกขุตนเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้

กณทท ๒๒

คัมภีรพระปุคคัลลัญญุต

ว่าด้วยคนว่าง่าย คนมีมิตรดี

กตโม จ ปุคคโล สุวโจ ฯ ตตถ กตมา โสวจสสตา สหรมมิกา
วุจจมานเ โสวจสสายิ โสวจสสยิ โสวจสสตาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรพระปุคคัลลัญญุต กณทท ๒๒ ว่าด้วย
คนว่าง่าย คนมีมิตรดี สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
คนว่าง่ายนั้นได้แก่คนชนิดไร ? ความว่าง่ายนั้นได้แก่สิ่งใด ? ความว่าง่าย
ความไม่ถือผิด ความไม่ทำตนให้เป็นข้าศึก ความเอื้อเฟื้อ ความเชื่อฟัง
ในผู้ประพฤดิธรรมร่วมกัน เรียกว่าความว่าง่าย บุคคลผู้ประกอบด้วยความว่า
ง่าย เรียกว่าคนว่าง่าย ฯ คนมีมิตรดีนั้นได้แก่คนชนิดไร ? ความมีมิตรดีนั้น
ได้แก่สิ่งไร ? การคบ การรักดี การทำตาม ซึ่งบุคคลผู้มีศรัทธา ผู้มีศ
เลศความร้มากร ผู้มีการบริจาค ผู้มีบุญญา เรียกว่าความมีมิตรดี ฯ บุคคลผู้
ประกอบด้วยความมีมิตรดี เรียกว่าคนมีมิตรดี ดังนี้ ฯ สันเนอความที่พระ
พุทธเจ้าทรงแสดงในพระบาลีคัมภีรนี้เพียงเท่านั้น ส่วนในอรรถกถาคัมภีรนี้มีได้
อธิบายไว้ประการใด เพราะฉะนั้น จึงจักได้อธิบายตามคัมภีรอื่นต่อไป กล่าว
คือ ความว่าง่าย ความเป็นคนว่าง่ายนั้น มีอยู่ในอนุมานสูตร คัมภีรมัชฌิมนิกาย
สพายตนวรรค กล่าวคือ ในอนุมานสูตรนั้นว่า พระโมคคัลลานเถระเจ้าได้แสดง
แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย ถึงแม้ว่าภิกษุจะไม่ปวารณาไว้ว่า ขอ

ท่านทั้งหลายจงว่ากล่าวข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าเป็นผู้ควรที่ท่านทั้งหลายจะว่ากล่าว
 อย่างหนัก แต่ภิกษุนั้นเป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมอันทำให้ว่าง่าย เป็นผู้
 อุตุน เป็นผู้รับคำสั่งสอนโดยเคารพ เพื่อนพราหมณ์ทั้งหลายขึ้นตัวว่ากล่าว
 สั่งสอน ยินดีเคยทำความคุ้นเคยกับภิกษุหนุ่ม ๆ คู่ก่อนท่านทั้งหลาย ธรรม
 อันเป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่ายนั้น ได้แก่สิ่งใด ? คู่ก่อนท่านทั้งหลาย ภิกษุในพระ
 ธรรมวินัยย่อมไม่มีความปรารถนาลามก ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนา
 ลามก การที่ภิกษุไม่มีความปรารถนาลามก ไม่ตกอยู่ในอำนาจปรารถนาลามก
 อันนี้แหละเป็นธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย ๆ อีกข้อหนึ่งท่านทั้งหลาย คือ
 ภิกษุไม่ยกตนข่มผู้อื่น แม้การที่ภิกษุไม่ยกตนข่มผู้อื่น ก็เป็นธรรมทำให้เป็นคน
 ว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ อีกข้อหนึ่งท่านทั้งหลาย คือ ภิกษุในพระธรรมวินัย
 ย่อมไม่เป็นคนขี้โกรธ ไม่ถูกความโกรธครอบงำ แม้ภิกษุไม่เป็นคนขี้โกรธ
 ไม่ถูกความโกรธครอบงำ ก็เป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ อีก
 ข้อหนึ่งท่านทั้งหลาย คือภิกษุในพระธรรมวินัย ย่อมไม่เป็นคนขี้โกรธ ไม่
 เป็นคนผูกโกรธ แม้การที่ภิกษุไม่เป็นคนขี้โกรธ ไม่เป็นคนผูกโกรธนั้นก็
 เป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ อีกข้อหนึ่งท่านทั้งหลาย คือ ภิกษุในพระ
 ธรรมวินัยย่อมไม่เป็นคนขี้โกรธ ไม่เป็นคนขี้ดื้อ เพราะความโกรธ แม้การที่
 ภิกษุไม่เป็นคนขี้โกรธ ไม่เป็นคนขี้ดื้อเพราะความโกรธ ก็เป็นธรรมทำให้
 เป็นคนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ อีกข้อหนึ่งท่านทั้งหลาย คือภิกษุในพระธรรมวินัย
 ย่อมไม่เป็นคนขี้โกรธ ไม่ปลั่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ แม้การที่ภิกษุไม่
 เป็นคนขี้โกรธ ไม่ปลั่งวาจาอันใกล้ต่อความโกรธ ก็เป็นธรรมทำให้เป็น
 คนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ อีกข้อหนึ่งท่านทั้งหลาย คือภิกษุในพระธรรมวินัย
 ถูกตักเตือนแล้วย่อมไม่โต้เถียงผู้ตักเตือน แม้การที่ภิกษุถูกตักเตือนแล้วไม่
 โต้เถียงผู้ตักเตือน ก็เป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ อีกข้อ
 หนึ่งท่านทั้งหลาย คือ ภิกษุในพระธรรมวินัย ถูกตักเตือนใจทั่วแล้วย่อมไม่รุกราน
 ผู้ใจทั่ว แม้การที่ภิกษุถูกใจทั่วแล้วไม่รุกรานผู้ใจทั่วนั้นก็
 เป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ อีกข้อหนึ่งท่านทั้งหลาย คือภิกษุในพระ
 ธรรมวินัย ถูกใจทั่วแล้ว ย่อมไม่กลับยกโทษแก่ผู้ใจทั่ว แม้การที่ภิกษุ

ถูกโจทก์ท้วงแล้วไม่กลับชกโทษแก่ผู้โจทก์ท้วง^๕ ก็เป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่าย
 อย่างหนึ่ง ๆ ^๕ยังอีกข้อหนึ่งท่านทั้งหลาย คือ ภิภษในพระธรรมวินัย^๕ ถูกโจทก์
 ท้วงแล้วข่อมไม่ประพฤตเลียงไปทางอื่น ข่อมไม่พูดเลียงไปทางอื่น ข่อมไม่
 ทำความกำเริบ ความฉุนเฉียว ความไม่มีสติให้ปรากฏ แม้การที่ภิภษถูกโจทก์ท้วง
 แล้วไม่ประพฤตเลียงไปทางอื่น ไม่พูดทางอื่น ไม่ทำความกำเริบ ความฉุนเฉียว
 ความไม่มีสติให้ปรากฏ^๕ ก็เป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ ^๕ยังอีก
 ข้อหนึ่งท่านทั้งหลาย คือ ภิภษในพระธรรมวินัย^๕ เมื่อถูกโจทก์ท้วงแล้วข่อมไม่
 ชักโจทก์ ไม่ทำให้โจทก์ไม่สบายใจ แม้การที่ภิภษถูกโจทก์ท้วงแล้วข่อมไม่
 ชักโจทก์ ไม่ทำให้โจทก์ไม่สบายใจ^๕ ก็เป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ
 ยังอีกข้อหนึ่งท่านทั้งหลาย คือ ภิภษในพระธรรมวินัย^๕ ข่อมไม่ลบหลู่ผู้อื่น ข่อม
 ไม่ตีส่มผู้อื่น แม้การที่ภิภษในพระธรรมวินัย^๕ ไม่ลบหลู่ผู้อื่น ไม่ตีส่มผู้อื่น^๕
 ก็เป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ ^๕ยังอีกข้อหนึ่งท่านทั้งหลาย คือ
 การที่ภิภษในพระธรรมวินัย^๕ ไม่เป็นคนมีความริษยา ไม่เป็นคนมีความตระหนี่
 ถึงแม้ว่าการที่ภิภษในพระธรรมวินัย^๕ ไม่เป็นคนมีความริษยา ไม่เป็นคนมี
 ความตระหนี่^๕ ก็เป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ ^๕ยังอีกข้อหนึ่งท่าน
 ทั้งหลาย คือ การที่ภิภษในพระธรรมวินัย^๕ ไม่เป็นคนมีความโอ้อวด ไม่เป็นคนมี
 มารยา ถึงแม้ว่าการที่ภิภษในพระธรรมวินัย^๕ ไม่เป็นคนมีความโอ้อวด ไม่เป็น
 คนมีมารยา^๕ ก็เป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ ^๕ยังอีกข้อหนึ่งท่าน
 ทั้งหลาย คือ ภิภษในพระธรรมวินัย^๕ ไม่เป็นคนกระด้าง ไม่เป็นคนถือตัวเกินไป
 ถึงแม้ว่าการที่ภิภษในพระธรรมวินัย^๕ ไม่เป็นคนกระด้าง ไม่เป็นคนถือตัวเกินไป^๕
 ก็เป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ ^๕ยังอีกข้อหนึ่งท่านทั้งหลาย คือ
 การที่ภิภษในพระธรรมวินัย^๕ เป็นผู้ไม่ลุ่มคล้ำความเห็นของตน ไม่ถือมั่น
 ความเห็นของตน สละความเห็นของตนง่าย ๆ แม้การที่ภิภษในพระธรรมวินัย^๕
 เป็นผู้ไม่ลุ่มคล้ำความเห็นของตน ไม่ถือมั่นความเห็นของตน สละความ
 เห็นของตนง่าย ๆ^๕ ก็เป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่ายอย่างหนึ่ง ๆ ^๕ดูก่อนท่าน
 ทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แลเป็นธรรมทำให้เป็นคนว่าง่าย ๆ ^๕ดูก่อนท่านทั้งหลาย
 ภิภษควรพิจารณาอุตุนของตนว่า เราเป็นคนมีความปรารถนาลามก ตกอยู่ในอำนาจ

ปรารถนาลามกหรือไม่ ถ้าเห็นว่าเป็นอย่างนั้นก็ควรพยายามละเสีย ถ้าเห็นว่าเป็นอย่างนั้นก็ควรอยู่ด้วยบัตติปราโมทย์ ควรศึกษาทั้งกลางวันกลางคืนในกสตรธรรมทั้งหลาย ฯ ควรพิจารณาคุณของตนว่า เราขมขื่นผู้อื่นหรือไม่ เราเป็นคนขโมยหรือไม่ เราเป็นคนผูกโกรธหรือไม่ เราเป็นคนขัดข้องเพราะความผูกโกรธหรือไม่ เราเป็นคนเปล่งวาจาซึ่งใกล้ต่อความโกรธหรือไม่ เราถูกโจทก์แล้วโต้เถียงผู้โจทก์หรือไม่ เราถูกโจทก์แล้วรุกรานผู้โจทก์หรือไม่ เราถูกโจทก์แล้วหาเรื่องใส่โทษผู้โจทก์หรือไม่ เราถูกโจทก์แล้วประพฤติดูไปอย่างอื่น พูดไปอย่างอื่น ทำความกำเริบความฉุนเฉียวไม่มีบัตติให้ปรากฏหรือไม่ เราถูกโจทก์แล้วเราชักโจทก์ให้สบายใจหรือไม่ เราเป็นคนมีความลบหลู่ มีความตีส่อหรือไม่ เรามีความตระหนี่ มีความริษยาหรือไม่ เราเป็นคนโอ้อวดเป็นคนมีมารยาหรือไม่ เราเป็นคนแข่งกระด้าง เป็นคนถือตัวเกินไปหรือไม่ เราเป็นคนถือมั่นความเห็นของตนหรือไม่ เมื่อเห็นว่าเป็นอย่างนั้นก็ควรพยายามละเสีย ถ้าเห็นว่าเป็นอย่างนั้นก็ควรอยู่ด้วยบัตติปราโมทย์ ควรศึกษาในกสตรธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันกลางคืน ดังนี้ ฯ ได้ใจความตามที่แสดงมาว่า สิ่งที่ทำให้เป็นคนว่าง่ายนั้นมีอยู่ ๑๖ อย่าง คือ ความไม่ปรารถนาลามก อันได้แก่ ความไม่อยากได้ลาภผลโดยทางผิดธรรมวินัย ๑ ความไม่ขมขื่นผู้อื่น ๑ ความไม่โกรธฉุนเฉียว ๑ ความไม่ผูกโกรธ ๑ ความไม่ขัดข้องเพราะความโกรธ ๑ ความไม่เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธ ๑ ความไม่โต้เถียงโจทก์ ๑ ความไม่รุกรานโจทก์ ๑ ความไม่ยกโทษโจทก์ ๑ ความไม่กลบเกลื่อนใจเมื่อถูกโจทก์ ๑ ความไม่ทำให้โจทก์ลำบากใจ ๑ ความไม่ทำลบหลู่ตีส่อ ๑ ความไม่ริษยาไม่ตระหนี่ ๑ ความไม่โอ้อวดไม่มีมารยา ๑ ความไม่แข่งกระด้างไม่ถือตัวเกินไป ๑ ความไม่ถือมั่นแต่ความเห็นของตน ๑ รวมเป็น ๑๖ ประการด้วยกัน ดังนี้ ฯ ธรรมทั้ง ๑๖ ประการนี้มีอยู่ในผู้ใด ผู้หนึ่งก็เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย ฯ การเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายย่อมเป็นพระศรีของผู้อื่น ดังนี้

ผู้ว่าง่ายสอนง่ายมีอยู่ ๒ จำพวก คือ จำพวกหนึ่งได้รับของอันเป็นเหตุพอใจอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ เครื่องนุ่งห่มหรืออาหารการกิน หรือเสนาสนะที่อยู่อาศัย หรือยาแก้โรคภัยไข้เจ็บ หรือสิ่งของอื่น ๆ ก็เป็นคนว่าง่าย แต่เมื่อ

ไม่ได้ก็เป็นคนว่างาย คนว่างายจำพวกนี้ไม่ควรสรรเสริญ ฯ คนที่ว่างายเพราะ
ไม่เห็นแก่สิ่งไรยอมเป็นผู้ควรสรรเสริญ ฯ ข้อที่สาม สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้โปรดประทานเทศนาไว้ในกกจุมสูตรว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใดเป็น
ผู้ว่างายเพราะเห็นแก่จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ กิลานบ้างจย ภสัชบริวาร
ภิกษุนั้น เราตถาคตไม่เรียกว่าเป็นผู้ว่างาย เพราะเหตุว่า ภิกษุนั้นไม่ได้
จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ กิลานบ้างจย ภสัชบริวาร ก็เป็นคนไม่ว่างาย
ส่วนภิกษุใดเป็นผู้ว่างาย เพราะสักการะเคารพนอบน้อมต่อธรรม ภิกษุนั้น
เราตถาคตเรียกว่าคนว่างาย ฯ เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลายควรฝึกหัดใจว่า
เราก็คือเป็นผู้ว่างาย เพราะจะสักการะ เคารพ นบถ นอบน้อมพระธรรม ดังนี้
ก็เป็นผู้ว่างายยอมได้รับความสุขทั้งในชาติในชาติหน้า คือ ผู้ใดเป็นผู้
หยาบคาย ครุบาอาจารย์ว่ากล่าวสั่งสอนได้ง่าย ผู้นั้นก็ต้องได้รับความร้ความ
เจริญในโลกนี้ ผู้ใดเป็นผู้ที่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ว่างาย ผู้นั้นก็เป็น
ผู้ได้รับความสุขในสวรรค์นฤพาน ฯ ข้อที่สาม ผู้ใดเป็นผู้ว่างายได้รับความสุขนั้น
ก็สอนให้เห็นว่า ผู้ว่างายยอมได้รับความทุกข์ ฯ ขอนมพวกพ้อคำ ๕๐๐ กณ
ในอดีตกาลเป็นอุทาหรณ์

อดีต สมพปณณิทีเป กล่าวคือในอดีตกาลล่วงแล้วมา ในสมัยบัดนี้
ทวีปนั้น มีเมืองยักษเมืองหนึ่งชื่อว่าเมืองเสรวัตถ ในเมืองนั้นมีแต่นาง
ยักษิน เมื่อเรือพวกพ้อคำแตกแล้วขึ้นไปในเมืองนั้น พวกนางยักษินก็ได้ให้ข้าว
ปลาอาหารแล้วถามว่า พวกท่านไปไหนมา เมื่อพวกพ้อคำนั้นตอบว่า พวกเรา
เรือแตกจึงได้มาหนี่ ฯ พวกนางยักษินนั้นก็กล่าวโกหกกันว่า สามของพวก
เราก็คือไปทางเรือ ๓ บินมาแล้ว เห็นจักษายเสียหมดแล้ว ถึงแม้ว่าพวกท่านก็เป็น
พ้อคำเหมือนกัน พวกดิฉันยินดีจักเป็นภรรยาของพวกท่าน กล่าวประเล้า
ประโลมดังนั้นแล้วก็นำเข้าไปในเมืองยักษ ถ้ามีมนุษย์ที่ตนจับไว้ได้ก่อน ก็กิน
มนุษย์เหล่านั้นก่อน ส่วนพวกมนุษย์ที่จับไว้ได้ทีหลังก็ทำให้เป็นสาม เมื่อหา
พวกมนุษย์ซึ่งเรือแตกแล้วขึ้นมาในเกาะของตนไม่ได้ ก็ข้ามมหาสมุทรไปหาฝั่งข้าง
โน้น อันนั้นเป็นธรรมดาของยักษินเหล่านั้น ฯ อยู่มาวันหนึ่งมีพวกพ้อคำเรือแตก ๕๐๐
คน ได้ขึ้นไปเกาะใกล้เมืองยักษนั้น นางยักษเหล่านั้นก็เล้าโลมนำไปไว้

แล้วจึงเอาพวกมนุษย์ที่ตนจับไว้ได้ก่อนไปขังไว้ในเรือนจำ ๆ ลำดับนั้น นางยักษ์
 จึงเห็นหัวหน้าทำพ้อคำที่เป็นหัวหน้าให้เป็นสามของตน ส่วนพ้อคำอื่น ๆ ก็ให้
 เป็นสามของนางยักษ์บริวาร พอถึงเวลารাত্রีกาลนางยักษ์เหล่านั้นก็ลักขโมย
 ไปกินมนุษย์ในเรือนจำ ๆ พ้อคำที่เป็นหัวหน้าได้สะกดรอยไปดูรู้เห็นด้วยตาของ
 ตนแล้วก็มาบอกแก่พวกบริวาร แล้วชักชวนพวกบริวารว่า พวกเราพากันลอบ
 หนีเกิด พวกบริวาร ๒๕๐ คนไม่ยอมหนี ตอบว่า พวกข้าพเจ้าไม่อาจจะหนี
 เหล่านั้นไปได้ ๆ พวกบริวารอีก ๒๕๐ คนยอมหนี ๆ พ้อคำที่เป็นหัวหน้า
 นั้นก็ได้พาบริวารเหล่านั้นลอบหนีไปจากที่นั้นในเวลารাত্রี ๆ ในคราวนั้น พระ
 พุทธเจ้าของเราทั้งหลายได้เกิดเป็นพญาม้าวลาหก มีลักษณะขาวทั้งตัว มีฤทธิ์
 เเศษ เป็นม้าที่ไปในเวหาส ให้เหาะไปจากป่าหิมพานต์ไปหาข้าวสาลีที่เกิดเอง
 ในคัมภีร์นิพนธ์ทวีปเป็นอาหาร เวลาจะกลับมาก็ได้ร้องด้วยภาษามนุษย์ถึง ๓
 ครั้งด้วยความกรุณาว่า มีพ้ออยากไปเมืองมนุษย์หรือไม่ พ้อคำเหล่านั้นได้ฟังเสียง
 พญาม้าวลาหกก็พากันขานรับว่า พวกข้าพเจ้าอยากจะไป ๆ พญามาจึงว่า
 ถ้าอย่างนั้นพวกท่านจงขึ้นหลังของเราไป ๆ พ้อคำบางคนก็รับขึ้นหลัง บางคนก็
 จับหาง บางคนก็ขึ้นประณมมือ ๆ พญาม้าก็นำพ้อคำ ๒๕๐ คนกับหัวหน้า
 นั้นเหาะไปทางอากาศไปส่งถึงบ้านเมืองของเขา แล้วจึงกลับไปป่าหิมพานต์ ๆ
 ส่วนพ้อคำอีก ๒๕๐ คน ซึ่งไม่ยอมหนีนั้น ก็ถูกนางยักษ์ฉกกินเสียในภายหลัง
 ๆ ครั้นพระพุทธองค์ทรงยกเรื่องอดีตมาแสดงแล้วจึงทรงสอนไว้ว่า พวก
 พ้อคำเหล่านั้น ได้ถึงซึ่งความสันชีวิตไปเพราะหลงใหลกับพวกนางยักษ์ฉกกิน ส่วน
 พวกพ้อคำที่เชื่อฟังผทเป็นหัวหน้านั้น ย่อมได้กลับไปบ้านเมืองของตนโดยสวัสดิ
 ขอนั่นใด บริษัททั้ง ๔ ไม่ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ย่อมได้รับ
 ทุกข์ใหญ่ในอบายภูมิทั้ง ๔ ฉะนั้น ส่วนผู้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
 ทั้งหลาย ย่อมได้รับความสุขใหญ่ในสวรรค์นฤพาน ครั้นตรัสดังนั้นแล้วจึงได้
 ตรัสต่อไปว่า เชน กาหุติ โอวาทนรา พุทธเชน เทสิต เป็นต้น ซึ่งมีคำแปลว่า
 นรชนเหล่าใด ไม่ทำตามคำสั่งสอนของท่านผู้ นรชนเหล่านั้นจักถึงความ
 พิณาศ เหมือนกับพวกพ้อคำที่ถูกนางยักษ์ฉกกินเสียฉะนั้น ส่วนนรชนเหล่าใดทำ
 ตามคำสั่งสอนของท่านผู้ นรชนเหล่านั้นจักถึงความสวัสดิ เหมือนกับพวกพ้อคำ

ทเชอพงผเบ็นทวหน่าฉะนน ดั่งน ๑ เรองพอก่าเหล่านมมาในอรรถกถาแห่งวลา-
หกชาดก คัมภีรพระเจ้า ๕๐๐ ชาตินั้น ๑ เพราะเหตุผลดังที่วามาแล้วน จึงควร
ที่ทุกคนจะทำตนให้เป็นคนว่าง่ายจึงจักเป็นการดี ๑ ส่วนการมีมิตรคือเป็นคู่กับ
การเป็นคนว่าง่ายน ก็เป็นของประเสริฐเหมือนกัน ปณจิตตานญจ เสวนา
พระพทชเจ้าทรงแสดงไว้ว่า การคบบัณฑิตย่อมเป็นหนทางเจริญ ดั่งน เพราะฉะนั้น
จึงได้ใจความว่า ผู้มีมิตรคนน่กคือผทคบบัณฑิต ซึ่งรู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์
และมีใช้ประโยชน์ ซึ่งเป็นผู้มีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ดั่งน เมื่อมี
มิตรดั่งน ก็ต้องได้รับความสุขทั้งชาติและชาติหน้า สันกระแสเทศนาในกัณฑ์
เพชาเทาน.

เอว่ กัม ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ ๒๓

คัมภีรพระปุคคัลลัญญัตติ

ว่าด้วยคนรักขาอินทรีย์ คนรู้จักพอดีในการกิน

กตโม จ ปุคคโล อินทริเยสุ กุตตทวารโ ๑ ตตถ กตมา อินทริ-
เยสุ กุตตทวารตา อีเธกจโจ จกขุณา รูปี น นิมิตตคฺคาหิ โหตติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรพระปุคคัลลัญญัตติ กัณฑ์ที่ ๒๓ ว่าด้วย
คนรักขาอินทรีย์ คนรู้จักพอดีในการกิน สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
คนรักขาอินทรีย์นั้น ได้แก่คนชนิดไร ๑ ความรักขาอินทรีย์นั้น ได้แก่
สิ่งใด ๑ บางคนได้เห็นรูป ได้ฟังเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้ถูกต้อง

โผฏฐัพพะ ไตฺนํกถํ อารมณํ คฺวํตา หุ จมุก ลน กาย ใจแล้ว ข่อมไม่
 ถอนิมิต ไม่ถอนพยัญชนะ ไม่ปล่อยให้สิ่งที่เป็นบาปอกุศล คือ ความยินดี
 ยินร้ายครอบงำได้ มีแต่ปฏิบัติเพื่อรักษาอินทรีย์เหล่านั้น มีแต่รักษาอินทรีย์
 เหล่านั้น ๑ การคุ้มครองรักษาอินทรีย์ การระงับอินทรีย์ที่วณฺณแล เรียกว่า
 การรักษาอินทรีย์ ๑ บุคคลผู้ประกอบด้วยการรักษาอินทรีย์นั้น เรียกว่าผู้รักษา
 อินทรีย์ ๑ คนรู้จักพอดีในการกินนั้น ได้แก่คนชนิดใด ๑ การรู้จักพอดี
 ในการกินนั้น ได้แก่สิ่งใด บางคนข่อมไม่กินอาหาร โดยยังไม่ได้พิจารณา ข่อม
 ไม่กินอาหาร เพื่อให้เกิดความคะนอง เพื่อให้เกิดความมัวเมา เพื่อให้ร่างกาย
 เฝื่องโส เพื่อประดับร่างกาย ข่อมกินอาหารเพียงเพื่อให้กายนตงอยู่ เพียงเพื่อ
 ไม่ให้ร่างกายลำบาก เพียงเพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ กินอาหารด้วยคิดจะ
 กำจัดเวทนาเก่า ด้วยคิดจะไม่ให้เกิดเวทนาใหม่ ด้วยคิดว่า ร่างกายของเรา
 จักเป็นไปได้ จักไม่มีโทษแก่ร่างกาย ร่างกายจักเป็นสุขสบาย ๑ การยินดีใน
 อาหารตามที่ตนได้ การรู้จักพอดีในอาหารที่ตนบริโภค การพิจารณาแล้วจึง
 บริโภค อันนี้เรียกว่าความรสักพอดีในการกินอาหาร ๑ บุคคลผู้ประกอบด้วย
 ความรสักการพอดี ในการกินอาหารนี้ เรียกว่า คนรู้จักพอดีในการกินอาหาร
 ดังน สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น ๑ ส่วนเนอความในอรรถกถาแห่ง
 คัมภีร์นี้ไม่มี เพราะฉะนั้น จึงจักได้ยกเอาเนอความในคัมภีร์อื่น มาแสดงต่อไป
 แต่ขอจงจำใจความไว้เสียก่อนว่า การรักษาอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลน กาย
 ใจนั้น ได้แก่รักษาไม่ให้เกิดความยินดียินร้าย ทางตา หู จมูก ลน กาย ใจ
 เท่านั้น ไม่ใช่ว่า รักษาตา หู จมูก ลน กาย ใจ ไม่ให้รู้สิ่งใด ไม่ให้ฟัง
 สิ่งใด ไม่ให้สุดตมสิ่งใด ไม่ให้ลิ้มรสสิ่งใด ไม่ให้ถูกต้องสิ่งใด ไม่ให้คิด
 สิ่งใด ๑ เพราะตาข่อมมีหน้าตคฺ หูมีหน้าที่ฟัง จมูกข่อมมีหน้าที่สุด
 ตมกลิ่น ลนข่อมมีหน้าที่รส กายข่อมมีหน้าที่ถูกต้อง ใจข่อมมีหน้าที่คิด ๑
 ทว่าให้รักษตา หู จมูก ลน กาย ใจ นั้น คือให้รักษาไม่ให้เกิดความยินดี
 ยินร้าย ในเวลาตาได้เห็นรูป หูได้ฟังเสียง จมูกได้สุดกลิ่น ลนได้ลิ้มรส กาย
 ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะ ใจได้คิดถึงอารมณ์เท่านั้น เพราะเหตุว่า เมื่อเกิดความ
 ยินดียินร้าย ก็จักไม่สบายใจ คือถ้าเกิดความยินดีในสิ่งใด ก็ตนรณอยากได้สิ่ง

นั้น เมื่อไม่ได้สิ่งนั้น ก็ไม่สบายใจ ๆ เมื่ออินทรีย์ในสิ่งใด ก็อยากทำร้าย
สิ่งนั้น อยากให้ไปพ้นสิ่งนั้น อยากไปให้พ้นสิ่งนั้น อยากให้สิ่งนั้นพ้นไป เมื่อ
สิ่งนั้นไม่พ้นไป ก็ไม่สบายใจ ดังนี้ เมื่อจับใจความได้ดังนี้แล้ว ก็จักได้เห็นว่า
การรักษาอินทรีย์ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้น เป็นของดี

อินทรีย์สังวรศีล คือ การรักษาอินทรีย์ของพระภิกษุสามเณรทั้งหลาย
ข้อมบรืสาธได้ แก่ผู้เห็นโทษและคุณ ในการระวังอินทรีย์และไม่ระวังอินทรีย์ ๆ
เพราะเมื่อเห็นคุณว่า เป็นของดี เห็นโทษว่า เป็นของไม่ดีแล้ว ข้อมรักษา
อินทรีย์ให้ดีได้ ๆ ก็โทษและคุณนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในปฐม-
สังเขยขสูตร ในสพายทวรรคว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖
ประการ ที่บุคคลไม่ฝึกฝนไว้ ไม่คุ้มครองไว้ ไม่รักษาไว้ ไม่ระวังไว้ ข้อมนำ
มาซึ่งทุกข์อันยิ่ง ๆ บ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ ประการนั้น คือสิ่งใด คือ ตา หู
จมูก ลิ้น กาย ใจ ๆ บ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ ประการ คือ ตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจนั้น ได้ฝึกฝนดีแล้ว คุ้มครองดีแล้ว รักษาดีแล้ว ระวังดีแล้ว ข้อมนำ
ความสุขอันยิ่งมาให้พรรณ ดังนี้ ๆ ถ้อยคำเหล่านี้ มีคำอธิบายสำหรับบางคำว่า
ทุกข์อันยิ่งนั้น ได้แก่ทุกข์ในอบาย มีนรกเป็นต้น ๆ สุขอันยิ่งนั้น ได้แก่สุข
อันเกิดจากงานและมรรคผลเป็นต้น ๆ โทษแห่งการไม่รักษาอินทรีย์นั้น ได้
เคยแสดงมาแล้ว ในกัถเทกก่อนโน้น เพราะฉะนั้น คำใดหรือเรื่องใดที่ซ้ำกับ
กัถเทกก่อนโน้น จักไม่ยกคำนั้น เรื่องนั้นมาแสดงในกัถนี้ จักยกมาแสดงแต่
คำที่ไม่ซ้ำกัน และเรื่องที่ไม่ซ้ำกันเท่านั้น ๆ คำที่ไม่ซ้ำกันและเรื่องที่ไม่ซ้ำกัน
นั้นมอญว่า ผู้ที่เป็นภิกษุไม่ควรถือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณ
ไว้ด้วยการถืออนุพยัญชนะ และการถือนิมิต ในรูป เสียง กลิ่น รส โสภ-
ณูปพะ ธรรมารมณนั้น ควรถือแต่เพียงว่า ได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบเท่านั้น อย่า
ให้เกินนั้นไป คือเมื่อตาได้เห็นสิ่งใด ก็ให้หยอ้แค่เห็นเท่านั้น อย่าให้เลยเห็น
นั้นไป เมื่อหูได้ยินเสียงอันใด ก็เพียงแต่ถือว่าได้ยินเท่านั้น อย่าถือว่าเสียงนั้น
เพราะ หรือไม่เพราะอย่างไร ๆ เมื่อจมูกได้ดมกลิ่นอันใด ก็ให้ถือแต่เพียงว่า
ได้ดมกลิ่นเท่านั้น อย่าให้ถือเลยนั้นไปว่า กลิ่นนั้นเป็นกลิ่นดี กลิ่นร้ายอย่างไร

เป็นกลิ่นหอม กลิ่นเหม็นอย่างไร ๆ เมื่อลิ้นได้ลิ้มรส ก็ให้ถือแต่เพียงว่าได้
 ลิ้มรสเท่านั้น อย่าให้ถือเล่นนินไป คืออย่าให้ถือว่า รสนั้นอร่อย หรือไม่อร่อย
 อย่างไร เมื่อกายถูกต้องสิ่งใด ก็ให้ถือแต่เพียงว่า ได้ถูกต้องเท่านั้น อย่าให้ถือ
 เล่นนินไป คืออย่าให้ถือว่า สิ่งที่ถูกต้องนั้นอ่อนนุ่ม หรือแข็งกระด้างอย่างไร
 เมื่อใจได้นึกถึงอารมณ์สิ่งใด ให้ถือแต่เพียงว่า ได้นึกถึงเท่านั้น อย่าให้ถือเล่น
 นิน คืออย่าให้ถือว่า อารมณ์นั้นเป็นอารมณ์สวยงามอย่างไร ไม่สวย
 งามอย่างไร ๆ เพราะเหตุใดจึงห้ามอย่างนี้ เพราะเหตุว่า เมื่อถือเล่นนินไป
 ก็เป็นเหตุให้เกิดอกภิชฌาโทมนัส คือ เมื่อถือว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏ-
 ฐัพพะ อารมณ์ อันนั้นเป็นของดี ก็เกิดอกภิชฌา คือ ความเพ่งเล็งอยากได้
 เมื่อไม่ได้ก็ไม่สบายใจ เมื่อได้ก็มัวเมา เมื่อถือว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏ-
 ฐัพพะ อารมณ์ อันนั้นเป็นของไม่ดี ก็เกิดโทมนัส คือความขัดใจ เมื่อเกิด
 โทมนัส คือความขัดใจ ก็ไม่สบายใจ ก็อยากทำลายสิ่งนั้น อยากสลัดสิ่งนั้น
 เสีย เมื่อทำลายสิ่งนั้นไม่ได้ เมื่อสลัดสิ่งนั้นไม่ได้ ก็เป็นทุกข์ใจ ๆ บางคน
 เมื่อเกิดอกภิชฌาโทมนัสแล้ว ก็ทำบาปกรรมอันนำตนให้ได้รับทุกข์ทั้งในเวลา
 มีชีวิตอยู่ และเวลาตายไปแล้ว ๆ ผู้ที่ทำบาปกรรมด้วยอกภิชฌา คือ ความ
 ยินดียอยากได้ ด้วยโทมนัส คือความยินร้าย ไม่อยากได้นั้น แล้วไปหนทุกขเวทนา
 ในอบายภูมิทั้ง ๕ มนรกเป็นต้น เสียมากกว่ามาก ดังเรื่องที่เราได้ยินอยู่เสมอว่า
 คนนั้นฆ่าตัวตายเพราะความรัก คนนั้นได้ฆ่าผู้อื่นตายเพราะความเกลียด ความ
 โกรธ คนนั้นได้ไปติดคุกติดตะราง เพราะลักขโมยปล้นสะดมเขา คนนั้นได้ถูก
 ตัดศีรษะ หรือถูกยิงเป้าเพราะไปฆ่าเขา คนนั้นได้ถูกฟ้องหาเพราะเป็นชู้กับ
 ภรรยาเขา คนนั้นได้ถูกลงโทษเพราะเป็นพยานโก่ง คนนั้นได้ทะเลาะวิวาท
 กันเพราะการดื่มสุราเมรัย ดังนี้เป็นต้น คนเหล่านั้นล้วนแต่คนทำบาป ด้วย
 อกภิชฌาโทมนัส คือความยินดียินร้ายทั้งนั้น ๆ อันภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น
 ควรถือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ที่ตนได้เห็น ได้ยิน
 ได้สุดคม ได้ลิ้มเลีย ได้ถูกต้อง ได้คิดนึกนั้น แต่เพียงว่า ได้เห็น ได้ยิน ได้
 สุดคม ได้ลิ้มเลีย ได้ถูกต้อง ได้คิดนึกเท่านั้น ควรถือให้เคร่งครัดยิ่งกว่าคฤหัสถ์
 จึงจักเป็นการดี ควรทำตนให้เป็นเหมือนพระมหาตีสสเถระเจ้า ผู้เจริญอุสุภ

กัมมัญฐาน ผู้อยู่ในเจตียบรรพตโน้นเกิด กล่าวคือ พระมหาตีสสเถระเจ้าองค์นั้น เป็นผู้เจริญอุสุมัญฐานอยู่เป็นปกติ ฯ อยู่มาวันหนึ่ง ท่านได้ลงมาจากภูเขาเจตียบรรพต ได้เข้าไปสู่เมืองอนราธบุรี เพื่อบิณฑบาต ฯ ในคราวนั้น มีหญิงคนหนึ่งทะเลาะกับสามี ได้ออกจากเมืองอนราธบุรีไปที่บ้านญาติของตน ในเวลาเช้า ได้พบพระเถระเจ้าในระหว่างทาง ได้เกิดจิตวิปริตแล้ว หัวเราะขึ้น ด้วยเสียงอันดัง ฯ พระเถระเจ้า จึงเดินไปด้วยการนึกถึงอุสุมัญฐานนั้นอยู่ ก็ได้แลไปคว้าอะไรกัน ด้วยได้ยินเสียงหัวเราะแห่งหญิงนั้น เพราะผู้มันสิ- การในเบื้องต้นมาก่อนแล้ว ข้อมมเสียงเป็นศัตรู เมื่อท่านแลดูไปก็เกิดอุสุมัญฐาน ในการที่ได้เห็นพุ่มของหญิงนั้น ในขณะที่ท่านก็ได้ปฐมนาน ท่านทำปฐมนานให้เป็นทพแล้ว ก็เจริญวิปัสสนา แล้วก็สำเร็จพระอรหันต์ ฯ เรื่องของพระตีสสเถระเจ้าองค์นี้ มีในโคลนเทศแห่งกัมภีรวาสทิมรรค

ก็เรื่องนั้นท่านได้กล่าวไว้เป็นอุกฤษฏ์ ฯ ธรรมดาจิตนี้ ข้อมกลับกลอกได้เร็ว เพราะฉะนั้น ภิกษุจึงควรกำจัดราคะ อันเกิดขึ้นแก่ตน ด้วยการนึกถึงอสุภ ครอบงำอินทรียให้ดี เหมือนกับพระวงศ์สเถระเจ้า ซึ่งบรรพชาใหม่ฉะนั้น ฯ กล่าวคือ พระวงศ์สเถระเจ้า ผู้บรรพชาแล้วใหม่ได้เข้าไปบิณฑบาต กับพระอาณนทเถระเจ้า ได้เห็นหญิงคนหนึ่งก็เกิดราคะ จึงบอกแก่พระอาณนทเถระเจ้าให้ทราบ แล้วกล่าวว่า ขอท่านอาณนทจงบอกอุบายสำหรับตัดราคะแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด ฯ พระอาณนทเถระเจ้าจึงว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงอย่านึกถึงความสวยงาม อันเป็นเหตุให้เกิดราคะ จงนึกถึงแต่สิ่งที่ไม่สวยงามเท่านั้น ฯ พระวงศ์สะกิดได้ทำอย่างนั้นแล้ว เดินไปเที่ยวบิณฑบาตต่อไป ฯ ต่อมาภายหลังพระวงศ์สเถระเจ้านั้น ก็ได้สำเร็จพระอรหันต์

ก็อินทรียสังวรศีล คือ ศีลอันเกิดจากความสำรวมอินทรียะ พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ได้กล่าวไว้ว่า เป็นสังวรสุทธินี้ คือ เป็นความบริสุทธิ์ด้วยความระวัง เพราะบริสุทธิ์ด้วยอำนาจตั้งจิตไว้ว่า เราจะไม่ทำอย่างอื่นอีก ดังนี้ ฯ ในคำว่า เราก็กไม่ทำอย่างอื่นนั้น พระภิกษุทั้งหลายได้กล่าวไว้ว่า คำว่าอย่างนั้น หมายเอาความแตกแห่งสังวร เพราะฉะนั้น พระภิกษุทั้งหลายที่แตกสังวร แม้ด้วยเหตุอย่างอื่นแล้ว ก็ควรทำให้เกิดความสังวรอีก ฯ อีกอย่าง

หนึ่ง พระภิกษุผู้บำเพ็ญอุบาสกสังวรศีล ควรเป็นเหมือนพระจิตตคตเถรเจ้า
 ผู้อยู่ในกรณชกเลนวิหารนั้น ๆ กล่าวคือ ในกรณชกเลนวิหารนั้น ได้มี
 ลวดลายอันวิจิตร เกี่ยวกับเรื่องเสด็จออกบรรพชา ของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระ
 องค์ ซึ่งล่วงมาแล้วในอดีตกาล ๆ เมื่อพระเถรเจ้าองค์นั้น อยู่ในที่นั้นตลอด
 ถึง ๖๐ ปีกว่า ก็ไม่ได้ลืมตาขึ้นดูซึ่งเงอมอนมือน้อยในถ้ำ ซึ่งตนอาศัยอยู่นั้น
 เพราะท่านเป็นผู้มีการแลดูเพียงชั่วแอกเท่านั้น ๆ เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่รู้ว่า
 ในถ้ำที่ท่านอยู่นั้นมีอย่างนั้น ๆ ก็ในพระวินัยได้วางข้อวัตรสำหรับบิ
 กวาตเสนาสนะไว้ว่า ภิกษุต้องกวาดตั้งแต่เพดานลงมามีใช้หรือ พระเถรองค์
 นั้นไม่ได้บิควาดเสนาสนะ ๆ แก้วว่า ท่านไม่ได้บิควาด เพราะคนอื่น ๆ
 มีอันเตวาสิกเป็นต้น ได้บิควาดเสนาสนะนั้น ๆ อยู่มาวันหนึ่ง มีพวกภิกษุ
 เป็นอันมากได้เดินเลียบวิหาร ได้ไปเห็นลวดลายนั้นแล้วกล่าวว่า ท่านชอบ
 ลวดลายนั้นยิ่งดีมาก ๆ ท่านจึงว่า เราอยู่ในที่นั้นตลอดกาลนานแล้ว เราก็นิ
 มาวันนเราจึงได้รู้ เพราะอาศัยท่านผู้มาตาดทั้งหลาย ดังนี้ ๆ ก็ที่ประตูถ้ำมี
 มีต้นกาคะทิงใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง ๆ แม้ต้นกาคะทิงนั้น ทำก็ไม่เคยแรงนคฺ ๆ
 ท่านได้เห็นเกษรดอกกาคะทิงหล่นลงมาเวลาใด จึงรู้ว่าต้นกาคะทิงนั้นเริ่มลอก
 ในเวลานั้น ๆ พระราชาได้ทรงสดับคุณสมบัติของท่าน ก็มีพระราชประสงค์
 จะทรงนมัสการ จึงให้ไปนิมนต์ถึง ๓ ครั้ง เมื่อท่านไม่มาก็มีพระราชโองการ
 ให้พวกสตรีหมลุกอ่อนมัตนมเสียไม่ให้ลูกกินนม ด้วยตรัสสั่งว่า พระเถรเจ้า
 ยังไม่มาทราบใด พวกทหารจงอย่าได้กินนมมารดาทราบนั้น ดังนี้ ๆ พระเถร-
 เจ้า ทราบเรื่องนั้นเข้าจึงได้ไป เพราะความกรุณาทหารทั้งหลาย ๆ พระราชาก็
 ได้นิมนต์พระเถรเจ้าองค์นั้นเข้าไปสู่พระราชวัง ทรงนมัสการแล้ว ก็จัดอาหาร
 ถวายแล้วตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า วันนี้ไม่มีโอกาสพรั่งนโยมจึงจกัรบศัล
 ตรัสดังนี้แล้ว ก็ทรงถือบาตรตามไปส่งกับพระราชเทวี แล้วเสด็จกลับพระ
 ราชวัง ๆ รุ่งเช้าชนพระราชาได้ถวายทานแล้วตรัสอย่างนั้นอีก แต่เป็น
 อย่างนั้นมาถึง ๗ วัน ๆ ส่วนพระเถรเจ้าก็ได้ทรงรับอาหารบิณฑบาตอยู่ตลอด
 เวลาถึง ๗ วัน ในเวลาที่พระราชากับพระราชเทวีทรงนมัสการ แต่ไม่ได้แลดู
 ว่าเป็นสตรีหรือบุรุษ เพราะฉะนั้น ในเวลาที่พระราชากับพระราชเทวีทรงไหว้

นั้น จึงได้กล่าวแต่เพียงคำเดียวว่า ขอมหาราชามีสุขเกิด ดังนี้ ฯ พระเถระ
 เจ้าองค์น้อยทเมื่องนั้นตลอด ๗ วันแล้ว พระราชาก็ทรงอนุญาตให้กลับไป
 ด้วยทรงเห็นว่า พระเถระเจ้าอยู่ในทณเป็นการลำบากใจ พระเถระเจ้านั้นจึงได้
 กลับไปทณของท่าน ในเวลากลางคืนก็ได้ออกมาเค้นจงกรม ฯ เทวดาท
 สังเกตเห็นทณทณนั้น ก็คิดว่า พระผู้มีเจ้าองค์นี้มสฺสบรรพสุทธชยนัก แล้วถือ
 เอาประทีปตามขึ้นอยู่ ฯ เมื่อพระเถระเจ้าเค้นจงกรมอยู่ด้วยการใส่ใจในกัมมัญฐาน
 ก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ ในเวลาบ่ายเข้ามัสลินยามในราตรวันนั้น ฯ สันเรื่อง
 พระจิตตคฤตเถระเจ้าเพียงเท่านั้น เรื่องที่แสดงมานเป็นเรื่องราวอินทรีย์ สำหรับ
 ภิกษุทั้งหลาย ฯ ถึงแม้ว่า คฤหัสถ์ทั้งหลาย ก็ควรรักษาอินทรีย์เหมือนกัน
 คือควรระวังอย่าให้เกิดอกิขณาโทสนัส ในเวลาได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส
 ถูกต้องโผฏฐัพพะ นกถึงอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงจะเป็นการดี ฯ คฤหัสถ์
 ผู้มีการรักษาอินทรีย์ดี ย่อมมีความสวัสดิในที่ทุกสถาน เหมือนกับพระราช
 กุมารพระองค์หนึ่ง ซึ่งรักษาอินทรีย์ไม่ให้หลงนางยักษิณ แล้วไปถึงบ้าน
 เมืองโคยสวัสดิ ที่ได้กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาแห่งตักกสิลาชาดก และบัญญัติ
 ภิกษุชาดกโน้น ฯ การรู้จักประมาณในการกินนั้น ก็เป็นของมีประโยชน์ทั้ง
 คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลาย เพราะเป็นเหตุให้มิอายุนั้น มิให้วังเหงาหาวนอน
 เพราะเหตุว่า การกินมากเกินไปประมาณ ย่อมให้เกิดความวังเหงาหาวนอนได้
 เกิดโรคต่าง ๆ ให้อายุนั้น ฯ ถ้อยคำที่ว่านี้ ไม่ได้ว่าโดยอัตโนมัติ ได้ว่าตาม
 ถ้อยคำของพระพุทธเจ้าทรงนบ กล่าวคือ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ว่า มิทฺธิ
 ยทา โหติ มหคฺคฺมโส จ เป็นต้น แปลว่า ในเวลาใด คนกินมากเกินไปแล้ว
 เกิดความวังเหงาหาวนอน กลังเกลือกอยู่เหมือนกับหมูตอนฉะนั้น ในเวลานั้น คน
 วังเหงาเหล่านั้น ก็ต้องเข้าห้องบ่อ ฯ มนุสฺส สทา สติมโต มตฺต
 ชานโต ลทฺธิโกชเน ตนุสฺส ภวนฺติ เวทนา สณฺนิกั จีรติ อายุ ปาลยิ คนผู้มี
 สติทุกเมื่อ ผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ย่อมมีทุกขเวทนาน้อย อายุ
 ย่อมค่อขหมดไปทีละน้อย ดังนี้ เพราะฉะนั้น ในตอนนั้นควรรู้ว่า ประ
 มาณในการบริโภคอาหารนั้น มีอยู่อย่างไร ฯ บริโภคเท่าไรจึงจักนับว่าพอประ
 มาณ จึงจักนับว่าเป็นการดีพอ ฯ ขอนขอท่านทั้งหลาย จงจำหลักไว้ตามคำ

ของพระพุทธเจ้าว่า เมื่อรู้ว่ายังอีก ๒ คำ ๓ คำจักอ้อม แล้วให้หยุดเสีย ให้ดื่ม
น้ำสัก ๒ อีก ๓ อีก เมื่อเห็นคำขาวที่ยังเหลืออยู่ ๒ คำ ๓ คำนั้น ท่าน เรียกว่า
เป็นการพอดีในการบริโภคน้ำ คัมภีร์ในบริโภคน้ำขอมมีทุกขเวทนาน้อย มีอายุ
ยืนคงทว่าแล้วนเป็นแน่แท้ ฯ สมนมอความในกระแสดเทศนาภักตพเพยงเท่านั้น.

เอวี่ กัม คัมภีร์ประการละนั ฯ

กณณท ๒๔

คัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ
ว่าด้วยคนมีสติ คนมีสัมปชัญญะ

กตโม จ ปุคฺคโล อูปฏฺจตฺตสฺสตี ฯ ตตฺถ กตฺมา สติยา สติ อนุสฺสตี
ปฏิสฺสตี สติ สรณฺตา ธารณฺตา อปฺปลาปนฺตาตี ฯ

ณ บัณฑิต อาสมภาจกัไดแสดงคัมภีร์ปกคัลลบัญญัติ กณณทที่ ๒๔ ว่าด้วย
คนมีสติ คนมีสัมปชัญญะ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า คนมีสตินั้น ได้แก่คนชนิดไร ฯ สตินั้น ได้แก่สิ่งไร ฯ ความระลึกได้ ความ
ระลึกตาม ความกลับระลึก ความจำได้ ความปรากฏ ความไม่หลงลืม อินทรีย์
คือสติ กำลังคือสติ สัมมาสติ อันนี้เรียกว่าสติ ฯ บุคคลผู้ประกอบด้วยสติ
ดังที่วามานี้ เรียกว่าคนมีสติ ฯ คนมีสัมปชัญญะนั้น ได้แก่คนชนิดไร ฯ

สัมปชัญญะนั้น ได้แก่สิ่งไร ฯ ความรอบรู้ การรอบรู้ ความสอดส่อง
ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม การกำหนดดี การกำหนดเข้าไว้ การ
พิจารณา ความเป็นบัณฑิต ความฉลาด ความละเอียด ความแจ้ง ความคิด

ความเพ่งครอบครอบ ความรู้กว้างขวาง หวัคิต การเห็นแจ้ง การรู้ดี ธรรมดั่ง
ปลูก ปัญฺญินทรีย์ ปัญฺญาผละ ปัญฺญาสาตรา ปัญฺญาปราสาท ปัญฺญาแสง
สว่าง ปัญฺญารศมี ความโหลงคือปัญฺญา รัตนะคือปัญฺญา ความโง่เขลา
ความสอต่อธรรม ความเห็นชอบ เหล่านี้นี้ เรียกว่าสัมปชัญญะ ฯ บุคคลผู้
ประกอบด้วยสัมปชัญญะดังนี้ เรียกว่าคนมีสัมปชัญญะ ฯ สันเนอความในพระบาลี
เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

เนอความในพระบาลีที่แสดงมาแล้วนี้ ไม่ได้มีคำอธิบายไว้ในอรรถกถา
เพราะฉะนั้นจึงจักได้อธิบายตามคัมภีร์อื่นสืบต่อไป กล่าวคือ ในอรรถกถาแห่ง
สามัญญผลสูตร ได้อธิบายสัมปชัญญะไว้โดยพิสดาร ส่วนสตินั้น ท่านมิได้อธิบาย
ไว้ เพราะฉะนั้น สตินั้นขอให้เข้าใจตามพระบาลี ที่ได้แสดงมาแล้วเมื่อก่อน

ในอรรถกถาแห่งพระธรรมสังคณี ได้อธิบายไว้ว่า ความระลึกได้เรียกว่า
สติ ในนาถกรณธรรมสูตรว่าความระลึกได้ซึ่งสิ่งทั้งหลายที่พุดไว้แล้วนาน เรียกว่า
สติ ฯ อธิบายว่า สิ่งใดที่ทำไว้นานแล้ว พุดไว้นานแล้วเมื่อนึกถึงสิ่งนั้นขึ้น
มาในเวลาใด ก็นึกได้ อันนั้นแหละเรียกว่าสติ ฯ เมื่อนึกได้ถึงชาติก่อนภพ
ก่อนเรียกว่าบุพเพนิวาสานุสสติ ฯ ในอรรถกถาคัมภีร์ธรรมสังคณีว่า สรณฺติ
เอตาชาติ สติ คนทั้งหลายย่อมระลึกได้ด้วยสิ่งนี้ เพราะฉะนั้น สิ่งนี้จึงเรียกว่า
สติ ฯ สยํ สรตฺติ สติ อีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมชาติใดระลึกได้ด้วยตนเอง
ธรรมชาตินั้นเรียกว่าสติ ฯ สรมคฺตเมว เอสาติ สติ อีกอย่างหนึ่งว่าธรรมชาติ
คือความระลึกได้นั้นแหละเรียกว่าสติ ฯ ก็สตินั้นชื่อว่าอินทรีย์ เพราะหมาย
ความว่าเป็นใหญ่โดยเหตุที่ครอบงำเสียซึ่งความไม่มีสติ ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า
สตินั้น เรียกว่าอินทรีย์ เพราะหมายความว่าใหญ่ในการปรากฏขึ้นในใจ
อินทรีย์ คือสตินั้นแหละ เรียกว่า สตินทรีย์ ฯ สตินั้นมีความปรากฏขึ้นในใจ
เป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่งว่า มีความถือเข้าไปเป็นลักษณะ ฯ ข้อนี้นั้นอุปมา
เหมือนกับขุณคลังของพระเจ้าจักรพรรดิ คือขุณคลังของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งรักษา
รัตนะ ๑๐ ประการไว้นั้น ย่อมทูลเตือนพระเจ้าจักรพรรดิ ให้ทรงระลึกถึง

อิสริยสมบัติทุกเข้าทุกเย็น จันใด สัตินักเตือนไว้บอกคนถึงกุศลกรรม จันนั้น
 เพราะฉะนั้น พระนาคเสนเถระเจ้า จึงได้วิสัชนาแก่พระเจ้ามลิณฑราชไว้ว่า
 ดูก่อนมหาบพิตร ขุนคลังของพระเจ้าจักรพรรดิ ข้อมมูลเตือนพระเจ้าจักรพรรดิ
 ให้ทรงระลึกถึงอิสริยสมบัติทุกเข้าทุกเย็นว่า ข้าแต่ท้าวราชเจ้า ข้างมอญเท่านั้น
 มามอญเท่านั้น รถมอญเท่านั้น พลบจเรเดินหามอญเท่านั้น ตัวเงินมอญเท่านั้น ทอง
 มอญเท่านั้น สมบัติทั้งหลนมอญเท่านั้น ขอท้าวราชเจ้าจงระลึกคิดเถิด ดังนี้ จันใด
 ดูก่อนมหาบพิตร สัตกทำให้บุคคลระลึกถึงกุศลธรรม จันนั้น คือให้ระลึกถึง
 สติบัญญัติ ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๘
 อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ สมณะ วิปัสสนา อริยสัจ วิชชา วิมุตติ
 โลกุตตรธรรมว่า สิ่งเหล่านี้เป็นอิทธิบาท ๔ เหล่านี้เป็นอินทรีย์ ๕ เหล่านี้เป็น
 พละ ๕ เหล่านี้เป็นโพชฌงค์ ๘ อันเป็นอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อัน
 เป็นอริยสัจ อันเป็นสมณะ อันเป็นวิปัสสนา อันเป็นอริยสัจ อันเป็นวิชา
 อันเป็นวิมุตติ อันเป็นโลกุตตรธรรม ดังนี้

ขุนพลแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิว่า ผู้ใดไม่มีใจช่อตรงต่อพระเจ้าจักร
 พรรดิไม่ให้เข้าเฝ้า ว่าผู้ใดมีใจช่อตรงจึงให้เข้าเฝ้า จันใด สติพิจารณา
 คติแห่งธรรมทั้งหลาย ที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ว่า ธรรมที่เป็นทุจริต
 มีกายทุจริตเป็นต้น เป็นธรรมไม่มีประโยชน์ แล้วก็ไม่ให้เกิดขึ้นในใจ ธรรม
 หงหลายมีกายสุจริตเป็นต้น เป็นธรรมมีประโยชน์ ก็ยึดถือเข้าไว้ในใจ จันนั้น ๆ
 เพราะฉะนั้น พระนาคเสนเถระเจ้าจึงถวายพระวิสัชนาแก่พระเจ้ามลิณฑราชไว้ว่า ดูก่อน
 มหาบพิตร ขุนพลแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิข้อมมูลเป็นประโยชน์ และไม่เป็น
 ประโยชน์แก่พระเจ้าจักรพรรดิ ว่าพวกนี้เป็นประโยชน์แก่พระเจ้าจักรพรรดิ
 พวกนี้ไม่เป็นประโยชน์แก่พระเจ้าจักรพรรดิ พวกนี้มออุปการะแก่พระเจ้าจักร
 พรรดิ พวกนี้ไม่มออุปการะแก่พระเจ้าจักรพรรดิ แล้วก็เกลียดกันเสียซึ่งไม่มี
 ประโยชน์ รับไว้แต่ผู้มีประโยชน์ จันใด ดูก่อนมหาบพิตร สติเมื่อเกิดขึ้นก็
 พิจารณาธรรมแห่งคติทั้งหลายที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ ว่าธรรม
 เหล่านี้เป็นประโยชน์ ธรรมเหล่านี้ไม่เป็นประโยชน์ ธรรมเหล่านี้มออุปการะ
 ธรรมเหล่านี้ไม่มออุปการะคุณ แล้วก็เกลียดกันธรรมที่ไม่มีประโยชน์เสีย รับเข้าไว้

แต่ธรรมซึ่งเป็นประโยชน์นั้น ๆ ดูก่อนมหาพิตร สติย่อมมีการรับเข้าไว้
เป็นลักษณะอย่างหนึ่งแล ขอถวายพระพร ดังนี้ สันค้ำพระนาคนเสนาเถรเจ้าเพียงเท่านั้น

อีกนัยหนึ่งว่า สตินั้นมีการปรากฏขึ้นในใจเป็นลักษณะ มีการไม่หลง
ลืมเป็นรส มีการรักษาไว้เป็นเครื่องปรากฏ อีกอย่างหนึ่งว่า มีการบ้ายหน้าส
วิสัยเป็นเครื่องปรากฏ มีการจำนงค์เป็นเหตุตั้ง อีกอย่างหนึ่งว่า มีสติบัญญัติ ๔
เป็นเหตุตั้ง ควรเห็นว่าสตินั้น เป็นเหมือนเสาเขื่อนแห่งประตูเมือง เพราะเหตุว่า
สตินั้นเป็นของตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ และควรเห็นว่า สตินั้นเหมือนกับนายประตู
เพราะเป็นของรักษาทวารทั้ง ๖ มีจักขุทวารเป็นต้น ดังนี้ สันเนอความที่ว่าด้วย
สติตามอรรถกถาแห่งคัมภีร์ธรรมสังคณเพียงเท่านั้น

ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า ตามเนอความที่แสดงมาแล้วเมื่อก่อน
ได้ใจความเป็นอันใดว่า สตินั้น เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว ก็มีการปรากฏในใจ
เป็นลักษณะ ๆ เมื่อว่าโดยรส คือ โดยหน้าที่แล้ว ก็มีความไม่ลืมหลงเป็นรส
รสแห่งสติ ก็คือความไม่ลืมหลง ๆ เมื่อว่าโดยเครื่องปรากฏแล้วก็มีการรักษา
เป็นเครื่องปรากฏ คือ สตินั้นจะปรากฏขึ้นได้ว่าเป็นสติ ก็ปรากฏด้วยการรักษา ๆ
อีกอย่างหนึ่งว่า มีการบ้ายหน้าเฉพาะต่อนิสัยของตนเป็นเครื่องปรากฏ ๆ เมื่อ
ว่าโดยที่ตั้งแล้วก็มีกำนังคังเป็นเหตุตั้ง อีกอย่างหนึ่งว่า มีสติบัญญัติ ๔ เป็นเหตุ
ตั้ง ๆ สตินั้นเป็นของตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ เหมือนกับเสาเขื่อนแห่งพระนคร
ที่เขาฝังไว้มั่นคงจะนั้น มีหน้าทวารซึ่งจักขุทวาร โสทวาร จานทวาร จิวหา
ทวาร กายทวาร มโนทวาร เหมือนกับนายประตูผู้พิเศษจะนั้น ๆ สติย่อม
มีประโยชน์ในสิ่งทั้งปวง เปรียบเหมือนกับเกลือที่มีประโยชน์แก่อาหารทั้งปวง
จะนั้น

สัมปชัญญะนั้น มีคำอธิบายไว้ในอรรถกถาแห่งสามัญญผลสูตร คัมภีร์
สมังควลลิตาสนีโดยพิสดารว่า มีอยู่ ๔ ประการ คือ สาทถกสัมปชัญญะ ๑ สปัปาย-
สัมปชัญญะ ๑ โคจรสัมปชัญญะ ๑ อสัสมโหสัมปชัญญะ ๑ ๆ การรู้อะไรที่เป็น
ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ เรียกว่าสาทถกสัมปชัญญะ เช่นรู้ว่าการ
ไปที่นี่มีประโยชน์ ไม่มีประโยชน์ ดังนี้

คำว่า ประโยชน์นั้น ได้แก่ความเจริญขึ้นโดยธรรมด้วยการไปไหว้พระ
เจดีย์ ไปไหว้ไม้ศรีมหาโพธิ์ ไปหาพระเถระเจ้าผู้ใหญ่ ไปไหว้พระสงฆ์ ไปดูลูก
เป็นต้น ๆ เมื่อได้เห็นพระเจดีย์หรือต้นไม้โพธิ์ แล้วทำให้เกิดจิตมีพระพุทธเจ้า
เป็นอารมณ์ ทำให้เกิดจิตมีสงฆ์เป็นอารมณ์ในการได้เห็นพระสงฆ์ แล้วพิจารณา
ซึ่งบัดนั้นว่า เป็นของมีความสนใจไปเลื่อมไปเป็นธรรมดา แล้วสำเร็จพระ
อรหัตตภูมิ ได้เห็นพระเถระทั้งหลายแล้วตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน ได้เห็นอนุสาวรีย์
แล้วทำให้เกิดปฐมฌาน แล้วสำเร็จพระอรหัตตภูมิ เพราะฉะนั้น การไปไหว้
พระเจดีย์เป็นต้นนั้น จึงกล่าวว่าเป็นของมีประโยชน์ บางอาจารย์กล่าวว่า ความ
เจริญขึ้นแม้ด้วยอามิส ก็เรียกว่า มีประโยชน์ เพราะจะปฏิบัติในทางพรหมจรรย์
ได้ ก็อาศัยอามิส ดังนี้

การพิจารณาซึ่งสิ่งที่เป็นที่สบาย และไม่เป็นที่สบาย ในการไปในที่ต่าง ๆ
มีไปไหว้พระเจดีย์เป็นต้นนั้น เรียกว่า สัมปายสัมปชัญญะ ๆ ข้อน้อย่างไร ๆ
อย่างนี้ คือ การไปไหว้พระเจดีย์เป็นของมีประโยชน์ก็จริง แต่ว่าเมื่อมีการไหว้
พระเจดีย์เป็นการใหญ่ก็ย่อมมีคนไปประชุมกันมาก มีสตรีและบุรุษเดินเท้า
ผ่านไปมา เวลาผ่านไปเห็นเข้าจะต้องเกิดความยินดีอันร้าย บางที่จะถึงกับ
ต้องสังขมาหิเสสด้วยการถูกต้องร่างกายแห่งสตรีทั้งหลาย บางที่จะเป็นอันตราย
แก่ชีวิตและพรหมจรรย์ ๆ เพราะฉะนั้น การไปในที่นั้นจึงจัดว่าไม่เป็นที่
สบาย ๆ ถ้าไม่มีอันตรายดังที่วานนี้จัดว่าเป็นที่สบาย ๆ ถึงในการไปไหว้
พระเจดีย์ก็เหมือนกัน ๆ ในการไปไหว้พระสงฆ์นั้น เป็นของมีประโยชน์ก็
จริง แต่ว่าถ้าเขาทำปะรำใหญ่ในภายในบ้าน แล้วมีการฟังธรรมอยู่ตลอดราตรี
ก็ย่อมมีคนไปประชุมกันมาก ย่อมมีอันตรายแก่ชีวิตและพรหมจรรย์แก่ภิกษุ
ทั้งหลายดังที่วานนี้ เพราะฉะนั้น สถานที่นั้นจึงไม่เป็นที่สบาย ๆ ถ้าไม่มี
อันตรายดังที่วานนี้ จัดเป็นที่สบาย ๆ ในการไปไหว้พระเถระเจ้าผู้มั่งมีบริวาร
มากก็เหมือนกัน ๆ การไปดูลูกก็ย่อมเป็นของมีประโยชน์ เหมือนดังภิกษุ
หนุ่มกับสามเณรซึ่งไปดูลูกแล้วได้สำเร็จ มรรค ผล ฉะนั้น แต่ว่าหากอสุภของ
บุรุษย่อมไม่เป็นที่สบายใจแก่มาตุคาม หากอสุภของมาตุคามย่อมไม่เป็นที่สบาย
ใจแก่บุรุษ การรอบรู้อันเป็นที่สบายใจและไม่สบายใจดังที่วานนี้ เรียกว่า

สัปปายสัมปชัญญะ ๆ สัปปายสัมปชัญญะ คือ การรอบรู้ว่าจะใดเป็นที่สบายหรือไม่เป็นที่สบายนั้นย่อมมีขึ้น ในเวลาคิดว่า จะไปที่นี่หรือจะขึ้น เดิน นั่ง นอนในที่นั้น คือ เมื่อจะขึ้น เดิน นั่ง นอน ในที่ใดเกิดความรู้กันว่า จะสบายใจหรือไม่สบายใจนั้น เรียกว่า สัปปายสัมปชัญญะ

อสมโมหสัมปชัญญะนั้น ได้แก่ความรู้สึกตัวโดยปรมาตม ในเวลาขึ้น เดินนั่งนอนว่า ไม่ใช่เราเดิน ขึ้น นั่ง นอน เป็นแต่ธาตุเป็นไปตามอำนาจของ ลมที่เกิดจากจิตเท่านั้น คือ เมื่อจิตคิดว่าจะเดินลมก็เกิดขึ้น แล้วทำให้กายข้าง หน้าก้าวไป ๆ ส่วนธาตุอีก ๒ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ ก็น้อยลงในเวลาที่ยก เท้าข้างหนึ่ง ๆ ไป ส่วนธาตุอีก ๒ นอกนั้นก็เป็นอย่างมีกำลังมาก ๆ ถึงแม้ว่าใน เวลานั้นก็เหมือนกัน คือ ในเวลานั้นนั้น เตโชธาตุกับวาโยธาตุน้อยลง ส่วนธาตุ อีก ๒ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ นั้นมากขึ้น ๆ เมื่อคิดว่าจะขึ้นลมก็ทำให้ร่าง กายส่วนบนตึงขึ้น เมื่อคิดว่าจะนั่งลมก็พัดให้ร่วง กายส่วนบนฟูบลง จะถือว่า เรยขึ้น เดิน นั่ง นอนนั้นไม่ได้ ต้องถือว่าร่างกายเป็นไปตามอำนาจลม อันเกิด จากจิตเท่านั้น ถึงแม้ว่าในการแลเหลียวข้างโน้นข้างนั้นก็เหมือนกัน คือ ย่อม แลเหลียวด้วยอำนาจจิตเหมือนกัน การรู้สึกได้อย่างนี้เรียกว่าอสมโมหสัม- ปชัญญะ ๆ คำว่า อสมโมหสัมปชัญญะนี้ แปลว่า ความรู้สึก ด้วยความไม่ ลุ่มหลง แต่ทว่าอันเป็นธรรมอันสูง สำหรับข้อปฏิบัติของท่านทั้งหลาย เมื่อจะว่าให้ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ด้วยแล้ว ก็ต้องว่าความรู้สึกด้วยความไม่ลุ่มหลง ในสิ่งอันเป็นเหตุให้ลุ่มหลง เรียกว่า อสมโมหสัมปชัญญะเหมือนกัน

คนมีสติ คนมีสัมปชัญญะ ดังที่มานั้น ย่อมเป็นคนดีมีประโยชน์ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงควรเราท่านทั้งหลาย จะหัดทำตนให้เป็นคนมีสติสัมปชัญญะ จึงจักเป็นการดี ๆ วิธีที่จะหัดทำตนให้เป็นคนมีสติสัมปชัญญะนั้น ย่อมเป็น ของยากนักหนา ด้วยเหตุว่าปุถุชนเราทั้งหลาย ย่อมไม่ได้ใส่ใจในสติสัมปชัญญะ เสมอ คือ ไม่ได้หัดนึกถึงสังขารแล้วเพื่อให้เกิดสติเสมอ ไม่ได้หัดนึกถึงสิ่ง ที่จะมาข้างหน้าเพื่อให้เกิดสัมปชัญญะเสมอ มีแต่ถึงถึงเรื่องการทำมาหาเลี้ยง ชีพ และสิ่งอื่น ๆ เท่านั้น โดยเหตุนี้ปุถุชนเราทั้งหลายที่ไม่ได้ฝึกฝนในทาง กุศลธรรมจึงเป็นผู้ไม่มีสติสัมปชัญญะ

ขอแนะนำไว้ว่าการที่จะทำไปเป็นคนมีสติ นั่น คือ ต้องหัดนึกว่า เมื่อเรา
เราทำสิ่งใดบ้าง พุคสิ่งใดบ้าง เมื่อนึกได้แล้วในวันแรก พอถึงเวลากลางคืนวัน
ที่ ๒ ก็ให้หัดนึกถ้อยว่า เมื่อวานนี้เราทำสิ่งใดบ้าง เราพุคสิ่งใดบ้าง ฯ เมื่อ
นึกได้แล้ว พอถึงกลางคืนวันที่ ๓ ก็ให้นึกว่า เมื่อวานนี้เราได้ทำสิ่งใดบ้าง
ได้พุคสิ่งใดบ้าง เมื่อนึกได้แล้วว่าได้ทำสิ่งนั้นบ้าง ได้พุคสิ่งนั้นบ้าง ก็เรียกว่า
เป็นคนมีสติ คือ เป็นคนนึกได้ถึงสิ่งที่ได้ทำ คำที่ได้พุคมาแล้วในชั่ว ๓ วัน แล้ว
ให้หัดนึกถ้อยกลับไปให้มากเป็นลำดับไป จนกระทั่งอาทิตย์ก่อน เดือนก่อน
ปีก่อน นึกถ้อยกลับไปจนกระทั่งเวลาเราจำความได้ในเวลาเป็นเด็กโน้น เมื่อ
ทำอย่างนั้นเสมอ ก็จักเป็นคนมีสติได้

เมื่อหัดนึกเสมอในเวลาที่จะไปในที่ต่าง ๆ ว่า การที่เราจะไปในนั้นจะมี
ประโยชน์หรือไม่ จะเป็นที่สบายใจหรือไม่ เราจะยืน เดิน นั่ง นอนในที่นั้น
จะมีประโยชน์หรือไม่ จะเป็นที่สบายใจหรือไม่ สิ่งที่เราได้พบเห็นนั้น ถูก
อารมณ์เราหรือไม่ เราเกิดความลุ่มหลงหรือไม่ ดังนี้ ก็จักเป็นคนมีสัมปชัญญะ
คือมีความรู้สึกดีในสิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ มีความรู้สึกดีใน
สิ่งอันเป็นที่สบายและไม่เป็นที่สบาย มีความรู้สึกดีในสิ่งที่เป็นอารมณ์ มีความ
รู้สึกดีในความไม่ลุ่มหลง ดังนี้ สันเนอความในเทศนาภิกขุตนเพียงเท่านั้น

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๒๕

คัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ

ว่าด้วยคนสมบูรณ์ด้วยศีล ด้วยทิฏฐิ

กตโม จ ปุคฺคโล สีสัมปนโน ฯ ตตฺถ กตมา สีสัมปทา
กายิโก อวัติกฺกโม วาจสีโก อวัติกฺกโม กายิกวาจสีโก อวัติกฺกโม อัม
วุจฺจติ สีสัมปทาติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดง คัมภีร์พระปกคณบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๒๕
ว่าด้วยคนสมบุรณ์ด้วยศีล ด้วยทัญญู สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา
นั้นว่า คนสมบุรณ์ด้วยศีลนั้น ได้แก่คนชนิดใด ๆ ความสมบุรณ์ด้วยศีลนั้น
ได้แก่สิ่งไร ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ความไม่ล่วงละเมิดทางวาจา ความ
ไม่ล่วงละเมิดทั้งทางกาย ทางวาจา เรียกว่า ความสมบุรณ์ด้วยศีล ๆ ความ
ห้วงในศีลแมตังสนิกเรียกว่า ความสมบุรณ์ด้วยศีลเหมือนกัน ๆ บุคคลผู้
ประกอบด้วยความสมบุรณ์ด้วยศีลดังที่มานั้น เรียกว่า คนสมบุรณ์ด้วยศีล

คนสมบุรณ์ด้วยทัญญุนั้น ได้แก่คนชนิดใด ๆ ความสมบุรณ์
ด้วยทัญญุนั้น ได้แก่สิ่งไร ๆ ความรู้ ความเห็นว่า ผลแห่งทานมัยอยู่ ผลแห่ง
การบูชามัยอยู่ ผลแห่งการคำนับมัยอยู่ ผลแห่งการทำความดีมัยอยู่ โลกนัมมัยอยู่
โลกหนามมัยอยู่ มารดามมัยอยู่ บิดามมัยอยู่ หมุ่สัตว์ที่เกิดเองแล้วโตขึ้นทันนมมัยอยู่
สมณพราหมณทสภระงับ ที่ปฏิบัติชอบ รู้แจ่มแจ้งซึ่งโลกนัมมัยโลกหนามมัยด้วยตนเอง
แล้วแสดงให้ผู้อื่นรู้มัยอยู่ อันนั้นเรียกว่า ความสมบุรณ์ด้วยทัญญู ๆ สัมมาทัญญู
แมตังสนิกเรียกว่า ความสมบุรณ์ด้วยทัญญูเหมือนกัน ๆ บุคคลผู้ประกอบด้วย
ด้วยความสมบุรณ์ด้วยทัญญูดังที่มานั้นเรียกว่า คนสมบุรณ์ด้วยทัญญู ๆ สันเนอความใน
พระบาลีเพียงเท่านี้

ส่วนในอรรถกถาแห่งคัมภีร์นี้ ไม่ได้อธิบายคำทั้ง ๒ นี้ ออกไว้ประการใด
เพราะฉะนั้น จึงจักได้ยกเอาเนื้อความในคัมภีร์อื่นมาอธิบายต่อไป แต่ในตอนนั้น
ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเสียก่อนว่า ความสมบุรณ์ด้วยศีลนั้น ได้แก่ความ
ไม่ล่วงละเมิดข้อห้ามด้วยกายด้วยวาจา หรือด้วยทั้งกายทั้งวาจา และความระวัง
ในศีลทั้งสนิกจัตวา เป็นความสมบุรณ์ด้วยศีลเหมือนกัน คนที่มีความสมบุรณ์
ด้วยศีลดังที่มานั้นเรียกว่า คนสมบุรณ์ด้วยศีล ดังน

เมื่อเข้าใจตั้งแล้ว ขอให้เข้าใจต่อไปว่า ความไม่ล่วงละเมิดข้อห้ามนั้น
 หมายข้อห้ามชนิดใด หมายข้อห้ามของใคร ๆ แก้วว่า หมายข้อห้ามที่ดี หมายข้อ
 ห้ามของบุคคลใด ๆ ก็ข้อห้ามเหล่านั้น ได้แก่ข้อห้ามชนิดใด ๆ ได้แก่วินัย
 ห้ามชนิดที่ไม่ให้ทำความชั่วร้ายด้วย กาย วาจา ฯ คนดีนั้น ได้แก่คนชนิดใด ๆ
 ได้แก่คนชนิดที่ทำความประพฤติดี มีความมุ่งหวังดี ฯ คนที่มีความรู้
 ความประพฤติดี มีความมุ่งหวังดีนั้น ได้แก่คนชนิดใด ๆ แก้วว่า ได้แก่พระ
 พุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้า พระโฆสสัตว์เจ้า ตลอดถึงเหล่าบิดามารดาที่มี
 ศรัทธาและครูบาอาจารย์ที่รู้จักบาปบุญเป็นที่สุด แต่ว่าบิดามารดาครูอาจารย์นั้น
 ยังไม่จัดว่า เป็นผู้มีความรู้ความประพฤติดีทุกคนไป เพราะบางคนก็มีความรู้
 ความประพฤติไม่ดี บางคนก็มีความรู้ความประพฤติดี แต่ว่ามารดาบิดาครู
 บาอาจารย์โดยมากนั้น ย่อมมีความมุ่งหวังดีแก่บุตรธิดา และศิษยานุศิษย์
 แทบทั้งนั้น

หากจะมีคำถามสอดขึ้นมาว่า ถ้ามารดาบิดาครูบาอาจารย์มีความมุ่งหวังดี
 ให้แก่ศิษยานุศิษย์แทบทั้งนั้นแล้ว เหตุใดบิดามารดาครูบาอาจารย์โดยมาก
 จึงชอบดุด่าเขยียนตี ฯ แก้วว่า การที่ท่านได้ดุด่าเขยียนตีนั้นแหละ เป็นความมุ่ง
 หวังดีของท่าน ถึงแม้ว่าท่านจะดุด่า ให้มันตายท่าตายโหงเสียให้หมดก็ดี แต่
 ในใจของท่านหาได้ให้เป็นอย่างนั้นไม่ เป็นแต่ปากว่าไปเท่านั้น ในใจของท่าน
 นั้นแม้แต่เพียงใบไม้ก็ไม่อยากให้ถูกด้วยบุตรธิดาศิษยานุศิษย์เลย เพราะฉะนั้น
 การที่บิดามารดาครูบาอาจารย์ดุด่าท่านนั้น จึงไม่เป็นพรสวาจา ไม่จัดเป็นวาจา
 ร้ายกาจ เพราะในใจของท่านไม่ร้ายกาจ การที่ท่านดุด่าเขยียนตีดุด่าสาปแช่ง
 นั้น เป็นด้วยใจของท่านเมตตากรุณา หาไม่บุตรธิดาศิษยานุศิษย์ก็จะเป็นคนไม่ดี ฯ
 แต่มารดาบิดาครูบาอาจารย์ที่ไม่ดุด่าเขยียนตีนั้นก็มี เป็นแต่ที่ท่านได้ใช้อุบายสั่ง
 สอนโดยทางอื่น เพื่อให้บุตรธิดาศิษยานุศิษย์ได้คิดติดตัวต่อไป ฯ มารดา
 บิดาครูอาจารย์ที่มิชอบดุด่าเขยียนตีนั้น ไม่ใช่การดุด่าเขยียนตีนั้น มียุขน้อย
 นึกหนา เพราะเหตุว่า ผู้ที่จะอดโทษะนั้น มียุขน้อยนึกหนา ผู้ที่มิบัญญัติ
 หาอุบายสั่งสอนให้ตนนั้น มียุขน้อยนึกหนา ถึงแม้ว่าท่านจะดุด่าเขยียนตีอย่างไร
 ก็ตาม ก็จัดว่าท่านมุ่งหวังดีอยู่เสมอ

การรักบุตรธิดา โดยไม่ด่าแช่ข่มตั้น ก้อาจให้โทษได้ เพราะฉะนั้น นักปราชญ์จึงได้กล่าวเป็นสุภาษิตไว้ว่า รักบุตรสุดแสนที่เอื้อเอื้อใจ บ้างผิดบ่ แสดงภัยโทษให้ เข้มงกันบ่ใน ฐานเกลียดบุตรแฮ ผิดว่ารัก ควรให้กร้าม ผิดต้องต้อน ตั้น ๆ ได้ใจความในสุภาษิตนั้นว่า รักบุตรต้องดี บุตรจึงจักได้ดี แต่ต้องดีในเวลาบุตรทำผิด ๆ ช่างหม้อดีหม้อนั้นเขาไม่ดีให้แตก เขาดีให้ดี นั้นใด บิดามารดาตบตรกตีให้ตั้นแน่น เพราะฉะนั้น จึงจัดว่ามารดาบิดาเป็นผู้ มุ่งหวังดีให้แก่บุตรธิดาโดยมาก ๆ ข้อห้ามของท่านจึงควรเป็นข้อห้ามที่ดี ๆ บุตรธิดาผู้ใดล่วงละเมิดข้อห้ามของท่าน บุตรธิดาผู้นั้นเรียกว่า บุตรธิดาที่ไม่ดี บุตรธิดาผู้ใดไม่ล่วงละเมิดข้อห้ามของท่าน บุตรธิดาผู้นั้น เป็นบุตรธิดาที่ดี

ส่วนครูบาอาจารย์ ก็เป็นผู้มุ่งดีให้แก่ศิษยานุศิษย์เหมือนกัน เพราะ ฉะนั้น ข้อห้ามของท่านจึงจัดเป็นข้อห้ามที่ดี ศิษยานุศิษย์ผู้ใดล่วงละเมิดข้อห้าม ของท่าน ศิษยานุศิษย์ผู้นั้นก็ไม่ดี ศิษยานุศิษย์ผู้ใดไม่ล่วงละเมิดข้อห้าม ของท่าน ศิษยานุศิษย์ผู้นั้นก็เป็นศิษยานุศิษย์ที่ดี แต่ว่ายังไม่ดีแท้ บังสุบุตรไม่ ล่วงละเมิดข้อห้ามของนักปราชญ์พระพุทธเจ้าเป็นต้นได้ ข้อห้ามของนักปราชญ์ มพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น เรียกว่า สิกขาบท เมื่อผู้ใดปฏิบัติได้ดี ผู้นั้นก็เรียกว่า มีศีล ๆ สิกขาบทนั้นมี ๕ กัม ๘ กัม ๑๐ กัม ๒๒๗ กัม มากกว่านั้นก็มี

๕ นั้นเรียกว่า สิกขาบท ๕ ๆ ๘ นั้นเรียกว่า สิกขาบท ๘ ๆ ๑๐ นั้น เรียกว่า สิกขาบท ๑๐ ๆ ๒๒๗ นั้น เรียกว่า สิกขาบท ๒๒๗ ๆ การทำตาม สิกขาบทเหล่านั้นได้เรียกว่า ไม่ล่วงข้อห้าม ๆ การไม่ล่วงข้อห้ามเรียกว่า การสมบุรณ์ด้วยศีล ๆ ผู้ประกอบด้วยการสมบุรณ์ด้วยศีล เรียกว่า คนสมบุรณ์ ด้วยศีล

ก็คนสมบุรณ์ด้วยศีลนั้น จะดีอย่างไรบ้าง ๆ ข้อนต้องแก้ไขตามพระ พุทธฎีกาที่ได้ทรงแสดงแก่ชาวบ้านปาฏลิกามจึงจะถูกแท้ ๆ ปณจิมะ คหปตโย อานิสสา สีลวโต สีลสมุปทาย กล่าวคือ พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้แก่ชาว บ้านปาฏลิกามว่า ดูก่อนนคณเบตทั้งหลาย อานิสสแห่งผู้มศีล ผู้สมบุรณ์ ด้วยศีล มีอยู่ ๕ ประการ

อานิสงส์ ๕ ประการนั้น คือ สิ่งไรบ้าง ๆ ผู้สมบุรณด้วยศีลย่อมได้
 ทรัพย์มาก โดยเหตุที่ไม่มี ความประมาท อันนี้เป็นอานิสงส์ศลข้อที่ ๑ ๆ
 ยังอีกข้อหนึ่ง คือ ข้อเสียงอันดีของผู้สมบุรณด้วยศีลย่อมปรากฏไป อันนี้เป็น
 อานิสงส์ศลข้อที่ ๒ ๆ ผู้สมบุรณด้วยศีลจะเข้าไปสู่ที่ประชุมใด ๆ คือ ที่
 ประชุมกษัตริย์ ที่ประชุมพราหมณ์ ที่ประชุมคฤหบดี ที่ประชุมสมณะ ก็ย่อม
 แกล้วกล้าไม่เก้อเจิน อันนี้เป็นอานิสงส์ศลข้อที่ ๓ ๆ ผู้สมบุรณด้วยศีล
 ย่อมไม่หลงไหลในเวลาจะตาย อันนี้เป็นอานิสงส์ศลข้อที่ ๔ ๆ ผู้สมบุรณด้วย
 ศีลย่อมได้ไปเกิดในโลกที่ดี คือ มนุญย์และสวรรค์ อันนี้เป็นอานิสงส์ศล
 ข้อที่ ๕ ดังนี้

ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจว่า ผู้สมบุรณด้วยศีลย่อมได้อย่างนี้ คือ
 ย่อมได้อานิสงส์ศล ๕ ประการนี้ ๆ ก็อานิสงส์ศล ๕ ประการนี้ ยังควรอธิบาย
 อีกหนึ่งข้อ คือ ข้อที่ว่า ผู้สมบุรณด้วยศีลย่อมได้ทรัพย์มาก เพราะมีความ
 ไม่ประมาทเป็นต้นเหตุนี้ มีคำอธิบายว่าอย่างไร ๆ พระอรรถกถาจารย์ได้
 อธิบายไว้ในอรรถกถาแห่งมหาปริณิพพานสูตรว่า คฤหัสถ์ที่ไม่มีศล คือ มีแต่ทำ
 ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มสาวาท สุราเมรัยอยู่แล้ว เรียกว่า
 เป็นผู้ประมาท คือ เป็นผู้มัวเมาอยู่ในการทำสิ่งเหล่านั้น เมื่อมัวเมาอยู่ในการ
 ทำสิ่งเหล่านั้น ก็ไม่อาจทำการงานให้ได้ดี เมื่อไม่อาจทำการงานให้ได้ดี
 ทรัพย์เก่าก็หมดไป ทรัพย์ใหม่ก็ไม่ได้มา ๆ ถ้ายังทำปาณาติบาต มานุญย์
 ก็ยังเกิดความพินาศใหญ่ด้วยถูกราชอาชญา ๆ ผู้ที่ทำอทินนาทานก็ต้องถู
 ราชอาชญาเหมือนกัน เมื่อเป็นอย่างนั้นก็ต้องเสื่อมทรัพย์เป็นอันมาก ๆ บรรพชิต
 ผู้ไม่มีศล ก็ต้องเสื่อมจากอริยทรัพย์ ๗ ประการ ดังนี้ โดยเหตุนี้จึงได้ความ
 ว่า ผู้มีศลก็ต้องได้ทรัพย์มาก คือ ผู้ไม่มัวทำแต่ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเม-
 สุมิจฉาจาร มสาวาท สุราเมรัย ตั้งหน้าทำแต่การงานของตนแล้วก็ต้องได้ทรัพย์
 มาก บรรพชิตผู้มีศลก็ต้องได้อริยทรัพย์ ดังนี้

ข้อที่ว่า ผู้มีศลย่อมมีชื่อเสียงดังนี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า
 คฤหัสถ์ที่ไม่มีศล ย่อมมีชื่อเสียงไม่ดีปรากฏไปว่า คนโน้นเกิดในตระกูลโน้นเป็น
 คนไม่มีศล เป็นคนมีแต่บาปกรรม เป็นคนละโลกกับโลกหน้า เป็นคนไม่รู้จัก

ทำบุญให้ทาน ส่วนบรรพชิตที่ไม่มีศีล ก็มีผู้กล่าวกันว่า บรรพชิตองค์โน้น ไม่อาจรักษาศีล ไม่อาจเรียนพระพุทธรวณะ มีแต่หาเลี้ยงชีพด้วยสิ่งผิดธรรมวินัย เป็นต้นว่า หาเลี้ยงชีพในทางเวชกรรม ดังนี้

โดยเหตุนี้ จึงได้ใจความว่า คฤหัสถ์และบรรพชิตผู้มีศีลก็ย่อมมีข้อเสีย ดังว่า คฤหัสถ์คนโน้นเกิดในตระกูลโน้น เป็นคนมีศีลธรรมที่ดี เป็นคนไม่ละโลกนี้โลกหน้า เป็นคนทำบุญให้ทาน ฯ บรรพชิตองค์โน้นอาจรักษาศีล อาจเรียนพระพุทธรวณะได้ ไม่หาเลี้ยงชีพในทางผิดธรรมวินัย เป็นผู้มั่นอยู่ในความเคารพ ๖ ประการ มีความเคารพต่อพระพุทธรเจ้าเป็นต้น ดังนี้

ข้อที่ว่า ผู้ไม่มีศีลย่อมไม่แก้กล่าวในที่ประชุมชนนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ผู้ที่ไม่มีศีล สำหรับคฤหัสถ์นั้นเมื่อมีการประชุมชน เวลาจะไปในที่ประชุมชนก็ต้องนึกกล่าวว่า การที่เขาประชุมนี้ คงจักประชุมเพราะเรื่องของเรากระมัง เมื่อเข้าประชุมแล้วก็นั่งคอตก ไม่อาจพูดสิ่งใดได้ บรรพชิตที่ไม่มีศีลนั้น เวลาพระภิกษุทั้งหลายนัดประชุมกันต้องเกิดความกลัวว่า คงจะมีใครรู้เรื่องของเรากระมัง สงฆ์จะห้ามอุโบสถปวารณาของเรากระมัง เราจักถูกไล่สึกกระมัง เมื่อเข้าประชุมแล้วก็ไม่กล้าพูดสิ่งใด ดังนี้ ฯ โดยเหตุนี้จึงได้ใจความว่า ผู้สมบุรณ์ด้วยศีลนั้น ย่อมไม่เกรงกลัวในที่ประชุมทั้งปวง ไม่ว่าตนจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตอย่างไร โดยเหตุว่าตนมีความบริสุทธิ์ ไม่ได้ทำผิดอย่างไร

ข้อว่า ผู้สมบุรณ์ด้วยศีลย่อมไม่หลงใหลในเวลาจะตายนั้น พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ผู้ที่ไม่มีศีล เวลานอนอยู่ใกล้จะตายนั้น ย่อมปรากฏเห็นสิ่งที่น่ากลัว คือ อกายทั้ง ๔ และหอกหลาว เมื่อปรากฏเห็นอย่างนั้นก็เกิดความสะดุ้งกลัวไม่อาจยังสติอยู่ได้ บางคนถึงกับร้องละเมอเพื่อคลั่งไปว่า ช่วยด้วย ช่วยด้วยกัมม์ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้ใจความว่า ผู้ที่สมบุรณ์ด้วยศีลนั้น ในเวลาใกล้จะตายย่อมปรากฏเห็นสิ่งที่ดี คือ เห็นตนจะไปเกิดบ้าง เห็นความดีที่ตนทำไว้บ้าง เห็นสวรรค์มีมานบ้าง เห็นเทพบุตรเทพธิดาบ้าง เมื่อเป็นอย่างนั้น ใจก็เพลิดเพลินปลาบปลื้มเสวยซึ่งสิ่งทั้งปวง มีสติอยู่กับตัวด้วยจึง

ดูแต่สังกตซึ่งตนเห็นในเวลานั้น เพราะฉะนั้น จึงว่าผู้สมบุรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงใหลในเวลาใกล้จะตาย

ชื่อว่า ผู้สมบุรณ์ด้วยศีล ตายแล้วย่อมได้ไปเกิดที่ดี คือ มนุษย์และสวรรค์ นั้น มีเนื้อความตนไม่จำเป็นต้องอธิบายประการใด คือ มีใจความแต่เพียงว่า คนที่สมบุรณ์ด้วยศีลไม่ว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ย่อมได้ไปเกิดในมนุษย์และสวรรค์ทั้งนั้น ดังนี้

ชื่อว่า ด้วยคนที่สมบุรณ์ด้วยวิญญู ซึ่งแสดงมาแล้วตามพระบาลีนั้น มีคำอธิบายว่า วิญญูนี้มีอยู่ ๒ ประการ คือ มิจฉาทิญญูประการหนึ่ง สัมมาทิญญูประการหนึ่ง ฯ มิจฉาทิญญูนั้น ได้แก่ความคิดผิด คือ เห็นว่าผลแห่งทานไม่มี ผลแห่งการบูชาไม่มี ผลแห่งการค้ำบด้วยสิ่งของแก่ผู้ทนต์ควรค้ำบ มีบิดามารดาเป็นต้นไม่มี ผลแห่งการทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี ผู้ที่เกิดตนเองแล้วโตขึ้นในที่ที่ไม่มี สมณพราหมณ์ ทรบงเห็นจริงไม่มี ดังนี้ เป็นต้น

สัมมาทิญญูนั้น คือ ความเห็นถูกนั้น ได้แก่ความเห็นตรงกันข้ามกับทวามาแล้วนี้ คือ เห็นว่าผลแห่งการให้ทานมีอยู่ ผลแห่งการบูชามีอยู่ ผลแห่งการค้ำบมีอยู่ ผลแห่งการทำดีทำชั่วมีอยู่ โลกนี้มีอยู่ โลกหน้ามีอยู่ มารดามีอยู่ บิดามีอยู่ ผู้ที่เกิดเองแล้วโตขึ้นที่นั่นมีอยู่ สมณพราหมณ์ทรบงเห็นจริงมีอยู่ดังนี้ เป็นต้น

คำเหล่านี้ มีคำที่ควรอธิบายอยู่หลายคำ คือ คำว่าโลกนี้มีอยู่นั้น อธิบายว่า โลกมนุษย์ที่เราชนยอมเป็นของมียเป็นธรรมดา คำว่า โลกหน้ามีอยู่นั้น อธิบายว่า โลกที่เราจะต้องไปเกิดในข้างหน้านั้นก็มีย คือ ยังมีโลกมนุษย์ โลกนรก โลกสวรรค์ ซึ่งเราจะต้องไปเกิดข้างหน้าอีก คือ เมื่อเราตายไปแล้ว เราจะต้องไปเกิดในมนุษย์ หรือในนรก ในสวรรค์ ตลอดถึงในเปรต ในอสุรกาย ในสัตว์ดิรัจฉานอีกเป็นแน่แท้ พูดโดยย่อว่า คำว่า โลกหน้ามีอยู่นั้น คือ โลกที่เราจะไปเกิดข้างหน้ามีอยู่

คำว่า มารดาบิดามีอยู่นั้น อธิบายว่า คนแห่งมารดาบิดานั้นมีอยู่

คำว่า ผู้ที่เกิดเองแล้วโตขึ้นที่นั่นมีอยู่เองนั้น อธิบายว่า ผู้ที่เกิดในนรก หรือไปเกิดเป็นเปรต เป็นอสุรกาย เป็นเทพยดา พอเกิดแล้วก็โตขึ้นทันที

และโตอ้อยเพียงเท่านั้น จงกระทั้งตาย ความเห็นว่า ผู้เกิดอย่างนั้นมอญ
เรียกว่า เห็นว่า ผู้เกิดเองมอญ

คำว่า สมณพราหมณ์ทรงเห็นจริงมอญนั้น อธิบายว่า สมณพราหมณ์
ที่ร่ำเรียนในโรงเรียนโลกนี้ โลกหน้า ด้วยตาของตนเอง โดยไม่ต้องเชื่อผู้ใดนั้น
มอญ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้แก่สมณพราหมณ์ที่สำเร็จงานสมบัติ มรรค
ผล นิพพาน ดังนี้

คำว่าเป็นต้นนั้น อธิบายว่า ความเห็นผิดอย่างอื่นก็ยังมีอีก ไม่ใช่มี
แต่เพียงเท่านั้น ความเห็นถูกอย่างอื่นก็ยังมีอีกเหมือนกัน ที่ยกขึ้นแสดงนี้เพียง
แต่เป็นต้นเป็นตัวอย่างเท่านั้น

เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงว่า ความเห็นผิดแม้ทั้งสันทกเรียกว่า ทุฏฐิ
วิบัติ ฯ ความเห็นถูกแม้ทั้งสันทกเรียกว่า ทุฏฐิสมบัติ คือ เรียกว่าการสมบุรณ์
ด้วยทุฏฐิมน ดังนี้ ฯ ผู้สมบุรณ์ด้วยทุฏฐิ คือ ผู้มีความเห็นถูกดังที่แสดงมา ฯ
ผู้มีความเห็นถูกนั้น คืออย่างไร ฯ คืออย่างไร คือ เมื่อมีความเห็นถูก ก็คิดถูก
เมื่อคิดถูก ก็พูดถูก เมื่อพูดถูก ก็ทำถูก ฯ เมื่อทำถูกก็ได้ผลดี เมื่อได้ผลดีก็
ความสุข ดังผู้เห็นถูก คิดถูก พูดถูก ทำถูก ในทางค้าขายเป็นต้น ก็ย่อมได้
กำไรดีฉะนั้น แต่กำไรแห่งการค้าขายนั้น ยังไม่ดีเท่ากำไรแห่งบุญกุศลที่เกิดจาก
ความเห็นถูก คิดถูก พูดถูก ทำถูกในทางกุศล เพราะฉะนั้น จึงควรที่ทุกคน
จะเป็นคนสมบุรณ์ด้วยศีลและทุฏฐิเสมอไป ฯ สันเนอความในเทศนากัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.
เอวี่ กิมี่ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณทท ๒๖

คัมภีรพระปกคัลบัญญัติ

ว่าด้วย คนหาได้ยาก ๒ จำพวก

กตเม เทว ปุคฺคลา ทูลฺลภา โลกสฺมึ โย จ ปุพฺพการี โย จ
กตณฺณ กตเวทึ อิม เทว ปุคฺคลา ทูลฺลภา โลกสฺมินฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์ปกคณบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๒๖ ว่าด้วย
 คนหาได้ยาก ๒ จำพวก สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา อรรถาธิบาย เพื่อ
 ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามสมควร
 แก่กาลเวลา

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกไว้ขึ้นเป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา
 นั้นว่า พระพุทธองค์ได้โปรดประทานเทศนาไว้เป็นปจฺจาวิสัชนาว่า บุคคล
 หาได้ยากในโลก ๒ จำพวก ได้แก่ใคร แล้วทรงแก้ไขว่า ได้แก่ บุพพการี
 กตัญญูกตเวที ดังนี้ สอนเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น ฯ ในอรรถกถาคัมภีร์
 นี้ได้อธิบายไว้ว่า คำว่า หาได้ยากนั้น คือไม่ใช่หาได้ง่าย ฯ คำว่า บุพพการี
 นั้น ควรแสดงด้วยคุณุหัตถ์และบรรพชิตทั้งหลาย ฯ กล่าวคือ ในจำพวกคุณุหัตถ์นั้น
 มารดาบิดาจัดว่าเป็นบุพพการี ส่วนบุตรธิดาที่ปฏิบัติมารดาบิดา ที่ทำการ
 กราบไหว้เป็นต้นแก่มารดาบิดา ชื่อว่ากตเวที ฯ ฝ่ายบรรพชิตนั้น อาจารย์
 และอุปัชฌาย์ชื่อว่าบุพพการี ฯ อันเตวาสิกสหวัหาริก ที่ปฏิบัติอุปัชฌาย์อาจารย์
 ที่ทำการกราบไหว้เป็นต้นแก่อุปัชฌาย์อาจารย์ ชื่อว่ากตเวที ฯ เพื่อจะแสดงบุคคล
 ทั้ง ๒ นั้นให้แจ้ง จึงควรแสดงเรื่องของพระโสณเถรเจ้าผู้เลขาอุปัชฌาย์เบิเตน

อีกนัยหนึ่งว่า บุคคลผู้ทำโดยไม่มุ่งอุปการะที่เขาทำในตน ในเมื่ออุปการะ
 ที่ผู้อื่นทำแล้ว เรียกว่า บุพพการี มีมารดาบิดาอุปัชฌาย์อาจารย์เป็นตัวอย่าง ฯ
 บุพพการีนั่น ชื่อว่าหาได้ยาก เพราะสัตว์โลกทั้งหลาย ข้อมถูกตัณหาครอบงำ ฯ
 ผู้ที่ไม่มุ่งอุปการะคุณุ ที่เขาทำให้แก่ตนโดยสมควรแก่อุปการะคุณุ ที่เขา
 ทำให้แก่ตน เรียกว่า กตัญญูกตเวที มีผู้ปฏิบัติต่อมารดาบิดาอุปัชฌาย์อาจารย์
 เป็นตัวอย่าง ฯ ผู้เป็นกตัญญูกตเวทีนั้น ชื่อว่าหาได้ยาก เพราะสัตว์โลกทั้งหลาย
 ส่วนผู้เผอเรวโดยมีเหตุ เรียกว่า กตัญญูกตเวที ฯ ผู้ทำโดยไม่มุ่งการกระทำ เป็น

หนึ่งว่า เขาจักทำให้แก่เรา เรียกว่า บุพพการี ๆ ผู้ทำโดยมุ่งการกระทำเป็นต้นว่า
 เขาจักทำให้แก่เรา เรียกว่า กตัญญูกตเวที ๆ ผู้หมดแล้วสว่างต่อไป เรียกว่า
 บุพพการี ๆ ผู้สว่างมาแล้วสว่างต่อไป เรียกว่า กตัญญูกตเวที ๆ ผู้แสดง
 เรียกว่า บุพพการี ๆ ผู้ปฏิบัติ เรียกว่า กตัญญูกตเวที ๆ พระอรหันต์สัมมาสัม-
 พุทธเจ้า เรียกว่า บุพพการี ในโลกนี้ทั้งในเทวโลก ส่วนอริยสาวก เรียกว่า
 กตัญญูกตเวที ดังนี้ ๆ ส่วนในอรรถกถาแห่งทกนิบาตว่า ผู้ทำอุปการคุณก่อน
 เรียกว่า บุพพการี ๆ ผู้อุปการคุณที่ผ่อนทำให้แก่ตนแล้วตอบแทน เรียกว่า
 กตเวที ๆ ในบุคคลทั้ง ๒ จำพวกนี้ก่อนแต่จะทำนั้น ย่อมคิดผิดกัน คือ บุพพการี
 ย่อมคิดว่า เราจักให้หนี้ ๆ ส่วนกตัญญูกตเวที ซึ่งทำในภายหลังนั้นย่อมคิดว่า
 เราจักใช้หนี้ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาคัมภีร์ปรมัตถทีปนีเพียงเท่านั้น ๆ
 นอความในอรรถกถาคัมภีร์นี้ยังควรอธิบายออกไปอีก คือ คำว่าผู้ทำโทษไม่มุ่ง
 อุปการคุณที่เขาไม่ได้ทำให้แก่ตนในเมื่ออุปการคุณที่ผ่อนทำแล้ว เรียกว่า
 บุพพการี มีมารดาบิดาอุปัชฌาย์อาจารย์เป็นตัวอย่างนั้น อธิบายว่า การที่
 มารดาบิดาอุปัชฌาย์อาจารย์ จะทำอุปการคุณให้แก่บุตรธิดาศิษยานุศิษย์นั้น ย่อม
 ทำโดยไม่มุ่งว่า บุตรธิดาศิษยานุศิษย์ได้ทำอุปการคุณสิ่งใดให้แก่เราแล้ว ท่าน
 มุ่งแต่เพียงว่าอยากให้เป็นบุตรธิดา ศิษยานุศิษย์นั้น มีความสุขความเจริญเท่านั้น ๆ
 คำว่า บุพพการี ชื่อว่าหาได้ยาก เพราะสัตว์โลกทั้งหลาย ย่อมมีต้นหาคือบำ
 นั้น อธิบายว่า ผู้ทำอุปการคุณให้แก่ผู้อื่นก่อน เช่น มารดาบิดา อุปัชฌาย์
 อาจารย์นั้น ย่อมหาได้ยาก เพราะเหตุว่า ต่างคนต่างก็ต้องมีความอยากได้อยากได้
 หนึ่งนั้น น้อยคนนักหนาที่จะอยากเฉลี่ยความดีความสุขให้แก่ผู้อื่น มีอยู่ก็เพียง
 แต่มารดาบิดาอุปัชฌาย์อาจารย์เท่านั้น นอกจากมารดาบิดาอุปัชฌาย์อาจารย์
 นั้นแล้วย่อมหาได้ยาก คือ ผู้ที่จะทำอุปการคุณแก่กุลเราเหมือนมารดาบิดา
 อุปัชฌาย์อาจารย์นั้นหาได้ยาก เพราะมารดาบิดาอุปัชฌาย์อาจารย์นั้น ท่านได้
 ทำอุปการคุณแก่หนูน้อยเลี้ยงดูสั่งสอนเราด้วยความเมตตากรุณาแท้ ถึงเรายังทำ
 อะไรให้แก่ท่านไม่ได้ ยังเป็นนารกทาริกาอยู่ ยังเป็นนักเรียนอยู่ก็ดี ท่านก็มี
 เมตตากรุณาแก่กุลเราอย่างยิ่ง เพื่ออยากให้เราได้ดีมีความสุขโดยแท้ ถิ่นนอน
 นอนแล้วยากนักที่จะแก่กุลเรา เพราะเหตุว่า ต่างคนต่างก็มีตัณหา คือ

ความอยากได้อีกสักใส่ตัวหนึ่งนั้น ๆ ขอบว่าเมื่ออุปการคุณที่สอนทำให้แก่ตนแล้ว ทำให้ผู้อื่นอุปการคุณนั้น เรียกว่า กตัญญูกตเวทิตาหนึ่ง อธิบายว่า ผู้ใดรู้จักบุญคุณของผู้อื่นแล้วตอบแทนด้วยทางหนึ่ง เช่น บุตรธิดาศิษยานุศิษย์ ซึ่งปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อมารดาบิดาอุปัชฌาย์อาจารย์ เรียกว่า กตัญญูกตเวทิตาได้ยาก เพราะสัตว์โลกทั้งหลายมีวิชาครอบงำนั้น อธิบายว่า นอกจากบุตรธิดาศิษยานุศิษย์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อมารดาบิดาอุปัชฌาย์อาจารย์แล้ว ย่อมหาได้ยาก เพราะเหตุว่า ต่างคนต่างก็ตกอยู่ในอำนาจแห่งวิชา คือ ความไม่รู้แท้หนึ่งนั้น ๆ ผู้ที่ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งวิชานั้นมีน้อยนักหนา ๆ วิชา คือ ความไม่รู้นั้นหมายถึงไม่รู้ถึงบุญคุณของผู้อื่นทำให้แก่ตน ๆ ผู้ที่ไม่รู้จักบุญคุณของผู้อื่นซึ่งทำให้แก่ตนนั้น ย่อมมีน้อยมากไม่ใช่น้อย เมื่อเป็นอย่างนั้นนักหาคนเป็นกตัญญูกตเวทิตาได้ยาก มียกเพียงแต่บุตรธิดา ศิษยานุศิษย์ที่ดัดเทานั้น นอกจากบุตรธิดา ศิษยานุศิษย์ที่ดัดแล้วย่อมหาได้ยาก

บุพเพการกตัญญูกตเวทิตา เมื่อจัดเป็นคู่ ๆ แล้วก็มีอยู่ ๕ คู่ด้วยกัน คือ ผู้เผื่อแผ่โดยไม่มีเหตุ เรียกว่า บุพเพการ ผู้เผื่อแผ่โดยมีเหตุ เรียกว่า กตัญญูกตเวทิตาหนึ่ง ๆ ผู้ทำโดยไม่มุ่งการกระทำ เป็นต้นว่า เขาได้ทำให้แก่เราแล้ว เรียกว่า บุพเพการ ผู้ทำโดยมุ่งการกระทำเป็นต้นว่า เขาได้ทำให้แก่เราแล้ว เรียกว่า กตัญญูกตเวทิตาหนึ่ง ๆ ผู้มืดแล้วสว่างต่อไป เรียกว่า บุพเพการ ผู้สว่างแล้วสว่างต่อไป เรียกว่า กตัญญูกตเวทิตาหนึ่ง ๆ ผู้แสดงธรรม เรียกว่า บุพเพการ ผู้ปฏิบัติธรรม เรียกว่า กตัญญูกตเวทิตาหนึ่ง ๆ พระพุทธเจ้าเรียกว่า บุพเพการ อริยสาวกเรียกว่ากตัญญูกตเวทิตาหนึ่ง รวมเป็น ๕ คู่ด้วยกัน ดังนี้ ทั้ง ๕ คนมี อธิบายว่า ผู้เผื่อแผ่โดยไม่มีเหตุนี้ ได้แก่ผู้เผื่อแผ่โดยอีกข้างหนึ่งยังไม่ได้ทำอุปการคุณสิ่งใดให้แก่ตน ๆ คำว่า ผู้เผื่อแผ่โดยมีเหตุนี้ อธิบายว่า ผู้เผื่อแผ่โดยเห็นว่า เขาได้ทำอุปการคุณให้แก่ตนแล้ว ๆ คำว่า ผู้มืดแล้วสว่างต่อไปนั้น อธิบายว่า ผู้ได้ทำบุญมาแล้วในชาติก่อน มาถึงชาตินี้ได้ทำบุญไว้อีก เรียกว่า ผู้จะสว่างต่อไป ๆ คำว่า ผู้สว่างมาแล้วสว่างต่อไป อธิบายว่า ผู้ได้ทำบุญกุศลไว้ในชาติก่อนแล้ว มาในชาตินี้ก็ได้ทำบุญกุศลไว้อีก คำว่า มืดแล้วสว่างนั้น อธิบายว่า ผู้ทำบาป เรียกว่า คนมืด เพราะเหตุว่า คนไม่มีแสงสว่างคือบุญญา

คนทำบาปเรียกว่าคนสว่าง เพราะเหตุว่า มีแสงสว่างคือปัญญา อีกอย่างหนึ่ง
คนทำบาปย่อมเกิดในที่อับเฉา คือ เกิดในอบายภูมิ ๕ เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์
ก็เกิดในที่ยากจนเข็ญใจ ไม่มีผู้ใดอยากรู้จักชื่อเสียง ผู้ทำบาปนั้น ย่อมเกิด
ในที่สว่าง คือ เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์ก็เกิดในตระกูลหม่สุข เป็นตระกูลหม่
ชื่อเสียงไม่อับเฉา ดังนี้

คนที่เป็นบุพการีกตัญญูกตเวที ๕ คนนั้น เมื่อขอลงก่อกองเป็น ๒ คู่ คือ
ผู้ทำอุปการคุณ เรียกว่า บุพการี ๑ ผู้ตอบแทนอุปการคุณ เรียกว่า
กตัญญูกตเวที ๑ ขอว่าบุพการีย่อมเข้าใจว่า เราจะให้หนี้ ส่วนกตัญญูกตเวที
ย่อมเข้าใจว่าเราจะใช้หนี้หนี้ มีคำอธิบายว่า ผู้เป็นบุพการี ซึ่งเป็นอุปการคุณ
ก่อนนั้น เป็นประหนึ่งว่า จะให้เขากู้ของตนไป ๑ ส่วนกตัญญูกตเวที
ตอบแทนบุญคุณนั้น ย่อมเป็นประหนึ่งว่า จักใช้หนี้เขา ขอนยอมมีปรากฏใน
ภทธารชาดกว่า เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย เสวยพระชาติเป็นพญา-
สวราชชนกแซกแต่นั้น ได้แสดงไว้แก่พราหมณ์นามว่าโกสิยโคตรว่า ผู้คน
ที่เป็นลูกนอຍของเราซึ่งยังไม่มียกย่อง เราเลี้ยงเขาแล้ว เขาจะเลี้ยงเรา
ตอบ เพราะฉะนั้น เราจึงจักให้หนี้เขา ๑ มารดาบิดาของเราที่แก่เฒ่าแล้วกมอย
เราได้คาบรวงข้าวสาลีของท่านพราหมณ์ไปทุกวัน ก็เพื่อจะให้แก่บิดามารดา
เพื่อเป็นการใช้หนี้ของเรา ดังนี้ ผู้เป็นบุพการีกตัญญูกตเวที ขอว่าเป็นคนหาได้
ยากนั้น ล้วนแต่เป็นคนดีทั้งนั้น ๑ มีคำถามว่าผู้เป็นบุพการี คือทำอุปการคุณ
ให้แก่ผู้อื่นก่อน เช่นมารดาบิดา อุบิชาจารย์อาจารย์เป็นต้นนั้นได้อย่างไร ๑ ผู้เป็น
กตัญญูกตเวที คือ ตอบแทนอุปการคุณของผู้อื่น มีการตอบแทนอุปการคุณของ
บิดามารดาอุบิชาจารย์อาจารย์เป็นต้นนั้นได้อย่างไร ๑ มีคำแก้ไขว่า ได้อย่างนี้
คือผู้เป็นบุพการีย่อมได้รับการตอบแทนจากผู้เป็นกตัญญูกตเวที ส่วนผู้เป็น
กตัญญูกตเวทีได้รับการเกื้อกูลจากผู้เป็นบุพการี เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้-
มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงแสดงไว้ในสังคาโลวาทสูตรคัมภีร์ทมนิกาย ปาฏิกวรรค
ว่า ปณฺจหิ โข คหปติปุตฺต จนนฺทึ ปตฺเตน ปฺรตฺติมา ทิสฺสา มาตาปิตโร ปจฺจุ-
ปฺปจฺจาทพฺพา เป็นต้น แปลว่า มารดาบิดาอันเป็นทิศเบื้องหน้าย่อมอนุเคราะห์บุตร
ธิดาด้วยสถานทั้ง ๕ คือห้ามไม่ให้ทำชั่ว ๑ แนะนำให้ทำแต่ความดี ๑

ให้เล่าเรียนศิลปวิทยา ๑ หาภรรยาให้สมควรให้ ๑ มอบทรัพย์ไว้ในเวลา
 สมควร ๑ ๑ เมื่อมารดาบิดาทำอย่างนั้นแล้ว ก็ย่อมได้รับการตอบแทนจากบุตร
 ธิดา คือ บุตรธิดาที่เคยมคคิดว่า มารดาบิดาได้เลี้ยงเรามาแล้ว เราจักต้องเลี้ยง
 ท่านตอบแทน ๑ จักต้องช่วยทำการงานของท่าน ๑ จักดำรงวงศ์ตระกูลของ
 ท่านไว้ไม่ให้เสื่อมเสีย ๑ จักทำตนให้เป็นคนควรรับมรดกของท่าน ๑ เมื่อท่าน
 ตายไปแล้วจักทำบุญอุทิศให้ ๑ ดังนี้ แต่บุตรธิดาที่จะคิดอย่างนั้นแล้วทำได้
 อย่างคณันท์ก็มีย่น้อย เพียงแต่คิดแต่ไม่ได้ทำนั้นย่อมมีอยู่มาก ถึงอย่างไรก็คิด
 มารดาบิดาที่เป็นบุพพการ คือ ทำอุปการคุณแก่บุตรธิดา มีการเลี้ยงดูเป็นต้น
 มาก่อนแล้วนั้น ก็ย่อมได้รับผลดี คือความปลื้มใจในเมื่อบุตรธิดาเติบโตขึ้น
 ในเมื่อบุตรธิดาตอบแทนบุญคุณของตนด้วยการเลี้ยงดู ในเวลาตนแก่เฒ่าชรา
 ด้วยการช่วยการงานของตน ด้วยการรักษาวงศ์ตระกูลไว้ ด้วยการทำตนให้ควร
 รับมรดกของตน ทั้งปลื้มใจล่วงหน้าว่าลูกหลานของเราจักทำบุญให้เรา ใน
 เมื่อเราตายไปแล้ว ดังนี้ ๑ ส่วนอุปัชฌาย์อาจารย์ที่เป็นบุพพการของศิษย์ กับศิษย์
 ที่เป็นกตัญญูกตเวทนี ต่างก็ได้รับผลดีจากกันและกัน คือ อุปัชฌาย์อาจารย์
 ที่ทำอุปการคุณแก่ศิษย์ ด้วยการอนุเคราะห์ศิษย์ ด้วยการแนะนำสั่งสอนศิษย์
 ด้วยให้เล่าเรียนดี บอกด้วยศิลปวิทยาให้โดยสิ้นเชิง ด้วยยกย่องให้ปรากฏแก่
 เพื่อนฝูง ด้วยทำความป้องกันในทิศทั้งหลายนั้น ก็ย่อมได้รับผลดีจาก
 ศิษย์ทุก ๕ ประการ คือ ศิษย์ที่ดุษฎีปฏิบัติ ด้วยการลูกรับ ด้วยการเข้าไปรับใช้
 ด้วยการเชื่อฟัง ด้วยการปฏิบัติ ด้วยการเรียนโดยเคารพ ดังนี้ เป็นอันว่าอาจารย์
 ก็ได้รับผลดีจากศิษย์ ส่วนศิษย์ก็ได้รับผลดีจากอาจารย์ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น เพราะฉะนั้น
 จึงว่าผู้เป็นบุพพการกตัญญูกตเวทนี ต่างฝ่ายต่างได้รับผลดีเหมือนกัน เป็นแต่
 ว่านอกจากมารดาบิดาอุปัชฌาย์อาจารย์ กับบุตรธิดาศิษยานุศิษย์หมดแล้ว ย่อม
 ไม่ได้รับผลดีเสมอไป บางทีผู้เป็นบุพพการก็ไม่ได้รับผลจากผู้ทำอุปการ
 คุณไว้อย่างใด เลยกลับได้รับโทษก็มี กล่าวคือ ถ้าผู้ทำอุปการคุณไว้นั้น
 ไม่เป็นคนกตัญญูกตเวทนีแล้ว ตนก็ไม่ได้รับผลดีอันใด ถ้ายังผู้นั้นเป็นคนกตัญญู
 ด้วยแล้ว ก็ยังชาราย ดังตัวอย่างทั้งหลายที่มานี้แล้วในเรื่องต่าง ๆ นั้น

กตัญญู อริ ปัสสชาติหิต ปาปณาติ อกตัญญู อริ นินทาหิ อหิต
 อีกอย่างหนึ่งว่า ผู้เป็นกตัญญูย่อมได้รับผลดี มีความสรรเสริญเป็นต้นในโลกนี้
 ส่วนผู้เป็นอกตัญญูย่อมได้รับผลร้าย มีการติเตียนเป็นต้น ดังเรื่องปฐมราชใน
 อรรถกถาแห่งจุฬามุขชาดกในวรรคที่ ๕ แห่งทุกนิบาต คัมภีร์พระเจ้า ๕๐๐ ชาดก
 เป็นต้น กล่าวคือในอดีตกาลล่วงมาแล้ว พระเจ้าพาราณสีมีพระราชโอรสอยู่ ๗
 พระองค์ องค์ใหญ่ขึ้นทรงพระนามว่าปฐมกุมารเป็นพระโพธิสัตว์ ฯ พระเจ้า
 พาราณสีทรงระแวงว่าพระราชโอรสทั้ง ๗ นั้น จักคิดแย่งราชสมบัติ จึงตรัส
 สั่งราชโอรสทั้ง ๗ นั้นไปอยู่ท่อนเสียบ โดยตรัสว่า ลูกเอ๋ยเจ้าอย่าพากัน
 อยู่ในบ้านเมืองอันนี้ เจ้าจงพากันไปอยู่ท่อน เมื่อบิดาล่วงลับไปแล้ว จงพา
 กันกลับมาครองราชสมบัติเถิด ฯ พระราชโอรสทั้ง ๗ นั้นก็ถวายบังคมลา พา
 ปชาบดีของตน ๆ ไป เมื่อพากันเดินไปถึงที่กัณดารแห่งหนึ่ง หาข้าวและน้ำไม่ได้
 ก็มาภรรยาของน้องชายคนที่ ๗ แล้วแบ่งกันกิน ฯ พระโพธิสัตว์ผู้เป็นพี่ชายใหญ่
 ได้เหลือเนื้อนั้นไว้ส่วนหนึ่ง เสวยกับภรรยาส่วนหนึ่ง พอถึงวันที่ ๒ ก็มาภรรยา
 ของคนที่ ๖ ฯ ถึงวันที่ ๓ ก็มาภรรยาของคนที่ ๕ ฯ ถึงวันที่ ๔ ก็มาภรรยาของคนที่
 ๔ ฯ ถึงวันที่ ๕ ก็มาภรรยาของคนที่ ๓ ฯ ถึงวันที่ ๖ ก็มาภรรยาของคนที่
 ๒ ฯ ถึงวันที่ ๗ ก็มาภรรยาของคนที่ ๑ คือ ของพี่ชายใหญ่ แต่พี่ชายใหญ่ได้
 ยกเนื้อที่เหลือไว้วันละส่วน ๆ นั้น ให้พวกน้อง ๆ กินแล้วก็พากันนอน พอถึง
 เวลากลางคืนพี่ชายใหญ่นั้น ก็ได้พาภรรยาลอบหนี ฯ เมื่อเดินทางไม่นานจนกระทั่ง
 สว่างภรรยาก็เดินไม่ไหว จึงหาภรรยาขึ้นบาแล้วเดินไป พอสว่างก็ไปพันทกัณดาร
 แต่ยังหาน้ำไม่ได้ เมื่อภรรยาอยากกินน้ำ ก็ได้เอาพระขรรค์แทงหัวเข้าข้างขวา
 ของตน เอาโลหิตให้ภรรยาดื่ม แล้วก็พาภรรยาเดินต่อไป ฯ ได้ไปถึงแม่น้ำใหญ่
 แห่งหนึ่ง ก็ทำบรรณศาลาขึ้นแล้วอยู่ในที่นั้น ฯ ในคราวนั้น คนทั้งหลายได้จับ
 โจรคนหนึ่งได้แล้ว ตัดมือตัดเท้าตัดหูตัดจมูก เอาใส่ในรางไม้อันหนึ่งลอยน้ำไป ฯ
 โจรคนนั้นก็ได้อาศัยในรางน้ำนั้น ไปจนกระทั่งถึงที่อยู่ของพระโพธิสัตว์เจ้า ฯ
 พระโพธิสัตว์เจ้าได้ช่วยโจรผู้นั้นขึ้นจากน้ำ ด้วยความกรุณานำไปรักษาบาดแผล
 อยู่ที่บ้านบรรณศาลา ส่วนภรรยานั้นเกลียดชังบาดแผลของโจรคนนั้นยิ่งนัก พอบาด

นแผลของโจรคนนั้นหายแล้ว โจรคนนั้นก็มีความว่าอายตัวน เพราะมอดตัวน ทำตัวน
 หุดตัวน จมูกตัวน โดยเหตุหม้อย ทำ ธุ จมูก ถูกตัดเสียดังที่แสดงมาแล้วนั้น ฯ ใน
 เวลาที่พระโพธิสัตว์เจ้า ออกไปทำาแลกไม้ห่มนั้น ก็ได้ให้อายตัวนอยู่ใน
 บรรณศาลาเป็นอย่างนั้นทุกวันไป ฯ ต่อมาภายหลังภรรยานั้น ก็เกิดรักอายตัวน
 ได้ลอบทำการเมสุมิจฉาจารกับอายตัวนในเวลาที่มีไม้อยู่ แล้วคิดจะฆ่าสาม
 เสีย เวลาสามก็กลับจากป่าจึงเอาบายเหตุว่า ข้าแต่สาม การที่เราจักรอดพ้นชีวิต
 มาได้อย่างนี้ เพราะข้าพเจ้าได้บนเทวดาไว้ที่บนภูเขาโน้น แต่ยังไม่ได้ไปแก้บน
 เราควรจักไปแก้บนเสีย พอรุ่งขึ้นก็พาสามไปทุกเขานั้น พอขึ้นไปถึงไหล่เขา
 แล้วก็บอกสามว่า ท่านเป็นเทวดาอันสูงสุด ข้าพเจ้าจักไหว้ท่านก่อน แล้ว
 จึงจักแก้บนเทวดาต่อมาภายหลัง แล้วก็ทำเป็นไหว้สาม ทั้งข้างหน้าข้างขวาข้างซ้าย
 ข้างหลัง พอเห็นได้ทำก็ผลัดหลังสามลงเหว แล้วก็กลับไปอยู่กับอายตัวน
 แต่เดชะบุญสามนั้นบุญมาก จึงไม่ถึงซึ่งความตายได้ตกลงไปค้างอยู่บนต้นไม้เดือ
 แล้วลงจากต้นไม้เดือ ได้ออกเดินทางต่อไปจนกระทั่งถึงปลายแดนพระราชอาณา
 เขตของพระราชบิดาแล้วก็อยู่ในที่นั้น พอต่อมาภายหลังก็ได้กลับไปเสวยราชย์
 แทนพระราชบิดาทรงพระนามว่า พระปทุมราช แล้วท้าวเธอได้ทรงบริจาค
 ทานทุกวันไปได้ทรงสร้างโรทานขึ้นถึง ๖ โรง มีโรทานที่ประเทศเมืองทั้ง ๔
 เป็นต้น ส่วนภรรยานั้นไม่อาจอยู่ในบ้านนี้ได้ ก็ได้ให้อายตัวนขึ้นขี่หลังพาแบก
 ออกจากป่าเที่ยวขอทานเขากินไปตามบ้านน้อยเมืองใหญ่ จนกระทั่งหลงพลัดไป
 ถึงกรุงพาราณสี แล้วเข้าไปขอทานที่โรทานของพระเจ้าปทุมราชที่เคยเป็นพระ
 ราชสามในคราวก่อนนั้น ฯ เมื่อพระเจ้าปทุมราชได้ทอดพระเนตรเห็นจึงให้หา
 ตัวเข้าไปในที่ใกล้ พอหญิงนั้นเงยหน้าขึ้นเห็นพระพักตร์ก็จำได้ว่า เป็นพระ
 สามที่ตนได้ผลัดลงเหว ก็กลัวจนไม่รู้จะทำประการใด ได้แต่นั่งหมอบอยู่กับ
 ดินเท่านั้น ไม่เคยนึกเลยว่า ตัวที่ตนผลัดลงเหวแล้วนั้น จะมีชีวิตได้กลับมา
 เป็นพระเจ้าแผ่นดินอย่างไร ฯ พระเจ้าปทุมราชทรงเห็นดังนั้น ก็รับสั่งซักถาม
 เหมือนกับไม่ทรงทราบว่า หญิงนั้นคือใครว่า นี่แน่เจ้าเป็นใครอายตัวนที่อยู่
 บนหลังของเจ้านั้นเป็นใคร หญิงนั้นก็ทูลมสว่า เกล่ากระหม่อมเป็นน้องสาว
 ผู้ที่อยู่บนหลังนี้เป็นพี่ชาย บิดามารดาตายก็พากันเที่ยวขอทาน พระเจ้าข้า ฯ

พระราชกิจตรัสว่า นันนะ เจ้านางตัวดี เจ้าคือพระราชากรมารทเป็นคอกกษัตริย์กับ
พระปฐมราชกุมารมิใช่หรือ อ้ายตัวนทอยบ่นหลังเจ้านั้น คือโจรที่ถูกตัดมือ
ตัดเท้าตัดหูตัดจมูก แล้วเขาลอยแพไป สามของเจ้าเก็บไปรักษาที่บรรณศาลา
จนหายมิใช่หรือ สามของเจ้าคือตัวเรามิใช่หรือ เจ้าเป็นคนอกตัญญูยิ่งนัก
เราพาเจ้าหนีจากบ้านเมืองไปได้รับความลำบากในกลางทางเป็นอันมาก ถึงกับ
ได้เจาะเอาโลหิตที่หัวเข่าของเราให้เจ้าดื่มแทนน้ำในทักันดาร์นามิใช่หรือ เพราะ
ฉะนั้น เจ้าจึงได้รับโทษในบัดนี้ ว่าแล้วก็ตรัสสั่งให้เจ้าพนักงานทำกระเช้าเหล็ก
มาใส่อ้ายตัวนแล้ว ให้ผูกติดคอนางนั้น ให้ติดตราพระราชสีห์ มีคำสั่งทั้งประเทศ
ว่า อย่าให้ผู้ใดพำนักแก้อ้ายตัวนออกจากหลังหญิงนี้เป็นอันขาด แล้วก็
เนรเทศหญิงนั้นไปในไม้ช้า หญิงนั้นก็อ้ายตัวนก็อดอยากถึงซึ่งความตาย เวลา
ตายแล้ว ก็พากันไปทนทุกข์อยู่ในอเวจีมหานรกตลอดกาลนาน ผู้ที่เป็นคน
อกตัญญูไม่รู้จักคุณของมารดาบิดา อภิชาตอาจารย์ ตลอดถึงไม่รู้จักคุณของ
สามขอมถึงซึ่งทุกข์ในอบายภูมิ ๔ มนรกเป็นต้น ดังหญิงในเรื่องนี้เป็นอาทิ
เพราะฉะนั้น จึงควรที่คนทั้งหลายจะเป็นคนกตัญญูกตเวทีให้จงได้ จึงจักเป็น
การดี เพราะจักได้รับความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เวลาแตกกายทำ
ลายชั้นนี้ก็จักได้ไปเสวยทิพย์สุขในสวรรค์ แล้วภายหลังก็จักได้เข้าไปสู่พระอมต
มหานครนฤพาน ฯ สันเทศนาโวหารในกัณฑ์นี้เพียงเท่านี้ ฯ

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ ๒๗

คัมภีร์พระปกคัลลัญญัตติ

ว่าด้วยคนที่ให้อ้อมไต่ยาก ๒ จำพวก

กตเม เทว ปุคฺคลา ทุตฺตปฺปยา โย จ ลทฺธํ นิกฺขิปปติ โย จ
ลทฺธํ ลทฺธํ วิสขฺเขติ อเม เทว ปุคฺคลา ทุตฺตปฺปยาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปกคณบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๒๗ ว่าด้วย
คนที่ให้อมได้ยาก ๒ จำพวก สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่าคนที่ให้อมได้ยาก ๒ จำพวกนั้น ได้แก่คนชนิดไร ได้แก่คนที่เก็บของหัตถ์
ได้แล้ว ๆ ๑ ได้แก่คนที่สละของหัตถ์ได้แล้ว ๆ ๑ บุคคล ๒ จำพวกนี้แหละ
เรียกว่า คนที่ให้อมได้ยาก ดังนี้ สันเนอความในบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ส่วนเนอความในอรรถกถานั้นว่า คำว่า ให้อมได้ยากนั้นคือใคร ๆ ไม่
อาจให้อมได้ ๆ ผู้ใดเมื่ออาศัยอยู่กับตระกูลอุบ္บาฏาก หรือตระกูลมาก ถึงแม้ว่า
จิวรเก่าแล้ว เวลาเขาถวายใหม่ก็เก็บไว้เสียไม่นุ่งห่ม ๆ ถึงเขาจะให้อีกก็เก็บ
ไว้อีก ๆ บุคคลผู้ใด ขอมสละของหัตถ์ได้แล้ว ตามทำนองนี้ ขอมให้ของ
เหล่านั้นแก่ผอน ถึงแม้ว่าได้อีกก็ทำอย่างนั้นอีก บุคคล ๒ จำพวกนี้ ถึง
แม้ว่าจะมีผู้บรรทุกบงจ้อมาด้วยเกวียนเป็นหลายเล่มมาถวาย ก็ไม่อาจให้อมได้
เพราะฉะนั้น บุคคล ๒ จำพวกนี้ จึงชื่อว่า ให้อมได้ยาก ดังนี้ สันเนอความ
ในอรรถกถา เพียงเท่านั้น

อรรถาธิบาย

ต่อไปนี้เป็นเนอความในอรรถาธิบายว่า คำว่า ให้อมได้ยากนั้น หมายถึง
ถึงให้พอความประสงค์ได้ยาก คือยังมีผู้ให้ยังไม่รู้จักเพียงพอ ๆ แต่ตาม
อรรถกถานั้น หมายถึงภิกษุทั้งหลายเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงได้ความตาม
อรรถกถาว่า ภิกษุใด ได้บงจ้อมอย่างใดอย่างหนึ่งมาแล้ว ก็ไม่บริโภครด้วยตนเอง
นำไปเก็บไว้เสีย เวลาผู้ถวายอีก ก็รับไว้อีก เมื่อรับไว้แล้ว ก็เก็บไว้เสียอีก

ถ้าเป็นจรรกไม่นั่งห่ม ๆ เป็นบัจจอย่างอื่น เช่นหนึ่งทอน ก็ไม่นั่งไม่นอน
เป็นเกสซ ๕ คอเนยใส เนยข้น นามัน น้าผง น้าออย ขังกวรจกฉันให้หมด
ภายใน ๗ วัน ก็ไม่ฉัน เมื่อมผลวากก็เก็บไว้เสีย แต่เก็บไว้ด้วยความโลภ
ไม่ใช่เก็บไว้ด้วยประสงค์จะแจกจ่ายให้แก่ผู้อื่น เก็บไว้ด้วยความตระหนี่หวงแหน
เก็บไว้ด้วยความไม่รู้จักพอ ภูษณนี้เรียกว่า คนให้อุ้มได้ยาก

ถ้าเป็นคฤหัสถ์ ก็ทำนองเดียวกัน แต่ถ้าเป็นคฤหัสถ์กระทำอย่างนี้ เรียก
ว่า คนตระหนี่เหนียวแน่น เพราะธรรมดาคนตระหนี่เหนียวแน่นนั้น เมื่อได้
สิ่งใดมาแล้ว ก็เก็บไว้ไม่ใช่จ่ายบริโภครด้วยตนเอง ไม่แจกจ่ายให้แก่ผู้อื่น
ทำตัวเหมือนกับผีเสื้อเผ่าสระฉะนั้น ผู้หมั่นสัวย่างนี้ ได้ข่าวของเงินทองมา
เท่าไรก็ขอมไม่รู้จักเพียงพอ เพราะเหตุว่า ไม่พอต่อการอยากเก็บ เมื่อได้เก็บ
สิ่งใดไว้แล้ว ก็รู้สึกพอใจ รู้สึกดีใจ รู้สึกพอใจ ผังใจอยู่กับสิ่งนั้น เมื่อมี
ผู้บริโภครใช้สอยสิ่งนั้นก็ขอมไม่พอใจ ๆ คฤหัสถ์เช่นนี้ มีบุญเป็นอันมาก ถึงแม้
ว่าจะมีสมบัตินับเป็นโกฏิ ๆ ก็ตามก็ขอมไม่รู้จักเบอจกพอ ดังเรื่องมัจฉริยเศรษฐี
เป็นตัวอย่างฉะนั้น

พาราณสีย์ เอโก อสตีโกฏฐโน เสฏฐี กล่าวคือ มีเศรษฐีคนหนึ่ง
ที่กรุงพาราณสี เศรษฐีคนนั้นมีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ เป็นผู้น้อยในประโยชน์ยิ่ง
นักหนา ให้สร้างศาลาโรงทานไว้ถึง ๖ แห่ง คือที่ประตูเมืองทั้ง ๔ กับที่
ท่ามกลางเมือง และประตูบ้านของตน แล้วได้สละทรัพย์ออกให้เบ้าทานแก่
มหาชนวันละ ๖ แสนทุกวันไป ๆ เศรษฐีนั้นได้ให้ทานอย่างนั้นจนตลอดชีวิต
ทั้งได้สั่งสอนบุตรไว้ว่า ทานวงศ์ของบิดานี้ เจ้าอย่าได้ตัดเสีย สั่งสอนอย่างนั้น
เสมอจนตลอดชีวิตแล้ว ในเวลาสิ้นชีวิตแล้ว ก็ได้ขึ้นไปเกิดเป็นท้าวสักกเทวราช
อยู่ในดาวดึงส์สวรรค์

บุตรของเศรษฐีนั้น ก็ได้ให้ทานตามเยี่ยงอย่างของบิดา แล้วได้ขึ้นไปเกิด
เป็นจันทเทพบุตร บุตรของจันทเทพบุตร ก็ได้ขึ้นไปเกิดเป็นสุริยเทพบุตร ๆ
บุตรของสุริยเทพบุตรนั้น ก็ได้ไปเกิดเป็นมาตลีเทพบุตร ๆ บุตรของมาตลี
เทพบุตรนั้น ได้ขึ้นไปเกิดเป็นปัญจสิขเทพบุตร

เป็นอันว่าตัวมหาเศรษฐีนั้น ได้ขึ้นไปเกิดเป็นพระอินทร์ บุตรของมหา
เศรษฐี ได้ขึ้นไปเป็นจันทเทพบุตร ๆ หลานของมหาเศรษฐีนั้น ได้ขึ้นไป

ไปเกิดเป็นสรีรเทพบุตร ๆ แล่นของมหาเศรษฐีนั้น ได้ขึ้นไปเกิดเป็นมาตลี
เทพบุตร ลอของมหาเศรษฐีนั้น ได้ขึ้นไปเกิดเป็นปัญจสิกขเทพบุตร ที่ต่อจากลอ
นั้น ไม่มีชื่อเรียกในภาษาของเราแต่ควรจักสมมติเรียกว่า ลอน

ลอนนั้นได้เป็นเศรษฐีมีนามว่า โกสิยเศรษฐี มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ เหมือน
กัน ๆ โกสิยเศรษฐีนั้นคิดว่า บิดาของเรา ปู่ของเรา เป็นคนพาลทั้งนั้น เป็น
คนโง่เขลาทั้งนั้น ทรัพย์สมบัติที่หามาโดยยากก็พากันสละทิ้งเสีย เราจักรักษา
ทรัพย์สมบัติไว้ให้ได้ เราจักไม่ให้แก่ใคร คิดดังนี้แล้วก็ให้ลอโรทานเหล่า
นั้นลง เอาไฟเผาเสียเสีย แล้วก็ทำตนเป็นคนใจกระด้าง เหนียวแน่น มีแต่
รวบรวมทรัพย์สมบัติไว้เท่านั้น ไม่บริโภคใช้สอยทรัพย์สมบัติที่รวบรวมไว้
นั้นด้วยตนเอง ไม่แจกจ่ายให้แก่ผู้อื่น มีบุตรภรรยาเป็นต้นด้วย ๆ ข้าว
ที่โกสิยเศรษฐีบริโภคคนนั้น ก็เป็นข้าวหัก ๆ บั่น ๆ ปนเกลบ ปนร่า กับข้าว
ของเขาก็น่าสั้ม ผักดองเท่านั้น เครื่องนุ่งห่มของเขาก็มืดผ้าหยาบ ๆ ผ้าเลว ๆ
เท่านั้น ส่วนเสื้อผ้าดี ๆ นั้นเขามิได้นุ่งห่ม ร่มที่เขาจะกิน ก็มิได้ร่มใบไม้
เท่านั้น ร่มดี ๆ อย่างอื่นเขาก็เสียตาย ไม่อาจเอามากินได้ ๆ ขวานพาหนะที่
เขาจะขี่ไปมานั้นก็มีแต่รถเกา ๆ ที่เทียมด้วยโคแก่ ๆ เท่านั้น

เป็นอันว่า ทรัพย์สมบัติซึ่งมากถึงเพียงนั้น ไม่เป็นประโยชน์อันใด
ได้เป็นเหมือนมะพร้าวที่สนักได้ฉะนั้น คือธรรมตามะพร้าวที่ยังไม่ได้ปอกเปลือก
เมื่อสนักได้ไป สนักก็ไม่อาจกินได้ สนักกินได้แต่มะพร้าวที่เขาปอกเปลือก
แล้วทบทแล้วเท่านั้น หรือไม่อย่างนั้น ทรัพย์สมบัติเหล่านั้นก็เป็นเหมือนมะพร้าว
ถึงได้ไปฉะนั้น อันเขาในสุภาษิตว่า ถึงได้มะพร้าว ดังนี้ ที่เป็นดังนี้ก็เพราะความ
ไม่รู้จักถ่ม ไม่รู้จักพอในการเก็บของเขา เขาก็เก็บทรัพย์สมบัติไว้เท่าไร ก็ไม่รู้จัก
เพียงพอ ยังเห็นท่เก็บนั้นน้อยอยู่เสมอ มีแต่อยากได้มาเก็บไว้เพิ่มเติม
อีกเท่านั้น

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อเขาจะไปเฝ้าพระราชาในกรุงพาราณสี เขาคิดว่า เรา
จักพาอนุเศรษฐีไปด้วย เขาจึงได้แวะไปบ้านอนุเศรษฐี ๆ ในขณะนั้น อนุ-
เศรษฐีกำลังบริโภคข้าวปายาส อันปรุงด้วยเนยข้น เนยใส น้ำผึ้ง น้ำตาลกรวด
อยู่ เมื่ออนุเศรษฐีได้เห็นมหาเศรษฐีมาถึง ก็ลุกขึ้นไปรับ ร้องเชอเชิญว่า ขอ

ท่านมหาเศรษฐี จงเข้ามานั่งทน จงบริโภคข้าวปายาสด้วยกัน ฯ โกสีย์เศรษฐี
นั้นพอได้เห็นข้าวปายาส ก็อยากนำลายไหล แต่ถึงอย่างนั้นก็คิด เขาก็คิดว่า
ถ้าเรากับบริโศกกับอนุเศรษฐี เวลาคนเศรษฐีไปบ้านของเรา เราก็จัก
ต้องต้อนรับเขา เมื่อเป็นอย่างนั้นทรัพย์สินสมบัติของเราก็จักต้องฉิบหายไป เขา
คิดดังนี้แล้วเขาก็ตอบว่า เราบริโภคอาหารเมื่อนอนเอง เรายังอุมอยู่ถึงอนุเศรษฐี
จะเชื่อเชยสักเท่าไร เขาก็ไม่บริโภค ฯ เมื่ออนุเศรษฐีบริโภคแล้ว เขาก็ต้อง
ไปเฝ้าพระราชา แล้วกลับมาสู่บ้านของตน พอถึงเวลาเย็นก็อยากกินข้าวปายาส
นั้นมาก แต่ไม่บอกแก่ใคร ด้วยกลัวจะเปลืองทรัพย์ ได้สู้อดกลั้นความอยาก
นั้นไว้ ต่อมาหลายวัน เขาก็เป็นโรคผอมเหลือง

ถึงแม้ว่าเป็นอย่างนั้น เขาก็ยังไม่บอกแก่ใคร ด้วยกลัวทรัพย์สินสมบัติจะ
หมดไป อยู่มาภายหลังเขาก็สิ้นกำลังลง เข้าไปนอนคุดคู้อยู่ที่เตียงตามลำพังผู้
เดียว ภรรยาได้พยายามไต่ถามอาการเนื่อง ๆ ว่า เหตุไรท่านมหาเศรษฐีจึงไม่
สบาย เขาก็ไม่บอก แต่เมื่อถูกอ่อนวอนถามแล้ว ๆ เล่า ๆ เขาก็เล่าให้ฟัง
ภรรยาได้ฟังแล้วก็กล่าวขึ้นว่า ท่านเป็นคนทศคตะเชยใจหรือ เอาเถอะ ดิฉันจะ
ทอดข้าวปายาสให้พอเลี้ยงคนทั้งกรุงพาราณสี ฯ โกสีย์เศรษฐีได้ฟังดังนั้น ก็
โกรธเหมือนกับมีคนมาตีสระด้วยไม้คอนฉะนั้น เขาก็กล่าวขึ้นว่า เราแล้วว่า
เจียมทรัพย์มาก ถ้าทรัพย์สินสมบัติของเจ้าซึ่งนำมาจากตระกูลของเจ้ามอญ เจ้า
ก็ง้อทอดข้าวปายาสแจกจ่ายชาวเมืองเกิด ฯ ภรรยาจึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ดิฉัน
จะทอดแจกให้พอแก่คนที่อยู่ในถนนเดียวกันเท่านั้น ฯ เศรษฐีนั้นจึงว่า ต้องการ
อะไรกับคนเหล่านั้น ฯ ภรรยาจึงว่า ถ้าอย่างนั้น ดิฉันจะทอดข้าวแจกให้พอแก่
คนที่อยู่ใกล้เคียงกัน ด้านละ ๘ หลังเรือนเท่านั้น ฯ เศรษฐีจึงว่า ประโยชน์
อันใดกับคนใกล้เคียง ฯ ภรรยาจึงว่า ถ้าอย่างนั้น ก็จะทอดแจกแก่คนใน
เรือนของเรา ฯ เศรษฐีจึงว่า ประโยชน์อันใดกับคนในเรือนของเรา ฯ ภรรยา
จึงว่า ถ้าอย่างนั้น จักทอดแจกให้พอแก่คนที่เบ้นพวกพ้องกันเท่านั้น ฯ เศรษฐี
จึงว่า ประโยชน์อันใดกับคนที่เบ้นพวกพ้อง ฯ ภรรยาจึงว่า ถ้าอย่างนั้น จง
ทอดให้พอเฉพาะท่าน กับดิฉันเท่านั้น ฯ เศรษฐีจึงว่า เธอเป็นอะไร เธอ
ไม่สมควรกินข้าวปายาส ฯ ภรรยาจึงว่า ถ้าอย่างนั้น จักทอดให้เฉพาะท่าน ผู้

เดี๋ยวเท่านั้น ๆ เศรษฐีนั้นจึงว่า เธออย่างนั้นซิ แต่เมื่อจะทอดให้เรา ก็จงอย่า
ได้ทอดในทันที เพราะจกมีคนอยากกินด้วยกันมาก จงจัดเอาข้าวสารสักทะนาน
หนึ่งว่า เอานมสดเท่าส่วน ๔ แบ่งข้าวสารนั้น เอาน้ำตาลกรวดสักเข็มนม
เอาเนยใส่พอเต็มกระบอกขาคา เอาน้ำผึ้งเท่ากบเนยใส เอาภาชนะสำหรับทอด
ไปใบหนึ่ง เราก็กินทอดข้าวปายาสอยู่ในป่า จงจัดมาให้เราเดี๋ยวนี้ ๆ ภรรยา
ก็ทำตามคำสั่งสอนของมหาเศรษฐี

มหาเศรษฐีก็เอาของทั้งปวงนั้นห่อผ้าออกไปในป่า ไปจัดตั้งเตาไฟขึ้นที่โคน
ต้นไม้ต้นหนึ่ง ในริมแม่น้ำแห่งหนึ่ง ให้ภรรยาไปหาเงินมาให้ ไปตักน้ำมาให้
แล้วบอกว่า เธอจงไปยืนอยู่ที่ถนนทางโน้น เวลาเห็นใครเดินมาจงให้สัญญาณให้
เรารู้เธอจงมาหาเราในเวลาที่เราเรียก สังคังแล้ว ก็ให้ภรรยาไป ส่วนตัว
โกสิยเศรษฐีนั้น ก็นั่งก่อไฟทอดข้าวปายาสอยู่ในที่นั้น

ตสมิ ขณ สกโข เทวราชา ในขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชผู้เป็นใหญ่
ในดาวดึงส์สวรรค์ ก็ได้ทรงพิจารณาวงศ์วานของพระองค์ว่า จักดำรงอยู่ประการ
ใด ก็ได้ทรงทราบเหตุการณ์ทั้งปวงนั้นด้วยทิพพจักขุญาณ จึงทรงอาวัชชนาการ
ว่า โกสิยเศรษฐีเป็นคนตระหนี่หนักหนา ได้เลิกวังศ์วานของเราเช่นนี้ แล้ว
ก็จักไปเกิดในนรกเป็นแน่แท้ เราจักต้องไปให้โอวาทแก่เขา จักทำให้เขาได้
มาเกิดในทันที ทรงดำริดังนี้แล้ว ก็ตรัสสั่งให้หาจันท์เทพบุตรเป็นต้นนั้นไปเฝ้า
ทรงเล่าเรื่องทั้งปวงให้ฟัง แล้วตรัสสั่งว่า เราก็กินก่อน ในเวลาที่เรานั่งขอข้าว
ปายาสแล้ว เธอทั้งหลายจงไปตามลำดับกัน ตรัสดังนี้แล้วก็ทรงจำแลงเป็น
พราหมณ์ ลงไปหาโกสิยเศรษฐี ถามว่า ทางไปกรุงพาราณสีไปทางไหน

โกสิยเศรษฐี ก็ตอบขึ้นด้วยความไม่พอใจว่า แกเป็นบ้าหรือ จึงไม่รู้จัก
ทางไปกรุงพาราณสี แกอย่ามาทางนี้จงไปทางโน้น ๆ ท้าวสักกเทวราชก็ได้
ขึ้นเดินเข้าไปหาโดยทำอาการเหมือนกับไม่ได้ยิน ได้ถามขึ้นว่า ท่านว่าอย่างไร
โกสิยเศรษฐีก็ร้องขึ้นว่า เฮ้ย อ้ายพราหมณ์หูหนวก แกมาทางนี้ทำไม แกจง
ไปทางโน้น ๆ ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสตอบว่า ท่านร้องทำไม ดูเห็นมีควันไฟ
อยู่ที่นี่ หงุดเหมือนทอดข้าวปายาสด้วย ท่านคงจักได้เชื่อเชิญพราหมณ์มา
บริโภคนะ ถึงแม้ว่าตัวเราก็คงจักได้รับเศษเหลือบ้างเล็กน้อย เวลาที่พวก

พราหมณ์บริโภคน้ำ โกลิเยศฐีจึงว่า การเขอเขินพราหมณ์ไม่มีในที่อื่น
ไปเสียทางอื่น ๆ ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสอีกว่า ถ้าอย่างนั้น เราก็จะได้รับ
เศษที่เหลือบ้างเล็กน้อยในเวลาที่ท่านบริโภคน้ำ โกลิเยศฐีจึงว่า แม้แต่
เพียงข้าวเมล็ดเดียวเราก็จักไม่ให้ เพราะข้าพยามิมีเล็กน้อย มีพอเรากิน
คนเดียวเท่านั้น

ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสขึ้นว่า บุคคลถึงจะมีน้อย ก็ควรให้ตามน้อย
ถึงจะมีสักนิดเดียวก็ควรแบ่งให้ เมื่อมีมากก็ควรให้ตามมาก การไม่ให้นั้น
ย่อมไม่สมควร เพราะฉะนั้นแหละโกลิเยศ เราจึงจะบอกท่านว่า ท่านจงให้
ทานด้วย จงบริโภคเองด้วย จงเดินตามทางพระอริยเจ้า การกินผู้เดียวย่อม
ไม่ได้สุข ดังนี้

โกลิเยศฐีได้ฟังคำดังนี้แล้ว จึงกล่าวขึ้นว่า นี่แน่ะพราหมณ์ แก่พูด
ถูกใจฉัน แก่จักได้บ้างเล็กน้อย จงนั่งลงทน ๆ ท้าวโกลิเยศก็นั่งลงในที่นั้น

ในลำดับนั้น จันทรเทพบุตรก็มาถึงด้วยจำแลงตัวเป็นพราหมณ์เหมือนกัน
เวลามาถึงแล้ว ได้พูดโต้เถียงกันกับโกลิเยศฐีเหมือนกับท้าวโกลิเยศ ที่แสดง
มาแล้วนั้น ลงท้ายก็ได้กล่าวขึ้นว่า ผู้ใดเมื่อมีแขกมานั่งอยู่ ยังขึ้นบริโภคน้ำ
ผู้เดียว ถึงผู้นั้นจะไปทำการเช่นสรวงบูชาในที่ใด เพื่อให้เกิดทรัพย์สมบัติ
การเช่นสรวงบูชานั้นก็จักสูญเปล่า จักไม่ได้ทรัพย์สมบัติสมดังปรารถนา ๆ
โกลิเยศฐีจึงว่า ถ้าอย่างนั้น จงนั่งลงก็จักได้บ้างเล็กน้อย ๆ จันทรเทพบุตร
ก็ได้นั่งลงในที่นั้น

ในลำดับนั้น สุริยเทพบุตร ก็ได้มาโดยทำนองเดียวกัน แล้วได้กล่าว
ขึ้นว่า ผู้ใดเมื่อแขกมานั่งอยู่ แล้วไม่บริโภคน้ำผู้เดียว การเช่นสรวงบูชา
ของผู้นั้น ย่อมมีผลดี เพราะฉะนั้นแหละโกลิเยศฐี เราจึงขอบอกท่านว่า
ท่านจงให้ทานด้วย จงบริโภคด้วย จงเดินตามทางพระอริยเจ้า ผู้กินคนเดียว
ย่อมไม่ได้สุข ดังนี้ ๆ โกลิเยศฐีจึงว่า ถ้าอย่างนั้นจงนั่งลง คงจักได้
บ้างเล็กน้อย

ลำดับนั้น มาลิตเทพบุตร ก็มาติดตามท่านเองเหมือนกัน แล้วกล่าวว่า ผู้ใดไปทำการบูชาที่สระทองปวง มีสระโบกขรณเป็นต้น หรือที่แม่น้ำ หรือที่สระโบกขรณ หรือที่ท่านอื่นนั้นนามว่า โทณะ หรือที่ท่านอื่นนั้นนามว่า ติมพร หรือที่แม่น้ำใหญ่ซึ่งมีกระแสน้ำเชี่ยว ด้วยความประสงค์อยากได้ทรัพย์ เมื่อมีแขกมานั่งอยู่ ผู้ไม่บริโภคน้ำแต่ผู้เดียว การเช่นสรวงของผู้นั้นย่อมมีผลดี เพราะฉะนั้นแหละ โกสิยเศรษฐี เราจึงขอบอกท่านว่า ท่านจงให้ทานด้วย จงบริโภคน้ำด้วย จงเดินตามทางพระอรียเจ้า ผู้กินคนเดียวย่อมไม่ได้สุข ดังนี้ ฯ

โกสิยเศรษฐีจึงว่า ถ้าอย่างนั้นจงนั่งลง คงจักได้บ้างเล็กน้อย

ลำดับนั้น บัญจสิขเทพบุตรก็มาถึง แล้วกล่าวว่า ผู้ใดเมื่อมีแขกมานั่งอยู่ ยังขึ้นบริโภคน้ำแต่ผู้เดียว ผู้นั้นชื่อว่า กลั่นกินเบ็ดหมสาวยาว เพราะฉะนั้นแหละโกสิยเศรษฐี เราจึงขอบอกท่านว่า ท่านจงให้ทานด้วย จงบริโภคน้ำด้วย จงเดินตามทางพระอรียเจ้า ผู้กินคนเดียวย่อมไม่ได้สุข ดังนี้ ฯ เศรษฐีได้ฟังแล้ว ก็ถอนใจใหญ่ จึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น จงนั่งลงคงจักได้บ้างเล็กน้อย ฯ บัญจสิขเทพบุตรก็นั่งลง ฯ เมื่อเทพเจ้าทั้ง ๕ มีสมเด็จพระนรินทราเป็นต้น นั่งลงพร้อมกันแล้ว ขำปายาสก็สุกพอดี

ลำดับนั้น โกสิยเศรษฐีจึงยกข้าวปายาสลงจากเตา บอกว่า ท่านทั้ง ๕ จงไปหาใบไม้มาคนละใบ ฯ เทพเจ้าทั้ง ๕ นั้น ก็นั่งเอื้อมมือไปเก็บเอาใบยางทรยมาจากป่าหิมพานต์ ฯ เศรษฐีจึงว่า ใบไม้ที่ใหญ่เช่นนี้ จะมีข้าวปายาสที่ไหม้มาใส่ให้ จงไปเก็บใบตะเคียนมา ฯ เทพเจ้าเหล่านั้นก็ได้ไปเก็บใบตะเคียนมา แต่ใบตะเคียนเหล่านั้น ได้บังดาลใหญ่ขึ้นเท่ากับโล่ของพลรบ ฯ เศรษฐีก็ตักข้าวปายาสให้ ฯ ในเวลาที่ให้แก่เทพเจ้าองค์สุดท้ายเสร็จแล้ว ความพร่องในหม้อข้าวไม่ปรากฏ ฯ เศรษฐีแจกข้าวปายาสให้แก่เทพเจ้าเหล่านั้นแล้ว ก็ถือหม้อข้าวมานั่งอยู่ ฯ ในขณะนั้น บัญจสิขเทพบุตร จึงจำแลงเป็นสุนัขไปเขี้ยวลงข้างหน้าของบุคคลเหล่านั้น ฯ เทพเจ้าที่จำแลงเป็นพราหมณ์เหล่านั้น ต่างก็ได้ปิดข้าวปายาสของตน ๆ ด้วยฝ่ามือ เศรษฐีก็ไปเหยียดมือ แต่เขาขัดเขี้ยวได้ตกลงไปถูกหลังมือของเศรษฐี ฯ เศรษฐีประสงค์จะไปล้างมือ จึงบอกพราหมณ์เหล่านั้นว่า ช่วยดูหม้อข้าวให้ฉันด้วย แล้วได้ลงไปดื่มที่แม่น้ำ ฯ ในขณะนั้น

สุนัขตัวนั้น ก็ไต่เขยวไล่ห้อยข้าว ๆ พราหมณ์ได้เห็นดังนั้น ก็คิดว่าไม่ยอม
มาไล่ก็ ๆ สุนัขตัวนั้นก็ได้จำแลงตัวให้ใหญ่ขึ้นเท่าม้าอาชาไนย แล้วเลี้ยวไล่
เศรษฐี ๆ เศรษฐีกลัวตายจึงวิ่งไปหาพวกพราหมณ์ ๆ พวกพราหมณ์ก็พากัน
กระโดดขึ้นไปยืนอยู่บนอากาศ ๆ เศรษฐีซึ่งได้เห็นความอัศจรรย์ดังนั้น จึงตาม
ว่า ท่านทั้งหลายเป็นใคร

ท้าวสหสัณขินจึงตรัสบอกว่า ผู้เป็นอมรเทพบุตร ผู้เป็นสุริยเทพบุตร
ผู้เป็นมาตลเทพบุตร เราเป็นพระอินทร์ สุนัขเป็นปัญจสีขเทพบุตร พวก
เราไม่ได้มาในหน เพื่อต้องการข้าวปายาสของเธอ เธอเป็นญาติของพวกเรา
บัดนี้เธอได้เป็นคนตระหนี่ อันผู้เป็นคนตระหนี่ยอมได้ไปเกิดในนรก ผู้เป็น
คนไม่ตระหนี่ยอมได้ไปเกิดในสวรรค์ เพราะฉะนั้น พวกเราจึงมาด้วยความ
กรุณาเธอ

โกสีย์เศรษฐีได้ฟังดังนั้นก็คิดว่า เทพเจ้าเหล่านี้ล้วนแต่มีความหวังดี อยาก
ให้เราพ้นจากนรก ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ทั้งนั้น คิดดังนั้นแล้ว จึงได้รับพรจาก
พระอินทร์ว่า จ้าเต็มเต้านไป แม้คำข้าวเพียงครึ่งคำก็ตาม ข้าพเจ้าจะต้องให้ทาน
ให้ได้ ถ้ายังไม่ได้ให้ทาน ก็จักยังไม่บริโภคน้ำดื่มถึงแม้ว่าน้ำสักรของมือหนึ่งก็ตาม
ถ้ายังไม่ได้ให้ทาน ก็จักไม่ดื่ม ดังนี้

ท้าวโกสีย์สักกเทวราช จึงได้แสดงผลแห่งทานให้เศรษฐีนั้นฟังอีก หนึ่ง
สอนให้เศรษฐีรักษาศีล ๕ แล้วก็เสด็จกลับสู่สวรรค์พร้อมกับเทพเจ้าเหล่านั้น ส่วน
เศรษฐีนั้น ก็เป็นผู้ยินดีในการให้ทานนับแต่วันนั้นเป็นต้นไป แต่ภายหลังได้
ออกบรรพชาเป็นฤๅษี แล้วได้ขึ้นไปเกิดเป็นเทพบุตรอยู่ในดาวดึงส์สวรรค์ ได้รับ
พระราชทานซึ่งนางเทพธิดา ผู้เป็นพระธิดาของพระอินทร์เป็นภรรยา ๆ สัน
เรื่องโกสีย์เศรษฐีเพียงเท่านั้น ในเรื่องโกสีย์เศรษฐีนี้ให้เห็นว่า ผู้มีความตระหนี่
เหนียวแน่นนั้น ย่อมไม่รู้จักออม ไม่รู้จักเพียงพอในการเก็บงำ ข้างข้าว น้ำ
สิ่งของ เงิน ทอง ถึงแม้ว่า คนสุรุษสุราย ก็ย่อมไม่รู้จักเพียงพอเหมือนกัน
เพราะเหตุว่า คนสุรุษสุรายนั้น ได้มาแล้วก็ไม่รู้จักเก็บไว้บ้าง มีแต่ใช้ไป ๆ
ให้หมดเสีย คนชนิดนี้เรียกว่า ไม่รู้จักพอเหมือนกัน คนชนิดนี้เปรียบเหมือน
ลิงกินแตง คือ ธรรมดาถึงจะกินแตงตั้งเล่มเกวียนก็ไม่รู้จักออม ด้วยเหตุว่าลิงนั้น

กินไปกัดทั้งไป ผู้ใดมีลักษณะอาการเหมือนลิง ผู้นั้นก็ไม่รู้จักเพียงพอกเหมือนแก้ว
 คนที่ไม่รู้จักเพียงพอ ๒ จำพวก คือ คนหนึ่งแต่เก็บจำพวกหนึ่ง มีแต่
 สรุบสร่ายจำพวกหนึ่ง เหล่านี้แล เรียกว่าคนให้อิ่มได้ยาก คือ เรียกว่า คนให้
 พอได้ยาก สันเนอความในเทศมกัณจนัมเพียงเท่านั้น

เอวี่ กิมี่ ด้วยประการฉะนี้

กณชาติ ๒๘

คัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ

ว่าด้วยคนที่ให้อิ่มได้ง่าย ๒ จำพวก

กตเม เทว ปุคฺคลา สุตปฺปยา โย จ ลหุ ลหุ น นิกฺขิปติ
 โย จ ลหุ ลหุ นวิสฺสฺเสติ อิม เทว ปุคฺคลา สุตปฺปยาติ.

ณ บัณฑิต อาत्मภาพักได้แสดงคัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ กณชาติ ๒๘ ว่าด้วยคน
 ที่ให้อิ่มได้ง่าย ๒ จำพวก สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
 และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนาเห็นว่า
 คนที่ให้อิ่มได้ง่าย ๒ จำพวกนั้น ได้แก่คนชนิดไร ได้แก่คนที่ได้แล้วๆ ไม่เก็บ
 คนที่ได้แล้วๆ ไม่สละ ๑ ดังนี้ ๑ ในอรรถกถาแห่งคัมภีร์นี้ว่า คำว่า ไม่สละ
 นั้น คือ ทำให้เป็นของตนคนเดียว ไม่ให้แก่ผู้อื่น ถึงแม้มากก็ไม่เก็บ มีแต่ให้ผู้อื่น
 เท่านั้น คือ ภิกษุใดมีสบงจิวราตแล้ว ได้ผ้ามาจากตระกูลญาติ หรือตระกูล
 อื่นๆ มาทำเป็นสบงจิวรแล้วใช้ไปไม่รู้จักเก็บ ถึงแม้ว่าต้องมุ่งห่มแก่ปะก็ตาม
 แต่เมื่อมีผู้ถวายอีกก็ไม่รับรับ ๑ ภิกษุใดใช้สอยของตนได้แล้วๆ ด้วยตาผู้เดียว
 ไม่ให้แก่ผู้อื่น ๑ บุคคล ๒ จำพวกนี้แหละให้อิ่มได้ง่าย ดังนี้

ติดอยู่ในตระกูลและหมู่คณะเช่นนั้น เราควรจักไปอยู่สอนตัวเรามากกว่า ทรง
 ดำริดังนี้แล้ว ก็ทรงมอบราชสมบัติให้แก่พวกอำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายปราศ
 ผู้ใด ก็จงตั้งมั่นไว้เป็นพระราชาเถิด ทรงมอบราชสมบัติให้ดังนี้แล้ว ก็เสด็จ
 ออกบรรพชาเป็นฤๅษี ทำมานกฤษฏาให้เกิดแล้ว ก็ไปอยู่ในป่าหิมพานต์
 ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราชได้ทรงทราบข่าวจากพวกพ่อค้าว่า พระเจ้าคันธารราชผู้เป็น
 พระราชสหาย ได้เสด็จออกบรรพชาแล้ว จึงทรงดำริว่า เมื่อพระสหายของ
 เราบรรพชาแล้ว เราก็มีประโยชน์อันใดด้วยราชสมบัติอันนี้ ทรงพระดำริ
 ดังนี้แล้ว ก็ทรงสละราชสมบัติในกรุงมถิลา อันกว้างได้ ๑ โยชน์ ทรงสละยัง
 ฉาง อันเต็มไปด้วยพระราชนครในบ้นส่วย ๑ หมื่น ๖ พันตำบล ทรงสละ
 พวกนางสนม ๑ หมื่น ๖ พันนางเสีย แล้วก็เสด็จไปสู่ป่าหิมพานต์ ไปทรงบรรพชา
 เป็นฤๅษีอยู่ในป่าหิมพานต์ ๓

พระราชฤๅษีทั้ง ๒ พระองค์นั้นได้เดินไปมาอยู่ในป่าหิมพานต์นั้น ต่อมา
 ภายหลังก็ได้ไปพบกันเข้า แต่ไม่รู้จักกัน เมื่อพบกันเข้าก็เกิดความพอใจต่อกัน
 จึงได้อยู่ด้วยกัน ฯ ในคราวนั้น วิเทหฤๅษีได้เป็นผู้ปฏิบัติคันธารฤๅษี ฯ
 เมื่อฤๅษีทั้ง ๒ นั้นนั่งสนทนาธรรมกันอยู่ทีใดคนหนึ่ง ไม่นานหนึ่ง ในวันเพ็ญวันหนึ่ง
 ก็มีจันทร์ปรากฏขึ้น ฯ วิเทหฤๅษีได้เห็นแล้วก็ถามขึ้นว่า ท่านอาจารย์ สิ่ง
 ที่ทำให้ดวงจันทร์หมดศรีขึ้นไปนี้ เรียกว่าอะไร ฯ คันธารฤๅษีตอบว่า ราหู
 ราหูนี้แหละเป็นเครื่องเศร้าหมองของดวงจันทร์ ไม่ทำให้ดวงจันทร์สว่างไสว ถึง
 แม้ว่าตัวเราก็คงได้เห็นดวงจันทร์ที่ราหูบัง แล้วจึงคิดว่า ดวงจันทร์ที่บริสุทธิ์
 ย่อมหมดศรีไปด้วยเครื่องเศร้าหมองที่มาใหม่ ถึงแม้ว่าราชสมบัติอันนี้ ก็
 เป็นเครื่องเศร้าหมองของเรา เราก็จักไม่ให้ราชสมบัตินี้ครอบงำเรา เหมือนกับ
 ดวงจันทร์ที่หมดศรี เพราะราหูครอบงำฉะนั้น เราก็จักบรรพชาให้ได้ เรา
 คิดดังนี้แล้ว จึงได้สละราชสมบัติอันใหญ่ออกบรรพชา วิเทหฤๅษีจึงถามขึ้น
 ว่า ท่านอาจารย์เป็นพระราชาคันธารราชหรือ ก็ตอบว่า เราเป็นพระราชาคัน
 ธารราช ฯ วิเทหฤๅษีจึงว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ถึงแม้ว่าตัวข้าพเจ้าก็เป็น
 พระราชวิเทหราช ในมถิลาราชธานี เราทั้ง ๒ เป็นพระสหายจำพวกที่ไม่
 เคยเห็นกันมิใช่หรือ ฯ คันธารฤๅษีจึงถามขึ้นว่า ก็ตัวท่านเล่ามีสิ่งใดเป็น

อารมณ์ จึงได้ออกบรรพชา ๓ วิเทหฤๅษีตอบว่า ข้าพเจ้าได้ทราบข่าวว่า พระองค์ออกบรรพชา ก็คิดว่า พระองค์คงได้เห็นคุณอันใหญ่แห่งการบรรพชา เป็นแน่ ข้าพเจ้าได้ละราชสมบัติออกบรรพชา เพราะถือพระองค์เป็นอารมณ์ ดังนี้

จำเดิมแต่นั้นมา ฤๅษีทั้ง ๒ นั้น ก็ยังสมัครรักใคร่กันยิ่งขึ้น ครั้นอยู่ในป่าหิมพานต์นั้นมานาน ต่างองค์ต่างก็ยากเสวยอาหารที่มีรสเค็มรสเปรี้ยว จึงได้พากันออกจากป่าหิมพานต์ มาถึงบ้านปลายแดนพระราชอาณาเขตตำบลหนึ่ง ๓ คนทั้งหลายในตำบลนั้นก็เลื่อมใส แล้วนิมนต์ให้อยู่ในที่ใกล้ตำบลนั้น พากันสร้างที่อยู่ให้ในกลางป่าแล้ว พากันสร้างบรรณศาลาขึ้นในที่สบายด้วยน้ำ ในระหว่างทางไปบิณฑบาตให้แก่ฤๅษีทั้ง ๒ นั้น ๓ ฤๅษีทั้ง ๒ นั้นก็พากันไปเที่ยวบิณฑบาตที่บ้านตำบลนั้น แล้วกลับไปที่พักบรรณศาลานั้น เวลาฉันแล้ว ก็กลับไปที่อยู่ของตน ซึ่งคนเหล่านั้นได้สร้างขึ้นไว้ในป่า ๓ ชาวบ้านเหล่านั้นเมื่อใส่บาตร บางคราวก็ได้เอาก่อนเกลือวิสัยใส่บาตรด้วย บางคราวก็ได้ห่อเกลือถวายต่างหาก บางคราวก็ได้ถวายแต่อาหารซึ่งมีรสจืดเท่านั้น

อยู่มาวันหนึ่ง ชาวบ้านได้พากันถวายห่อเกลือมาก ๓ วิเทหฤๅษีได้ถือเอาเกลือไปให้แก่พระโพธิสัตว์เจ้าพอสสมควรเสียส่วนหนึ่ง เก็บไปไว้เป็นส่วนตัวเสียส่วนหนึ่ง ด้วยคิดว่า จักได้ฉันในวันที่ไม่มีเกลือ ได้เอาห่อเกลือนั้นไปซ่อนไว้ในเกลียวหญ้าแห่งหนึ่ง ๓ อยู่มาวันหนึ่ง เป็นวันที่ได้อาหารซึ่งไม่มีเกลือ วิเทหฤๅษีจึงนำเอาเกลือมาจากเกลียวหญ้าที่ซ่อนไว้ มาให้คันธารฤๅษี ๓ คันธารฤๅษีจึงถามว่า วันนี้ชาวบ้านไม่ได้ถวายเกลือ ท่านได้เกลือมาจากไหน ๓ วิเทหฤๅษีตอบว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ในวันก่อนชาวบ้านถวายเกลือมาก ข้าพเจ้าได้เก็บไว้ด้วยคิดว่า จักได้ใช้ในวันที่ไม่มีเกลือ ๓ ลำดับนั้นคันธารฤๅษีจึงดุขบว่า นี่แน่ะท่านบุรุษเปล่า ท่านได้ละประเทศวิเทหะอันกว้างถึง ๓ ร้อยโยชน์ ออกมาบรรพชา มาถือความไม่มีกังวลเป็นสำคัญ มาบัดนี้ยังทำให้เกิดตนหาด้วยก้อนเกลืออยู่หรือ ว่าดังนี้แล้วจึงกล่าวต่อไปว่า บ้านส่วยถึง ๑ หมื่น ๖ พันตำบล ล้วนแต่มีฉางเงินฉางทองเต็มไปทั้งนั้น ท่านยังสละเสียได้ มาบัดนี้ท่านยังจะมาสะสมก้อนเกลือด้วยคิดว่า จักได้ใช้ในวันพรุ่งนี้หรือวันต่อไปอยู่ ดังนี้

วิเทหฤๅษณ์ถูกกล่าวตักท้วงจึงกล่าวขึ้นว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ท่านไม่เห็นโทษของท่าน ได้เห็นแต่โทษของข้าพเจ้า ท่านได้สละราชย์ออกบรรพชา ถวายคิดว่า ไม่ต้องการสอมน้อมมิใช่หรือ เหตุไฉนมาบังคับสอนข้าพเจ้า ฯ

คณธรรพจารย์จึงตอบว่า นันนะวิเทหฤๅษณ์ เราได้กล่าวสิ่งที่เป็นธรรม เราไม่ชอบใจสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เมื่อเรากล่าวสิ่งที่ไม่เป็นธรรมอยู่ บาปก็ย่อมไม่แปดเบือนเรา ฯ

ว่าดังนี้แล้วจึงกล่าวต่อไปว่า บุคคลควรเห็นผู้กล่าวข่มขิตนโทษโทษตน เหมือนกับคนบอกขมกรัพยาให้ ควรคบแต่ผู้เช่นนั้น เพราะเมื่อคบผู้เช่นนั้น ย่อมมีแต่ความดี ไม่มีความชั่วเลย ฯ

บุคคลควรว่ากล่าว ควรสั่งสอน แต่ไม่ควรว่ากล่าวสั่งสอน ควรห้ามจากสิ่งที่ไม่ดี ฯ

ผู้ว่ากล่าวสั่งสอน ย่อมเป็นพระภิกษุของคนดี เป็นที่เกลียดชังของคนไม่ดี ดังนี้

วิเทหฤๅษณ์ได้ฟังดังนี้แล้วก็ได้ความคิดขึ้นมา จึงกล่าวขึ้นว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ผู้จะกล่าวสิ่งที่เป็นประโยชน์ ไม่ควรกล่าวกระทบกระทั่งผู้อื่น ท่านได้กล่าวคำหยาบต่อข้าพเจ้าเกินไป เปรียบเหมือนบุคคลโกนผมด้วยมีดโกนที่ไม่คมฉะนั้น ฯ

กล่าวดังนี้แล้วจึงกล่าวต่อไปว่า ผู้ที่ยอมได้ความร้องไห้ด้วยวาจาอันใด ถึงแม้ว่าวาจานั้นจะเป็นวาจาที่มีประโยชน์มากก็ตาม บัณฑิตก็ไม่ควรกล่าววาจานั้น

คณธรรพจารย์จึงกล่าวขึ้นว่า เขาจะร้องไห้หรือไม่ร้องไห้ก็ตาม เขาจะโกรธเหมือนกับโปรยเกลบลลงบนศีรษะของเรากก็ตาม เมื่อเรากล่าวสิ่งที่ชอบธรรมอยู่ บาปก็ย่อมไม่แปดเบือนเรา ฯ

กล่าวดังนี้แล้วจึงกล่าวอีกว่า ผู้ที่ไม่มีความรู้ ไม่ได้ศึกษาวินัยไว้ดี ย่อมเป็นเหมือนกระบอกตาบอดในป่าฉะนี้ เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญาบางจำพวก ซึ่งได้ศึกษาวิชาวินัยดีแล้ว จึงมีใจตงมึนดี ดังนี้ ฯ

สนธิ์เรื่องคณธรรพจารย์เทศเคยนการสะสมเพียงเท่านั้น

ของใจเกิดว่า การสะสมเป็นการไม่สมควรแก่สมณะดังที่วามานี ฯ

เพราะฉะนั้นสมณะที่ไม่สะสม จึงจัดว่าเป็นผู้โง่เขลา เป็นผู้ที่ควรสรรเสริญ ดังที่แสดงมาแล้วตามพระบาลีและอรรถกถา ดังนี้ ฯ

พระภิกษุที่ไม่สะสมย่อมเป็นผู้โง่เขลาได้ง่าย ด้วยประการดังนี้

ภิกษุผู้ได้สังโฆแล้ว ยินดีบริโภคไม่ให้แก่ผู้อื่น ซึ่งจัดว่าเป็นผู้ให้อมได้ง่ายในพระบาลีและอรรถกถานั้น มีคำอธิบายว่า ภิกษุผู้ได้สังโฆมาแล้วบริโภคแต่ตนผู้เดียว ไม่เก็บของกับผู้อื่น เป็นผู้มีสัมมกน้อยสันโดษ ฯ เพราะฉะนั้น ภิกษุจำพวกนี้จึงเป็นผุ้ควรสรรเสริญอีกจำพวกหนึ่ง แต่ถ้าไม่ให้แก่ผู้อื่นด้วยความตระหนี่เหนียวแน่น ก็เป็นพหุนาตเตยนโดยแท้ ฯ ทว่าภิกษุผู้ไม่ให้แก่ผู้อื่น เป็นพหุนาตเตยนนั้น หมายภิกษุผู้ไม่ให้ด้วยความมกน้อยสันโดษเท่านั้น คือ ภิกษุผู้มีความมกน้อยสันโดษย่อมคิดว่า เมื่อเราให้สังโฆแก่ผู้อื่น แล้วแสวงหาสังโฆอื่นก็เรียกว่าไม่สันโดษต่อสังโฆ เรียกว่าไม่มีความมกน้อย เป็นการเสียสันโดษ เป็นการเสียความมกน้อย เราไม่ควรให้เสียสันโดษ ไม่ควรให้เสียความมกน้อย จึงเป็นคุณธรรมอันดีสำหรับบรรพชิตดังนี้ ฯ ภิกษุผู้คิดดังนี้แล้ว ไม่ให้บังจยให้ตนได้มาแก่ผู้อื่น เมื่อตนได้มาอย่างไรก็บริโภคใช้จ่ายอย่างนั้น ได้น้อยก็บริโภคตามน้อย ภิกษุเช่นนั้นเรียกว่าเป็นผู้ให้อมได้ง่าย ฯ ความมกน้อยสันโดษนี้ มีอยู่ในภิกษุใด ภิกษุนั้นจึงจัดว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามหนทาง ทักให้บรรลุมรรค ผล นฤพาน เพราะเหตุว่าหนทางที่จะให้บรรลุมรรค ผล นฤพานนั้น ย่อมมีความมกน้อย สันโดษประกอบด้วย

ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจว่า ความมกน้อยกับความสันโดษนี้ ไม่ใช่คำเดียวกัน ไม่ใช่อย่างเดียวกัน เป็นของต่างกัน คือความมกน้อยอย่างหนึ่ง ความสันโดษก็อย่างหนึ่ง ไม่ใช่อย่างเดียวกัน ฯ อธิบายว่า ความมกน้อยนั้น คือ ความไม่ต้องการมาก ต้องการเฉพาะของที่จำเป็นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เช่นการที่ภิกษุในพระพุทธศาสนา ซึ่งต้องการแต่เพียงไตรจีวรสำหรับเดียว กับบาตรใบเดียวเท่านั้น ไม่ต้องการไตรจีวรหลายสำหรับ ไม่ต้องการบาตรหลายใบ ดังนี้เป็นตัวอย่าง ฯ ความสันโดษนั้น ได้แก่ความดีใจในของ ๆ ตน ฯ มากน้อยเท่าไรก็ไม่จำกัด ตนมีมากก็ยินดีตามมาก ตนมีน้อยก็ยินดีตามน้อย ขึ้นชื่อว่าของ ๆ ตนแล้วจะเป็นอะไรก็ยินดี ลักษณะเช่นนั้นเป็นลักษณะความสันโดษได้ใจความว่า ความมกน้อยนั้นได้แก่ความต้องการน้อย ความต้องการมีขอบเขต

ส่วนความสันโดษนั้น ได้แก่ความพอใจในของ ๆ ตนโดยไม่มีขอบเขต เพียงแต่
ว่าตนมีอย่างไรก็พอใจอย่างนั้น ชอบใจอย่างนั้น เช่นตนไปบิณฑบาตได้
อาหารเลว ๆ มากก็พอใจ ได้อาหารดี ๆ มากก็พอใจ ได้น้อยก็พอใจ ได้มากก็
พอใจ ๆ ตนได้สบงจัวร์เลว ๆ มากก็พอใจ ได้สบงจัวร์ดี ๆ มากก็พอใจ สุดแท้
แต่ว่าได้สิ่งใดมาเป็นของ ๆ ตนก็พอใจทั้งนั้น การพอใจในของ ๆ ตน เช่นนี้
เรียกว่าความสันโดษ ดังนี้ ๑ ความมกน้อย ความสันโดษ ทั้ง ๒ อย่างนี้
ย่อมมีทั้งในคนและสัตว์ ทั้งในภุหุสัณและบรรพชิตโดยไม่เลือกหน้า เมื่อผู้ใด
มีความมกน้อยสันโดษดังที่กล่าวมานี้ ผู้นั้นก็เข้าในลักษณะว่า บริโภคของที่ตน
ได้แล้ว ๆ ไม่สละของที่ตนได้แล้ว ๆ ให้แก่ผู้อื่น เป็นผู้ให้อภัยได้ง่าย ดังนี้ ๑
ข้อที่ว่าความมกน้อยสันโดษ ย่อมมีอยู่ในคนและสัตว์ทั้งภุหุสัณและบรรพชิตนั้น
มีเรื่องพญานกแขกเต้าเป็นอุทาหรณ์ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าของเรา
ทั้งหลาย เสด็จพระราชดำเนินพญานกแขกเต้า เป็นผู้น้อยในความมกน้อย
สันโดษ ได้ไปอาศัยต้นไม้ที่มีผลอยู่ต้นหนึ่ง เวลาต้นไม้ต้นนั้นมีผลกินแต่ผล
ต้นไม้ต้นนั้น แล้วลงไปกินน้ำขึ้นมาเจริญธรรมอยู่ในที่นั้น ไม่บินไปหาอาหารใน
ที่อื่น เวลาต้นไม้ต้นนั้นหมดผลแล้วก็กินใบอ่อนแห่งต้นไม้ต้นนั้น เมื่อใบอ่อนหมดแล้ว
ก็กินใบแก่ เวลาหมดใบแก่ก็กินใบเหลือง กินใบแห้ง กินเปลือก กินกระพ
แห่งต้นไม้ต้นนั้นเป็นลำดับไป ทำอย่างนั้นจนตลอดกาลนาน กระทั่งร้อนขึ้น
ไปถึงท้าวสหัสสนันเทวราช ในดาวดึงส์สวรรค์ ในคราวนั้นท้าวสหัสสนันเทวราช
จึงได้ทรงจำแลงเป็นพญานกแขกเต้าอีกตัวหนึ่ง บินมาถามพญานกแขกเต้าโพธิ-
สัตว์ว่า เหตุไรท่านจึงไม่ไปแสวงหาอาหารที่อื่น พญานกแขกเต้าโพธิสัตว์
ตอบว่า เพราะเหตุว่าข้าพเจ้าเป็นผู้ชอบความมกน้อยสันโดษ แล้วพระอินทร์
ก็บันดาลให้ต้นไม้ต้นนี้มีใบแห้งเหี่ยวตายลงไปทันที แล้วให้ต้นไม้ต้นนั้นล้มลงไป
ที่หน้า นกแขกเต้าโพธิสัตว์ก็ไม่บินหนีไปที่อื่น ยังกินเปลือก กินกระพ กินไม้
ที่ต้นไม้ต้นนั้นเป็นอาหาร ท้าวมัจฉวนได้ทรงเห็นความจริงใจดังนั้น ก็ทรงเลื่อมใส
จึงได้บันดาลต้นไม้ต้นนั้นให้กลับเป็นต้นอีก ให้มีดอกผลประจําต้นน้อยเป็นนิตย์
นกแขกเต้าโพธิสัตว์นั้น ก็ได้อาศัยอยู่ใต้ต้นไม้ต้นนั้นจนตลอดชีวิต แล้วไปเกิด
ในสวรรค์ ดังนี้ ๑ เรื่องนกแขกเต้าโพธิสัตว์นั้นชี้ให้เห็นว่า แม้แต่สัตว์ดิรัจฉาน

หมั่นสนทนากับบรรพชิตย่อมมีความมกน้อยสันโดษ เพราะฉะนั้น ควรที่คนเรา
ทั้งหลายจะมกน้อยสันโดษ ในสิ่งที่ควรมกน้อยสันโดษ สิ่งใดควรมกน้อย
ก็ต้องมกน้อย สิ่งใดควรสันโดษก็ต้องสันโดษจึงจักเป็นการดี สันเนือความ
ในเทศนาภังคณ์เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัมมี้ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๒๔

กัมมี้รพระบุคคลบัญญัติ

ว่าด้วยคนมีอาสวะเจริญและไม่เจริญ ๒ จำพวก

กตเมสั ทวินัน ปุคฺคลานั อาสวา วาฏณตติ โย จ น กุกฺกุกฺขาบิตพฺพั
กุกฺกุกฺขาติ โย จ กุกฺกุกฺขาบิตพฺพั น กุกฺกุกฺขาติ อิมสั ทวินัน ปุคฺคลานั
อาสวา วาฏณตติ.

ณ บัณฺฑิ อาตมภาพจักได้แสดงกัมมี้รพระบุคคลบัญญัติ กัณท์ที่ ๒๔ ว่าด้วย
คนมีอาสวะเจริญ และไม่เจริญ ๒ จำพวก สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้น
ว่า บุคคล ๒ จำพวกที่มีอาสวะเจริญนั้น ได้แก่จำพวกไหน ได้แก่จำพวกที่
รังเกียจสงสัยต่อสิ่งที่ไม่ควรรังเกียจสงสัย ๑ ได้แก่จำพวกที่ไม่รังเกียจสงสัยต่อ
สิ่งที่ควรรังเกียจสงสัย ๑ ดังนี้ ฯ บุคคล ๒ จำพวกที่ไม่มีอาสวะเจริญนั้น ได้
แก่ผู้ไม่รังเกียจสงสัยต่อสิ่งที่ไม่ควรรังเกียจสงสัย และรังเกียจสงสัยต่อสิ่งที่ควร
รังเกียจสงสัย ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งคัมภีร์ว่า คำว่าอาสวะนั้น ได้แก่กิเลส ฯ คำว่า รังเกียจ
 สงสัยต่อสิ่งที่ไม่ควรรังเกียจสงสัยนั้น คือระแวงสงสัยต่อสิ่งที่ไม่ควรระแวง
 สงสัย ฯ เช่นภิกษุได้เนื้อสุกรแล้วกระแวงสงสัยว่าเป็นเนื้อหมู ได้เนื้อสัตว์ป่า
 แล้วกระแวงสงสัยว่าเป็นเนื้อเสือเหลือง เมื่อยังเป็นเวลาที่ยังอนุญาตอยู่ ก็
 ระแวงสงสัยว่าไม่เป็นเวลาที่ทรงอนุญาต เมื่อยังไม่ได้ห้ามการรับประทาน ก็
 ระแวงสงสัยว่าห้ามการรับประทานแล้ว เมื่อไม่มีฝนชุกตกลงไปในบาตร ก็
 ระแวงสงสัยว่ามีฝนชุกตกลงในบาตร เมื่อเขาไม่ได้ทำปลาไว้เฉพาะตน ก็ระแวง
 สงสัยว่าเขาทำไว้เฉพาะตน ดังนี้

คำว่า ไม่รังเกียจสงสัยต่อสิ่งที่ควรรังเกียจสงสัยนั้น อธิบายว่า ไม่ระแวง
 สงสัยต่อสิ่งที่ควรระแวงสงสัย เช่น ได้เนื้อหมูแล้วก็ไม่ระแวงสงสัยว่าเป็นเนื้อ
 สุกร ได้เนื้อสัตว์ป่าแล้วก็ไม่ระแวงสงสัยว่าเป็นเนื้อเสือเหลือง เมื่อยังมีเวลา
 ที่ทรงอนุญาตอยู่ ก็ไม่ระแวงสงสัยว่าไม่มีเวลา เมื่อไม่ได้เห็นการรับประทาน ก็
 ไม่ระแวงสงสัยว่า เราห้ามการรับประทานแล้ว เมื่อชุกไม่ได้ตกลงในบาตร ก็ไม่
 ระแวงสงสัยว่าตกลงในบาตร เมื่อเขาไม่ได้ทำปลาไว้เฉพาะตน ก็ไม่ระแวงสงสัย
 ว่าเขาทำไว้เฉพาะตน ดังนี้

ส่วนในอรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกายว่า คำว่า สิ่งที่ไม่ควรรังเกียจสงสัย
 นั้น คือ การไม่เหลือส่วนของสงฆ์ไว้ การไม่แจกส่วนของสงฆ์ ชื่อว่าเป็นสิ่งที่ไม่
 ควรรังเกียจสงสัย แล้วสงสัยต่อสิ่งนั้น ฯ คำว่า สิ่งไม่ควรรังเกียจสงสัยนั้น ได้
 แก่การเหลือไว้ส่วนของสงฆ์นั้น การจัดแจงส่วนของสงฆ์นั้น ย่อมไม่รังเกียจ
 สงสัยต่อการเหลือส่วนของสงฆ์นั้นไว้ ต่อการจัดแจงส่วนของสงฆ์นั้น ทำ
 กล่าวไว้เพียงเท่านั้น

คำว่า บุคคล ๒ จำพวกนี้ คืออาสวะทั้งหลายของบุคคล ๒ จำพวกนี้ ย่อม
 เจริญทั้งกลางคืนกลางวัน เหมือนกับพืชพันธุ์ต่าง ๆ มีหญ้าและเครือไม้เป็นต้น
 ซึ่งเกิดอยู่ในพินทอนต์ ฯ ผู้มีบุญญาควรทราบเนื้อความตามนัยว่า ภิกษุได้เนื้อ

ที่ควรแก่สมณะแล้ว ก็รับด้วยเข้าใจว่าเป็นเนื้อที่ควรแก่สมณะ ชื่อว่าไม่รังเกียจ
สงสัยต่อสิ่งที่ไม่ควรรังเกียจสงสัย ดังนี้

ตามเนื้อความที่แสดงมาแล้วนี้ มีคำอธิบายว่า บุคคล ๒ จำพวกที่ว่ามี
อาสวะเจริญใน หมายถึงภิกษุ ๒ จำพวก ซึ่งมีกิเลสเจริญขึ้น ๆ ภิกษุ ๒ จำพวก
นั้น คือ จำพวกหนึ่งสงสัยต่อสิ่งที่ไม่ควรสงสัย อีกจำพวกหนึ่งไม่สงสัยต่อสิ่งที่
ควรสงสัย ๆ ภิกษุทั้ง ๒ จำพวกนี้แหละ เรียกว่า มีอาสวกิเลสเจริญ ๆ สิ่งไม่ควร
สงสัยและไม่ควรสงสัยนั้น ได้แก่สิ่งที่ผิดต่อพระวินัยและไม่ผิดต่อพระวินัย ๆ
สิ่งที่ผิดต่อวินัยนั้น มีมากมายหลายประการ เช่นเนื้อสัตว์ ๑๐ อย่าง มีเนื้อ
ช้าง เนื้อม้า เนื้อหมา เนื้อหมู เนื้อเสือเหลือง เนื้อเสือดาว เนื้องู เนื้อมนุษย์
เป็นต้น ๆ เพราะเนื้อเหล่านั้นเป็นสิ่งที่พระวินัยห้ามไม่ให้ภิกษุฉัน ถึงแม้ว่า
สามเณรก็ไม่ควรฉัน ๆ เมื่อภิกษุใดได้เนื้อ ๑๐ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งมาแล้ว
เรียกว่าได้สิ่งที่ควรรังเกียจสงสัย ส่วนเนื้ออื่น ๆ เป็นเนื้อที่พระวินัยไม่ห้าม
เช่นเนื้อสุกร เนื้อสัตว์ป่าเป็นต้น แต่เมื่อภิกษุใดได้เนื้อสุกรที่เขาใส่บาตร หรือ
เขาถวายมาแล้ว ก็สงสัยว่าจะเป็นเนื้อหมู หรือได้เนื้อสัตว์ป่ามาแล้ว ก็สงสัยว่า
จะเป็นเนื้อเสือเหลือง ภิกษุนั้นเรียกว่า รังเกียจสงสัยต่อสิ่งที่ไม่ควรรังเกียจ
สงสัย ๆ มีใช่แต่เนื้อ ๑๐ อย่างเท่านั้น ซึ่งเป็นของควรรังเกียจสงสัย นอกจาก
เนื้อ ๑๐ อย่างนั้น ก็ยังมีอีก เช่น กาลและวิกาลเป็นต้น

คือ คำว่ากาลนั้น ได้แก่เวลาที่ควรฉันอาหารได้ ๆ เวลาที่ควรฉันอาหาร
ได้นั้น นับแต่อรุณขึ้นจนถึงตะวันตก ๆ วิกาลนั้น ได้แก่เวลาที่ไม่ควรฉัน
อาหาร ๆ เวลาที่ไม่ควรฉันอาหารนั้น นับแต่เที่ยงแล้วไปจนถึงอรุณขึ้นมา
ใหม่ ๆ เมื่อยังเป็นกาลอยู่ แต่ถ้าภิกษุใดรังเกียจสงสัยว่าจะไม่เป็นกาล
กระมัง ภิกษุนั้นเรียกว่ารังเกียจสงสัยต่อสิ่งที่ไม่ควรรังเกียจสงสัย ๆ มีใช่แต่
เท่านั้น สิ่งที่ไม่ควรรังเกียจสงสัยนั้นยังมีอยู่อีก เช่นตนไม่ได้ห้ามการรับ
ประเคน แต่รังเกียจสงสัยว่าตนได้ห้ามการรับประเคนแล้วหรืออย่างไร เมื่อ
ไม่มีชุลติกลงไปในบาตร ก็รังเกียจสงสัยว่ามีชุลติกลงไปในบาตรกระมัง เมื่อ
เขาไม่ได้ทำปลาทำเนื้อโดยตั้งใจจะถวายตน ก็รังเกียจสงสัยว่าเขาได้ทำโดยตั้งใจ
จะถวายเรากระมัง ดังนี้ ก็เรียกว่ารังเกียจสงสัยต่อสิ่งที่ไม่ควรรังเกียจสงสัยทั้ง

นั้น ๆ เพราะเหตุว่า เมื่อภิกษุฉันอาหารอยู่ เวลาผู้เฝ้าสังคิเฒ่าเข้ามาประเคน ก็ไม่ได้ห้ามว่าพอละ แต่สงสัยว่าเราได้อิ่มแล้วกระมัง การสงสัยอย่างนี้เรียกว่าสงสัยสิ่งที่ไม่ควรสงสัย ๆ คือ เมื่อภิกษุฉันอยู่ มีผู้น้อมอาหารเข้ามาประเคน ห้ามเสียว่าพอละ เวลาลุกไปจากที่นั่งแล้ว ไปฉันอาหารในที่อื่นอีก เรียกว่าผิดพระวินัย แต่เมื่อไม่ได้ห้าม ไม่ผิดพระวินัย

เมื่อมีฝนร่ำตกลงไปในบาตร ภิกษุไม่ล้างบาตรก่อน ไปบิณฑบาตด้วยบาตรนั้น เป็นการผิดพระวินัย เพราะอาหารที่เขาใส่บาตรนั้นจะปะปนกับฝนร่ำ เวลาภิกษุจะไปบิณฑบาต มีข้อกฎหมายว่า ต้องล้างบาตรเช็ดบาตรให้ดีก่อน แต่เมื่อล้างบาตรเช็ดบาตรให้ดีแล้ว ไม่มีฝนร่ำสิ่งใดตกลงไป สงสัยว่ามีฝนร่ำตกลงไปกระมัง การสงสัยอย่างนี้เรียกว่ารังเกียจสงสัยต่อสิ่งที่ไม่ควรรังเกียจสงสัย ในพระวินัยมีบัญญัติไว้ว่า เนอสัตว์ ๔ เท้า ๒ เท้า ซึ่งเป็นเนอสัตว์ที่ไม่ต้องห้ามนั้น ถ้าเขาได้ฆ่าสัตว์นั้นเพื่อจะเอาเนื้อถวายภิกษุ ภิกษุได้รู้ ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง หรือได้รังเกียจสงสัยว่าเขาได้ฆ่าสัตว์ เพื่อจะเอาเนื้อถวายตน แต่ยังไม่ฉันเนื้อนั้น ก็เป็นอันต้องอาบัติ เช่นภิกษุไปพักบ้านใดบ้านหนึ่ง แล้วเขามาไก่แกงถวาย ภิกษุนั้นรู้อยู่ ถ้าตนไม่ไปพักเขาก็ไม่ฆ่าไก่ ที่เขามาไก่นั้น เพราะตนไปพักด้วย เขาอาจจะทำเป็นอาหารถวายตน เมื่อรู้อย่างนั้น เป็นอันฉันแกงนั้นไม่ได้ ถ้าฉันก็ต้องอาบัติ แต่ถ้าเนอสัตว์เหล่านั้นเขามาเพื่อประโยชน์อื่น เช่น เพื่อเขาจะขาย หรือเพื่อเขาจะกินเอง เณรอุบาสกถวายพระภิกษุต่อภายหลัง เขาจึงทำถวายภิกษุ เนอสัตว์นั้นภิกษุฉันได้ ไม่ผิดพระวินัย เพราะฉะนั้น ถ้าเนอสัตว์ใดที่เขาได้ฆ่า โดยเขาจะจงจะถวายภิกษุ แต่ภิกษุรังเกียจสงสัยว่าเขาได้ฆ่าโดยตั้งใจเขาจะจงจะถวายเรากระมัง ดังนั้น เรียกว่ารังเกียจสงสัยต่อสิ่งที่ควรรังเกียจสงสัย ดังนั้นเป็นต้น

สิ่งที่ไม่ควรรังเกียจสงสัยนั้น ก็ได้แก่สิ่งที่ไม่ผิดต่อพระวินัย มีเนอสัตว์ที่ทรงอนุญาตให้ฉันเป็นต้น ๆ การรังเกียจสงสัยต่อสิ่งที่ไม่ควรรังเกียจสงสัย การไม่รังเกียจสงสัยต่อสิ่งที่ควรรังเกียจสงสัยนั้น มีอยู่ในพระวินัยปิฎก โดยพิสดารไม่จำเป็นต้องนำมาแสดงในที่นี้ จะแสดงแต่เพียงว่า เหตุไรจึงว่าอัสวกิเลสเจริญแก่ภิกษุทั้ง ๒ จำพวกนั้นเท่านั้น มีคำแก้ว่า ที่ว่าอัสวกิเลสเจริญนั้น ด้วยเหตุ

ว่า เมื่อสงสยสิ่งที่ไม่ควรสงสย หรือไม่สงสยต่อสิ่งที่ควรสงสย ก็เลสต่าง ๆ มีความเสียใจ ความร้อนใจ ความเข้าใจผิดเป็นต้น ก็เกิดขึ้น ที่เกิดอยู่แล้ว ก็กำเริบยิ่งขึ้น ดังนี้ ฯ ในทางพระพุทธศาสนาที่พระวินัยบัญญัติไว้ว่า สิ่งใด ไม่ควรสงสยว่าจะผิด แต่ภิกษุสงสยสิ่งนั้น เมื่อสงสยแล้วก็ทำลงไป ก็เป็นอันต้องอาบัติ สิ่งไม่ควรสงสยก็ไม่สงสย เมื่อไม่สงสยก็ทำลงไป เมื่อทำลงไป ก็ต้องอาบัติ ฯ การต้องอาบัตินี้เรียกว่าต้องอาบัติด้วยความรังเกียจสงสย

อาบัตินี้ภิกษุต้องด้วยความรังเกียจสงสยนั้น มนุษย์เป็นอันมาก คือ มนุษย์สำหรับพระภิกษุที่ไม่ศึกษาเล่าเรียนให้เข้าใจกว้างขวางในพระวินัย เมื่อมีความรังเกียจสงสยเกิดขึ้นในสิ่งใดแล้ว ก็ไม่สบายใจ หุนหุนวายใจ ดังภิกษุที่ถูกนายพรานทำร้ายร่างกายเป็นต้น เป็นอุทาหรณ์ กล่าวคือ ในคัมภีร์พระธรรมบทว่า เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ยังดำรงพระชนมชีพอยู่นั้น มีนายพรานสุนัขคนหนึ่ง ไปเที่ยวไล่เนื้อด้วยสุนัขทุกวัน เช้าวันหนึ่งเขาได้ถือธนูออกไปล่า มีฝูงสุนัขเป็นบริวาร ได้ไปพบเห็นภิกษุองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นภิกษุถือธนูตั้งคั้เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในระหว่างทาง ก็โกรธว่าเราได้เห็นคนกาลกิณีแล้ว วันนี้เราคงจกไม่ได้อะไร โกรธดังนั้นแล้วก็เดินหลีกทางไป ฯ ส่วนภิกษุนั้นก็เดินเข้าไปบิณฑบาตในบ้าน เวลาบิณฑบาตได้แล้ว ก็ออกมาฉนั้จ้งหันนอกบ้าน ฉนั้จ้งหันแล้วก็ออกเดินทางเพื่อจะกลับไปที่อยู่ของตน

ฝ่ายว่านายพรานสุนัขนั้น ก็เที่ยวไปหาไล่เนื้อในป่า แต่ไม่ได้เนื้อสักตัว เวลาเขาเดินกลับมา เขาก็ได้พบภิกษุองค์นั้นอีก เขาจึงคิดว่าวันนี้เราได้มาเห็นคนกาลกิณีนี้ จึงไม่ได้สิ่งใด มาบัดนี้ตนมาพบเข้าอีก เราจักให้สุนัขกัดกินคนกาลกิณินเสีย คิดดังนั้นแล้วก็ให้สัญญาแก่ฝูงสุนัขแล้วปล่อยสุนัขไป ฯ ภิกษุนั้นก็ร้องอ้อนวอนว่า ขออย่าทำอาตมาเลย อุบาสกเอ๋ย ฯ นายพรานสุนัขก็กล่าวขึ้นว่า วันนี้เราไม่ได้สิ่งใดเพราะพบท่าน มาเวลานี้ก็ได้มาพบท่านอีก เราจักให้ฝูงสุนัขกัดกินท่านเสีย ว่าดังนั้นแล้วก็ปล่อยฝูงสุนัขไป ฯ ภิกษุนั้นก็รีบขึ้นต้นไม้โดยเร็วพลัน ขึ้นไปนั่งอยู่ในที่สูงสุดเพียงชั่วบรรพตเท่านั้น ฯ ฝูงสุนัขก็พากันไปล้อมต้นไม้ไว้ ฯ นายพรานสุนัขนั้นก็รีบติดตามไป เมื่อไปถึงก็กล่าวว่า ท่านขึ้นต้นไม้

แล้วก็ตาม ที่ท่านจะฟันดาบนั้นเมื่ออันไม่มี ว่าดังนี้แล้วก็เอาลูกธนูแทงฟันเท้าของภิกษุนั้น

ภิกษุนั้นก็ได้แต่ถอนวอนว่า ขออย่าทำอย่างนี้เลย ฯ แต่มาฆพราหมณ์นั้นก็ไม่ได้เอื้อเฟื้อต่อคำอ้อนวอน ได้ขึ้นแทงย่ำไป ฯ เมื่อฟันเท้าข้างหนึ่งตกแท่ง ภิกษุนั้นก็ยกเท้าข้างนั้นขึ้น แล้วเหยียดเท้าอีกข้างหนึ่งไว้ เมื่อเท้าข้างนั้นตกแท่งก็ยกเท้าข้างนั้นขึ้นอีก ฯ นายพราหมณ์ก็เหยียบย่ำนั้นก็ได้พยายามแทงฟันเท้าทั้ง ๒ ของภิกษุนั้นอยู่ย่ำไป ฯ ภิกษุนั้นทั้งเจ็บทั้งกลัวตาย จนร่างกายร้อนเหมือนกับถูกคบเพลิงได้รับทุกขเวทนามาก ไม่สามารถจะขยับสติไว้ได้ แม้แต่เจ้าจิวรที่หมอบอยู่หล่นลงไปก็สังเกตไม่ได้ ฯ เจ้าจิวรที่หล่นลงไปนั้นได้ไปตักคลุมนายพราหมณ์นั้นตั้งแต่ศีรษะลงไปตลอดเท้า ฟุ้งส่นของเขาเข้าใจว่าภิกษุนั้นตกลงมา ก็ตรึกกันเข้าไปในภายในจิวร กัดกินนายพราหมณ์เสียจนเหลือแต่กระดูก แล้วจึงได้พากันมายืนอยู่ภายนอกจิวร ลำดับนั้น ภิกษุนั้นก็หักกิ่งไม้แห้งกิ่งหนึ่งโยนลงไปใส่ส่นเหล่านั้น ส่นเหล่านั้นก็แหงนขึ้นไปดู จึงรู้ว่าเรากัดกินเจ้าของเสียแล้ว แล้วพากันหนีเข้าไปเสีย

ภิกษุนั้นก็เกิดความรังเกียจสงสัยขึ้นว่า นายพราหมณ์นั้นตายเพราะเข้าไปในระหว่างจิวรของเรา ศีลของเราจะยังบริสุทธิ์อยู่ หรือจะต่างพร้อยขาดวินัยประการใดหนอ ฯ เมื่อเกิดสงสัยดังนี้ ก็ไม่มีความสบายใจ จึงลงจากต้นไม้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ เล่าเรื่องทั้งปวงถวายให้ทรงทราบ แล้วกราบทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นายพราหมณ์นั้นได้ตายเพราะอาศัยจิวรของข้าพระองค์ ศีลของข้าพระองค์จะไม่ขาดวินัย จะไม่ต่างพร้อยหรือ ความเป็นสมณะของข้าพระองค์จะยังมีอยู่หรือ พระเจ้าข้า

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ตุก่อนภิกษุ ศีลของเธอยังบริสุทธิ์อยู่ ความเป็นสมณะของเธอยังมีอยู่ นายพราหมณ์นั้นได้ถึงความพินาศ เพราะทำร้ายซึ่งตน ไม่ได้ทำร้ายตน นายพราหมณ์นั้นเป็นอย่างนี้ ไม่ใช่แต่ในชาตินี้เท่านั้น ถึงในชาติก่อนเขาก็ได้ทำร้ายผู้ที่ไม่ได้ทำร้ายเขา แล้วได้ถึงความพินาศเหมือนกับชาตินี้ ครั้นบัดนี้แล้ว จึงทรงนำเรื่องอดีตมาแสดง

อดีเต กิร เอโก เวชโซ ว่าในอดีตกาลล่วงแล้วมา มีหมอคคนหนึ่งไป
เที่ยวหารักษาไข้ในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง แต่ไม่ได้รักษาไข้ของใคร ไม่ได้สิ่งใดออก
มา เพียงแต่ค่าอาหารก็ไม่ได้ ได้หัวข้าวออกมาจากบ้านนั้น พอมาถึงประตูบ้านก็
ได้เห็นพวกเด็กเล่นอยู่ด้วยกันหลายคน เขาจึงคิดว่า เราจักให้ังกัดเด็กเหล่านั้น
แล้วจึงจกรักษาเอาค่าอาหาร คิดดังนี้แล้วก็ชอบอกซึ้ง ท่อนโพล่ศีรษะอยู่ในโพรง
ต้นไม้ต้นหนึ่งว่า นี่แน่เด็กเอ๋ย ท่อนโพล่ศีรษะนั้นเป็นลกนกแขกเต้า พวกเจ้า
จึงขึ้นไปจับเอาเถิด ๆ ลำดับนั้น เด็กคนหนึ่งก็ไต่ขึ้นไปท่อนไม้นั้น ได้คว้าจับคอง
ตัวนั้นให้มั่น แล้วไต่ลงมา เมื่อรู้ว่าเบนนกร่องด้วยเสียงอันดัง แล้วขว้างตัวนั้น
ลงมาในทันที เมื่อญุตุนั้นไต่ตกลงมาถูกศีรษะของหมอคคนนั้น รวบรัดกั
คอหมอคคนนั้นให้มั่น จนถึงกับหมอคคนนั้นได้ตายในทันที ลูกอนภิกษุทั้งหลาย
นายพรานสุนัขคนนั้น ได้ถึงความพินาศเพราะทำร้ายต่อผู้ที่ไม่ได้ทำร้ายตน แม้ใน
ปางก่อนดังที่วามาน.

ตรัสดังนี้แล้ว จึงทรงแสดงธรรมต่อไปว่า ผู้ใดทำร้ายต่อผู้ที่ไม่ได้ทำร้าย
ตน หรือไม่ได้ทำร้ายคนอื่น เป็นคนบริสุทธิ์ เป็นคนไม่มีกิเลส บาปกรรมอันนั้น
ย่อมกลับถึงคนนั้น เหมือนกับแผ่นเหล็กที่ละเอียด ซึ่งบุคคลชาติไปในที่ทวนลม แล้ว
ปลิวกลับมาถูกผู้ชาติไปฉะนั้น ดังนี้

เรื่องนซให้เห็นว่า ความรังเกียจสงสัยย่อมมีแก่ภิกษุ ผู้ไม่มีความรู้ในพระ
วินัยโดยกว้างขวางพิสดาร เหมือนกับภิกษุของคณ ๆ เมื่อมีความรังเกียจสงสัย
ก็ย่อมไม่มีความสบายใจ เมื่อไม่สบายใจก็ย่อมเจริญสมณวิปัสสนา หรือ
เจริญสมณธรรมอย่างอื่นไม่ได้ จึงจัดว่าผู้ที่รังเกียจสงสัย ต่อสิ่งที่ไม่ควรรังเกียจ
สงสัย ผู้ที่ไม่รังเกียจสงสัยต่อสิ่งที่ควรรังเกียจสงสัย ย่อมมีอาสวกิเลสเจริญขึ้น
ดังนี้ สอนเนื้อความในเทศนาภักขันเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๓๐
คัมภีร์พระปกเกล้าบัญญัติ
ว่าด้วยอริมุตติเลวทราม เป็นต้น

กตโม จ ปุคฺคโล หีนาธิมุตโต อีธกฺโข ปุคฺคโล ทุสฺสีโล โหติ
ปาปธมฺโม โส อญฺญํ ทุสฺสีลํ ปาปธมฺมํ เสวติ ภขติ ปิยฺรปาสตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์ปกเกล้าบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๓๐ ว่าด้วย
อริมุตติเลวทราม ประณิต และคนอ้อม คนทำให้อ้อม อย่างละ ๒ จำพวก สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้น
ว่า คนอริมุตติเลวทรามนั้น ได้แก่คนชนิดใด คนอริมุตติประณิตนั้น ได้แก่คน
ชนิดใด คนอ้อมนั้น ได้แก่คนชนิดใด คนทำให้อ้อมนั้น ได้แก่คนชนิดใด ฯ มีคำ
แก้ไขว่า คนอริมุตติเลวทรามนั้น ได้แก่คนทุศีล คนมีธรรมอันเลวทราม ยัง
คบหากับคนอื่นซึ่งเป็นคนทุศีล ซึ่งเป็นคนมีธรรมอันลามกอีก ฯ คนชนิดนี้
เรียกว่า คนอริมุตติเลวทราม ฯ คนอริมุตติประณิตนั้น ได้แก่ คนมีศีลมีธรรม
อันดี คบหาแต่คนที่มีศีลมีธรรมอันดี ฯ คนอ้อมนั้น ได้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า
กับพระอรหันตที่เป็นสาวกของพระตถาคตพุทธเจ้า ฯ คนทำให้อ้อมนั้น ได้แก่
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้ ฯ สันเนอความในพระบาลีอันว่าด้วยบุคคลหมวด ๒
เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งคัมภีร์ว่า คนมีอริมุตติเลวทราม
นั้น ได้แก่ คนมีอชฌาสัยเลวทราม ฯ คนทุศีลนั้น ได้แก่ คนไม่มีศีล ฯ

ธรรมอันเลวทรามนั้น ได้แก่คนมีธรรมอันลามก ๆ คนมีอริมุตติประณีตนั้น
 ได้แก่คนมีอัชฌาสัยประณีต ๆ คนมีธรรมอันดีนั้น ได้แก่คนมีธรรมอันเจริญ
 มีธรรมอันสะอาด มีธรรมอันงดงาม ๆ คำว่า คนอันนั้น ได้แก่คนที่สำเร็จ ๆ
 คำว่า คนที่ก่อให้เกิดมนั้น ได้แก่คนที่ก่อให้เกิดความอิมแก่คนเหล่านั้น ๆ ใน
 คำว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตภิกษุสาวกของพระตถาคตเจ้านั้น มี
 คำอธิบายว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมอิมด้วยโลกุตตรธรรมทั้ง ๘ ด้วย
 ตนเอง คือ บริบูรณ์ด้วยโลกุตตรธรรมทั้ง ๘ ด้วยตนเองเท่านั้น ไม่อาจทำให้ผู้อื่น
 อิมได้ เพราะว่าการตรัสรู้ธรรมของผู้อื่น ด้วยธรรมกถาของพระปัจเจกพุทธเจ้า
 ทั้งหลายนั้น ย่อมไม่มี ส่วนการตรัสรู้ธรรมของเทพยตามนุษย์แม้หาประมาณ
 มิได้ ย่อมมีด้วยธรรมกถาของพระสาวกทั้งหลาย ๆ แต่ถึงอย่างนั้นก็ดี พระ
 สาวกทั้งหลายที่แสดงธรรมนั้น ก็ไม่แสดงตามความรู้ความเห็นของตน ได้แสดง
 ตามความรู้ความเห็นของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๆ ถึงแม้ว่าประชุมชนหนึ่งฟัง
 ธรรมอยู่ ก็ย่อมทำความเคารพด้วยคิดว่า ภิกษุนี้ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนรู้แจ้ง
 แห่งตลอด ได้แสดงธรรมตามที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายรู้แจ้งแห่งตลอดทั้งนั้น ๆ
 โดยเหตุนี้ การทำความเคารพนั้น ก็ย่อมมีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ๆ ด้วย
 เหตุอย่างนี้แหละ จึงว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อว่าเป็นผู้ทำให้เกิดอิมด้วยโลกุตตร-
 ธรรมทั้ง ๘ ๆ เหมือนอย่างว่า เมื่อพระราชาทรงบังคับว่า ท่านทั้งหลายจงให้
 สิ่ง ๆ แก่คนชื่อนั้น คนที่ถูกบังคับได้นำของเหล่านั้นมาให้ก็จริง แต่ว่าพระ
 ราชาชื่อว่าเป็นผู้ให้ของนั้น ฐานันดรที่คนเหล่านั้นได้ คนเหล่านั้นก็ย่อมถือว่า
 ฐานันดรอันนั้น พระราชาได้พระราชทานให้แก่เรา ไม่ใช่พวกราชบุรุษให้แก่เรา
 ชื่อนั้นใด ขื่ออุปไมยนั้นก็ฉนั้นนั้น ๆ คำที่บังเหลืออยู่ในพระบาลี นอกจากที่ยก
 ขวานทองสนั่น เป็นเนื้อความอันเด่นทั้งนั้น ๆ สันเนื้อความในอรรถกถา
 เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า คำว่า อริมุตตินั้น อรรถกถาว่า
 ได้แก่อัชฌาสัย ๆ คำว่า อัชฌาสัยนั้น ท่านไม่ได้ขออกไปว่าให้แก่สิ่งใด

เพราะพอเป็นที่เข้าใจกันแล้ว โดยเหตุนี้ จึงได้ใจความว่า อธิมตตินั้น ได้แก่
 อชฌาสัย ๑ อชฌาสัยนั้น ได้แก่สิ่งที่มีประจำใจ ๑ สิ่งที่มีประจำใจนั้น
 เรียกตามบาลีว่าอุปนิสัยบ้าง นิสัยบ้าง เรียกตามภาษาของเราว่า อชฌาสัยบ้าง
 นิสัยใจคอบ้าง ๑ คำว่า อชฌาสัยก็ดี นิสัยใจคอก็คดี ข้อมมืทั้งอย่างเลวและ
 อย่างดี ๑ คือ บางคนก็มือย่างเลว บางคนก็มือย่างดี ๑ อชฌาสัยหรืออชฌาสัย
 หรือนิสัยใจคอกออย่างเลวนั้น ได้แก่ความไม่มีศีลธรรมอันดี ความคบคนที่ไม่
 ศีลธรรมอันดี ๑ อย่างดีนั้น ได้แก่ ความมีศีลธรรมอันดี ความคบคนที่มีศีล
 ธรรมอันดี ๑ คนที่มีอชฌาสัยเลวทราม คือ คนไม่มีศีลธรรมอันดี ทั้งคบคนที่มี
 อชฌาสัยไม่ดี คือ ไม่มีศีลธรรมอันดีก็ ยิ่งไม่ดีขึ้นอีกมาก เปรียบเหมือนคนดำ
 อยู่แล้ว ยิ่งแถมทาดินหม้อก็ยิ่งดำมากขึ้น ส่วนคนที่มีอชฌาสัยดี คนมีนิสัยใจคอดี
 คือ คนที่มีศีลธรรมอันดี เมื่อคบคนที่มีศีลธรรมอันดีด้วยแล้ว ก็ยิ่งดีมาก
 เปรียบเหมือนกับคนขาวยิ่งทาของขาว เช่น ผัดแบ่งแต่งหน้าเป็นต้น ก็ยิ่งขาว
 มากขึ้นฉะนั้น เพราะฉะนั้น ข้อสำคัญในการที่พูดถึงคนที่มีอชฌาสัยเลวทราม มี
 อชฌาสัยประณีต ก็ถือการคบเป็นสำคัญ เพราะเหตุว่า ถ้าคนเลวได้คบคนเลว
 ก็ยิ่งเลวมากขึ้น ถ้าคนดีได้คบคนดีก็ยิ่งดีมากขึ้น ถ้าคนเลวได้คบคนดีก็อาจได้
 อย่างว่าคนเคย ถึงแม้ว่าสัตว์ดิรัจฉานก็ตาม ถ้าได้คบคนเลวก็เลวไปด้วย ถ้า
 ได้คบคนดีก็ดีไปด้วย เช่น ดังช้างพระที่นั่งของพระเจ้าพาราณสีเป็นต้น เป็น
 อุทาหรณ์ฉะนั้น

อดีต พาราณสี พุรุหมทตตสสุ ฤโณ กล่าวคือ ในอรรถกถาแก้
 มหิฬามุขชาดก ในคัมภีร์เอกนิบาต ได้กล่าวไว้ว่า ในอดีตกาลล่วงแล้วมา
 ช้างพระที่นั่งของพระเจ้าพาราณสีมีเชือกหนึ่ง ชื่อว่าช้างมเหฬามุขะ ๑ ช้าง
 มเหฬามุขะนั้นเป็นช้างทด มีสลาจารวัตรอันดี ไม่เคยทำร้ายผู้ใด ๑ อยู่มาวัน
 หนึ่ง มีพวกโจรไปนั่งประชุมปรึกษากัน ตั้งสอนกันอยู่ที่โรงช้างมเหฬามุขะ
 นั้นว่า เราต้องทำลายอโมงค้อย่างนี้ เราต้องตัดทอนหางเรอนขนไปย่องเบา
 อย่างนี้ ถ้ามันทำร้ายเราต้องฆ่า เมื่อฆ่าแล้วเราต้องนำของไป เมื่อเรา
 ทำอย่างนี้ ก็จักไม่มีใครอาจสู้เราทำร้ายเรา ธรรมดาโจรคือ เป็นผู้ไม่มีสลา
 จารวัตร ต้องเป็นคนกักขะระ หยาบช้าทารุณ ดังนี้ ๑ โจรพวกนั้นตั้งสอนกัน

อย่างนั้นแล้วก็ไป พอล่วงวันอื่นก็มาส่งสอนกันภายนอก ๆ ช่างมหิพามุขะนั้น
 เข้าใจว่าโจรเหล่านั้นไปส่งสอนตนก็คิดว่า บัดนี้เราต้องกักขพระ หยาบช้าทารุณ
 คิดดังนี้แล้ว ก็ได้มันสยกลายเป็นช่างกักขพระ หยาบช้าทารุณ ๆ เข้าชนก็ได้อ
 จับความชังฟาดลงกับพื้นดินให้ถึงซึ่งความตาย ๆ คนทั้งหลายก็นำความไป
 กราบทูลพระราชา ๆ พระราชาก็ตรัสใช้ให้อำมาตย์คนหนึ่ง ไปพิจารณาว่า
 ช่างนั้นร้ายด้วยเหตุไร ๆ อำมาตย์คนนั้นก็ไปพิจารณา ดูเห็นว่าช่างนั้นไม่เป็น
 อะไร จึงพิจารณาต่อไปว่า ช่างนั้นร้ายด้วยเหตุไร จึงถามพวกความชังว่า
 ในเวลากลางคืน มีใครมาพูดสิ่งใดกันในที่ใกล้โรงช่างหรือไม่ ที่ถามอย่างนั้น
 เพราะอำมาตย์นั้นลงความเห็น ว่าช่างตัวนั้นต้องได้ฟังคำร้ายของใคร ๆ เป็นแน่
 จึงได้ร้ายเช่นนั้น ๆ พวกความชังก็บอกว่า ในเวลากลางคืนมีพวกโจรมา
 สนทนากันอยู่ในที่นั้น ๆ อำมาตย์ผู้นั้นจึงกราบทูลพระราชาว่า พระพุทธเจ้าข้า
 ความพิการอย่างอื่น ข้อมไม่มีในร่างกายของช่างพระหนึ่ง เป็นแต่ว่าช่างพระหนึ่ง
 นั้นได้ฟังถ้อยคำของพวกโจร จึงได้ร้ายขึ้น บัดนี้ขอให้มนต์สมณพราหมณ์
 ซึ่งมีศีลธรรมอันดี ไปนั่งสนทนากับด้วยเรื่องสัจจาวัตร อยู่ในที่ใกล้โรงช่าง
 จึงจักเป็นการดี พระเจ้าข้า ๆ พระราชาก็ได้ทรงกระทำตามถ้อยคำของอำมาตย์
 นั้น ๆ พวกสมณพราหมณ์ก็ได้ไปสนทนากันถึงเรื่องศีล ในที่ใกล้โรงช่างนั้นว่า
 เราไม่ควรเบียดเบียนใคร ไม่ควรฆ่าใคร ควรศีล มีความประพฤติอันดี ควร
 มีใจประกอบด้วยขันติ เมตตากรุณา ดังนี้ ๆ ช่างพระหนึ่งได้ฟังแล้ว ก็เข้า
 ใจว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นมาส่งสอนเรา จำเดิมแต่นั้นไป เราควรเป็นผมศล
 ดังนี้ สันเรื่องช่างมหิพามุขะเพียงเท่านั้น ๆ ในเรื่องช่างมหิพามุขะนั้นให้เห็น
 ชัดว่า แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานก็ร้ายและดีได้ด้วยการคบหาสมาคม เพราะฉะนั้น
 เมื่อเราเห็นว่า การคบหาสมาคมเป็นของทำให้เลวให้ดี ได้เช่นนั้นแล้ว ก็ควรคบ
 แต่คนดี คือ คนที่มีศีลธรรมอันดี มีหิริโอตตปัสสะ มีสัจจะกตัญญู จึงจะเป็นการดี
 อุตเต พารานสิขี สาโม นาม ราชา ยังมีเรื่องมาบั้นพระเจ้าของพระเจ้า
 พารานเสือกตัวหนึ่ง ซึ่งควรจักยกมาแสดงในที่นี้ กล่าวคือ ในอดีตกาลล่วงแล้ว
 มา มีพระราชาองค์หนึ่งในกรุงทวารวดี มีพระนามว่าพระเจ้าสามราช ๆ
 พระโพธิสัตว์ได้เป็นอำมาตย์ สำหรับสั่งสอนบรรพชาของพระเจ้าสามราชนั้น ๆ

พระเจ้าสามราชนั้นมามีพระที่นั่งตัวหนึ่ง ชื่อว่าปัทมเจวะ ๑ ความงามในเจวะนั้น
 ชื่อว่านายครีหัต เป็นคนขาจอก ๑ มีเท้าเจวะได้เห็นนายครีหัตขาจอกเดิน
 ออกหน้าไปทุกวัน ก็เข้าใจว่าเขาจะเกิดตนให้เป็นอย่างนั้น ก็ได้เดินขาจอก
 เหมือนกับนายครีหัต ๑ พระราชาทรงทราบดังนั้น จึงรับสั่งให้พวกแพทย์ไป
 ตรวจดู ๑ เมื่อพวกแพทย์ไม่เห็นโรคสิ่งใดในร่างกายของเจ้า มี จึงได้พากันไป
 กราบทูลพระราชาว่า มีพระที่นั่งนั้นไม่เห็นเป็นโรคอะไร ๑ พระราชาจึงตรัสสั่ง
 พระโหราธิบดีให้ไปพิจารณา ๑ พระโหราธิบดีก็ไปพิจารณาดู รู้ได้ว่ามีนั้น
 ขาจอก เพราะได้คลุกคลีกับความงามขาจอก จึงกลับมากราบทูลให้ทรงทราบ
 ว่า ถ้าได้ความงามเหมือนแต่ก่อน มีพระที่นั่งก็จักเดินด้น ๑ พระราชา
 ตรัสสั่งให้เปลี่ยนความงามเสีย ให้หาคนชาติไปเป็นความงาม ๑ มีพระที่นั่งนั้น
 จึงได้เดินเป็นปกติต่อไป ๑ เรื่องนักษัตรให้เห็นว่า ผู้มีอชาศัยเลว ถ้าคบผู้
 อชาศัยเลวก็ยิ่งเลวขึ้น ถ้าคบผู้ที่มีอชาศัยดีก็อาจดีขึ้นได้ ถ้ายังมีอชาศัยอยู่
 แล้ว ยังได้คบผู้ที่มีอชาศัยดี คือ ผู้มีศีลธรรมอันดี ก็ยังดีขึ้น

อดีต พาราณสี มีชื่อว่าโน นาม ราชามีใช้แต่มีบัณฑิตเจ้านั้น
 ถึงแม้ว่าตนไม่มีกิจวิญญาน ก็กลายเป็นอย่างอื่นได้ ด้วยอาศัยการคบ
 เหมือนดังเรื่องต้นมะม่วงของพระเจ้าท้าวหนะ เป็นตัวอย่างฉะนั้น กล่าวคือ ใน
 อรรถกถาแห่งท้าวหนะชาต ในคัมภีร์ทุกกนิบาตได้กล่าวไว้ว่า ในอดีตกาลล่วง
 แล้วมา มีพระราชาพระองค์หนึ่งในกรุงพาราณสี มีพระนามว่าพระเจ้าท้าว
 หนะ ๑ พระเจ้าท้าวหนะนั้น มีอำนาจสำหรับสั่งสอนอรรถธรรมเป็นพระ
 โหราธิบดีอยู่คนหนึ่ง ๑ อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าท้าวหนะนั้นได้ตรัสสั่งให้นาย
 ทองแดงไปชิงบนน้ำได้น้ำที่หนักใหญ่ เพื่อกันอันตราย อันเกิดจากสัตว์ร้ายปลาร้าย
 แล้วก็พาพวกนางสนมเสด็จไปเล่นน้ำที่นั่น ๑ มีมะม่วงสุกลูกหนึ่ง ที่เป็นมะม่วง
 ของเวทดา โหลมาจากสระกัณณมุนตะในป่าหิมพานต์ มาติดอยู่ในชายน้ำ ๑
 เวลาคนทั้งหลายเลิกชายขึ้น ก็ได้พบมะม่วงนั้น จึงได้นำมันไปถวายพระราชา ๑
 พระราชาไม่ทรงทราบว่า เป็นผลมะม่วง ด้วยไม่เหมือนมะม่วงมนุษย์ จึงตรัส
 ถามพวกพราหมณ์ว่า นี่เป็นผลอะไร ๑ พวกพราหมณ์กราบทูลว่า เป็นผล
 มะม่วงพระเจ้าข้า พระราชาจึงได้ทรงเสวยลองดู รู้ว่าเป็นผลมะม่วงอันมีรส

โอชา ก็ตรัสสั่งให้นำเมล็ดไปปลูกไว้ที่พระราชอุทยาน ให้รดด้วยน้ำนมทุกวัน
ไป พอได้ ๓ ปี ต้นมะม่วงนั้นก็มีผล เมื่อต้นมะม่วงนั้นมีผล ท้าวเชอาก็โปรด
ให้รดด้วยน้ำนม ให้เจิมด้วยของหอม ให้ล้อมด้วยพวงมาลัย ให้ตามประทีป
น้ำมันหอมไว้ใต้ต้น ให้ขังด้วยผ้ามากรอบต้นมะม่วง ฯ ผลมะม่วงนั้นก็มีรส
โอชา มีสดุ้งทองคำทุกผลไป ฯ เมื่อพระราชอาจะทรงส่งผลมะม่วงไปเป็น
เครื่องราชบรรณาการ แก่พระราชอาพระองค์อื่น ก็ตรัสสั่งให้แทงที่เกิดหน่อเสียบด้วย
หนามปลากะเบน แล้วจึงให้ส่งไป ฯ มะม่วงที่ส่งไปนั้นก็ปลูกไม่ขึ้น ฯ มี
พระราชอาพระองค์หนึ่ง ทรงทราบเหตุการณ์อันนั้น จึงได้ทรงพระราชทานทรัพย์
พันหนึ่งแก่นายอุทยานคนหนึ่ง แล้วใช้ให้ไปรับอาสาเป็นนายอุทยาน ของพระ-
เจ้าท้าวหนะ เมื่อนายอุทยานนั้นไปแล้ว ก็ได้พยายามแสดงความสามารถ
ของตนถวายพระเจ้าท้าวหนะ จนทรงโปรดปรานให้เป็นนายอุทยาน ฯ เมื่อ
เขาได้เป็นนายอุทยาน เขาก็ได้ทำต้นไม้ให้มิดอกออกผล ในเวลาที่ไม่ควรมีดอก
ออกผล ทำพระราชอุทยานให้เป็นทรนรมย์ยินดี พระราชาก็ทรงโปรดปราน
ยกให้เขาเป็นใหญ่ในพระราชอุทยาน ถอนนายอุทยานคนเก่าออกเสียบ เมื่อเขา
ได้เป็นใหญ่ในพระราชอุทยานแล้ว เขาก็ปลูกต้นสะเดา และเถาบริพฤกษ
เกวของพัวพันกันกับต้นมะม่วง มะม่วงต้นนั้นได้ปะปนกับของที่มีรสขม ก็ได้
มีรสขมนั้น เมื่อนั้นมีรสขมนั้นแล้วเขาก็รีบลอบหนีไป ฯ พระราชาก็ได้เสวยผล
มะม่วงนั้น เขาก็รู้สึกอัสจรรยพระทัย จึงได้ตรัสสั่งพระโศภิตสัตว์ว่า เหตุไร
มะม่วงต้นนั้นจึงได้มีรสขมไปฉะนี้ เจ้าจงไปพิจารณาเถดู ฯ เมื่อพระโศภิตสัตว์ไป
พิจารณาดูก็รู้ว่า เป็นด้วยปะปนกับต้นสะเดาและเถาบริพฤกษ จึงกลับมากราบทูลให้
ทรงทราบ ฯ พระราชาก็ตรัสสั่งให้คนทั้งหลายขุดถอนต้นสะเดา และเถาบริพฤกษ
เหล่านั้นออกเสียบ แม้แต่ดินที่ขุดขึ้นมาก็ให้ขนไปทิ้งทอนเสียบ แล้วให้
นำปุ๋ยให้รดด้วยน้ำนมสด น้ำตาลกรวด และของหอมนั้นไปถมแทน แล้วโปรดให้
รดต้นมะม่วงด้วยของที่มีรสหอมหวานดังเดิมมา ทั้งได้พระราชทานตำแหน่งนาย
อุทยานนั้นแก่นายอุทยานคนเก่า ฯ ต้นมะม่วงนั้นจึงได้กลับมีรสโอชาดังแต่ก่อน
มา ฯ สิบเรื่องมะม่วงของพระเจ้าท้าวหนะเพียงเท่านั้น ฯ ในเรื่องนั้นก็ให้

เห็นว่า คนมอชมุตต คือ อชกาสัยอันเลวทราม เมื่อได้คบกับผู้มีอชยาศัยอัน
 เลวทรามก็ยิ่งเลวทรามขึ้น เมื่อได้คบกับผู้มีอชยาศัยคดีย่อมคขึ้น ฯ สำหรับ
 ผู้มอชมุตต คือ อชยาศัยอันคณิน เมื่อได้คบกับผู้มีอชยาศัยเลวก็น่าจะเลวได้
 แต่ถ้าได้คบกับผู้มีอชยาศัยคดียิ่งคขึ้นมากขึ้น ดังนั้ ขอที่ว่าผู้นั้น
 ไม่จำเป็นต้องอธิบายกว้างขวางประการใด เพราะเท่าที่แสดงมาแล้วว่า ผู้นั้น
 ได้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า กับพระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งอภัยด้วยโลกุตตรธรรม
 ๕ ประการ ส่วนผู้นั้นผู้นั้นทำให้มคดีย ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้นั้น
 ด้วยโลกุตตรธรรม ๕ ประการ ด้วยพระองค์เองด้วย ทำให้เทพยดามนุษย์อื่น ๆ
 อภัยด้วย ดังนั้ ก็เป็นอันดีใจความคณินแล้ว เพราะฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้อง
 แสดงให้กว้างขวางประการใด เห็นว่าเท่าที่แสดงมาแล้ว ก็พอสมควรแก่สมัย
 เวลา จึงขอยุติเทศนาแก่ท่านไว้เพียงเท่านี้.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐาทิ ๓๑.

คัมภีร์พระปุคคัลบัญญัติ

ว่าด้วยบุคคลหมวด ๓

กคโม จ ปุคคโล นีราโส อีเชกจโจ ปุคคโล หุสสีโล โหติ ปาปชโม
 อสัจจังสสุสรวาโร ปฏิจณณกมฺมบโโต อสฺสมโนติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์ปุคคัลบัญญัติ กัณฐาทิ ๓๑ ว่าด้วย
 บุคคลหมวด ๓ คือ คนไม่มีหวัง คนมีหวัง คนปราศจากหวัง ตามพระบาลี
 อรรถกถา อรรถาธิบาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
 และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้อ่านไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้น
 ว่า คนไม่มีหวังนั้นได้แก่คนชนิดใด ฯ แก้วว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคน

ทุศล เป็นคนมีธรรมอันเลวทราม เป็นคนมีความประพฤติน่าเบรสุทธิ์ มีความ
ประพฤติน่ารังเกียจ มีความปกปิดซึ่งการทำของตน ตนไม่เป็นสมณะก็ปฏิญาณ
ว่าเป็นสมณะ ตนไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์ ก็ปฏิญาณว่าได้ประพฤติพรหมจรรย์
เป็นคนน่าใน เป็นคนซุ่มไปด้วยกิเลส เป็นคนดั่งหยากเขื่อ ผู้นั้นย่อมได้ขึ้น
ได้ฟังว่า ภิกษุผู้มัวช่อเหล่านี้ได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันชื่อว่าไม่มี
อาสวะ เพราะสันอาสวะทั้งหลาย ในชาติที่ตาเห็นนั้นแล้ว ดังนี้ บุคคล
นั้นก็ไม่ได้คิดว่า เมื่อไรหนอจึงจักได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ
เพราะสันอาสวะทั้งหลายในชาติที่ตาเห็นนั้น บุคคลชนิดนี้ เรียกว่าบุคคลไม่มี
ความหวัง

บุคคลมีความหวังนั้น ได้แก่บุคคลชนิดใด ๆ แก้วว่า บุคคลบางคน
ในธรรมวินัยนั้น ย่อมเป็นสมุสสลมฺมธมฺมอันดี เวลาบุคคลนั้นได้ขึ้นว่า ภิกษุผู้
มัวช่ออย่างนี้ได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสันอาสวะ
ทั้งหลายในชาติที่ตาเห็นนั้นแล้ว ดังนี้ ก็ย่อมคิดว่า เมื่อไรหนอเราจึงจักสำเร็จ
เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันชื่อว่าไม่มีอาสวะ เพราะสันอาสวะทั้งหลายในชาติ
ที่ตาเห็นนั้น บุคคลชนิดนี้ เรียกว่าบุคคลมีความหวัง

บุคคลผู้ปราศจากความหวังนั้น ได้แก่บุคคลชนิดใด ๆ บุคคลบางคน
ในธรรมวินัยนั้น ย่อมได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันชื่อว่าไม่มีอาสวะ
เพราะสันอาสวะทั้งหลายในชาติที่ตาเห็นแล้วนั้น เวลาบุคคลนั้นได้ขึ้นว่า ภิกษุผู้
มัวช่ออย่างนี้ได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันชื่อว่าไม่มีอาสวะ เพราะสัน
อาสวะทั้งหลายในชาติที่ตาเห็นแล้วนั้น บุคคลผู้นั้นก็ไม่ได้คิดว่า เมื่อไรหนอ เราจึงจะ
ได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันชื่อว่าไม่มีอาสวะ เพราะสันอาสวะทั้งหลาย
ในชาติที่ตาเห็นแล้วนั้น ๆ ข้อนั้นเพราะอะไร เพราะว่า ความหวังอยากได้วิมุตติ
ของบุคคลนั้น เมื่อก่อนได้หมดไปแล้ว บุคคลชนิดนี้แหละ เรียกว่าบุคคล
ปราศจากความหวัง ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา แห่งคัมภีร์ที่ว่า คนทุศีลนั้น ได้แก่ คนไม่มีศีล ฯ คนมีธรรมอันเลวทรามนั้น ได้แก่ คนมีธรรมอันลามก ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า ชื่อว่าเป็นคนทุศีล เพราะศีลวิบัติ ชื่อว่าเป็นคนมีธรรมอันเลวทราม เพราะทฎฐิวิบัติ ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า ชื่อว่าเป็นคนทุศีล เพราะเสียความสำรวมกาย ความสำรวมวาจา ชื่อว่าคนมีธรรมอันเลวทราม เพราะเสียความสำรวมนอกจากนั้น ฯ ชื่อว่าเป็นคนทุศีล เพราะการประกอบไม่บริสุทธิ์ ชื่อว่าเป็นคนมีธรรมอันเลวทราม เพราะอาสวะไม่บริสุทธิ์ ชื่อว่าเป็นคนทุศีล เพราะไม่มีกุศลศีล ชื่อว่าเป็นคนอันเลวทราม เพราะประกอบด้วยอกุศลศีล ฯ คำว่า คนไม่สะอาดนั้น ได้แก่คนที่ประกอบด้วยกายกรรมเป็นต้น อันไม่สะอาด

คำว่า มีความประพฤติน่ารังเกียจนั้น คือ มีความประพฤติที่คนอื่น ๆ ควรระลึกด้วยความรังเกียจ ฯ อธิบายว่า ได้แก่คนที่มีความประพฤติ ซึ่งผู้อื่นได้เห็นสิ่งที่ไม่สมควรอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว นักสงฆ์ว่าสงฆ์ จักต้องเป็นของผู้นำ อีกอย่างหนึ่งว่า ได้แก่คนมีความประพฤติอันตนควรระลึกด้วยความรังเกียจ ฯ คือ บุคคลผู้นั้น ได้เห็นภิกษุทั้งหลายประชุมปรึกษาสังโศกสิ่งหนึ่งกัน อยู่ในที่พักกลางวันเป็นต้น ก็นักสงฆ์ชวนว่า ภิกษุเหล่านั้นคงร่วมใจกันปรึกษาคงรู้สิ่งที่เราทำละละมัง ฯ คำว่า ปกปิดความกระทำของตนนั้น ได้แก่บุคคลผู้ประกอบธรรมอันเลวทราม ซึ่งเป็นของควรปกปิดไว้ ฯ คำว่า ไม่เป็นสมณะ แต่ปฏิญาณว่าเป็นสมณะนั้น คือ บุคคลนั้นความจริงไม่ได้เป็นสมณะ แต่ยืนยันว่าเราเป็นสมณะ ทนยืนยันเช่นนั้นเพราะเขาทำเหมือนสมณะ

คำว่า ไม่ใช่ผู้ประพฤติพหุจรรย์ แต่ปฏิญาณว่าผู้ประพฤติพหุจรรย์นั้น คือ บุคคลผู้นั้นได้เห็นบุคคลเหล่านั้นประพฤติพหุจรรย์ นุ่งห่มเรียบร้อย มีบาตรอันดี เทยวบิณฑบาตไปตามคามนิคม ชนบท ราชธานี เลียงชวต ที่ประพฤตินอนอย่างนั้น ทำเป็นเหมือนประกาศตนว่า เราเป็นผู้ประพฤติพหุจรรย์ เราเป็นภิกษุ เมื่อเข้าไปในที่สังฆกรรม ก็ยืนยันว่าเราประพฤติพหุจรรย์ เวลาจะรับเอาลาภของสงฆ์ก็กล่าวอย่างนั้น

คำว่า เนื่อนั้น คือ เป็นผู้นำในด้วยไม่มีคุณธรรมดี ด้วยปราศจากคุณธรรมดี ๆ คำว่า มีใจซุ่มด้วยกิเลสนั้น คือ มีใจซุ่มด้วยราคะ เป็นต้น ๆ คำว่า เป็นดังหยากเขื่อนนั้น คือ เป็นดังกองหยากเขื่อนด้วยกิเลส มีราคะที่เกิดประจำใจ เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง คำที่แปลว่าหยากเขื่อน ได้แก่ตะไคร่น้ำที่หมักสกปรกติดอยู่ ด้วยว่า ภิกษุผู้สละในศาสนา ย่อมเป็นเช่นกับซากศพเพราะเป็นผู้ที่ควรนำเกลียด เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้ไม่มีศัล จึงชื่อว่า เป็นเหมือนกับซากศพ ๆ คำว่า บุคคลผู้นั้นย่อมไม่คิดอย่างนั้น คือ เพราะบุคคลผู้นั้นไม่มีคุณธรรมที่จะให้สำเร็จพระอรหัต อันเรียกว่า เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ซึ่งหาอาสวะมิได้ ๆ ข้อที่ว่ามีอุปมาฉันใด มีอุปมาเหมือนกับความคิด ซึ่งไม่เกิดมีแก่กามารมณ์เกิดในตระกูลจันทรกาล ซึ่งได้ยินได้ฟังว่า ขัตติยกุมารชื่อนั้นได้รับราชาภิเษกแล้ว ที่ไม่คิดอย่างนั้นก็เพราะตนเกิดในตระกูลที่ไม่สมควรได้ราชาภิเษก คือ กุมารจันทรกาลนั้น ย่อมไม่คิดว่าเมื่อไรหนอ เราจึงจักได้รับราชาภิเษกเหมือนกับขัตติยกุมารพระองค์นั้น ข้อฉันใด เมื่อภิกษุผู้สละได้ยินได้ฟังว่า ภิกษุชื่อนั้นได้สำเร็จพระอรหัตแล้ว ก็ไม่คิดว่า เมื่อไรหนอเราจึงจักสำเร็จพระอรหัต เหมือนกับภิกษุผู้มัวสละองค์นั้น ที่ไม่คิดอย่างนี้ ก็เพราะภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่มีศัล ฉะนั้น

คำว่า บุคคลนั้นแหละชื่อว่าไม่มีหวังนั้น คือ ภิกษุผู้ไม่มีศัลนั้นแหละ ชื่อว่าเป็นบุคคลไม่มีหวัง เพราะไม่มีความหวังว่าจะได้พระอรหัต ๆ คำว่า บุคคลผู้นั้นต้องคิดอย่างนั้น คือ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในสโลต อาจได้สำเร็จพระอรหัต บุคคลนั้นก็ตั้งอยู่ในสโลตอย่างมั่นคง จึงได้คิดอย่างนั้น ๆ ข้อนี้มีอุปมาว่า เมื่อกุมารผู้มีชาติตระกูลอันดี ได้ยินได้ฟังว่าขัตติยกุมารชื่อนั้น ได้รับราชาภิเษกแล้ว ตนก็คิดว่าเมื่อไรหนอ เราจึงจักได้รับราชาภิเษกเหมือนกับกุนารนั้น ที่คิดดังนี้ ก็เพราะตนเกิดในตระกูลที่สมควรได้ราชาภิเษก ข้อฉันใด เมื่อภิกษุผู้มัวสละ ได้ยินได้ฟังว่าภิกษุองค์นั้น ได้สำเร็จพระอรหัต ก็ย่อมคิดว่าเมื่อไรหนอ เราจึงจักได้สำเร็จพระอรหัตฉันนั้น ๆ บุคคลชนิดนี้แหละ เรียกว่า บุคคลมความหวัง คือ มีความหวังว่าจะได้สำเร็จพระอรหัต

คำว่า ความหวังวิมุตติอันใด ในปางก่อนของบุคคลนั้น ได้หมดไปแล้ว คือ เมื่อบุคคลผู้นั้นยังไม่ได้สำเร็จพระอรหัต ก็ย่อมมีความหวังพระอรหัต

แต่ความหวังอันนั้นได้ระงับไปแล้ว ในเมื่อได้สำเร็จพระอรหัต เพราะฉะนั้น
 บุคคลผู้นั้นจึงไม่คิดอย่างนั้น ๆ ข้อนมื่ออุปมาฉันใด มื่ออุปมาเหมือนขัตติยกุมาร
 ผู้ได้รับราชาภิเษกแล้ว คือ เมื่อขัตติยกุมารผู้ได้รับราชาภิเษกเป็นพระราชาแล้วนั้น
 ก็ย่อมไม่คิดว่า เมื่อไรหนอ เราจักได้รับราชาภิเษก เหมือนขัตติยกุมารพระองค์
 นั้น คือ ที่ไม่คิดอย่างนี้ ก็เพราะความไม่มีแห่งการราชาภิเษก ๒ ครั้ง แห่ง
 เสวตฉัตร ๒ เสวตฉัตร ข้อนฉันใด พระภิกษุผู้สำเร็จพระอรหัตแล้วนั้น ถึงแม้
 ว่าจะได้ยินได้ฟังว่า ภิกษุชื่อนั้นได้สำเร็จพระอรหัตแล้วก็ดี ย่อมไม่คิดว่า
 เมื่อไรหนอ เราจึงจักได้สำเร็จพระอรหัตเหมือนกับพระภิกษุนั้น ที่ไม่คิดอย่างนี้
 ก็เพราะความไม่มีแห่งการสำเร็จพระอรหัต ๒ หน ๑ บุคคลชนิดนี้แหละ เรียกว่า
 บุคคลปราศจากความหวัง เพราะปราศจากความหวังพระอรหัต ดังนี้ สันเนอความ
 ในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า บุคคล ๓ จำพวก ซึ่งแสดง
 แล้วนั้น หมายเฉพาะพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเท่านั้น คือ พระภิกษุในพระ
 พุทธศาสนานั้น เมื่อว่าด้วยความหวังแล้ว ก็มีอยู่ ๓ จำพวก คือ ไม่มีความ
 หวังจำพวกหนึ่ง มีความหวังจำพวกหนึ่ง ปราศจากความหวังจำพวกหนึ่ง ๑
 จำพวกที่ไม่มีความหวังนั้น ได้แก่จำพวกไม่มีสัลลบริสุทธ ๑ จำพวกที่มีความ
 หวังนั้น ได้แก่จำพวกมีสัลลบริสุทธ จำพวกที่ปราศจากความหวังนั้น ได้แก่
 จำพวกที่สำเร็จพระอรหัตแล้ว ดังนี้ ๑ แต่ว่า เมื่อว่าถึงคฤหัสถ์เป็นอุบาสก
 อุบาสิกา ซึ่งมีความหวังค่อมรรค ผล นิพพานแล้ว ก็ย่อมมี ๓ จำพวก เหมือนกัน
 คือ จำพวกที่ไม่มีสัลลธรรมอันดี ก็เป็นจำพวกที่ไม่มีความหวังว่า จะได้มรรค
 ผล นิพพาน

จำพวกที่มีสัลลธรรมอันดี ก็เป็นจำพวกที่มีความหวังว่า จะได้สำเร็จมรรค ผล
 นิพพาน ๑ จำพวกที่สำเร็จมรรค ผล นิพพานแล้ว ก็เป็นจำพวกที่ปราศจาก

ความหวัง ดังนี้ โดยเหตุนี้ ผู้หวังมรรค ผล นฤพาน จึงควรทำตนให้เป็นคนมีศีลธรรมอันดี อย่าให้ตนเป็นคนทสฺส เป็นคนมีธรรมอันลามก เป็นคนมีความประพฤติอันไม่สะอาด มีความประพฤติอันบุคคลอื่น ระลึกรู้ด้วยความรังเกียจสงสัย มีการปกปิดความชั่วไว้ มีการเฝ้าใน อย่าให้เป็นคนอย่างนี้ เพราะเมื่อเป็นคนอย่างนี้ ก็เป็นอันไม่มีหวังที่จะได้สำเร็จมรรค ผล นฤพาน ต้องพยายามทำตนให้เป็นคนมีศีล ให้เป็นคนมีธรรมอันดี ให้เป็นคนมีความประพฤติสะอาด คือ มีความประพฤติบริสุทธิ์ ให้เป็นคนมีความประพฤติที่ตน หรือบุคคลอื่นระลึกรู้ด้วยความไม่รังเกียจสงสัย ให้เป็นคนเปิดเผยความผิดของตนอยู่เสมอ ให้เป็นคนดีไม่ว่าเป็นคนเฝ้าใน ให้เป็นคนมีใจห่างจากกิเลส อย่าให้มีใจชุ่มด้วยกิเลส ให้เป็นคนตั้งไม้จันทน์แดง ซึ่งเป็นของมีราคาแพง อย่าให้เป็นคนคั่งหยากเยื้องซึ่งเป็นของไม่มีราคา เมื่อทำตัวได้อย่างมานี้ ก็จัดเข้าในบุคคลจำพวกที่มีความหวัง ฯ เราทั้งหลายทุกวันนี้ ล้วนแต่มีความหวังซึ่งมรรค ผล นฤพาน ในอนาคตกาลภายภาคหน้า บางคนก็หวังว่าจักได้สำเร็จมรรค ผล นฤพาน ในครั้งศาสนาพระศรีอารียะ บางคนก็หวังว่าจักได้สำเร็จในครั้งศาสนาพระยามาร ฯ บางคนก็หวังว่าจักได้สำเร็จในครั้งศาสนาพระพุทธเจ้าองค์ต่อ ๆ ไป

ตกว่าเราทั้งหลายทุกวันนี้ ล้วนแต่มีความหวังว่า จักได้สำเร็จในภายภาคหน้าทั้งนั้น เมื่อทำบุญแล้วจึงได้ตั้งความปรารถนาว่า นิพพานปัจจุโย โหตุ ขอบุญกุศลอันจงเป็นปัจจัยแก่พระนฤพาน ในอนาคตกาลเบื้องหน้าเถิด ดังนี้ ฯ เป็นแต่ว่าถ้าผู้ใดทำตนเป็นคนทสฺส เป็นคนมีธรรมอันลามก มีความประพฤติไม่บริสุทธิ์ มีความประพฤติที่รังเกียจสงสัย มีการปกปิดความชั่วของตัวไว้ เป็นคนเฝ้าใน เป็นคนมากไปด้วยกิเลส แล้วก็ไม่อาจได้สำเร็จดังหวัง ฯ ในคัมภีร์อนาคตวงศ์ได้แสดงไว้ว่า ผู้มีอนันตริยกรรม ๕ ประการ คือ มาตุฆาต ฆาตมารดา ปิตุฆาต ฆาตบิดา อหันตฆาต ฆาตพระอรหันต์ โลหิตุปบาท ทำร้ายร่างกายพระพุทธเจ้าจนพระโลหิตห้อ สังฆเภท ทำสงฆ์ให้แตกกันกันแม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ก็ไม่เกิดในครั้งศาสนาพระศรีอารียะ บุคคลผู้เป็นนียตมิจฉาทิฎฐิ คือ เห็นผิดไปว่าบาปบุญไม่มี ผลแห่งบาปบุญไม่มี บาปบุญที่จะทำได้ทุกข์ ได้สุขไม่มี แรก สวรรค์ นิพพานไม่มี ผู้ที่เห็นผิด ดังนัคดี ก็ไม่เกิดในครั้งศาสนาพระศรีอารียะ

ผู้หลักของสงฆ์ ลักกินของสงฆ์ ปล้นสะดมของสงฆ์ ก็ไม่ได้เกิดในครั้ง
ศาสนาพระศรีอาริย์ ดังนี้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่อยากเกิดเป็นมนุษย์ในครั้งศาสนา
พระศรีอาริย์ หรืออยากเกิดเป็นเทพบุตรเทพธิดา ในครั้งศาสนาพระศรีอาริย์
ก็จงงดเว้นจากอนันตริยกรรม ๕ ประการเสีย จงงดเว้นจากนิยตมิจฉาทิฏฐิ ๓
ประการเสีย จงงดเว้นจากการลักขโมยปล้นสะดมของสงฆ์เสีย จงทำตนให้
เป็นคณัมศีลธรรมอันดี คือ ให้มีศีล ๕ ประจำตัว ให้มีเมตตากรุณา มหิตา
อุเบกขา สัจจะ กตัญญู หิริโอตตปปะประจำใจ จึงจะได้เกิดเป็นมนุษย์หรือเป็น
เทพบุตร หรือเทพธิดาในครั้งศาสนาพระศรีอาริย์ ทั้งจักได้สำเร็จมรรค ผล นฤพาน
สมดังความปรารถนา ฯ สันวาระเทศนาภังคชนเพชงเทวาน.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๓๒

คัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ

ว่าด้วยคนไข้ ๓ จำพวก

ตโย คิลานา อีเธกัจโจ คิลานโน ลกฺขโต วา สปัปฺปายานิ โภชนานิ
อลกฺขโต วา สปัปฺปายานิ โภชนานิ ลกฺขโต วา สปัปฺปายานิ เกสขฺขานิ
อลกฺขโต วาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ กัณท์ที่ ๓๒ ว่าด้วย
คนไข้ ๓ จำพวก สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
คนไข้ ๓ จำพวกนั้น ได้แก่จำพวกไหน ฯ มีคำแก้ไขว่า คนไข้บางจำพวก

ในโลกนี้ได้โภชนะอันเป็นที่สบายก็ดี ไม่ได้โภชนะอันเป็นที่สบายก็ดี เมื่อได้
 ขาอันเป็นที่สบายก็ดี ไม่ได้ขาอันเป็นที่สบายก็ดี ได้ผู้ปฏิบัติที่เหมาะสมก็ดี ไม่ได้
 ผู้ปฏิบัติที่เหมาะสมก็ดี ก็ไม่หายไข้ ฯ คนไข้บางจำพวกเมื่อได้โภชนะอันเป็นที่สบาย
 ก็ไม่ได้โภชนะอันเป็นที่สบายก็ดี ได้ขาอันเป็นที่สบายก็ดี ไม่ได้ขาอันเป็นที่
 สบายก็ดี ได้ผู้ปฏิบัติที่เหมาะสมก็ดี ไม่ได้ผู้ปฏิบัติที่เหมาะสมก็ดี ก็หายไข้ ฯ
 คนไข้บางจำพวก เมื่อได้โภชนะอันเป็นที่สบายจึงหายไข้ เมื่อไม่ได้ก็ไม่หายไข้
 ได้ขาอันเป็นที่สบายจึงหายไข้ เมื่อไม่ได้ก็ไม่หายไข้

ในคนไข้ ๓ จำพวกนี้ คนไข้ผู้ใดได้โภชนะอันเป็นที่สบายจึงหายไข้ เมื่อ
 ไม่ได้ก็ไม่หายไข้ ได้ขาอันเป็นที่สบายจึงหายไข้ เมื่อไม่ได้ก็ไม่หายไข้ ได้ผู้
 ปฏิบัติที่เหมาะสมจึงหายไข้ เมื่อไม่ได้ก็ไม่หายไข้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง
 อนุญาต อาหารสำหรับคนไข้ ยาสำหรับคนไข้ ผู้ปฏิบัติสำหรับคนไข้ไว้แล้วเพราะ
 คนไข้จำพวกนี้ บุคคลควรปฏิบัติคนไข้ แม้จำพวกอื่นเพราะอาศัยคนไข้จำพวกนี้
 จันใด

บุคคลที่เปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวกนี้ ก็มิอยู่ในโลกนี้จันใด ฯ บุคคล
 ที่เปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวกนี้ ได้แก่จำพวกไหน ฯ แก้วว่า บุคคลบางคน
 เมื่อได้เห็นพระตถาคตเจ้าก็ดี เมื่อไม่ได้เห็นพระตถาคตเจ้าก็ดี เมื่อได้ฟังธรรม
 วินัยที่พระตถาคตเจ้าทรงแสดงไว้ก็ดี ไม่ได้ฟังธรรมวินัย ที่พระตถาคตเจ้าได้ทรง
 แสดงไว้ก็ดี ก็ไม่ก้าวลงสู่ความแน่นอน สู่ความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย ฯ
 บุคคลบางคนเมื่อได้เห็นพระตถาคตเจ้า ไม่ได้เห็นพระตถาคตเจ้าก็ดี ได้ฟัง
 ธรรมวินัยที่พระตถาคตเจ้าทรงแสดงไว้ก็ดี ไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคตเจ้าทรง
 แสดงไว้ก็ดี ก็ก้าวลงสู่ความแน่นอน สู่ความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย ฯ
 บุคคลบางคนเมื่อได้เห็นพระตถาคตเจ้า จึงก้าวลงสู่ความแน่นอน สู่ความถูกต้อง
 ในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้เห็นก็ไม่ก้าวลง เมื่อได้ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคต
 เจ้าทรงแสดงไว้ จึงก้าวลงสู่ความแน่นอน สู่ความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย
 เมื่อไม่ได้ฟังก็ไม่ก้าวลง ฯ ในบุคคล ๓ จำพวกนี้ บุคคลจำพวกใด เมื่อ
 ได้เห็นพระตถาคตเจ้า ได้ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคตเจ้าทรงแสดงไว้ จึงก้าวลงสู่
 ความแน่นอน สู่ความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง

อนุญาตเทศนาไว้ เพราะอาศัยบุคคลจำพวกนี้ แต่บุคคลควรแสดงธรรมแก่บุคคล
เหล่าอื่นด้วย เพราะอาศัยบุคคลจำพวกนี้ ฯ บุคคลผู้เปรียบด้วยคนไข้ ๔ จำพวก
นี้แล มีอยู่ในโลก ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีไว้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งคัมภีร์นี้ว่า คำว่า เป็นที่สบายนั้น คือ
เป็นของมีประโยชน์ เป็นของทำให้เจริญ ฯ คำว่า เหมาะนั้น คือ สมควร ฯ
คำว่า ไม่หายไข้ นั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงถึงคนไข้
ที่ประกอบด้วยโรค มีโรคอันร้ายแรงเป็นต้นที่รักษาไม่หาย ฯ ด้วยคำว่า หายไข้
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงมุ่งหมายเอาความไข้เล็กน้อย มีไอ จาม และ
หืด ค่อม โรคชราเป็นต้น ฯ ส่วนด้วยคำว่า เมื่อได้โภชนะอันเป็นที่สบาย
จึงหายไข้ เมื่อไม่ได้ก็ไม่หายไข้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายความว่า
ความสบายด้วยการปฏิบัติ ย่อมมีแก่คนไข้จำพวกใด หมายถึงจำพวกนั้น
ทั้งชน ฯ ก็ในคัมภีร์คำอธิบายว่า ผู้ปฏิบัติไข้ที่ประกอบด้วยองค์ทั้งหลาย
คือ เป็นผู้ฉลาด เป็นผู้ขยัน เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน เรียกว่า ผู้ปฏิบัติไข้ที่เหมาะสม
คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงอนุญาตผู้ปฏิบัติไข้ไว้ นั้น คือ ทรงอนุญาต
ให้ภิกษุสงฆ์จัดผู้ปฏิบัติไข้ให้แก่ภิกษุผู้ไข้ ฯ เมื่อผู้ไข้นั้นไม่อาจลุกไปมาได้
ด้วยกำลังของตน ภิกษุสงฆ์ต้องจัดภิกษุและสามเณรรูปหนึ่งให้ไว้ด้วยคำว่า เธอ
ทั้ง ๒ จงปฏิบัติไข้ ฯ ภิกษุกับสามเณรนั้นปฏิบัติผู้ไข้น้อยตราบใด ผู้ไข้
กับภิกษุสามเณรผู้ปฏิบัติทั้ง ๒ นั้น ต้องการสิ่งใด สิ่งนั้นทั้งสองต้องเป็นภาระของ
ภิกษุสงฆ์อยู่ตราบนั่น ฯ คำว่า ควรปฏิบัติผู้ไข้ แมื่อนอกนั้น คือ ถึงผู้นั้น
นอกจากคนไข้ ๒ จำพวกนี้ ก็ควรปฏิบัติ ฯ เพราะเหตุไรจึงควรปฏิบัติ เพราะเหตุ
ว่าคนไข้ผู้ใดถึงซึ่งความไม่รู้จักหาย เมื่อคนไข้ผู้นั้นไม่ได้รับการปฏิบัติ ก็จักเกิด
จิตใจว่า ถ้ามีผู้ปฏิบัติเรา เราก็จักสบาย แต่ไม่มีผู้ปฏิบัติเรา แล้วก็จะไปเกิด
ในอบาย ฯ แต่เมื่อมีผู้ปฏิบัติ ก็จักคิดว่าสิ่งใดที่สงฆ์ควรทำ สิ่งนั้นสงฆ์
ก็ได้ทำแล้ว เห็นแต่ว่าผลแห่งกรรมของเราย่อมเป็นเช่นนั้น ดังนี้ ฯ แล้ว
ผู้นั้นก็จักเกิดเมตตาคิดแก่ภิกษุสงฆ์ แล้วจักได้ไปเกิดในสวรรค์ ฯ ส่วนผู้ใด

ประกอบด้วยความเจ็บไข้เพียงเล็กน้อย ได้ผู้ปฏิบัติหรือไม่ได้ก็หาบไข้ ถึงแม้ว่าจะไม่มีไข้ ก็หาบไข้ก็ดี แต่เมื่อมีไข้ก็ยอมหาบไข้ได้ ฯ ลำดับนั้นผู้หนึ่งก็อาจเรียนพระพุทธทวงนะ หรือก็ทำสมณธรรมด้วยเหตุอื่น ๆ ถึงแม้ผู้ใช้อื่น ๆ ก็ควรผู้ปฏิบัติ ฯ คำว่า ไม่ก้าวลงนั้น คือ ไม่เข้าไป ฯ คำว่า ความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลายนั้น คือ ความถูกต้องอันจัดว่าเป็นความแน่นอนในมรรค สำหรับกุศลธรรมทั้งหลาย ฯ ด้วยคำนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงบุคคลผู้เป็นปทปรมะไว้ ฯ ได้ทรงถือเอาบุคคลผู้เป็นอุคตัตถุญญไว้ ด้วยวาระพระบาลีที่ ๒ เช่นกับพระนาฬิกเรขเจ้านั้น ได้รับโอวาทในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเพียงครั้งเดียว ในระหว่างพระพุทธศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง แล้วก็สำเร็จปัจเจกโพธิญาณ ฯ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ได้ทรงแสดงถึงบุคคลผู้เป็นวิปจิตถุญญไว้ด้วยวาระพระบาลีที่ ๓ ฯ ส่วนบุคคลผู้เป็นเนชชบุคคลนั้น เพียงแต่อาศัยสังนคัมมิ ฯ คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงอนุญาตเทศนาไว้นั้น คือ ได้ทรงอนุญาตซึ่งการแสดงธรรมไว้เดือนละ ๘ ครั้ง ฯ คำว่า ควรแสดงธรรมแม้แก่บุคคลเหล่านั้น คือ ควรแสดงธรรมแม้แก่บุคคลนอกจากที่มานั้น ฯ ข้อนั้นเพราะอะไร เพราะบุคคลผู้เป็นปทปรมะ ถึงแม้ว่าไม่อาจสำเร็จได้ในอภัพณ ก็จักเป็นปัจฉิขในอนาคต ส่วนบุคคลผู้ใดเมื่อได้เห็นรูปของพระตถาคต จึงตรัสรู้ได้ เมื่อไม่ได้เห็นก็ตรัสรู้ไม่ได้ เมื่อได้ธรรมวินัยจึงตรัสรู้ได้ เมื่อไม่ได้ธรรมวินัยก็ตรัสรู้ไม่ได้ บุคคลควรแสดงธรรมแก่บุคคลเหล่านั้น เพราะอาศัยบุคคลผู้เป็นต้นเหตุว่า บุคคลเหล่านั้นเมื่อได้ฟังธรรมวินัย ก็จักตรัสรู้ได้เร็วพลัน ดังนี้ ฯ แต่สำหรับบุคคลที่ ๓ นั้น บุคคลควรแสดงธรรมให้ฟังเนื่อง ๆ สนความในอรรถกถาแห่งคัมภีร์นเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไป เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า คนไข้ในโลกนี้มีอยู่ ๓ จำพวก คือ จำพวกหนึ่งจะได้โภชนาอาหาอันถูกต้องกับโรคหรือไม่ก็ตาม จะได้ยาอันถูกต้องกับ

โรคหรือไม่ก็ จะได้ผู้ปฏิบัติที่เหมาะสมหรือไม่ก็ตาม ก็ไม่หายไข้ ฯ จำพวก
หนึ่ง เมื่อได้อาหารอันถูกต้องกับโรค ได้ยาอันถูกต้องกับโรค ได้ผู้ปฏิบัติที่เหมาะสมจึงหายไข้
เมื่อไม่ได้ก็ไม่หายไข้ ฯ จำพวกหนึ่งได้โภชนาหารอันถูกต้องกับโรค จึงหายไข้
เมื่อไม่ได้ก็ไม่หาย ได้ยาอันถูกต้องกับโรคจึงหายไข้ เมื่อไม่ได้ก็ไม่หาย ได้ผู้ปฏิบัติ
ที่เหมาะสมจึงหายไข้ เมื่อไม่ได้ก็ไม่หาย ดังนี้ ฯ คนไข้จำพวกที่ได้อาหารอัน
ถูกต้องกับโรค ได้ยาอันถูกต้องกับโรค ได้ผู้ปฏิบัติที่เหมาะสมจึงหายไข้ เมื่อไม่ได้ก็ไม่หาย
ไข้เหล่านี้ เป็นต้นเหตุให้พระพุทธรเจ้าทรงอนุญาต ให้อาหารสำหรับภิกษุไข้
ยาสำหรับภิกษุ ผู้ปฏิบัติไข้ไว้ ถึงแม้ว่าคนไข้จำพวกอื่น ก็ควรได้รับการปฏิบัติ
เพราะมีคนไข้จำพวกเหล่านี้เป็นต้นเหตุ ฯ คนไข้จำพวกที่ ๑ นั้น หมายถึงคน
ไข้ที่จะต้องตาย ที่แพทย์จะรักษาให้หายไม่ได้ ฯ คนไข้ชนิดนี้ ถึงแม้
ว่าจะได้อาหารอันถูกต้องกับโรคหรือไม่ก็ตาม ได้ยาอันถูกต้องกับโรคหรือไม่ก็ตาม ได้ผู้ปฏิบัติ
ที่เหมาะสมหรือไม่ก็ตาม ก็ย่อมไม่หายไข้ แต่ใคร ๆ ก็ย่อมรู้ได้ยากว่า ไข้ชนิดใดเป็น
ไข้ตาย ชนิดใดเป็นไข้หาย เพราะฉะนั้น ไม่ว่าไข้ชนิดใด ก็ควรได้รับการรักษาทั้งนั้น
อาหารที่จะบริโภคนั้นควรให้ถูกอารมณ์ ควรให้เป็นที่น่าสบายใจ ยาก็ควรให้ถูกใจ
ผู้ปฏิบัติก็ควรให้ถูกใจ จึงจะเป็นการดี เพราะถึงว่าคนไข้นั้นจะไม่หายก็ตาม
คนไข้นั้นก็ยังได้รับความปลื้มใจว่า เขาได้ปฏิบัติเราดีทุกประการ เมื่อได้รับความ
ปลื้มใจอย่างนั้นแล้ว ถึงแม้ว่าเขาจะตายไป เขาก็จะตายด้วยความปลื้มใจ เมื่อตาย
ด้วยความปลื้มใจก็ไม่ต้องได้ไปเกิดในที่ต่ำสุข แต่จะรู้ได้อย่างไรว่าอาหารชนิดใด
ยาชนิดใด คนปฏิบัติชนิดใด จะเหมาะสมแก่คนไข้นั้น ข้อนี้อาจรู้ด้วยอาการของ
คนไข้ คือ เมื่อคนไข้นั้นรู้สึกสบายใจด้วยอาหารชนิดใด ด้วยยาชนิดใด ด้วยผู้
ปฏิบัติเช่นไร ก็อาหารชนิดนั้น ยาชนิดนั้น ผู้ปฏิบัติชนิดนั้นแหละ เรียกว่า
เหมาะสมสำหรับคนไข้นั้น ฯ ธรรมดาคนไข้ เมื่อมีความสบายใจ ไข้ย่อมหายเร็ว ฯ
ถึงไม่หายก็ต้องตายอย่างปลื้มใจ ถ้ายังได้อบรมมาในทางธรรมแก่กล้าแล้ว ก็
จะได้สำเร็จธรรมวิเศษ เหมือนกับพระปตัตถเถระเจ้า เป็นต้นอย่างฉะนั้น

คนไข้จำพวกที่ ๒ นั้น ได้แก่คนไข้ที่เล็กน้อย คือ ธรรมดาคนที่ไข้เล็กน้อย
นั้น จะได้อาหารเป็นที่สบาย ได้ยาอันเป็นที่สบาย ได้ผู้ปฏิบัติอันเป็นที่เหมาะ
ใจหรือไม่ก็ตาม ก็หายไข้ได้ คนไข้จำพวกนี้ เป็นคนไข้ที่ไม่จำเป็นต้องรักษา

แต่เราขอมไม่ทราบว่าเป็นไข้ชนิดใด จะไม่ต้องรักษา ส่วนในอรรถกถาว่า ได้แก่ไข้เล็กน้อย มีไข้หวัด ไข้ไอ เป็นหืด เป็นเมืด เป็นผื่น เป็นโรคนรา เป็นต้น ๆ แต่ไข้หวัด ไข้ไอ เป็นหืด เป็นเมืด เป็นค่อม เป็นโรคนรา เป็นต้นนั้น บางอย่างก็ต้องรักษา ถ้าไม่รักษาก็กำเริบ บางอย่างก็หายไปเอง แต่ไม่จำเป็นที่จะต้องการอาหารให้เป็นทุกข์ใจ หาผู้ปฏิบัติให้เป็นทุกข์ใจเท่านั้น

คนไข้จำพวกที่ ๓ นั้น คือ คนไข้ที่ได้อาหารอันเป็นทุกข์ใจ ได้ยาอันเป็นทุกข์ใจ ได้ผู้ปฏิบัติอันเป็นทุกข์ใจจึงหายไข้ ถ้าไม่ได้ก็ไม่หาย คนไข้จำพวกนี้มีสำคัญอยู่ที่อาหารและยากับผู้ปฏิบัติ เพราะฉะนั้น คนจึงควรจัดอาหาร จัดยา จัดผู้ปฏิบัติที่เหมาะสมให้แก่คนไข้จำพวกนี้ ๆ ในพระพุทธศาสนาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติอาหารสำหรับภิกษุไข้ ยาสำหรับภิกษุไข้ และผู้ปฏิบัติภิกษุไข้ไว้ ส่วนในทางฆราวาสนั้น ขอมไม่มีพระราชบัญญัติไว้ประการใด ในทางพระขอมมีพระพุทธรูปบัญญัติดังที่ปรากฏอยู่ในพระธรรมวินัย แต่ว่าถึงทางฆราวาสนั้นจะไม่มีพระราชบัญญัติสำหรับคนไข้ไว้ก็ดี ผู้ไม่เป็นไข้ก็ควรเอาใจใส่ต่ออาหารและยา ผู้ปฏิบัติสำหรับผู้เป็นไข้ ๆ อาหารและยากับผู้ปฏิบัตินั้นต้องสังเกตว่าอย่างไรเป็นเหตุสบายกายสบายใจ คนไข้ก็ควรจัดอย่างนั้นให้ ๆ คนปฏิบัติเช่นนั้น ต้องพร้อมด้วยองค์ ๓ คือ เป็นผู้ฉลาด ๑ เป็นผู้สามารถ ๑ เป็นผู้ขยัน ๑ ๆ คำว่า เป็นผู้ฉลาดนั้น คือ เป็นผู้ฉลาดในการปฏิบัติให้ทุกข์ใจ ๆ คำว่า เป็นผู้สามารถนั้น คือ เป็นผู้สามารถในการปฏิบัติ ๆ คำว่า เป็นผู้ขยันนั้น ก็คือ เป็นผู้ขยันในการปฏิบัติ ดังนี้

ในพระบาลีแสดงมานั้นว่า บุคคลที่เปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวกนี้ ก็มีอยู่ คือ บุคคลจำพวกหนึ่งเปรียบด้วยคนไข้จำพวกที่ ๑ ๆ อีกจำพวกหนึ่งเปรียบด้วยคนไข้จำพวกที่ ๒ ๆ อีกจำพวกหนึ่งเปรียบด้วยคนไข้จำพวกที่ ๓ ๆ ที่เปรียบด้วยคนไข้จำพวกที่ ๑ นั้น ได้แก่บุคคลผู้ไม่ได้สำเร็จมรรคผล ผู้เป็นปทปรมะ คือ ผู้มี ๓ เป็นอย่างข้ง อธิบายว่า ผู้ใดที่จะได้ศึกษาเล่าเรียนมากก็ตาม ได้เห็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ก็ตาม ได้ฟังพระธรรมวินัยหรือไม่ก็ตาม ก็ไม่อาจตรัสรู้ได้ บุคคลจำพวกนี้เปรียบเหมือนคนไข้จำพวกที่ ๑ ซึ่งเป็นจำพวกที่ได้อาหารอันเป็นทุกข์สบาย ได้ยาอันเป็นทุกข์สบาย ได้ผู้ปฏิบัติที่เหมาะสมหรือไม่ก็ตาม ก็ไม่หายไข้ ๆ

จำพวกที่ ๒ ที่เปรียบด้วยคนไข้ที่ ๒ นั้น คือ จำพวกที่ได้เห็นพระพุทธรเจ้าหรือได้
ฟังธรรมวินัยของพระพุทธรเจ้าจึงสำเร็จได้ ถ้าไม่อย่างนั้นก็สำเร็จได้ เปรียบ
เหมือนคนไข้จำพวกที่ ๒ ซึ่งให้อาหารเป็นทีสบาย ได้ยาเป็นทีสบาย ได้ผู้ปฏิบัติ
ที่เหมาะสมจึงหายไข้ เมื่อไม่ได้ก็ไม่หาย

จำพวกที่ ๓ เปรียบเหมือนคนไข้จำพวกที่ ๓ คือ คนไข้จำพวกที่ ๓ นั้น
เมื่อให้อาหารเป็นทีสบาย จึงหายไข้ เมื่อไม่ได้ก็ไม่หาย เมื่อได้ยาเป็นทีสบาย
จึงหายไข้ ไม่ได้ก็ไม่หาย ได้ผู้ปฏิบัติที่เหมาะสมจึงหายไข้ เมื่อไม่ได้ก็ไม่หาย
บุคคลจำพวกนี้ ได้แก่พวกที่ได้เห็นพระพุทธรเจ้าจึงจะสำเร็จได้ ไม่ได้เห็นก็ไม่สำเร็จ
ได้ฟังธรรมวินัยของพระพุทธรเจ้าจึงสำเร็จได้ เมื่อไม่ได้ฟังก็ไม่สำเร็จ ดังพระวักก
เถรเจ้าเป็นตัวอย่างฉะฉาน เพราะอาศัยคนไข้จำพวกนี้เป็นต้นเหตุ พระพุทธรเจ้าจึง
ทรงอนุญาตให้มีพระธรรมเทศนาขึ้นเดือนละ ๘ ครั้ง คือ ให้มีพระธรรมเทศนาทุก
วันพระทั้งข้างขึ้นข้างแรม เพราะถึงแม้ว่าผู้ที่ฟังนั้นไม่ได้สำเร็จมรรคผลในชาตินี้
ก็จักเป็นปัจจัยให้สำเร็จในชาติหน้า ๆ คนที่เปรียบด้วยคนไข้ ซึ่งไม่รู้จักหาย
นั้น เรียกว่า ปุทพรมะ ๆ คนที่เปรียบด้วยคนไข้จำพวกที่ ๒ นั้น เรียกว่า
อุคฆติตัญญู คนที่เปรียบด้วยคนไข้จำพวกที่ ๓ นั้น เรียกว่า วิปจิตัญญู ถึงแม้คน
ที่เป็นเนยยะก็จัดเข้าในจำพวกนี้ ๆ คนที่เป็นปุทพรมะนั้น คือ คนที่ได้ยิน
ได้ฟังมาสักเท่าไรก็ตาม ก็ไม่สำเร็จมรรคผล นิพพานได้ ๆ คนที่เป็นอุคฆติตัญญุนั้น
คือ คนที่สำเร็จโดยเร็วพลัน ๆ คนที่เป็นวิปจิตัญญุนั้น คือ คนที่ได้สำเร็จใน
เมื่อได้ยินได้ฟังซึ่งคำแจกจากแม่บท ๆ คนที่เป็นเนยยะนั้น ได้แก่คนที่ได้สำเร็จใน
เมื่อได้รับคำแนะนำอบรมไปมาก

อันการปฏิบัติเช่นนั้น แม้แต่พระพุทธรเจ้าก็ยังทรงปฏิบัติภิกษุไข้ด้วยพระองค์
เอง ดังพระองค์ทรงปฏิบัติพระปุกคัตตเถรเจ้าเป็นตัวอย่างฉะฉาน เพราะฉะนั้น
จึงควรทบทวน สามเณร อปาสก อปาสิกา สามภรรยา บุตร ธิดา ญาติมิตรจะเอา
ใจใส่ต่อกันและกันในเวลาเจ็บไข้ให้จงได้ อันสงฆ์แห่งการปฏิบัติเช่นนั้น บ่อมน้อย
เป็นอันมาก ผู้ใดปฏิบัติภิกษุไข้ ผู้นั้นก็ได้อ่านสงฆ์เท่ากับปฏิบัติพระพุทธรเจ้า
ผู้ใดปฏิบัติมารดาบิดา ที่เป็นไข้ ผู้นั้นก็ได้อ่านสงฆ์คล้ายกับปฏิบัติภิกษุไข้ ดังนั้น
เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงควรทบทวนจะฟังปฏิบัติให้แก่กันและกันให้จงดี สอนเนอ
ความในเทศนาภคินิเทศนาเพชงเทวาน. เอว กมิ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๓๓

คัมภีร์พระปุคฺคโลบัญญัติ

ว่าด้วยคนมีกายเป็นพยานเป็นต้น

กตโม จ ปุคฺคโล กายสกุขี อีเชกฺโข ปุคฺคโล อญฺญ วิโมกฺเข
กาเยน ผุสฺสิตฺวา วิหริติ ปณฺณาย จสฺส ทิสฺวา เอกกฺโข อาสวา ปริกฺชีณา
โหนตฺติ.

ณ บัณฑิต อาत्मภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปุคฺคโลบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๓๓ ว่าด้วย
คนมีกายเป็นพยาน คนสำเร็จความเห็น คนหลุดพ้นด้วยศรัทธา สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า
คนมีกายเป็นพยานนั้น ได้แก่คนชนิดใด แก่ใจว่า ได้แก่บุคคลผู้ถูกต้องวิโมกข์
ด้วยกาย ผู้เห็นซึ่งสัจจะด้วยปัญญา ทำให้อาสวะบางอย่างสลายไป ๆ คนสำเร็จ
ความเห็นนั้น ได้แก่คนชนิดใด ได้แก่บุคคลผู้รู้ชัดว่า สิ่งเป็นทุกข์ สิ่ง
เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งเป็นความดับทุกข์ สิ่งเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์
ผู้เห็นลง ผู้เที่ยวลง ในธรรมที่พระตถาคตเจ้าประกาศไว้แล้ว ผู้เห็นของจริง
ด้วยปัญญา แล้วทำให้อาสวะบางอย่างสลายไป ๆ คนผู้พ้นด้วยศรัทธานั้น ได้แก่
คนชนิดใด ได้แก่บุคคลผู้รู้ชัดว่า สิ่งเป็นทุกข์ สิ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์
สิ่งเป็นความดับทุกข์ สิ่งเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ ผู้เห็นลง ผู้เที่ยวลง
ในธรรมที่พระตถาคตเจ้าทรงประกาศไว้ ผู้เห็นของจริงด้วยปัญญา แล้วทำให้อาสวะ
บางอย่างสลายไป ดังนี้ ล้วนเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า อาสวะบางอย่างนั้น ได้แก่อาสวะที่ต้องฆ่า
ด้วยมรรคทั้ง ๓ เบื้องต่ำ ๆ บุคคลผู้ทำให้แจ้งซึ่งวิโมกข์ ๘ อันตนถูกต้อง
แล้วนั้น เรียกว่า ผู้มกายเป็นพยาน ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า บุคคลผู้ถูกต้องผล
แห่งฌานก่อน แล้วจึงทำให้แจ้งนิพพาน คือ นิโรธในภายหลัง ชื่อว่าผู้มกาย
เป็นพยาน ๆ ผู้มกายเป็นพยานนั้น มื่อย ๖ จำพวก เริ่มแต่ผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล
เป็นต้นไป จนกระทั่งถึงผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรคเป็นที่สุด อันนี้เป็นคำอธิบายใน
คำว่าบุคคลผู้มกายเป็นพยาน

คำอธิบายในบุคคลผู้สำเร็จความเพียรนั้นว่า คำว่า สังนเป็นทกขัตถ์นมน
อธิบายว่า ผู้นรจัตวา ทกขมเทาน์ นอกจากนั้นไม่มี ๆ ในสังจะอีก ๓ อย่าง
มสังทเป็นเหตุให้เกิดทกขเป็นต้น ก็เหมือนนัยนี้ ๆ คำว่า รัชคณัน คือ รู้ได้
ก่อนเห็นว่า ยกตัณหาเสียแล้ว นอกนั้นเป็นทกข แต่หมายอุปาทานชั้นทั้ง ๕ ๆ
รู้ได้ก่อนเห็นว่า ตัณหาย่อมทำให้เกิดทกข ทกขย่อมเกิดจากตัณหา เพราะฉะนั้น
ตัณหานั่นจึงเรียกว่าเป็นต้นเหตุให้เกิดทกข ทกขกิด เหตุให้เกิดทกขกิด ไปถึง
นิพพานแล้วก็ดับสน เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นจึงรู้ได้ชัดซึ่งนิพพานนั้นว่า อัน
เป็นความดับทกข ๆ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ มื่อย ทกขนั้นย่อม
ถึงความดับไปเพราะอริยมรรค เพราะฉะนั้น บุคคลผู้รู้ชัดซึ่งอริยมรรคนี้ว่า
อันเป็นทางไปสู่ความดับทกข ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดง
ความตงลงแห่งของจริง ในขณะต่างกัน ด้วยถ้อยคำเพียงเท่านั้น บัดนี้เพื่อจะ
ทรงแสดง ซึ่งความตงลงแห่งของจริงในขณะเดียวกัน จึงได้ตรัสว่า เห็นลง
เทียวลง ในธรรมที่พระตถาคตเจ้า ได้ทรงประกาศไว้แล้วเป็นต้น ๆ ในคำ
เหล่านั้น คำว่า ที่พระตถาคตเจ้าได้ทรงประกาศไว้แล้วนั้น คือ ที่พระตถาคตเจ้า
ได้รู้แจ้งแทงตลอดแล้ว แต่ในดวงไม้สริมหาโพธิ์แล้ว ได้ทรงทำให้ปรากฏขึ้น ๆ
คำว่า ธรรมนั้น หมายธรรม คือ สังจะ ๔ ๆ คำว่า เห็นลงนั้น คือ เห็นได้ดี ๆ
คำว่า เทียวลงนั้น คือ เทียวไปดี ๆ อธิบายว่า ทำให้ปัญญาเทียวไปดี ใน

สังฆกรรมทั้ง ๔ นั้น ๆ คำว่า ผู้สำเร็จด้วยความเห็นนั้น คือ ผู้ถึงซึ่งที่สุดแห่ง
ความเห็น ๆ อธิบายว่า ผู้นั้นย่อมมีความรู้ ความเห็น ความแจ่มแจ้งเกิดขึ้นว่า
สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ความดีสังขารเป็นสุข ๆ ถึงแม้ว่าบุคคลผู้สำเร็จ
ด้วยความเห็นนั้น กับ ๖ จำพวก เหมือนกับบุคคลผู้มีกายเป็นพยาน

ในข้อว่าด้วยบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา นั้น มีคำอธิบายว่า คำว่า ไม่
เหมือนผู้สำเร็จด้วยความเห็นนั้น คือ อาสวะทั้งหลายของผู้สำเร็จด้วยความเห็น
สิ้นไปฉันทใด อาสวะทั้งหลายของผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ไม่สิ้นไปฉันทนั้น มี
คำถามว่า ความต่างกันในการละกิเลสของบุคคล ๒ จำพวกนั้น มีอยู่หรือ ?
แก้ว่า ไม่มี ๆ ถามว่า ก็ถ้อยคำนั้น เพราะเหตุไรบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา จึงไม่
ถึงผู้สำเร็จด้วยความเห็น ๆ แก้ว่า เพราะด้วยความต่างกัน แห่งมรรคผลที่
มีมา ๆ คือ บุคคลผู้สำเร็จด้วยความเห็น เมื่อข้ามกิเลสไว้ ก็อาจข้ามไว้ได้ โดยมิ
ทุกข์น้อย ๆ โดยมีความลำบากน้อย ๆ บุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ย่อมข้าม
กิเลสได้โดยลำบาก โดยผิดเคื่อง เพราะฉะนั้น จึงไม่ถึงผู้สำเร็จด้วยความเห็น ๆ
อีกอย่างหนึ่ง ความต่างกันแห่งปัญญาของบุคคล ๒ จำพวกนั้น ก็มีอยู่โดย
แท้ ๆ วิปัสสนาญาณ คือ การรู้เห็นซึ่งมรรค ๓ เบื้องบน ของผู้สำเร็จด้วย
ความเห็น ย่อมแก่กล้าผ่องใส ๆ วิปัสสนาญาณ ของผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา
ย่อมไม่แก่กล้าผ่องใส แม้เพราะฉะนั้น บุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา นั้น จึง
ไม่ถึงผู้สำเร็จด้วยความเห็น ๆ ขอนม่อุปมาว่า เมื่อคนหนุ่ม ๒ คน แสดง
ศิลปกันอยู่ คนหนุ่มคนหนึ่งมีดาบคมกล้า คนหนุ่มอีกคนหนึ่งมีดาบไม่
คมกล้า ตันกล้วยที่ถูกตัดด้วยดาบอันคมกล้าย่อมไม่มีเสียง ตันกล้วยที่ถูกตัด
ด้วยดาบอันไม่คมกล้าย่อมมีเสียง ๆ ความกล้าแข็งผ่องใส แห่งวิปัสสนาญาณ
ของผู้สำเร็จด้วยความเห็น ย่อมเหมือนการตัดตันกล้วย อันไม่มีเสียงด้วยดาบ
อันคมกล้า ความไม่กล้าแข็งผ่องใส แห่งวิปัสสนาญาณ ของผู้หลุดพ้นด้วย
ศรัทธา ย่อมเป็นเหมือนการตัดตันกล้วยอันมีเสียง ด้วยดาบอันไม่คมกล้า
ฉะนั้น ๆ ตกลงว่า บุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ไม่ถึงผู้สำเร็จด้วยทวิญญู ด้วย
ความต่างกันแห่งวิปัสสนาอย่างนี้ ส่วนในอรรถกถาทั้งหลายว่า ความสนกิเลส
ของผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ย่อมเป็นเหมือนความสนกิเลสของผู้เชื่อ ผู้กำหนด

ลง ผู้น้อมใจลงในขณะแห่งมรรคเบื้องต้น ๆ ความร้อนตัดกิเลสในขณะมรรค
เบื้องต้น ของสำเร็จด้วยความเห็น ย่อมไม่ชักช้า ย่อมแก่กล้ารวดเร็ว ๆ
รอยตัดต้นกล้วยด้วยดาบที่ไม่คมกล้า ย่อมไม่เกลี้ยง ดาบก็ไปไม่ไว เสี่ยงก็มี
ความพยายามก็มากฉันทใด การอบรมมรรคในเบื้องต้น ของบุคคลผู้พินด้วย
ศรัทธาก็นั่นนัย รอยตัดต้นกล้วยด้วยดาบอันคมกล้า ย่อมเกลี้ยง ดาบก็ไปไว
เสี่ยงก็ไม่ได้ยิน ความพยายามก็ไม่ฉันทใด การอบรมมรรคเบื้องต้น ของบุคคล
ผู้สำเร็จด้วยความเห็นก็ฉันทนัย บุคคลผู้เชื่อ ผู้หลุดพ้น เรียกว่า ผู้หลุดพ้นด้วย
ศรัทธา ๆ ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ก็มี ๖ จำพวกเหมือนผู้มกายเป็นพยาน ดังนี้
สิ้นเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า บุคคลผู้มกายเป็นพยานนั้น ได้แก่
บุคคลผู้ถูกต้องวิโมกข์ ๔ ด้วยนามกาย คือ ผู้ได้สำเร็จวิโมกข์ ๔ มาก่อนแล้ว จึงเห็น
อริยสัจด้วยปัญญาในภายหลัง แล้วทำให้อาสวะบางอย่าง ซึ่งควรฆ่าด้วยมรรค ๓
เนื่องทำให้สิ้นไป บุคคลจำพวกนี้ ได้แก่พระอริยเจ้าที่ได้เจริญสมถกรรมฐาน
มาก่อน จนสำเร็จฌานสมาบัติ แล้วจึงได้เจริญวิปัสสนาต่อ เมื่อได้เจริญ
วิปัสสนาต่อ จึงได้สำเร็จอริยมรรค อริยผล ในภายหลัง ๆ ทว่ามกายเป็น
พยานนั้น อธิบายว่า สำเร็จฌานมาก่อน จึงได้สำเร็จมรรค ผล ในภายหลัง ๆ
บุคคลจำพวกนี้ มีอยู่ ๖ ประเภท เริ่มแต่ผู้ได้สำเร็จโสดาปัตติผลเป็นต้นไป
จนกระทั่งถึงผู้สำเร็จอรหัตมรรคเป็นที่สุด ๆ ทว่ามกายเป็นพยานนั้น หมายถึงถูก
ต้องวิโมกข์ ๔ ด้วยนามกาย ๆ บุคคลจำพวกนี้ เรียกตามบาลีว่า กายสักขี
เรียกว่า ผู้มกายเป็นพยาน ๆ บุคคลผู้สำเร็จด้วยความเห็นนั้น ได้แก่บุคคลผู้
สำเร็จมรรค ผล ด้วยความเห็นอริยสัจ ๔ บุคคลจำพวกนี้ก็มี ๖ จำพวก
เหมือนกับบุคคลผู้มกายสักขีเหมือนกัน ๆ บุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธานั้น
ได้แก่สมุทธานเป็นต้นเหตุ ให้ได้สำเร็จมรรค ผล ในภายหลัง ดังนี้ ๆ ได้ใจความว่า
ผู้มกายเป็นพยานนั้น ได้แก่ผู้เจริญสมถกรรมฐาน แล้วสำเร็จมรรค ผล ๆ
ผู้สำเร็จด้วยความเห็นนั้น ได้แก่ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน แล้วสำเร็จมรรค ผล ๆ

บุคคลผู้พ้นด้วยศรัทธานั้น ได้แก่ผู้เจริญสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน โดยมีศรัทธาแรงกล้าแล้ว จึงได้สำเร็จมรรคผลในภายหลัง ๆ มรรคที่ได้สำเร็จนั้น เริ่มแต่โสดาปัตติผลเป็นต้นไป จนกระทั่งถึงพระอรหัตมรรคเป็นที่สุด ๆ

ข้อที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า ผู้พ้นด้วยศรัทธา ย่อมไม่ถึงผู้สำเร็จด้วยความเห็นนั้น ยังเป็นคำที่ฟังยากอยู่ เพราะฉะนั้น จึงจักได้อธิบาย ชำแจงกล่าวคือ คำว่าไม่ถึงนั้น หมายความว่า ไม่วิเศษเท่ากัน เพราะผู้สำเร็จด้วยความเห็นวิเศษกว่า โดยเหตุว่ามโนสสนาญาณ คือ การรู้เห็นซึ่งมรรคทั้ง ๓ นั้น กล่าวกว่า ส่วนผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธานั้น มโนสสนาญาณไม่แก่กล้า เหมือนกับวิปัสสนาญาณของผู้สำเร็จด้วยความเห็น ๆ ข้อที่หาความสันไปแห่งกิเลสในขณะที่ได้มรรคเบื้องต้น ของผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ย่อมเป็นเหมือนความสันกิเลสของผู้เชื่องผู้ทำหนด ผู้มีใจลงนั้น มีคำอธิบายว่า ผู้เชื่องหรือเรียกว่าผู้ศรัทธาคิดผู้กำหนดลง คือผู้เชื่อแนลงไปก็คิด ผู้มีใจลง คือผู้ตั้งใจลงไปในเรื่องนั้น ๆ คิด ทั้ง ๓ จำพวกนี้เรียกว่า ผู้ศรัทธาทั้ง ๓ ๆ ผู้ศรัทธาทั้ง ๓ นี้มีความสันกิเลสชั่วคราวเท่านั้น แต่กิเลสที่สันไปทั้งนั้น สันไปด้วยความเชื่องเท่านั้น ไม่ใช่สันไปด้วยความเห็น ไม่ใช่สันไปด้วยปัญญา ๆ ศรัทธากับปัญญาย่อมต่างกัน ๆ คือ ศรัทธานั้น ไม่รู้ไม่เห็นด้วยตนเอง เป็นแต่เชื่องตามที่ได้ยินได้ฟังเท่านั้น ส่วนปัญญานั้น เป็นความรู้ความเห็นด้วยตนเอง ๆ พระอริยสาวกทั้งหลายที่สำเร็จมรรคผลนฤพานนั้น เมื่อขอลงแล้วคงมีอยู่ ๓ จำพวก คือ เป็นภิกษุสงฆ์ ซึ่งแปลว่า มีกายเป็นพยานจำพวกหนึ่ง เป็นภิกษุผู้บวช ซึ่งแปลว่า ผู้สำเร็จด้วยความเห็นจำพวกหนึ่ง เป็นสัทธาวิมุตติ ซึ่งแปลว่า ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธาจำพวกหนึ่ง ๆ คือจำพวกที่เป็นภิกษุสงฆ์ คือมีการถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายเสียก่อนแล้ว จึงได้สำเร็จมรรคผลต่อภายหลังก็มี จำพวกที่ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย แต่สำเร็จมรรคผลด้วยวิปัสสนาก็มี จำพวกที่สำเร็จมรรคผลด้วยศรัทธาก็มี คือ บางพวกก็เจริญวิปัสสนาแล้วได้สำเร็จมรรคผล บางจำพวกออกจากฌานสมาบัติแล้ว ก็เจริญวิปัสสนาแล้วได้สำเร็จมรรคผล บางจำพวกไม่ได้เจริญสมถกรรมฐาน ได้เจริญแต่วิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น ๆ บางจำพวกได้เจริญ

สมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐานด้วยสัทธา แต่ว่าในขณะที่ได้สำเร็จโสดาปัตติ-
 มรรคด้วยสัทธานั้นเรียกว่า สัทธานุสาร์ แปลว่า ผู้ระลึกตามแนวสัทธา นับแต่
 ได้สำเร็จโสดาปัตติมรรคแล้ว ไปจนกระทั่งถึงได้สำเร็จอรหัตมรรคนั้นเรียกว่า ผู้พ้น
 ด้วยสัทธา อันบุคคลนี้เป็นพระอริยเจ้าด้วยสัทธานั้น เรียกว่า สัทธาวิมุตติ
 ๘๔ สัทธานุสาร์กม ๘๔๔ ผู้เป็นพระอริยเจ้าด้วยวิโมกข์ ๘ นั้น เรียกว่า ธรรมานุสาร์
 ๘๔๔ เรียกว่า กายสักขกม เรียกว่า ภาวูปัตตะกม เรียกว่า บัญญาวิมุตติกม ๑
 ที่เรียกอย่างนี้ มีคำอธิบายว่า พระอริยเจ้าที่เป็นธรรมานุสาร์นั้น ได้แก่พระ
 อริยเจ้าที่มปัญญาเป็นใหญ่ ทนนำไปด้วยปัญญา ที่เจริญอริยมรรคด้วยปัญญา
 เป็นหัวหน้า แต่เมื่อได้สำเร็จ โสดาปัตติผลแล้ว ก็เรียกว่า ภาวูปัตตะ
 ซึ่งแปลว่า ผู้สำเร็จด้วยความเห็น ๑ พระอริยเจ้าที่เรียกว่า สัทธานุสาร์นั้น
 มีสัทธาเป็นใหญ่ ได้เจริญอริยมรรคโดยมีสัทธาเป็นเบื้องต้น แต่เมื่อได้สำเร็จ
 โสดาปัตติผลแล้วไป ก็เรียกว่า สัทธาวิมุตติ แปลว่า ผู้หลุดพ้นด้วยสัทธา ๑
 คำว่า สัทธานุสาร์นั้น มีวิเคราะห์ว่า สทฺธาย สรติ อนสสรตติ สทฺธานุสาร์
 แปลว่า ผู้ใคร่ระลึกด้วยสัทธา ระลึกเนื่อง ๆ ด้วยสัทธา ผู้นั้นชื่อว่าสัทธา-
 นุสาร์ ๑ สัทธานุสาร์นั้น หมายถึงพระอริยเจ้าผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคเท่านั้น เมื่อได้
 ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว ก็เรียกว่า สัทธาวิมุตติ ซึ่งแปลว่า ผู้หลุดพ้นด้วยสัทธา
 ผู้ทำโลกุตตรธรรมให้เกิด ข้อมมัตถะ ๒ มอภินเวส ๒ มัตถะ ๒ ๑ ฐะ ๒ นั้น
 คือ สัทธาฐะ ๑ บัญญาฐะ ๑ ๑ อภินเวส ๒ นั้น คือ สมตอภินเวส ๑
 วิปัสสนาอภินเวส ๑ คำว่า อภินเวสนั้น แปลว่า ความถ้อยมั่น ๑ ความถ้อยมั่น
 ในสมถะ เรียกว่า สมตอภินเวส ๑ ความถ้อยมั่นในวิปัสสนา เรียกว่า วิปัสสนา
 อภินเวส ๑ ฐะ ๒ นั้น ได้แก่ที่สุด ๒ อย่าง ๑ ที่สุด ๒ อย่างนั้น คือ อุกโตภาค-
 วิมุตติ ๑ บัญญาวิมุตติ ๑ ๑ ผู้ทำโลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้น ข้อมทำฐะ ๒
 มอภินเวส ๒ มัตถะ ๒ ทั้งนั้น ภิกษุใดได้สมาบัติ ๘ ทำปัญญาให้เป็นฐะ
 แล้วมาน้อยด้วยอำนาจสมถะ ทำอุปสมาบัติ อย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นที่ตั้งแล้ว
 เจริญวิปัสสนา เมื่อเจริญวิปัสสนาแล้วได้สำเร็จพระอรหัต ภิกษุนั้นในขณะที่
 ได้สำเร็จโสดาปัตติมรรคนั้น เรียกว่าธรรมานุสาร์ เลขนั้นไปเรียกว่า กายสักข
 เมื่อได้สำเร็จอรหัตมรรคแล้ว เรียกว่า อุกโตภาควิมุตติ ๑ ภิกษุทำปัญญา

ให้เป็นฐานะ มั่นอยู่ด้วยอำนาจวิปัสสนา พิจารณาสังขารล้วน หรือรูปาวจรณ
อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วสำเร็จพระอรหัต ในขณะที่ยกขันธ์สำเร็จโสดาปัตติ-
มรรคนั้น เรียกว่า ธรรมานุสารี เลขนั้นไปเรียกว่า ทธิวิปัตตะ แต่เมื่อได้
สำเร็จพระอรหัตแล้ว เรียกว่า บัญญาวิมุตติ ฯ ภิคุชได้สมาบัติ ๘ ทำศรัทธา
ให้เป็นฐานะ มั่นอยู่ด้วยอำนาจสมาบัติ ทำรูปสมาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้เป็น
ที่ตั้ง แล้วเจริญวิปัสสนา ในขณะได้โสดาปัตติมรรคนั้น เรียกว่า สัทธานุสารี
เลขนั้นไปเรียก กายสักขี เวลาได้สำเร็จพระอรหัต เรียกว่า อุภโตภาค-
วิมุตติ ฯ ภิคุชผู้ทำศรัทธาให้เป็นฐานะ มั่นอยู่ด้วยอำนาจวิปัสสนา พิจารณา
สังขารล้วน หรือรูปาวจรณอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วได้สำเร็จพระอรหัต ในขณะ
ที่ได้สำเร็จโสดาปัตติมรรคนั้น เรียกว่า สัทธานุสารี เลขนั้นไป เรียกว่า
สัทธาวิมุตติ เมื่อได้สำเร็จพระอรหัต เรียกว่า บัญญาวิมุตติ สิ้นเนื้อความ
ในเทศนาภณชนเพียงเท่านี้.

เอวี่ กัมม์ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๓๔

คัมภีร์พระปกคัลบัญญัติ

ว่าด้วยคนปากคุด คนปากดอไม้ คนปากน้ำผึ้ง

กตโม จ ปุคฺคโล กุฎฺถาณิ อีเชกฺโขจ ปุคฺคโล มุสาวาทิ โหตุ
สภคฺคโต วา ปรีสคฺคโต วา ฌาติมฺขณคฺคโต วา ปุคฺคมฺขณคฺคโต วา ราชกุ-
มฺขณคฺคโต วาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปกคัลบัญญัติ กัณท์ที่ ๓๔ ว่าด้วย
คนปากคุด คนปากดอไม้ คนปากน้ำผึ้ง สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนา นั้นว่า คนปากคุดนั้น ได้แก่คนชนิดใด ๆ ได้แก่คนที่กล่าวเท็จทั้งในเวลาไปที่ สภา หรือไปที่บริษัท หรือไปที่ท่ามกลางญาติ หรือไปที่ท่ามกลางเสนา หรือไป ที่ท่ามกลางราชตระกูล เวลาเขาให้เป็นพยานว่า เขารู้อย่างไรจงพูดอย่างนั้น เมื่อผู้นั้นไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ เมื่อไม่รู้เห็น ก็บอกว่าเห็น เมื่อเห็น ก็บอกว่าไม่เห็น ได้กล่าวเท็จทั้งรู้ ๆ เพราะเห็นแก่ตนบ้าง เพราะเห็นแก่ ผู้อื่นบ้าง บุคคลชนิดนี้ เรียกว่าคนปากคุด

คนปากคุดคอกไม้ นั้น ได้แก่คนชนิดใด ได้แก่คนที่งดเว้นจากการกล่าว เท็จในเวลาเบิกพยานในสภา หรือในบริษัท หรือในท่ามกลางญาติ หรือในท่าม กลางเสนา หรือในท่ามกลางราชตระกูล คือเมื่อเขาไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ เมื่อเขา รู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อเขาไม่เห็นก็บอกว่าไม่เห็น เมื่อเขาเห็นก็บอกว่าเห็น ไม่แก้ง กล่าวเท็จเพราะเห็นแก่ตนหรือเพราะเห็นแก่คนอื่น หรือเพราะเห็นแก่อำิสเล็กน้อย บุคคลชนิดนี้ เรียกว่า คนปากคุดคอกไม้

คนปากนำผึงนั้นได้แก่คนชนิดใด ๆ ได้แก่คนที่กล่าวแต่วาจาอันไม่มี โทษ อันเป็นที่สบายหู อันเป็นที่รักเป็นที่พอใจ เป็นวาจาของชาววัง เป็นวาจา ที่รักใคร่ชอบใจของคนทั้งหลาย สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งคัมภีร์ว่า คำว่า ไปที่สถานนั้น คือ อยู่ที่สภา ฯ คำว่า ไปที่บริษัทนั้น คือ อยู่ที่บริษัท ฯ คำว่า ไปใน ท่ามกลางญาตินั้น คือ อยู่ในท่ามกลางญาติ อยู่ในหมู่บ้านญาติ ฯ คำว่า ไปที่ ท่ามกลางเสนานั้น คือ อยู่ในท่ามกลางเสนา ฯ คำว่า ไปในท่ามกลาง ราชตระกูลนั้น คือ อยู่ในทิว่จันฉัยในราชตระกูล ฯ คำว่า เพราะเห็นแก่ตน บ้าง เพราะเห็นแก่คนอื่นบ้างนั้น คือ เพราะเหตุแห่งการตักมอตคเต้าเป็นต้น

หรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์ของตนหรือของคนอื่น ๆ คำว่า เพราะเห็นแก่อำส
 เล็กน้อยนั้น คือ เพราะเห็นแก่สิ่งจางสนบนเพียงเล็กน้อย เช่นนกคัม นก
 กระจาบ เนยใส เนยข้น อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นต้น ๆ คำว่า แกล้งกล่าวเท็จ
 นั้น คือ ร้อยแต่กล่าวเท็จออกไป ๆ บุคคลชนิดนี้ เรียกว่า คนปากคุด
 เพราะมีถ้อยคำคล้ายกับคุด ๆ ธรรมดาคน ๆ ย่อมไม่เป็นที่พอใจของคนทั้งหลาย
 ฉะนั้น ถ้อยคำของคนชนิดนี้ ก็ไม่เป็นที่พอใจของเทพยตามนุษย์ทั้งหลายฉะนั้น
 ที่ว่าคนปากตอกไม้นั้น หมายความว่า คนชนิดนี้เมื่อมีถ้อยคำเหมือนกับ
 ตอกไม้ ๆ ธรรมดาตอกไม้ เช่นตอกมะลิหรือตอกกะถินพิกาน ย่อมเป็นที่ถูก
 ใจของคนทั้งหลาย ฉะนั้น ถ้อยคำของคนชนิดนี้ก็เป็นทีพอใจของเทพยตามนุษย์
 ทั้งหลายฉะนั้น

คำว่า วาจาที่สบายหูนี้ หมายวาจาที่เพราะด้วยพยัญชนะ ๆ อธิบายว่า
 วาจาชนิดนี้ย่อมไม่เสียดแทงหู เหมือนกับแทงด้วยเข็ม ๆ วาจาที่มีความหมาย
 เพราะนั้น เรียกว่า วาจาเป็นที่รัก เพราะทำให้เกิดความรักแก่ผู้ฟัง วาจาที่จับใจ
 นั้น คือวาจาที่ไปสัจเป็นสุขสบาย ๆ วาจาที่ดีว่าเป็นวาจาชาววังนั้น
 หมายวาจาที่บรรณด้วยคุณ แต่ถ้อยอย่างหนึ่ง คำว่า วาจาชาววัง หมายวาจา
 ของชาวเมือง ด้วยว่าชาวเมืองย่อมมีวาจาอันสมควร คือ ผู้สมควรเรียกบิดา
 ก็เรียกว่าบิดา ผู้สมควรเรียกว่ามารดา ก็เรียกว่ามารดา ผู้สมควรเรียกว่าพี่
 ก็เรียกว่าพี่ วาจาชนิดนี้ย่อมเป็นที่รักใคร่พอใจของคนทั้งหลาย ๆ คนที่มวาจา
 ชนิดนี้ เรียกว่า คนปากน้ำผึ้ง ๆ หรือเรียกว่า คนปากน้ำหวาน ๆ น้ำหวาน ๔
 อย่าง ซึ่งจะเป็นน้ำหวานอย่างใด ย่อมเป็นที่พอใจของคนทั้งหลาย ฉะนั้น ถ้อยคำ
 ของบุคคลชนิดนี้ก็เป็นทีหวานจับใจ ของเทพยตามนุษย์ทั้งนั้น ฉะนั้น สันเนอความ
 ในอรรถกถา เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า คนปากคุดนั้น ใจความก็คือ
 คนปากเหม็น คนปากตอกไม้นั้น ใจความก็คือ คนปากหอม คนปากน้ำผึ้งนั้น
 ใจความก็คือ คนปากหวาน ๆ คนปากน้ำเม้นนี้อยู่ ๒ จำพวก คือ จำพวก

หนึ่งปากเหม็นธรรมดา อันได้แก่ปากเหม็นจริง ๆ ไม่ใช่ปากเหม็นสำนวน
 อีกจำพวกหนึ่งปากเหม็นสำนวน คือ มีสำนวนเรียกว่า คนปากเหม็น ๆ คน
 ปากเหม็นธรรมดานั้นได้แก่คนปากมีโรค ๆ โรคนี้เกิดขึ้นด้วยกรรมเก่าที่มี ด้วย
 กรรมใหม่ก็มี ที่เกิดขึ้นด้วยกรรมเก่า นั้น คือ เกิดขึ้นด้วยเมือชาติก่อนได้กล่าวเท็จ
 กล่าวส่อเสียด กล่าวหาบคาย คำว่า สาปแช่ง ซึ่งเมื่อเมื่อก่อนได้กล่าวเท็จ
 อาจารย์ สมณพราหมณ์ เป็นต้น เหมือนกับปลาทองปากเหม็น ซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์
 พระธรรมบทฉะนั้น ๆ คนปากเหม็นด้วยกรรมใหม่นั้น ได้แก่ด้วยกรรม คือ
 โรคอันเกิดด้วยความขบถ ข้างหน้า ข้างหลัง ๆ ผู้ที่ขบถข้างหน้า ข้างหลัง
 ขบถเกลียดแขวงฟันขัดฟันนั้น ข้อมมีปากเหม็น ข้อมมีโรคตามฟันหรือตามไรฟัน
 ทำให้ปากเหม็นขึ้น ๆ การไม่รักษาฟันไว้ได้ ข้อมทำให้ปากเหม็น ทำให้เกิด
 โทษหลายประการ คือ ได้รับความอดอาหารไม่อร่อยบ้าง อาหารที่รับประทาน
 ลงไปไม่บริสุทธิ์บ้าง เสียหายบ้าง ดังนี้เป็นต้น ๆ กรรมเก่า คือ การด่าว่า
 ผ่อน เป็นต้น และกรรมใหม่ คือ การขบถจรรยาฟัน ๒ อย่างนี้ ข้อมทำให้เป็น
 คนปากเหม็น ๆ กรรมเก่าที่พูดแต่คำจริง พูดแต่คำอ่อนหวาน พูดแต่
 คำสมานมิตร พูดแต่คำมีประโยชน์ไว้ในชาติปางก่อนนั้นกิตติ กรรมใหม่ คือ
 การขบถข้างหน้า ข้างหลัง ขัดฟันขบถเสมอนั้นกิตติ ก็ทำให้ปากหอม ๆ
 กรรมเก่ากรรมใหม่ที่ทำให้ปากหอมนี้ได้แก่กรรมดังที่กล่าวมา อีกอย่างหนึ่ง กรรม
 ใหม่ที่ทำให้ปากหอมนั้น ได้แก่อยู่ในที่ใด ๆ ก็พูดแต่คำจริง ไม่พูดคำเท็จ
 ดังที่กล่าวไว้ในพระบาลีนั้น ๆ คนปากหวานนั้นก็มีอยู่ ๒ จำพวก คือ หวานนอก
 ขมในจำพวกหนึ่ง หวานทั้งนอกทั้งในจำพวกหนึ่ง ๆ หวานนอกขมในนั้น
 ได้แก่ในใจนั้นขมขึ้น แต่ปากนั้นอ่อนหวาน หวานทั้งนอกทั้งในนั้น ได้แก่
 อ่อนหวานทั้งในใจ ทั้งในปาก คือ ใจก็อ่อนหวาน ปากที่พูดออกมาก็อ่อนหวาน
 อันนี้เป็นคำอธิบายในบุคคล ๓ จำพวกนั้น

ข้อที่ว่ากรรมเก่าทำให้ปากเหม็นเหมือนปลาทองค่านั้น คืออย่างไร ๆ
 คือ ในคัมภีร์พระธรรมบทได้กล่าวไว้ว่า ในครั้งศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า
 นั้น มีพระภิกษุองค์หนึ่งเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก มีลาภยศบริวารมาก ต่อมา
 ภายหลังก็เกิดเมลาภ เมฆศ ถือตัวว่าเป็นนักปราชญ์ใหญ่ ไม่มีผู้ใดเสมอ

เมื่อนักกล่าวถูกกว่าไม่ถูก นักกล่าวไม่ถูกกว่าถูก นักกล่าวว่ามีโทษ ก็ว่า
ไม่มีโทษ นักกล่าวว่ามีโทษกว่ามีโทษ ได้ด่าว่าภิกษุทั้งหลายด้วยถ้อยคำต่าง ๆ
นานา เป็นต้นว่าท่านทั้งหลายจะรู้จักสิ่งใด ท่านทั้งหลายเหมือนกับกำมือเปล่า
ทั้งนั้น ต่อมาภิกษุนั้นก็ได้ประกาศเลิกการทำอุโบสถ ทำให้ศาสนาของพระ
สุคตเจ้า พระองค์นั้นให้เสื่อมไป เวลาภิกษุนั้นตายแล้วก็ได้ไปเกิดในอเว
มหานรก ฯ ทนทุกข์อยู่ในอเวมหานรคนั้นตลอดชั่วพหุวัตรแล้วก็มาเกิดเป็น
ปลาใหญ่มีสังข์ทองทองคำ มีกลิ่นปากเหม็น ในแม่น้ำอจิรวดี ในครั้งพระพุทธเจ้าของ
เราทั้งหลายยังมีพระชนม์มัยนั้น ฯ เมื่อมาเกิดเป็นปลาใหญ่ ในแม่น้ำอจิรวดี
นั้นก็มีความยาวประมาณ ๕๐๐ คน ไปจับได้ด้วยอวนใหญ่แล้วใส่เรือ หามเข้า
ไปในกรุงสาวัตถี บิณฑามารดาเห็นว่าเป็นปลาแปลกประหลาด จึงได้นำไปถวาย
พระเจ้ากรุงสาวัตถีให้ทอดพระเนตร ฯ พระเจ้ากรุงสาวัตถีก็โปรดให้หาม
เรือปลาใหญ่นั้นออกไปเผ้าพระพุทธองค์ ทูลถามว่า เหตุไรปลาตัวนี้จึงมีสีเหมือน
ทองคำ มีกลิ่นปากเหม็นร้ายกาจ เวลาปลาขึ้นปากขึ้นก็เหม็นตลบไปทั้ง
พระนคร พระพุทธเจ้าข้า ฯ พระพุทธองค์ จึงตรัสว่า ดูก่อนมหาบพิตร
ปลาตัวนี้ เมื่อชาติก่อนได้เป็นพระภิกษุ ชื่อว่าปลกฤษ ในศาสนาพระกัสสป
สัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เป็นพหูสูตรมีบริวารมาก เป็นผู้เมาลาภ เป็นผู้เมายศ
ได้ชื่อว่าผู้ไม่เชื่อถ้อยคำของตน ได้ทำศาสนาของพระศัพทพระองค์นั้น
ให้ข้อย่อยลงไป ฯ เวลาพระกบิลกฤษนั้นตายแล้วก็ได้ไปเกิดในอเว
มหานรกยังไม่สิ้น จึงได้มาเกิดเป็นปลาในบัดนี้ ฯ พระกบิลกฤษนั้นได้บอกกล่าว
สั่งสอนพระพุทธวจนะอยู่ตลอดกาลนาน ด้วยอำนาจสังข์อันนั้น จึงได้มีสังข์ทองคำใน
บัดนี้ พระกบิลกฤษนั้นได้ด่าว่าภิกษุทั้งหลาย ด้วยกรรมอันนั้นจึงได้มีกลิ่นปาก
เหม็น ดังนี้ ฯ ดูก่อนมหาบพิตร เราตถาคตจะให้ปลาตัวนี้พูดในบัดนี้ ฯ พระเจ้ากรุง
พาราณสีก็กราบทูลว่า ให้พูดเถิด พระเจ้าข้า ฯ พระพุทธองค์จึงตรัสถามปลา
ตัวนั้นว่า เจ้าเป็นพระกบิลละหรือ ฯ ปลาตัวนั้นกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์
เป็นพระกบิลละ ฯ เจ้ามาจากไหน ฯ ข้าพระองค์มาจากอเวมหานรก ฯ
พี่ชายใหญ่ของเจ้าทูลว่าพระโสณภิกษุนั้นไปไหน ฯ ปรีณิพพานแล้ว พระ
เจ้าข้า ฯ นางสาธิตเป็นมารดาของเจ้านั้นอยู่ที่ไหน ฯ เกิดในนรก พระ

เจ้าข้า ฯ นางตาปนาองค์สาวของเจ้าน้อยที่ไหนด ฯ อยู่ในนรกใหญ่
 พระเจ้าข้า ฯ บัดนี้ เจ้าจักไปไหนด ฯ จักไปอเวจีมหานรก พระเจ้าข้า ฯ
 ปลาตัวนั้นกราบหลัดงันแล้วก็เกิดความน้อยใจ จึงได้เอาศีรษะฟาดกับเรือให้ถึง
 ชิงความตายในทันใด เวลาตายแล้วก็ได้ไปเกิดในนรก ฯ มหาชนต่างก็สลดอก
 สลดใจสนั่น ตื่น ฯ เรื่องปลาปากเหม็นนี้ ชี้ให้เห็นว่ากรรมเก่าที่ได้ทำว่าผู้
 ว่ายข้ามทำให้เกิดเป็นคนปากเหม็น เป็นสัตว์ปากเหม็น ด้วยประการดังนี้

ก็กรรมเก่าทำให้เกิดเป็นคนปากหอมนั้น มีอยู่หรือไม่ ? แก้วมอญ ฯ
 มอญเช่นบุคคลใดเป็นตัวอย่าง ฯ แก้วมอญ เช่น พระภิกษุที่เป็นสามเณร
 ของหญิงคนหนึ่งเป็นตัวอย่าง ฯ พระภิกษุนั้น มีเรื่องมาอย่างไร ฯ แก้ว
 มอญมาอย่างนี้ กล่าวคือ ในครั้งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายยังทรงพระชนม์
 อยู่นั้น มีกุลบุตรผู้หนึ่งในกรุงสาวัตถี เป็นคนมีกลิ่นปากหอมดังกลิ่นดอกปทุมชาติ
 ด้วยอำนาจอุปพุกสะที่เป็นคนไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดหยาบคาย
 ไม่พูดเหลวไหลไว้ในชาติปางหลัง แต่กุลบุตรผู้นั้นได้สละภรรยาและทรัพย์สมบัติ
 ออกบรรพชาในพระพุทธศาสนา ส่วนภรรยา เมื่อหาทรัพย์มิได้ ก็ได้ไปถวายตัว
 เป็นนางสนมของพระเจ้ากรุงสาวัตถี ฯ อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้ากรุงสาวัตถี
 ได้แจกดอกปทุมให้แก่นางสนมคนละดอก ฯ เมื่อนางสนมคนนั้นได้รับดอกปทุม
 แล้ว ก็ยกขนบพระสวามีแล้วกล่อมร้องไห้ ฯ พระเจ้ากรุงสาวัตถีจึงตรัสถาม
 ว่า เหตุไรเจ้าจึงร้องไห้ ฯ นางนั้นสนมนั้นทูลว่า เพราะเหตุที่กระหม่อมฉัน
 ได้ระลึกถึงสาม พระเจ้าข้า ฯ พระราชาจึงตรัสถามว่า ก็สามของเจ้าไปไหนด ฯ
 กราบทูลว่าไปบวชเป็นพระภิกษุ พระเจ้าข้า ฯ ตรัสถามว่า ก็เหตุไรเมื่อก่อน
 เจ้าจึงไม่ร้องไห้ถึง มาบัดนี้ จึงร้องไห้ถึง ฯ หญิงนั้นกราบทูลว่า เพราะบัดนี้
 กระหม่อมฉัน ได้กลิ่นดอกปทุมอันหอมเหมือนกับกลิ่นปากสามของกระหม่อมฉัน
 ก็ทำให้กระหม่อมฉัน ระลึกถึงสาม ฯ จึงตรัสถามว่า ก็สามของเจ้าที่บวช
 เป็นภิกษุนี้มีกลิ่นปากหอมดังกลิ่นดอกปทุมจริงหรือ ฯ หญิงนั้นทูลว่า จริง ฯ
 จึงตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปนิมนต์พระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก รวมทั้งภิกษุของกันด้วย
 ให้เข้าไปฉันในพระราชวังในวันรุ่งขึ้น ฯ ก่อนวันนั้นได้ตรัสสั่งให้เก็บของหอม
 หอมสนมมอญในปราสาทราชวังไปไว้ที่อื่นเสีย แม้แต่ดอกไม้ดอกหนึ่งหรือผ้าผ่อน

หอบด้วยกลิ่นหอมก็ไม่วุ่นวาย รุ่งเช้าขึ้น เมื่อพระภิกษุทั้งหลายเข้าไปฉัน
 ในพระราชวังแล้ว ก็ตรัสถามหญิงนั้นว่า พระภิกษุองค์ไหนเป็นสามีของเจ้า ฯ
 เมื่อหญิงนั้นกราบทูลให้ทรงทราบ ก็ได้ตรัสสั่งพวกราชบุรุษให้นิมนต์ภิกษุทั้งหลาย
 ที่นั่นแล้วกลับไปก่อน ให้นิมนต์พระภิกษุของคณไว้ เพื่อให้ยาสัพพ
 อนุโมทนา ฯ เมื่อพระภิกษุทั้งหลายกลับไปหมดแล้ว พระภิกษุของคณ
 ก็อาปากขึ้นเพื่อจะยาสัพพ กลิ่นปากก็หอมฟุ้งไปทั่วพระราชวัง พระราชาได้
 ทรงเห็นจริงดังนั้นก็ทรงเลื่อมใสในบุญกุศลช่นอกเป็นอันมาก ทรงทรงโปรดปราน
 หญิงคนนั้นว่าเป็นคนมีสัจจวาจา สันเรื่องของพระภิกษุปากหอมเพียงเท่านั้น
 ขอท่านทั้งหลาย จงจำไว้เถิดว่า กรรมเก่า กรรมใหม่ ย่อมทำให้คนดีคนชั่ว
 ทำให้ปากเหม็น ปากหอม ดังเรื่องที่แสดงมา เมื่อจำได้อย่างนั้นแล้ว
 จงพยายามละเสียซึ่งกรรมที่ไม่ดีทั้งทางกาย วาจา ใจ ให้ทำ ให้พูด ให้คิด แต่สิ่ง
 ที่ดี จึ่งจะเป็นการดี ถ้าไม่อย่างนั้นก็เป็นกรรไกรร้ายแก่ตนทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ฯ
 อันคนเราย่อมมี กาย วาจา ใจ เป็นเครื่อง ทำชั่ว เป็นเครื่องทำบาป ทำบุญ
 แต่ว่าวาจาเป็นเครื่องทำบาป ทำบุญ ได้ง่ายกว่ากายใจ ฯ เพราะคนเราจะ
 ทำความชั่วด้วยกาย เช่นฆ่าตบเขา ลักขโมยเขา เล่นซุกซมเขานั่น ย่อมทำได้
 ยาก เพราะย่อมหาโอกาสหาเวลา ฯ ที่จะทำเช่นนั้นจะช่วยชีวิตผู้อื่น จะให้
 ทานเป็นต้นนั้น ก็ทำได้ยาก ฯ อันปากนั้นย่อมทำบาปทำบุญได้ง่าย ทำชั่ว
 ทำดีได้ง่าย คือ พูดให้เป็นบาปเป็นบุญก็ได้ พูดให้ชั่วให้ดีก็ได้ พูดให้เขาเกลียด
 เขารักก็ได้ พูดให้ฉิบหายตายโหงก็ได้ พูดได้ทุกเวลา พูดได้โดยไม่เลือกเวลา
 เพราะฉะนั้น จึ่งจัดว่าปากเป็นของสำคัญยิ่งกว่ากาย ฯ ส่วนใจนั้นถึงสำคัญ
 ก็จริง แต่ว่าที่จะทำให้อำนาจให้ชั่วปรากฏออกมาแก่ตาคนทั้งหลายนั้น ย่อมไม่มี
 เมื่อคิดอยู่ในใจก็ย่อมไม่มั่ว ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า ตา หู จมูก ปาก มือ เท้า
 เหล่านี้ ก็ย่อมมีปากเป็นสำคัญกว่าสิ่งทั้งหลาย กล่าวคือ ตาก็ได้แต่ดูเท่านั้น
 ทำอะไรไม่ได้ ฯ หูก็ได้แต่ฟังเท่านั้น ทำอะไรไม่ได้ ฯ จมูกก็ได้แต่สูด
 ดมเท่านั้น ทำอะไรไม่ได้ มือทำได้ก็จริง แต่ก็ทำได้ยาก เท้าทำได้ก็จริง แต่ก็
 ทำได้ยาก คือ จะทำให้ชั่วให้ดีนั้นยาก ส่วนปากนั้นจะทำให้ชั่วให้ดีนั้นง่ายนักหนา

เช่น จะพูดให้เขารักก็ได้ พูดให้เขาเกลียดก็ได้ ฯ เมื่อจะพูดให้เขารักก็พูด
แต่คำที่อ่อนหวาน เมื่อจะพูดให้เขาเกลียด ก็พูดคำที่กล้าแข็งเผ็ดร้อน เป็นต้น ฯ
เมื่อเราทั้งหลายเข้าใจว่าปากเป็นสำคัญตั้งอยู่แล้ว จงอย่าทำตนให้เป็นคนปากเหม็น
ซึ่งเรียกว่าปากคด ฯ จงทำตนให้เป็นคนปากหอม ซึ่งเรียกว่าปากดอกไม้
จงทำตนให้เป็นคนปากหวาน ซึ่งเรียกว่าปากน้ำผึ้ง ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้
ในพระบาลีแล้วนั้น สันเนอความในเทศนาภันฑนเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐ์ที่ ๓๕

คัมภีร์พระปุคคัลบัญญัติ

ว่าด้วยคนมีจิตเปรียบด้วยแผล

กตโม จ ปุคฺคโล อรฺกฺขมจิตฺโต อีเชกฺโข จ ปุคฺคโล โกธโน โหติ
อุปายาสพฺหฺโล อปฺปมฺบิ วุตฺโต สฺมาโน อภิสซฺซติ กุปฺปตฺติ.

ณ บัณฑิต อาคตมภาพักได้แสดงคัมภีร์พระปคคัลบัญญัติ กัณฐ์ที่ ๓๕ ว่าด้วยคน
มีจิตเปรียบด้วยแผล คนมีจิตเปรียบด้วยสายฟ้า คนมีจิตเปรียบด้วยเพชร
สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้แบบเบื้องต้นแห่งเทศนา
นั้นว่า คนมีจิตเปรียบด้วยแผลนั้น ได้แก่คนชนิดใด มีคำแก้ไขว่า บุคคลบางคน
ในโลกนี้ เป็นคนขี้โกรธ เป็นคนมากไปด้วยความอึดอัด ถูกว่ากล่าวแม้เพียง
เล็กน้อยก็ขัดใจ ก็กำเริบ ก็พยายาม ก็เบียดเบียน ก็ทำความกำเริบ ทำความ
ฉุนเฉียว ทำความไม่พอใจให้ปรากฏ แผลเก่าที่ถูกกระทบด้วยไม้ หรือกระเบื้อง

ข่อมเป็นหนองขังขึ้น แม่น้ำโต ขอนกฉนนั้น คือ คนบางคนในโลกนี้ เป็นคน
 ขโกรธ เป็นคนมากไปด้วยความอึดอัด ถกว่ากล่าวแม้เพียงเล็กน้อยก็จิตใจ
 กักกำเริบ ก็พยาบาท ก็เป็นข้าศึก ก็ทำความกำเริบ ความฉนเฉียว ความไม่
 ด้ใจให้ปรากฏ บุคคลชนิดนี้แหละ เรียกว่า คนมีใจเปรียบด้วยแผล ฯ คนมี
 จิตเปรียบด้วยสายฟ้าฉน ได้แก่คนชนิดไร มีคำแก้ไขว่า บุคคลในโลกนี้ ข่อม
 รัชว่า สิ่งทุกข สิ่งเป็นเหตุแห่งทุกข สิ่งเป็นความดับทุกข สิ่งเป็น
 ทางให้ถึงความดับทุกข ฯ บุรุษผู้ฉลาดต้องได้เห็นรูปทั้งหลาย ในเวลากลาง
 ันมืด ๆ ด้วยสายฟ้าแลบฉนใด บุคคลบางคนในโลกนี้ รัชว่า สิ่งเป็นทุกข
 สิ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข สิ่งเป็นความดับทุกข สิ่งเป็นทางให้ถึงความ
 ดับทุกข บุคคลชนิดนี้แหละเรียกว่าคนมีจิตเปรียบด้วยสายฟ้า ฯ คนที่มีจิต
 เปรียบด้วยเพชรฉน ได้แก่คนชนิดไร แก้วว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ข่อมได้สำเร็จ
 เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสันอาสวะทั้งหลาย ในชาติที่
 าดเห็นนี้ ธรรมดาเพชรข่อมไม่มีรอยแตก ไม่มีแก้วมณี ไม่มีศิลาปะปนฉนใด
 ขอนกฉนนั้น คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ข่อมได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ
 อันไม่มีอาสวะ เพราะสันอาสวะในชาติที่าดเห็นนี้ บุคคลชนิดนี้แหละเรียกว่า
 คนมีจิตเปรียบด้วยเพชร สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ตอนไป เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งคัมภีร์นั้นว่า คำว่า ขัดใจนั้น คือ
 ขัดข้อง ฯ คำว่า กำเริบนั้น คือ กำเริบด้วยอำนาจโทสะ ฯ คำว่า พยาบาท
 นั้น คือ ละความปกติเสีย แล้วกลายเป็นคนมีจิตเสีย ฯ คำว่า ตั้งตัวเป็นข้าศึกนั้น
 คือ เป็นคนแข่งกระด้าง ฯ คำว่า ความกำเริบนั้น คือ ความกำเริบอันทำให้เสีย
 กำลัง ฯ คำว่า ความฉนเฉยนั้น ได้แก่ความกำเริบที่แรงกว่านั้น ด้วยอำนาจ
 ความฉนเฉียว คำว่า ความไม่ด้ใจนั้น คือ ความโหม้นส อันเป็นอาการแห่ง
 ความไม่ยินดี ฯ คำว่า ด้วยไม้ฉน คือ ด้วยปลายไม้ ฯ คำว่า เป็นหนอง
 นั้น คือ เป็นหนองก่อ ๆ ไป ฯ ด้วยว่า แผลเก่าข่อมมีของ ๓ อย่าง คือ หนองเลือด
 เชื้อ ไหลออกจากปากแผลเป็นธรรมดาฉนใด แล้วเมื่อถูกกระทบข้อมมีของ ๓ อย่างนี้

ไหลออกมากกว่านั้น ๆ คำว่า ขอนกฉนวน คือ คนขโกรธก็เปรียบเหมือนกับแผลเก่า เพราะธรรมชาติความประพฤติกของคนขโกรธ ย่อมเป็นเหมือนกับแผลที่บวมอยู่แล้ว คำว่า แม่เพียงเล็กน้อย ย่อมเป็นเหมือนกับถูกกระทบด้วยไม้หรือกระเบื้อง ย่อมเป็นเหมือนกับแผลเก่าที่มีของ ๓ อย่างนั้น ไหลออกมากเข้า เพราะฉะนั้น จึงควรเห็นว่า ความบวมขึ้นแห่งแผลเก่า ความกำเริบขึ้นแห่งคนขโกรธ ยิ่งมีมากขึ้นนั้น ๆ คนขโกรธนี้ มีจิตคล้ายกับแผลเก่าฉะนั้น

คำว่า กลางคัมภีร์ ๆ นั้น หมายความว่า ธรรมดากลางคัมภีร์ ย่อมจัดว่ามีดี เพราะกันทางซึ่งความเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณ ฯ คำว่า สายฟ้าแลบนั้น คือ ในขณะเวลาที่มีสายฟ้าแลบ ฯ ในที่นี้ควรเปรียบด้วยโยคาวจรกับบรรพชิตาคือ กิเลสที่ตองมาด้วยโสตาปัตติมรรค เปรียบเหมือนกับความมืดแห่งกลางคัมภีร์ ความเกิดขึ้น แห่งโสตาปัตติมรรคญาณ เปรียบเหมือนกับสายฟ้าแลบ การเห็นนิพพานในขณะโสตาปัตติมรรคเกิดขึ้น เปรียบเหมือนสังขารเห็นรูป ซึ่งอยู่รอบตัวแห่งบรรพชิตาคด้วยสายฟ้า กิเลสที่ตองมาด้วยสภาคามิมรรค เปรียบเหมือนกับความมืดเกิดขึ้นนอก ความเกิดขึ้นแห่งสภาคามิมรรคญาณ เปรียบเหมือนกับบรรพชิตาคได้แลเห็นรูป ซึ่งอยู่รอบตัวด้วยสายฟ้าแลบ กิเลสที่ตองมาด้วยอนาคามิมรรค เปรียบเหมือนมีความมืดเกิดขึ้นนอก ความเกิดขึ้นแห่งอนาคามิมรรคญาณ เปรียบเหมือนมีสายฟ้าแลบอีก การเห็นนิพพานในขณะแห่งอนาคามิมรรคเกิด เปรียบเหมือนกับบรรพชิตาคได้เห็นรูปซึ่งอยู่รอบตัว ฉะนั้น ฯ บุคคลผู้มีจิตเปรียบด้วยสายฟ้า ด้วยมีแสงสว่างแล้ว ๆ เล่า ๆ นแหละ เรียกว่าคนมีจิตเปรียบด้วยสายฟ้า

อรรถมรรคญาณควรเห็นว่า เปรียบเหมือนกับเพชรหรือแก้วเขียว ฉะนั้น ด้วยว่าความไม่มีแห่งกิเลสทั้งหลาย ที่ยังไม่ได้มาด้วยอรรถมรรคญาณ ย่อมเหมือนความไม่มีแห่งปมแห่งแก้วมณี หรือแห่งปมศิลา ซึ่งอยู่ในแก้วเขียว ฉะนั้น ความไม่เกิดขึ้นนอก แห่งกิเลสทั้งหลายที่ตัดแล้วด้วยอรรถมรรค เหมือนกับความไม่เกิดอีกแห่งมลทิน แห่งแก้วเขียวฉะนั้น ฯ บุคคลผู้มีจิตคล้ายกับแก้วเขียว โดยเหตุที่สามารถเพิกถอนกิเลสทั้งหลายเสีย เรียกว่า ผู้มีจิตเปรียบด้วยแก้วเขียว ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า บุคคล ๓ จำพวกที่แสดงมาแล้ว นั้น จำพวกที่ ๑ เป็นจำพวกขโมรธ ๑ จำพวกที่ ๒ กับจำพวกที่ ๓ เป็นพระอรหันต์ เป็นจำพวกที่ ๓ ๑ คนขโมรธนั้นเรียกว่าคนเปรียบด้วยแผล ๑ เพราะธรรมดาแผลย่อมมีหนองมีเลือด มีเยื่ออยู่แล้ว ถ้ายังไม่เป็นแผลเก่า ถูกสะเก็ด หรือถูกกระทบด้วยไม้ หรือด้วยกระเบื้อง หรือด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็ยังมีหนองมีเลือด มีเยื่อไหลออกมากฉะนั้น

อีก ๒ จำพวกที่เป็นพระอรหันต์นั้น ยังต่างกันอีก คือ จำพวกหนึ่งมีการตรัสรู้ริบสัจเป็นลำดับไปตามขั้นแห่งอริยมรรค ตั้งแต่โสดาปัตติมรรค ไปจนถึงอนาคามิมรรค มีปัญญาแลเห็นพระนิพพานได้เป็นขั้น ๆ ไป เป็นคราว ๆ ไป เปรียบเหมือนกับคนตาดี ที่ได้เห็นสิ่งต่าง ๆ ในเวลามีสายฟ้าแลบ คราวหนึ่ง ๆ ฉะนั้น

อีกจำพวกหนึ่ง มัจฉาเปรียบด้วยแก้วเขียว ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเพชร เพราะธรรมดาแก้วเขียวหรือเพชรนั้น ย่อมเป็นของบริสุทธิ์แท้ ไม่มีมลทินหรือสีดำปะปนแม้สักอย่างเดียว มลทินหรือสีดำก็ย่อมไม่เกิดขึ้นในเพชรอีก บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์ก็มีใจบริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเกิดขึ้นในจิตต่อไป ฉะนั้น ๑ ข้อสำคัญที่จักเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้ฟังทั้งหลายในเทศนาถกกันนี้ ก็แต่เพียงว่าด้วยโทษแห่งความขโมรธ และอธิบายที่จะให้ละความขโมรธเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงจักได้แสดงโทษแห่งความขโมรธเสียก่อน แล้วจึงจะแสดงอธิบายระงับความขโมรธในภายหลัง

ก็โทษแห่งความขโมรธนั้น ได้แก่อะไร มีคำแก้ไขว่า ได้แก่อทุกข์ภัยต่าง ๆ มีความไม่สบายใจเป็นต้น คนขโมรธ เมื่อถูกกระทบด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็ย่อมไม่สบายใจ เหมือนกับแผลเก่าที่ถูกกระทบด้วยปลายไม้ หรือด้วยกระเบื้อง ฉะนั้น ความไม่สบายใจ เป็นโทษแห่งความขโมรธขั้นแรก ส่วนขั้นต่อ ๆ ไป ก็คือเวรภัยต่าง ๆ ด้วยว่าเมื่อระงับความโกรธไว้ไม่ได้ ก็จักต้องปรากฏออกมาทางกาย วาจา เมื่อปรากฏออกมาทางกาย วาจาแล้ว ก็เป็นหนทางที่จะให้เกิด

ทุกขภัยไ้ต่าง ๆ มีการทะเลาะวิวาทเบียดเบียนกันเป็นต้น มีการเกิด ในอบายภูมิ ๔ เช่นการตกนรกเป็นต้น เหมือนกับพระราชาลาพูเป็นอหทารณ์เจนนัน ๆ กล่าวคือในอดีตกาลล่วงแล้วมา พระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์นามว่า กุณฑพราหมณ์อยู่ในกรุงพาราณสี ได้ออกการรพหาเป็นดาบสอยู่ในป่าหิมพานต์ตลอดกาลนาน ต่อมาภายหลังก็ได้ออกจากป่าหิมพานต์ไปทีกรุงพาราณสี ด้วยมีความประสงค์อยากฉันอาหารที่มีรสเค็มรสเปรี้ยว เพราะว่าในป่าหิมพานต์นั้น มีแต่ผลไม้หวานเท่านั้น ได้ฉันลูกไม้หวานที่ไม่มีรสเค็มรสเปรี้ยว เหมือนกับชาวบ้านเท่านั้น เมื่อไปถึงกรุงพาราณสีแล้ว ก็ไปอาศัยอยู่ที่พระราชอุทยาน มีเสนาคเป็นผูอุปการะ

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้ากรุงพาราณสี ผู้มีพระนามว่า พระเจ้ากลาพู หรือ กลาป ทรงมาสุราพานางนัสนมไปเที่ยวพระราชอุทยาน ได้ทรงบรรทมโดยเอาพระเศียรหนุนคอกของนางนัสนม ซึ่งเป็นที่โปรดปรานคนหนึ่ง ๆ เมื่อท้าวเธอบรรทมหลับแล้ว นางนัสนมอื่น ๆ ก็พากันทั้งท้าวเธอไปเที่ยวอุทยาน ได้ไปพบพระโพธิสัตว์เจ้านั่งอยู่ใต้ต้นรัง ซึ่งกำลังมดดอก ก็พากันเข้าไปไหว้แล้วนั่งทรงธรรม ๆ พระเจ้ากลาพูตนบรรทมขึ้นไม่เห็นนัสนมเหล่านั้น ก็ทรงพระพิโรธได้คิดว่าพระขรรค์เสด็จตามไป ๆ มีนางนัสนมตัวโปรดนางหนึ่งได้แย่งพระขรรค์ไว้จากพระหัตถ์ ท้าวเธอจึงตรัสถามภยานัน นัสนมสนม ทานถืออะไร ๆ ภยานันตอบว่า อาตมภาพถือขันติ ท้าวเธอจึงตรัสถามว่า ขันตินั้นได้แก่อะไร ตอบว่า ได้แก่ความไม่โกรธในเมื่อผู้อื่นด่าว่าทุบตักดข่มเหง ๆ พระราชจึงตรัสถามว่า บัดนี้เรจักดูความมีขันติแห่งท่าน แล้วจึงตรัสเรียกนายเพชฌมาตไปตรัสสั่งว่า เจ้าจงจับดาบสขัรวายน คว่าเขยันทข้างหน้า ข้างหลัง ข้างซ้าย ข้างขวาถึง ๒ พันที ในบัดนี้ ๆ นายเพชฌมาตก็ได้ทำตามพระราชโองการ แล้วท้าวเธอจึงถามอีกว่า ท่านสมณะถืออะไร ๆ ภยานันตอบว่า อาตมภาพถือขันติแต่มีหยาบพิตรทรงเข้าพระทัยว่า ขันติมีอยู่ในระหว่างเนื้อหนังของอาตมภาพ ความจริงขันติไม่ได้มีอยู่ที่เนื้อหนัง มีอยู่ในหัวใจอันลึกต่างหาก ๆ พระเจ้ากลาพูจึงสั่งตรัสเพชฌมาตอีกว่า ถ้าอย่างนั้นเจ้าจงตัดมือตัดเท้าขอเดาสน ๆ เพชฌมาตก็ได้ทำตามพระราชโองการ แล้วพระเจ้ากลาพูจึงตรัสถามอีกว่า ยังถือขันติอยู่หรือ ๆ ภยานันก็ตอบว่า ยังถือขันติอยู่ แต่มีหยาบพิตรเข้าใจว่า

ขันติมีอยู่ที่ปลายมือปลายเท้าของอาตมา ความจริง ขันติไม่ได้มีอยู่ที่ปลายมือ
ปลายเท้าของอาตมา ท้าวเธอจึงตรัสสั่งให้เพชฌฆาตตัดหัตถ์จอมูกของฤษัณนั้น
แล้วตรัสถามอีก เมื่อฤษัณนั้นหลดตอบอยู่ดังเดิม ก็ทรงพระพิโรธ ได้ยกสั้น
พระบาทชนกระแทบหน้าอกของพระโหริสตัวเจ้าแล้วก็หลีกไป แต่พอไปถึงประตู
พระราชอุทยาน พ้นพสุธารธารอันใหญ่ ก็แยกออกเป็นช่องสุบเอาพระราช
กลาพุนั้น ลงไปในอเวจีมหานรก ทำให้หมกหม้อยู่ในอเวจีมหานรกจนตลอดกาล
นาน ดังนี้

เรื่องนชให้เห็นว่า คนขโมยได้รับโทษทุกขภัยทั้งในเวลามีชีวิตอยู่
และเวลาตายไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงควรทบทวนหลายจะหัดทำใจของตน ไม่ให้
เป็นคนขโมย คือ เวลาถกกล่าวแม่เพียงเล็กน้อยก็ไม่ให้โกรธ เวลาเรื่อง
กระทบใจแม่เพียงเล็กน้อยก็ไม่ให้โกรธ คือเมื่อมีเรื่องใหญ่ที่ควรโกรธจึงค่อย
โกรธ ๆ ถ้ามีเรื่องเล็กน้อยก็โกรธ เรียกว่าเป็นคนขโมยโกรธ เหมือนพระราช
กลาพุนั้น คือ ความจริงพระราชากลาพุนั้น ไม่ควรโกรธแก่ฤษัณนั้นเลย

ด้วยว่าฤษัณนั้นไม่ได้ทำผิดสิ่งใดให้ แต่ที่พระราชากลาพุนั้นก็โดยนัย
น้อยใจว่า นางนัคนิยมของตนไปนั่งล้อมฟังธรรมอยู่เท่านั้น ที่ถูกพระราชา
กลาพุนั้น ควรจะยินดีด้วยซ้ำ ในเมื่อได้เห็นนางนัคนิยมของตน เป็นคนมี
ใจบุญกุศล ไปนั่งฟังธรรมอยู่เช่นนั้น แต่นิสัยพระราชากลาพุนั้น เป็นนิสัยคน
ขโมยจึงได้โกรธขึ้น ความขโมยโกรธนั้น ก็ทำให้พระราชากลาพุนั้นแผ่นดินสุบลลง
ไปตกนรกทั้งเป็น แล้วได้ทนทุกข์อันใหญ่ในอเวจีมหานรกอยู่ตลอดกาลนาน

ก็ทำอย่างไรเล่า คนเราจึงจักเป็นคนไม่ขโมยโกรธ ข้อนั้นของทำได้ยาก
เพราะใครมันนิสัยอย่างใด ก็มักเป็นอย่างนั้น ที่จะแก้ไขนิสัยนั้น ก็แก้ไขได้ยาก
แต่ถึงอย่างนั้นก็คิด ถ้ามีอุปบายแนะนำสั่งสอนอันดีแล้วก็อาจแก้ไข โดยเหตุนี้
จะได้แสดงอุปบายแก้ความขโมยโกรธไว้ในเทศนากัณฑ์นี้ ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจง
ตั้งใจจดจำไว้ เพื่อสั่งสอนตนเองและลูกหลานเหลนต่อไป กล่าวคือ อุปบายแก้
ความขโมยโกรธนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ว่า ความโกรธเกิดขึ้นด้วยอะไร ?
ให้พิจารณาอันนั้นให้มาก ให้เห็นว่าควรโกรธหรือไม่

อีกอย่างหนึ่ง ให้เรียนแผ่เมตตาให้เจริญเมตตา ให้พิจารณากรรมของตน
และผู้อื่น ให้ทำให้มากในการพิจารณา ให้คบแต่คนดีเป็นมิตร ให้พูดแต่เรื่อง

ที่สบายใจ รวมเป็นอบาย ๖ ประการดังนี้ ในอบายทั้ง ๖ ประการนี้ มีคำอธิบายว่า
 คำว่า ให้เรียนแม่เมตตานั่น คือ ให้เรียนคำแม่เมตตาจากท่านผู้ว่า คำแม่
 เมตตานั่น ได้แก่คำว่าอย่างไร เมื่อเรียนได้แล้วว่า คำแม่เมตตานั่น ได้แก่คำว่า
 ขอให้คนทั้งปวงเป็นสุขเกิด ขอให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขเกิด ดังนี้ เป็นต้น แล้วให้
 เรียนวิชาแม่เมตตาว่า จะต้องแม่เมตตาอย่างไรก่อน ๆ คำว่า ให้แม่เมตตา
 เนื่อง ๆ นั้น คือ ให้นึกเสมอว่า ขอให้คนและสัตว์ทั้งปวงจงเป็นสุขเกิด

คำว่า ให้พิจารณากรรมของตนและคนอื่นนั้น คือ ให้คิดว่า เรากมีกรรม
 เป็นของ ๆ เรา เขาก็มีกรรมเป็นของ ๆ เขา เมื่อเกิดความโกรธขึ้นในขณะใด
 ให้รีบนึกว่า เราโกรธให้เขา เราจักทำลายความดีของเขาได้หรือ เรามาด้วย
 กรรมของเรา ก็จักไปด้วยกรรมของเรา การโกรธผู้อื่นก็เท่ากับถ่านไฟแดง ๆ
 หรือไม่อย่างนั้น ก็เท่ากับจับเหล็กแดง หรือจับก้อนถั่ว ประสงค์จะขว้างผู้อื่น
 ฉะนั้น เขาโกรธให้เรา เขาก็ทำความดีของเราได้หรือ เขามาด้วยกรรมของเขา
 ก็จักไปด้วยกรรมของเขา ความโกรธจะให้โทษแก่เขาเอง เหมือนกับฝุ่นธุลี
 ที่โปรยไปเหนือลม แล้วกลับปลิวมาถูกผู้โปรยฉะนั้น ๆ คำว่า ทำให้มากใน
 การพิจารณานั้น คือ ให้พิจารณาซึ่งกรรมของตนและคนอื่น ดังที่ว่ามานี้ให้มาก
 คำว่า ให้คบแต่คนดีเป็นมิตรนั้น คือ ให้คบแต่คนที่มีเมตตากรุณา คนมีใจ
 เข้มแข็งเป็นปกติ อย่าคบคนมีโทษละอายเลว คำว่า ให้พูดแต่เรื่องอันเป็น
 ที่สบายใจนั้น คือ ให้พูดแต่เรื่องที่จะทำใจให้ดี ที่จะทำใจไม่ให้โกรธ เช่น
 เรื่องเมตตากรุณา เป็นต้น ๆ เมื่อบุคคลผู้ใดปฏิบัติตามธรรม ดังที่ว่ามาน้อยเสมอ
 ในข้อใดข้อหนึ่งแล้ว ถึงบุคคลผู้นั้นจะเป็นคนมีนิสัยโกรธ ก็จะละนิสัยนั้น
 ได้ทีละเล็กละน้อย จนละได้ขาดด้วยอนาคามีมรรคญาณ เมื่อละได้ในคราวใด
 ก็ได้รับคุณประโยชน์ มีความสบายใจเป็นต้นในคราวนั้น ส่วนคุณประโยชน์ใน
 เมื่อตายไปแล้วนั้น ก็คือได้ไปเกิดในสคติโลกสวรรค์ ดังนางเทพธิดาคนหนึ่ง
 ซึ่งอดทนความโกรธต่อสามี ในเมื่อชาติเป็นมนุษย์ แล้วไปเกิดเป็นนางเทพธิดาใน
 ดาวดึงส์เป็นต้นเป็นอุทาหรณ์ สมนอกความในเทศนาภังคณ์เพียงเท่านี้.

เอวံ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐก ๓๖

คัมภีร์พระปุกกลบัญญัติ

ว่าด้วยคนตาบอดตาเดียว ๒ ตา

กตโม จ ปุกกลโล อนุโร อธิกจสส ปุกกลสส ตถารูป จกขุ น
โทติ ขถารูปเณ จกขุณา อคตฺ วา โภคํ อธิกจเจยฺย อธิคตฺ วา โภคํ ขาติ
กเรยฺยาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักแสดงคัมภีร์พระปุกกลบัญญัติ กัณฐก ๓๖ ว่าด้วยคน
ตาบอดตาเดียว ๒ ตา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธ
ศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า
คนตาบอดนั้น ได้แก่คนชนิดใด มีคำแก้ไขว่า บุคคลได้ทรัพย์ที่ยังไม่ได้ ทำทรัพย์
ที่ได้แล้วให้งอกงามด้วยตาอันใด ตาอันนั้นย่อมไม่มีแก่บุคคลบางคนในโลกนี้ บุคคล
รู้จักสิ่งที่เป็นกุศลเป็นอกุศลได้ด้วยตาชนิดใด ตาชนิดนั้น ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น
บุคคลรู้จักสิ่งที่มีโทษ ไม่มีโทษ สิ่งเหล่าใด สิ่งเปรียบด้วยของดำของขาว
ด้วยตาชนิดใด ตาชนิดนั้นย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น ๆ บุคคลนั้นแหละ เรียกว่าคน
ตาบอด ๆ คนตาเดี่ยวนั้น ได้แก่คนชนิดใด มีคำแก้ไขว่า บุคคลได้ทรัพย์ที่
ยังไม่ได้ทำทรัพย์ที่ได้แล้วให้งอกงามออกไป ด้วยตาชนิดใด ตาชนิดนั้นย่อมมีแก่
บุคคลบางคนในโลกนี้ บุคคลรู้จักสิ่งที่เป็นกุศลเป็นอกุศล สิ่งที่มีโทษไม่มีโทษ
สิ่งเหล่าใด สิ่งเปรียบด้วยของดำของขาวได้ด้วยตาชนิดใด ตาชนิดนั้น
ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น บุคคลชนิดนั้นแหละ เรียกว่า คนตาบอดเดียว ๆ คน ๒ ตานั้น
ได้แก่คนชนิดใด มีคำแก้ไขว่า บุคคลได้ทรัพย์ที่ยังไม่ได้ ทำทรัพย์ที่ได้แล้ว

ให้งอกออกไป ด้วยตาชนิดไร ตาชนิดนี้ ย่อมมีแก่บุคคลบางคนในโลกนี้ บุคคล
 รุจกสงฆ์เป็นกุศลเป็นอกุศล รุจกทั้งหมื่นโทษไม่มีโทษ รุจกสงฆ์แล้ว ทศ รุจกสงฆ์
 เปรียบด้วยของดำของขาว ด้วยตาชนิดไร ตาชนิดนี้ก็มีแก่บุคคลนั้น บุคคลชนิดนี้
 แลละ เรียกว่า คน ๒ คา สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาแห่งคัมภีร์นี้ คำว่า ตาชนิดนั้น ไม่นั้น
 คือ ตาบัญญัติ ชนิดนั้นไม่มี ฯ คำว่า ทำให้งอกงามออกไปนั้น คือ ทำให้เจริญขึ้น ฯ
 คำว่า สิ่งที่มีโทษไม่มีโทษนั้น คือ สิ่งควรติเตียนไม่ควรติเตียน ฯ คำว่า สิ่งทีแล้ว
 ทศนั้น ได้แก่สิ่งที่ไม่ว่างกับสิ่งอื่น ฯ คำว่า สิ่งที่เปรียบด้วยของดำของขาวนั้น
 ได้แก่สิ่งที่ตรงกันข้าม ฯ ในข้อนี้เนื้อความย่อว่า บุคคลรุจกกุศลธรรมว่าเป็นกุศล
 ธรรม รุจกอกุศลธรรมว่าเป็นอกุศลธรรม ด้วยตาบัญญัติชนิดใด ตาบัญญัติชนิดนั้น
 ย่อมไม่มีแก่ผู้หนึ่ง ฯ ถึงแม้ว่าในสิ่งควรติเตียนเป็นต้นก็เหมือนกัน ฯ ในสิ่งที่
 เปรียบด้วยของดำของขาวนั้น ควรทราบคำอธิบายว่า บุคคลรุจกว่าของดำเป็นของ
 ตรงกันข้ามกับของขาว ของขาวเป็นของตรงกันข้ามกับของดำ ได้ด้วยตาบัญญัติ
 ชนิดไร ตาบัญญัติชนิดนั้น ย่อมไม่มีแก่ผู้หนึ่ง ฯ บุคคลนี้แลละ เรียกว่า คนตาบอด
 เพราะไม่มีตาบัญญัติอันจักทำให้เกิดทุกข์ในปัจจุบัน ไม่มีตาบัญญัติอันทำให้เกิด
 ประโยชน์ในภายหน้า ฯ คนที่ ๒ นั้น เรียกว่า คนตาเดียว เพราะมีตาบัญญัติอันให้
 เกิดทุกข์ในปัจจุบันอย่างเดียวเท่านั้น ฯ ไม่มีตาบัญญัติอันทำให้เกิดประโยชน์ใน
 ภายหน้า ฯ บุคคลที่ ๓ นั้น เรียกว่า คน ๒ คา เพราะมีตาครบทั้ง ๒ ด้าน สันเนอ
 ความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า คนในโลกนี้ เมื่อว่าสำหรับภพทุกขัตถ์
 แล้วก็มีอยู่ ๓ จำพวกด้วยกัน คือ คนตาบอดจำพวก ๑ คนตาเดียวจำพวก ๑ คน

๒ ตาจำพวก ๑ ๆ คนตาบอดนั้น ในพระบาลีชี้ไว้ชัดว่า ได้แก่คนไม่มีปัญญาหาทรัพย์ ไม่มีปัญญารู้จักทางธรรม ๆ คนตาเดี่ยวนั้น ได้แก่คนมีปัญญารู้จักหาทรัพย์เท่านั้น ไม่มีปัญญารู้จักทางธรรม ๆ คน ๒ ตานั้น ได้แก่คนมีปัญญารู้จักหาทรัพย์ด้วย มีปัญญารู้จักธรรมด้วย ดังนี้ ๆ คำว่า ทรัพย์นั้น ได้แก่ โลภียทรัพย์ ๆ คำว่า ธรรมนั้น ได้แก่อริยทรัพย์ โลภียทรัพย์นั้น ได้แก่สิ่งที่มีวิญญานและไม่มีวิญญาน อริยทรัพย์นั้น ได้แก่ธรรม ๘ ประการ มีศรัทธาเป็นต้น แต่ในพระบาลีชี้ไว้ชัดว่า ได้แก่สิ่งที่ไม่ดี สิ่งที่มีโทษไม่มีโทษ สิ่งเหลวที่ประณีต สิ่งที่เปรียบด้วยของดำของขาว

การไม่รู้จักหนทางที่จะได้ทรัพย์ซึ่งยังไม่ได้ ไม่รู้จักหนทางที่จะทำทรัพย์ซึ่งได้แล้วให้งอกงามขึ้น กับไม่รู้จักสิ่งที่เป็นกุศลเป็นอกุศล สิ่งที่มีโทษไม่มีโทษ สิ่งเหลวที่ประณีต สิ่งที่เปรียบด้วยของดำของขาว เรียกว่า คนตาบอด ๆ ถ้ารู้จักแต่ทางที่จะให้ได้ทรัพย์ซึ่งยังไม่ได้ รู้จักทางที่จะทำทรัพย์ซึ่งได้แล้วให้งอกงามขึ้นเท่านั้น ไม่รู้จักสิ่งที่เป็นกุศลอกุศล เป็นต้นนั้น เรียกว่า คนตาเดียว ๆ ถ้ารู้จักทั้ง ๒ อย่าง เรียกว่า คน ๒ ตา

คนตาบอด เป็นคนที่เลวกว่าคนตาเดียว คนตาเดียวเลวกว่าคน ๒ ตา ๆ แต่มีปัญหายุ่งยาก ทำอย่างไรจึงจักไม่เป็นคนตาบอด จึงจักไม่เป็นคนตาเดียว จึงจักเป็นคน ๒ ตา ๆ ขอน้อมคำวิสัชนาว่า ไม่อยากให้เป็นคนตาบอด ก็ต้องคบกับคน ๒ จำพวก แล้วพยายามให้ได้ความรู้จากคน ๒ จำพวกนั้น คือ ให้คบคนจำพวกที่สามารถในการหาทรัพย์ ๑ ให้คบคนที่สามารถในทางความรู้ ๑ เมื่อคบคน ๒ จำพวกนี้ได้แล้ว ก็อาจเป็นคน ๒ ตาได้ คือ ถ้าคบคนมีทรัพย์แล้วพยายามให้ได้ความรู้ความเข้าใจว่า เขาทำอย่างไร เขาจึงมีทรัพย์ เมื่อรู้แล้วให้พยายามทำอย่างนั้น เช่นรู้ว่า เขามีทรัพย์ด้วยการขยันทำงาน ก็ให้ขยันทำงาน เขามีทรัพย์ในการขยันทำสวน ก็ให้ขยันทำสวน เขามีทรัพย์ในการค้าขาย ก็ให้ขยันค้าขายดังนี้เป็นต้น แต่มีปัญหามากออกไปว่า ถ้าไม่มีนา ไม่มีสวน ไม่มีทุนค้าขายแล้วจักทำอย่างไร ขอน้อมคำแก้ไขยาก เพราะเหตุว่า คนเกิดมาเป็นคนไม่มีนา ไม่มีสวน ไม่มีทุนค้าขายนั้น ข้อมมีย้อยโดยมาก แต่ที่เขาจะมีนามีสวน มีทุนค้าขาย โดยมากนั้น เขาต้องพยายามศึกษาหาความรู้วิชา แต่ใน

เวลาเป็นเด็กไว้ให้เพียงพอ เมื่อเติบโตขึ้นก็ได้แสวงหาทรัพย์ด้วยความวิชาที่เล่าเรียนไว้นั้น เมื่อได้ทรัพย์แล้วก็อาจขอลา ขอส่วนได้ อาจทำทุนค้าขายได้ แต่กับผู้ที่ไม่ได้เล่าเรียน แต่เมื่อเป็นเด็กเล่า ทำอย่างไรจึงจักมีมา มีส่วน มีทุนค้าขาย ข้อนั้นเป็นของยากที่สุดที่จะทำได้ เพราะเหตุว่า คนไม่มีความรู้ใน ขากที่จะหาทรัพย์ได้ ให้พอขอลา ขอส่วนให้พอเป็นทุนค้าขาย ต้องเป็นคนอดสาหะพยายามอย่างแรงกล้า จึงจักมีทรัพย์พอขอลา ขอส่วนทำมาค้าขายได้

ก็พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก พระองค์ไม่ได้ทรงแสดงไว้ หรือว่าทำอย่างไรจึงจักได้ทรัพย์ ๆ มีคำแก้ว่า ทรงแสดงไว้ ๆ ทรงแสดงไว้อย่างไร ทรงแสดงไว้แก่ใคร ? ทรงแสดงไว้แก่อาพวกยกันย์ ทรงแสดงไว้ว่า

ปฏิรูปการี ชุรวา อฏฐาตา วินฺทเต ธนํ

ดังนี้ ๆ คำที่ทรงแสดงไว้ มีคำแปลว่าอย่างไร ? มีคำแปลว่า คนทำเหมาะ คนหมั่น คนมีฐานะ ย่อมหาทรัพย์ได้ ดังนี้ ๆ คำแปลทั้ง ๓ คำนี้ มีคำอธิบายไว้อย่างไร

คำว่า คนทำเหมาะนั้น ได้แก่คนชนิดไร ได้แก่คนชนิดที่ทำให้เหมาะแก่ทรัพย์ที่จะได้ ๆ ทำอย่างไรจึงเรียกว่า ทำเหมาะแก่ทรัพย์ที่จะได้ ๆ ทำอย่างนั้น คือ ทำให้เหมาะแก่กาละเทศะ ๆ ทำอย่างไร เรียกว่า ทำให้เหมาะแก่กาละเทศะ ๆ คำว่า กาละนั้นได้แก่สิ่งใด ๆ คำว่า เทศะนั้นได้แก่สิ่งใด ๆ มีคำแก้ไขว่า กาละนั้น ได้แก่สมัย คือ เวลาใดสมัยใด คนอื่นเขาทำอย่างไร เขาจึงได้ทรัพย์ ก็ทำอย่างนั้น เมื่อทำอย่างนั้น เรียกว่า ทำเหมาะแก่กาละ ๆ ตนอยู่ในประเทศใด ในประเทศนั้นเขาทำกันอย่างไร เขาจึงได้ทรัพย์ ก็ทำอย่างนั้น เมื่อทำอย่างนั้น ก็เรียกว่า ทำให้เหมาะแก่กาละเทศะ

แต่การที่จะได้ทรัพย์นั้น ต้องทำให้เหมาะแก่กาละเทศะ เมื่อทำให้เหมาะแก่กาละอย่างเดียว ไม่ทำให้เหมาะแก่เทศะด้วย ก็ไม่ได้ทรัพย์ เมื่อทำให้เหมาะแก่เทศะ ไม่เหมาะแก่กาละก็ไม่ได้ทรัพย์ ต้องทำให้เหมาะทั้ง ๒ อย่าง จึงจักได้ทรัพย์ คือ เวลาเราอยู่ในประเทศใด ในบ้านเมืองใด ในกาลเวลาใด เราก็ต้องเอาใจใส่กิจการของเรา ตามสมควรแก่กำลังของเรา แล้วทำให้การงานนั้นสำเร็จไป โดยไม่ล่วงสมัยเวลา ต้องรู้ว่า บ้านเมืองเป็นอย่างไร เวลาเป็นอย่างไร

คนเหล่านี้เป็นมิตรของเรา คนเหล่านี้เป็นสหายของเรา เรามีชาติตระกูล กำลังกาย กำลังใจ ทรัพย์สมบัติบริวารเป็นต้นเช่นนั้น บัดนี้เราต้องทำกิจการของเรา สิ่งนั้นให้สำเร็จไป เมื่อทำได้อย่างนั้น เรียกว่า ทำให้เหมาะแก่โลกีย์

ส่วนพระภิกษุสามเณรที่รักษาศีลให้บริสุทธิ์เป็นต้นนั้น เรียกว่า ทำให้เหมาะแก่โลกุตตรทรัพย์ ฯ คำว่า ผู้มีฐานะ นั้น คือ ผู้มีความเพียรทางกาย ฯ คำว่า ผู้หมั่นนั้น คือ ผู้มีความเพียรทางใจ ฯ ได้ใจความว่า คนมีความเพียรทั้งทางกาย ทางใจ แล้วทำให้เหมาะแก่กาละเทศะ จึงจักได้ทรัพย์เหมือนกับอุพกอันเตवासีกของเศรษฐีคนหนึ่ง ในอดีตกาลเป็นอุทาหรณ์ ฯ คือ อุพกอันเตवासีกของเศรษฐีคนนั้น ได้ทรัพย์ถึง ๔ แสน ด้วยราคาหนึ่งตัว คือ ได้ทรัพย์ ๒ แสนตามลำดับแห่งทรัพย์ภากณิกหนึ่ง และทรัพย์ ๔ กหาปณะ ๑๖ กหาปณะ ๒๔ กหาปณะ พันกหาปณะ ฯ กับทรัพย์อีก ๒ แสน คือ ได้จีดาของอุพกมหาเศรษฐี เพราะฉะนั้น ผู้ใดทำเหมาะ มีฐานะ มีความหมั่นก็ย่อมได้ทรัพย์เหมือนกับอุพกอันเตवासีกของเศรษฐีนั้น

เรื่องอุพกอันเตวาสีก ของอุพกมหาเศรษฐีนั้น ได้เคยแสดงมาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงจักไม่ยกขึ้นแสดงในกถาชั้น แต่ขอท่านผู้ฟังทั้งหลาย จงเข้าใจเถิดว่า อุพกอันเตวาสีกของอุพกมหาเศรษฐีนั้น ได้คบกับผู้มีทรัพย์ คือ อุพกมหาเศรษฐี จึงเป็นคนมีทรัพย์ขึ้นได้ ได้ใจความว่า เมื่อเราอยากมีทรัพย์ ก็ต้องยอมเป็นคนใช้ของผู้มีทรัพย์ แล้วพยายามทำตามอย่างของผู้มีทรัพย์ จึงจักมีทรัพย์ได้ ถ้าเพียงแต่ยอมตนเป็นคนใช้ ของผู้มีทรัพย์เท่านั้น ไม่พยายามเอาความเข้าใจให้ได้ว่า ผู้นั้นเป็นคนมีทรัพย์ได้อย่างไร แล้วทำตามอย่างนั้น ก็จักเป็นคนไม่มีทรัพย์ ถ้าไม่เป็นคนใช้ของผู้มีทรัพย์ ก็ต้องเป็นศิษย์ของผู้มีทรัพย์ เมื่อไม่ได้เป็นศิษย์ก็ต้องเป็นสหาย ในการทำงานทั้งปวง รวมใจความว่า เมื่ออยากมีทรัพย์ ต้องคบกับคนมีทรัพย์ เหมือนดังอุพกอันเตวาสีกของอุพกมหาเศรษฐี เป็นตัวอย่างฉะนั้น เมื่อเป็นคนรู้จักทางหาทรัพย์ ทำทรัพย์ให้เกิดขึ้น ให้เจริญขึ้นได้แล้ว ก็เรียกว่า เป็นคนมีตาข้างหนึ่งแล้ว ไม่ใช่คนตาบอดทั้ง ๒ ข้างแล้วยังบอดอีกข้างเดียวเท่านั้น ควรพยายามทำให้มี ๒ ตาขึ้น คือ ควรพยายามคบหากับบัณฑิต รู้จักทางธรรม แล้วพยายามจดจำซึ่งคำสั่งสอนของบัณฑิตนั้น

เมื่อจดจำคำสั่งสอนของบัณฑิตได้มาก จนรู้จักว่า สิ่งที่เป็นกุศล สิ่งเป็นอกุศล
 สิ่งมีโทษ สิ่งไม่มีโทษ สิ่งเลว สิ่งประณีต สิ่งเปรียบด้วยของดำ สิ่งเปรียบ
 ด้วยของขาว ได้กว้างขวางชัดเจนแล้วเมื่อใด เมื่อนั้นแหละจึงเรียกว่า มีตาคือกตาหนึ่ง
 รวมเป็น ๒ ตาด้วยกัน คือ ลาก่อนเป็นตาทรัพย์ ตาหลังเป็นตาธรรม

แต่คนเราโดยมากที่จะให้พร้อมทั้ง ๒ ตา คือ ทั้งตาทรัพย์ ตาธรรมจึงที่
 อธิบายแล้วนี้ ย่อมหาได้ยาก เพราะโดยมากผู้มั่งมีทรัพย์ก็ย่อมไม่เก่งในทางธรรม
 ส่วนผู้ที่เก่งในทางธรรม ก็ย่อมไม่เก่งในทางทรัพย์มักเป็นอย่างน้อยอยู่เสมอ น้อยนัก
 หนาที่จะเก่งทั้ง ๒ ทาง แต่ถึงอย่างนั้นก็ดี เมื่อผู้มั่งมีทรัพย์จะพยายาม ให้มีธรรม
 หรือผู้มั่งมีธรรมจะพยายามให้มีทรัพย์นั้น ก็ย่อมไม่เหลือวิสัย เว้นแต่จะไม่พยายาม
 เท่านั้น ๆ การที่จะไม่พยายามนั้นเป็นด้วยผู้มั่งมีทรัพย์ ก็ย่อมทนงตัว ไม่อ่อนน้อม
 ถ่อมตัวหาผู้มั่งมีธรรม ส่วนผู้มั่งมีธรรมก็ย่อมทนงตัว ไม่อยากอ่อนน้อมต่อผู้มั่งมีทรัพย์
 พูดอีกอย่างหนึ่งว่า นักปราชญ์ก็ไม่ชอบบงอคนรวย เพราะเขาถือเสียว่าเขาเป็นนัก
 ปราชญ์ เขาอาจคิดหาเงินได้ในเมื่อเขาต้องการ คนรวยก็ไม่ชอบบงอนักปราชญ์
 เพราะเขาเห็นว่าเขารวยแล้ว ไม่ต้องง้อใคร นิสัยคนเรามากเป็นอย่างนี้โดยมาก
 เพราะฉะนั้น จึงไม่ค่อยจะเป็นคนมีตาครบทั้ง ๒ ข้าง มักเป็นคนตาข้างเดียวเสียโดย
 มาก คือ บางคนก็มีแต่ตาหาทรัพย์อย่างเดียว บางคนก็มีแต่ตาหาธรรม คือ ความรู้
 ในทางศีลธรรมอย่างเดียว ไม่สู้จะพร้อมทั้ง ๒ อย่าง

การที่จะให้พร้อมทั้ง ๒ อย่างนั้น ย่อมเป็นของทำได้ยาก เมื่อพร้อมทั้ง ๒
 อย่างแล้วย่อมประเสริฐนักหนา เพราะว่าการมีทรัพย์ ก็ย่อมทำให้เกิดสุขในชั่วชาติหนึ่ง
 ส่วนการมีธรรม คือ มีความรู้ในทางธรรมแล้วปฏิบัติตามทางธรรม คือ รู้ว่าสิ่งใดเป็น
 กุศลก็ทำสิ่งนั้น รู้ว่าสิ่งใดเป็นอกุศลก็ไม่ทำสิ่งนั้น รู้ว่าสิ่งใดไม่มีโทษก็ทำสิ่งนั้น
 รู้ว่าสิ่งใดมีโทษก็ไม่ทำสิ่งนั้น รู้ว่าสิ่งใดเป็นของดี ก็ทำสิ่งนั้น รู้ว่าสิ่งใดเป็นของเลว
 ก็ไม่ทำสิ่งนั้น รู้ว่าสิ่งใดเป็นของดีก็แสวงสิ่งนั้น รู้ว่าสิ่งใดเปรียบด้วยของดำก็ไม่ทำ
 สิ่งนั้น รู้ว่าสิ่งใดเปรียบด้วยของขาวก็ทำสิ่งนั้น ดังนั้น แล้วจึงก็ต้องมีความสุขใน
 ชาติหนึ่ง

มีปัญหว่า สุขในชาตินี้ กับสุขในชาติหน้าซึ่งไหนจะดีกว่ากัน แก้วพท์
เห็นแก่โลกก็ยอมเห็นว่า สุขในชาตินี้ดีกว่าในชาติหน้า ส่วนพท์เห็นกาลไกล ก็ยอม
เห็นสุขในชาติหน้าดีกว่าสุขในชาตินี้ ฯ ก็ความเห็นทั้ง ๒ อย่างนี้ อย่างไหนจะ
ถูกดี แก้วว่า อย่างหลังถูกดี หมายความว่า กวรวเห็นสุขในชาตินี้ ดีกว่าสุขในชาติ
หน้านั้น ยังไม่ถูกดีแท้ เพราะเหตุว่า ชาตินี้ก็ต้องสุขอยู่ไม่นานเท่าไร ส่วน
ชาติหน้านั้นก็ต้องได้สุขอยู่นาน เพราะฉะนั้น การเห็นว่าสุขในชาติหน้าดีกว่าสุข
ในชาตินี้ จึงเป็นการเห็นที่ถูกแท้ ฯ พท์ละอกุศลทำแต่กุศล ละสิ่งที่มีโทษ
ทำแต่สิ่งที่ไม่มียุโทษ ละสิ่งเหลวทำแต่สิ่งดี ละสิ่งเปรียบด้วยของต่ำ คือ หุงจิต
ทั้งปวง ทำแต่ของที่เปรียบด้วยของขาว คือ สุจริตทั้งปวงไว้ในชาตินี้แล้ว ย่อมได้
ไปเกิดในสวรรค์ เสวยทิพย์สมบัติอยู่ตลอดกาลนาน เช่น ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้น
จาตุม ก็ได้สุขอยู่ถึง ๔ ล้านปี ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ก็ได้สุขอยู่ถึง
๔ โกฎิ ๖ ล้านปี เป็นต้น เวลาเกิดมาเป็นคนก็ได้สุขไปอีกหลายร้อยหลายพันชาติ
เพราะฉะนั้น จึงควรที่เราทั้งหลาย จะละบาปทำบุญให้จงได้ จึงจักประเสริฐแท้
สิ้นกระแสนะเสนาในกัณฐ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐ์ที่ ๓๗

คัมภีร์พระปุคคัลลปัญญุต

ว่าด้วยคนมีบุญญาดังพิกขัณฐ์ ดังแผ่นดิน

ภทโม จ ปุคคโล อวุกุชชปญฺโญ อิชะกัจโจ ปุคคโล อารามิ คนตฺวา
โหติ อภิกุขณิ สนฺติเก ชมฺมสฺสวณาย ตสฺส ภิกฺขุ ชมฺมํ เทเสนฺตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปุคคัลลปัญญุต กัณฐ์ที่ ๓๗ ว่าด้วย
คนมีบุญญาดังพิกขัณฐ์ ดังแผ่นดิน สืบต่อไป ตามพระบาลี อรรถกถา อรรถาธิบาย
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธศาสนาน และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนีนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนา
 นั้นว่า คนมีปัญญาตั้งหม้อคว้านั้น ได้แก่คนชนิดไร ? มีคำแก้ไขว่า บุคคล
 บางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อจะฟังธรรมในสำนักภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ ภิกษุ
 ทั้งหลายก็แสดงธรรมซึ่งมีคุณอันดีในท่ามกลางที่สุด พร้อมทั้งอรรถพยัญชนะแก่
 บุคคลนั้น ประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้น
 นั่งอยู่ในอาสนะนั้น แต่จำเบื้องต้นท่ามกลางที่สุด แห่งธรรมเทศนานั้นไม่ได้
 ถึงแม้ว่าลุกจากที่นั่งแล้ว ก็นั่งถึงเบื้องต้นท่ามกลางที่สุด แห่งธรรมเทศนานั้นไม่ได้
 ข้อนั้นอุปมาฉันใด ฯ หม้อคว้านั้นถึงบุคคลที่เฝ้าลงไป น้ำก็ไม่เข้าไปในหม้อนั้น
 ข้อนั้นฉันใด บุคคลบางคนในโลกนี้ ไปสู่อารามเพื่อฟังธรรม ในสำนักภิกษุ
 ทั้งหลายเนื่อง ๆ ภิกษุทั้งหลายก็แสดงธรรม ประกาศพรหมจรรย์มีคุณอันดี
 ในเบื้องต้นท่ามกลางที่สุด พร้อมทั้งอรรถพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์
 บริบูรณ์สิ้นเชิงให้บุคคลนั้นฟัง บุคคลนั้นนั่งอยู่ในที่นั้น ก็จำเบื้องต้นท่ามกลาง
 ที่สุดแห่งธรรมเทศนานั้นไม่ได้ ถึงแม้ว่าลุกจากที่นั่งแล้ว ก็นั่งถึงเบื้องต้น
 ท่ามกลางที่สุดแห่งธรรมเทศนานั้นไม่ได้ บุคคลชนิดนี้แล เรียกว่า บุคคลมีปัญญา
 ตั้งหม้อคว้านั้น ฯ บุคคลมีปัญญาตั้งพริกขี้หน้ได้แก่บุคคลชนิดไร มีคำแก้ไขว่า
 บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้สู่อาราม เพื่อจะฟังธรรมในสำนักภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ
 ภิกษุทั้งหลายก็แสดงธรรม ซึ่งมีคุณอันดีในเบื้องต้นท่ามกลางที่สุด ให้ผู้นั้นฟัง
 ประกาศพรหมจรรย์ คือ แสดงความประพฤตินันบริสุทธิ์ อันบริบูรณ์อันสิ้นเชิง
 ให้ผู้นั้นฟัง เวลาผู้นั้นนั่งอยู่ในที่นั้น ก็จำเบื้องต้นท่ามกลางที่สุดแห่งธรรม
 เทศนานั้นไม่ได้ แต่เวลาลุกไปจากที่นั่งแล้วก็จำไม่ได้ ฯ บุรุษมีงา ข้าวสาร
 แบ้ง ผลพุดชาต่าง ๆ วางอยู่บนตัก เวลาลุกจากที่นั่งโดยความเผลอ ของเหล่านั้น
 ต้องร่วงหล่นสิ้นฉันใด บุคคลบางคนในโลกนี้ได้ไปสู่อาราม เพื่อฟังธรรมใน
 สำนักภิกษุทั้งหลายเนื่อง ๆ ภิกษุทั้งหลาย ก็แสดงธรรมมีคุณอันดีในเบื้องต้น
 ท่ามกลางที่สุดให้ผู้นั้นฟัง ประกาศพรหมจรรย์ คือ แสดงความประพฤตินัน
 บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงให้ผู้นั้นฟัง เวลาผู้นั้นนั่งอยู่ในที่นั้น ก็จำเบื้องต้นท่ามกลาง

ที่สุดแห่งธรรมเทศนานั้นได้ แต่เวลาถูกจากที่นั่งแล้วก็จำไม่ได้ ธรรมเทศนา
เหล่านั้นได้หายไปหมด เหมือนกับขอต่างๆ อันร่วงลงจากพิกขุมาฉะนั้น บุคคล
ชนิดนั้นแล เรียกว่ามีบุญญาดังพิกขุมา ฯ บุคคลที่มีบุญญาดังแผ่นดินนั้น ได้แก่บุคคล
ชนิดใด มีคำแก้ไขว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้ไปสัการามเพื่อฟังธรรมในสำนัก
ภิกษุทั้งหลายเนื่องๆ ภิกษุทั้งหลายก็แสดงธรรมมีคุณอันดีในเบื้องต้น ท่ามกลาง
ที่สุด ให้ผู้นั้นฟัง ประกาศพรหมจรรย์ คือความประพฤติอันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงให้
ผู้นั้นฟัง เวลาผู้นั้นนั่งอยู่ในที่นั้น ก็จำเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด แห่งธรรมเทศนา
นั้นได้ ถึงแม้ว่าเวลาถูกไปจากที่นั่งแล้วก็ยังจำได้ ฯ หม้อที่หงายเมื่อบุคคลเทน้ำลง
ไปน้ำย่อมจ้งอยู่ในหม้อฉันใด บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้ไปสัการามเพื่อจะฟังธรรม
ในสำนักภิกษุทั้งหลายเนื่องๆ ภิกษุทั้งหลายก็แสดงธรรมมีคุณอันดีในเบื้องต้น ท่าม
กลาง ที่สุด พร้อมทั้งอรรถพหุปัญญา ประสาทพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์
สิ้นเชิงให้ผู้นั้นฟัง เวลาผู้นั้นนั่งอยู่ในที่นั้น ก็จำเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดแห่งธรรม-
เทศนานั้นได้ ถึงแม้ว่า เวลาถูกไปจากที่นั่งแล้วก็ยังจำได้ ธรรมเหล่านั้นไม่หายไป
เป็นเหมือนกับน้ำที่อยู่ในหม้อหงายฉะนั้น บุคคลชนิดนั้นแล เรียกว่าบุคคลมีบุญญา
ดังแผ่นดิน ดังนี้ สอนเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า แสดงธรรมนั้น คือ ภิกษุ
ทั้งหลายย่อมละการงานของตน แสดงธรรมให้คนนั้นฟัง ด้วยเห็นว่า อุบาสกมา
เพื่อจะฟังธรรม ฯ คำว่า มีคุณอันดีในเบื้องต้นนั้น คือ ภิกษุทั้งหลายได้แสดงธรรม
ซึ่งเป็นของดี เป็นของงาม เป็นของไม่ควรติเตียน เป็นของไม่มีโทษในเบื้องต้น
แห่งการแสดงธรรม ฯ ในบทนอกจากนี้เหมือนนัยนี้ ฯ คำว่า เบื้องต้นนั้น
หมายถึงเบื้องต้นแห่งการแสดงธรรม ฯ คำว่า ท่ามกลางนั้น หมายถึงท่ามกลางแห่งการ
แสดงธรรม ฯ คำว่า ที่สุดนั้น หมายถึงที่สุดแห่งการแสดงธรรม ฯ โดยเหตุนี้
เมื่อภิกษุทั้งหลายจะแสดงธรรม ก็แสดงให้เบื้องต้นเป็นของดี เป็นของงาม เป็นของ

ไม่มีโทษ ถึงแม้ว่า ในท่ามกลางและในที่สุดก็เหมือนกัน ฯ อันนั้นเป็นเบื้องต้น
 ท่ามกลาง ที่สุดแห่งการแสดงธรรม แต่ว่าเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดแห่งพระพุทธศาสนา
 คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นยังมีอยู่ ฯ คือ บาทแรกแห่งคาถาอันประกอบด้วย
 บาท ๔ เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา อีก ๒ บาท แห่งคาถานั้น เป็นท่ามกลางแห่งเทศนา
 บาทสุดท้ายเป็นที่สุดแห่งเทศนา ฯ คำเริ่มต้นแห่งพระสูตรเหมือนสนธิอันเดียวจัดเป็น
 เบื้องต้น คำที่เป็นอนุสนธิจัดเป็นท่ามกลาง คำลงท้ายแห่งพระสูตรจัดเป็นที่สุด ฯ
 อนุสนธิแรกแห่งพระสูตรมีหลายอนุสนธิจัดเป็นเบื้องต้น อนุสนธิหนึ่ง หรือมาก
 กว่าหนึ่ง ละอนุสนธิแรกนั้นไปจัดเป็นท่ามกลาง อนุสนธิสุดท้ายเป็นที่สุด ฯ อันนั้น
 เป็นนัยแห่งเทศนา คือว่าตามเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดแห่งเทศนา ฯ สำหรับเบื้องต้น
 ท่ามกลาง ที่สุด แห่งเทศนานั้นมีอยู่ว่า ศีลเป็นเบื้องต้น สมาธิเป็นท่ามกลาง
 วิปัสสนาเป็นที่สุด ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า สมาธิเป็นเบื้องต้น วิปัสสนาเป็นท่ามกลาง
 มรรคเป็นที่สุด ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า วิปัสสนาเป็นเบื้องต้น มรรคเป็นท่ามกลาง
 ผลเป็นที่สุด ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า มรรคเป็นเบื้องต้น ผลเป็นท่ามกลาง นิพพาน
 เป็นที่สุด ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า ศีลกับสมาธิเป็นเบื้องต้น วิปัสสนากับมรรคเป็น
 ท่ามกลาง ผลกับนิพพานเป็นที่สุด ฯ คำว่า พร้อมทั้งอรรถนัย คือ แสดงธรรม
 ให้เห็นเนื้อความอันดี ฯ คำว่า พร้อมทั้งพยัญชนะนั้น คือ แสดงธรรม ให้มีอักษร
 บริบูรณ์ ฯ คำว่า บริบูรณ์สิ้นเชิงนั้น คือ แสดงธรรมให้บริบูรณ์เต็มที่ ไม่ให้มี
 บกพร่อง ฯ คำว่า บริสุทธินั้น คือ แสดงธรรมไม่ให้มีทพ่นเพื่อนสงสัย ฯ คำว่า
 ประกาศพรหมจรรย์นั้น คือ ประกาศอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ซึ่งรวมเข้าใน
 ไตรสิกขา อันจัดเป็นวัชรธรรมอันประเสริฐ ฯ คำว่า จำเบื้องต้นไม่ได้ นั้น คือ
 จำคำเริ่มต้นแห่งเทศนานั้นไม่ได้ บุคคลผู้มีปัญญาจำสิ่งใดไม่ได้ ควรเห็นว่าเหมือน
 กับหม้อที่คว่ำ ฯ เวลาได้ฟังธรรมเทศนานั้น เหมือนกับเวลาเทน้ำลงไป ฯ เวลาไม่
 สามารถจำธรรมนั้นได้ ในเวลานั้นอยู่ในที่นั้น เหมือนกับเวลาเปิดปากหม้อไว้แล้ว
 เทน้ำลงไป ฯ เวลาจำไม่ได้นั้น เปรียบเหมือนเวลาที่น้ำไม่ขังอยู่ในหม้อ ฯ บุคคล
 ผู้ที่มีปัญญาดังหม้อคว่ำนั้น คือ มีปัญญาอันหน้าคว่ำลงไป ฯ พระพุทธทวณะต่างๆ

เหมือนกับสิ่งของต่างๆ เวลาที่ฝนจำธรรมได้ในขณะนั่งฟังอยู่นั้น เปรียบเหมือน
ของต่างๆ ยังอยู่ในพกผ้าขณะหนึ่งอยู่ ๆ เวลาผู้นั้นลุกไป นึกถึงธรรมนั้นไม่ได้นั้น
เปรียบเหมือนสิ่งของต่างๆ ได้หล่นจากพกลงไป ในเวลาลุกขึ้นด้วยความพลั้งเผลอ
ฉะนั้น ๆ บุคคลชนิดนี้ เรียกว่า คนมีปัญญาดังพกผ้า ๆ บุคคลผู้มีปัญญากว้างขวาง
ดังแผ่นดินนั้น เปรียบเหมือนกับหม้อหงายซึ่งเปิดปากไว้ ๆ การจำธรรมได้ในขณะ
หนึ่งอยู่นั้น เปรียบเหมือนการที่น้ำซึ่งอยู่ในหม้อ ๆ การที่ผู้นั้นลุกไปแล้วยังจำ
ธรรมได้ เปรียบเหมือนน้ำที่ไม่รั่วไหลจากหม้อ ๆ บุคคลชนิดนี้ ได้แก่บุคคลผู้มี
ปัญญาอันกว้างขวาง ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

อรรถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า บุคคล ๓ จำพวกซึ่งแสดงมาแล้ว
มีการเปรียบกลั่นกันอยู่ คือ จำพวกแรกเปรียบด้วยหม้อคว่ำ จำพวกที่ ๒ เปรียบ
ด้วยพกผ้า จำพวกที่ ๓ เปรียบด้วยพณพสุธา แต่ในอรรถกถาจำพวกที่เปรียบ
ด้วยพกผ้านั้น เหมือนกับหม้อหงายที่เปิดปากไว้ เพราะฉะนั้น เมื่อเปรียบ
อีกนัยหนึ่งก็จะเป็นการเหมาะคือ จำพวกที่ธรรมไม่เข้าหู ในขณะหนึ่งฟัง
และเวลาลุกไปแล้วนั้น เปรียบด้วยหม้อคว่ำ เพราะธรรมดาหม้อคว่ำ ถึงจะ
เหล่าน้ำไปมากก็ไม่เข้าในหม้อ ๆ จำพวกที่ ๒ คือ จำพวกที่ธรรมเข้าหู ในขณะ
นั่งฟัง แต่เมื่อลุกไปก็ลืมเสียสนั่น ควรเปรียบด้วยหม้อหงาย จำพวกที่ ๓
ที่ธรรมเข้าหูไปฝังอยู่ในใจ ทั้งในเวลาหนึ่งฟังและเวลาลุกไปนั้น ควรเปรียบ
ด้วยพณแผ่นพสุธาอันกว้างขวาง เพราะเหตุว่า พณแผ่นพสุธาที่กว้างขวางนั้น
ย่อมเป็นที่รับรองคน สัตว์ สิ่งของทั้งปวง ไม่ว่าสิ่งใดก็รับไว้ได้สนั่น ดังนี้ ๆ
ข้อสำคัญในธรรมเทศนาที่นี้ ก็มีย่อว่า ทำอย่างไรเมื่อไปฟังธรรมหรือ
ฟังศิลปวิทยา ซึ่งไม่มีโทษ จึงจักจำได้ไม่เป็นดังหม้อคว่ำ สิ่งของตนฟังนั้นจึงจัก
เข้าไปในหู ฝังอยู่ในใจได้ทั้งในเวลาหนึ่งฟัง และเวลาลุกไปจากที่ฟังแล้ว
อันนั้นแหละเป็นของสำคัญ การที่จะทำให้เป็นคนอย่างนั้นได้นั้น ไม่ใช่เป็นของ
ง่าย ต้องเป็นของยาก เพราะเหตุว่า การที่จะให้เป็นอย่างนั้นได้ต้องอาศัยสติ

ปัญญา อันได้อบรมมาทั้งในชาติหนึ่ง ในชาติก่อน ๆ คือ ถ้าในชาติหนึ่งได้อบรมความรู้
 วิชาในทางคตโลก คตธรรมไว้แล้ว มาในชาตินี้ก็ยิ่งทำให้มีสติปัญญาจดจำสิ่ง
 ต่าง ๆ ได้ เหมือนดังพระอานนทเถระเจ้าเป็นอทาหารณ์ ๆ กล่าวคือ พระอานนท-
 เถระเจ้านั้น ได้จดจำพระพุทธรูจนะไว้ได้สนิทแจ้ง เมื่อได้ฟังธรรมอันใดก็จดจำได้สนิท
 พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้ฟังเพียงครั้งเดียว ก็จดจำได้ไม่รู้จักลืมเลย ทั้งจดจำได้
 เริ่มแต่เวลาได้ฟังจนกระทั่งสิ้นอายุของท่าน ก็ยังไม่หลงลืมแม้แต่บทหนึ่งบทใด อายุ
 ของท่านถึงแม้ว่า จะยืนถึง ๑๒๐ ปีก็ดี ธรรมที่ท่านได้ยินได้ฟังทั้งสิ้นใน ๘ หมื่น
 ๔ พันพระธรรมชั้นนั้น ก็ยังปรากฏในใจของท่านอยู่ ยังเป็นเหมือนน้ำมันราชสีห์
 ที่ใส่ไว้ในหม้อทองคำฉะนั้น คือ ธรรมดาน้ำมันราชสีห์ ซึ่งใส่ไว้ในหม้อทองคำนั้น
 ย่อมไม่รู้จักแห้งไม่รู้จักซึมยักคั่งท่อยเสมอไป ข้อนั้นใด ความจำของพระอานนท-
 เถระเจ้านั้น ๆ การที่เป็นอย่างนั้นได้ ก็ด้วยบัพพवासนาบารมที่ท่านได้เคย
 อบรมไว้ในชาติก่อนเป็นอันมากแล้ว สำหรับบุคคลอื่นที่มีความจดจำดี ก็ล้วนเป็นผู้
 ได้เคยอบรมสติปัญญาไว้ในอดีตชาติมาแล้วทั้งสิ้น ๆ การให้ธรรมเป็นทาน คือ
 การแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟังก็ดี การบอกศิลปวิทยา ซึ่งไม่มีโทษให้แก่ผู้อื่นก็ดี การให้
 หนังสืออันว่าด้วยคตโลก คตธรรม หรือว่าด้วยศิลปวิทยาน่าหาโทษมิได้แก่ผู้อื่นก็ดี
 ก็เป็นอุปนิสัยบงจักษ์ให้เป็นผู้มีสติปัญญาดี มีความจดจำดี มีความนึกคิดดี มีความ
 คิดละเอียดกว้างขวางดี มีความคิดคล่องแคล่วว่องไวในอนาคตภพภาคหน้า ๆ
 สำหรับผู้ที่ไม่ได้เคยอบรมสติปัญญาไว้ เมื่ออยากให้เป็นผู้มีสติปัญญาดีในชาตินี้
 ควรทำตามถ้อยคำของพระพุทธเจ้า ที่ได้ทรงแสดงแก่อาฬวกยักษ์ซึ่งจะได้ ๆ คือ
 อาฬวกยักษ์กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ถกสุ ลกเต ปณณิ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 บุคคลทำอย่างไรจึงจักได้ปัญญา ๆ พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบว่า สททหาโน อรหตฺติ
 ธมมํ นิพพานปตติยา สุตฺตสฺส ลกเต ปณณิ อปฺปมตฺโต วิจกฺขโน ซึ่งแปลว่า
 บุคคลผู้เชื่อถือธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลาย เพื่อให้บรรลุนิพพาน ผู้ไม่ประมาท
 ผู้หลักแหลม ผู้ฟังดี ย่อมได้ปัญญา ดังนี้ ๆ ในพระพุทธรูจนะที่ตรัสตอบแล้วนี้
 มีคำอธิบายว่า คำว่า ผู้เชื่อถือนั่น ได้แก่ผู้ศรัทธา ๆ คำว่า ผู้ฟังคณ ได้แก่ผู้

ตั้งใจฟัง ๆ คำว่า ผู้ไม่ประมาทนั้น คือ ผู้ไม่ส่งใจไปอื่น ๆ คำว่า ผู้หลักแหลม นั้น
 คือ ผู้มีความคิด ๆ ธรรม ๔ อย่างนั้นแลเป็นเหตุให้ได้ปัญญา ๆ ก็ธรรม ๔ อย่างนั้น
 เป็นเหตุให้ได้ปัญญาอย่างไร ? เป็นเหตุให้ได้ปัญญาอย่างนั้น คือ ความเชื่อธรรมของ
 พระอรหันต์นั้น เป็นเหตุให้เดินตามทางที่จะให้ได้ความรู้ทั้งในทางโลกีย์ และ
 ทางโลกุตระ เพราะเมื่อเชื่อถือธรรมของพระอรหันต์แล้ว ก็เป็นเหตุให้อยากฟัง
 เมื่อได้ฟังก็เป็นเหตุให้ได้ความรู้ต่าง ๆ หรือเป็นเหตุให้ได้านิสงส์แห่งการฟังธรรม ๆ
 การฟังนั้น คือ การฟังโดยเคารพ การตั้งใจฟัง ฟังแล้วจำไว้ จำไว้แล้วตรึกตรอง
 ตรึกตรองแล้วกระทำตาม เมื่อกระทำตามก็เป็นเหตุให้ได้ความรู้ ในสิ่งที่ตนกระทำ
 นั้นมากขึ้น ๆ ความไม่ประมาทนั้น คือความเอาใจใส่ในสิ่งใด ก็ข่มไม่ลืม
 สิ่งนั้น เมื่อไม่ลืมสิ่งที่ตนได้รู้ ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟังมาแล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิด
 ความรู้ ความเข้าใจในสิ่งนั้น ๆ ยิ่งขึ้น ความหลักแหลม นั้น คือ ความฉลาดใน
 การถือเอา ได้แก่เมื่อได้ยินได้ฟังสิ่งใดแล้ว ก็รู้จักสิ่งควรจำไปใช้ และสิ่งที่ไม่
 ควรจำไปใช้ คือ รู้ว่าเรื่องนมนสำคัญอยู่ตรงนั้น แล้วจำมั่นไว้ใช้ต่อไป เมื่อทำได้
 อย่างนั้น ก็เป็นเหตุให้ได้ปัญญาทั้งทางโลกีย์ ทั้งทางโลกุตระ ดังนี้ ๆ เพราะฉะนั้น
 ผู้ที่อยากทำตนให้เป็นคนเหมือนหม้อหงาย หรืออยากทำตนให้เป็นคนมีปัญญา
 กว้างขวางดังแผ่นดินแล้ว จงอบรมคุณธรรม ๔ ประการ คือ สัทธา ความเชื่อถือ ๑
 สุตสุสา คือความฟังดี ๑ อปมัตตา คือความไม่ประมาท ๑ วิจักขณตา คือความ
 รู้จักเลือกถือเอา ๑ รวมเป็นคุณธรรม ๔ ประการด้วยกัน ดังนี้ ๆ เพราะเมื่อจำ
 คุณธรรม ๔ ประการนี้ได้แล้ว ก็พยายามทำตนให้เป็นคนมีคุณธรรม ๔ ประการนี้
 คือ เบื้องต้นให้เป็นคนมีสัทธา เชื่อถือว่า ธรรมคำสั่งสอนของนักปราชญ์ทั้งสนั่น
 เป็นของดีทั้งนั้น ศิลปวิทยา ทศรุตอาจารย์สอนให้มัน เป็นของดีทั้งนั้น เมื่อมีความ
 เชื่อถือประจักษ์ใจอย่างนั้นแล้ว เวลาได้ยินได้ฟังก็จักเกิดคุณธรรมข้อที่ ๒ คือ สุตสุสา
 การฟังดี อันได้แก่การตั้งใจฟังขึ้น ๆ จะเกิดคุณธรรมข้อที่ ๓ คือ อปมัตตา
 ความไม่ประมาทขึ้น ๆ จักเกิดคุณธรรมข้อที่ ๔ คือ วิจักขณตา ความหลักแหลม
 คือ ความรู้จักจดจำสิ่งที่ดีไว้ใช้ เมื่อผู้ใดทำได้อย่างวามาน นั้นก็จักเป็นคนมี
 ปัญญาตั้งมั่นอย่างหม้อหงาย หรือตั้งแผ่นดินพสุธาอันกว้างขวางเป็นแน่แท้ เมื่อเป็นผู้มีสวั

บัญญัติตั้งพื้นแน่นพสุธาอันกว้างขวางแล้ว ต้องการสิ่งใดก็จักได้สิ่งนั้นสมประสงค์
 ต้องการโลกียทรัพย์ ก็จักได้โลกียทรัพย์ ต้องการโลกุตตรทรัพย์ ก็จักได้โลกุตตร-
 ทรัพย์ ต้องการโลกียสุขก็จะได้โลกียสุข ต้องการโลกุตตรสุข ก็จักได้โลกุตตรสุข
 เป็นแน่แท้ไม่สงสัย เพราะเหตุว่า สิ่งทั้งปวงย่อมสำเร็จได้ด้วยปัญญา ๑ ปัญญา
 นรานํ รตนํ เพราะปัญญาเป็นดวงแก้วอันประเสริฐของนรชนทั้งหลาย นกขัตต-
 ราชาริว เพราะปัญญาเปรียบเหมือนกับพระราชาแห่งดาวทั้งหลาย คือ พระจันทร์
 อันส่องสว่างอยู่ในท้องฟ้าฉะนั้น สันกระแสเทศนาในกัมมัตถ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัมมัตถ์ที่ ๓๘

คัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ

ว่าด้วยผู้ไม่ปราศจากราคะทั้งในกามและภพเป็นต้น

กตโม จ ปุคฺคโล กามสฺส จ ภเวสฺส จ อวิตราโค โสตาปนฺนสกทาคามิโน
 อิมํ ปุคฺคลา กามสฺส จ ภเวสฺส จ อวิตราคาคิ.

ธ บัณฑิต อาตมภาพจักแสดงคัมภีร์พระปกคัลลบัญญัติ กัมมัตถ์ที่ ๓๘ ว่าด้วยผู้ไม่
 ปราศจากราคะทั้งในกามและภพ ผู้ปราศจากราคะในกาม ไม่ปราศจากราคะในภพ
 ผู้ปราศจากราคะทั้งในกามและในภพ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ-
 ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานี้ว่า
 บุคคลผู้ไม่ปราศจากราคะทั้งในกามและในภพนั้น ได้แก่บุคคลชนิดใด แก้วว่า

ได้แก่พระโสดาบัน พระสกทาคามี ฯ พระโสดาบัน พระสกทาคามีเหล่านั้นแล
เรียกว่าผู้ไม่ปราศจากโรคทั้งในกามและในภพทั้งหลาย ฯ บุคคลผู้ปราศจากโรค
ในกามแต่ไม่ปราศจากโรคในภพนั้น ได้แก่บุคคลชนิดใด แก้วว่า ได้แก่พระอนาคามี
พระอนาคามีเรียกว่า ผู้ปราศจากโรคในกามทั้งหลาย แต่ไม่ปราศจากโรคในภพ
ทั้งหลาย ฯ บุคคลผู้ปราศจากโรคทั้งในกามและในภพทั้งหลายนั้น ได้แก่บุคคล
ชนิดใด แก้วว่า ได้แก่พระอรหันต์ พระอรหันต์นั้นแหละเรียกว่า ผู้ปราศจากโรค
ทั้งในกามและในภพทั้งหลาย ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนอความในอรรถกถาว่า พระโสดาบัน พระสกทาคามีฉนโค
แม้ปุถุชนทั้งหลายก็ฉนนั้น คือ ปุถุชนทั้งหลายไม่ปราศจากโรคในกามคุณ ๕ และ
ในภพ ๓ ฯ แต่ไม่ได้นับปุถุชนเข้าในฉนนี้ เพราะปุถุชนเป็นผู้ไม่มีบุญญา ฯ
ช่างไม่ฉลาดเข้าไปสู่ป่าเพื่อต้องการทัฬหสัมภาระ แต่ไม่ตัดต้นไม้ที่ตนพบเห็น
เรื่อยไป ต้นไม้เหล่าใดสมควรแก่ทัฬหสัมภาระ ก็ตัดเฉพาะต้นไม้เหล่านั้นฉนโค
ถึงแม้ในทณกฉนนั้น คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนับเข้าแต่อริยสาวกผู้เป็น
ชาติแห่งผู้มีบุญญาเท่านั้น ฯ ไม่ทรงนับปุถุชนเข้า เพราะปุถุชนไม่มีชาติแห่งผู้มี
บุญญา ฯ คำว่า ปราศจากโรคในภพทั้งหลายนั้น คือ ปราศจากโรคในกาม-
คุณ ๕ คำว่า ไม่ปราศจากโรคในภพทั้งหลายนั้น คือ ไม่ปราศจากโรคในรูปภพ
อรูปภพ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนอความในอรรถาธิบายว่า พระอริยเจ้า ๔ คู่ ๘ จำพวก คือ
พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามีมรรค พระสกทาคามีผล
พระอนาคามีมรรค พระอนาคามีผล พระอรหันต์มรรค พระอรหันต์ผล

ซึ่งบ่อลงเป็น ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์
นั้น บ่อแบ่งเป็นอีก ๓ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามีเป็นจำพวกหนึ่ง พระ
อนาคามีเป็นจำพวกหนึ่ง พระอรหันต์เป็นจำพวกหนึ่ง ๑ ที่แบ่งเป็น ๓ จำพวกนี้
เพราะออรากะ คือความยินดีเป็นเกณฑ์บ้าง คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามียังไม่
ปราศจากรากะในกาม ในภพ คือ ยังมีความยินดีอยู่ในกาม ในภพ ๑ พระ
อนาคามี หมดความยินดีในกามแล้วแต่ยังไม่หมดความยินดีในภพ ๑ พระอรหันต์
หมดความยินดีทั้งในกาม ในภพ ดังนี้

คำว่า กามนั้น ในอรรถกถาว่า ได้แก่กามคุณ ๕ ๑ คำว่า กามภพนั้น ได้แก่
รูปภพ อรูปภพ ๑ กามคุณ ๕ นั้น ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ๑
รูปนั้น ได้แก่รูปของคณัตว์สิ่งของ ๑ เสียงนั้น ก็ได้แก่เสียงของคณัตว์สิ่งของ ๑
กลิ่นนั้น ก็ได้แก่กลิ่นของคณัตว์สิ่งของ ๑ รสนั้น ก็ได้แก่รสของคณัตว์สิ่งของ ๑
โผฏฐัพพะนั้น ก็ได้แก่โผฏฐัพพะของคณัตว์สิ่งของ ๑ ที่เรียกว่ากามคุณนั้น
ก็เพราะรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทั้ง ๕ อย่างนี้ บ่อเป็นที่รักใคร่พอใจ
ของสัตว์โลกทั้งหลาย ๑ สัตว์โลกทั้งหลาย บ่อรักใคร่ชอบใจอยู่ในรูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะทั้ง ๕ นี้นั้น แท้ทั้งนั้น แม้แต่พระอริยเจ้าชั้นพระโสดาบัน
ชั้นพระสกทาคามี ก็ยังรักรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะทั้ง ๕ น้อย ๑ ที่ว่า
พระอริยเจ้าชั้นพระโสดาบัน พระสกทาคามี ยังรักรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ทั้ง ๕ น้อยนั้น เช่นใครเป็นตัวอย่าง ๑ มีคำแก้วว่า เช่นนางวิสาขามหาอุบาสิกา หรือ
ธิดาแห่งเศรษฐีคนหนึ่งเป็นตัวอย่าง ๑ กล่าวคือ นางวิสาขามหาอุบาสิกานั้น ได้เป็น
พระโสดาบันแต่เวลาอายุได้ ๗ ขวบ แต่ถึงอย่างนั้นก็ ยังมีความรักใคร่ในบุรุษอยู่
เมื่ออายุได้ ๑๖ ปี ก็ยังได้แต่งงานกับปุณณวัชฌณกุมาร บุตรมหาราชเศรษฐี จนมีบุตร
ธิดาด้วยกันถึง ๒๐ คน แล้วก็อยู่ด้วยกันไปจนตลอดชีพ เพราะฉะนั้นจึงว่า พระ
โสดาบัน ก็ยังมีความรักใคร่ในกามคุณ ๕ อยู่ เมื่อนางวิสาขามหาอุบาสิกาสิ้นชีวิตแล้ว
ก็ได้ขึ้นไปเกิดในดุสิตสวรรค์ ยังยินดีอยู่ในทิพย์สมบัติในสวรรค์อีก แต่จักไม่ได้
กลับลงมาเกิดในมนุษยโลกนี้อีก จักได้สำเร็จมรรคผลนฤพานในสวรรค์โน้น

ทว่าฉันมีผลกับคำว่า พระโศดาบันต้องเกิดอีกชาติหนึ่งบ้าง ๒ ชาติ ๓ ชาติ ตลอดถึง ๖ ชาติบ้าง ๘ ชาติบ้างหรือ ฯ แก้วว่า ไม่ผิด เพราะเหตุว่า ในอรรถกถา คัมภีร์ปรมัตถทีปนีได้อธิบายไว้ว่า บุคคลที่ได้สำเร็จมรรคผลนฤพานอยู่ในสวรัคันนั้น ก็มียุเป็นอันมาก พระโศดาบัน พระสกหากามี ที่ได้ขึ้นไปเกิดในสวรัคแล้ว สำเร็จมรรคผลนฤพานอยู่ในสวรัคันนั้นก็มียุเป็นอันมาก ฯ สำหรับพระโศดาบัน ที่ไม่กลับลงมาเกิดในมนุษย์โลกอีกนั้น มีอนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขาอุบาสิกา จูพรตเทวบุตร มหารตเทวบุตร อนเนกวันณเทวบุตร ท้าวสักกเทวราช นาคทัตตเทวบุตร เป็นต้น ฯ คือ พระโศดาบันที่ไม่ได้กลับลงมาเกิดในมนุษย์โลกอีกนั้น ได้ทำคุณให้บริสุทธิ์ในเทวโลก แล้วได้ขึ้นไปเกิดในอกนิฏฐพรหมโลก แล้วปรินิพพานในอกนิฏฐพรหมโลกนั้น ดังนี้

ในอรรถกถาคัมภีร์นี้กล่าวไว้อย่างนี้ เพราะฉะนั้นจึงว่า ข้อที่นางวิสาขา ไม่ได้กลับลงมาเกิดในโลกมนุษย์อีกนั้น เป็นการไม่ผิดด้วยประการดังนี้ ฯ ข้อที่ว่า พระโศดาบันยังยินดีอยู่ในกามคุณ ๕ เหมือนกับธิดาเศรษฐีอีกคนหนึ่ง เป็นตัวอย่างนั้น ก็อย่างไร ฯ คือ ในคัมภีร์พระธรรมบทได้กล่าวไว้ว่า ธิดาแห่งเศรษฐีคนหนึ่ง ในกรุงราชคฤห์เป็นพระอริยโศดาบัน แต่อยู่มาวันหนึ่ง ธิดาเศรษฐีคนนั้นได้แลดูลงไปทักนจากหน้าต่างปราสาทชั้นบน ก็ได้เห็นนายพรานคนหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่า นายกุกกุณมิต ซึ่งเป็นคนตักเนื้อป่ามาเนื้อป่ามาขายเลี้ยงชีวิต ได้บรรทุกเนื้อเข้าไปขายในกรุงราชคฤห์ ก็เกิดมีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ จึงได้ให้สาวใช้คนหนึ่ง นำของฝากไปให้ด้วยสั่งว่า เจ้าจงเอาของฝากไปให้แก่นายพรานคนนั้นแล้ว จงถามให้รู้ว่าเขาจะกลับเวลาไหน ฯ สาวใช้ก็นำของฝากนั้นไปให้แก่นายพรานคนนั้น แล้วถามว่าจะกลับไปเมื่อไร ฯ นายพรานคนนั้นตอบว่า วันนี้จักขายเนื้อเสียก่อน พรุ่งนี้เช้าจึงจะกลับออกไปทางประตูเมืองทางโน้น ฯ สาวใช้ได้ฟังถ้อยคำดังนี้แล้วก็กลับไปบอกแก่ธิดาเศรษฐี ฯ ธิดาเศรษฐีก็ได้จัดเอาเครื่องนุ่งห่ม และสิ่งของที่ควรจะต้องไปได้ไว้ให้พร้อม พอเช้าขึ้นก็นุ่งผ้าเก่าออกจากเรือนไปกับพวกทาส ท่อเอาหาบนำเหมือนกับจะลงไปตักน้ำที่ท่าหน้า พอไปถึงที่นั้นแล้วก็ขึ้นรอนายพรานนั้น

อยู่ในที่นั้น ๑ นายพรานคนนั้นก็ขับเกวียนออกไปแต่เช้า ๑ ธิดาเศรษฐีนั้นก็ได้เดินตามหลังเกวียนไปโดยลำพังผู้เดียวไม่เกี่ยวกับพวกสาวใช้ ๑ พอนายพรานนั้นแลเห็นก็กล่าวขึ้นว่า ฉันไม่รู้จักเธอว่าเป็นธิดาของใคร เธออย่าตามฉันมา ธิดาเศรษฐีก็ตอบว่าเธอไม่ได้ร้องเรียกฉัน แต่ฉันได้มาตามใจของตนเอง เธอจงเร่งขับเกวียนของเธอไปเถิด ๑ นายพรานนั้นก็ห้ามแล้วๆ เล่าๆ ว่า เจ้าอย่าตามฉันมาเลย ๑ ธิดาเศรษฐีนั้นจึงว่า การที่จะห้ามสรีรังฆมาหาตนย่อมไม่สมควร ๑ นายพรานนั้นก็รู้ว่าธิดาเศรษฐีนั้น ออกมาหาตนโดยไม่สงสัย จึงได้ขับธิดาเศรษฐีนั้นขึ้นสู่เกวียนแล้วก็ขับไป ๑ ฝ่ายเศรษฐีผู้เป็นมารดาบิดาก็ให้คนเที่ยวค้นหาธิดานั้นทั่วไปทุกแห่งหนเมื่อไม่พบเห็นก็เข้าใจว่าตาย จึงได้ทำบุญอุทิศให้ ๑ ธิดาเศรษฐีนั้นได้อยู่กับนายพรานนั้นจนมีบุตรด้วยกันถึง ๑ คน ดังนี้ ๑ เรื่องธิดาเศรษฐีคนนั้นชี้ให้เห็นว่า พระโศดาบันก็ยังมีความรักอยู่เหมือนปลุชน ๑ ถ้าไม่รักเหมือนปลุชนก็ย่อมไม่ติดตามบุชายไป ๑ การที่ธิดาเศรษฐีนั้นได้ติดตามนายพรานนั้นไป ก็เหมือนกับหญิงปลุชนที่ติดตามผู้ชายไปฉะนั้น

หากจะมีคำถามขึ้นว่า พระโศดาบันยังรักแรงกล้าถึงกับตามผู้ชายไปอย่างนั้น เทียบหรือ ๑ แก้วว่า อย่างนั้น ๑ ก็ถ้าอย่างนั้น พระโศดาบันกับปลุชนจะต่างกันอย่างไร ๑ แก้วว่า ต่างกันอย่างนี้ คือ พระโศดาบันย่อมไม่ทำบาปเพราะความรัก ย่อมไม่ฆ่าตัวตายเพราะความรัก ส่วนปลุชนย่อมทำบาปเพราะความรัก ย่อมฆ่าตัวตายเพราะความรัก กล่าวคือ เมื่อปลุชนมีความรักแรงกล้าขึ้นมาแล้ว เมื่อไม่สมประสงค์โดยทางชอบ ก็พยายามโดยทางผิด เมื่อพยายามโดยทางผิดก็เป็นอันทำบาป ๑ เวลาปลุชนมีความรักแรงกล้าแล้ว ย่อมทำปาณาติบาตได้ ทำอทินนาทานได้ ทำกาเมสุมิจฉาจารได้ กล่าวเท็จได้ ดื่มสุราเมรัยได้ ส่วนพระโศดาบันย่อมทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท สุราเมรัย เพราะความรัก หรือเพราะความเกลียดชังไม่ได้เป็นอันขาด ๑ ความรักของปลุชน ย่อมนำไปสู่อบายได้ ส่วนความรักของพระโศดาบัน ย่อมนำไปสู่อบายไม่ได้ ๑ คือ ความรักของปลุชน ย่อมนำปลุชนให้ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ คือ นรก เปต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉานได้ เหมือนกับความรักของหญิงคนหนึ่งซึ่งฆ่าสามีตาย เพราะรักน้องชายสามเป็นตัวอย่างฉะนั้น ส่วนความรัก

ของพระโศดาบันนั้น ข้อมรักไม่แรงกล้าถึงกับทำบาปกรรมดังปุณฺณ ๑ ก็การที่
 ลูกสาวเศรษฐีคนนั้นได้รักนายพรานถึงกับติดตามไปนั้น จะเรียกว่าไม่แรงกล้าหรือ ๑
 แก้วว่า ไม่แรงกล้า ๑ ก็ถ้าไม่แรงกล้าเหตุไรจึงตามเขาไป ๑ ที่ตามเขาไปนั้นเป็น
 เพราะนางเห็นว่าไม่เป็นบาปอกุศลอันใด เป็นแต่ทำให้เสียชื่อเสียงแห่งตระกูลวงศ์
 วานเท่านั้น เพราะฉะนั้น นางนั้นจึงได้ติดตามนายพรานนั้นไป ๑ ก็พระโศดาบัน
 ได้ละกิเลส ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมพัทธปรามาสแล้วมิใช่หรือ ๑
 ใช่ ๑ ก็ถ้าใช่เหตุไรพระโศดาบันจึงยังมีความรักใคร่ในร่างกายอยู่ ๑ คำว่า ละสัก-
 กายทิฏฐินั้น ก็คือละความถือว่าร่างกายเป็นเราเป็นเขา เป็นของสวของงามดังนั้น
 มิใช่หรือ ๑ แก้วว่า ไม่ใช่ ๑ ถ้าไม่ใช่ คำว่า ละสักกายทิฏฐินั้น คือ ละอย่างไร ๑
 คือ ละความเห็นว่าเป็นฉันท์ ๕ เป็นตัวตน หรือตัวตนเป็นฉันท์ ๕ ไม่ถือว่าฉันท์ ๕ เป็น
 ตัวตน ไม่ถือว่าตัวตนเป็นฉันท์ ๕ ไม่ถือว่าฉันท์ ๕ มีอยู่ในตัวตน หรือตัวตนมีอยู่
 ในฉันท์ ๕ ถือแต่ว่าเป็นแต่ส่วนหนึ่งๆ แห่งกายใจเท่านั้น การไม่ถืออย่างนี้ ไม่ใช่
 เป็นการละความรักใคร่พอใจ ๑ เป็นแต่ละความเข้าใจผิดว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นตัวตน
 เท่านั้น ๑ ก็การละได้อย่างนี้ ไม่ทำให้ความรักน้อยเบาบางลงหรือ ๑ แก้วว่า
 การละอย่างนี้ ก็ทำให้ความรักน้อยเบาบางลง ๑ ก็เมื่อว่าทำให้ความรักน้อยเบาบาง
 ลงแล้ว เหตุไรลูกสาวเศรษฐีนั้นจึงตามนายพรานไป ๑ แก้วว่า ที่ตามนายพราน
 ไปนั้น ไม่ใช่ความรักแรงกล้าที่จะพาไปอบาย คือ ความรักอันแรงกล้าซึ่งจะพาไป
 อบายภูมินั้น พระโศดาบันละได้ขาดแล้ว ๑ พระโศดาบันนั้น ข้อมละบาป
 อุกุศลทุจริตที่จะทำให้เกิดตนไปเกิดในอบายภูมิได้สิ้น

ที่มานเพื่อชี้ให้เห็นว่า พระโศดาบันยังมีความรักคล้ายกับปุณฺณ เพราะ
 ฉะนั้น ในพระบาลี อรรถกถาจึงว่า พระโศดาบัน พระสกทาคามี ยังไม่
 ปราศจากราคะในกามคุณ ๕ ในภพ ๓ ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ๑ ก็พระอนาคามี
 นั้น เป็นผู้ละความยินดีในกามคุณ ๕ ได้ขาด เช่นอย่างวิสาขอุบาสกเป็นตัวอย่าง
 อย่างฉะนั้น ๑ กล่าวคือ วิสาขอุบาสกเป็นเศรษฐีอยู่ในกรุงสาวัตถี ได้ออก
 ไปฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทุกวัน อยู่มาวันหนึ่งได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี
 ด้วยได้ฟังพระธรรมเทศนา เวลากลับจากฟังพระธรรมเทศนาแล้ว ก็ตั้งหน้า

ตรงไปบ้าน ฯ ตามปกติธรรมดา นั้น เมื่อวิสาขบูชาสกนกลับไปถึงบ้าน นาง
 ธรรมทินนาผู้เป็นภรรยา ก็ออกไปรอรับที่ประตู ได้ยื่นมือให้จับขึ้นบันได ทั้งยิ้มแย้ม
 รับอย่างหวานใจทุกครั้งไป ฯ แต่ในเย็นวันนั้น นางธรรมทินนา รู้สึกแปลกใจมาก
 ด้วยเวลาส่งมือให้แก่วิสาขบูชาสกนอย่างที่เคยมา วิสาขบูชาสกนก็หตมือเสีย เวลา
 ยืนให้ ฝ่ายวิสาขบูชาสกนก็ไม่ยอมตอบ วิสาขบูชาสกนไม่ยอมเกาะมือขึ้นบันไดเหมือน
 อย่างแต่ก่อนมา นางธรรมทินนาก็นึกเอะใจว่า วันนั้นท่านเศรษฐีคงมีเรื่องผิดใจ
 อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่ แต่เอาเถิดเมื่อท่านเศรษฐีบริโภคอาหารอิ่มหน้าสำราญแล้ว
 ก็จกักรัน คิดแล้วก็จัดแจงยกสำรับเข้ามาให้ แต่วิสาขบูชาสกนได้บอกปฏิเสธเสียว่า
 แดวันนีไปเราไม่บริโภคอาหาร ในเวลาดังแต่เที่ยงแล้วไปจนกระทั่งตะวันตกมาใหม่
 อีกแล้ว ทั้งทรัพย์สินสมบัติอันใดที่มีอยู่ในบ้านเรือนของเราทั้งสิ้น ก็จะเป็นของ ๆ
 แม่ธรรมทินนาเถิด แม่ธรรมทินนาประสงค์จะอยู่ที่บ้านนี้ก็จะอยู่ ประสงค์จะกลับ
 ไปอยู่กับบิดามารดา ก็จงกลับไป ประสงค์จะมีสามีใหม่ก็จงมีตามใจ ว่าดังนี้แล้ว
 ก็นั่งอยู่ ฯ นางธรรมทินนาได้ฟังดังนั้นก็ยิ่งแปลกใจขึ้นมา จึงถามว่า ดิฉันมีความ
 ผิดอย่างไร ท่านเศรษฐีจึงว่าอย่างนี้ ฯ วิสาขบูชาสกนจึงบอกว่า เธอไม่มีความผิด
 อันใด ทั้งฉันก็ไม่มีความผิดอันใด แต่บัดนี้ฉันไม่มีความยินดีในทรัพย์สินสมบัติ
 ข้าของ เงินทองลูกเมียทั้งสิ้นแล้ว ฉันเป็นผู้ไม่ใช่คฤหัสถ์ธรรมดาแล้ว พอบอก
 ดังนี้ นางธรรมทินนาก็รู้ได้ว่า วิสาขบูชาสกนได้สำเร็จมรรคผลขั้นสูงแล้ว จึง
 คิดว่า เมื่อท่านวิสาขคฤหบดีไม่มีความยินดีในโลกวิสัยดังนี้แล้ว เราจักอยู่ไปทำไม
 เราควรจักบวชเป็นภิกษุณีดีกว่า คิดแล้วก็ขออนุญาตออกบวชเป็นภิกษุณี ต่อมา
 ภายหลังก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ฝ่ายวิสาขบูชาสกนก็อยู่ที่บ้านเรือนนั้นไปโดย
 ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งใด เพียงแต่อาศัยกินอยู่ไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น ก็กิจการนอกนั้นทั้งสิ้น
 ย่อมเป็นหน้าที่ของผู้อื่นทั้งนั้น

เรื่องวิสาขบูชาสกนแล เป็นเรื่องชี้ให้เห็นว่า พระอนาคามีหมดความ
 ยินดีในกามคุณ ๕ แต่ว่าพระอนาคามีนั้น ยังยินดีอยู่ในรูปภพ คือ รูปพรหม ๑๖ ชั้น
 ยังยินดีอยู่ในรูปภพ คือ อรูปพรหม ๔ ชั้น ฯ ส่วนพระอรหันต์นั้น หมด
 ความยินดีในกามคุณ ๕ และรูปภพอรูปภพโดยประการทั้งปวงแล้ว ถึงแม้ว่า

กฤหัสถ์ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในเวลาใด ก็หมดความรักใคร่ยินดีในกามคุณ ๕ และรูปภพอรูปรูปเหมือนนั้น ข้อนั้นสันตติมหาอำมาตย์เป็นต้น เป็นอุทาหรณ์ สันเนอความในเทศนาภักตชนเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๓๔

คัมภีร์พระปกคณบัญญัติ

ว่าด้วยคนเปรียบด้วยรอยขีดศिला รอยขีดแผ่นดิน รอยขีตน้า

กตโม จ ปุคฺคโล ปาสาณเลขุปโม อีเชกฺโขจ ปุคฺคโล อภินทฺ กุชฺฌติ
โส จ ขุสฺส โกโธ จิรํ ทิฆมรตฺตํ อนุเสตฺติ.

ณ บัณฑิต อาศรมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระปกคณบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๓๔ ว่าด้วยคนเปรียบด้วยรอยขีดศिला รอยขีดแผ่นดิน รอยขีตน้า สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานั้น ว่า บุคคลที่เปรียบด้วยรอยขีดแผ่นดินนั้น ได้แก่บุคคลชนิดใด มีคำแก้ไขว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ข้อมโกรธเนื่องๆ ทั้งความโกรธนั้น ก็โกรธยาวนาน รอยขีดแผ่นดินข้อมไม่ละไปเร็ว ถึงแม้ว่าจะถูกลมพัด หรือถูกน้ำท่วม ก็ไม่ลบเลื่อนไปโดยเร็วพลัน ข้อมตั้งอยู่ยาวนานฉนั้นใด บุคคลบางคนในโลกนี้ ทั้งความโกรธนั้นก็อยู่ยาวนานนั้น บุคคลชนิดนั้นแล เรียกว่าผู้เปรียบด้วยรอยขีดแผ่นดิน ศา ๑ บุคคลที่เปรียบด้วยรอยขีดแผ่นดินนั้น ได้แก่บุคคลชนิดใด แก้ไขว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ข้อมโกรธเนื่องๆ แต่ความโกรธนั้นไม่ยาวนาน รอยขีดแผ่นดินข้อมลบเลื่อนไปโดยเร็วพลัน ข้อมไม่ยาวนานด้วยลมหรือน้ำฉนั้นใด บุคคลนั้น

กัจฉันเน คือ บุคคลนั้นยอมโกรธเนื่อง ๆ แต่ความโกรธนั้นไม่ยั่งยืน บุคคลชนิดนี้แล
เรียกว่า เปรียบด้วยรอยขีดแผ่นดิน ฯ บุคคลที่เปรียบด้วยรอยขีดน้ำนั้น ได้แก่
บุคคลชนิดใด มีคำแก้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อถูกว่ากล่าวด้วยคำหนักกต
ถูกว่ากล่าวด้วยคำหยาบกต ถูกว่ากล่าวด้วยคำที่ไม่พอใจกต ก็รู้จักเทียบเคียง
รู้จักติดต่อกัน รู้จักชื่นชม รอยขีดที่น้ำยอมลบไปโดยเร็วพลัน ย่อมไม่ตั้งอยู่ยาวนานจนใด
บุคคลกัจฉันเน คือ บุคคลนั้นถูกว่ากล่าวด้วยถ้อยคำหยาบกต ด้วยคำหยาบกต
ก็รู้จักเทียบเคียง รู้จักติดต่อกัน รู้จักชื่นชม บุคคลชนิดนี้แล เรียกว่าบุคคลที่เปรียบ
ด้วยรอยขีดน้ำ ดังนี้ สอนเนอความในพระบาลีเพียบเท่านี้

อรรถกถา

ก่อนไป เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า ยั่งยืน คือ ประจําอยู่ด้วย
ไม่ละไป ฯ คำว่า ไม่ลบเลือนไปโดยเร็วพลันนั้น คือ ไม่หายไปในระหว่าง
ยอมหายไปด้วยการเปลี่ยนกลับไป ฯ คำว่า บุคคลกัจฉันเน คือ ความโกรธของ
บุคคลนั้น ย่อมไม่หายไปในวันรุ่งขึ้นหรือในวันต่อ ๆ ไป ย่อมตั้งอยู่ยาวนานจนกระทั่ง
ตายจึงหาย บุคคลชนิดนี้เรียกว่าเปรียบด้วยรอยขีดแผ่นดิน เพราะความโกรธ
นั้นตั้งอยู่ยาวนาน เปรียบเหมือนกับรอยขีดแผ่นดินนั้น ฯ คำว่า ความโกรธนั้น
ย่อมดับไปเร็ววัน คือ ความโกรธของบุคคลนั้นซึ่งเกิดขึ้นโดยแม่เพียงเล็กน้อย ฯ
คำว่า ไม่ยั่งยืนนั้น คือ ไม่มีประจําอยู่ยาวนาน ฯ รอยขีดแผ่นดิน ย่อมลบเลือนไป
เร็วด้วยถูกกลมพัดเป็นต้นฉันทใด ความโกรธของบุคคลชนิดนั้น ซึ่งเกิดขึ้นโดย
เร็วพลัน ก็ย่อมดับไปโดยเร็วพลันฉันทนั้น บุคคลชนิดนี้ เรียกว่าเปรียบด้วย
รอยขีดแผ่นดิน เพราะความโกรธไม่ตั้งอยู่ยาวนาน เปรียบเหมือนกับรอยขีดแผ่นดิน
ฉันทนั้น ฯ คำว่า ด้วยคำหนักนั้น คือ ด้วยคำอันหนักเกินไป อันตดเสียบซึ่ง
ความรัก อันเป็นคำแข็งกระด้าง ฯ คำว่า ด้วยคำหยาบนั้น คือ ถ้อยคำไม่พอใจนั้น
คือ ด้วยคำไม่เพราะเหตุ และด้วยคำไม่เพราะใจ ฯ คำว่า เทียบเคียงนั้น คือ
มีอารมณ์เป็นหนึ่งอยู่ ฯ คำว่า รู้จักติดต่อกัน คือ รู้จักติดต่อบรรยากาศ ฯ คำว่า รู้จัก
ชื่นชมนั้น รู้จักแสดงความยินดี ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า คำว่า รู้จักเทียบเคียงนั้น คือ

รู้จักถึงซึ่งความรวมลงด้วยจิตในกริยาจิต รู้จักทำจิตให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เหมือน
 นานมกกับนานะนั้น ๆ คำว่า รู้จักติดต่อกัน คือ รู้จักถึงซึ่งความรวมลงด้วยกาย
 ในอริยาบถทั้งหลายมีการยืน การเดิน เป็นต้น ในกริยาทั้งหลาย มีกริยาการเป็นต้น
 รู้จักทำให้เรื่องปะปนกันเหมือนกับเมล็ดงาหรือเมล็ดข้าวสารฉะนั้น ๆ คำว่า รู้จัก
 ชื่นชมกัน คือ รู้จักถึงซึ่งความรวมลงด้วยวาจา ในวักกริยา มีการเล่าเรียนบาลี
 อรรถกถา เป็นต้น รู้จักถึงความเป็นมิตรกันเหมือนกับเป็นสหายที่รักกัน ซึ่งปราศจาก
 ไปนานฉะนั้น ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อเข้าถึงซึ่งความมีกริยาอันเดียวกัน เริ่มแต่ต้น
 ไปกับบุคคลเหล่านั้นในกิจที่ควรทำทั้งหลาย เรียกว่ารู้จักเทียบเคียง ๆ ควรทราบว่า
 ผู้ประพฤตอย่างนั้นกระทั่งถึงตอนกลาง เรียกว่ารู้จักติดต่อกัน ผู้ประพฤตอย่างนั้น
 กระทั่งถึงที่สุดไม่รู้จักแปรผัน เรียกว่ารู้จักชื่นชม ๆ คำนี้ บุคคลนั้นแลชื่อว่า ผู้เปรียบ
 ด้วยรอยขีตน้ำ คือ บุคคลชนิดนั้นแหละเรียกว่า เปรียบด้วยรอยขีตน้ำ เพราะ
 เทียบเคียงได้เร็ว ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า บุคคล ๓ จำพวกนั้น ได้แก่
 บุคคลที่มีความโกรธทั้งนั้น แต่บุคคลจำพวกหนึ่งมีความโกรธเนื่อง ๆ ด้วย โกรธ
 แล้วยานหายด้วย ๆ บุคคลจำพวก ๒ โกรธเนื่อง ๆ เหมือนกัน แต่ว่าโกรธ
 แล้วยายเร็ว ๆ บุคคลจำพวก ๓ โกรธเหมือนกัน แต่ว่ารู้จักเทียบเคียง รู้จัก
 เชื่อมต่อ รู้จักแสดงความยินดี ๆ คำว่า รู้จักเทียบเคียงนั้น หมายความว่ารู้จัก
 ทำใจให้ติดกับคนที่ตนโกรธ ๆ คำว่า รู้จักเชื่อมต่อกัน คือ รู้จักเชื่อมต่อกับ
 คนที่ตนโกรธ ๆ คำว่า รู้จักชื่นชมกัน ก็คือรู้จักทำหน้าตาขมขื่นแจ่มใสต่อผู้
 ที่ตนโกรธ ๆ คนทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมมีอยู่ในโลก ๆ จำพวกที่ ๑ คือ จำพวกที่
 โกรธแล้วหายนั้น เปรียบด้วยขีดแผ่นดิน ศिला ๆ จำพวกที่ ๒ ที่โกรธแล้ว
 หายไว้นั้น เปรียบด้วยรอยขีดแผ่นดิน ๆ จำพวกที่ ๓ ที่โกรธแล้วรู้จักเทียบ
 เคียง รู้จักเชื่อมต่อ รู้จักชื่นชมกัน คือ โกรธแล้วรู้จักดั้นด้น จำพวกนี้
 เปรียบเหมือนกับรอยขีตน้ำ เพราะธรรมตรอยขีตน้ำย่อมหายไปโดยเร็ว น้ำที่

แยกออกจากกันนั้น ข้อมเชื่อมเข้าหากันโดยเร็วฉนั้น ฯ ในบุคคล ๓ จำพวกนี้
 จำพวกที่ ๑ ร้ายกว่าจำพวกที่ ๒ ฯ จำพวกที่ ๒ ร้ายกว่าจำพวกที่ ๓ ฯ จำพวก
 ที่ ๓ ดีกว่าจำพวกที่ ๒ ฯ จำพวกที่ ๒ ดีกว่าจำพวกที่ ๑ ฯ เหตุไรจึงว่าอย่างนี้
 เหตุว่าจำพวกที่ ๑ คือ จำพวกที่โกรธเนื่อง ๆ ทั้งโกรธแล้วก็นานหายนั้น เป็นจำพวก
 ที่ทำให้เกิดโทษทุกขภัยแก่ตนและผู้อื่นได้โดยง่าย ด้วยเหตุว่าเมื่อยังไม่หายโกรธ
 ครอบคืบ ก็ข้อมคิดร้ายอยู่ตราบนั้น เมื่อคิดร้ายก็ต้องพูดร้าย ทำร้าย ฯ การพูด
 ร้ายทำร้ายนั้นแหละเป็นการให้โทษทุกขภัยแก่ตนและผู้อื่นได้โดยง่าย เปรียบดัง
 หุฏฐกุมารซึ่งโกรธแก่ฤษัโพธิสัตว์เป็นตัวอย่างฉนั้น ฯ จำพวกที่ ๒ ซึ่งโกรธเนื่อง ๆ
 แต่ด้วยความโกรธนั้นหายไปเร็ว เป็นจำพวกที่ให้โทษทุกขภัยแก่ตนแก่ผู้อื่นได้ยาก
 โดยหมายคนที่โกรธเร็วหายเร็ว ข้อมไม่ทำร้ายผู้ใด ฯ จำพวกที่ ๓ ซึ่งพอรู้สึก
 โกรธแล้วรีบคืนนั้น เป็นจำพวกที่ไม่ให้โทษทุกขภัยแก่ตนและผู้อื่นโดยแท้

ข้อที่ว่าเปรียบเหมือนหุฏฐกุมารที่โกรธแก่ฤษัโพธิสัตว์นั้น คือ ในเรื่อง
 สัจจกิริชาดก วรรคที่ ๔ แห่งเอกนิบาต คัมภีร์พระเจ้า ๕๐๐ ชาตินั้นว่า ในอดีตกาล
 ล่วงแล้วว่า พระโพธิสัตว์ได้เป็นดาบสอยู่ในบรรณศาลา ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ฯ
 ในเวลานั้นพระราชโอรสของพระเจ้าพาราณสี มีอยู่พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า
 หุฏฐกุมาร ฯ หุฏฐกุมารนั้นเป็นคนมีนิสัยหยาบชากลาแข็ง เป็นที่เกลียดชัง
 ของคนทั้งปวงยิ่งนัก เวลาคนทั้งปวงได้แลเห็น ข้อมเป็นประหนึ่งว่าผงถูกตาเขา
 มิฉนั้นก็เป็นประหนึ่งว่า เขาเห็นผบสาจะมากินเขา ฯ อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อ
 หุฏฐกุมารนั้นไปเล่นน้ำที่แม่น้ำคงคา ได้บอกบริวารว่า พวกเจ้าจงนำเรา
 ไปกลางแม่น้ำ ฯ พวกบริวารก็นำเขาไปกลางแม่น้ำ แล้วทิ้งเสียให้ลอยไป
 ตามแม่น้ำ เมื่อหุฏฐกุมารนั้นถูกน้ำพัดพาไป ก็ได้ไปพบท่อนไม้ท่อนหนึ่ง จึงขึ้น
 นั่งร้องไห้ไปอยู่บนท่อนไม้นั้น ฯ ในคราวนั้น มีเศรษฐีชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง
 ได้ฝังทรัพย์ ๕๐ โกฏิไว้ที่ริมแม่น้ำคงคา เวลาตายแล้วก็ไปบังเกิดเป็นงูอยู่ในที่
 ฝังทรัพย์นั้นด้วยความห่วงใยในทรัพย์ ฯ มีเศรษฐีคนหนึ่งได้ฝังทรัพย์ไว้ ๓๐ โกฏิ
 ที่ริมแม่น้ำนั้น เวลาตายแล้วก็ได้ไปเกิดเป็นหนูอยู่ในที่ฝังทรัพย์นั้น ที่เป็น
 ฉนั้น ก็เพราะความห่วงใยในทรัพย์ ในเวลานั้น น้ำก็ได้พัดเอาสัตว์ทั้ง ๒

คือ จูกับหนนั้นไป ฯ สัตว์ทั้ง ๒ นั้นก็ได้ไปพบท่อนไม้ ที่ภูฏฐกุมารนั้นร้องให้
ไป ก็ได้ขึ้นไปอาศัยอยู่ที่ท่อนไม้นั้น ฯ ทรมแม่น้ำคงคานั้น มีตางวอยตัน
หนึ่ง ซึ่งเป็นทออาศัยของหม่นกแขกเต้า พอตื่นงวันนั้นล้มลงไปในน้ำในเวลา
กลางคืน ลูกนกแขกเต้าตัวหนึ่งก็ได้ไปเกาะที่ท่อนไม้นั้น ฯ เป็นอันว่าชน
ทั้ง ๔ ได้อาศัยท่อนไม้อันเดียวกันไปในกลางน้ำ ด้วยอาการอย่างนั้น พอตื่นเวลา
เที่ยงคืนก็ได้ไปถึงที่ใกล้บรรณศาลา แห่งดาบสโพธิสัตว์นั้น ฯ ดาบสโพธิสัตว์
ได้ยินเสียงพระราชา कुमार นั้นร้องให้ ก็ได้ลงไปดื่มน้ำ ได้ช่วยชนทั้ง ๔
นั้นให้ขึ้นจากแม่น้ำด้วยความกรุณา แล้วพาไปทอาศรมบทศาลา เมื่อไปถึง
แล้วก็ก่อไฟขึ้นให้ดู แล นกแขกเต้าผิงให้อุ่นตัวก่อน ด้วยเห็นสัตว์ทั้ง ๓ นั้น
กำลังอ่อนแอมาก แล้วจึงให้พระราชา कुमार นั้นผิงต่อภายหลัง ถึงแม้ว่าเวลา
จะให้อาหาร ก็ให้แก่งเป็นต้นก่อน แล้วจึงให้แก่พระราชา कुमार นั้นในภายหลัง ฯ
พระราชา कुमार นั้นก็โกรธว่าดาบสนั้นขโมย ไม่นับถือเรา มานับถือสัตว์ดิรัจฉานมาก
กว่าเรา เมื่อนึกโกรธดังนี้แล้ว ก็ผูกอาฆาตไว้ว่า จักหลอกลวงดาบสนั้นไปฆ่า
ให้ได้ เมื่ออยู่มาได้ ๒-๓ วัน ก็อำลาดาบส แต่ได้กล่าวไว้ว่า ข้าแต่พระผู้
เป็นเจ้า เมื่อข้าพเจ้าได้เสวยราชสมบัติแล้ว ขอให้พระผู้เป็นเจ้าไปหาข้าพเจ้า
ข้าพเจ้าจักบำรุงพระผู้เป็นเจ้าด้วยปัจจัย ๔ ว่าดังนี้แล้วก็อำลาไป ฯ ส่วนงูนั้น
เมื่อจะลาลาไปได้กล่าวไว้ว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าได้มีบุญคุณแก่
ข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้าได้ผิงทรัพย์ไว้ในที่โน้น ๕๐ โกฏิ ถ้าพระผู้เป็นเจ้าต้องการ
ทรัพย์ จงไปเรียกข้าพเจ้าในที่นั้นว่า งูเอ๋ย ดังนี้ ว่าดังนี้แล้วก็อำลาไป ฯ
นกก็กล่าวอย่างเดียวกันว่า เมื่อท่านต้องการทรัพย์จงไปที่นั้น จงเรียกข้าพเจ้า
ว่า หนเอ๋ยหน ว่าดังนี้แล้วก็อำลาไป ฯ ฝ่ายลูกนกแขกเต้าก็ยกปีกทั้ง ๒ ประคอง
ขึ้นไหวแล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ทรัพย์ของข้าพเจ้าไม่มี แต่เมื่อ
พระผู้เป็นเจ้าต้องการข้าวสาลีแดง จงไปหาข้าพเจ้า ว่าแล้วก็อำลาไป
ต่อมาไม่ช้า พระราชา कुमार นั้น ก็ได้เสวยราชสมบัติ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ในกรุงพาราณสี ฯ ฤๅษีโพธิสัตว์ก็คิดอยากจะลองชนทั้ง ๔ นั้นดู แต่อยาก
จะทดลองงูเป็นต้นก่อน จึงได้ไปหาสัตว์ทั้ง ๓ ฯ สัตว์ทั้ง ๓ นั้นก็ออกจาก

ห้อยของตนไปกราบไว้ถวาย ฤษีก็กลับจากที่นั้นแล้วก็อยากทดลองพระราชกิจ
 ไปพักที่พระราชอุทยานของพระเจ้าพาราณสี รุ่งเช้าขึ้น ก็ได้เข้าไปบิณฑบาต ฯ
 ในเช้าวันนั้น พระเจ้าพาราณสีนั้น ได้เสด็จทรงช้างพระที่นั่งไปเลียบพระนคร
 เพื่อได้ทอดพระเนตรเห็นฤษีนั้นแต่ไกล ก็ทรงดำริว่า คาบสัณเฑาะว์นี้คงอยากมากิน
 อยู่ในสำนักของเรา แต่ว่าอย่าเพิ่งให้ฤษีนี้ประกาศบุญคุณซึ่งได้ทำแก่เรา เรา
 จักให้ศีลศีระเสียก่อนจึงจักเป็นการดี ทรงดำริดังนี้แล้ว ก็ตรัสสั่งพวกราชบุรุษ
 หันหน้าไป แล้วยกเจ้าองคเณาะฤษีนั้นไปคว่ำเขย่งแล้วนำไปฆ่าเสียในบัดนี้ ฯ พวกราช
 บุรุษขัดพระราชโองการไม่ได้ พากันไปกราบราบลงที่เท้าของฤษี ขอร้อง
 โทษแล้วก็เขย่งด้วยหวายทั้ง ๔ ในขณะที่เขย่งนั้น ฤษีนั้นก็พูดขึ้นอยู่แต่เพียง
 คำว่า จริงอย่างเขว้า คือ เขากล่าวไว้ว่า เก็บไม้แห้งขึ้นจากน้ำ ดังนี้ ฯ ถูก
 เขย่งลงที่ใดก็ว่าอย่างนั้นทุกที ฯ มีราชบุตรคนหนึ่งเป็นคนมีบุญญาอยู่บ้าง เมื่อ
 ได้ฟังดังนี้ ก็ถามขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ท่านได้ทำบุญคุณ
 อันใดแก่พระราชอาของพวกข้าพเจ้าบ้างหรือ ฯ ฤษีก็เล่าเรื่องทั้งปวงให้ฟัง ตั้ง
 แต่ต้นจนวสาน ฯ คนทั้งหลายซึ่งอยู่ในสถานนั้น ก็พากันโกรธจนหันหน้า
 พระราชอาของกันเป็นคนทำร้ายมิตรแท้ แม้แต่ผู้ให้ชีวิตแก่ตนก็ยังไม่รู้จักคุณ เมื่อ
 คนชนิดนั้นเป็นเจ้าเป็นใหญ่ของพวกเรา พวกเราจักหาความสุขมาจากไหน พวก
 เราจงพากันจับฆ่าเสียในบัดนี้ ว่าดังนี้แล้วก็พากันฮ้อน บ้างก็แทงด้วยหอก
 บ้างก็แทงด้วยหาว บ้างก็แทงด้วยก้อนศิลา บ้างก็ตีด้วยไม้ค้อนเป็นต้น ให้
 พระราชอาของกันนั้นตกลงจากข้างพระที่นั่ง แล้วช่วยกันกระแทบ จนถึงแก่ความตาย
 แล้วพากันลากไปทิ้งไว้ที่นอกเมือง ฯ เมื่อเสร็จการสังหาร ซึ่งคนสันดาน
 ชั่วร้ายดังนี้แล้ว ก็ได้เอากิเษกฤษีโพธิสัตว์นั้นให้เป็นพระราชอา ฯ เมื่อ
 ฤษีโพธิสัตว์นั้นได้เป็นพระราชอาแล้ว ก็ได้เสด็จไปนำเอาทรัพย์ของและหนูพร้อม
 ทั้งน้ำงู และหนู กับนกแขกเต้านั้นเข้ามาไว้ในพระราชวัง สำหรับนั้นโปรดให้ทำ
 ราทองคำให้้อย สำหรับหนูนั้นโปรดให้ทำถ้ำแก้วผลึกให้้อย สำหรับนกแขกเต้า
 นั้น โปรดให้ทำกรงทองคำให้้อย แล้วให้พระราชทานซึ่งข้าวตอกคลุกน้ำผึ้งแกง
 และนกแขกเต้าทุกวันไป สำหรับหนูนั้นโปรดให้พระราชทาน ซึ่งข้าวสาลีอันมี
 กลิ่นหอมทุกเวลาไป สิ้นเรื่องชนทั้ง ๔ เพียงเท่านี้ ฯ ในเรื่องชนทั้ง ๔ นั้น

เครื่องขให้เห็นว่าทูลฐกุมารนั้น จัดเข้าในคนจำพวกที่ ๑ คือ จำพวกที่เปรียบด้วย
 รอยขีดแผ่นศิลา เพราะเหตุว่าทูลฐกุมารนั้นเป็นคนขโกรธ ทั้งโกรธแล้วก็
 นานหาย ดังโกรธให้ฤษัณนั้นเป็นตัวอย่าง ผู้ที่โกรธแล้วนานหายเช่นนั้น ย่อม
 เป็นคนที่น่ากลัวมาก เป็นคนที่ทำทุกขภัยอันร้ายให้เกิดแก่ตนและผู้อื่น ดังทูลฐกุมาร
 เป็นอุทาหรณ์ เพราะฉะนั้น การที่ท่านทั้งหลายจะหัดทำใจของตนให้เป็นคน
 เปรียบด้วยรอยขีดน้ำ หรือรอยขีดแผ่นดิน อย่าให้เหมือนรอยขีดแผ่นหินดัง
 แสดงมา เพราะเมื่อทำได้อย่างนั้น ก็จักทำให้เกิดความสุขแก่ตนและผู้อื่น
 ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เมื่อวาสนาบารมีแก่กล้า ก็จะได้สำเร็จมรรค ผล
 นฤพาน ด้วยอำนาจขันติบารมี คือ การอดทนต่อสิ่งไม่ควรโกรธเป็นแน่แท้ไม่สงสัย
 สันเนอความในเทศนาภิกษุท่านเพียงเท่านี้.

แคว่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๐

คัมภีร์พระปกคณบัญญัติ

ว่าด้วยบุคคลเปรียบด้วยผ้าขาว ๓ จำพวก

ตตถ กตเม ตโย โปตถกุปมา ปกคณาดิ.

ณ บัณ อาทมภาพักได้แสดงคัมภีร์พระปกคณบัญญัติ กัณฑ์ที่ ๔๐ ว่าด้วย
 บุคคลเปรียบด้วยผ้าขาว ๓ จำพวก สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ-
 ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้น แห่งเทศนานี้ว่า
 บุคคลที่เปรียบด้วยผ้าขาว ๓ จำพวกนั้น ได้แก่จำพวกไหนบ้าง ฯ แก้วว่า
 ผ้าขาวมอญ ๓ ชนิด คือ ผ้าขาวงมัวจะยังใหม่ก็มีสีไม่ด มีสัมผัสไม่ด
 มีราคาน้อย เป็นผ้าขาวชนิดที่ ๑ เรียกว่า ผ้าขาวใหม่ ฯ ชนิดที่ ๒

ชนิดนี้ บุคคลเหล่านั้นก็ต้องได้รับโทษทุกข์ภัยไปตลอดกาลนาน อันนี้จัดว่า
มีสัมพัสมิได้ ผ้าขรวนั้นมิสัมพัสมิได้ฉันใด ภิกษุชนิดนี้เปรียบด้วยผ้าขรวนั้น
ภิกษุชนิดนี้รับจวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานบังจย เกสัชบริหารของบุคคล
เหล่าใด บุคคลเหล่านั้นก็มิได้รับผลมาก มิได้รับอันสงส์มาก อันนี้จัดว่า
ราคาน้อย ผ้าขรวนั้นมีราคาน้อยฉันใด ภิกษุนี้เปรียบด้วยผ้าขรวนั้น ถ้าภิกษุ
ผู้เป็นพระเถระเช่นนี้ กล่าวขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายก็ต้องกล่าว
ตอบว่า ต้องการอะไรกับด้อยค่าของท่านผู้เป็นคนพาล เป็นคนโง่เขลา ถึงแม้ว่า
ตัวท่านก็ควรเข้าใจว่า เป็นผู้ควรควรกว่ากล่าว ภิกษุผู้เป็นพระเถระนั้นถูกภิกษุ
ทั้งหลายได้ตอบดังนี้ก็ต้องโกรธ ต้องน้อยใจ ต้องเปล่งวาจาที่ทำให้สงฆ์ขวัตร
คือ ขกออกเสียจากพวก เหมือนกับบุคคลโยนผ้าขรวขาด ไปไว้ในกองหยากเขื่อ
ฉะนั้น ๑ บุคคล ๓ จำพวกนี้แล เป็นบุคคลที่เปรียบด้วยผ้าขรว ซึ่งมีในหมู่
ภิกษุทั้งหลาย สมนเือกความในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า โหม่นั้น หมายความว่า
หอใหม่ ๑ คำว่า ผ้าเปลือกปอนั้น หมายความว่า ได้แก่ผ้าที่เขาทอด้วยเปลือกปอ ๑
คำว่า มีสีไมคั้นนั้น คือ มีสีดำ ๑ ต่าง ๑ ขาว ๑ แดง ๑ ประปนกัน ๑ คำว่า มี
สัมพัสมิได้นั้น คือ มีสัมพัสมิหาย ๑ คำว่า มีราคาน้อยนั้น คือ มีราคา
กหาปณะ ๑ คำว่า ผ้าเปลือกปออย่างกลาสนั้น ได้แก่ผ้าเปลือกปอที่เขาใช้แล้ว
ละความเป็นผ้าใหม่แล้ว แต่ยังมิฉีกกับเป็นผ้าเก่า ถึงแม้ว่า ในเวลาที่เขาใช้อยู่
นั้นก็มีสีไมคั้น มีสัมพัสมิได้ มีราคาน้อยอยู่แล้ว แต่ก็มีราคาน้อยขึ้น ในเมื่อ
เขาได้ใช้แล้ว ส่วนในเวลาเขาตนั้น ก็ยังมีราคากงมาสกหรือกากณิก ๑ เท่านั้น

คำว่า ภิกษุโหม่นั้น หมายนับแต่อุปสมบทแล้วไป ๕ พรรษา ส่วน
อายุนั้นถึงจะมากตง ๖๐ ก็ตาม ก็เรียกว่าภิกษุใหม่ ๑ คำว่า มีวรรณะไมคั้นนั้น คือ
มีสรวรรณะ อันได้แก่สร้างกายไมคั้น มีลูกวรรณะ อันได้แก่มีคุณธรรมไมคั้น ๑
ถึงแม้ว่า สรวรรณะ คือ ผิวพรรณร่างกายของภิกษุเหล่านั้นก็ไมคั้น เพราะ
ภิกษุเหล่านั้น ย่อมไม่บิเศษ ไม่มีอำนาจในเวลาเข้าประชุม ส่วนลูกวรรณะ
อันได้แก่คุณธรรมนั้นไม่จำเป็นจะต้องพูดถึง

คำว่า บุคคลเหล่านี้คบหาสมาคมกับภิกษุชนิดนั้น คือ หมายความว่า บุคคลจำพวกที่เป็นอุปัชฌาย์ หรือญาติมิตรเป็นต้นของภิกษุนั้น ไม่ว่าจำพวกใด เมื่อคบหาสมาคมกับภิกษุนั้นเข้าแล้ว ก็ต้องได้รับโทษทัณฑ์ ตลอดกาลนาน เปรียบเหมือนกับพวกที่คบหาสมาคมกับภิกษุ ๖ ซึ่งเป็นมิจฉาทิฎฐิ และเปรียบเหมือนพวกภิกษุมิพระโกกาลิกะเป็นต้น ที่คบหาสมาคมกับพระเทวทัตฉะนั้น

คำว่า ภิกษุปานกลางนั้น หมายภิกษุที่ได้ ๕ พรรษาแล้ว ไปจนถึง ๘ พรรษา ฯ คำว่า ภิกษุผู้เป็นพระเถระนั้น หมายภิกษุตั้งแต่ ๑๐ พรรษาไป ฯ คำว่า ภิกษุทั้งหลายได้กล่าวอย่างนั้น คือ ภิกษุทั้งหลายได้กล่าวขึ้นว่า ประโยชน์อันใดกับด้อยคำของท่านที่เป็นคนพาล ฯ คำว่า ภิกษุชนิดนั้น คือ ภิกษุชนิดที่เปรียบด้วยผ้าเปลือกปู ซึ่งเขาทิ้งไว้ในกองหยากเหื่อ โดยเหตุนั้นภิกษุนั้นเป็นผุสขมต้องขกวัตถ์ คือ ไม่ให้เข้าพวกเข้าหมู่ ดังนั้น สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไป เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า บุคคล ๓ จำพวก ที่เปรียบด้วยผ้าเปลือกปูดังแสดงมาแล้วนั้น หมายพระภิกษุทั้งนั้น ฯ คือ พระภิกษุใหม่ ซึ่งเป็นผู้ทุสล เป็นสมุทธธรรมอันลามกนั้น เปรียบด้วยผ้าเปลือกปูที่ทอใหม่ ฯ พระภิกษุปานกลางซึ่งเป็นผู้ทุสล เป็นสมุทธธรรมอันลามกนั้น เปรียบด้วยผ้าเปลือกปูอย่างกลาง ฯ พระภิกษุที่เป็นผู้แก่แต่เป็นผู้ทุสล เป็นสมุทธธรรมอันลามกนั้น เปรียบด้วยผ้าเปลือกปูที่ขาดแล้ว ที่เขาทิ้งแล้ว ดังนั้น ฯ คำว่า มีสัมพัสไมตินั้น หมายความว่า ผ้าเปลือกปูทั้ง ๓ ชนิดนั้น ล้วนแต่มีสัมพัสไม่ดี ล้วนแต่ให้เกิดทุกข์แก่ผู้นั่งห่มทั้งนั้นฉะนี้ พระภิกษุ ๓ จำพวกนั้น ก็ทำให้เกิดทุกข์แก่ผู้คบหาสมาคมทั้งนั้น ฯ ผ้าเปลือกปู ๓ ชนิดนั้น ล้วนแต่มีสัมพัสไม่ดีฉะนี้ พระภิกษุ ๓ ชนิดนั้น ก็ล้วนแต่มีสแห่งกายและมส คือ คุณธรรมไม่ดีทั้งนั้น

ผ้าเปลือกปูทั้ง ๓ ชนิดนั้น ล้วนแต่มีราคาน้อยฉะนี้ พระภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนั้น ก็ล้วนแต่มีราคาน้อยฉะนี้ คือ ล้วนแต่ทำให้ผู้ถวายปัจจัย ๔ แก่ตน ได้รับผลอันสงสันน้อยฉะนี้ อันเป็นข้อใหญ่ใจความในบาลี อรรถกถา ซึ่งแสดงมาแล้วนี้

เมื่อดังภิกษุ ๓ จำพวก ซึ่งเป็นจำพวกทศล จำพวกมรรณอันลามก
 ดังน กิจาเป็นจะต้องแสดงถึงเรื่องศลและเรื่องธรรมอันดี ให้ท่านทั้งหลายฟังในกัณฑ์
 นโดยสมควรแก่เวลา ฯ ทว่าโดยสมควรแก่เวลานั้น ก็เพราะว่าเรื่องศล เรื่องธรรม
 ของภิกษุนั้นย่อมมีมาก หากจักแสดงให้มาก ก็เวลาไม่เพียงพอ เพราะฉะนั้น จึงจัก
 ได้แสดงให้พอสมควรแก่เวลาเท่านั้น แต่จักได้ยกข้อใหญ่ใจความแห่งศลธรรมนั้นขึ้น
 แสดง เพราะฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายจงจับหลักไว้ก่อนว่า ศลของภิกษุนั้น เมื่อดัง
 โดยหลักใหญ่แล้วก็มีอยู่ ๔ อย่าง ธรรมของภิกษุนั้น เมื่อดังโดยหลักใหญ่แล้ว ก็มี
 อยู่อย่างเดียว

ทว่าศลของภิกษุมียอยู่ ๔ อย่างนั้น คือ อย่างไหน ฯ คือ ปาริสุทธิศล ๔
 ทว่าธรรมของภิกษุมียอย่างเดียวนั้น คือ อย่างไหน ฯ คือ สมณธรรม ฯ สมณธรรม
 นั้นได้แก่สิ่งใด ฯ ได้แก่สมณกรรมฐานอันเป็นหนทางให้เกิดสมาธิ และวิปัสสนา
 กรรมฐานอันเป็นหนทางให้เกิดปัญญา

ปาริสุทธิศล ๔ ของภิกษุนั้น ได้แก่สิ่งใด ฯ ได้แก่ปาฏิโมกขสังวรศล ๑
 อินทริยสังวรศล ๑ อาชีวปาริสุทธิศล ๑ บังจยสันนิสสิตศล ๑ รวมเป็นศล ๔
 ด้วยกัน ดังนี้ ฯ ศล ๔ นั้นแหละเป็นหลักใหญ่แห่งศลของภิกษุทั้งหลาย ฯ ศลขอ
 ภิกษุทั้งหลายถึงจะมีมากมายสักเท่าไรก็ดี ก็รวมอยู่ในศล ๔ นั้นทั้งนั้น

ศล ๔ นั้น อย่างไหนได้แก่สิ่งใด ฯ ปาฏิโมกขสังวรศลนั้น ได้แก่การระวัง
 ตามพระพุทธรูปที่มียอยู่ในปาฏิโมกข์ ฯ อินทริยสังวรศลนั้น ได้แก่การระวัง
 อินทริย ๖ ไม่ให้เกิดอกุศลวิโมกข์ ในเวลาตาได้เห็นรูป หูได้ฟังเสียง จมูกได้
 สูดกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้ถูกต้องโผฏฐัพพะ ใจได้นึกถึงอารมณ์ต่างๆ ฯ อาชีว-
 ปาริสุทธิศลนั้น ได้แก่ความบริสุทธิ์ในการเลี้ยงชีพตามธรรมวินัย ฯ บังจยสันนิส-
 สิตศลนั้น ได้แก่ความบริสุทธิ์เกี่ยวกับบังจย ๔ ทั้งในขณะรับ ขณะบริโภค ขณะ
 บริโภคแล้ว ดังนี้ ฯ อันเป็นข้อใหญ่ใจความในเรื่องศล ๔ ของภิกษุทั้งหลาย ส่วน
 คำอธิบายทลวรยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นั้นนั้น ก็คือ คำว่า ปาฏิโมกขสังวรศลเป็นต้นนั้น
 จะบริสุทธิ์ได้อย่างไร ฯ แก้วว่า ปาฏิโมกขสังวรศลนั้น ย่อมบริสุทธิ์ได้แก่ภิกษุผู้ไม่
 ต้องอาบัติใดๆ ถึงต้องแล้วก็แสดงเสีย ก็แสดงไม่ได้ก็อยู่ปริวาสกรรม ทอยู่
 ปริวาสกรรมไม่ได้ก็ต้องสึกเสีย.

ผู้จะทำปาฏิโมกขสังวรศีล ให้บริบูรณ์เต็มเท่านั้น ควรเป็นเหมือนกับพระ
เถรเจ้าองค์หนึ่ง ซึ่งถูกโจรมัดไว้ในกลางดง ฯ คือ ในครั้งก่อนโน้นมีพระเถรเจ้า
องค์หนึ่ง ซึ่งไม่มีชื่อโคตรปรากฏ ถูกพวกโจรมัดไว้ด้วยเถาหญ้าในกลางดง
อ้อย เพราะเกรงว่าพระเถรเจ้าองค์นั้นจะไปบอกแก่ชาวบ้านว่า มีพวกโจรอยู่ใน
กลางดง ฯ พระเถรเจ้าองค์นั้น พองะกระชากเถาไม้นั้นให้ขาดออกได้แต่ก็
ไม่กระชาก ด้วยกลัวจะต้องอาบัติ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ในปาฏิโมกข์
ว่า ภิกษุใดทำของสดเจียวให้พรากจากที่ ภิกษุนั้นต้องอาบัติสังฆatic ๕ ฐาน
พระเถรเจ้าองค์นั้น ได้ทนนอนอยู่กับพื้นดินเจริญวิปัสสนาไปจนตลอด ๘ วัน ก็ได้
สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เวลารณภาพในคืนนั้นแล้ว ก็ได้ขึ้นไปเกิดในพรหม-
โลก ฯ พระเถรเจ้าอีกองค์หนึ่ง ถูกพวกโจรมัดไว้ด้วยเถาหัวคว้นในกลางดงอัน
มีอยู่ในต้นเข้ณณทวีป

เมื่อมีไฟป่าไหม้มา พระเถรเจ้าองค์นั้นก็ไม่ทำเถาไม้นั้นให้ขาด ด้วยกลัว
จะต้องอาบัติ ได้ทนนอนเจริญวิปัสสนาให้ไฟไหม้ แต่ด้วยอำนาจความตั้งใจอัน
แรงกล้า ต่อพระธรรมวินัยของท่าน ท่านก็ได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมกันกับ
เวลาสนขวัต ฯ เพราะฉะนั้น พระภิกษุผู้ศรัทธาอื่น ๆ เมื่อจะรักษาปาฏิโมกข
สังวรศีลให้บริบูรณ์บริบูรณ์แล้ว ถึงแม้ว่าจะต้องสละชีวิต ก็ไม่ควรให้เสียศีลที่
พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ฯ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ในปาฏิโมกข์อย่างไร ก็
ควรปฏิบัติให้ได้อย่างนั้น อันเป็นคำอธิบายสำหรับปาฏิโมกขสังวรศีล ฯ ภิกษุ
ผู้ไม่บริบูรณ์ในปาฏิโมกขสังวรศีล คือ ต้องอาบัติที่ควรแสดงก็ไม่แสดง ต้อง
สั่งฆ่าให้เสียก็ควรอยู่ปริวาสกรรม ก็ไม่อยู่ปริวาสกรรม ต้องปาราชิกก็ควรลาสิกขา
ก็ไม่ได้ ลาสิกขา ภิกษุเช่นนี้เรียกว่า ภิกษุทุศีล

ส่วนอนัตตสังวรศีลนั้น ข้อมบริบูรณ์แก่ผู้เห็นโทษและคุณ ในการ
สำรวมและไม่สำรวม ฯ ภิกษุผู้เห็นคุณว่าเป็นของดี เป็นของไม่มีภัย เห็นโทษว่า
เป็นของมีภัยแล้ว ข้อมรักษาอินทรีย์ ๖ ให้ดี ฯ โทษแห่งการรักษามโนรี ๘
ไม่ดีนั้น คือ การเกิดในนรกหรือในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ
ถ้าภิกษุใดมรณภาพในเวลาเกิดอกิฆคาโหมนัส เพราะได้เห็นรูปด้วยตา หรือ
ได้ฟังเสียงด้วยหู ได้สูดกลิ่นด้วยจมูก ได้สัมผัสด้วยสัณ ได้ถูกต้องโดยอุทฺทหะ

ด้วยกาย ได้นักถึงอารมณ์ด้วยใจ ภิกษุนั้นต้องได้ไปนรก หรือได้เกิด
เป็นสัตว์ดิรัจฉาน อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่ ส่วนอาภิสงส์แห่งการสำรวมอินทรีย์
๖ นั้น ก็คือการได้ไปเกิดในสวรรค์ หรือในมนุษย์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่

อาชีวกปาริสุทธิศีลนั้น ข้อมบริสุทธแก่ภิกษุ ผู้หาเลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม
คือ หาเลี้ยงชีวิตด้วยการบิณฑบาต เป็นต้น จึงเว้นจากการหาเลี้ยงชีวิตที่พระพุทธ-
เจ้าทรงห้าม มหาเลี้ยงชีวิตด้วยการเป็นแพทย์เป็นหมอ และด้วยการรับใช้ของ
ภคย์สี่เป็นต้น ภิกษุใดหาเลี้ยงชีพไม่บริสุทธิ์ ภิกษุนั้นก็ชื่อว่าภิกษุทุศีล

บัจจยสันนิสสศีลนั้น ข้อมบริสุทธแก่ภิกษุผู้พิจารณาบัจจย ๔ ตามวิธี
พิจารณาทั้งในเวลาเช้า และเวลาบริโภค เวลาบริโภคแล้ว ฯ การพิจารณา
บัจจย ๔ นั้น ก็ได้แก่บัจจเวกขณวิธี มีคำว่า ขณุปัจจย ปวตฺตตมานัน และ ปฏิสงฺขา
โยนิโส และ อชฺชมฺบา เป็นต้น ตามที่พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนมาแล้ว
นั้น ฯ ภิกษุใดขาดการพิจารณาบัจจย ๔ ทั้ง ๓ เวลา ภิกษุนั้นก็ชื่อว่าทุศีล
ในบัจจย ๔

ภิกษุผู้ทุศีลทั้ง ๔ นี้ไม่บริสุทธิ์บริบูรณ์เรียกว่า ภิกษุทุศีล ฯ ภิกษุที่ไม่ได้
เจริญสมณธรรม คือ สมถวิปัสสนา มีแต่ถึงถึงลาภสักการะเป็นต้นน้อยเสมอ
เรียกว่า มีธรรมอันลามก เพราะฉะนั้น ภิกษุทั้งหลายควรพยายามทำศีลทั้ง ๔ นี้
ให้บริสุทธิ์ ควรพยายามเจริญสมถวิปัสสนา ถึงไม่ได้เสมอไปก็ให้ได้เป็นบางครั้ง
บางครั้งว อย่าให้เป็นภิกษุที่เห็นแก่ลาภสักการะเป็นใหญ่ จงให้เห็นแก่ธรรมวินัย
เป็นใหญ่ จึงจะเป็นการดี สันเนอความในเทศนาภคชนเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

จบเล่มที่ ๑

คัมภีร์พระธาตุกถา และพระปุคคลบัญญัติ
ต่อเล่ม ๒ เป็นต้นจบคัมภีร์พระปุคคลบัญญัติ